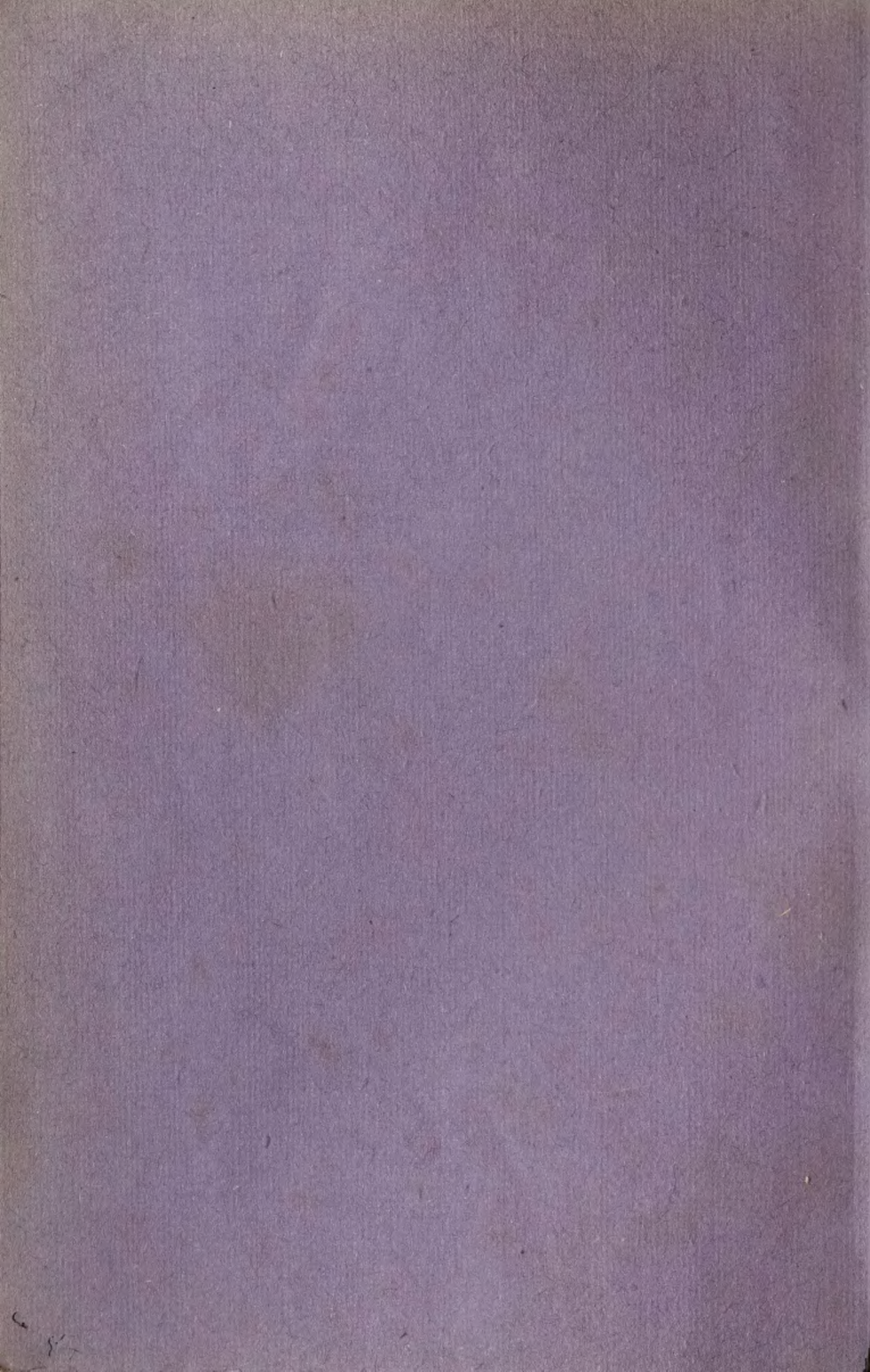

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΘΑΛΑΤΤΕ

N. 970.

Η

ΑΙΩΝΙΟΣ ΖΩΗ

ΚΑΙ

ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΥΠΟ ΤΟΥ Κ. ΡΕΝΑΝΟΣ

„ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ“

ΥΠΟ

ΕΡΝΕΣΤΟΥ ΝΑΒΙΛΛΗ

Πρώην Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ τῆς Γενεύης, καὶ Μέλους
ἀντεπιστέλλοντος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ

ὑπὸ

Γ. Γ. ΚΕΦΑΛΑ.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΩΛΤΑΤΣ

ΕΝ ΟΔΗΣΣΩ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΝΙΤΣΕ.

1865.

97

N 347

Дозволено Цензурою. Одесса, 23-го Апрѣля 1865 года.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΓΑΛΤΑΤΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΠΑΛΑΤΕΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΦΑΛΤΑΤΣΕ

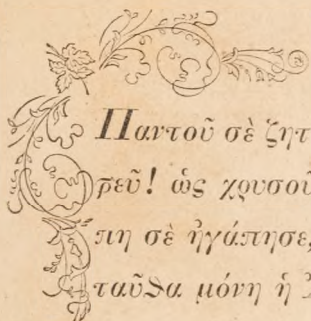
ΤΗ ΜΑΚΑΡΙΑ ΨΥΧΗ

τῆς

ΜΑΡΙΑΣ ΜΟΥ.

Ἐσὲ ζητῶ 'ς τὸ χάραμμά, σὰ γλυκοφέγγει ἡ ῥμέρα,
Εἰς τὸν ἀφρὸ πῆς θάλασσας, 'ς τὸν ἥσυγον αἰθέρα·
Ἐσὲ 'ς τὴν ἀνθοστόλιστη τοῦ κάμπου πρασινάδα,
Ἐ τοῦ ἔρημου τοῦ φεγγαριοῦ τὴν μυστικὴν ἀχνάδα.

(Ἰούλιος Τυπάλδος)

Παντοῦ σὲ ζητῶ· σὲ βλέπω ἐνώπιόν μου, ἀλλὰ
ρεῦ! ὡς χουσοῦν ὄνειρον..... Ἡ αἰώνιος ἀγά-
πη σὲ ἠγάπησε, καὶ σὲ εἰλκυσε παρ' αὐτῇ. Ἐν-
ταῦθα μόνη ἡ Ἀρετὴ, καθευμένη ἐπὶ τοῦ τάφου
σου, ζητεῖ νὰ σοὶ προσπέρῃ τεκμήριον τῆς ζω-
ρᾶς ἀναμνήσεώς μου.

Σοὶ ἀριερωῶ λοιπὸν τὴν μετάφρασιν ταύτην τοῦ
πολυτίμου συγγράμματος τοῦ Κ. Ναβίλλη, ὅπερ μό-
νον μ' ἐπαρηγόρησε μετὰ τὴν ἀποχώρισίν σου. Εἰς
σὲ ἀνῆκει, διότι, ὡς ἔγραπον οἱ ἐν Κερκύρα ἄριστοι
φίλοι μας, σὺ «κατέλιπες παράδειγμα μιμήσεως ἄξι-

«ον πᾶσι τοῖς βουλομένοις εὐσεβῶς ζῆν· ἀπόδειξιν
«δὲ ζῶσαν καὶ λαλοῦσαν ὅτι, οὔτε περιπάρεια γένους
«καὶ πλούτου, οὔτε ἐπίγειοι τρυφαὶ καὶ διασκεδά-
«σεις, οὔτε λυπηραὶ καὶ βαρεῖαι δοκιμασίαι δύνανται
«ποτὲ γὰρ κλονίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς στερεᾶς πέτρας
«τεδεμελιωμένην εὐσέβειαν, καὶ ὅτι, κατὰ ἀλήθειαν,
«Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς
«τοὺς αἰῶνας.» (Σελ. 309.)

Χαῖρε, φιλότατη ψυχή! ἔσο δὲ ὁ φυλακτήριος ἄγ-
γελος τοῦ συζύγου, ἵνα ἀξιωθῇ γὰρ συμβιώσῃ μετὰ
σοῦ ἐν τῇ αἰωνίᾳ μακαριότητι.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Αἱ ἐπόμεναι ὁμιλίαι ἐξεφωνήθησαν, ἐν πρώτοις, παρὰ τοῦ ἀρίστου καὶ πολυμαθοῦς συγγραφέως **Κ. Ε. Ναβίλλη**, κατὰ τὸν Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον τοῦ **1859**, ἐν Γενεύῃ τῆς Ἑλβετίας, ἐνώπιον πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου, παριστάνοντος τὰς διαφόρους κλήσεις τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, καὶ τὰς δογματικὰς δοξασίας τῶν ἡμερῶν μας· ἐπανελήθησαν ἀκολούθως, κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ **1860**, εἰς Λωζάννην, ἔνθα συνέβησαν ἐπίσης οἱ ἀγαθοὶ καὶ περωτισμένοι ἑλβετοὶ, καὶ ἄλλοι ξένοι. Δημοσιευθεῖσαι τότε, ἐκυκλοφόρησαν κατ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, καὶ πολλὰ καὶ χιλιάδες ἀντιτύπων ἐπωλήθησαν, ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν. Οὐ μόνον δὲ ἅπαξ, ἀλλὰ τρις ἐξεδόθησαν μέχρι τοῦ **1863**, καὶ μετεβράσθησαν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας *.

* Ἴδου αἱ μεταφράσεις ὅσας γνωρίζω :

Ἰταλιστὶ: *La vita eterna*, versione dal testo francese. Napoli, 1862.

Γερμανιστὶ: *Das Ewige Leben*, ins Deutsche übertragen von Friederike Pressel. Leipzig, Haeffel, 1863.

Ἀγγλιστὶ: *Life Eternal*, from the french, translated by special permission and dedicated to the Right Reverend Dr. Bickersteth, bishop of Ripon. London, Dalton, 1863.

Ῥωσιστὶ: *Въчная жизнь*, переведено свящ. Н. Сергіевскимъ, профессоромъ Богословія въ Московскомъ университетѣ. Москва — Каткова и Комп. 1862.

καὶ ἐσχάτως δανιστὶ (δὲν εἶδον τὴν μετάφρασιν ταύτην).

Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο σύγγραμμα, προτιθέμενον τὴν ἐμπέδωσιν τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, καὶ τὴν μόρφωσιν χριστιανικῶν ἀρετῶν, παραγαγὼν δὲ μεγάλην ἡθικὴν ὠφέλειαν ἐν Εὐρώπῃ, ἐνδαπλήθουσι τὰ τοιούτου εἶδους συγγράμματα, σκεπδείς ὅτι ἡδύνατο ἔτι μᾶλλον νὰ ὠφελήσῃ ἐν τῷ τόπῳ τῆς σπάνης τῶν καλῶν βιβλίων, μετεγλώττισα εἰς τὴν ἡμετέραν φωνήν.

Προσῆρτησα, ἐν τέλει τοῦ βιβλίου, ἐμβριθεστάτην τινὰ μελέτην τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν τοῦ πολυχρότου συγγράμματος τοῦ Κ. Πενᾶτος, ἐπιγραφομένου Βίος τοῦ Ἰησοῦ, ἐκφωνηθεῖσαν παρὰ τοῦ Κ. Ναβίλλη, τὸν παρελθόντα χειμῶνα, ἐν Λωζάνῃ, καὶ μεταφρασθεῖσαν ἀμέσως εἰς διαφόρους γλώσσας.

Ἡ μετάφρασίς μου οὐδεμίαν ἔχει φιλολογικὴν ἀξίωσιν, διότι οὔτε τὸν φιλόλογον ἐπαγγέλλομαι, οὔτε ζῶ ἐν μέσῳ φιλολόγων, καὶ ἐν χώρᾳ ὅπου καλλιεργοῦνται τὰ ἑλληνικὰ γράμματα*. Ἐπροσπάδησα, ὅσῳ ἐπέτρεπον αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ δοκησεντικαὶ ιδέαι τοῦ βιβλίου, νὰ μεταχειρισθῶ γλῶσσαν εὐκατά-

* Μὲ ἄκραν ἀθυρίαν παρατηρῶ τὴν ἠθικὴν ἐν γένει καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς ἐν Ὁδησσῷ ἑλληνικῆς κοινότητος, ἥτις, εἶναι ἡ πολυπληθεστέρα ἴσως καὶ πλουσιωτέρα τῶν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς διασπαρμένων ἑλληνικῶν κοινοτήτων.

Οὔτε ἐν ἑλληνικὸν βιβλίον δύναται τις νὰ προμηθευθῇ παρ' ἡμῶν, ἐνῷ ὅλαι αἱ λοιπαὶ κοινότητες, καίτοι μετὰ τοὺς ἑλληνας ἐγκατασταθεῖσαι, προσδεύουσιν ὁσμέραι εἰς τὸν πολιτισμόν. Εὐρίσκεις ῥωσσικά, γαλλικά, γερμανικά βιβλιοπωλεῖα, ἀλλ' εἰς μάτην θὰ ζητήσῃς ἑλληνικόν· οὔτε τὰ ξένα ταῦτα βιβλιοπωλεῖα φέρουσιν ἑλληνικὰ βιβλία, διότι ποῖος ν' ἀγοράσῃ, ἢ μᾶλλον ποῖος ν' ἀναγνώσῃ;

Ἐκδίδονται ἐφημερίδες εἰς ὅλας τὰς γλώσσας, διότι ἡ πόλις μας εἶναι πολὺγλωττος: ἡ ῥωσικὴ ἐφημερίς, ἡ γαλλικὴ, δύο γερμανικαὶ

ληπιτον· κατὰ πόσον ἐπέτυχον, ἄς κρίνωσιν ἐπιεικῶς οἱ εἰδήμονες. Μὴ παραδεχόμενος τὸ σύστημα ἐκείνων, οἵτινες γράφοντες προσπαθοῦσι νὰ μὴ τοὺς ἐννοῶσιν οἱ πολλοὶ, φρονῶ ὅτι, σπεύδοντες εἰς τὸν ἄκρον καθαρισμὸν τῆς καδομιλουμένης, ἐκβιάζομεν καὶ ἐπιτηδεύομεν τὴν ὑπὴρ τοῦ λόγου. Ἀνάγκη πᾶσα νὰ σπεύδωμεν βραδέως, καθαρίζοντες πρῶτον καὶ ἐξευγενίζοντες ἑαυτοὺς, ἵνα καθαρισθῇ συνεπῶς καὶ ἐξευγενισθῇ ἡ ἡμετέρα γλῶσσα, καδῶς ἐμορφώθησαν βαδμηδὸν ὅλαι αἱ νεώτεραι.

Ἀποδίδων τὴν σημερινὴν λίαν ἀνώμαλον τοῦ ἔθνους μας κατάξασιν, ἰδίως εἰς τὴν χαλάρωσιν, ὡς μὴ ὥφειλε, τοῦ δρασκευτικοῦ αἰσδήματος, πιξεύω ὅτι, ἐνόσφ τοῦτο δὲν ξηριχθῇ καὶ κραταιωθῇ, οὐδέποτε δὰ ὀρδοποδήσωμεν.

Φωναὶ ἀσεβεῖς καὶ ἄθεοι ἀκούονται ἐκ Γερμανίας καὶ Παρισίων, φοβοῦμαι δὲ μήπως ἀνταποκρίνε-

(ὑποστηριζόμεναι ἰδίως ὑπὸ τῶν ἀποίκων γερμανῶν χωρικῶν, οἵτινες φυλάττουσιν, ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, τὴν μητρικὴν των γλῶσσαν), δύο ἑβραϊκαὶ, περιοδικὰ συγγράμματα, βιβλία κ. τ. λ. εἰς τὰ ἑπτὰ τυπογραφεῖα τῆς Ὀδησσοῦ· ἡ δὲ ἑλληνικὴ κοινότης, ἐν τῷ διανοητικῷ τούτῳ ὀργασμῷ, se recueille (!), ἵνα μεταχειρισθῇ τὸ περίφημον ἐκείνο διπλωματικὸν λόγιον. Ἐπὶ Βαρδαλάχου (1827), ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον, τὸ ὅποιον μετὰ παρέλευσιν τινὸς καιροῦ ἐπώλησεν ἡ Ἐφορία τῆς κοινότητος! Οὐδεὶς ἐπεχείρησεν, οὔτε θὰ ἐπιχειρήσῃ, κατὰ τὴν σημερινὴν νάρκωσιν, νὰ ἐκδώσῃ ἐφημερίδα, διότι καὶ ὁ πρὸς τοῦτο ἱκανὸς δὲν ὑπάρχει, καὶ οὐδεὶς ὁ χορηγῶν τὰ μέσα.

Αἱ διαφοροὶ κοινότητες, ἐκτὸς τῶν σχολείων αὐτῶν καὶ παρθενωγυαίων, ἐσύστησαν καὶ διατηροῦσι παντὸς εἶδους φιλανθρωπικὰ καταστήματα: νοσοκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα, φιλοπτώχους ἐταιρείας· παρ' ἡμῖν δὲ ἐσχάτως μόνον ἐσύστήθη ἡ Ἀδελοφότης, ἥτις δὲν παρυσιάζει φαινόμενα διαρκείας, καὶ πρὸ τεσσάρων περὶ τοῦ ἐτῶν ὀργα-

ται εἰς αὐτὰς ἡ ἡχὴ τῶν βουνῶν μας, ἐπὶ τῶν ὁποί-
ων διεσώθη ἡ ἐθνικότης μας διὰ τοῦ Εὐαγγελίου.

« Δεκαεννέα ὅλους αἰῶνας ἡ χριστιανικὴ δρασκεία,
λέγει ὁ Κ. Γυζώ, ὑπέστη καὶ ἀπέκρουσε πολλὰς προ-
σβολὰς, τινὰς μάλιστα πολὺ βιαιοτέρας τῶν σημερι-
νῶν, ἀλλ' οὐδεμίαν σοβαρωτέραν. * »

Καὶ τῳόντι, ἄνδρες διάσημοι, σχολαὶ πολυδούλ-
λητοι, τάσεις σπουδαῖαι τοῦ νεωτέρου πνεύματος
κηρύττουσιν, ὁμοψώνως, ὅτι παρήλθεν ὁ καιρὸς τῆς
δρασκείας ἐν γένει, τῆς δρασκείας κατὰ τὴν εὐρυτέ-
ραν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἐν τῷ καδ' ἡμᾶς κοινω-
νικῷ σάλῳ, ἐν ταῖς συζητήσεσι τῆς ἐπιστήμης, ἐν
τῇ γενικῇ ταραχῇ καὶ ἀδυσμῖα, ἐν τῇ εἰρωνικῇ χαρᾷ
τινῶν, ἀναγινώσκομεν, ἐν τῷ μυχῷ πολλῶν διανοη-
τικῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἡμερῶν μας, τὸν ἀπαίσιον
τοῦτον λόγον: « Ἀπὸ τοῦδε οὐκ ἔστι Θεὸς
διὰ τὴν ἀνθρωπότητα! »

νί ζ ε τ α ι (!), καὶ ἀδιαλείπτως συνεδριάζει, φιλανθρωπικὴ τις ἐταιρεία.
Δὲν ἐνόησαμεν εἰσέτι, ὡς φαίνεται, ὅτι αἱ ὑπὲρ τῶν ἐνδεῶν ἐταιρεῖαι
αὗται, προϊόντα τοῦ χριστιανικοῦ ἐξευγενισμοῦ, δὲν ὀριμάζουσι θερμοαι-
νόμενα ὑπὸ τοῦ πάθους, ἀλλ' ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

Ὑπαγε τὴν Κυριακὴν εἰς τὰς ἐκκλησίας: τὰς ῥωσικὰς, καὶ τὰς
τῶν ἑτεροδόξων ὑπαγε τὸ σάββατον εἰς τὰς συναγωγὰς· δὲν θὰ εὔρης
τόπον νὰ σταθῇς, τόσον εἶναι τὸ συρρέον πλῆθος. Πορεύθητι ἀκολού-
θως εἰς τὴν γραικικὴν ἐκκλησίαν, τὴν ὁποίαν ὠκοδόμησαν, κατὰ τὸ
1804, ὀλίγοι ἀγράμματοι! Θὰ ἴδῃς ὀλίγα γερόντια· εἰς τοὺς γραικοὺς
δὲν ἀπομένει καιρὸς διὰ τὴν ἐκκλησίαν! ἡμεῖς προσευχόμεθα (;) οἴκαδε·
δὲν εἶναι τὸ ἴδιον; ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρὼν

Ἀλλὰ τί γίνεται τὸ Ἑλληνημπορικὸν σχολεῖον τῆς Ὁδησσοῦ, τοῦ

* Meditations sur l'essence de la religion chrétienne, par M.
Guizot, Paris 1864, pag. I.

Παντοῖαι καταβάλλονται προσπάθειαι, ἵνα ἀποσπάσωσι τὰς ψυχὰς ἀπὸ τὴν ἄγκυραν τῶν ἐλπίδων των, καὶ νὰ τὰς ῥίψωσιν, ὡς πλοῖον ἄνευ ἰστίων καὶ ἄνευ πυξίδος, εἰς τὸ πολυτάραχον πέλαγος τοῦ βίου. Πολὺ μᾶλλον τοῦ πολέμου ἢ τῶν ἐπαναστάσεων, πολὺ μᾶλλον τῶν ἐν τῷ κρυπτῷ τεκταινόμενων ἐπιβουλῶν κατὰ τῆς προσωπικῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ἰδιοκτησίας, ἢ καὶ ἡμᾶς κοινωνία πρέπει νὰ τρομάξῃ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ μέγεθος τῶν καταβαλλομένων, τὴν σήμερον ἡμέραν, προσπαθειῶν, ἵνα ἀποσβέσωσι τὸν Θεὸν εἰς τὰς ψυχὰς.

Ἄς ἐννοώμεθα ἐν τούτοις καλῶς· αἱ σημεριναὶ περιστάσεις εἶναι σοβαραὶ, οὐχὶ διὰ τὴν θρησκείαν καὶ ἑαυτήν, ἣτις βεβαίως δὲν εἶναι εἰς κίνδυνον, ἀλλὰ διὰ τὰς ψυχὰς, αἵτινες κινδυνεύουσι νὰ χάσωσι τὸ κέντρον καὶ τὸ στήριγμα αὐτῶν. Ἡ θρησκεία οὐτε νεκρὰ εἶναι, οὐτε ἐτοιμοθανής, καὶ ἀρκεῖ, πρὸς ἀπό-

ἵποιοι τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα ἀναβαίνει εἰς δέκα περίπου χιλιάδας ἀργυρῶν ρουβλίων (40,000 δραχμῶν); Ἀκολουθεῖ καὶ αὐτὸ τὸν ῥοῦν τῆς κοινότητος. Διελύθη πρὸ πολλοῦ, ἵνα μὴ εἴπωμεν ὅτι κατέστη τὸ γενικὸν ὄνειδος! Ποῖος φροντίζει, ποῖος κἂν ἐρωτᾷ περὶ Σχολαίου; Τώρα ἀπηλευθερώθη τὸ γένος, εἰς τί χρησιμεύουσι τὰ σχολεῖα; Ἀφ' ἐτέρου, οἱ πλούσιοι ἔχουσι παιδαγωγούς, διδασκάλους ἰδίους, ἐκπαιδεύουσι τὰ τέκνα των εἰς τὴν Εὐρώπην, εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἡ θεία πρόνοια μεριμνᾷ διὰ τοὺς πτωχοὺς.

Κατ' αὐτὰς περιῆλθε τυχαίως εἰς χεῖράς μου, τὸ ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας ἐκδιδόμενον, κατὰ τὸ 1816, ἑλληνικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ. Αἰσθάνομαι ἀναψυχὴν ἀναγινώσκων τὰ περὶ τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς μετριοφροσύνης τῶν πατέρων μας. Ἐν τῷ ΙΑ' φυλλαδίῳ, τῆς 1 Ἰουνίου 1816, ἀπηγγένησα τὰ ἐπόμενα:

«Κηρύττομεν εἰς τὸ Πανελλήνιον καὶ τὰ τῶν ἐν Ὁδησσῷ γραικῶν ἀξίεπαινα ἔργα, ὅσα νεωστὶ ἐμάχομεν.

δειξιν τούτου, ὁ ἀγὼν τὸν ὁποῖον τόσοι ἀγωνίζονται, ἵνα τὴν ἀποκτείνωσιν. Ἐκεῖνοι δὲ, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τὴν λέγουσι νεκρὰν, ἢ πνέουσιν τὰ λοιπὰ, οἵτινες ἐπιδίδονται εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Θαυμασία, μὰ τὴν ἀλήθειαν, γενναιότης, νὰ μαίνωνται ἐπὶ ἐνὸς πτώματος! Κρίνοντες ἐν τούτοις ἐκ τῆς ἐντάσεως τῆς ἀγωνίας των, εὐκόλως ἐννοοῦμεν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν θεωροῦσι τὸν ἀντίπαλον ἐτοιμοδαρῆ!

Ἡ θρησκεία οὐδένα, εἴπομεν, διατρέχει κίνδυνον· δὲ καταβάλλῃ καὶ τοὺς σημερινούς, καδῶς κατέβαλεν αἰεποτε τὸσους πολεμίους της, διότι ἄλλως δὲν δὰ ἦτο δεῖα κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν οὐσίαν.

Ὁ προσορισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἀνώτερος τῶν ἀνδρωπίνων ἀποπλανήσεων. Ὁ χριστιανισμὸς, λέγει ὁ κορυφαῖος τῶν παρ' ἡμῖν σοφῶν, εἶναι τὸ ἀθάνατον δένδρον τῆς πίστεως, καὶ αὐτοὶ οἱ ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ λίαν ἀπερισκέπτως ἀποξέοντες τὸν κορμὸν του, τρέπονται ἐκ τῶν δειῶν αὐτοῦ καρπῶν,

«Ἀπόσπασμα ἐκ τινος γράμματος πρὸς τὸν πανοσιώτατον ἄρχιον Ἀρχιμανδρίτην Κύριον Ἀνθιμον Γαζῆν, ἐξ Ὀδησσοῦ, τῇ 23 Μαΐου 1816:

«..... Κατὰ τὸ 1814 ἐπιστήθη εἰς τὴν ἐνταῦθα πόλιν ἐν σύστημα ασφαλειῶν, ἐπονομαζόμενον τῶν Γραικῶν Ἀσφαλιστῶν. Ἐξεύρετε ὅτι οἱ διοικοῦντες τοιαῦτα συστήματα ἀνταρεῖβονται, καθὼς εἰς ἐν ἀπὸ τὰ ἐδῶ διοικούμενα ἀπ' ἄλλους εὐρωπαίους. Αὐτὸ ὅμως τῶν γραικῶν ἀπεφάσισεν, ὅτι ἡ ἀνταμοιβὴ τῶν διοικητῶν, συνισταμένη εἰς τὰ δέκα ἑκατοστὰ τοῦ κέρδους, νὰ δίδεται πάντοτε εἰς τὴν ἐδῶ Ἑλληνικὴν Σχολὴν καὶ εἰς τὸ Νοσοκομεῖον: ἤγουν, τὰ ἐπὶ δέκατα εἰς τὴν πρώτην, καὶ τὰ τρία δέκατα εἰς τὸ δεύτερον. Τοῦτο δεχθέντες καὶ οἱ κατὰ τὸν πρῶτον χρόνον ψηφισθέντες Διοικηταί, Κ.Κ. Ἰωάννης Ἀμβροσίου καὶ Ἡλίας Μανέσης, πελοποννήσιοι, καὶ Νικόλαος Σοῦρβος, ἡπειρώτης, ἀπέδωκαν, κατὰ τὸν παρελθόντα χρόνον,

καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν σκιάν του ἔρχονται καὶ ἀναπαύονται. Ἡ ἀπιστία τῶν κριτικῶν δύναται ν' ἀποκόψη, ὅσῳ δέλῃ, ἐκ τοῦ δένδρου τούτου τῆς ζωῆς· ὁ χυμὸς αὐτοῦ εἶναι ἀνεξάντλητος καὶ ἡ βλάστησις ἀτελεύτητος, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναρίθμητοι γενεαὶ δέλουσι λάβει ἀναψυχὴν καὶ παρηγορίαν εἰς τὰ δεινὰ τῆς ἐπιγείου ὁδοιπορίας των.*»

Ἀλλὰ τίς δύναται ν' ἀμυρσβητήσῃ τ' ὀλέθριον τῆς διαδόσεως τῶν σημερινῶν ἀπαισιῶν διδασκαλιῶν; καὶ μάλιστα μεταξὺ ἡμῶν, οὔτινες, στερούμενοι δορησκευτικῆς ἀνατροπῆς, στερούμενοι κλήρου, καθοδηγοῦντος ἡμᾶς διὰ τῶν συγγραμμάτων, διὰ τῆς διδασκαλίας, ἣ τοῦλάχιστον διὰ τοῦ παραδείγματος, κατηντήσαμεν, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ὡς κάλαμος ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενος; Τίς δὲν ὁμολογεῖ ὅτι κλονίζεται ἡ πίστις;

«εἰς μὲν τὴν Ἑλληνικὴν Σχολὴν, ἀσιννατζίων Μ. Ρ. 4200, εἰς δὲ ἐπὶ Νοσοκομεῖον Ρ. 1800. Κατὰ δὲ τὸν τρέχοντα χρόνον δὲν ἐδόθησαν ἀκόμη, διὸ δὲν ἐμπορῶ νὰ προσδιορίσω τὸν ἀριθμὸν. Ἐν τοιοῦτον ἀγαθὸν ἔργον, μοὶ φαίνεται ὅτι εἶναι ἄξιον νὰ κηρυχθῇ καὶ διὰ τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων, πρὸς ἔπαινον τοῦ γένους, τοῦ συστήματος, καὶ τῶν ὑπὲρ τοῦ καλοῦ κοπιῶντων εἰρημένων διοικητῶν, καὶ «πρὸς παράδειγμα τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῶν ἔξω γραικῶν. — Δὲν εἶναι μόνον αὐτὰ τὰ καλὰ, ὅσα ἔκαμαν οἱ ἐν Ὀδησσῷ γραικοὶ· ἔκαμαν κατὰ καιροὺς καὶ ἄλλα, καὶ τὸ γένος πρέπει νὰ ἐλπίζῃ ἀπ' αὐτοὺς καὶ εἰς τὸ ἑξῆς μεγαλότερα. Ἐμπορῶ νὰ σᾶς εἴπω, σεβάσμιε «Πάτερ, ὅτι προβλέπω μεγάλα πράγματα εἰς φωτισμὸν τοῦ γένους, ἐκ τῆς ἐγεροθείσης μεταξὺ τῶν γραικῶν ἀμιλλῆς καὶ φιλοτιμίας· εἴθε μόνον νὰ λάβωσι καλὴν ὁδηγίαν εἰς τὰς πράξεις των, ὅτι τὸ καλὸν οὐκ ἔστι καλὸν, ἐὰν μὴ καλῶς γίνηται. Σᾶς προσκυνῶ ταπεινῶς.
«Ἰωάννης Μπουκαουριάδης.»

* Π. Βράϊλα, Φιλοσοφικαὶ μελέται, ἐν Κερκύρα, 1864, σελ. σή.

Ἀλλ' ἐσκέρθη, ἐφαντάσθη τις ποῦ ἦδελε περι-
 ἔλθει ὁ ἄνθρωπος, οἱ ἄνθρωποι, ἡ ἀνθρωπίνη ψυ-
 χή, ἃν ἡ δρασκεία τφόντι κατηγοεῖτο, ἃν ἡ δρασκευ-
 τικὴ πίστις ἐξηφανίζετο; Ποῖος, ἄρα, ἀμυβάλλει ὅτι
 ἡ φαντασία ἀδυνατεῖ νὰ παραστήσῃ, ὅπως οὖν ἀκρι-
 βῶς, τί ἦδελε συμβῇ ἐν ἡμῖν καὶ πέριξ ἡμῶν, ἃν ἡ
 δέσις, ἣν κατέχει ἡ χριστιανικὴ πίστις, ἐκενοῦτο αἰ-
 φνης, ἃν τὸ κράτος αὐτῆς ἐμυθενίζετο;

«Κοινωνία ἄνευ πίστεως εἶναι τὸ ἐλεεινότερον
 «δέμα, ἐξ ὅσων δύναται νὰ παρουσιάσῃ ἡ ἱστορία.
 «Καὶ ὁ μὲν νόμος προλαμβάνει ἢ τιμωρεῖ ἐξωτερικῶς
 «τὸ κακὸν, καὶ ἕκαστον μέλος τῆς κοινωνίας περιο-
 «ρίζει ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς νομίμου αὐτοῦ ἐνεργεί-
 «ας, ἡ δὲ ἐπιστήμη τὴν κοινωνικὴν καὶ ἀτομικὴν δι-
 «καιοσύνην ἐπιβάλλει ὡς καθῆκον, καὶ ὠφέλιμον
 «ἀποδεικνύει, ἀλλὰ μόνῃ ἡ πίστις ὑποδάλπει τὴν
 «ἀγάπην, καὶ ἐσωτερικῶς ἀναπλάττει τὸν ἄνθρω-

Τοιαύτῃ ἐπιστολῇ δὲν χρήζει σχολίων· ὡς ἀναφέρεται ἐν αὐτῇ, καὶ
 διὰ τινων κληροδοτημάτων ἐσχηματίσθη ἡ σημερινὴ περιουσία τοῦ δια-
 λυθέντος σχολείου. Ἀλλὰ δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ ἐκθέσω τὴν ἱστορίαν
 τοῦ ἐδημοσίευσα τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἵνα καταδείξω ὅτι, ἀπὸ τοῦ
 1814 μέχρι τοῦ 1865, ἦτοι εἰς διάστημα ἡμίσεως αἰῶνος καὶ ἐπέ-
 κεινα, ἡ ὀδηγητικὴ ἐλληνικὴ κοινότης δὲν ἐπρόκοψεν εἰς τὸν ἐξευγε-
 νισμόν. Τότε ὑπῆρχε σχολεῖον καὶ νοσοκομεῖον· σήμερον δὲν ὑπάρ-
 χουσιν· ἐνῶ, ἐν τῷ μεταξῷ, ἐσχηματίσθησαν κολοσσαῖαι περιουσίαι, καὶ
 σήμερον ἀριθμοῦνται τινὲς τῶν ἐνταῦθα ἐλλήνων μ' ἐτήσιον εἰσόδημα
 ἡμίσεως περίπου ἑκατομυρίου δραχμῶν! ἡ δὲ ἐλληνικὴ κοινότης λο-
 γίζεται ἀσυγκρίτως πλουσιωτέρα ὅλων τῶν λοιπῶν.

Ἀπεχαιρέτησε λοιπὸν ὁ πατριωτισμὸς τὴν ἐλληνικὴν κοινότητα,
 θὰ ἐρώτησωσι πολλοί. Θεὸς φυλάξῃ νὰ συκοφαντήσω τοὺς ὁμογενεῖς
 μου, μετὰξὺ τῶν ὁποίων γνωρίζω, καὶ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐκτιμῶ,

«πον, καὶ καθιστᾷ ἐκούσιον ἐργάτην τοῦ Θεοῦ νό-
 «μου, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης πᾶσαν ἀτομικὴν καὶ κοι-
 «νωνικὴν ἀρετὴν συμπληροῖ καὶ ἀγιάζει. Τί εἶναι
 «χωρὶς αὐτῆς ἡ σοφωτέρα πολιτικὴ καὶ ἡ ἡθικωτέρα
 «πράξις; ἐγωῖσμός μᾶλλον ἢ ἥττον περπωτισμένος
 «καὶ ἐπιτυχής, ἄνευ βάσεως καὶ συνεχείας καὶ στα-
 «θερότητος, ἄνευ σκοποῦ καὶ σημασίας, ὑπὸ τῶν
 «δυσμενῶν παθῶν καὶ τῶν ἀλόγων ὀρέξεων ἀκατα-
 «παύστως διαταρασσόμενος, καὶ κατ' ἐναντίας πρὸς
 «ἀλλήλους διευδύνσεις ὠδούμενος ἀδιακόπως, ἀνε-
 «παρκὴς εἰς τὸ παρὸν καὶ ἄγονος διὰ τὸ μέλλον, νο-
 «σώδης τῆς κοινωνίας κατάστασις, ἣτις ἀναγκαιῶς
 «ἐπιφέρει τὴν διαβροχὴν καὶ τὸν θάνατον. Μόνη ἡ
 «πίστις συνεοῖ καὶ ταυτίζει πρὸς ἓνα σκοπὸν τὰς
 «καρδίας καὶ προσπαθείας τῶν ἀνθρώπων, μόνη
 «ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὸν σπινθῆρα τῆς ἡθικῆς ζωῆς, ἐξ

τινάς καλοὺς πατριώτας, εὐεργετοῦντας καὶ σήμερον τὸ ἔθνος. Ἐκθέ-
 τω γεγονότα πασίγνωστα· φίλος Πλάτων, φιλότιμος δ' ἀλήθεια!

Ἀιτία τῆς λυπηρᾶς ταύτης καταστάσεως εἶναι κυρίως:

Ἡ Διχόνοια ποῦ βαστάει

Ἐνα σκῆπτρο ἢ δολερὴ·

Καθενὸς χαμογελάει,

Πάρ' το, λέγοντας, καὶ σύ. (Σολωμός.)

Ἡ διχόνοια, ἕνεκα τῆς ὁποίας ματαιοῦται πᾶσα πρὸς τὰ καλὰ
 προσπάθεια, ἐπέρχεται ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὰ κοινὰ, ἐκ μέρους τῶν
 ἐχόντων τὰ μέσα νὰ ὠφεληθῶσι, καὶ ὑπερισχύει, ὡς ὑπερίσχυεν ἡδὴ
 καὶ ἔρριψε βαθείας ρίζας ἡ ραδιουργία, ἡ κολακεία καὶ ἡ χαμέρπεια.
 Ἡ διχόνοια, ἀπαύγασμα τῆς ὑπερηφανείας.

Δὲν ἀπαιτεῖται ἐπομένως διορατικὸς νοῦς, ἵνα προῖδῃ ποῦ βαδίζει
 ἡ ἑλληνικὴ κοινότης. Γνωρίζω πολλοὺς Ἕλληνας μὴ προφέροντας, οὐδ'
 ἐννοοῦντας οὐδεμίαν λέξιν ἑλληνικὴν· γνωρίζω ἄλλους, ψελλίζοντας
 τινὰ γραικωροσσικά. Ἡ ἑλληνικὴ κοινότης ὁδεύει λοιπὸν εἰς τὴν

« οὐ πᾶς ἔλλογος ὁργανισμὸς τῆς κοινωνίας ἐμψυ-
 « χούται· ἅμα ἐκλείψῃ ἄρχεται ἡ ἀποσύνδεσις, ἡ σῆ-
 « ψις τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, ἐρ' οὐ ἔρπουσι τότε
 « οἱ ἄνθρωποι, ὥς ἐντάρσιοι σκώληκες ἐκ πτωμάτων
 « τρεπόμενοι. Διὰ μόνης τῆς πίστεως εἰσάγεται ἡ
 « ἀρμονία εἰς τὴν κοινωνίαν, ὥς εἰσάγεται εἰς τὸ
 « πνεῦμα, διότι δι' αὐτῆς ἔχομεν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν
 « σκοπὸν τοῦ κόσμου, καὶ, μεταξὺ τῶν δύο τούτων
 « ὄρων, τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ Θεοῦ ποιηθέντα καὶ εἰς
 « Θεὸν, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ Δείου νόμου ἐπα-
 νερχόμενον. * »

Εὐχομαι ὁδὸν καὶ ἐγὼ, μετὰ τοῦ ἐξόχου συμπα-
 τριώτου μου, νὰ ἶδω « τὴν ὁρδόδοξον ἡμῶν πίστιν
 « ἐπισταμένην πάντων τῶν κοινωνικῶν στοιχείων καὶ
 « πάντα καθαρίζουσιν, ἀγιάζουσιν τὴν βιομηχανίαν

ἐκ φύλιν σιν αὐτῆς. Ὅποιον τῶντι ἐνταῦθα τὸ διακριτικὸν γνῶρι-
 σμα τῆς ἐθνότητος ἡμῶν; Ἡ γλῶσσα· ἂν ἐκλείψῃ ἡ γλῶσσα ἐξέλιπε
 καὶ ὁ ἐλληνισμὸς. Ἀλλὰ δύναται, ἐρωτῶ, νὰ διατηρηθῇ ἡ γλῶσσα,
 ἰδίως μετὰ τῶν ἐνδεεστερῶν τάξεων, ἄνευ σχολείου καὶ παρθεναγωγείου;
 δύναται νὰ διατηρηθῇ ἡ γλῶσσα, καὶ νὰ ἐξεγερθῇ τὸ πατριωτικὸν αἴσθη-
 μα, ἄνευ καλῆς τιμῆς ἐφημερίδος, τῆς ὁποίας ἡ δαπάνη θὰ ἦτο ἀσήμαντος
 διὰ τόσους βαθυπλότους; Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἡ ἀνάπτυξις τοῦ
 ζωτικοῦ τούτου ζητήματος τοῦ μέλλοντος· ἄλλως τε ὁμιλῶ πρὸς ἄν-
 δρας νουνεχεῖς, καὶ τοὺς προσκαλῶ, ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος, νὰ
 σκεφθῶσιν ἐπ' αὐτοῦ σοβαρῶς, καὶ νὰ ἴδωσιν ὅποιαν ἔχουσιν ἐυθύνην
 ἀπέναντι τῶν μεταγενεστερῶν καὶ τῆς ἱστορίας.

Ἀγαπῶ τὴν πατρίδα τῆς φιλάτης μου, καὶ ὥς ἑλλην, ἐν πλή-
 ρει γνώσει τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων, θεωρῶ ἱερὸν καθήκον
 νὰ ἐνδείξω παρρησίαν τὴν ἀξιοθρήνητον ἠθικὴν κατὰστασιν τῆς κοινό-
 τητος ταύτης, καίτοι ὁμολογῶ ὅτι δὲν τρέφω χρηστὰς ἐλπίδας περὶ
 τῆς διορθώσεως. Ἐἴθε ν' ἀπαυῶμαι!

* Π. Βράϊλα, Φιλοσοφικαὶ Μελέται, σελ. 20' καὶ π'.

«καὶ ἐν τὸς τῶν ὄρων τῆς ἡθικῆς ἀναχατιῖζουσιν τὴν
 «ἀπληστον ἰδιοτέλειαν, παραγγέλλουσιν καὶ διὰ τοῦ
 «παραδείγματος ἐμψυχοῦσαν τὴν διάδοσιν παντοίων
 «ἐπιστημονικῶν γνώσεων, καὶ ἰδίως τῶν φιλοσοφι-
 «κῶν, ζωογονοῦσαν καὶ κατὰ τὸ ἴδιον πνεῦμα φυθ-
 «μίζουσιν πάντας τοὺς κλάδους τῆς καλλιτεχνίας
 «διὰ τῶν ναῶν καὶ εἰκόνων καὶ ἁσμάτων τῆς, ἵνα
 «τὸ καλὸν γίνῃ τῳόντι ἐκλαμψις τοῦ ἀληθοῦς, σε-
 «βομένην, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐλευθερίαν, τὴν τοῦ
 «πνεύματος καὶ τῆς συνειδήσεως, ἐν μέσῳ τῶν πο-
 «λιτικῶν διαπληκτισμῶν μόνον τὸ ἐαυτῆς καθῆκον
 «ἐξασκοῦσαν, τὸ κήρυγμα δηλαδὴ τοῦ νόμου τῆς
 «ἀμοιβαίας ἀνοχῆς καὶ ἀγάπης, ὃν μόνον ἐνεπίστευ-
 «σεν αὐτῇ ὁ Δεῖος νομοθέτης, καὶ καθὼς ὑπῆρξε
 «παρηγορία τῆς δουλείας, ἄγγελος τῆς ἀπολυτρώ-
 «σεως καὶ μάστις τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας, οὕτω
 «νὰ γίνῃ ὁ Δεῖος μοχλὸς τῆς ὀλοτελοῦς ἀνορθώσεως
 «τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διότι ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἀνορ-
 «δοῦται εἰμὴ διὰ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, καὶ
 «τούτου πηγὴ καὶ οὐσία εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς, οὗ
 «ὁ ἀρχαιότερος καὶ εἰλικρινέστερος τύπος εἶναι αὐ-
 «τῇ ἡ ἀρχὴ τῆς συντηρήσεως τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν
 «ὑπάρξεως. *»

Ἄν διὰ τῆς παρούσης μεταφράσεώς μου, τῇ εὐ-
 λογίᾳ τοῦ Θεοῦ, πεισθῇ τις περὶ τῆς αἰωνίου ἀλη-
 θείας τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου του, τὸ ἔργον μου
 ἀδρῶς ἀνταμείβεται.

* Π. Βράττλα, Φιλοσοφικὰ Μελέται, σελ. πβ'. καὶ πγ'.

«Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσ-
 «κωσί Σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστει-
 «λας Ἰησοῦν Χριστόν. (Ἰωαν. ιζ'. 13.) Τὸν Θεόν
 «πάσης χάριτος, τὸν καλέσαντα ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον
 «αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. (Α'. Πέτρο. ε'. 10.)
 «Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς
 «πάντας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Ἀμήν.
 (Παυλ. Ἐφεσ. γ'. 21).

Ἐγγραφον ἐν Ὁδησσῷ, τῇ α'. Μαρτίου 1865.

Γ. Ι. ΚΕΦΑΛΑΣ.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΩΑΛΤΑΤΣ

ΠΡΩΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνδρωπίνου προορισμοῦ.

Κύριοι!

Ἄ βλέμματά σας στρέφονται συνεχῶς πρὸς τὰς ὄχθας τῆς ἡμετέρας λίμνης, λίμνης τόσῳ ἀγαπητῆς, ἥτις καταβρέχει τὰ τείχη τῆς Γενεύης καὶ τοὺς πρόποδας τῶν λόφων τῆς Λωζάνης. Σᾶς ἔτυχέ ποτε, ἐνῷ παρατηρεῖτε τὰς ὄχθας ταύτας, τόσῳ πολυανθρώπους σήμερον καὶ τερπνάς, νὰ φαντασθῇτε τὴν εἰκόνα αὐτῶν τῶν ἰδίων τόπων καθ' ἣν ἐποχὴν ἔφθασαν οἱ πρῶτοι σκαπανεῖς τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτε καμμία ἀνθρώπινος κατοικία δὲν ἀντενακλᾶτο εἰς τὸ κάτοπρον τῶν ὑδάτων, ὅτε τὸ ἄσμα τοῦ τρυγητοῦ οὐδέποτε ἀντήχει ἐπὶ τούτων τῶν λόφων, κεκαλυμμένων εἰσέτι μὲ τὸν ζοφερὸν μανθῦαν τῶν παρθενικῶν δασῶν. Εἴτε, ἀνατρέχοντες εἰς τὰς ἀορίστους ἀπόψεις τοῦ μέλλοντος, ἡρωτήσατε ἐαυτοὺς νὰ μάθητε ὁποῖαν ὄψιν θὰ ἔχωσιν αἱ ὄχθαι αὗται, ὅταν ὁ περιηγητὴς ἔλθῃ ἴσως μακρόθεν νὰ ἑξα-

κριβώσῃ τὴν τοποθεσίαν τῶν ἑξαφανισθεισῶν πόλεων μας, ν' ἀνασκάψῃ τὸ ἔδαφος πρὸς ἀνεύρεσιν τινῶν μαρτυριῶν τοῦ σημερινοῦ μας πολιτισμοῦ; Ὅλα μεταβάλλονται, ὅλα παρέρχονται, ὅλα ἀνανεοῦνται ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τούτων, τῆς κατοικίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἡ λίμνη καὶ τὰ βουνὰ πάντοτε διαμένουσιν. Πάντοτε διαμένουσιν αἱ Ἀλπεις αὗται, τὰς ὁποίας κατὰ τὴν ταχεῖαν-διάβασίν μας ὑπὸ τοὺς πρόποδάς των, ἐπιθυμοῦμεν νὰ ὀνομάζωμεν αἰωνίους. Πρὸ τριτοχιλίων ἐτῶν, ὡς καὶ τὴν σήμερον ἡμέραν, ὁ ἀνατέλλων ἥλιος τὰς διελάμπρυνεν ἐν μέσῳ τῆς χρυσοειδοῦς ἑωθινῆς ὁμίχλης· μετὰ τρισχίλια ἔτη, ὡς σήμερον, ἂν ὁ κύριος τῆς φύσεως δὲν ἀπήγγειλεν ὑπέρτατόν τινα λόγον, ὁ ἥλιος εἰς τὴν δύσιν του θὰ τὰς φωτίσῃ μὲ τὸ τελευταῖον ἀπαύγασμα τῆς λαμπρότητός του.

Ἡ ἀντίθεσις αὕτη μεταξὺ τοῦ παρερχομένου καὶ τοῦ διαμένουτος, τόσῳ προφανῆς ἐν τῇ φύσει, ἀνευρίσκεται οὐχ ἥττον καὶ ἐν τῷ διανοητικῷ κόσμῳ. Ἐκάστη γενεὰ φέρει μεθ' ἑαυτῆς ἰδέας ἀγνώστους εἰς τὴν πρὸ αὐτῆς, καὶ περὶ τῶν ὁποίων αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ δὲν θ' ἀκούσωσι νὰ γίνηται λόγος. Ἡμεῖς συζητοῦμεν ζωηρῶς περὶ συμφερόντων πάντη ἀγνώστων εἰς τοὺς πατέρας μας, καὶ οὐτε δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν τινα τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα θ' ἀνακινήσωσι προστούτοις οἱ ἀπόγονοί μας. Ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως πολυπλασιάζει τὰς ἀνακαλύψεις τῆς· ὁ ὕλικὸς κόσμος παρέχει εἰς τὴν σύγχρονον φυσικὴν ἀπόρρητα ἀγνοούμενα παρὰ τῶν προγόνων μας· ἡ βιομηχανία μᾶς ἐκπλήττει διὰ τῶν ἀπροσδοκῆτων καὶ ὀσημέραι θαυμασιωτέρων ἐφαρμογῶν, τὰς ὁποίας ἀρύεται ἐκ τῶν σπουδῶν τῶν ἡμετέραν σοφῶν. Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ πολιτικὴ τάξις πάντοτε προοδεύῃ, ἀλλ' ἀναντιρρόητως, συγκινεῖται καὶ εἶναι τὸ θέ-

ατρον ἀδικαλείπτων ἀλλοιωσεων. Ἰδοὺ αἱ παρακείμεναι ὄχθαι ὅπου ὅλα τροποποιῶνται. Ἄλλ' εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς ψυχῆς ἀναφύονται ζητήματα πάντοτε τὰ αὐτά, προβλήματα διαρκῆ, ἅτινα εἶναι ὡς αἱ Ἄλπεις τῆς διανοίας. Τοιοῦτον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ ὑποβάλω εἰς τὰς σκέψεις σας.

Ποῦ βαδίζομεν; διατί εἴμεθα ἐπὶ τῆς γῆς; ἡ ὑπαρξίς μας ἐκπληροῦται καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν παροῦσαν οἰκονομίαν; ποῖος ὁ σκοπός της; ποῖον τὸ νόμιμον αὐτῆς τέλος; Ἡ ζωὴ εἶναι βραχεῖα· δὲν χρειάζεται νὰ ἔμεθα πολὺ μακρὰν τῆς ἀρετηρίας, ὅπως ἴδωμεν εἰς τὸν ὁρίζοντα τὴν ὑπόλευκον ἐτέραν ὄχθην. Πέραν τοῦ διαστήματος τούτου, τὸ ὁποῖον τέσσαρα βήματα ἀρχοῦσι νὰ ὑπερβῶμεν, τί ἔχομεν νὰ περιμέωμεν, νὰ φοβώμεθα, νὰ ἐλπίζωμεν; Τὸ ζήτημα εἶναι βεβαίως ἀξίον σκέψεως. Ἵνα λησμονηθῇ ἀπαιτεῖται παράδοξος καὶ ἐξαισία κουφότης. Πραγματικῶς δὲν λησμονεῖται τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ ὑπάρχει που ἐν τῷ μυχῷ τῆς ψυχῆς ὄλων. Ἄλλ' ὡς ἐκ τῶν περισπασμῶν τῆς ζωῆς δὲν βλέπομεν τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐξαλείψωμεν. Καθεὶς ἔχει τὰς ὑποθέσεις του καὶ πρέπει νὰ ζήσῃ· ἔπειτα συλλογιζόμεθα χίλια πράγματα. Ἀκολουθοῦμεν μετ' ἐνδιαφέροντος τὰς ἐπιτυχίας τῆς βιομηχανίας, τὰς κερδοσκοπίας τοῦ ἐμπορίου· ζητοῦμεν πληροφορίας περὶ τῶν συμβεβηκότων, ἀλλὰ τί λέγω; περὶ τῆς ματαιοτέρας πολιτικῆς φήμης μὲ τόσῃν περιέργειαν, τῆς ὁποίας οἱ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν δὲν διεφύλαξαν τὸ μονοπώλιον. Πῶς λοιπὸν ἤθελεν ἀπομείνει καίρὸς ἵνα ἐνασχοληθῶμεν περὶ μεμακρυσμένου μέλλοντος. Τοιοῦτοτρόπως ὑπνώττει συχνάκις πνιγνῶς ὑπὸ τὰς ἀκάνθας τῆς ζωῆς ὁ σπόρος τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν, αἵτινες ἔπρεπε νὰ ᾔῃναι ἡ συνήθις μέριμνα τῆς νοητικῆς φύσεως. Καὶ

ὅμως, κατὰ τῆς πυρετώδους ταύτης μερίμνης, ἥτις ἐπιφέρει τὴν λήθην τῶν σοβαρωτέρων ζητημάτων, δὲν στερούμεθα βεβαίως προμηνυμάτων. Δὲν ἔχω ἐνταῦθα νὰ σᾶς εἶπω εἰμὴ τὰ συνήθη καὶ τετριμμένα. Δὲν σᾶς τὸ ὑποκρύπτω, ἀλλ' οὔτε λυποῦμαι, ἐπειδὴ πολλάκις μὲ ἤλθε κατὰ νοῦν, ὅτι ἂν αἱ παροιμίαι ἦναι ἡ σοφία τῶν ἐθνῶν, τὰ κοινὰ ἀξιώματα εἶναι ἡ σοφία τῆς ἀνθρωπότητος.

Τίς δὲν εἶπεν ἑκατοντάκις εἰς τοὺς ἄλλους καὶ εἰς ἑαυτὸν ὅσα ἔγδῃ σᾶς ἐπανελάβον; Τίς ἀγνοεῖ ὅλην τὴν ματαιότητα τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα μᾶς κατακυριεύουσιν; Ὁ κόσμος γέμει ἀνθρώπων, οἵτινες παραπονοῦνται διὰ τὴν ὑπαρξιν, κατηγοροῦσιν αὐτὴν καὶ τὴν διαβάλλουσι χρείας τυχούσης. Ἀλλ' ἡμεῖς εἴμεθα, καθόσον ἀφορᾷ τὴν ὑπαρξιν ταύτην, ὡς ὁ μισάνθρωπος τοῦ Μολιέρου πρὸς τὴν ἐρωμένην του ἐκαίνην, τῆς ὁποίας εὐαρεστεῖται μὲν νὰ ἐπαυξάνῃ τὰς ἐλλείψεις, ν' ἀπαριθμῇ ὅλα τ' ἁμαρτήματα, ἀλλὰ δὲν κατορθώνει ν' ἀποσπάσῃ τὴν καρδίαν του. Ναί, ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὴν ζωὴν, παγιδεύομεθα πάντοτε εἰς τὰς ὑποσχέσεις της, εἰς τὰς γοητείας της, καὶ ἴσως τότε μάλιστα πιστεύομεν περισσότερο εἰς αὐτὴν, ὅταν ἀρεσκώμεθα λέγοντες, ὅτι ἐξήλθομεν τῆς ἀπάτης. Λοιπὸν, εἰς τὴν γοητείαν ταύτην πρέπει ν' ἀντιτάξωμεν βλέμμα ὀξὺ καὶ καθαρὸν ἐκ τοῦ ἀσταθοῦς τῆς παρούσης ὑπάρξεως καὶ ἐκ πάσης φυσικῆς προσκολλησέως μας εἰς ὅ,τι καλοῦμεν πραγματικότητα. Ἐνταῦθα δὲν θὰ ζητήσω νέας λέξεις, ἀλλὰ μόνον θὰ ἐκλέξω. Ἡ κατάρρευσις παντός πράγματος, τὸ μηδανισμὸν τῆς παρούσης πραγματικότητος, εἶναι ἡ κυριωτέρα πηγὴ, ἥτις ἔδωκε πάντοτε ὕλην εἰς τὴν ὑψηλὴν ποίησιν, εἰς τὴν μεγάλην εὐγλωττίαν, εἰς τὴν σοβαρὰν φιλοσοφίαν, εἰς κάθε

φωνήν δι' ἧς ἡ ἀνθρωπότης ἐκδηλοῦται εἰς ἑαυτήν. Ἀκούσατε ταῦτα τὰ δύο αἰώνων λόγια :

«Κάθε ὃν καταμετρούμενον δὲν εἶναι τίποτε, διότι ὅ,τι «καταμετρεῖται ἔχει τὰ τέρμα του, καὶ ὅταν φθάσῃ εἰς τὸ τέρμα τοῦτο ἡ τελευταία στιγμή καταστρέφει τὸ ὅλον, ὡς νὰ «μὴν ὑπῆρξε ποτέ. Τί εἶναι ἑκατὸν ἔτη; τί χίλια, ἀφοῦ μία «καὶ μόνη στιγμή τὰ ἐξαλείφει; Πολυπλασιάσατε τὰς ἡμέρας «σας ὡς τὰς ἐλάφους, αἵτινες, ὡς μυθολογοῦσι, ζῶσι τόσους «αἰῶνας: διαμεύνατε ὅσω καὶ αἱ μεγάλαι αὐταὶ ὀρεῖς, ὑπὸ «τὰς ὁποίας ἀνεπαύθησαν οἱ πρόγονοί μας, καὶ ἀκόμη θὰ «δώσωσι σκιὰν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους· συσσωρεύσατε ἐν «τῷ δικαστήματι τούτῳ, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἄπειρον, τιμὰς, «πλούτη, ἡδονάς: τί θὰ σᾶς ὠφελήσῃ ὁ σωρὸς οὗτος, ἀφοῦ «τὸ τελευταῖον φύσημα τοῦ θανάτου, ὅσω ἀδύνατον, ὅσω «ἄτονον, θὰ καταβάλλῃ αἰφνης τὴν ματαίαν ταύτην πομπήν, «μὲ τὴν ἰδίαν εὐκολίαν, ὡς χάρτινον φρούριον, μάταιον παί- «γνιον τῶν νηπίων; καὶ τί θὰ σᾶς χρησιμεύσῃ ὅτι τόσα ἐγρά- «ψατε ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, ὅτι ἐγεμίσατε ὅλας τὰς σελίδας «μὲ ωραίους χαρακτῆρας, ἀφοῦ ἐπὶ τέλους ἐν μόνον σβύσιμον «τὰ ἐξαλείφει ὅλα; Τὸ σβύσιμον ἀκόμη ἤθελεν ἀρῇσει τοῦ- «λάχιστον μερικὰ αὐτοῦ ἔχνη, ἐνῶ ἡ τελευταία αὕτη στιγμή, «ἥτις θὰ ἐξαλείψῃ διὰ μιᾶς μόνης ῥιπῆς ὅλην μας τὴν ζωὴν, «θὰ χαθῇ εἰς τὸ βάραθρον τοῦτο τοῦ μηδενὸς· δὲν θὰ ὑπάρχῃ «πλέον ἐπὶ τῆς γῆς τὸ παραμικρὸν ἔχνος ἐκείνου τὸ ὁποῖον «εἶμεθα.

«Τί εἶναι λοιπὸν ἡ ὑπόστασίς μου; Εἰσέρχομαι εἰς τὴν «ζωὴν ἵνα ἐξέλθω αὐτῆς μετ' ὀλίγον· ἔρχομαι νὰ φανῶ ὡς «οἱ ἄλλοι, καὶ ὕστερον πρέπει νὰ γίνω ἄραντος. Ὅλα μὰς

«καλοῦσιν εἰς τὸν θάνατον· ἡ φύσις ὡς νὰ μᾶς ἐφθόνει σχε-
 «δὸν διὰ τὸ καλὸν τὸ ὁποῖον μᾶς ἔκαμε, μᾶς φανερόνει συνε-
 «χῶς ὅτι δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀφήσῃ πολὺν καιρὸν τὴν ὀλίγην
 «ταύτην ὕλην, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐδάνεισεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ
 «διαμείνῃ εἰς τὰς ἰδίαις χεῖρας, καὶ ὅτι πρέπει νὰ ᾔῃαι αἰω-
 «νίως εἰς κυκλοφορίαν· ἔχει ἀνάγκην αὐτῆς δι' ἄλλα εἶδη,
 «τὴν ἀναζητεῖ δι' ἄλλα ἔργα.

«Ἡ διηγετικὴ αὕτη νεοσυλλεξία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους,
 «τὰ γεννώμενα λέγω παιδία, καθόσον αὐξάνουσι καὶ προχω-
 «ροῦσι, φαίνεται ὅτι μᾶς σπρώχνουσιν ἐκ τοῦ ὧμου καὶ μᾶς
 «λέγουσιν: ἀποσυρθῆτε, ἦλθε τώρα ἡ σειρά μας. Τοιουτο-
 «τρόπως καθὼς ἡμεῖς βλέπομεν ἄλλους διαβαίνοντας ἔμπροσ-
 «θέν μας, θὰ ἴδωσι καὶ ἡμᾶς ἄλλοι διαβαίνοντας, οἵτινες χρε-
 «ωστοῦσιν εἰς τοὺς διαδόχους των τὸ αὐτὸ θέαμα. Ὡς ἐπανα-
 «λάβωμεν ἀκόμη, τί εἴμεθα; Ὡς ῥίψω τὸ βλέμμα ἐνώπιόν
 «μου, ὁποῖον ἄπειρον διάστημα ὅπου δὲν ὑπάρχω; ἂν τὸ ῥίψω
 «ὀπισθεν, ὁποῖα φρικώδης ἀκολουθία ὅπου δὲν ὑπάρχω πλέον.
 «καὶ πόσον μικρὸν διάστημα κατέχω εἰς τὴν ἄπειρον ταύτην
 «ἄβυσσον τοῦ χρόνου! Δὲν εἶμαι τίποτε· τόσῳ μικρὸν διά-
 «στημα δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ μὲ διακρίνῃ ἐκ τοῦ μηδενός· δὲν
 «μὲ ἀπέστειλον εἰμὴ ἵνα αὐξήσω τὸν ἁριθμὸν· δὲν εἶχον ἀκόμη
 «τί νὰ μὲ κάμωσι, καὶ τὸ δρᾶμα οὐχ ἤττον θὰ παριστάνετο
 «καὶ ἂν ἔμενον ὀπισθεν τῆς σκηνῆς.

«Ἄν θέλωμεν προστούτοις νὰ συζητήσωμεν τὰ πράγμα-
 «τα ὑπὸ λεπτοτέραν θεωρίαν, οὔτε ὁλόκληρος ἡ ἔκτασις τῆς
 «ζωῆς μᾶς διακρίνει ἐκ τοῦ μηδενός· γνωρίζετε δὲ ὅτι πάντοτε
 «μία καὶ μόνη στιγμή μᾶς χωρίζει ἐξ αὐτοῦ. Τώρα κρατοῦ-
 «μεν μίαν στιγμήν τῆς ζωῆς, τώρα χάνεται καὶ μετ' αὐτῆς

«Θὰ ἐχανόμεθα ὅλοι, ἂν ταχέως καὶ χωρὶς χρονοτριβὴν δὲν
 «ἐδράττομεν ἄλλης ὁμοίας μὲ αὐτὴν, ἕως τοῦ τέλους πάντων
 «ἔλθῃ μία, εἰς τὴν ὁποίαν ἀδύνατον νὰ φθάσωμεν, ὅσῳ καὶ
 «ἂν προσπαθήσωμεν νὰ τὴν πιάσωμεν, καὶ τότε θὰ πέσωμεν
 «αἰφνιδίως, στερούμενοι ὑποστηρίγματος. Ἡ μορφή τοῦ κό-
 «σμου τούτου μεταβάλλεται καὶ ἡ οὐσία μου δὲν εἶναι τίποτε.
 «Ἡρπάγην τόσῳ ταχέως ὥστε μὲ φαίνεται ὅτι ὅλα ἀπομα-
 «κρύνονται, ὅλα μ' ἐκφεύγουσιν. Ὅλα τῶνόντι, Κύρια, φεύγου-
 «σιν· ἐνῶ δὲ συνήλθομεν ἐνταῦθα, καὶ νομίζομεν ὅτι εἴμεθα
 «ἀκίνητοι, ὁ καθεὶς προχωρεῖ εἰς τὸν δρόμον του, ὁ καθεὶς
 «ἀπομακρύνεται, χωρὶς νὰ τὸ συλλογισθῇ, ἐκ τοῦ πλησιεστέ-
 «ρου γείτονός του, διότι ὁ καθεὶς πορεύεται ἀνεπαισιότηως εἰς
 «τὸν τελευταῖον ἀποχωρισμόν.» *

Δὲν θὰ ἐξασθενήσω δι' οὐδενὸς σχολίου τὴν δύναμιν τού-
 των τῶν λόγων· δὲν θὰ κάμω ἐνταῦθα σημειώσεις ἐπὶ τοῦ
 Βοσσουέτου.

Ἀναμφιβόλως, ἡ παροῦσα ζωὴ δὲν εἶναι ταιαύτης φύσεως
 ὥστε νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ τὴν μέριμναν τοῦ μέλλοντος. Καὶ ἂν
 ἦτον ἀκόμη κάθε ἐπίγειος ὑπαρξίς ἐντελής καὶ ἔφθανε τὸ πλῆ-
 ρες αὐτῆς μέτρον, ἔθελεν ἀρκέσει ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀδιάκοπος
 αὐτὴ φυγὴ ὅλων τῶν πραγμάτων, ἥτις φέρει εἰς τὸν θάνατον,
 ἵνα μᾶς σκυθρωπάσῃ.

Ἰδοὺ τί μᾶς διδάσκει ἡ σκέψις· ἀλλ' ἡ πείρα μᾶς στέλλει
 σκληρότερα μηνύματα. Ἄν ἀποκοιμηθῶμεν ἐπὶ τοῦ προσκεφα-

* Bossuet, *Sermon sur la mort*. Δὲν ἀνεγράφη ὁλόκληρον τὸ κείμε-
 νον τοῦ Βοσσουέτου. Περιέχει διάφορα βῆτὰ τῆς Γραφῆς, ἅτινα δὲν ἀναφέρονται
 ἐνταῦθα. Ὅταν δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ ἐκθέσω ἢ νὰ συζητήσω τὴν γνώμην συγγραφέως
 τινός, ἀλλὰ νὰ ἐκφράσω τὴν ἰδίαν μου, συντίμνω πολλάκις εἰς τὰς ὁμιλίας ταύτας
 τὰ χωρία των ὡς τὸ προκείμενον παράδειγμα.

λαίου τῆς ἀδιαφορίας δὲν λείπουσιν οἱ κλονισμοὶ ἵνα ταράξωσι τὸν ὕπνον μας. Πόσαι αἱ τέλειαι ὑπάρξεις; Γνωρίζετε πολλοὺς περὶ τῆς ζωῆς τῶν ὁποίων δύναται τις νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν ὠραῖον τοῦτον στίχον τοῦ Λαφονταίνου :

Οὐδὲν τὸ τέρμα αὐτοῦ ταράττει — ἐσπέρα εἶναι λαμπρὰς ἡμέρας *

Αἱ ἐσπέραι αὗται εἶναι σπάνιαι, τόσο σπάνιαι ὥστε, ὅταν τύχωσι, τὰς παρατηροῦμεν μὲ ἀπορίαν. Ὑπάγετε, Κύριοι, ἕως τὸ κοιμητήριον. Μετρήσατε τοὺς τάφους τῶν παιδίων, τῶν νέων, τῶν κορασίων! Ὅταν ὁ Ἀνδρέας Σενιέρος ἔμαθεν ὅτι δὲν τῷ ἀπέμνε πλεόν ἢ νὰ φέρῃ τὴν κεφαλὴν του ὑπὸ τὴν τρομερὰν μάχαιραν τῆς ἐπαναστάσεως, αἰσθανόμενος ν' ἀναβράζῃ ἐν ἑαυτῷ ὁ ῥοῦς ἐκεῖνος τῶν ἰδεῶν, τῶν αἰσθημάτων, τῆς ποιήσεως, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ ἐκχύσῃ, ἔφερε τὴν χεῖρα εἰς τὸ μέτωπον ἀνκραζών: «Εἶναι μολοντοῦτο κάτι τὶ ἐδῶ.» Καὶ ποῖος ἐξ ἡμῶν δὲν ἐγνώρισε τοιαύτας ὑπάρξεις προῶ-
 ρως καταβληθείσας; ποῖος ἐξ ἡμῶν δὲν διατρεῖ εἰς τὴν μνή-
 μην πλάσμα τι μεγάλου μέλλοντος καὶ λαμπρῶν ἐλπίδων, ὀρμώμενον μὲ ἀγάπην πρὸς τὴν ζωὴν ἣτις μέλλει αἰφνιδίως νὰ τοῦ ἀφαιρεθῇ; ὁποία ἀθυμία εἰς τὰς συμφορὰς ταύτας! καὶ ὁποία ἐπίσης εἰρωνεία! Ὁ χρήσιμος ἄνθρωπος ἀφηρηπάγῃ, τὸ ἀντικείμενον τῆς ζωηροτέρας ἀγάπης ἐθερίσθη εἰς τὸ ἄνθος του, ἐνῶ ζωὴ βαρύνουσα καὶ τὸν διάγοντα αὐτὴν, καὶ ἐπαχ-
 θῆς εἰς τοὺς ἄλλους φαίνεται ὡς νὰ ἦτον ἀτελειώτος. Δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπιμείνωμεν. Ποῖος ἐξ ὑμῶν δὲν φέρει ἐν τῇ καρδίᾳ ἀνιμνήσεις συνηγορούσας πλεόν εὐγλώττως ἀπὸ

* Rien ne trouble sa fin, c'est le soir d'un beau jour.

Philémon et Baucis.

ἐμέ. Ποῖος ἐξ ὑμῶν δὲν θά ᾔτον ἕτοιμος νὰ σηκωθῇ, χρείας τυχούσης, ἵνα μαρτυρήσῃ ἀταξίαν τινὰ τοῦ θανάτου!

Ἀταξία! Τί λέγομεν; ἀφοῦ οὐλοῦμεν περὶ ἀταξίας, ἔχομεν λοιπὸν τὸ αἶσθημα τῆς τάξεως. Ἀφοῦ παραιοποιοῦμεθα διὰ τὸ σκότος, ἔχομεν λοιπὸν συγκεχυμένην τοῦλάχιστον ἐντύπωσιν τοῦ φωτός. Ἀλλ' ἄραγε τὴν τάξιν ταύτην, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἡ καρδίᾳ μας, ἡ συνείδησίς μας, τὴν τάξιν ταύτην τὴν ὁποίαν οἱ ταλαίπωροι καὶ ἄθλιοι ἡμεῖς καταλαμβάνομεν, ἡ τοῦλάχιστον διορθωμένη, δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ οὐρανῷ ἢ ἐν τῇ γῇ, δὲν ὑπάρχει κανεὶς μεγαλύτερος ἡμῶν, ἱκανὸς νὰ τὴν ἐννοήσῃ εἰς τὴν ἐντέλειαν, καὶ δυνάμενος νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ; Τοὺς παραφῶνους ἤχους οἵτινες μᾶς ὀλίβουσι δὲν θά διαδεχθῇ ποτὲ ἡ ἁρμονία; Μετὰ τὸ σκότος δὲν θά ἴδωμεν ποτὲ τὸ φῶς;

Τοιοιτοτρόπως ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, ἡ φυγὴ τῶν ἡμερῶν μας καὶ τὸ ἀναπόφευκτον αὐτῶν τέλος, συνεννοῦνται ἵνα διαλύσωσι τὴν γοητείαν τῆς κουφονοίας καὶ ἐλκύσωσι τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου: ποῦ βαδίζομεν; ποῖος ὁ προορισμὸς μας; Ἀλλ' ἵνα ὀρίσωμεν καλλίτερα ὅλην τὴν σημαντικότητα τῆς ἐρεύνης μας, ἅς συνέλθωμεν ἤδη εἰς ἑαυτούς· ἅς ἐρωτήσωμεν τὴν φύσιν μας· ἅς συντάξωμεν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἀπογραφὴν τῆς ψυχῆς μας. Πᾶσα δύναμις τοῦ πνεύματός μας, πᾶσα ἀνάγκη τῆς καρδίας μας, σπουδαζομένη προσεκτικῶς, ἀνακινεῖ καὶ ῥίπτει εἰς τὸ μέσον τὸ ζήτημα τοῦτο: «Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου τελειοῦται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ;»

Ἄς ἀρχίσωμεν δι' ἑνὸς παραδείγματος, πάντῃ ἀσχέτου κατὰ τὸ φαινόμενον μὲ τὴν ὑπόθεσιν μας.

Ἡ αἶθουσα ἐντὸς τῆς ὁποίας εὕρισκόμεθα μαρτυρεῖ εἰσέτι ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς διασκευῆς της, τὸν ἀρχικόν της προσδιορισμὸν· εἶναι αἶθουσα διὰ μουσικᾶς συμφωνίας. Ἡ περίστασις αὕτη προκαλεῖ τὴν προσοχήν μου εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἡδονῆς, ἣν ἀπολαμβάνομεν ἐκ τῶν ὠραίων τεχνῶν. Εἰς τὸ εὐρύχωρον τοῦτο στάδιον, ὁ νοῦς μου σταματᾷ ἐπὶ τῆς πολυπλόκου ἐκείνης τέχνης, ἥτις περιλαμβάνει κατὰ τινα βαθμὸν ὅλας τὰς ἄλλας καὶ τὴν ὁποίαν καλοῦμεν ποίησιν. Ἡ ποίησις, εἰς τὸ εἶδός της, καθὼς ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ μουσικὴ μὲ τὰ ἴδια αὐτῶν μέσα, προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἰδανικόν, δηλαδή νὰ καταστήσῃ καταληπτὸν εἰς τὰς αἰσθήσεις ὑπὸ διαφόρους ἐκδηλώσεις, κάτι ὑψηλότερον, λαμπρότερον, ἐκπληκτικώτερον, τῆς θετικῆς πραγματικότητος. Ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἰδανικοῦ, εἶναι ἡ οὐσία τῆς τέχνης, ὁ μόνος λόγος δι' ὃν ὑπάρχει ἡ ποίησις. Ἄλλ' εἰς τὴν ἀναζήτησιν ταύτην ἐμφαίνονται δύο διευθύνσεις ὅλως διάφοροι.

Ὑπάρχει εἶδος τι ποιήσεως, τὸ ὁποῖον, χρωματίζον ἀπλῶς τὴν παροῦσαν ζωὴν, κάμνει μίαν ψευδῇ ἀλλὰ θελκτικὴν εἰκόνα, συντριβομένην μετ' οὐ πολὺ ἐν τῇ ἐπαφῇ τῆς πραγματικότητος καὶ ἀφίνουσιν μόνον εἰς τὴν καρδίαν τὴν ἀπάτην καὶ ἀποστροφὴν. Δὲν ὁμιλῶ περὶ τῆς διεφθαρμένης ἐκείνης φαντασίας, ἥτις χρωματίζει τὴν κακίαν, ἐξευγενίζει τὸ ἀμάρτημα, καὶ ρίπτει τὸν λαμπρὸν μανδύαν τῆς ποιήσεως ἐπὶ τῆς ρυπαρότητος καὶ αἰσχροτήτος τῆς ἀνθρωπίνης καρδιάς· ὁμιλῶ μόνον περὶ τῆς ῥωμαντικῆς ἐκείνης διαθέσεως, ἥτις ἀρέσκεται εἰς ἐπίπλαστόν τινα κόσμον, ὡς πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ πραγματικὴ ζωὴ κουράζει καὶ τὸ καθήκον βαρύνει· τὸ ἰδανικόν εἶναι τότε συγκεχυμένον φῶς, εἶδος φωσφορισμοῦ, ὅστις ἐξέρχεται

ἐκ παντοίων ἀντικειμένων, χωρὶς νὰ πηγάζῃ ἐξ ἀνωτέρας ἐστίας. Ἡ τέχνη ἣτις ζητεῖ τὸ ἰδανικὸν τοῦτο εἶναι γλυκεῖα ψυχαγωγία, εὐγενὴς ἂν θέλητε, ἀλλ' ἐφήμερος καὶ φθαρτὴ, ὡς ὅλα τὰ ἐπίγεια.

Δὲν εἶναι ἄραγε ἄλλο εἶδος ποιήσεως; Ναί, βεβαίως, εἶναι καὶ ἄλλο. Εἶναι ἐκείνη ἡ ποίησις ἣτις πισταύει εἰς τὴν πηγὴν τοῦ φωτός, ἀνατείνει πρὸς αὐτὴν καὶ συλλαμβάνει, ὡς ἐκ τῶν προσκαίρων καλλονῶν τοῦ κόσμου τούτου, αἰωνίαν τινὰ καλλονήν, τῆς ὁποίας ὅλη ἡ ἐπίγειος καλλονὴ εἶναι μόνον ὡχρὰ φεγγαβολή. Ἀκούσατε τί λέγει ὁ Πλάτων. «Ὁ ἄνθρωπος, παρατηρῶν τὸ ἐπίγειον κάλλος καὶ ἐνθυμούμενος τὸ ἀληθές, πτεροῦται καὶ ἀναπτερούμενος προθυμεῖται ν' ἀναπετάσῃ; ἀλλ' ἀδυνατῶν, βλέπει, ὡς ὄρνις, πρὸς «τὸν οὐρανόν» * Ἀκούσατε προσέτι τὸν μέγαν μαθητὴν τοῦ Σωκράτους ἐξυμνοῦντα «τὸ θαυμαστὸν τοῦτο κάλλος, τὸ ὁποῖον «εἶναι ὁ σκοπὸς ὅλων τῶν ἐργασιῶν τοῦ σοφοῦ, κάλλος αἰώνιον, «οὔτε γεννώμενον, οὔτε φθειρόμενον, οὔτε αὐξάνον, οὔτε ἐξασθενοῦν, ἐξ οὗ μετέχρουσι πᾶσαι αἱ ἄλλαι καλλοναί, μὲ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ γέννησις ἢ ἡ φθορά των δὲν τῷ ἐπιφέρει οὔτε ἐλάττωσιν, οὔτε αὐξήσιν, οὐδὲ τὴν παρὰ μικρὰν «μεταβολήν.» Μᾶς δεικνύει τὴν ψυχὴν συλλαμβάνουσαν θεῖον «ἔρωτα, ἀπὸ τὰς καλλονὰς τοῦ κόσμου τούτου, καὶ καθορῶσαν

* Σημ. τοῦ Μεταφ. Παραθέτομεν τὰ χωρία τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων τ' ἀναφερόμενα ἐν τῇ βιβλίῳ.

«Ἔστι δὲ οὖν δεῦρο ὁ πᾶς ἥκων λόγος περὶ τῆς τετάρτης μανίας, ἣν ὅταν τὸ τῆδε τις ὄρῳ κάλλος, τοῦ ἀληθοῦς ἀναμιμνησκόμενος, ἀναπτέρῳταί τε καὶ ἀναπτερούμενος προθυμῆται ἀναπτέσθαι ἀδυνατῶν δὲ, ὄρνιθος δίκην βλέπων ἄνω, τῶν κάτω δὲ ἀμελῶν, αἰτίαν ἔχει ὡς μακρῶς διακείμενος.»

Ἐκ τοῦ Φαίδρου.

«τὸ ὑπέρτατον κάλλος, νὰ ἐπανέρχῃται πάντοτε εἰς ἐκεῖνο, «ὡς διὰ βαθυμίδων,» καὶ ἐπὶ τέλους ἀνακραῖει: «ὅτι δύναται «νὰ δώσῃ ἀξίαν εἰς ταύτην τὴν ζωὴν, εἶναι τὸ θέαμα τοῦ «αἰωνίου κάλλους.» * Ὑπάρχει λοιπὸν ἰδέα τις τοῦ κάλλους, ἣτις δίδει ἀξίαν εἰς τὴν ἡμετέραν ὑπαρξίν, διότι ἡ ἰδέα αὕτη καθίσταται δι' ἡμᾶς ἐχέγγυον ὑψηλοτέρας ὑπάρξεως. Ὑπάρχει ποιήσις τις μὴ στέργουσα εἰς τὴν ἀπλὴν ἄνεσιν τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἐξευγενίζουσα τὴν ζωὴν διὰ τῆς λάμψεως ἀνωτέρου φωτός, ποιήσις, ἣτις ἀντὶ νὰ μᾶς ἐμπνέῃ ἀποστροφὴν πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ καθῆκον, μεταμορφώνει τὴν πραγματικότητα καὶ θεοποιεῖ τὸ καθῆκον. Τὸ ἰδανικὸν εἶναι τότε ἀπαύγασμα τοῦ οὐρανίου φωτός· ἡ τέχνη καθίσταται εἰς κρίκος τῆς χρυσῆς ἀλύσειος ἣτις ἐνώνει τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν γῆν.

Ἰδοὺ δύο πολὺ διάφοροι τρόποι τοῦ ἐννοεῖν τὴν τέχνην τοῦ ἰδανικοῦ, τὴν ποιήσιν καὶ ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ δὲν ἐκπληροῦν τὸ ἔργον τῆς, ἀν δὲν ἀνυψωθῇ ἕως τὰ μεγάλα ταῦτα προβλήματα. Ποῦ εἶναι ἡ ἀλήθεια; τὸ ἰδανικὸν εἶναι, ἄραγε, φωσφόρος ἀτμὶς ἀποσβύνουσα, ἀφοῦ ἐφώτισε μὲ τὴν ἀπατηλὴν λάμψιν τῆς τὰ ἔλῃ, ἅτινα τὴν παρήγαγον; Τὸ ἰδανικὸν εἶναι ἀκτίς

* «Ὅς γὰρ ἂν μέχρις ἐνταῦθα πρὸς τὰ ἐρωτικὰ παιδαγωγηθῇ, θεώμενος ἐφεξῆς τε καὶ ὁρθῶς τὰ καλὰ, πρὸς τέλος ἤδη τῶν ἐρωτικῶν, ἐξαίφνης κατόψεται τὶ θαυμαστὸν τὴν φύσιν καλὸν, τοῦτο ἐκεῖνο, ὃ Σώκρατες, οὗ δὲ ἔνεκα καὶ οἱ ἐμπροσθεν πάντες πόνοι ἦσαν· πρῶτον μὲν, αἰεὶ ὄν, καὶ οὔτε γιγνόμενον οὔτε ἀπολλύμενον, οὔτε φθίνον· ἔπειτα, οὐ τῇ μὲν καλὸν, τῇ δ' αἰσχρὸν· οὐδὲ τότε μὲν, τότε δ' οὐ· οὐδὲ πρὸς μὲν τὸ, καλὸν, πρὸς δὲ τὸ, αἰσχρὸν, οὐδ' ἔνθα μὲν καλὸν, ἔνθα δὲ αἰσχρὸν· ὡς τισὶ μὲν ὄν καλὸν, τισὶ δὲ αἰσχρὸν. οὐδ' αὖ φαντασθήσεται αὐτῷ τὸ καλὸν, οἷον πρόσωπόν τι, οὐδὲ χεῖρες, οὐδὲ ἄλλο οὐδὲν, ὧν σῶμα μετέχει· οὐδὲ τις λόγος, οὐδὲ τις ἐπιστήμη. Οὐδέπου ὄν ἐν ἑτέρῳ τινί, οἷον ἐν ζώῳ ἢ ἐν γῇ, ἢ ἐν οὐρανῷ, ἢ ἐν τῷ ἄλλῳ· ἀλλ' αὐτὸ καθ' αὐτὸ μεθ' αὐτοῦ μονοειδὲς αἰεὶ ὄν, τὰ δὲ ἄλλα πάντα καλὰ, ἐκεῖνου μετέχοντα τρόπον τινὰ τοιοῦτον, οἷον, γιγνομένων τε τῶν ἄλλων καὶ ἀπολλυ-

ἄνωθεν κατερχομένη ἵνα φωτίσῃ τὴν γῆν· τὸ πρόβλημά μας ἐτέθη, καὶ ἐτέθη, ὡς παρατηρεῖτε, ἐν χώρᾳ ἣτις ἡδύνατο, ἐκ πρώτης ὄψεως, νὰ φανῇ καθόλου ξένη. Ἄς μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐτέρου στοιχείου τῆς ἡμετέρας φύσεως.

Πρὸ δύο περίπου χιλιάδων ἐτῶν, ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης ἔγραψεν, ἀρχίζων ἐν τῶν περιφημοτέρων αὐτοῦ συγγραμμάτων, τοὺς ἐπομένους λόγους: «πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει.»

Θεωρῶ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην τοῦ εἰδέναι, ἣτις ἀποτελεῖ τόσῳ ἀριδὴλῶς μέρος τοῦ πνευματικοῦ μας ὀργανισμοῦ καὶ ἐρωτῶ, ἂν ἡ ἐπιθυμία αὕτη ἐκανονίσθῃ ἀναφορικῶς τῆς παρούσης μόνον ζωῆς, καὶ ἐπὶ τοῦ μέτρου τῆς ἐνεστώσης ἡμῶν ὑπάρξεως. Ἡδύνατό τις νὰ τὸ πιστεύσῃ ἂν ἡ ἐπιστήμη ἦτον ἀπλῶς ὑποτελὴς τῇ βιομηχανίᾳ, χορηγοῦσα αὐτῇ διὰ τῶν ἐρευνῶν, τῶν ὑπολογισμῶν, καὶ τῶν ἀναγκαλύψεων αὐτῆς, ὅπλα πρὸς καταδάμασιν καὶ κατάκτησιν τῆς φύσεως. Ἀλλ' ἄράγε, οὕτως ἔχει; Ἡ γεωμετρία, λέγουσιν, ἐγεννήθη παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς τοποθετήσεως τῶν ὁρίων τῆς ιδιοκτησίας, μετὰ τὰς πλημμύρας τοῦ Νείλου.

μένων, μηδὲν ἐκεῖνο μήτέ τι πλέον μήτε ἑλλαττον γίνεσθαι, μηδὲ πᾶσχειν μηδὲν. τοῦτο γὰρ δὴ ἐστὶ τὸ ὀρθῶς ἐπὶ τὰ ἐρωτικά ἵεναι, ἢ ὑπ' ἄλλου ἄγεσθαι, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν δε τῶν καλῶν ἐκείνου ἕνεκα τοῦ καλοῦ, ἀεὶ ἐπανιέναι ὥσπερ ἐπαναβασμοῖς χρώμενον. Ἐνταῦθα τοῦ βίου, ὃ φίλε Σόκρατες, ἔφη ἡ Μαντινικὴ ξένη, εἶπερ που ἄλλοθι, βιωτὸν ἀνθρώπῳ θεωμένῳ αὐτὸ τὸ καλόν. (Ἐκ τοῦ Συμποσίου)

Σ. Μ. Ἄς προσθέσωμεν ἐνταῦθα τὴν ὥραιαν βῆσιν τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φυτὸν ἔχον τὰς ῥίζας ἐν τῷ οὐρανῷ, διότι ἐκεῖθεν κατέρχεται τὸ φῶς τοῦ λόγου, τὸ φωτίζει καὶ διευθύνει αὐτὸν εἰς τὸν ἐπίγειον αὐτοῦ προορισμὸν: «φυτὸν οὐκ ἔγγειον, ἀλλ' οὐράνιον, ὅθεν ἡ πρώτη τῆς ψυχῆς γένεσις ἔφυ.»

Ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ εὐρίσκωσι τὸν δρόμον των, εἰς τὰς ἀχανεῖς πεδιάδας, ὅπου περιεπλανῶντο μὲ τὰ ποίμνιά των, ὥθησε τοὺς ποιμένας τῆς Χαλδοῖας εἰς τὰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις. Ἡ ἀνάγκη εἶναι ἡ μήτηρ τῶν ἐφευρέσεων· δὲν ἐννοῶ νὰ τὸ ἀρνηθῶ· δὲν θὰ ἦτο κατάλληλος ἡ στιγμή ἵνα διαφιλονεικῇσω τὰς πρακτικὰς ὠφελείας τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἀτμάμαξα ἥτις μᾶς μεταφέρει ἀνακεφαλαιοῖ, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὴν ταχεῖαν τῆς πορείαν, τὰ θησαυρισθέντα ἔργα τῶν σοφῶν πολλῶν γενεῶν, καὶ τὸ ἡλεκτρικὸν σύρμα, τὸ ὁποῖον ταχύτερον ἀκόμη, προειδοποιεῖ εἰς τοὺς φίλους τὸ φθάσιμόν μας, διαλαλοῦσιν ὅποιαν ἔχουσί ποτε ἀξίαν διὰ τὸ κοινὸν αἰ ἀφηρημέναι ἔρευναι. Ναί, ἀναμφιβόλως, ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἐπιθυμία τοῦ εἰδέναι, ἥτις τὴν γεννᾷ, εἶναι ἡ βᾶσις τῆς βιομηχανίας. Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται εἰμὴ ἀναλόγως τῶν γνώσεων του, καὶ δὲν γίνεται κύριος τῆς φύσεως εἰμὴ καθόσον ἔμαθε νὰ τὴν γνωρίζῃ. Ἀλλ' οὗτος εἶναι ὁλος ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀπογρῶσα ἐξήγησις τῆς διανοητικῆς ἐργασίας; Ὁχι, Κύριοι, καὶ προσκαλῶ ἐνταῦθα μ' ἐμπιστοσύνην ἐκείνους ἐξ ὑμῶν, οἵτινες δύνανται ν' ἀποφανθῶσιν ἐπὶ τοιούτων ἀντικειμένων. Ἄν ὁ ἄνθρωπος, καλλιεργῶν τὴν ἐπιστήμην, δὲν ἀπέβλεπεν εἰς ἄλλο παρὰ εἰς τὰ ὕλικά καὶ πρακτικὰ ἐξαχγόμενα τῆς μελέτης του, τὰ θαυμάσια τῆς νεωτέρας βιομηχανίας δὲν ἤθελον ποτὲ μᾶς ἐκπλήξῃ. Ἡ ἐπιστήμη τότε μόνον παρέχει τὰς ἐφαρμογὰς τῆς, ὅταν καλλιεργῇται μὲ πολυχρόνιον ἀφιλοκέρδειαν. Ὡς ἀναφέρωμεν ἓν μόνον παράδειγμα· ἡ θεωρία τοῦ ἡλεκτρισμοῦ δὲν ἤθελεν ἰδεῖ ποτὲ τὸ φῶς, ἂν ἐπερίμενον ὅπως καταγίνωσι περὶ αὐτῆς, νὰ προῖδωσι τὸν νεώτερον τηλέγραφον. Πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ γνωμικὸν τοῦ Ἀριστοτέλους· ἡ ἐπιθυμία

τοῦ εἰδέναι εἶναι στοιχεῖον τοῦ ἀρχικοῦ μας οργανισμοῦ. Ὅταν ὑποβάλλωμεν τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας εἰς σκοποὺς ὑποδεστέρους αὐτῆς τῆς ἀληθείας, ταπεινοῦμεν ἑαυτοὺς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς γνώσεως εἶναι ἄπειρος, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της. Ἦδη ἐνώπιον τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης ἀνάγκης, ἥτις δὲν ἔχει ὅρια, ἃς ἰδῶμεν εἰς ποῖον ἐξαγόμενον φθάνομεν.

Εἰς τὸ ὕλικόν τοῦτο σύμπαν, ἐξηγούμενον διὰ τῆς πείρας, ἐρμηνευόμενον διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ, τὸ ἄπειρον διαφεύγει εἰς τὰς δύο αἰσθήσεις. Ὅπλισατε τοὺς ὀφθαλμοὺς μὲ τὰ δυνατώτερα τηλεσκόπια, νομίζετε ὅτι ἡ ὁρασίς σας θὰ φθάσῃ τὸ ἄκρον τοῦ σύμπαντος; «Ὅλος ὁ ὁρατὸς κόσμος δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς ἢ γραμμὴ ἀδιόρατος, ἐν μέσῳ τοῦ εὐρυχώρου κόλπου τῆς φύσεως.» * Φέρε τὸ ἰσχυρότερον μικροσκόπιον, θὰ ἰδῇς τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ὕλης; Ἡ φαντασία μας ἀποπλανᾶται εἰς τοὺς διαλογισμοὺς τούτους· τὸ ἄπειρον τοῦ μεγέθους καὶ τὸ ἄπειρον τῆς μικρότητος μᾶς διαφεύγουσιν. «Τ' ἄκρα τῆς ἐρεῦνης «μας λήγουσιν ὅλα εἰς θάμβος,» κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Μονταίνιου. Τί εἶναι ἀφ' ἑτέρου αἱ αἰσθήσεις μας, δι' ὧν ἐρωτῶμεν τὴν φύσιν ταύτην; ἀνοικταὶ τινὲς θυρίδες, ὡς εἰς τὰ τεῖχη φυλακῆς, αἵτινες δὲν μᾶς ἀφίνουσιν ἴσως νὰ διακρίνωμεν εἰμὴ τὸ ἐλάχιστον μέρος τῶν ἐν αὐτῇ. Δὲν ὑπάρχει φῶς διὰ τὸν τυφλόν.

Κηδεταὶ αὐτοῦ εἰς μάτην τῆς ἡμέρας ὁ ἀστήρ. **

Ἀφαιρέσατε τὴν ἀκοὴν καὶ ὅλη ἡ γοητεία τῶν ἤχων ἐξα-

* Pascal.

** Pour lui l'astre du jour prend des soins superflus.

La Fontaine. *La Mort et le mourant.*

φρνίζεται. Καὶ τίς δύναται νὰ εἴπῃ πόσαι αἱ φάσεις τοῦ παν-
 τὸς τὰς ὁποίας πάντοτε θ' ἀγνοοῦμεν, τῶν ὁποίων μάλιστα
 εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβωμεν τὴν παρὰ μικρὰν ἰδέαν, διότι
 στερούμεθα τῶν καταλλήλων αἰσθήσεων, διότι εἴμεθα ὡς
 πρὸς αὐτὰς τυφλοὶ καὶ κωφοὶ. Παντοῦ ζητήματα, παντοῦ
 μυστήρια. Τὰ μεγαλήτερα προβλήματα δὲν προκύπτουσιν ἐκ
 τῶν ὑψηλῶν θεωριῶν τῆς ἐννοίας, ἀλλὰ γεννῶνται ἐκ τῆς
 ἐκπετάσεως τοῦ ζωῦφιου, τοῦ ἐλαχιστοτέρου χόρτου, ἐκάστου
 μορίου ἀέρος τὸν ὁποῖον ἀναπνέομεν, ἢ τῆς γῆς τὴν ὁποίαν
 πατοῦμεν. Ἡ ἐπιστήμη προοδεύει, κάμνει πλουσίας κατακ-
 τήσεις, καὶ πολὺ ἐπαίρονται μὲ αὐτὴν· ἀλλ' ἀνυπέρβρατοι φραγ-
 μοὶ τὴν σταματῶσι πανταχόθεν, καὶ ὁ σοφὸς ἐννοῶν πάν-
 τοτε καλλίτερα, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γνωρίζει εἶναι μηδὲν ὡς
 πρὸς τὴν ἀπειρίαν ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀγνοεῖ, παρὰ κινεῖται πολ-
 λάκις νὰ ἀνακεφαλαιώσῃ τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐρευνῶν του εἰς
 τὸ περίφημον ἐκεῖνο λόγιον «Ἐν οἷδα, ὅτι οὐδὲν οἷδα.»

Οὕτως ἔχει περὶ τῆς φύσεως, τοῦ ὁρατοῦ τούτου κόσμου,
 ὅστις φαίνεται ὅτι παρεδόθη εἰδικώτερον εἰς τὰς ἀνερευνήσεις
 μας. Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ζητημάτων τὰ ὁποῖα εἶναι
 ἀνώτερα τῆς πείρας; Ἥτοι περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ἐσχάτου
 τέλους τῶν πραγμάτων, περὶ τῶν μυστηρίων τοῦ πνευματι-
 κοῦ ὄντος; Ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ βολιδοσκοπήσωμεν τὰ προβλή-
 ματα τῆς σειρᾶς ταύτης, ὑπαγορεύεται καθόσον ἀφορᾷ τὴν
 ζωὴν ταύτην καὶ δὲν φαίνεται ὅτι τὰ προβλήματα τόσῳ μάλ-
 λον μᾶς συγκινοῦσιν, ὅσῳ ἡ λύσις των ἀποβαίνει ἀδιάφορος
 διὰ τὰ παρόντα συμφέροντά μας; Ἡ ἐπιθυμία νὰ διαλύσωμεν
 τὸ σκότος, τὸ ὁποῖον περικαλύπτει φυσικῶς τῷ λόγῳ τὴν ἀρ-
 χὴν καὶ τὸ τέλος τῆς υπάρξεώς μας, εἶναι τάχα ἐπίπλαστος

ανάγκη, γεννηθεῖσα ἐκ τῆς ἀσκήσεως τῆς διανοίας, ἥτις τε-
θεῖσα ἅπαξ εἰς κίνησιν, ὑπερπηδᾷ τὸ πραγματικὸν αὐτῆς ἀν-
τικείμενον καὶ ὁρμᾷ εἰς τὸ κενόν; ἡ ἀνωτέρα περιέργεια δὲν
εἶναι εἰμὴ παράλογος λεπτότης τοῦ πνεύματος; Κύριοι, τὰ
πρῶτα ζητήματα, ἅτινα ἀνεκίνησεν ἡ ἀνθρωπότης, εἶναι τὰ
ζητήματα τῆς σειρᾶς ταύτης. Ἄς τὸ εἴπωμεν, καὶ ἄς τὸ εἴ-
πωμεν πρὸς τιμὴν τοῦ ἡμετέρου γένους: ὅταν λαμβάνω λέξεις
τῆς φυσικῆς δὲν ἦτο γνωστὴ, ὅταν δὲν ὑπῆρχε χημία, οἱ
σοφοὶ συνηρωτῶντο ἤδη, ποία εἶναι ἡ ἀρχὴ ὅλων τῶν πραγ-
μάτων καὶ ποῖον τὸ ἔσχατον τέλος τοῦ παντός. Τοῦτο μαρ-
τυρεῖ ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαίων χρόνων καὶ ἡ ἱστορία αὕτη τῆς
νεογενοῦς ἀνθρωπότητος ἀναφαίνεται μεταξὺ ἡμῶν. Ἀκοά-
σθητε τὰ ζητήματα τῶν νηπίων εἶναι ἀφελῆ, ἀλλ' ἐνίοτε ἡ
ἀφέλεια αὕτη καταντᾷ ὑψηλή. Δὲν ἤκούσατε ποτὲ ἐν τῷ μι-
κρῷ κύκλῳ τοῦ νηπιώδους συλλογισμοῦ των νὰ ἡχῇσῃ αἰ-
φνης ἐν διατί, ἐξ ἐκείνων ἅτινα φθάνουσι καὶ ὑπερβαίνουσιν
ὅλην μας τὴν μεταφυσικὴν.

Ἐγεννήθημεν ἵνα μαθηθῶμεν. Θέλομεν τὸ τέλειον φῶς
καὶ πανταχόθεν προσκρούομεν εἰς μυστήρια, καὶ ἀφ' ὅλα τὰ
μέρη βλέπομεν «δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι» * ὡς ἔλεγε πρὸ
δεκακοτῶ αἰώνων Παῦλος ὁ Ταρσεύς. Ἡ δυσαναλογία μεταξὺ
τῆς ὁρμῆς τῆς διανοίας μας καὶ τῶν ἐξαγομένων, ἅτινα δύνα-
ται νὰ ἐπιτύχῃ, εἶναι γεγονὸς τόσῳ προφανές, ὥστε ἀδύνα-
τον νὰ ἀρνηθῶμεν. Τί πρέπει λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν;
Θὰ συμπεράνωμεν μετὰ τινος ἀρχαίου ** ὅτι «ἡ φύσις τοῦ
«ἀνθρώπου εἶναι ψεῦδος, διότι συνεννοῖ τὴν μεγάλητέραν πτω-

* 1 Κορ. ιγ'. 12.

** Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος,

«χίαν με τὴν μεγαλητέραν ὑπεροψίαν;» Ὁὰ εἶπωμεν ὅτι τὸ βλέμμα τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον στρέφεται πρὸς τὸ φῶς, δὲν εἶναι εἰμὴ νοσηρὰ ζάλη; ἢ Ὁὰ εἶπωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ μας ἔχει τὸ προκίσθημα τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ της καὶ ἂν τὸ ἀμυδρὸν φῶς μεμιγμένον μὲ σκότος δὲν μᾶς ἀρκεῖ, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐπλάσθημεν διὰ τὸ τέλειον φῶς; Ἰδοὺ πάλιν τὸ ζήτημά μας. Ἡ σκέψις καὶ ἡ ἐπιστήμη τὸ ἀνακινοῦσιν καθὼς ἡ τέχνη καὶ ἡ ἀνάγκη τοῦ ἰδανικοῦ.

Ζητοῦμεν τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀληθές· ζητοῦμεν ἐπίσης τὸ ἀγαθόν. Ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην ἔποψιν τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ προτείνεται πανταχόθεν. Θηρεύομεν τὴν ἀγιότητα, καὶ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν ὡς προχωροῦντας πλεον εἰς τὸν δρόμον ὅστις φέρει πρὸς αὐτήν, παραπονοῦνται πρῶτοι διὰ τὸ διάστημα τὸ ὁποῖον τοὺς χωρίζει ἐκ τοῦ τέλους. Ἡ προσπάθεια αὕτη εἶναι φαντασιώδης; ζητοῦμεν ἠθικὸν ἀγαθόν τὸ ὁποῖον ἀδυνατοῦμεν νὰ φθάσωμεν ἐντελῶς· Ὁὰ συμπεράνωμεν ἄράγε ὅτι ἡ ἔρευνα εἶναι ματαία καὶ πρέπει νὰ τὴν παραιτήσωμεν; Ὁὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἔρευνα εἶναι νόμιμος καὶ ὅτι ὁ σκοπὸς της εἶναι ἐπέκεινα τῆς ζωῆς; Δὲν ἐπιμένω ἐπὶ τῆς θεωρίας ταύτης· τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἀπέραντον· ὁ καιρὸς μᾶς βιάζει· πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν, καὶ ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστήσω τὸν νοῦν σας εἰς κοινὰς πρὸ πάντων θεωρίας, κοινὰς ὡς τὴν ἀλήθειαν.

Ἡ ἠθικὴ, ὡς λέγουσι συνήθως, ἀπαιτεῖ κύρος. «Ἐσο ἀγαθὸς καὶ Ὁὰ ἦσαι εὐτυχής,» λέγει ἡ ἐνδόμυχος φωνή. Ἡ δικαιοσύνη ἀποφαίνεται, ὅτι ἐν τῇ συνήθει καταστάσει, ἡ εὐτυχία τοῦ ἀτόμου πρέπει νὰ ᾔηται ἀνάλογος μὲ τὸ ἐν αὐτῷ ἀγαθόν. Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη αὕτη ὑπάρχει παρ' ἡμῖν; Τὰ πα-

ράπον, ἅτινα ἕνεκα τούτου ἐγείρονται πανταχόθεν, μᾶς κωφαίνουσιν. Ναί! τὸ γνωρίζομεν καλῶς: αἱ ἀπολαύσεις τοῦ κόσμου τούτου δὲν διανέμονται, τηρουμένων αὐστηρῶς τῶν αἰωνίων νόμων τῆς ἠθικῆς. Ὁ πλοῦτος, ἡ ἐπιβρότη, ἡ ἐξουσία, δὲν συνδέονται, δι' ἀδιαρρήκτου δεσμοῦ, μὲ τὴν χρηστότητα, μὲ τὴν ἀλήθειαν, μὲ τὴν ἀφροσύνην. Ἀλλ' ἄς μὴ προσέξωμεν εἰς τὴν κατωτέραν ταύτην ἔποψιν. Λέγεται ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ἀμοιβαὶ διὰ τὰς φανεράς ταύτας ἀδικίας τῆς τύχης, καὶ αἱ ἀμοιβαὶ αὗται ἀρκοῦσιν. Ἡ ἀρετὴ δὲν συνεπιφέρει τὴν ανταμοιβὴν τῆς καὶ ἡ κακία τὴν τιμωρίαν τῆς; Κύριοι, τ' ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου δὲν εἶναι ἡ εὐδαιμονία; τ' ἀγαθὰ εἶναι μηδὲν ὡς πρὸς τὴν συνειδήσιν, καὶ, ἵνα εὐτυχῇ τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, δὲν ἀρνοῦμαι, ὅτι τὸ ἀσφαλέστερον μέσον εἶναι ἀναμφιβόλως νὰ βαδίζῃ τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλ' αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀμοιβαὶ, καὶ ἂν ἦσαν πραγματικαὶ, δύνανται ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των νὰ ἐξαλείψωσι τὸ ζήτημα τοῦ μέλλοντος;

Οἱ ἠθικολόγοι ὠμίλησαν πολὺ περὶ τῶν ἡδονῶν τῆς αἰσθητικῆς συνειδήσεως: παρεγνώρισαν ὑπὲρ τὸ δεόν τὰ πάθη τῆς — τὰ πάθη, ἐννοῶ, εὐθείας συνειδήσεως. Τὸ καθήκον εἶναι ἀπαιτητικὸς κύριος. Ἡ συνειδήσις καθίσταται λεπτοτέρα ὅσον ἐξαγνίζεται: ὅ,τι ἐρχίνοτο πρότερον θεμιτὸν, δὲν φαίνεται πλέον: ἰδοὺ ὁ ἔλεγχος, φαντασιώδης μὲν διὰ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ στενοχωρῶν ἐκεῖνον, ὅστις τὸν αἰσθάνεται. Ὁ ὁδοιπόρος κοπιᾷ ἀναβαίνων τὸ βουνὸν καὶ ὅσω προχωρεῖ, τόσον ἡ κορυφὴ τοῦ φαίνεται ἀπομακρυνομένη καὶ προκαλοῦσα αὐτὸν νὰ πλησιάσῃ. Ὅποῃα πηγὰὶ ὀδυνῶν! ἀναμφιβόλως ὀδυνῶν ἀγίων, χιλιάκις δὲ προτιμοτέρων τῶν ἡδονῶν τῆς ζωῆς,

ἀλλ' ὅμως ὀδυνῶν. Τὸ καθῆκον ἀπομεμονωμένον, χωρὶς ἐξήγησιν, χωρὶς ἐλπίδα, χωρὶς μέλλον, τὸ καθῆκον εἶναι εὐγενὴς κύριος· ἀλλὰ κύριος τοῦ ὁποίου ὁ ζυγὸς εἶναι σκληρὸς καὶ τὸ φορτίον βαρὺ.

Λαλοῦσι περὶ τοῦ τρόμου τοῦ ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως, καὶ ἀποβλέπουσι προπάντων εἰς τινὰ φοβερὰ παραδείγματα, ὅπου ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἐγκλήματος ἀκολουθεῖ τὸν ἔνοχον ὡς ἡ σκιά του, δηλητηριάζει τὰς ἡμέρας του καὶ ταραττεῖ τὸν ὕπνον τῆς νυκτός του. Ναί, ἡ συνείδησις ληλεῖ, ἀλλὰ καὶ σιγᾷ ὡσαύτως καὶ λησμονεῖται ὑπὲρ τὸ δέον ἡ σιγὴ τῆς. Ἡ ἐνδόμυχος φωνὴ εἶναι ὑπερήφανος· περιφρονουμένη ἀποχωρεῖ. Ἡ συνείδησις σκληρύνεται, ἡ ἠθικὴ ὑπαρξὶς ἐκπίπτει ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἡ νύξ πλησιάζει. Ὁ ἥλιος ἐκλείπει, ἀνάπτομεν κηρία· δὲν ὑπάρχει πλέον χαρὰ, ζητοῦμεν τὴν ἡδονήν. Ἐκλάμψεις τινὲς ἀναμφιβόλως γίνονται εἰς ταῦτα τὰ σκότῃ, ἡ συνείδησις ἐξυπνᾷ ἴσως ἐν αἰφνιδίῳ ἀγωνίᾳ· ἀλλ' ἐντούτοις πόσαι εὐχολοὶ συνειδήσεις συγχωροῦσι, κατ' ἐξαίρεσιν πάντὸς κανόνος καὶ παντὸς ἀγαθοῦ, τρόπον τοῦ ζῆν ἀνεκτὸν ἐπὶ τέλους· ἡ φοβερὰ αὕτη δύναμις μᾶς ἐδόθη.

Σταθμίσατε ταῦτα τὰ γεγονότα. Ἰδατε ἅφ' ἑνὸς τὰς βασάνους τῶν εὐχισθήτων συνειδήσεων, καὶ ἅφ' ἑτέρου τὰς νεκρὰς ἐκείνας συνειδήσεις, αἵτινες ἀνεπαύθησαν· τὰς ψυχὰς ἐκείνας αἵτινες ὑπνώττουσιν ἐν τῷ κακῷ. Τί θὰ εἴπωμεν; ὅτι δὲν ὑπάρχει δικαιοσύνη ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅτι ποτὲ δὲν θὰ ὑπάρξῃ; Ἡ διψα τῆς ἀγιότητος δὲν θὰ σβεσθῇ ποτέ; Αἱ ὑπνώττουσαι ψυχαὶ οὐδέποτε θὰ ἐξεγερθῶσιν; Σκεφθῆτε, τὸ ζήτημα τοῦ μέλλοντος δὲν εἶναι ἄξιον νὰ τελῇ ὑπὸ σοβαρὰν σκέψιν;

Ὅφειλομεν προστούτοις νὰ ὑποδείξωμεν μίαν δυσκολίαν

ἥτις παρουσιάζεται μὲν πολὺ σπανίως, ἀλλ' ὅμως ἀπαντᾷται. Δὲν ὑπάρχει, λέγουσι, δικαιοσύνη, καθὼς τὴν ἐννοεῖτε. Ἄλλ' ἔχετε ἀδίκον θέτοντες οὕτω πως τὸ ζήτημα. Ἡ ἠθικὴ δὲν ἔχει χρεῖαν κυρώσεως. Ἀρκεῖ νὰ ᾔσθῃ ἐν τῇ τάξει· ἡ ἐπιθυμία σας νὰ εὐρῆτε τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος εἶναι οὐσιωδῶς ἀπόκρυφος ἐγωϊσμός. Πρέπει ν' ἀγαπῶμεν τὸ καλὸν διὰ τὸ καλὸν, χωρὶς ἄλλην σκέψιν· ἡ ἀρετὴ καθ' ἑαυτὴν ἀρκεῖ καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἐτέρου τινὸς μέλλοντος σκοποῦ.

Δυσκόλως ἀπαντῶμεν ἀντιβόρῃσιν τιμῶσαν περισσότερον τοὺς προτείνοντας αὐτὴν σοβαρῶς. Ἄς ἀποκριθῶμεν ἐν βραχυλογίᾳ. Ὅχι, ὁ ἐγωϊσμός δὲν μὲ κάμνει ν' ἀποφανθῶ ὅτι ἡ εὐδαιμονία πρέπει νὰ ᾔῃ ἀνάλογος τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐπιθυμῶ βεβαίως δι' ἑμαυτὸν τὴν εὐδαιμονίαν καὶ δὲν εἶμαι ἐλεύθερος νὰ μεταβάλλω τὴν φύσιν μου, ἥτις μὲ κάμνει νὰ τὴν ἐπιθυμῶ ἐξάπαντος· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν κρίνω ἐνταῦθα περὶ τῆς προσωπικότητός μου, ἐκφράζομαι διὰ τοὺς ἄλλους ὡς δι' ἑμαυτόν. Ἐκεῖ ὅπου χωρίζονται ἡ εὐδαιμονία καὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ ὅλως ἀδιάφορος ἂν ἦμην εἰς τὸ ζήτημα, ἡ ἐνδόμυχος φωνὴ ἐγείρεται καὶ μὲ φωνάζει: ἐδῶ ὑπάρχει ἀταξία, καὶ ἡ ἀταξία αὕτη πρέπει νὰ διορθωθῇ. Ἀφ' ἐτέρου, Κύριοι, φοβοῦμαι τὰ ὕψη ταῦτα τῆς ἀρετῆς, ὅπου ἡ ἀρετὴ δὲν στηρίζεται [εἰμῆεις ἑαυτήν]. Ἄν ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας εἶναι στοιχεῖον ἀρχικὸν καὶ θεμελιωδὲς τῆς ἡμετέρας φύσεως (καὶ τίς δύναται νὰ τὸ ἀρνηθῇ;) φοβοῦμαι μήπως, στερουμένη ἐλπίδος, ἤθελε στραφῇ βιαίως εἰς τὰς ὀλιγώτερον εὐγενεῖς εὐχαριστήσεις τῆς ζωῆς, καὶ ἀπὸ τὰ ὕψη τῆς ἀπολύτου ἀφιλοκερδείας ἐμπέσῃ ποτὲ εἰς τὸν βόρβορον τῆς ἡδυπαθείας. «Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Πασχάλ,

«δὲν εἶναι οὔτε ἄγγελος οὔτε κτῆνος, καὶ κατὰ δυστυχίαν «ἐκεῖνος, ὅστις θέλει νὰ γίνη ἄγγελος. γίνεται κτῆνος.»

Ἄς θεωρήσωμεν ἤδη κατ' ἐαυτὴν τὴν ἀνάγκην ταύτην τῆς εὐδαιμονίας, τὴν ὁποῖαν ἐθέσαμεν εἰς σχέσιν μὲ τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης. Εὐρίσκονται ἄνθρωποι ἀρνούμενοι τὸ καθῆκον· οὐδεὶς, καθόσον γνωρίζω, ἠρνήθη τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ἦμεθα εὐδαίμονες. Ἡ ἐπιθυμία αὕτη λοιπὸν ὠρίσθη καθόσον ἀφορᾷ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου; Τὸ ζήτημά μας πάντοτε ἀναφύεται. Ἡ παρούσα ζωὴ ἔχει τὰς εὐχαριστήσεις της, καὶ πολὺ συχνὰ σφάλλομεν διττῶς πρὸς αὐτήν: διὰ τυφλῆς ἀφροσύσεως καὶ ἐνόχου ἀχαριστίας. Ὑπάρχουσιν εὐχαριστήσεις εἰς τὴν φύσιν· ὑπάρχουσι τοιαῦται ἐν τῇ οἰκιακῇ ἐστίᾳ· ὑπάρχουσιν ἐν τῇ δραστηριότητι περιστεφομένη διὰ τῆς ἐπιτυχίας· εὐχαριστήσεις νόμιμοι, ἀγναὶ εὐχαριστήσεις· καὶ ὅμως τὸ αἶσθημα τῆς ζωῆς εἶναιπραγματικῶς λυπηρόν. Ἡδυνάμην ἐνταῦθα νὰ σᾶς ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην τὸν ῥωμαῖον ἐκεῖνον αὐτοκράτορα, ὅστις ἀφοῦ περιῆλθεν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τῆς μεγαλητέρας δυνάμεως, τὴν ὁποῖαν ἐγνώρισέ ποτε ὁ κόσμος, ἐτελεύτα προφέρων τὰς λέξεις ταύτας: «Ἡ-«μην τὸ πᾶν, καὶ εἶδον ὅτι τὸ πᾶν εἶναι μὴδέν.» Ἡδυνάμην προστούτοις ν' ἀναφέρω καὶ τοὺς ἐπίσης βασιλικούς ἐκεῖνους λόγους: «Ματαιότης ματαιότητων!» Ἡδυνάμην ν' ἀναδι-φῇσω τὰ χρονικὰ τῆς φιλολογίας, καὶ νὰ σᾶς δεῖξω ποιητὰς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἤθελον νὰ ψάλλωσιν εἰμὴ τὰς ἀνοήτους εὐχαριστήσεις, καὶ τὰς θορυβώδεις ἡδονὰς ν' ἀναμιγνύωσιν οἱ ἴδιοι συχνὰ μελαγχολικὰ ἐλεγεία εἰς τὰ τραγούδια τῆς ἐνόχου ἡ κούφου εὐθυμίας των. Γνωρίζετε τὸν ἄσματογράφον ἐκεῖνον ὅστις ἀναχωρεῖ πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς εὐδαιμονίας ὑπὸ τὴν ὁδη-

γίαν τῆς ἐλπίδος. Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἐνώπιόν μας, ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου ἡμεῖς δὲν εἴμεθα· εἶναι εἰς τὴν ἐξοχὴν, ἀκολούθως εἰς τὴν πόλιν· εἶναι εἰς τὴν Ἀσίαν, εἶναι εἰς τὴν Ἀφρικὴν· πάντοτε ἀπομακρύνεται τέλος πάντων τοῦ εἶναι;

Τὴν βλέπεις ἐκεῖ εἰς τὰ σύννεφα κάτω.
 Ἐκεῖ, ἐκεῖ κάτω αὐτῆς εἶν' ὁ δόμος.
 Φεῦ! λέγει, καμῶν καὶ ἐν γῆρα ἐσχάτῳ
 Ὁ ἄνθρωπος, μάτην ὁ τόσος μου δρόμος!
 Ἐκεῖ πρὸς τὰ σύννεφα, τέκνα, ἀτρόμως
 Ὅρματε, ὀρματε — ἅς ᾔν' ἀπωτάτω,
 Νὰ εὕρητε τούτην ἐκεῖ, ἐκεῖ κάτω. *

Θέλει τις νὰ στεφθῇ μὲ ρόδα, θέλει νὰ τραγουδῇ καὶ νὰ γελᾷ, θέλει νὰ συνάξῃ εὐχερῶς τ' ἄνθρα τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἡ μελαγχολία ἀνέρχεται ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καρδίας, ὅπου ρίζοβολεῖ. Ἡ ποίησις δὲν εἶναι ἀναμειβόλως στεναγμός, ἀλλ' ἤθελεν εἶσθαι μικρὰ καὶ πτωχὴ ἢ λύρα τοῦ ποιητοῦ ἂν δὲν ἀντήχῃ ἐπ' αὐτῆς συχνὰ ἢ χορδὴ τῆς μελαγχολίας.

Ἄς ἀφήσωμεν, ἂν θέλητε, τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς ποιητάς, τοὺς αὐτοκράτορας καὶ τοὺς ἀτματογράφους. Ἄς ζητήσωμεν σταθερωτέραν κρίσιν περὶ τοῦ προορισμοῦ μας. Ἄς ἀκούσωμεν ἄνδρα ἐμβριθῆ διακρινόμενον ἐπὶ τῇ σοβαρᾷ ἐκείνῃ καλῇ πίστει, ἥτις εἶναι ἡ ἀρετὴ τῶν φιλοσόφων:

* Le vois-tu bien, là bas, là-bas,
 Là-bas, là-bas, dans ces nuages;
 Ah! dit l'homme enfin vieux et las,
 C'est trop d'inutiles voyages.
 Enfants, courez vers ces nuages,
 Courez, courez; doublez le pas,
 Pour le trouver là-bas, là-bas....

Beranger, *Le Bonheur.*

«Ἄπ' ἀρχῆς τῆς ζωῆς, ἡ φύσις μας ἐξεγειρομένη, μὲ
 «ὅλας αὐτῆς τὰς ἀνάγκας καὶ ὅλας τὰς δυνάμεις, συναντᾷ
 «κόσμον, ὅστις φαίνεται προσφέρων ἀπεριόριστον πεδῖον εἰς
 «τὴν ἱκανοποίησιν τῶν πρώτων καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν
 «ἐτέρων. Θεωροῦσα τὸν κόσμον τοῦτον, ὅστις φαίνεται περι-
 «έχων δι' αὐτὴν τὴν εὐδαιμονίαν, ἡ φύσις μας ὁρμᾷ, πλήρης
 «ἐλπίδων καὶ φαντασιῶν. Ἄλλ' ἐγκείται εἰς τὸν ἀνθρώπινον
 «βίον ἢ ματαίωσις ὅλων τῶν ἐλπίδων, ἢ διασκέδασις ὅλων
 «τούτων τῶν φαντασιῶν. Διαρκούσης τῆς νεότητός μας, ἡ
 «δυστυχία μᾶς διεγείρει μᾶλλον ἐκπληξιν ἢ φόβον, μᾶς φαί-
 «νεται ὅτι τὰ συμβαίνοντα ἡμῖν εἶναι ἀνωμαλίαι καὶ ἡ ἐμπι-
 «στοσύνη μας δὲν κλονίζεται. Ἡ ἀνωμαλία αὕτη ὅσῳ καὶ
 «ἂν ἐπαναλαμβάνηται δὲν μᾶς ἐκβάλλει τῆς ἀπάτης. Ἄλλ'
 «ἐπὶ τέλους εἴτε μεγάλη τις συμφορὰ ἐπερχομένη ἡμῖν, ἀνοί-
 «γει αἶφνης τοὺς ὀφθαλμούς μας, εἴτε προϊόντος τοῦ βίου
 «ὑπερισχύει ἡ ἐπὶ μνηρὸν παραταθεῖσα πείρα, μᾶς ἐμφανίζεται
 «ἡ λυπηρὰ ἀλήθεια· τότε ἐκλείπουσιν αἱ ἐλπίδες, αἵτινες μᾶς
 «ἐμετρίαζον τὴν δυστυχίαν· τότε τὰς διαδέχεται ἡ πικρὰ ἐκεί-
 «νη ἀγανάκτησις, ἣτις τὴν καθιστᾷ δεινότεραν· τότε ἐκ τοῦ
 «βάθους τῆς καρδίας μας, ἀγωνιώσης ὀδυνηρῶς, ἐκ τοῦ μυ-
 «χοῦ τοῦ λιγικοῦ μας, προσκρούσαντος εἰς τὰς ἐνδοτάτας
 «αὐτοῦ πεποιθήσεις, ἀναφύεται ἀφεύκτως τὸ μελαγχολικὸν
 «τοῦτο ζήτημα: Διατί λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἐν τῷ
 «κόσμῳ τούτῳ; Καὶ μὴ πιστεύετε, Κύριοι, ὅτι αἱ ἀθλιότη-
 «τες τῆς ζωῆς ἔχουσιν μόναι τὸ προτέρημα νὰ στρέψωσι τὸ
 «πνεῦμα μας πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐκ
 «τῶν εὐτυχημάτων καθὼς καὶ ἐκ τῶν δυστυχημάτων μας, διό-
 «τι ἡ φύσις μας δὲν ἀπατάται ὀλιγώτερον εἰς ταῦτα ἢ εἰς ἐκεῖ-

«να. Κατὰ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ἀπολαύσεως τῶν ἐπιθυ-
 «μιῶν μας ἔχομεν τὴν πρόληψιν, ἢ κάλλιον εἰπεῖν τὴν εὐήθει-
 «αν νὰ νομίζωμεν ἑαυτοὺς εὐδαιμόνας· ἀλλ' ἂν ἡ εὐδαιμονία
 «αὕτη διαρκῇ μαραίνονται ταχέως τὰ πρῶτα θέλγητρά της·
 «καὶ ἐκεῖ ὅπου ἐνομίζετε, ὅτι αἰσθάνεσθε τελείαν εὐχαρίστησιν,
 «δὲν δοκιμάζετε πλέον ἢ ὀλιγοτέραν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν
 «διαδέχεται εὐχαρίστησις ἀκόμη ὀλιγωτέρα, ἥτις ἐξαντλεῖται
 «ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἕως οὗ τέλος πάντων ἀποσβεσθῇ ἐν τῷ
 «κόρῳ καὶ τῇ ἀηδίᾳ. Τοιαύτη ἡ ἀναπόφευκτος λύσις πάσης
 «ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας· τοιοῦτος ὁ νόμος τοῦ πεπρωμένου,
 «τὸν ὁποῖον οὐδεμία ἐξ αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ὑπεκφύγῃ. Ἐάν
 «εἰς τὴν στιγμὴν τοῦ θριάμβου πάθους εἰνὸς ἔχῃτε τὴν κα-
 «λὴν τύχην νὰ κυριευθῇτε ἐκ τινος ἄλλου, τότε ἀφαρπαζό-
 «μενοι ἐκ τοῦ νέου τούτου πάθους, ἀποφεύγετε, ἀληθινά, τὴν
 «λύσιν τῆς γοητείας τοῦ πρώτου καὶ τοιουτότρόπως ἐν τῇ
 «ταραχῇ τῶν παθῶν δύνασθε νὰ ζήσητε πολὺν καιρὸν μετὰ τὴν
 «εὐδαιμονίαν τοῦ κόσμου τούτου, προτοῦ νὰ γνωρίσητε τὴν
 «ματαιότητά της. Ἀλλ' ἡ ζάλη αὕτη δὲν δύναται νὰ διαρ-
 «κέσῃ διαπαντός· ἔρχεται ὥρα, ὅτε ἡ σφοδρὰ αὕτη ἀστασία
 «εἰς τὴν ἐπιδιώξιν τῆς εὐδαιμονίας, ἥτις γεννᾶται ἐκ τῆς ποι-
 «κιλίας καὶ τοῦ ἀορίστου τῶν ἐπιθυμιῶν μας, ἐμμένει τέλος
 «πάντων, ὅπου ἡ φύσις μας, συνάγουσα οὕτως εἰπεῖν καὶ συγ-
 «κεντροῦσα εἰς ἓν μόνον πάθος ὅλην τὴν ἐν αὐτῇ ἀνάγκην
 «τῆς εὐδαιμονίας, βλέπει τὴν εὐδαιμονίαν ταύτην, τὴν ἀγα-
 «πᾶ, τὴν ἐπιθυμεῖ εἰς τοῦτο μόνον τὸ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θη-
 «ρεύει μ' ὅλας αὐτῆς τὰς δυνάμεις. Τότε οἰονδήποτε καὶ ἂν
 «ᾔῃαι αὐτὸ τὸ πάθος, τότε φθάνει ἀφεύκτως ἡ πικρὰ πείρα
 «τὴν ὁποίαν τὸ πεπρωμένον εἶχεν ἀναβάλει· διότι ἅμα ἐπι-

«τευχθῇ ἢ τόσῳ θερμῶς, τόσῳ ἀποκλειστικῶς ποθουμένη εὐ-
 «δαιμονία αὕτη, ἐκπτοεῖ τὴν ψυχὴν διὰ τὸ ἀνεπαρκὲς αὐτῆς·
 «ματαίως φθίρεται ζητοῦσα ἐν αὐτῇ ὅ,τι ὠνειρεύετο· αὕτη
 «μάλιστα ἡ ἀναζήτησις τὴν μαρτύνει καὶ τὴν γλωμαίνει· δὲν
 «εἶναι πλέον ὅ,τι ἐφαίνετο, ὅ,τι ὑπέσχετο δὲν τὸ ἐκπληροῦ·
 «ὅλη ἡ εὐδαιμονία, τὴν ὁποῖαν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἡ ζωὴ, ἐπῆλ-
 «θε, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας δὲν ἀπесβέσθη. Ἡ εὐ-
 «δαιμονία εἶναι λοιπὸν σκιὰ, ἡ ζωὴ ἀπάτη, αἱ ἐπιθυμίαι μας
 «δολοστοκὴ παγίς. Τίποτε δὲν δυνάμεθα ν' ἀποκριθῶμεν εἰς
 «παρομοίαν ἀπόδειξιν· εἶναι πλέον ἀναντιρρόητος καὶ ἀπὸ τὴν
 «τῆς δυστυχίας αὐτῆς· διότι ἐν τῇ δυστυχίᾳ δύνασθε ἀκόμη
 «ν' ἀπατηθῆτε· καὶ μεμψόμενοι τὴν κακὴν σας τύχην ν' ἀθω-
 «ώσητε τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἐνῶ ἐνταῦθα αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ
 «φύσις τῶν πραγμάτων ἐλέγχεται ὡς πονηρὰ· ἡ ἀνθρωπίνη
 «καρδία ἐνώπιον ὅλων τῶν εὐτυχιῶν τῆς ζωῆς δὲν εἶναι εὐ-
 «χαριστημένη. Οὕτω ἡ μελαγχολικὴ αὕτη περίσκεψις, ἥτις
 «ὑψώνει τὸν τέλειον ἄνδρα εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ προορισμοῦ του,
 «ἥτις τὸν κάμνει ν' ἀνησυχῇ καὶ νὰ ἐρωτᾷ ἑαυτὸν τί εἶναι ὁ
 «προορισμὸς οὗτος, γεννᾶται συνηθέστερον ἀκόμη ἐκ τῆς πεί-
 «ρας τῶν εὐτυχιῶν τῆς ζωῆς παρὰ ἐκ τῆς τῶν ἀθλιότητων
 «αὐτῆς.» *

Τοιαύτη ἡ φωνὴ τῶν προσωπικῶν ἀποπλανήσεων, ἐξα-
 γομένου τῆς πείρας. Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἐν τῇ καρδίᾳ μας θλί-
 ψεις εὐγενέστεραι τῆς ἀθυμίας, ἥτις γεννᾶται ἐκ τῆς συγκρού-
 σεως τῶν ἐγωϊστικῶν μας ἐπιθυμιῶν. Δὲν εἴμεθα μόνοι ἐν τῷ
 κόσμῳ τούτῳ, καὶ δὲν εἴμεθα ὅλοι ὡς τὸν Σγαναρέλλον τοῦ
 Μολλιέρου, ὅστις ἀφοῦ ἔπιδε καὶ ἐφαγε καλῶς ἤθελε νὰ ᾄδει

* Jouffroy. *Mélanges philosophiques*, pages 399 à 403.

κατάκοροι ὅλοι ἐν τῇ οἰκίᾳ του. * Ὑπάρχουσι ψυχαί, ζῶσαι ἐκ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων, πάσχουσαι ἐκ τῶν ὀδυνῶν των καὶ βάλλουσαι εἰς πρᾶξιν τὴν ὥραίαν ἐκείνην ἰδέαν τοῦ ῥωμαίου ποιητοῦ. ** «Εἶμαι ἄνθρωπος καὶ τίποτε ἀνθρώπινον δὲν δύ-
 «ναται νὰ ᾔηται δι' ἐμέ ξένον.» Κατὰ τὴν ἰδίαν ταύτην ὥραν, ἐνῶ συνήλθομεν ἐν τῇ ἥσυχίᾳ τῆς αἰθούσης ταύτης, συμβαί-
 νουσι, πλησίον καὶ μακρὰν, ἐπὶ τῆς ὑψηλίου, χιλιάδες καὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων στυγεραὶ πράξεις καὶ σκηναὶ βαθυτά-
 της λύπης. Γνωρίζετε, καθ' ἣν στιγμὴν ὁμιλῶ, πόσοι ὑπάρ-
 χουσιν ἀγωνιῶντες ἀσθενεῖς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, πόσοι νόες βασιανίζονται ὑπὸ ἀνησυχιῶν χειροτέρων τῆς ἀσθενείας, καρ-
 δίαὶ πληγωμέναι εἰς ὅ,τι φίλτερον εἶχον, ἀπατηθεῖσαι εἰς τὰς νομιμωτέρας των ἐλπίδας; Καὶ τί ἀκούομεν ἀπὸ μακρὰν;
 ὅ,τι περιέχουσι τὰ πενθηρότερα διηγήματα τῆς ἱστορίας πραγ-
 ματοποιοῦνται βεβαίως, τὴν στιγμὴν ταύτην, εἰς κανὲν μέ-
 ρος τῆς γῆς. Ἐν τῇ ὑπερηφάνῳ ἐκείνῃ διὰ τὴν ἐλευθερίαν
 τῆς Ἀμερικῆς, *** τὰ τέκνα ἀποχωρίζονται τῆς μητρός των
 καὶ πωλοῦνται ἐκ διαλειμμάτων, ὅταν δὲν εὐρίσκωσι νὰ πω-
 λήσωσιν ὀλικῶς τὴν μητέρα καὶ τὰ τέκνα· εἰς τὰς ἐργατι-
 κὰς πόλεις τοῦ παλαιοῦ μας κόσμου, ὀλόκληροι οἰκογένειαι
 εἶναι καταδεδικασμένοι εἰς ἐπίπονον ἔργον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξαρ-
 κεῖ πάντοτε νὰ τὰς διασώσῃ ἀπὸ τὴν πείναν, τὴν μητέρα
 ταύτην τῆς ἀδημονίας καὶ σύμβουλον τοῦ ἐγκλήματος. Ἀλ-
 λοῦ, εἰς τ' ἀπώτερα μέρη τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας, σκη-

* Le Médecin malgré lui.

** Terence.

*** Ταῦτα ἐβρέθησαν τὸν Νοέμβριον τοῦ 1859 καθ' ἣν ἐποχὴν τὰ δεινὰ, ἅτι-
 να ἕνεκα τῆς δουλείας ἐπέπεσον σήμερον εἰς τὴν Ἀμερικὴν, προέβλεπεν ἡ δικαιο-
 σύνη καὶ ἐφοβεῖτο ἡ ἀγάπη.

ναὶ πολέμου, σφαγῆς, καὶ φρίκης, αἵτινες μολονότι θαυμασίως ἐμετριάσθησαν ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ, τρομάζουσιν ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν τὰς εὐδαιμονεστέρας ἡμῶν χώρας, ἐκεῖτε δὲ εἶναι εἰσέτι ἡ συνήθης κοινωνικὴ κατὰστασις ἀπείρων λαῶν. Ἄλλ' ὅμως ὑπάρχουσιν ὧτα ἀκούοντα τὸν στεναγμὸν τοῦτον τῶν πλασμάτων. Ὑπάρχουσι ψυχαὶ συμπάσχουσαι καὶ ἐν μέσῳ τῶν πλέον εὐτυχῶν ἀτομικῶν περιστάσεων. Ὑπάρχουσι καρδίαι ἀρκετὰ εὐγενεῖς ἵνα λυπῶνται καιρίως, καθόσον συγχωρεῖ ἡ ἀδυναμία τῆς φύσεως, διὰ τὰς πληγὰς τῶν ὁμοίων των. Ἐννοήσατε ταῦτα καλῶς: δὲν ὑπάρχει εὐδαιμονία διὰ τὸν ἐγωῖστήν, καὶ χωρὶς ἐν βλέμμα ἐλπίδος πέραν τοῦ κόσμου τούτου, ἔτι ὀλιγότερον ὑπάρχει διὰ τὴν ἀφωσιωμένην καρδίαν. Καὶ ἐν τοσούτῳ ἡμεῖς θέλομεν τὴν εὐδαιμονίαν. Δὲν εἶναι ἄρραγε εἰμὴ πλάσμα τῆς φαντασίας; Ἄνθος τῆς ἐαρινῆς ἡλικίας, τὸ ὁποῖον ἡ μεσημβρία τῆς ζωῆς πρέπει διαπαντὸς νὰ μαράνη; Τί σημαίνει ἡ πάθησις αὕτη, ἥτις μᾶς ἀκολουθεῖ, μᾶς κυριεύει μυριοτρόπως, καὶ παρουσιάζει τόσῳ σκληρὰν ἀντίθεσιν μὲ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς μας; Ἄν δὲν προσωρίσθημεν διὰ τὴν εὐδαιμονίαν, διατὶ αἱ ἐκλάμψεις αὗται τῆς χαρᾶς, αἵτινες διέρχονται τῆς ὑπάρξεως μας; Τί φανερόνουσιν αἱ ἀκτῖνες αὗται, αἵτινες μέλλουσι νὰ χαθῶσιν εἰς τὰ σκότη; Δὲν ὑπάρχει τόπος διαμονῆς ὅπου ἡ χαρὰ μᾶς περιμένει — ἡ χαρὰ ἵνα μᾶς παρηγορήσῃ ἐκ τῆς ἀθυμίας τῶν δεινῶν μας καὶ ἐκ τῆς ἀπάτης τῶν ἡδονῶν μας;

Τὸ ζήτημά μας παρουσιάζεται παντοῦ. Παρ' ὑμῖν, αἱ πληγαὶ τοῦ θανάτου καὶ τὸ ἀσταθὲς παντὸς πράγματος. Ἐν ὑμῖν, αἱ δυνάμεις σας, αἱ ἐπιθυμίαι σας, ὁλόκληρος ἡ φύσις σας, τὰ

πάντα ἀνακινούσι τὸ πρόβλημα τοῦτο: ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου τελειοῦται εἰς τοῦτον τὸν κόσμον;

Τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἡ κουφότης τὸ λησμονεῖ, ἡ ἀδιαφορία καταντᾷ νὰ τὸ περιφρονῇ· τὸ γνωρίζομεν ὅλοι, καὶ δὲν μᾶς ἐκπλήττει πλέον. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον καὶ λυπηρόν εἶναι, ὅτι ἄνδρες σοβαροὶ καὶ ἐμβριθεῖς, ἄνδρες ἐπιδεικνυόμενοι ὡς σοφοὶ ἐν τῷ κόσμῳ, προσπαθοῦσι νὰ μᾶς ἀφαιρέσωσι τὴν φροντίδα τοῦ μέλλοντός μας, νὰ ἐξαλείψωσιν ἐν τῇ ψυχῇ μας τὰ προσόντα τῆς ἀξίας μας. Τὸ λυπηρότερον εἶναι ὅτι εὐρίσκονται λόγοι συστηματοποιοῦντες τὴν κουφότητά μας, ὅπως ἀναβιβάσωσι τὴν ἀδιαφορίαν μας εἰς θεωρητικὸν ὕψος.

Φιλολόγοι καὶ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος μας, διὰ τῶν πολλῶν ἱστορικῶν θεωριῶν των ἐπὶ τῆς προόδου τῶν ἀνθρωπίνων δοξασιῶν, κατελήφθησαν ὑπὸ σκοτοδινιάσεως· τὸ μεταβλητὸν τοὺς ἔκαμε νὰ μὴ διακρίνωσι τὸ ἔμμονον· καὶ ἰδοὺ οἱ λόγοι των: «Οἱ διαλογισμοὶ καὶ αἱ πεποιθήσεις, προϊόντα εὐμετάβλητα τοῦ πολιτισμοῦ, παρασύρονται ὑπὸ τοῦ καιροῦ εἰς τὴν ἄβυσσον τοῦ παρελθόντος. Ἡ παντοτεινὴ αὕτη ἐκροὴ τῶν ἀνθρωπίνων ἰδεῶν εἶναι θέαμα ἀξίον λόγου καὶ θαυμασίου ἐνδιαφέροντος διὰ τὸν σοφὸν· ἀλλ' εἰς αὐτὸ δὲν ἔχει νὰ ζητήσῃ τίποτε περισσότερον εἰμὴ τὴν εὐχαρίστησιν ἀπλῆς περιεργείας. Ἡ διάνοια, ἥτις θέλει νὰ καταλάβῃ τὸ ἀληθές, ρίπτεται εἰς κενὰ διαστήματα καὶ ἐκεῖ δὲν ἀπαντᾷ εἰμὴ χειμαίρας. Ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία, ὅταν μᾶς ὁμιλῶσι περὶ τοῦ μέλλοντος καὶ τῆς λαμπρότητος μιᾶς ἄλλης υπάρξεως, εἶναι τ' ἀνθη τῆς ζωῆς, ἀλλ' ὅμως ἐπίγεια ἀνθη. Στεροῦντες τὴν ἡμετέραν φύσιν τῶν ωραίων τούτων ὀνείρων, τὴν κολοβόnete. Ἐκλαμβάνετε ὅμως τὰ ὄνειρα ὅποια εἶναι· μὴ ζητεῖτε εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τῆς φαν-

τασίας σταθεράν ἀλήθειαν, ἀλήθειαν μόνιμον, ἵνα ἐπιστηρίξητε τὴν ὑπαρξίν σας. Τοιαύτη πλάνη δὲν συγχωρεῖται παρὰ εἰς τοὺς νόας ἐκείνους, οἵτινες ἔμειναν ἐξοπίσω τοῦ αἰῶνός των· αὕτη εἰς τὰς ἡμέρας μας, χαρακτηρίζει τοὺς μικρόνοας καὶ χυδαίους.» Τοιουτοτρόπως ὁμιλοῦσιν ἄνθρωποι εὕρισκόμενοι εἰς θέσιν νὰ δελεάσωσι διὰ τῆς γοητείας τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τῆς εὐκλεοῦς φήμης. Ἄς ἀκούσωμεν τώρα φωνήν τινα προερχομένην ἀπὸ ἄλλο μέρος τοῦ διανοητικοῦ ὁρίζοντος

Νέα διδασκαλία διεδόθη εἰς Γαλλίαν ὑπὸ τ' ὄνομα τῆς θετικῆς φιλοσοφίας. Ἀποκύημα τῆς κεφαλῆς ἀνδρὸς διακεκριμένου, ἐναποτεθὲν παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς εἰς ὀγκωδестаίτους τόμους, τοὺς ὁποίους νομίζω ὀλίγοι ἀνέγνωσαν, διαδοθεῖσα ἀκολούθως διὰ συγγραμμάτων προχείρων εἰς τοὺς πολλοὺς, προώδευσε καὶ ἀπέκτησε παντοῦ ὀλίγους μαθητὰς ἐκ τῶν σοφῶν ὁμηγύρεων καθὼς καὶ ἐκ τῆς νεόλαιας τῶν σχολείων, μάλιστα δὲ λέγουσιν, καὶ ἐκ τῶν παρισινῶν ἐργαστασίων μετὰ τῶν ἐργατῶν τῆς πρωτευούσης. Διαδίδεται ἄραγε καὶ παρ' ἡμῖν; Ἄγνοω· ἀλλὰ, διὰ κάθε ἐνδεχόμενον, ἀνέφερον τ' ὄνομά της καὶ θέλω τὴν ὑποδείξει.

Ἡ πρόοδος, λέγει ἡ θετικὴ φιλοσοφία, εἶναι θεμελιώδης νόμος τῆς ἀνθρωπότητος. Δυνάμει τοῦ νόμου τούτου ὁ ἄνθρωπος διέρχεται διαφόρους βαθμοὺς διανοητικῆς ἀναπτύξεως, καθὼς παρουσιάζει διαδοχικὰς φάσεις ἐν τῷ σχηματισμῷ τοῦ σώματός του. Ἡ ἀνθρωπότης ἔρχισε διὰ τῆς θρησκείας· αὕτη εἶναι ἡ περίοδος τῆς νηπιότητος· προαγομένη ὀλίγον κατ' ὀλίγον, φθάνει εἰς τὴν μεταφυσικὴν· καὶ τέλος πάντων, κάμνουσα νέον βῆμα, πρέπει νὰ παραιτηθῇ τῆς μεταφυσικῆς καθὼς καὶ τῆς θρησκείας, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς θεωρητικὰς

ταύτας χώρας, ὅπως ἐμμείνη εἰς ὅ,τι ὑπάρχει θετικόν, δη-
λαδὴ εἰς τὰ φυσικὰ καὶ κοινωνικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ὑπά-
γονται εἰς τὴν πεῖραν καὶ εἰς τὸν ὑπολογισμόν: ἰδοὺ τὸ ἔσχα-
τον τέρμα τῆς προόδου. Ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως καὶ αἱ θαυ-
μάσιαι αὐτῆς ἐφαρμογαί: τηλέγραφοι, σιδηρόδρομοι καὶ ἀτμό-
πλοια· ἡ κοινωνικὴ ἐπιστήμη: σύστασις καὶ κατάλυσις πολι-
τειῶν· τοιοῦτος ὁ κληῖρος τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ εἰς τοῦτο
πρέπει ν' ἀρκεσθῶμεν. Ἀλλὰ περαιτέρω; περαιτέρω εἶναι τὸ πε-
δῖον τῶν ἀθῶων ὀνειροπολήσεων, ὅπου εὐφραίνονται οἱ βρα-
δύνοες.

Τοιοιυτοτρόπως πλησίον εἰς τὸ ἄξιον σεβασμοῦ παράπο-
νον τῆς ἀθυμίας, ἀπελπιζομένης ν' ἀποβάλῃ τὸν πέπλον,
ὅστις καλύπτει τὴν μοῖράν μας, πλησίον εἰς τὴν βάνυσον
εἰρωνείαν, ἐρωτῶσαν ἂν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν βεβίαιας εἰδήσεις
περὶ τοῦ ἄλλου κόσμου καὶ ποῖος ὁ κομιστὴς αὐτῶν, πλησίον
εἰς τὰς γοεράς ταύτας ἢ λυπηρῶς εὐθύμους φωνάς, ἀπαντῶμεν
τὸν λόγον τῶν πεπαιδευμένων καὶ τὸ χαμογέλιον τῶν δοκη-
σισόφων, ἅτινα ἔχουσιν ἀληθῶς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σημα-
σίαν· καὶ ὑπὲρ τῆς ἐγκαταλείψεως ταύτης τῶν ὑψηλῶν προ-
βλημάτων, ὑπὲρ τῆς προόδου ταύτης ἣτις συνίσταται εἰς τὸν
περιορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς παρούσης ζω-
ῆς, ἐπικαλοῦνται τὰ φῶτα τοῦ αἰῶνος καὶ τὸ νεώτερον πνεῦ-
μα! Πρέπει, λέγουσι, πρέπει ν' ἀφήσωμεν εἰς τοὺς παλαιούς,
εἰς τοὺς κατοίκους τῶν μοναστηρίων τοῦ μεσαιῶνος, τὴν
ἀνόητον ἀξίωσιν, ὅτι γινώσκουσι τὰ πέραν τοῦ τάφου. Ἡ ἐπι-
στήμη τῆς φύσεως, ἡ βιομηχανία, ἡ πολιτικὴ, αὗται εἶναι αἱ
μόναι ἐπάξιαι μέριμναι τῆς ὥριμου σκέψεως τῶν ἀνδρῶν τῆς
ἐποχῆς μας.

Θαυμάζω τὰς ὥραϊας ἐφευρέσεις τῶν ἡμερῶν μας καὶ τινα τελειωθέντα ἔργα. Ἄλλ' ἂν ἀπαιτῶσι νὰ θέσωσι τὸ νεώτερον πνεῦμα καὶ οὐχὶ πλέον τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθόν, ὡς κανόνα τῶν σκέψεών μας, ἀρνοῦμαι νὰ κύψω τὸν αὐχένα ἐμπροσθεν τοῦ νέου τούτου εἰδώλου. Ἄν τολμῶσι νὰ εἴπωσι, καὶ τὸ λέγουσιν, ὅτι εἶναι ἀνάξιον πεφωτισμένου ἀνδρὸς τὸ νὰ προσπαθῇ νὰ κατανοήσῃ, ὅπωςοῦν, τὰ μυστήρια τοῦ μέλλοντος, ἔσον τὸ κατ' ἐμὲ διαμαρτύρομαι. Ἀλλὰ τί λέγω; ἔσον τὸ κατ' ἐμέ. Διὰ τί Κύριοι, εἴσθε ἐδῶ; Διὰ τί σπεύδετε ἐν τούτῳ τῷ περιβόλῳ εἰμὴ ἵνα μαρτυρήσητε, ὅτι δὲν κρίνετε ἀνάξιον τῆς προσοχῆς σας τὸ σοβαρὸν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον πρέπει ν' ἀπασχολῇ τὸν νοῦν μας, καὶ ἵνα διαμαρτυρηθῇτε ὅτι αἱ κραυγαὶ τοῦ κόσμου δὲν κατέπνιξαν ἐν ὑμῖν τὴν φωνὴν ἐκείνην, ἥτις ἐν τῇ σιγῇ τῶν ἐκτὸς ψιθυρίζει εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς, τὰ προβλήματα τῆς αἰωνιότητος.

Ἄς ἐπιληφθῶμεν τῶν προβλημάτων τούτων παλαιῶν ὡς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καὶ ἅτινα θὰ διαρκέσωσιν ἐφόσον καὶ αὐτό. Ἄς ὑπερβῶμεν τὸν φραγμὸν, τὸν ὁποῖον ὑποπτος ἐπιστήμη προσπαθεῖ ν' ἀνεγείρῃ ἐπὶ τοῦ δρόμου μας. Ἄς μὴ ὑποφέρωμεν νὰ μᾶς ἀναχαιτίσῃ προπάντων ἡ ψυχρὰ καὶ ὑπερήφανος ἐκείνη εἰρωνεία, ἥτις ἀξιοῖ νὰ μᾶς πλανήσῃ μὲ τὸ προσχημα τῆς τιμῆς καὶ τὸ ἥθος τῆς ὑπεροχῆς.

Ὑπάρχει βεστανιστικὴ τις ἀμφιβολία, ἐπιδοθεῖσα εἰς ἐπίπνον καὶ ἀνήσυχον ἔρευναν, ἥ μᾶλλον ἀμφιβολία ἐμποιοῦσα ἀθυμίαν, ἀλλ' ἀθυμίαν σοβαρὰν ἐν τῇ καρτερίᾳ αὐτῆς. Σέβωμαι τὴν ἀμφιβολίαν ταύτην, ὅχι μόνον καθὼς πρέπει νὰ σεβώμεθα ἐν γένει τὴν συνείδησιν τῶν ὁμοίων μας, ἀλλὰ μὲ τὸ συμπαθητικὸν ἐκεῖνο σέβας, τὸ ὁποῖον προσφέρωμεν ὅταν οἱ

ἴδιοι λάβωμεν πείραν παρομοίας καταστάσεως. Ἀλλὰ τὸν ὑπερήφανον καὶ ἀγέρωχον ἐκεῖνον σκεπτισμὸν, τὸν εὐθυμον καὶ ὑπερόπτην, ἔτοιμον δὲ πάντοτε νὰ μυκτηρίσῃ ὡς ἀγοραῖαν πᾶσαν σοβαρὰν πίστιν (ἐκτὸς τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἐκπροσωποῦσιν αὐτὸν, διότι δὲν ὁμιλῶ εἰμὴ περὶ τῆς διδασκαλίας ἢ μᾶλλον περὶ τῆς τάσεως) τὸν σκεπτισμὸν τοῦτον, θὰ τὸ εἶπω κυριολεκτικῶς, τὸν μισῶ. Τὸν μισῶ, διότι δὲν εἶναι μόνον ὁ θάνατος τῆς πίστεως, ἀλλ' ἡ αὐτοχειρία τοῦ λόγου· τὸν μισῶ, διότι κλονίζει τὰ θεμέλια τῆς ἠθικῆς, συνεπάγων τὴν διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐν τῇ καταπτώσει τῆς διανοίας· τὸν μισῶ, διότι ἡ πνευματικὴ ἐργασία, καταβιβάζομένη εἰς ἄσκοπον ἔρευναν, εἰς καθαρὰν εὐχαρίστησιν, μὲ φαίνεται ὅτι ἐξουθενίζει μίαν τῶν εὐγενεστέρων ιδιοτήτων τῆς ἀνθρωπότητος· τὸν μισῶ τέλος πάντων, διότι τὸ εὐθυμον μειδίημα τῶν ἀνθρώπων τούτων, οἵτινες ἡδύνονται ἐν τῷ κενῷ καὶ τῇ ἀπομονώσει, μὲ λυπεῖ καὶ μὲ τρομάζει, ὡς ἂν ἐπρόκειτο περὶ μυστηριώδους τινὸς διαστροφῆς τῆς ἰδίας μου φύσεως.

Ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ, Κύριοι, ἤθελον νὰ κρούω πάντοτε τὴν θύραν τῆς ἀληθείας· εἴτε ἂν, ἀπτηδημένος ἀπὸ ἀνωφελεῖς ἀποπείρας, ἔπρεπε ν' ἀπελπισθῶ, ἔμπροσθεν τῆς κεκλεισμένης ταύτης θύρας, ἤθελον καθίσει βαρυθυμῶν εἰς τὸ κατώφλιον αὐτῆς, ὅπως ἡ βαρυθυμία αὕτη μαρτυρήσῃ τοῦλάχιστον, ὅτι αἰσθάνομαι ἐμαυτὸν γεννηθέντα διὰ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὅτι, ἂν πρέπη νὰ παραιτηθῶ αὐτῆς, ἡ θυσία εἶναι παρὰ φύσιν. Ἀλλ' ὅχι· δὲν σᾶς φέρω λόγους ἀπογνώσεως· ἀπεναντίας, μ' αἰσθημα ἐμπιστοσύνης καὶ ἐλπίδος σᾶς προτείνω ν' ἀρχίσωμεν τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΟΜΙΛΙΑ.

Ὁ ὕλισμός.

Κύριοι!

ἰς τὴν πρώτην μας συνεδρίαν ἐθέσαμεν τὸ ἐπόμενον ζήτημα: τί δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ περιμένῃ; τί ἔχει νὰ ἐλπίζῃ ἐπέκεινα τῆς παρούσης ζωῆς; Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐτύχομεν ἐν πρώτοις ἀπαντήσεως κατ' ἐξοχὴν καθαράς ἐν τῇ ἀπλότῃ αὐτῆς: οὐδὲν. Αὕτη εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ ὕλισμοῦ. Σήμερον σκοπεύω νὰ τὴν ἐξετάσω.

Ἐφόσον ἐπεκτείνεται ἡ πεῖρα τοῦ ἀνθρώπου, δὲν βλέπομεν νὰ γεννᾶται οὔτε νὰ μηδενοῦται κανὲν στοιχεῖον ἐκ τῶν συγκροτούντων τὸ σύμπαν· δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἡμετέρας παρατηρήσεως, οὔτε δημιουργία, οὔτε ἀπώλεια οὐδενὸς ὕλικου μορίου. Τὰ μόρια, τ' ἄτομα ταῦτα, οἷονδ' ὅποτε καὶ ἂν ᾔναι τ' ὄνομα τὸ ὁποῖον θέλετε νὰ τοῖς δώσητε, συνιστῶσιν ἀλληλουχίαν διαφόρων συνδυασμῶν, συσπειρώσεων, αἵτινες φαίνονται καὶ ἀκολούθως γίνονται ἀφανεῖς, ἵνα παραχωρήσωσι τὴν θέσιν εἰς νέους συνδυασμούς. Τὸ ἀέριον, τὸ ὁποῖον φωτίζει τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεώς μας, παράγει νερὸν διὰ τῆς καύσεώς

του· τὸ νερὸν πάλιν παράγει ἀέριον εἰς τὸ εὐρύχωρον χωνευ-
τήριον τῆς φύσεως. Ἀλλ' ἡ διηνεκὴς αὕτη σύνθεσις καὶ ἀπο-
σύνθεσις μᾶς ἐκπλήττει προπάντων, ὅταν θεωρήσωμεν αὐτὴν
ἐν τῇ τάξει τῶν ζώντων καὶ ἐνοργάνων ὄντων, τῶν ὁποίων
ἀπαρτίζομεν μέρος. Γνωρίζετε τὸ φυτοφόρον ἐκεῖνο στρώμα
τῆς γῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἐπιδερμὶς, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ πλα-
νήτου μας, ἐν τῷ ὁποίῳ τὰ φυτὰ ῥιζοβολοῦσι καὶ ἐξ οὗ ἀπο-
λαμβάνομεν τὴν τροφήν μας, ἐωσότου, πληρόνοντες φόρον εἰς
τὴν φύσιν, θ' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν καθολικὴν κυκλοφορίαν
τὴν ὀλίγην ταύτην ὕλην, ἥτις μᾶς ἐδανείσθη ἐπὶ τινι καιρῷ.
Ἀπὸ τοῦ στρώματος τούτου τῆς φυτοφόρου γῆς μέχρι τῶν
μᾶλλον ἀνεπτυγμένων ζώων, μέχρι τοῦ ἀνθρώπου, θεωρουμέ-
νου καθὸ σώματος, ὑπάρχει διηνεκῶς παντοτείνῃ κίνησις ὅλων
τῶν ἀτόμων. Τὸ φυτὸν ἀρύεται τὴν τροφήν του ἐν τῇ γῇ. Τὸ
φυτὸν τοῦτο εἶναι χόρτον, τὸ ὁποῖον σᾶς χρησιμεύει ὡς τρο-
φή· ἡ τρώγεται παρὰ τινος ζώου, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ τεθῇ εἰς
τὴν τράπεζάν σας καὶ νὰ μεταποιηθῇ εἰς τὴν ἰδίαν οὐσίαν τοῦ
σώματός σας. Τοιοιουτρόπως, ἡ ὕλη τοῦ πλανήτου μας, ἡ
τοῦλάχιστον τὸ ἐξωτερικόν της περιχάλυμμα, μεταβίνει ἀδι-
αλείπτως ἀπὸ μίαν εἰς ἄλλην μορφήν, καὶ τ' αὐτὰ στοιχεῖα,
ἅτινα συνιστῶσι τὴν σήμερον ἡμέραν ὅλα τὰ ἐνόργανα ὄντα,
εἶναι ἴσα ἴσα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα συνίστων τὰ ἐνόργανα ὄντα πρὸ
δύο χιλιάδων, πρὸ τριῶν χιλιάδων ἐτῶν, καὶ εἰς τὰς ἀπωτέ-
ρας περιόδους, τὰς ὁποίας ἠθέλετε φαντασθῇ. Ὅταν θεωρήσω-
μεν μετὰ τινος προσοχῆς τὰ γεγονότα ταῦτα, αἰσθανόμεθα ν'
ἀνέρχονται εἰς τὸν νοῦν μας παράδοξοι συλλογισμοί. Ἄν σᾶς
εἴπω, παραδείγματος χάριν, ὅτι τὰ ξύλα, τὰ ὁποῖα ἐβάλατε
τὴν αὐγὴν ἐν τῇ θερμάστρᾳ σας, περιέχουσιν ἴσως μόρια, ἅτι-

να εἶχον ἄλλοτε αἱ δοκοὶ τοῦ παλατίου τοῦ Σολομῶντος, ἥ ὅτι εἰς τὰς ἡμέρας μας ὁ τυχὼν φέρει εἰς τὸ γένειόν του τὰ ἴδια μόρια, ἅτινα ἐκυμάτιζον ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ Ἀχιλλέως, εἰς τοὺς μέλανας πλοκάμους τῆς κόμης τοῦ μαχητοῦ τούτου, θὰ κρίνετε ἴσως τὰς ὑποθέσεις ταύτας ἀναξίας τῆς σοβαρᾶς ἡμῶν ὁμηγύρεως· καὶ μ' ὅλον τοῦτο ἤθελον παραστήσει πασιφανῶς τ' ἀναντιρῶντα ἐξαχόμενα τῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἀρχαῖος φιλόσοφος Ἐμπεδοκλῆς ὑπαινίττετο ἴσως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον συγκεχυμένως τὰς ἀληθείας ταύτας ὅτε παρετήρησεν ὅτι, ἐν τινι συμποσίῳ, τρώγομεν, ὑπὸ ἄλλην μορφήν, τὴν σάρκα τῶν φίλων καὶ τῶν συγγενῶν μας, καὶ εἶπεν, ὁμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ. «Καὶ ἐγὼ ὡσαύτως, «ἤμην ποτὲ νεανίσκος καὶ κοράσιον, δένδρον, πετεινόν, ἄφω-
«νος ἰχθὺς εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης.» Ὅλα καθίστανται δι' ἡμᾶς ἀντικείμενον θαυμασμοῦ ἂν θραύσωμεν διὰ τῆς σκέψεως τὴν δύναμιν ἐκείνην τῆς ἑξέως, δι' ἧς νομίζομεν ἀπλᾶ τὰ μυστήρια, ἅτινα πανταχόθεν μᾶς περιστοιχοῦσιν.

Εἰς τὴν καθολικὴν ταύτην κυκλοφορίαν τῶν στοιχείων τῶν διαφόρων σωμάτων, ἡ παρατήρησις ἀνακαλύπτει τακτικούς καὶ σταθεροὺς νόμους. Οἱ νόμοι οὗτοι καὶ τὰ ἐξαχόμενά των εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐπιστημῶν ἐκείνων, αἵτινες μᾶς κινοῦσιν εἰς θαυμασμόν διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτῶν ἀνακαλύψεων: τῆς μηχανικῆς, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας. Τὸ θέμα δὲ τοῦ ὕλισμοῦ εἶναι ὅτι, ἐκτὸς τῆς ὕλης καὶ τῶν νόμων, οἵτινες τὴν διέπουν, δὲν ὑπάρχει τίποτε, καὶ ὅτι, ἐπομένως, ἡ φυσικὴ, ἡ μηχανικὴ καὶ ἡ χημεία ἀρκοῦσιν ἵνα ἐξηγήσωσι τὰ πάντα, τὴν παρὰγωγὴν τῆς ἐννοίας ὡς καὶ τὴν τῆς φλο-

γός, τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς τὸ χρώμα καὶ τὸ βάρος τῶν ἀντικειμένων.

Ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι πολὺ ἀρχαία, οὐχ ἥττον ὅμως ἀρχαία εἶναι καὶ ἡ ἀρετὴ αὐτῆς. Οἱ κατὰ πάντα χρόνον περὶ τὰ τοιαῦτα φιλοσοφοῦντες ἐγάρᾳξαν ὁροθετικὴν τινα γραμμὴν μεταξὺ τῶν φαινομένων περὶ τῶν ὁποίων καταγίνονται οἱ φυσικοὶ, καὶ τῶν φαινομένων ὅπου μεστολαβεῖ ἡ ζωὴ, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς σπουδῆς τῶν φυσιολόγων. Ἡ μηχανικὴ, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία δὲν κατορθόνουσι νὰ δώσωσι λόγον περὶ τοῦ παντός. Δοξασία τις λίαν σεβαστὴ τοῦλάχιστον, ἀφ' οὗ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν εἰσήγαγε, καὶ τὴν ὁποίαν ἤκουσα καὶ ὁ ἴδιος ἐκ στόματος τοῦ ἐνδόξου Δεκανόλλου, βεβαιῶ ὅτι ἡ ἐπιστήμη, περιοριζομένη τοιουτοτρόπως, δὲν ἐπαρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ οὔτε ἐν γόρπον καὶ γάνεται συναντῶσα ἓνα σκῶληκα. Ἀλλὰ δὲν εἴμεθα ἐνταῦθα ἵνα ἐπιληρωθῶμεν τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως· ὥς ἔλθωμεν ἀπευθείας εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Ὑπὸ τ' ὄνομα τοῦ ὕλισμοῦ, ἀπαντῶμεν δύο διδασκαλίας αἵτινες φέρουσι μὲν εἰς τὸ αὐτὸ ἐξαχόμενον, ἀλλὰ πρέπει ἐν τούτοις νὰ τὰς διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων.

Κατὰ τὴν πρώτην τῶν διδασκαλιῶν τούτων, ἀρκετὰ καὶ νῆν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, αἱ ψυχαὶ ἐμορφώθησαν ἐκ τινος εἰδικῆς ὕλης. Ἡ ὕλη αὕτη τῶν ψυχῶν εἶναι ψιλὴ, ἀραιά, λεπτὴ, καὶ ὥς ἐκ τούτου διακρίνεται ἀπὸ τὰ συνήθη καὶ ὀγκώδη σώματα· εἶναι ἡραιωμένος ἀήρ, εἶναι φωτεινὰ ἄτομα. Ἀλλ' ὥς ἀφήσωμεν τὸν Λαφονταῖνον νὰ λαλήσῃ:

Τεμάχιον ἤθελον ὕλης λεπτύνει —

Ὅποιοι, δυσκόλως θνητὸς νὰ συλλάβῃ,

Οὐσίαν ἀτόμου, φωτὸς ἐκθλιβέντος·
 Οὐδὲν τοῦ πυρὸς ζωηρότερον ἄλλο
 Καὶ πλεόν ευκίνητον ἔτι γνωρίζω·
 Καθότι τὴν φλόγα ἂν κάμνη τὸ ξύλον,
 Ἡ φλόξ μὴ δὲν δύναται, καθαριζομένη,
 Ἰδέαν τινὰ τῆς ψυχῆς νὰ μᾶς δώσῃ; *

Οἱ ὠραῖοι οὗτοι στίχοι ἐκφράζουσι κάλλιστα τὴν ἐπικρατοῦσαν θεωρίαν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ὑλισμῷ. Ποία ἡ συνέπεια αὐτῆς; Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς διαλύσεως τῶν σωμάτων, αἱ ψυχαί, αἵτινες δὲν εἶναι ἢ τὸ λεπτότερον αὐτῶν μέρος, ἐπανέρχονται ὡς καὶ τὰ λοιπὰ, εἰς τὴν καθολικὴν κυκλοφορίαν. Ἐκ τούτου ἡ ἰδέα, ἃς μοὶ συγχωρηθῇ ἡ ἐκφρασις, τῆς ταχείας κύκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου τῶν ψυχῶν, μεταβιβαζομένου ἀπὸ ἄτομα εἰς ἄτομα, ἀλλ' ἄνευ ἀναμνήσεως, ἄνευ συνειδήσεως, ἄνευ προσωπικότητος. Ἦ ἄτομα ἀποθνήσκουσι καὶ ἀποθνήσκουσι διαπνύοντες, ἀλλ' αἱ ψυχαὶ ἐπιζῶσιν ἢ μία γενεὰ ἀναζῇ εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς: τίποτε δὲν χάνεται. Ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τελεῖται εἰδὸς τι ἀθανασίας: ἐπέκεινα τῆς παρούσης ζωῆς δὲν ὑπάρχει τίποτε.

Σήμερον ἐγκατελείβθη ὅλως διόλου ἡ παλαιὰ αὕτη ἔποψις, καὶ τοῦτο θεωρεῖται εἰς τῶν κρισιμωτέρων θριάμβων τῆς φιλοσοφίας. Μέμφονται συνήθως τὴν φιλοσοφίαν ὅτι μένει παν-

* Je subtiliserais un morceau de matière
 Que l'on ne pourrait plus concevoir sans effort,
 Quintessence d'atome, extrait de la lumière,
 Je ne sais quoi plus vif et plus mobile encor
 Que le feu. Car enfin, si le bois fait la flamme,
 La flamme en, s'épurant, peut-elle pas de l'âme
 Nous donner quelque idée ?

Fables ; Livre X, fable I.

τοτε εἰς τὸ αὐτὸ σημειῶν· ὅτι ἀνακινεῖ τὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα ἀνεκίνησε πρὸ δύο χιλιάδων ἐτῶν, χωρὶς νὰ κάμνη βῆμα πρὸς τὰς λύσεις των· ὡς πρὸς τὸ εἰδικὸν ἀντικείμενον τῆς μελέτης μας, δὲν προσήκει ἡ κατηγορία αὕτη. Οὐδεὶς τῶν καθ' ἡμᾶς σοφῶν ἤθελεν ἐκτεθῆ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι αἱ ψυχαὶ εἶναι ἰδιαίτερον εἶδος σωμάτων. Αἱ πρόοδοι τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς σκέψεως κατέδειξαν πόσον εἶναι ματαία ἡ ἀξίωσις τοῦ λεπτύνειν τὴν ὕλην εἰς βαθμὸν ἱκανὸν ἵνα μεταβληθῇ εἰς πνεῦμα. Διατί, τινόντι, λαλοῦσι περὶ λεπτῆς καὶ ἀραιᾶς ὕλης; Διατί δὲν τολμῶσι νὰ εἰπῶσιν ὅτι αἱ ψυχαὶ ἔχουσι μορφήν, ὅτι εἶναι ἢ πυραμιδοειδεῖς ἢ σφαιροειδεῖς, ὅτι ἔχουσι ἀπόχρωσιν τινά, ὅτι εἶναι μελανοειδεῖς ἢ κυανόχρωοι. Δὲν τολμῶσιν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, νὰ ταῖς ἀποδώσωσι τὰς ιδιότητας τῶν κοινῶν σωμάτων. Ἀλλ' ἀνωφελῶς προσπαθοῦσι ν' ἀποφύγῃσι τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο. Λεπτύνετε σῶμά τι ὅσον ἐπιθυμεῖτε· ἐνὸσφ' ὑπάρχει, διατηρεῖ ὅλας τὰς ιδιότητας τῆς ὕλης. Ἄν δὲν ᾔηται πλέον ὁρατὸν εἰς τὸν γυμνὸν ὀφθαλμὸν, φέρετε ἐν μικροσκόπιον· ἰδοὺ ἔχει μορφήν καὶ χρῶμα. Σμικρύνετε αὐτὸ ἀκόμη διὰ τῆς φαντασίας. Διὰ τῆς φαντασίας ἐπίσης φέρω δυνατότερον μικροσκόπιον, καὶ πάντοτε δυνατότερον, ἕως οὗ τὸ λεπτὸν σας σῶμα φθάσῃ εἰς τὸ μέγεθος τοῦ Σαλεβίου. * Θὰ ἔχη μέρη, διαστάσεις, καὶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ μεγάλου Λαίβνιτιου, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἰσέλθωμεν ἐν αὐτῷ ὡς ἐν τινι μύλῳ. Ἐξ αὐτοῦ θὰ δημιουργήσῃτε τὴν ψυχὴν σας;

Ἡ ἐνάργειξ τῶν σκέψεων τούτων ὠδήγησε τὸν νεώτερον ὕλισμόν εἰς ἀναζήτησιν θέσεως ὀλιγώτερον προσιτῆς ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν ὑπέδειξαμεν. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην ἔπο-

* Σ. Μ. Βουνὸν πληροῖον τῆς Γενεῦσης

φιν, τὰ διανοητικά καὶ ἠθικά φαινόμενα εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τοῦ ὀργανισμοῦ, ἡ ἐκδήλωσις μερικῶν ιδιοτήτων τῆς ὕλης καὶ ὅχι ἡ ὕλη καθ' ἑαυτήν. Ἄς ἀναφέρωμεν ὑπὲρ ἡμῶν σύγκρισιν τινα. Ὅταν τὰ ὕδατα τῆς λίμνης μας ἀνυψοῦνται ἐκ τοῦ βορρᾶ, σχηματίζεται τὸ κύμα καὶ ἐκχέει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ λευκὸν ἀφρόν· ἰδοὺ ὠρισμένον φαινόμενον: τὸ κύμα καὶ ἡ ἐμφάνεια αὐτοῦ. Κοπάζει ὁ ἄνεμος, τὸ ὕδωρ ἐπανέρχεται εἰς τὴν γαλήνιον καὶ συνήθη αὐτοῦ ἰσοσταθμίαν· τί ἀπέμεινεν ἐκ τοῦ κύματος; τίποτε, εἰμὴ μόνον τὸ γεγονός· ὅτι ὑπῆρξέ ποτε. Τὸ ὕδωρ ὑπάρχει καὶ διαμένει· τὸ κύμα παρέρχεται καὶ ἐκλείπει. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ νεωτέρου ὕλισμοῦ, τὸ διανοητικὸν καὶ ἠθικὸν ἡμῶν ὃν ἔχει τρόπον ὑπάρξεως ὅμοιον μὲ τὸν τοῦ κύματος, τὸ ὁποῖον φαίνεται διὰ μίαν στιγμὴν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος. Ὑπὸ τινος ὅρου, ἡ ὕλη παράγει τὸ φῶς καὶ τὴν θερμότητα· ὑπὸ ἄλλους ὅρους, τοὺς ὁποῖους πραγματοποιοῖ τὸ φυτὸν, παράγει τὴν ζωὴν· ὑπὸ ἄλλους τέλος πάντων ὅρους, τοὺς ὁποῖους πραγματοποιοῖ τὸ ζῶον καὶ, εἰς ἀνώτερον βαθμὸν, ὁ ἄνθρωπος, παράγει τὸ αἶσθημα, τὴν νόησιν, τὴν θέλησιν. Ὅλα ταῦτα τὰ φαινόμενα δὲν εἶναι ἢ τὸ ἐξαγόμενον τοῦ ὀργανισμοῦ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀναπτυσσομένου. Ὅταν ὁ ὀργανισμὸς οὗτος διαλύεται διὰ τοῦ θανάτου, τί συμβαίνει; Τὰ πνευματικὰ φαινόμενα παύουσι μετὰ τῆς συστάσεως τῶν μορίων, ἅτινα τὰ παρήγαγον καὶ ἡ ὕλη τοῦ σώματός μας εἰσέρχεται εἰς νέους συνδυασμοὺς, οἵτινες περιβάλλονται ἄλλας ιδιότητας. Τοιαύτη εἶναι ἡ διδασκαλία, ἥτις ἐπικαλεῖται τὴν προσοχὴν μας.

Κατὰ τὴν ἀπλὴν ὀρθὴν κρίσιν, τῆς ὁποίας τὰ διδόμενα θὰ μᾶς χρησιμεύσωσιν ὡς ἀφετηρία, ὁ ἄνθρωπος, θεωρούμενος εἰς

τὸ σύνολον τῆς φύσεώς του, παρέχει εἰς τὴν παρατήρησιν δύο σειρὰς γεγονότων, οὐσιωδῶς διαφόρων. Εὐρίσκομεν ἐν αὐτῷ τὴν μορφήν, τὸ χρῶμα, τὸ βάρος, ιδιότητας τῶν σωμάτων, ἅτινα ἐκδηλοῦνται εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἡμῶν αἰσθήσεις. Ἀλλὰ παρὰ τὰς αἰσθητικὰς ταύτας ιδιότητας, ἀπαντῶμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν χαρὰν, τὴν πᾶθσιν, τὸν φόβον, τὴν ἐλπίδα, τὴν ἐπιθυμίαν, φαινόμενα τὰ ὅποια δὲν ἐκδηλοῦνται οὔτε εἰς τὴν ἀκοήν, οὔτε εἰς τὴν ὄρασιν, οὔτε εἰς τὴν ἀφήν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐκεῖνο αἶσθημα, τὸ ὅποιον καλοῦμεν συνείδησιν. Ἡ ὀριστική γραμμὴ εἶναι βαθεῖα. Ἐκ τούτου, ἡ γενικῶς καθιερωθεῖσα ἀντίθεσις μετὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, μετὰ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης, μετὰ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἡθικοῦ. Εἰς δύο σειρὰς γεγονότων ἀνταποκρίνονται δύο διακεκριμέναι ἐπιστῆμαι. Οἱ σοφοί, οἱ σπουδάζοντες τὸ σῶμά μας, τὰς μορφὰς του, τὴν σύνθεσιν τῶν μερῶν του, τοὺς νόμους τῆς ζωῆς του, καλλιεργοῦσι τὴν φυσιολογίαν. Οἱ σοφοί, οἱ σπουδάζοντες τὰ φαινόμενα τῆς ψυχῆς, τὴν σύστασίν της καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς της, καλλιεργοῦσι τὴν ψυχολογίαν. Αἱ δύο αὗται ἐπιστῆμαι μεταχειρίζονται πάντη διαφορὰς μεθόδους. Συνέχονται διὰ πλείστων σημείων, διότι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα εἶναι εἰς στενὴν ἑνωσιν, ἀλλὰ τὰ μέσα τῆς μελέτης, τῶν ὁποίων κάμνουσι χρῆσιν οἱ φυσιολόγοι καὶ ἐκεῖνα, τὰ ὅποια διαθέτουσιν οἱ ψυχολόγοι, χωρίζονται διὰ μεγάλου χάσματος. Ποτὲ καὶ εἰς κανένα βαθμὸν, ἡ μία ἐκ τῶν δύο ἐρευνητῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀνθρώπινος φύσις εἶναι τὸ ἀντικείμενον, δὲν δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἄλλην. Συγκαλέσατε ὅλους τοὺς φιλοσόφους τῆς ὑφηλίου, ἐπιτρέψατε αὐτοῖς νὰ διασκεφθῶσι δι' αἰῶνας, ἀλλὰ μόνον νὰ διασκεφθῶσι κατὰ τὴν μέθο-

δον τῆς ἐπιστήμης των, καὶ ζητήσατε παρ' αὐτῶν ἀκολού-
 θως νὰ σᾶς κάμωσι τὴν περιγραφὴν τοῦ στομάχου ἢ τὴν ἀνα-
 τομίαν τοῦ ἐγκεφάλου. Ἄν ᾦναι συνετοί, θὰ τηρήσωσι σιωπὴν·
 ἂν δὲν ᾦναι, θὰ σᾶς διηγηθῶσι χειμαιρικὰς ὑποθέσεις, αἵτινες
 παρέχουσιν ἀφορμὴν γέλωτος εἰς τοὺς φυσιολόγους. Συναθροί-
 σατε τώρα ὅλους τοὺς φυσιολόγους τοῦ κόσμου· δώσατε αὐ-
 τοῖς ἐλευθέρως διὰ τὰς ἐργασίας των τὸν ἴδιον καιρὸν, τὸν
 ὅποιον ἐχορηγήσατε εἰς τοὺς φιλοσόφους, βάλλετε εἰς τὴν διά-
 θεσὴν των σμίλας ἀκαταλήπτου λεπτότητος, θαυμάσια μι-
 κροσκοπικὰ καὶ ἐρωτήσατε αὐτοὺς ἀκολούθως νὰ σᾶς εἴπωσι,
 τί σημαίνουναι αἱ λέξεις αὗται: θέλω, ἐπιθυμῶ, φοβοῦμαι, ἐλ-
 πίζω. Ἄν οἱ φυσιολόγοι οὗτοι δὲν ᾦσαν ἄνθρωποι, ἂν δὲν
 ἐγνώριζον τὴν σημασίαν τῶν ὅρων τούτων, καθὼς σεῖς καὶ
 ἐγὼ, διὰ τῆς ἐσωτερικῆς μαρτυρικῆς τῆς συνειδήσεως, καὶ
 μὲ τρόπον ὅλως διόλου ἀνεξάρτητον τῶν ἰδιαιτέρων αὐτῶν
 σπουδῶν, θὰ ᾔτο ἀδύνατον, ἀπολύτως ἀδύνατον, εἰς αὐ-
 τοὺς οὐδὲ καὶ νὰ ἐννοήσωσι τὸ προταθὲν ζήτημα. Ἀκού-
 σατε, ὡς πρὸς τοῦτο ἀπόφασιν, τὴν ὁποίαν μετέγραψα
 ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς μιᾶς τῶν τελευταίων περὶ φυσιολογίας
 πραγματειῶν, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν παρὰ τῆς σχολῆς τῶν
 Παρισίων: «Τὸ ζῶον ἀνέχει καὶ ὁλοκληρίαν εἰς τὸν φυ-
 «σιολόγον. Διὰ τῶν διαφόρων λειτουργιῶν, αἵτινες συνερ-
 «γοῦσιν εἰς τὴν διατήρησίν του, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐπίσης
 «ζῶον, ἀλλὰ ζῶον νοητικόν. Νοεῖ, σκέπτεται, βούλεται· ἔχει τὸ
 «αἶσθημα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ· ἀντέχει εἰς τὰς ἀνάγκ-
 «κας του καὶ εἶναι κύριος αὐτῶν, ἀντὶ νὰ ὑπέικη εἰς αὐτάς.
 «Ὑπάρχουσιν ἐπιστῆμαι δύο κατηγοριῶν. Αἱ μὲν ἔχουσιν ἀν-
 «τικείμενον τὴν μελέτην τῶν φαινομένων τοῦ πνεύματος, αἱ

«δὲ ἐνασχρολοῦνται περὶ τῶν φυσικῶν ἢ φυσιολογικῶν γε-
«νότων... Εἶναι πρόδηλον ὅτι αὗται διαφέρουσιν οὐσιωδῶς
«ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου των.» * Δὲν ζητῶ τί-
ποτε ἀκριβέστερον τῶν λόγων τούτων, καὶ ἤτο πρέπον νὰ
φέρωμεν μάρτυρα περὶ τῶν δικαίων τῆς ἐπιστήμης τοῦ πνεύ-
ματος, ἕνα τῶν ἐγκρίτων ἀντιπροσώπων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται λοιπὸν ἀπὸ δύο σει-
ρὰς γεγονότων, ἐντελῶς ἀνομοίων, καὶ εἰς τὰς δύο ταύτας
σειράς τῶν γεγονότων ἀνταποκρίνονται μέθοδοι παρατηρήσεως
πάντη διάφοροι. Ἐχρηάζοντο λόγοι πολὺ ἰσχυροὶ ἵνα πα-
ραδεχθῶμεν ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα τῆς συνειδήσεως, ἅτινα
δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ ἴδωμεν, οὔτε ν' ἀκούσωμεν, οὔτε νὰ
σταθμίσωμεν, τὰ ὁποῖα ἐκφεύγουσι παντάπασι τὰς ἐξωτερικὰς
ἡμῶν αἰσθήσεις, εἶναι τὸ προῖν ἢ ἡ ἐκδήλωσις τῶν ἄλλων
ἐκείνων φαινομένων, τὰ ὁποῖα ἀποκαλύπτονται εἰς τὸν ὀφθαλ-
μὸν, εἰς τὸ ὠτίον, εἰς τὴν χεῖρα. Πῶς προβαίνει ὁ ὕλισμός;
Δὲν ἀμφισβητεῖ (καὶ πῶς ἡδύνατο;) δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ἀλ-
λοιότητα τῶν φαινομένων, ἀλλ' ἐπιμένει εἰς τὴν συνένωσίν
των. Ἄς τὸν ἀκολουθήσωμεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου, καὶ, ἵνα
μεινώμεν ἰσχυροὶ, ἅς παραχωρήσωμεν εἰς τὸν ἀντίπαλον ὅλην
τὴν μερίδα τῆς ἀληθείας, τὴν ὁποίαν δικαιοῦται ν' ἀπαιτῇ.

Ἀρχομαι ἐνδεικνύων πρὸς ὑμᾶς διδασκαλίαν, ἥτις οὐκ
ὀλίγον ὑπηρέτησε τὰ συμφέροντα τοῦ ὕλισμοῦ· θέλω νὰ εἶπω
περὶ τινος ψευδοῦς πνευματισμοῦ· ἰδοὺ πῶς προβαίνει: Μᾶς
παριστάνει τὴν ψυχὴν ζῶσαν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῆς ζωῆς, καὶ
δυναμένην νὰ γνωρισθῇ δι' ἑαυτῆς καὶ ἐν ἑαυτῇ, μὲ τρόπον
ὅλως διόλου διακεκριμένον καὶ κεχωρισμένον ἐκ τῶν ὀργάνων.

* Bécларd, *Traité élémentaire de physiologie*.

Τὴν ψυχὴν ταύτην εἰς τὴν ὁποῖαν ἀποδίδει τὴν ἰδίαν καὶ ἀνεξάρτητον ταύτην ζωὴν, ὁ ψευδὴς πνευματισμὸς τὴν θέτει ἐν τῷ σώματι ὡς διοικητὴν τινὰ πλοίου ἱστάμενον ἐπ' αὐτοῦ, μὲ δίοπτρα ἵνα βλέπῃ μακράν, μὲ ἀκουστικά ὄργανα καὶ τηλέφωνα ὅπως ἀκούῃ καὶ ἀκούηται, μὲ κωπία, μὲ πανία ἵνα ταξειδεύῃ. Ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν ἰδίαν τῆς ὑπαρξίν καὶ ἐπαρκεῖται ἐν ἑαυτῇ, ἀλλὰ διαθέτει τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰ μέλη τοῦ σώματος ἵνα ἐνεργῇ ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ ἔχῃ εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὸ σῶμα δὲν εἶναι εἰμὴ ὑπηρέτης, τὸν ὁποῖον προσκαλεῖ ἡ ψυχὴ ὅσάκις ἔχει ἀνάγκην αὐτοῦ. Ἡ ἐπινόησις αὕτη συντρίβεται ὡς εὐθραυστος ὕελος ἐν τῇ ἐπαφῇ τῶν γεγονότων. Τὸ σῶμα δὲν εἶναι μόνον ὁ ὑπηρέτης τῆς θελήσεως, εἶναι αὐτὸς ὁ ὅρος τῶν ἐκδηλώσεων τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς· ὅλαι αἱ δυνάμεις μας ἵνα ἐξασκηθῶσιν, ἔχουσιν χρεῖαν ὀργάνων, καὶ ὑφίστανται τὴν ἐνέργειάν των. Ἄς ἐξετάσωμεν μετὰ τινος προσοχῆς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο· ἀξίζει τὸν κόπον.

Παρατηρήσατε ἐν πρώτοις τὴν ἐπιβρόχην τὴν ὁποῖαν τυχαίως ἐξασκεῖ τὸ σῶμα ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Ἐμβάλλετε εἰς τὸν στόμαχον τοῦ τυχόντος ὅσιν τινὰ οἶνοπνεύματος — μεθύει, καὶ, κατὰ τινὰ εὐστοχον κοινὴν ῥῆσιν «φεύγει ὁ νοῦς του.» Δώσατε εἰς ἄλλον νὰ πῇ ὑπιον — ἀποκοιμίζεται καὶ ἐξαφανίζονται ὅλαι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς διανοίας καὶ τῆς θελήσεώς του. Ἄτερος ἐξέρχεται ἀταράχως τῆς κατοικίας του μὲ ὅλας του τὰς δυνάμεις· στύλος τις, τὸν ὁποῖον δὲν εἶδε, τὸν κτυπᾷ εἰς τὴν κεφαλὴν, ἢ γλιστρᾷ ὁ ποῦς καὶ τὸ μέτωπόν του πλήσσει βιαίως τὸ ἔδαφος· τὸν σηκώνουσιν ἀναίσθητον καὶ ἐξυπνᾷ πα-

ραλλαλῶν. Παροξυσμὸς πυρετοῦ.... ἀλλ' εἶναι περιττὸν νὰ πολυπλασιάζωμεν τὰ παραδείγματα ταῦτα.

Ἡ ψυχὴ μας ὑφίσταται ἐπιβρόχας οὐχ ἥττον σοβαρὰς καὶ διαρκεστέρας, αἵτινες δὲν προκύπτουσιν ἐκ τυχαίων γεγονότων, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ὀργανισμοῦ. Ὁ καθείς ἐξ ἡμῶν ἔχει κρᾶσίν τινα, δηλαδὴ ἰδιαιτέρον τινα τρόπον καθ' ὃν τελοῦνται ἐν αὐτῷ αἱ λειτουργίαι τῆς ζωῆς, ἡ κρᾶσις αὕτη ὁρίζει τὸν χαρακτῆρά του. Ὁ δεῖνα εἶναι χαρίεις ἐκ φύσεως· ὁ ἄλλος ἐκ φύσεως ἐπίσης κλίνει εἰς τὴν ζηλοτυπίαν, εἰς τὸν θυμὸν. Ὁ φυσιολόγος μᾶς λέγει· εἶναι χηλερικὴ, αἱματώδης κρᾶσις..... χωρὶς νὰ συζητήσωμεν τὴν ἀξίαν τῶν ὅρων τούτων, ἄς ἐνδείξωμεν γεγονὸς τι βέβαιον· ὠρισμένη διάθεσις τοῦ σώματος ἐμποιεῖ ἀναγκαίως εἰς ἕκαστον ἄτομον, δὲν λέγω τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἐνέργειαν, ἀλλὰ τοιαύτην ἢ τοιαύτην διάθεσιν. Εἰς τὰς διαθέσεις ταύτας, ἡ θέλησις ὑποχωρεῖ ἢ ἀνθίσταται, ἀλλ' ἡ διάθεσις καθ' ἑαυτὴν διαμένει, ὡς ἀνεξίτητος μάρτυς τῆς διαρκούς, ἀποκρύφου καὶ ἐνδοτάτης ἐνεργείας τῶν ὀργάνων μας ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο καὶ μόνον. Τὸ κέντρον τῆς ζωῆς μας, τὸ αἶσθημα τὸ ὅποσον ἔχομεν τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑποστάσεως, ἡ συνείδησις, ἐν ἐνὶ λόγῳ, κατὰ τὴν γενικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἡ συνείδησις εἶναι ἀνεξάρτητος τοῦ ὀργανισμοῦ; Δὲν γνωρίζετε ὅτι ὁ ἄνθρωπος λειποθυμεῖ ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν βιαίου πόνου, καὶ ἐνίοτε ἐξ ἀπλῆς ἀδιαθεσίας λειποθυμεῖ, δηλαδὴ ἡ ψυχὴ παύει νὰ ᾔῃ παρούσα εἰς ἑαυτὴν κατὰ συνέπειαν ἀπλῆς τροποποιήσεως τοῦ σώματος. Ἰδοὺ ἀσθενὴς τις ἀναπνέων αἰθέρα ἢ χλωροφόρμιον· ὁ ἱατρὸς χειρουργεῖ τὴν σάρκα του, φέρων σίδηρον ἢ πῦρ, καὶ ὁ πάσχων ἐξυπνᾷ ἐρωτῶν ἂν ἔρχισεν ἡ ἐγγχείρισις. Ἐχασε κάθε

δύναμιν τοῦ ὁρᾶν, ἀκούειν καὶ αἰσθάνεσθαι, καθότι ἄκρα τινὰ τοῦ νευρικοῦ του συστήματος ἐτέθησαν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ χλωροφόρμιον ἢ τὸν αἰθέρα.

Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι πασίγνωστα. Ἀδίκως ἐκφοβίζονται τινὲς ἐκ τῶν ἐρευνῶν τῆς φυσιολογίας, ὡς ἂν ἡ φυσιολογία ἠδύνατο νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν πνευματικὴν τάξιν, ἀποκαλύπτουσα ἐνέργειάν τινα τῆς ὕλης ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ἥτις δὲν θὰ ἐγίνετο ἄλλως γνωστὴ τοῖς πᾶσι, οὔτε θὰ παρατηρεῖτο εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν. Ἴδετε διαβαίνοντα εἰς τὸν ὁρόμον ἄνθρωπον, ὅστις ἔχατε τὰς ιδιότητας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ὑπερβολικῆς οἰνοποσίας· ἐπισκεφθῆτε καὶ ἐν φρενοκομείῳ συμβουλευθῆτε τοὺς ταλανιζομένους ὑπὸ νευρικῆς κράσεως, τοὺς πάσχοντας ἐκ τῶν ἀσθενειῶν ἐκείνων, αἵτινες προσβάλλουσι τὸ ἥθικόν· σκεπτόμενοι ὀλίγον ἐφ' ὅσων παρατηρήσατε, θὰ ἐννοήσητε τὴν ἐνέργειαν τοῦ σώματος ἐπὶ τῆς ψυχῆς τόσῳ εὐκρινῶς ὅσῳ καὶ ὁ πρῶτος φυσιολόγος τῆς Εὐρώπης. Τότε θὰ μάθητε τί πρέπει νὰ φρονῇτε διὰ τὸν πνευματισμὸν ἐκεῖνον, ὅστις μᾶς παριστάνει τὴν ψυχὴν ὡς κατοικοῦσαν ἀπλῶς εἰς σῶμα, τὸ ὁποῖον διαθέτει κατὰ βούλησιν, χωρὶς νὰ ὑφίσταται τὴν ἐπιρροήν του. Ἡ ἐσφαλμένη αὕτη δοξασία ἐπιφέρει ἀντίδρασιν προκαλοῦσαν καὶ βοηθοῦσαν τὸν ὑλισμὸν· εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖον ν' ἀποχωρίσωμεν ἐξ αὐτοῦ τὸ θέμα τὸ ὁποῖον ὑπερασπίζομεθα. Ἡ ἔνωσις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, πολὺ ἀπέχουσα ἐκείνης τοῦ ἐργάτου καὶ τοῦ ἐργαλείου του, εἶναι ἔνωσις βαθεῖα, ἐνδόμυχος. Ἡ πεῖρα μᾶς διδάσκει ὅτι ὠρισμένη κατὰστασις τῶν ὀργάνων εἶναι ὁ ὅρος τῆς ἀσκήσεως τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων. Τὸ παραδεχόμεθα ἀνεξαιρέτως.

Ἐλπίζω, Κύριοι, νὰ μὴ κατηγορηθῶ ὅτι ἐσμίκευον ἐν τῇ

ἡμετέρᾳ ὑπάρξει τὸ μέρος τοῦ φυσικοῦ, ἢ παρεγνώρισα, φοβούμενος τὸν ὑλισμὸν, τὴν σημερινότητα τῆς ὕλης. Ἄς θεωρήσωμεν ἤδη τὴν ἄλλην ἔποψιν τοῦ ζητήματος.

Τὸ σῶμα δὲν εἶναι ὁ εὐάγωγος ὑπηρέτης τῆς ψυχῆς· ἀρχίζει συνεχῶς νὰ στασιάζῃ κατὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς βουλήσεως· ἀλλ' ἡ ψυχὴ ἐνεργεῖ πολὺ δραστηκῶς ἐπὶ τοῦ σώματος. Ὑποδεικνύω, ἄνευ χρονοτριβῆς, τὰ φαινόμενα τῆς κινήσεως. Θέλω· ἡ χεὶρ μου σηκώνεται· θέλω· ἡ χεὶρ μου καταβαίνει. Ἡ ἐπὶ τῶν μελῶν δύναμις αὕτη φαίνεται κοινὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὸ ζῶον. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μόνον τὸ ἐλάχιστον μέρος τῆς ἐνεργείας, τὴν ὁποίαν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν ὀργάνων μας ἡ πνευματικὴ μας φύσις. Ἰδοὺ ἄνθρωπός τις ἐν πλήρει ὑγείᾳ· Ζωηρὰ συγκίνησις τὸν κατακυριεύει· ἦτοι λύπη ὀξεῖα ἢ ἔκτακτος χαρὰ. Παρευθὺς, ὅλη ἡ ὀργανικὴ μηχανὴ συγκλονεῖται, ἡ καρδίᾳ πάλλει ταχύτερον, τὰ δάκρυα τρέχουσιν, ὁ στόμαχος συστέλλεται καὶ δὲν δέχεται ἴσως τὴν τροφήν. Ἄν θέλωμεν νὰ μεταχειρισθῶμεν τοὺς ἐπιστημονικοὺς ὅρους, λέγομεν· ἡ κυκλοφορία, ἡ πέψις, αἱ ἐκκρίσεις διεκωλύθησαν ἔκ τινος ἡθικῆς συγκινήσεως· τὸ σῶμα ὑπέστη μέχρι τῶν ἀδύτων αὐτοῦ μερῶν, τὴν ἐπιρροὴν τοῦ αἰσθήματος, τῆς ἰδέας. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ ἐντύπωσις εἶναι ὀδυνηρὰ καὶ οὐχὶ ἐφήμερος. Ἡ λύπη ἐμμένει· εἶναι διαρκὲς ἀθυμία· εἶναι ἐξ ἐκείνων τῶν ἀποκρύφων ἀνησυχιῶν, αἵτινες προσκολλῶνται εἰς τὴν ὑπαρξίν καὶ δὲν ἀφίνουσιν οὔτε ἀνάπαυσιν, οὔτε ἡσυχίαν· ὑπὸ τὴν διηνεκῇ ἐνέργειαν τῶν αἰτιῶν τούτων, συμβαίνει πολὺ συχνὰ νὰ φθείρηται ἡ ὑγεία τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ ὕλικαί του περιστάσεις δὲν μετεβλήθησαν δὲν ὑπο-

φέρει οὔτε ἐκ τοῦ ψύχους, οὔτε ἐκ τῆς πείνης, οὔτε ἐξ ὑπερβολικοῦ κόπου· καμμία συμφορὰ δὲν ἐπῆλθε καὶ ἐν τούτοις, αἱ λειτουργίαι τῆς ζωῆς χαλαροῦνται ὀλίγον κατ' ὀλίγον. καὶ ἰδοὺ ἀσθενῆς, ἀσθενῆς ἐκ τινος ἀνησυχίας, ἀσθενῆς ἐκ τινος λογισμοῦ· ὑπάρχουσιν ἀσθένειαι τοῦ πνεύματος, προερχόμεναι ἐκ τοῦ σώματος. Ἐρωτήσατε τὰ μέλη τῆς ἱατρικῆς σχολῆς, πόσαι φυσικαὶ ἀσθένειαι προέρχονται ἀπὸ ἠθικῆς αἰτίας,

Ἄς θεωρήσωμεν ἴδῃ ἐν τῶν ἀξιολογωτέρων γεγονότων τῆς ἡμετέρας φύσεως: τὴν ἑξίν. Ὑπάρχουσιν ἑξεις, αἵτινες γεννῶνται ὑπὸ τὴν ἰσχὺν ἐπαισθητοῦ τινος ἐρεθισμοῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἡ βούλησις ἐνδίδει: τὸ φαινόμενον ἀρχίζει εἰς τὸ σῶμα· ἄλλαι ἑξεις, αἵτινες γεννῶνται, ἄνευ τινὸς ἐπαισθητοῦ ἐρεθισμοῦ ὑπὸ ἠθικῶν αἰτίων. Ὁ Ῥουσσώ παρατήρησεν, ὅτι τὰ πάθη τῆς σαρκὸς πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ᾔναι ἡ μοναδικὴ αἰτία τῆς διαφθορᾶς τῶν ἡθῶν, καὶ ὅτι ἡ ματαιότης καθιστᾷ πολλοὺς κακοήθεις. Ἄς ἐνδιατρίψωμεν εἰς ἓν παράδειγμα ἄλλης τάξεως. Δύνασθε ν' ἀπαντήσητε εἰς τὴν πόλιν μας παιδίᾳ ὀκταετῇ, μὲ τὸ σιγάρων εἰς τὸ στόμα. — Ἄν ἡμῃν ἀστυνόμος, ἤθελον καταδιώξει τὴν κατὰχρησιν ταύτην, ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτου. — Πιστεύετε ὅτι εἶναι ἐρεθισμὸς τῆς βλεννώδους μεμβράνης, ἢ ἐπιθυμία τῆς θεραπέας φυσικῆς ἀνάγκης, ἥτις θέτει τὸ τύλιγμα τοῦτο τοῦ καπνοῦ εἰς τὸ στόμα τοῦ παιδαρίου ἐκείνου; Κατ' οὐδένα λόγον. Ἡθέλησε νὰ φωνῇ ἄνθρωπος καὶ διὰ τοῦτο ἐδάμασε φυσικὴν τινα ἀποστροφὴν, ἐπάλαισε κατὰ τῆς ἀηθείας καὶ τῆς κακῆς διαθέσεως μὲ καρτερίαν ἀξίαν καλλιτέρου σκοποῦ. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἔρχεται ἡ ἑξις· ὁ ἐρεθισμὸς τῶν αἰσθήσεων ἀπαιτεῖ τὴν θεραπέαν του. Ἡ ἑξις, προερχομένη ἐξ ἠθικῆς αἰτίας, ρίζοβολεῖ εἰς τὰ ὄργανα. Ἡ

βούλησις δημιουργεῖ ἐν τῷ σώματι ἀνάγκας, τῶν ὁποίων ἀκούθως γίνεται δούλη, ὑπέικουσα εἰς τὸν τυραννικὸν κύριον τὸν ὁποῖον ἀπήλαυσεν ἐν τῇ νεανικῇ της ἀπερισκεψία.

Ἄς μεταβῶμεν εἰς τὰς ἠθικὰς ἑξεις. Ἐχομεν κλίσεις, ὁρμας ὑπαγομένους εἰς τὴν προσωπικὴν μας φύσιν, αἵτινες εἶναι ἔργον τοῦ ἀρχικοῦ μας ὁργανισμοῦ καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς ὅ,τι ὠνομάσαμεν χρᾶσιν. Αὕτη εἶναι ἀξιοσημεῖωτος περίπτωσις τῆς ἐπιβρότης τοῦ φυσικοῦ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ. Ἄλλ' ἀγνοεῖτε, ἄραγε, ὅτι αἱ κλίσεις μας αὐξάνουσιν ἢ ἐξασθενοῦσιν καθόσον ἐκδέχονται ἢ διαμάχονται κατὰ τὸ μέρος τὸ ὁποῖον λαμβάνει ὡς πρὸς αὐτὰς ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία; Ἀγνοεῖτε ὅτι ὁ θυμὸς, ἡ ζηλοτυπία, ὡς καὶ ἡ πραότης ἢ ἡ καρτερία, εἶναι γεγονότα φυσικὰ ἐν τῇ ἀρχῇ των, ἀλλ' ὅτι τὰ φυσικὰ ταῦτα γεγονότα ἐμπίπτουσιν εἰς τὴν κυριότητα τῆς βουλήσεως; Καθόσον ἡ βούλησις ὑποχωρεῖ εἰς τὰς κλίσεις ἢ ἀνθίσταται εἰς αὐτὰς, αἱ κλίσεις αὗται αὐξάνουσιν ἢ ὀλιγοστεύουσιν. Ὁ δὲ θυμὸς δὲν γίνεται ἥπιος διὰ τινος μοναδικῆς πράξεως τῆς βουλήσεώς του· ἀλλ' ἠθέλετε τολμήσει νὰ ὑποστηρίξητε ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ὑποχωρεῖ εἰς τὸ ἐπαγωγὸν τῶν παθῶν του καὶ ἐκεῖνος, ὅστις παλαίει καὶ κρατεῖ ἑαυτοῦ, φθάνουσιν εἰς τὸ ἴδιον ἐξαγόμενον;

Ἰδοὺ τὰ γεγονότα: αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ ἐξασθενοῦσιν ἢ ἐνδυναμοῦνται κατὰ τὸ μέρος τὸ ὁποῖον λαμβάνει ἡ θέλησις. Αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἀποκρύφων νόμων τῶν ὁργάνων μας· τὸ διηκινεῖς ἔργον τῆς θελήσεως δύναται λοιπὸν νὰ καταλάβῃ καὶ νὰ τροποποιήσῃ τὴν ζωὴν τοῦ σώματος μέχρι τῶν ἀδύτων αὐτοῦ.

Ὅλοι πιστεύομεν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη μορφή ἐμφαίνει ἡθικὰς διαθέσεις.

Κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν μὴ κρίνης τοὺς ἀνθρώπους. *

Τὸ γνωρίζομεν· ἀλλ' ὅμως αἰσθανόμεθα ἑαυτοὺς φύσει διατεθειμένους νὰ εἴπωμεν, βλέποντές τινας φυσιογνωμίας: ἰδοὺ ἡ ἰλαρότης, ἰδοὺ ἡ ὀξύθυμία, ἰδοὺ ἄνθρωπος εἰλικρινής, ἰδοὺ ἄνθρωπος ψεύστης. Πιστεύω ὅτι, ἀφοῦ προοδεύσῃ περισσότερο ἡ ἐπιστήμη, θὰ εὔρῃ ἕως εἰς τὰ ἐνδότερα μέρη τοῦ ὁργανισμοῦ μας τὸ ὑλικὸν τεκμήριον τῶν διαθέσεων, τὰς ὁποίας προσπαθοῦμεν ν' ἀναγνώσωμεν ἐπὶ τῆς φυσιογνωμίας τῶν ὁμοίων μας. Ὅταν ἄνθρωπός τις ἀποθάνῃ, γίνεται ἐνίοτε νεκροψία, χάριν διαφωτίσεως τοῦ οἰκογενειακοῦ ἱατροῦ ἢ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐπιστήμης. Ἄν οἱ ἐπὶ τούτῳ διωρισμένοι ἱατροὶ τὰ ἐγνώριζον ὅλα, ἤθελον ἴσως ἀνεύρει εἰς τὸ ἀκίνητον τοῦτο σῶμα ὅλην τὴν ζωὴν τῆς ψυχῆς, ἥτις τὸ ἐξωποίει. Ἦθελον ἰδεῖ ἐν αὐτῷ τὰ ἔχνη τῶν ἀρχικῶν ὁρμῶν τῆς ψυχῆς ταύτης, ἀλλ' ἤθελον ἐπίσης ἀνακαλύψει ἐν αὐτῷ τὰ ἐξαγόμενα τῆς ὁποίας ἔκαμε χρήσεως τῆς ἐνεργείας τῆς. Ὅλα τ' ἀπόρρητα τῆς ὑπάρξεώς μας εἶναι, πιστεύω, ἐγγεγραμμένα εἰς τὸ ψυχρὸν ἐκεῖνο περίβλημα. Ἡ κατάστασις τοῦ σώματός μας εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ ἐξαγόμενον τῆς γεννήσεώς μας, ἀλλὰ κατὰ πολὺ ἐπίσης τὸ ἐξαγόμενον τῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας μας, καὶ τὰ ὅργανά μας, ἂν ἡδύναντο νὰ λάβωσι τὸν λόγον, ἤθελον μαρτυρήσῃ ὅτι ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς ζωῆς ἦσαν ἠνωμένα μὲ ἀνωτέραν τινὰ φύσιν, δυναμένην ν' ἀνθίσταται εἰς τὴν ἐνέργειάν των καὶ μάλιστα νὰ τροποποιῇ αὐτά.

* Il ne faut pas juger des gens sur l'apparence.

Τὸ σῶμά μας εἶναι λοιπὸν εἰς στενὸν σύνδεσμον μετὰ τῆς ψυχῆς μας· ἀλλὰ ματαίως ὁ ὑλισμὸς διατείνεται νὰ εὕρῃ ὑποστήριγμα εἰς τὴν ἀναντιρρόητον ταύτην ἀλήθειαν. Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα συνιστῶσι τὴν ἐνότητα τῆς ἡμετέρας προσωπικότητος. Ἐν τῇ ἐνότητι ταύτῃ ἐμφαίνονται δύο ἐναντία δυνάμεις, ἱκαναὶ νὰ συναγωνισθῶσι πρὸς ἀλλήλας. Πότε ἡ ἐνέργεια προσέρχεται ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἡ ψυχὴ ἐνδίδει ἢ ἀνθίσταται· πότε δὲ ἡ ἐνέργεια πηγάζει ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ τὸ σῶμα ὑπακούει ἢ ἀπειθεῖ. Ἄν ἡ βούλησις παραιτῇται, ἂν παρὰ χωρὴ εἰς ὅλας τὰς ὁρμάς καὶ κατόπιν εἰς ὅλας τὰς ἀταξίας τῆς μηχανῆς, ἔχετε ὑπαρξιν χάνουσαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τ' ἀνώτερα προσόντα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ καταβαίνουσαν ὀλέθριον κατωφέρειαν, ἥτις φέρει πρὸς αὐτὴν τὴν ζωότητα. Ἄν ἡ βούλησις, ὑπέικουσα εἰς πεφωτισμένον λόγον, ἀνθίσταται εἰς τὰς παρεκτροπὰς τῆς σαρκὸς, ἔχετε ἀπεναντίας ὑπαρξιν καθιστῶσαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκφανεστέραν τὴν ἀξίαν τῆς ἡμετέρας φύσεως. Ἐν τῇ νοσηρᾷ καταστάσει, ἡ ἀταξία τοῦ σώματος δύναται νὰ ταράξῃ τὴν διάνοιαν, νὰ ἐκμηδενίσῃ πρὸς καιρὸν τὴν ἡθικὴν εὐθύνην. Ἐπέρχεται κρίσις, τὰ νέφη ἅτινα ἐσχηματίζοντο ἐν τῇ ταραχῇ τῶν ὀργάνων διαλύονται· τὸ πνευματικὸν στοιχεῖον ἀναφαίνεται καθ' ὁλοκληρίαν, διότι ἀνεῦρε τοὺς ἀναγκαίους ὅρους εἰς τὰς τακτικὰς αὐτοῦ ἐκδηλώσεις, καὶ ὅτε τὸ σῶμα μέλλῃ νὰ διαλυθῇ, ὅτε μακρὰ τις ἀσθένεια προσεγγίζῃ εἰς ἐπώδυνον τέλος, τότε δὴ τότε ἡ ψυχὴ ἐκπέμπει ἐνίοτε ζωηροτέραν εἰσέρποντε λάμψιν, ὥς νὰ εἰσῆρχετο πρότερον, καὶ στιγμιαίως εἰς ὑψηλοτέραν ζωὴν. Δὲν πρέπει νὰ ἐρωτῶμεν ἀπολύτως ποῦ τελειώνει ἡ ζωὴ τοῦ σώματος καὶ ποῦ ἀρχίζει ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς· ἐδῶ δὲν

ὑπάρχει οὔτε τέλος, οὔτε ἀρχή· ὁ ἄνθρωπος εἶναι ψυχὴ ἐνταῦ-
 τῷ καὶ σῶμα, καθ' οἷονδῆποτε τρόπον θεωρηθῇ ἡ ὑπαρξίς του·
 ψυχὴ εἰς τὴν διαυγῇ κατὰστασιν οὐ μόνον δὲν ἐπεφάνη ποτὲ
 εἰς ἄλλην, ἀλλ' οὔτε εἰς ἑαυτήν. Γυμνὸν σῶμα δὲν εἶναι ἄν-
 θρωπος, εἶναι πτῶμα, καὶ μετ' οὐ πολὺ «δὲν ἡξεύρω τί, τὸ
 «ὅποιον δὲν ἔχει πλέον ὄνομα εἰς καμμίαν γλῶσσαν. » Ἀλλ'
 ὅταν δύο στοιχεῖα, μολονότι ἀδιασπάστως συνηνωμένα, εἶναι
 προφανῶς διάφορα, καὶ δύνανται νὰ συναγωνισθῶσιν, ἀποβαί-
 νει τοῦλάχιστον παράδοξον νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ δύο ταῦ-
 τα στοιχεῖα δὲν εἶναι δύο, ἀλλὰ ἓν. Τοῦτο εἶναι ἐντούτοις τὸ
 συμπέρασμα τοῦ ὕλισμοῦ — συμπέρασμα ἀντιφάσκον εἰς τὸν
 κινὸν νοῦν.

Ἐπροσπάθησα, Κύριοι, ν' ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην σας
 ὅ,τι ἕκαστος ἐξ ὑμῶν ἐγνώριζε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον· νὰ
 ἐξηγήσω διὰ προσεκτικῆς σκέψεως, τὰ στοιχειώδη διδόμενα
 τῆς παρατηρήσεως. Ἦθελον τώρα, χωρὶς νὰ σᾶς βρῶνται μὲ
 τοὺς ἀφηρημένους ὅρους τοῦ σχολείου, νὰ σᾶς εἶπω τί δύναται
 ἡ κυρίως λεγομένη ἐπιστήμη εἰς τὸ ἀντικείμενον τὸ ὅποιον
 μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἡ ἐπιστήμη σπουδάζει τὰ καθέκαστα καὶ τὸν
 τρόπον, τῆς μυστηριώδους καὶ ἐνδομύχου συνενώσεως τῶν δύο
 στοιχείων, ἅτινα συνιστῶσι τὸν ἄνθρωπον. Ἡ ἐπιστήμη μᾶς
 διδάσκει ποία κατὰστασις τοῦ σώματος ἀνταποκρίνεται εἰς
 τοιαύτην ἐνέργειαν τοῦ πνευματικοῦ ὄντος. Αὕτη ἀνακαλύπτει
 καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ νευρικὸν σύστημα εἶναι ὁ πρῶτιστος
 ἐνεργὸς τῶν λειτουργιῶν τῆς ζωικῆς καὶ τῆς κυρίως ἀνθρωπί-
 νης ζωῆς. Τὸ σύστημα τοῦτο ἔχει ἐν κέντρον ἐπονομαζόμενον
 κοινῶς ἐγκέφαλος, καὶ ἐκεῖ ὑπάρχει τὸ σημεῖον τῆς ἀφίξεως

τῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες μᾶς θέτουσιν εἰς σχέσιν μετὰ τῶν ἐκ-
 τὸς, καὶ ἡ ἀφετηρία τῆς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως ἐπὶ τῶν ὀργά-
 νων. Ἡ φυσιολογία μέλλει εἰσέτι πολὺ νὰ προσδεύσῃ. Ἀγνο-
 εῖται ἀκριβῶς τί συμβαίνει εἰς τ' ἄκρα τῶν νεύρων, παρὰ τὰ
 νεῦρα καὶ εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἐγκεφάλου, ὅταν δεχώμεθα,
 παραδείγματος χάριν, τὴν ἐντύπωσιν τοῦ φωτὸς ἢ τὴν τοῦ
 ἤχου. Ἀγνοεῖται ποία ἡ κατάστασις τοῦ ἐγκεφάλου καθ' ἣν
 στιγμὴν ἡ θέλησις γίνεται ἀρχὴ κινήματός τινος. Σοφοί τινες
 διορῶσιν ἴσως τὴν φύσιν τῶν φαινομένων τούτων αἰ θεωρίαι
 των δὲν εἶναι ἀκόμη εἰμὴ ἀτομικαὶ δοξασίαι, τὰς ὁποίας ἡ ἐπι-
 στήμη, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς, δὲν καθιέρωσεν εἰσέτι. Ἄς ἀνα-
 τρέξωμεν ἔτη ἡ αἰῶνάς τινας ἀπὸ σήμερον. Ὅτι ἀναζητεῖ
 ἡ φυσιολογία θὰ τὸ εὕρῃ· τὸ παραδέχομαι· θὰ γνωρίσῃ λοιπὸν
 τὸ τελευταῖον γεγονὸς τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐν τῇ τάξει
 τῶν ἐντυπώσεων, καὶ τὸ πρῶτον γεγονὸς τοῦ νευρικοῦ συ-
 στήματος ἐν τῇ τάξει τῶν βουλήσεων. Θὰ ᾔῃναι, συμφώνως
 τῶν ἀρχαίων θεωριῶν, ὁ κυματισμὸς ἐνὸς ἰδιαιτέρου ρευστοῦ,
 ἢ παλμὸς τις τῶν ἰνῶν, ἢ πιθανώτερον, θὰ ᾔῃναι, κατὰ τὰς
 σημερινὰς ἰδέας, φαινόμενον ἡλεκτρικὸν ἢ χημικόν· ἀδιάφο-
 ρον ὅ,τι μελετῶμεν, τὸ μανθάνομεν, καὶ ὑποθέτω ὅτι θὰ τὸ
 μάθωμεν ἐντελῶς καὶ ἐξηκριβωμένως. Θὰ ἐλέγομεν τότε· εἰς
 τὸ δεῖνα αἰσθημα, εἰς τὴν δεῖνα ἰδέαν, εἰς τὴν δεῖνα θέλησιν,
 ἀνταποκρίνεται ἐκεῖνος ὁ παλμὸς τῶν ἰνῶν, ἡ ἡλεκτρικὴ αὕτη
 ἐξάτμισις, ὁ φωσφορῶδης οὗτος συνδυασμὸς. Ἄς ὑποθέσωμεν
 ὅτι εὕρισκόμεθα εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην. Ἡ ἐπιστήμη, τε-
 λειοποιηθεῖσα, δύναται νὰ καλλιτερεύσῃ τὴν θέσιν τοῦ ὕλισμοῦ·
 Κατ' οὐδένα λόγον. Ἡ ἐπιστήμη θὰ ἐδείκνυε λεπτομερῶς
 τὴν ἐνδοτάτην ἔνωσιν δύο τάξεων φαινομένων καθόλου ἀνο-

μοίων, καὶ ὁ ὕλισμός θά συμπεράνῃ: τὰ φαινόμενα ταῦτα εἶναι ἠνωμένα, λοιπὸν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως. Ἡ νόησις, τὸ αἶσθημα, ἡ θέλησις, εἶναι πάντοτε εἰς ἁρμονίαν μὲ τινὰ κατάστασιν τῶν ὕλικῶν ὀργάνων· ἡ νόησις, τὸ αἶσθημα καὶ ἡ θέλησις εἶναι λοιπὸν ιδιότητες ἢ προϊόντα τῆς ὕλης. Τὸ σόφισμα εἶναι πάντοτε τὸ αὐτὸ· περιελθὼν ἐκ τῆς κυριότητος τοῦ κοινοῦ νοός εἰς τὴν κυριότητα τῆς ἐπιστήμης δὲν ἠλλάξε φύσιν. Πρόκειται νὰ εἴπῃ: τὰ γεγονότα ταῦτα ἀνταποκρίνονται, εἶναι στενωῶς συνδεδεμένα, λοιπὸν δὲν εἶναι δύο γεγονότα, δὲν εἶναι εἰμὴ ἓν. Ὁ ὕλισμός, ὅταν ταυτοποιῇ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς μὲ τὰ φαινόμενα τοῦ σώματος, ὑπερπηδᾷ ἄβυσσον, ἀνῶθεν τῆς ὁποίας δὲν ὑποστηρίζεται εἰμὴ διὰ τῆς ἐλαφρονοίας του.

Φιλόσοφος τις ἱατρός, ὁ Καβανῆς, ἔγραψεν: «Ὁ ἐγκέφαλος ἐκκρίνει τὴν ιδέαν, ὡς ὁ στόμαχος χωνεύει τὰ φαγητά.» Ὁ ἐγκέφαλος ἐκκρίνει τὴν ιδέαν! Γνωρίζετε τί λέγεται ἐκκρίσις: ἡ ἐνέργεια διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἀδὴν διαχωρίζει ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ αἵματος ἰδιαίτερά τινὰ ρευστά, ἀναγκαῖα εἰς τὰς λειτουργίας τῆς ζωῆς. Ὅταν λέγεται ὅτι ἀδὴν τις ἐκκρίνει ρευστόν, δύνασθε νὰ ἰδῆτε ὀφθαλμοφανῶς, νὰ φαντασθῆτε τοῦλάχιστον τὸ ρεῦμα τοῦ αἵματος φθάνον εἰς ἓν ὄργανον καὶ μέρος τὸ ὁποῖον ἀποχωρίζεται αὐτοῦ καὶ λαμβάνει νέαν ἐπίφασιν καὶ νέας ιδιότητας. Τ' ὀλικὸν φαινόμενον εἶναι τῆς αὐτῆς τάξεως· ἀρχίζει καὶ τελεῖναι ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ αἰσθητικῆς παρατηρήσεως. Ἀλλ' ὅταν μᾶς λέγωσιν ὅτι, ἐν τοιαύτῃ χημικῇ ἢ φυσικῇ ἐνεργείᾳ, ἰδοὺ καὶ ἡ ἐκκρίσις διανοητικοῦ τινός γεγονότος, δηλαδή ἰδοὺ ὀρθή τις ἢ ἐσφαλμένη ιδέα, καλὴ τις ἢ κακὴ ἐπιθυμία, ἔργον τι τῆς βουλῆσεως ἀπο-

χωριζόμενον ἐκ τῆς λοιπῆς ὕλης, δὲν ἐννοεῖτε μέχρι τίνος καταχρῶνται τῶν λέξεων καὶ ἐκβιάζουσι τὸν λόγον οὐχ ἥττον τῆς ιδέας· οἱ φυσιολόγοι καλλιεργοῦσι ἐπιστήμην μεγάλως ἐνδιαφέρουσαν. Ἄς μένωσιν ἐν τῷ πεδίῳ αὐτῶν, τὸ ὁποῖον παρέχει ἄρκετὰ πλούσιον μεταλλεῖον πρὸς ἐξόρυξιν! Ἄλλ' ὅταν φαντάζωνται νὰ εὕρωσιν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ των, δὲν θέλω νὰ εἶπω κάτι τι, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν, τὴν σκιάν, τὴν ἀσθενεστέραν ἐμφάνειαν ἐκείνου, δι' οὗ θὰ δυνηθῶσι νὰ ἐξηγήσωσι τὸ πνευματικὸν στοιχεῖον διὰ τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου, δὲν τοὺς ἐννοοῦμεν πλέον· συγχίζονται εἰς τὰς ιδέας των.

Ἡ φυσιολογικὴ ἐπιστήμη δὲν δύναται λοιπὸν νὰ ἐπιμαρτυρήσῃ τὴν ταυτότητα τὴν ὁποίαν διίσχυρίζονται νὰ εἰσαγάγῃ μετὰ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης. Ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν σχέσεων τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἡθικοῦ, ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἐπεκτείνει τοὺς ὅρους τοῦ προβλήματος χωρὶς νὰ τροποποιῇ τὴν φύσιν του. Προσερχόμενοι εἰς ἄλλον κλάδον τῆς ἐπιστήμης τὴν βλέπομεν κλίνουσαν μὲ ὅλον αὐτῆς τὸ βᾶρος ὑπὲρ τινος ἀληθοῦς πνευματισμοῦ.

Ἡ φιλοσοφία γονιμοποιεῖ τὰ διδόμενα τοῦ κοινοῦ νοός καὶ διορύττει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ἄβυσσον μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, ἅτινα ὑποπίπτουσιν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας καὶ τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων, ἅτινα ἀποκαλύπτονται εἰς τὴν συνείδησιν· ἀνάγεται εἰς ἀντιλήψεις, αἵτινες καθιστῶσι πάντοτε διαχυγεστέραν τὴν ἀπόλυτον διαφορὰν τῶν σωμάτων καὶ τῶν πνευμάτων. Τὸ σῶμα εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἀπείρων ὑποδιαίρέσεων, διότι ἔχει διαστάσεις κάθε σῶμα, ὅσω μικρὸν καὶ ἂν ὑποτεθῇ, εἶναι, ὡς εἶπομεν ἤδη, συνένωσις, συναρμογὴ μερῶν, ἅτινα διὰ τῆς διανοίας τοῦλάχιστον, δύνασθε

ν' αποχωρίσῃτε ἀλλήλων. Τὸ πνεῦμα ἀπεναντίας εἶναι ἐν καὶ ἀδιαίρετον. Ἄν ἄλλως εἶχε, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συλλάβῃτε ψυχὴν μεμερισμένην· ἀλλὰ δὲν ἤμπορεῖτε. Ἡ ἰδέα τοῦ τρίτου, τοῦ τετάρτου ψυχῆς τινος κινεῖ εἰς χαμόγελον, τὸ εὐλογον ἐκεῖνο χαμόγελον, τὸ ὅποιον εἶναι τεκμήριον τοῦ παραλογισμοῦ. Ἡ ὕλη εἶναι ἀδρανὴς, στερουμένη καθ' ἑαυτὴν πάσης αὐτοματίας, πάσης ἐλευθέρας ἀρχῆς κινήσεως. Ὑπακούει παθητικῶς εἰς τὰς διεπούσας αὐτὴν δυνάμεις ἢ εἰς τὰς τυχαίας ὠθήσεις τὰς ὁποίας λαμβάνει. Ὑποθέσατε τὸ ἐναντίον: παραδεχθῆτε ὅτι τ' ἄτομα ἔχουσιν ἀρχὴν τινα ἐλευθέρας κινήσεως· τετέλεσται ὅλη ἡ φυσικὴ καὶ ὅλη ἡ μηχανικὴ· οἱ ὑπολογισμοὶ τῶν ἐπιστημῶν τούτων ματαιοῦνται ὡς ἐκ τῆς αὐτοματίας τῶν ἀτόμων, ἅτινα ἐκφεύγουσι παντὸς νόμου. Τὸ πνεῦμα ἀπεναντίας εἶναι ἀρχὴ ἐνεργείας, ἰσχύος, βούλησις, ἥτις εἶναι καθ' ἑαυτὴν δύναμις ἀποφάσεως· τοῦτο δὲ καθιστᾷ τὴν συνείδησιν, τοῦτο ἐπικυροῖ τὸ ἐξαγόμενον τῶν γενομένων ἀποπειρῶν παρὰ τινων σοφῶν. Οἱ σοφοὶ οὗτοι δι᾽ ἰσχυρίζονται νὰ ὑπαγάγῃσι τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις εἰς νόμους ἀμετατρέπτους ὡς ἐκείνους τῆς φύσεως· ναυαγοῦσι πάντοτε εἰς τὰς ἀποπείρας των. Προβλέπονται, κατὰ τινα βαθμὸν, αἱ πιθαναὶ πράξεις τῶν ἀνθρώπων· δὲν προαγγέλλονται αἱ ἀποφάσεις των με βεβαιότητα, καθὼς ὁ ἀστρονόμος προαγγέλλει τὰς ἐκλείψεις. Ἀνευρίσκονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ ἔχνη ὠρισμένου σχεδίου, τὸ ὅποιον ἐπενθυμίζει ὅτι ἡ ἰσχύς τῶν ἀνθρώπων δὲν προίσταται μόνη εἰς τὸν ῥοῦν τῶν συμβάντων· ἀλλ' οἱ φιλόσοφοι, οἵτινες ἐπειράθησαν νὰ γράψωσιν ἐκ τῶν προτέρων ἐξηκριβωμένην ἱστορίαν τοῦ μέλλοντος, εἶδον τὰ γεγονότα ἐλέγχοντα

σκληρῶς τὸ ψεῦδος τῶν θεωριῶν των. Δυνατὸν ν' ἀναφέρῃ τις περίεργα παραδείγματα τῶν ἀποτυχιῶν των.

Αἱ σκέψεις αὗται δὲν ἔχουσιν εὐτυχῶς τὴν ἀξίαν τοῦ καινοφανοῦς. Ἀνοίξατε τὰ χρονικά τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος: παντοῦ καὶ πάντοτε θὰ εὕρῃτε ἀνδρας ἐμβριθεῖς προσάγοντας τὴν ὑποστήριξιν ἐπιστήμης σοβαρᾶς, βαθείας, εἰς τὸ θέμα τὸ ὁποῖον διακρίνει ἀπολύτως τὴν ὕλην ἐκ τοῦ πνεύματος. Ἄς ἐρωτήσωμεν ἥδη ἐπιστήμην τινὰ σχετικῶς νεωτέραν: τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν τῆς φύσεως.

Μία τῶν πηγῶν τοῦ ὕλισμοῦ εἶναι ἡ πρεσβευομένη σύγχυσις μεταξὺ τῶν ιδιοτήτων τῶν σωμάτων καθ' ἑαυτὰ θεωρουμένων καὶ τῶν ιδιοτήτων, τὰς ὁποίας περιβάλλονται τὰ σώματα διὰ τὰ αἰσθητικά καὶ νοητικά ὄντα. Ἡ ὕλη, λέγουσι, παράγει φαινόμενα ὑψηλῆς τάξεως, ὡς τὸ φῶς, τὴν θερμότητα, τὸν ἥχον. Δὲν ἠδύνατο, ἄραγε, εἰς ἀνώτερον βαθμὸν ὀργανισμοῦ, νὰ παρχαγάγῃ ὑψηλότερα ἀκόμη φαινόμενα: τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ αἶσθημα;

Ἡ φλόξ μὴ δὲν δύναται, καθαριζομένη,

Ἰδέεν τινὰ τῆς ψυχῆς νὰ μάς δώσῃ; *

Δὲν σκέπτεται οὕτω μόνος ὁ Λαφρονταῖνος, καὶ ἡ ἀναλογία μεταξὺ τῶν λεπτοτέρων ιδιοτήτων τῆς ὕλης καὶ τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν γεγονότων, φανεροῦται συνεχῶς παρὰ τῶν ἐπιστημόνων, ὡς δεικνύεται ἐνταῦθα παρὰ τῷ μυθοποιῷ. Τί λέγει ὡς πρὸς τοῦτο ἡ μελέτη τῆς φύσεως, βοηθουμένη ἐξ ὅλων τῶν προσόδων τῶν νεωτέρων ἀνακαλύψεων; Λέγει ὅτι, κατὰ τὸν συνήθη ἡμῖν τρόπον τῆς ἀντιλήψεως τῶν φαι-

* La flamme en s'épurant, peut-elle pas de l'âme

Nous donner quelque idée ?

νομένων, αποδίδομεν εἰς τὴν ὕλην ὅ,τι δὲν τῇ ἀνήκει: ἐξηγοῦμαι.

Τί ἀπομένει ἐκ τοῦ ἤχου ἂν ἀφαιρέσωμεν τὸ ὠτίον; Οἱ φυσικοὶ θὰ σᾶς εἴπωσιν: αἱ δονήσεις τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος. Τί ἀπομένει ἐκ τοῦ φωτός καὶ τῶν χρωμάτων ἂν λείψῃ ὁ ὀφθαλμός; οἱ φυσικοὶ θὰ σᾶς εἴπωσιν: οἱ δονήσεις ῥευστοῦ λεπτοτέρου τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος, ῥευστοῦ τὸ ὅποῖον ὀνομάζουσι συνήθως αἰθέρα. Ἐννοεῖτε καλῶς ὅτι ἡ μουσικὴ μ' ὅλας τὰς γοητείας τῆς, ἡ λάμψις τοῦ φωτός, ἡ μαγεία τῶν χρωμάτων, τὰ ὅποια διακωσμοῦσι τὸ σύμπαν, ὅλα ταῦτα εἶναι δονήσεις, δηλαδὴ κινήσεις. Μεταξὺ τῶν κινήσεων τούτων καὶ τῶν αἰσθητικῶν καὶ γνωστικῶν ὄντων, ὑπάρχει ἁρμονία τις, ἀπόρρητον τῆς δημιουργίας. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἁρμονίαν ταύτην, αἱ ἀνώτεροι ιδιότητες τῆς ὕλης, ἀκριβῶς εἰπεῖν, δὲν ὑπάρχουσι· δὲν ἔχουσι πλέον εἰμὴ δύνατὴν ὑπαρξίν, ἀπαιτοῦσαν, ἵνα πραγματοποιηθῇ, διοργανώσεις ἱκανὰς νὰ τὰς αἰσθανθῶσιν. Εἶναι φυσικὸν νὰ συλλογισθῶμεν ὅτι ἂν ἔλειπον ἔμφυχα καὶ αἰσθητικὰ ὄντα, ὁ κόσμος ἤθελεν ἐπιδεικνύει θαύματα ἄνευ θεατῶν, καὶ τὸ ψιθύρισμα τῆς δημιουργίας θ' ἀνυψοῦτο πρὸς τὸν οὐρανὸν χωρὶς ν' ἀκούηται. Ἄς ἐξηγηθῶμεν καλῶς. Ἀφαιρέσατε τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὸ ὠτίον: αἱ δονήσεις τοῦ αἰθέρος θὰ ἐξακολουθήσωσι· θὰ παραγάγωσιν ὅλα τὰ φυσικὰ αὐτῶν ἀποτελέσματα ἐν τῇ θαυμασίᾳ συναφείᾳ τοῦ παντός· θὰ ᾄδῃ καὶ ἱκανὰ νὰ παραγάγωσιν οὐ μόνον τὰς ἐντυπώσεις, αἵτινες μᾶς εἶναι γνωσταί, ἀλλ' ἐκάτὸν ἄλλας τὰς ὁποίας ἀγνοοῦμεν, διότι, ὡς εἴπομεν, κανεὶς δὲν δύναται νὰ γνωρίζῃ πόσαι φάσεις τοῦ παντός μᾶς ἐκπεύγουσιν, καθότι στερούμεθα τῶν καταλλήλων αἰσθήσεων. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους, αἱ ἐντυπώ-

σεις δὲν ὑπάρχουσιν εἰμὴ δι' ὄντα ὠργανισμένα οὕτω πως ὥστε νὰ τὰς ἐπιδέχωνται. Ἐκβάλετε τὸν ὀφθαλμὸν, κάθε φῶς ἐκλείπει· ἀφαιρέσατε τὸ ὠτίον, ὅλοι οἱ ἤχοι ἐξαχνίζονται. Τί δὲ ἀπομένει;... Μυριότροχος μηχανισμός, ἀπειρος κινήσεις ατόμων, ἅτινα προσεγγίζουν ἢ ἀπομακρύνονται ἀλλήλων, καὶ τίποτε περισσότερον. Ἐν τῇ κινήσει τῆς ὕλης καὶ τοῖς σταθεροῖς νόμοις, οἵτινες διέπουν τὴν κίνησιν ταύτην, ἡ νωτέρα ἐπιστήμη ἀναζητεῖ, καὶ μὲ ἀποφασιστικώτερον πάντοτε τρόπον, τὴν ἐξήγησιν ὅλων τῶν φαινομένων τῆς φύσεως. Πάντη ματαίως λοιπὸν θέλουσιν νὰ κάμωσιν ἐκ τῶν λεπτοτέρων καὶ λαμπροτέρων ιδιοτήτων τῶν σωμάτων βαθμίδας, οὕτως εἰπεῖν, ἵνα διέλθωσιν ἐκ τῶν σωμάτων εἰς τὰ πνεύματα. Ἡ ὕλη κατέχει τὰς ιδιότητας ταύτας· ἀλλὰ ὑπὸ τίνα ὅρον; ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ὑπάρξεως ἐμφύχων καὶ αἰσθητικῶν πλασμάτων πρὸς ἀντίληψιν, καὶ, ὡς εἶπον σχεδὸν, πρὸς ζωοποίηση αὐτῶν. Εἴπετε τώρα, ἂν θέλητε, ὅτι ἡ ὕλη παράγει τὴν νόησιν καὶ τὴν θέλησιν· ἔστω· ἀλλ' ὑπὸ τίνα ὅρον; ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ὑπάρξεως διανοητικῶν καὶ ἐλευθέρων ὄντων. Ὅποία ἡ ἀρμονία μεταξὺ τῶν δονήσεων τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ αἰσθηήματος τοῦ ἤχου, μεταξὺ τῶν δονήσεων τοῦ αἰθέρος καὶ τῆς θεωρίας τῶν χρωμάτων, τοιαύτη ἡ ἀρμονία καὶ μεταξὺ τῶν διαθέσεων τοῦ σώματός μας καὶ τῶν διαφόρων καταστάσεων τῆς ψυχῆς μας. Ἄν προβῇτε περαιτέρω, ἂν ὑποστηρίξτε τὸ θέμα τοῦ ὕλισμοῦ, ἀναγνωρισθέντος πλέον τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος τῶν φυσικῶν φαινομένων, πρέπει νὰ εἴπητε ἀρόβως: ὅτι ὀνομάζομεν ἐννοίας, θελήσεις, χαράς, λύπας, κακίας καὶ ἀρετάς, εἶναι κίνησης παραγομένη ἐν τοιαύτῃ διευθύνσει καὶ μὲ τοιαύτην ἔντασιν καὶ τίποτε περισσότερον. Δὲν τολμῶσιν νὰ προβῶσιν ἕως

ἐκεῖ, καθότι, ὅταν μία ἰδέα ᾦναι παντάπασιν ἐσφαλμένη, δύσκολον νὰ τὴν διευθύνῃ τις μέχρι τέλους.

Μοὶ ἀπομένει τελευταῖόν τι ἐπιχείρημα. Χωρὶς νὰ κάμω ἀκριβῶς χρῆσιν, ἐπιθυμῶ νὰ τὸ ὑποδείξω. Ἄν θέλωσι μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον νὰ ὑποστηρίξωσι γνώμην ἀντιβαίνουσαν εἰς τὸν κοινὸν νοῦν, καὶ νὰ ὑπαγάγωσιν εἰς μίαν μόνην τάς δύο φύσεις αἵτινες συνιστῶσι τὸν ἄνθρωπον, δὲν θὰ θριαμβέυσῃ βεβαίως ὁ ὕλισμός. Ἡ ἰδέα τῆς ὕλης φαίνεται ἐν πρώτοις διαυγεστάτη. Ἄλλ' ἂν μετὰ περισκέψεως ἀναζητῶμεν σοβαρῶς τί εἶναι τὰ σώματα καθ' ἑαυτὰ, ἐπιχειροῦμεν πολὺ δύσκολον ἔρευναν. Μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἀναγνωρίσει ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον νοεῖ, αἰσθάνεται, βούλεται τοῦ πνεύματος ἐκείνου τὸ ὁποῖον εἶναι ἐν ἡμῖν, ὑπερβαίνει πολὺ κατὰ τὴν διαύγειαν τὴν ἰδέαν τῆς ὕλης ταύτης, ἥτις εἶναι ἀδιασπᾶστος συνδεδεμένη μὲ τὸ ἡμέτερον ἔν, χωρὶς νὰ ὑποπίπτῃ ἀμέσως εἰς τὸ βλέμμα τῆς συνειδήσεως. Ὅταν, ἔλεγεν ὁ Πλάτων, ὅταν μεταβαίνωμεν ἐκ τοῦ αἰσθητικοῦ κόσμου εἰς τὴν χώραν τῆς διανοίας, ἂν στερηθῶμεν εὐθὺς τῆς ὁράσεως, αἰτία τούτου εἶναι ὅτι ὁ ὀφθαλμός μας, συνειθισμένος εἰς ἀδυνάτους καὶ ἀπατηλὰς λάμψεις, θαμβόνηται ὑπὸ ζωηροτάτου φωτός. Πιστεύομεν ὅτι γνωρίζομεν τ' ἀντικείμενα κάλλιον ἡμῶν αὐτῶν, τὸ σῶμα κάλλιον τῆς ψυχῆς· ἀλλὰ πῶς γνωρίζομεν τὰ σώματα; διὰ τῶν ἐντυπώσεων τὰς ὁποίας παρὰ γουσιν ἐφ' ἡμῶν καὶ οὐχὶ ἀλλέως. Φιλόσοφοί τινες ἀντιλαμβάνονται τῆς ἰδέας ταύτης. Δὲν γνωρίζομεν, λέγουσι, τὰ σώματα, εἰμὴ διὰ τῶν ἰδεῶν τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ αὐτῶν, καὶ ἀποδεικνύουσι δι' εἰδικῶν ἐπιχειρημάτων ὅτι, ἂν ἡ ὑπαρξὶς τῶν ἰδεῶν τούτων εἶναι ἀπολύτως βεβαία, ἡ ὑπαρξὶς τῶν

σωμάτων, ἅτινα ἀνταποκρίνονται εἰς αὐτάς, εἶναι, ἐπὶ τέλους, ἀμφίβολος. Δὲν θέλω νὰ ἐπιληφθῶ τῶν λίαν ἀφηρημένων τούτων σκέψεων, δὲν θέλω ἰδίως ν' ἀντιτάξω ψυχράν τινα ἐπίνοιαν εἰς μίαν τῶν ἀθλιεστέρων ἀποπλανήσεων τοῦ νοός· ἀλλ' ἐπικαλοῦμαι περὶ τούτου ἐκείνους ἐξ ὑμῶν, οἵτινες ἐμελέτησαν ἐμβριθῶς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο· δὲν εἶναι εὐκολώτερον εἰς ἐξήσκημένην λογικὴν νὰ παραδεχθῇ, ἀρνούμενη τὴν πραγματικότητα τῶν σωμάτων, τὴν σχετικῶς ἀθῶαν μωρίαν τοῦ καθαροῦ ἰδνισμού ἢ ν' ἀποδείξῃ, ἐναντίον τοῦ κοινοῦ νοός καὶ τῆς σκέψεως, ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι εἰμὴ προῖον ἢ ἰδιότης τῆς ὕλης. Ὁ ὕλισμός λοιπὸν πολὺ ἀπέχει τῆς εὐρέσεως στηρίγματος εἰς τὰς ὑψηλὰς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης, καθὼς φαντάζονται ὁρῶντες τινὲς τῶν ὑπερασπιστῶν του.

Ἄς ἀκροασθῶμεν ἤδη τὴν μαρτυρίαν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως. Ἡ συνέπεια τοῦ ὕλισμοῦ εἶναι ὅτι ἡ βούλησις, ἄμοιρος πάσης πρωτοβουλίας, πάσης ἐλευθερίας, καὶ ἐπομένως πάσης εὐθύνης, εἶναι μόνον δούλη τῶν ὀργάνων. Τοῦτο εἶναι ἀληθῶς τὸ σοβαρὸν τοῦ ἀντικειμένου μας. Ἄν ὁ ὕλισμός ἐᾷ δίκαιον, ἐτελείωσαν πλέον ὅλοι αἱ περὶ ἀγαθοῦ καὶ καθήκοντος ἰδέαι μας, διότι δὲν ὑπάρχει κανὼν, νόμος, ὑποχρέωσις εἰμὴ δι' ἐλεύθερον ὄν. Τοῦναντίον, ἂν ὑπάρχῃ ἐν ἡμῖν ἀρχὴ ἐλευθερίας, ὁ ὕλισμός εἶναι παραλογισμός, διότι τὰ σώματα εἶναι ἀδρανῆ καὶ ἄμοιρα πάσης αὐτομάτου ἐνεργείας, ὡς εἴπομεν ἤδη, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ βᾶσις ὅλης τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως. Συμφωνῶ ὅτι συνεχῶς ἡ ψυχὴ δὲν ὑφίσταται εἰμὴ τὸν νόμον τῶν ὀργάνων. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ γνωρίσωμεν, ἂν δύναμεθα ν' ἀποφανθῶμεν διὰ τὸ νόμιμον τοῦ γεγονότος καὶ νὰ

εἴπωμεν ὅτι τοιοῦτοτρόπως πρέπει νὰ ᾔηται κατὰ τὴν τάξιν, κατὰ τὸν κανόνα. Ἡ συνειδήσις μᾶς ἐξουσιοδοτεῖ νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ποτὲ καὶ εἰς οὐδένα βαθμὸν δὲν εἴμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις μας; Ἡ μαρτυρία τῆς συνειδήσεως μᾶς εἶναι ὀλιγώτερον βεβαία ἐκείνης τῶν αἰσθήσεών μας; Εἶναι ὀλιγώτερον βεβαία ἰδίως ἐκ τῶν ὑποθέσεων τῶν σοφῶν; Δὲν θὰ ἐξετάσω ἐπὶ μακρὸν τὸ πρόβλημα τοῦτο· περιορίζομαι νὰ λάβω ἓν παράδειγμα· ἓν παράδειγμα ἀρκεῖ, διότι μία μόνη ἐλευθέρα πράξις, ἓν μοναδικὸν αἰσθημα εὐθύνης, ἀρκεῖ ἵνα ἀνατρέψῃ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ὕλισμοῦ.

Ἰδοὺ ἄνθρωπος, ὅστις, ἀφοῦ συνέλαβε φρονήμους καὶ καλὰς ἀποφάσεις, ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὁρμὴν ἐλκυστικοῦ πάθους· ἐνέδωκεν εἰς τοὺς πειρασμοὺς τῆς σαρκὸς. Ἡ περίστασις εἶναι εὐνοϊκὴ· προσέλθετε πρὸς αὐτόν. Προτρέψατε αὐτόν νὰ μὴ προσάπτῃ διόλου εἰς ἑαυτὸν γεγονότα, ἅτινα εἶναι ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς κράσεώς του. Ἐξηγήσατε αὐτῷ ὅτι, κατὰ τοὺς νόμους τῆς φυσιολογίας, δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἀλλέως· ὅτι ἔσφαλε μόνον κατὰ τοῦτο, θελήσας νὰ παλαίσῃ κατὰ τῆς φύσεως· ὅτι ἂν θέλῃ νὰ θλίβηται διὰ τὰ ὑποτιθέμενα ἀμαρτήματα του, ἤθελε πράξει καλῶς ἂν ἐθλίβετο ἐπίσης βλέπων τὴν πέτραν πίπτουσαν χαμαί, ἢ τὸ νερόν ἀκολουθοῦν τὴν κλίσιν τοῦ ποταμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, Κύριοι, ἀπέναντι κατὰδικῆς σκληρᾶς καὶ ἀδίκου διὰ τὴν αὐστηρότητά της, ἤθελεν ἴσως ἐκφέρει πρὸς δικαιολόγησίν του λόγους, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, παρομοίους μ' ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἤδη τῷ ἐπροτείνατε. Ἀλλ' ὅτι τῷ προσφέρετε δὲν δύναται νὰ ἐλαφρύνῃ τὴν βαρύτητα τοῦ σφάλματός του· εἶναι δικαιολόγησις κτηνώδης, βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἀρνήσεως τῆς ἐλευθερίας. "Ἄν ἡ

καρδία του πάλλη ἀκόμη ὑπὸ τὸ κέλευσμα γενναίου τινὸς αἰσθήματος, ἂν δὲν παρητήθη τῆς ιδιότητος τοῦ ἡθικοῦ ὄντος, θ' ἀποποιηθῇ νὰ γίνῃ κτῆνος διὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν ταπείνωσιν ὑπὸ τὴν ἐπιβρόχην τῆς ἐξυβρισθείσης ἀξιοπρεπείας του θὰ δυνηθῇ νὰ σᾷς ὑπενθυμίση ὅτι εἶναι ἄνθρωπος, ὅτι «ὁ σφοδρότερος πόνος του, ὅταν ὑποκύπτῃ εἰς πειρασμόν, εἶναι ἡ συναίσθησις ὅτι ἡδύνατο ν' ἀνθέξῃ» καὶ, ἀποκρούων τὰς ἀγενεῖς δικαιολογήσεις σας, θὰ προτιμήσῃ μᾶλλον νὰ ἐνοχοποιήσῃ ἑαυτὸν ἢ νὰ ἐξουθενισθῇ.

Τοιαύτῃ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως. Συνηνωμένη μετὰ τοῦ κοινοῦ νοῦς, τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ἀνωτέρα ἐκδήλωσις, ἡ συνείδησις διαμαρτύρεται κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ καὶ παρ' αὐτοῖς ἀκόμη οἱ-τινες τὸν πρεσβεύουσιν. Δυνατὸν, κατὰ πᾶσαν στιγμὴν, νὰ συλλάβῃ τις ἐπ' αὐτοφώρῳ τοὺς συνηγόρους τῆς διδασκαλίας ταύτης ἀντιφάσκοντας εἰς ἑαυτούς: Μία τάξις σοφῶν, ἥτις, διὰ λόγους εὐκόλως ἐννοουμένους, περιελάμβανε πάντοτε πολλοὺς τὸν ἀριθμὸν ὕλιστὰς εἶναι ἡ τάξις τῶν ἱατρῶν. Τὸ λέγω ἀπαρχαλύπτως, διότι τοῦτο δὲν συμβαίνει ἐν τῇ πόλει μας. Δὲν εἶναι μικρὸν πλεονέκτημα διὰ πόλιν ὡς τὴν ἐδικήν μας νὰ ἔχῃ ἱατρικὸν σύλλογον, τοῦ ὁποίου σχεδὸν ὅλα τὰ μέλη εἶναι σταθερῶς ἀφωσιωμένα εἰς τὰς μεγάλας ἀληθείας τῆς πνευματικῆς τάξεως, τῶν ὁποίων πολλοὶ πρεσβεύουσι θετικὰς χριστιανικὰς δοξασίας. Εἶμαι εὐτυχὴς ἐξελέγχων γεγονὸς τόσῳ εὐάρεστον διὰ τὴν πατρίδα μας. Ἄλλοι ἀπαντῶνται ἱατροί-τινες λεγόμενοι ὕλιστᾶι. Ἀκολουθήσατε αὐτοὺς εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐπιστήμης των. Ἄν ἔχετε σχέσεις μὲ ἱατρὸν, ὅστις ἐξετάζει τὸν σφυγμὸν, τὴν γλῶσσαν, τὴν φυσικὴν κατὰστασιν τοῦ ἀσθενοῦς, χωρὶς ποτὲ νὰ κάμῃ οὐδεμίαν ἐρώτησιν περὶ

τῶν ἡθικῶν αἰτίων, ἅτινα τυχόν συνήργησαν εἰς τὴν ἀλλοίωσιν τῆς ὑγείας, ὅστις δὲν σᾶς ἐρωτᾷ ποτὲ, προκειμένου περὶ παθημάτων ἐχόντων μεγάλην περιπλοκὴν μετὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἂν ὁ πάσχων δὲν ἐδοκίμασε λύπην τινα, ἂν δὲν ἐτήκετο ἐκ τινος ἀνησυχίας; ἂν ἔχητε σχέσεις μὲ τοιοῦτον ἱατρὸν.... Κύριοι, προσκαλέσατε κανένα ἄλλον. Ἀλλὰ δὲν φέρονται οὕτω τὰ μέλη τοῦ πανεπιστημίου. Ὁ ἱατρὸς οὗτος, ὅστις λέγει ἑαυτὸν ὑλιστὴν, τί πράττει; Δὲν περιορίζεται εἰς φαρμακευτικὰς μόνον συνταγὰς: τὸν ἀκούω συμβουλευόντα τὸν ἀσθενῆ μας νὰ μὴ παλαίῃ ἀνωφελῶς μὲ πολὺ ζωηρὰς ἐντυπώσεις, νὰ τῷ λέγῃ ὅτι δύναται εὐλόγως ν' ἀφεθῇ εἰς τὴν ἐλευθέραν ἔκφρασιν τῆς λύπης του. Τὸν ἀκούω, εἰς ἄλλην περίστασιν, νὰ προτρέπῃ τὸν ἀσθενῆ νὰ λαμβάνῃ θάρρος, νὰ μὴ ἐγκαταλείπῃ ἑαυτὸν, ν' ἀντικρούῃ τὰς ἐντυπώσεις, αἵτινες ὑπερβαίνουνσι τὰ ὅρια τῆς ἀληθείας, τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Τί κάμνει λοιπὸν; Παριστάνει ἄρα κωμωδίαν παρὰ τῇ ὀδυνηρᾷ κλίνῃ; ὁμιλεῖ εἰς τὴν ὕλην; εἰς τὸ ἐνὸργανον μῶριον δίδει τὰς συνετὰς ταύτας συμβουλὰς; Ὁχι, ἀναμφιβόλως. Ἐπικαλεῖται τὴν διανοητικὴν καὶ ἐλευθέραν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ὑποθέτει ἀφεύκτως παρὰ τῷ ὁμοίῳ του. Ὁ ὑλιστὴς οὗτος εἶναι ἄνθρωπος: καὶ ἂν δὲν θέλῃ ν' ἀντιπάσχῃ, ἂν θέλῃ νὰ μένῃ συνεπὴς εἰς τὴν διδασκαλίαν του, πρέπει νὰ μεταποιήσῃ τὴν νόησίν του.

Ἐξετάσαμεν τὸν ὑλισμὸν καθ' ἑαυτὸν. Ἐσυζητήσαμεν οὐχὶ μετὰ μεγάλης πολυμαθείας καὶ βαθυνοίας, ἀλλὰ εἰλικρινῶς. Ἐκαστον θέμα ἐξ ὧτων σᾶς ὑπέβαλλον, εἶμαι ἕτοιμος νὰ ὑπερασπισθῶ μετὰ διδακτικοῦ λεκτικοῦ καὶ ἐπιστημονικῆς με-

θόδου. Πρὸς περαίωσιν τῆς μελέτης μας ἄς ἀκολουθήσωμεν εἰς τὰς συνεπείας του τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς. Ἐνταῦθα, δὲν θὰ προτείνω ἐπιχειρήματα· θὰ συμβουλευθῶ τὴν ἱστορίαν.

Ὁ ὕλισμός ἐῖναι ἐπίσης ἀρχαῖος ὡς ἡ φιλοσοφία· ἀνέπτυξεν ὅλας τὰς συνεπείας του καὶ τὰς παρέδωκεν εἰς τὴν ἔρευναν ἡμῶν. Ἡ διδασκαλία, ἣτις δὲν ἀναγνωρίζει εἰμὴ τὰ σώματα, παρέχει ἡθικὴν ἐπανάγουσαν τὰ πάντα εἰς τὰς σωματικὰς ἡδονάς· πῶς ἄλλως ἡδύνατο νὰ γίνη; Ἡκούσατε νὰ λαλῶσι περὶ Ἐπικούρου. Ὁ Ἐπίκουρος, σταθερὸς ὕλιστής, ἐπορίσθη ἐκ τῆς θεωρίας του συνέπειαν ἀπροσδόκητον. Ἡ μετριοπάθεια ἐν πᾶσι, ἡ αὐστηρὰ σχεδὸν ἀρετὴ, ἐπεβάλλοντο κατ' αὐτὸν ὑπὸ τῆς συνέσεως καὶ ἦσαν ὁ ὅρος τῆς εὐδαιμονίας. Δὲν εἶναι καὶ ὁ ὅρος τῆς ὑγείας; Καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐζήσε φαίνεται μ' ἐγκράτειαν· ἀλλ' οἱ μαθηταὶ του ἠκολούθησαν τὴν ῥοπὴν ἣν ἀπέφυγεν ὁ διδάσκαλος, τὴν φυσικὴν ῥοπὴν τοῦ ὕλισμοῦ· παρεδόθησαν εἰς τὴν ἡδονὴν καὶ εὐωχίαν, φιλοσοφοῦντες ἐπὶ σκοπῷ νὰ πεισθῶσιν ὅτι δὲν ἡδύναντο κάλλιον νὰ πράξωσιν. Δὲν θὰ λάβω ἐν τούτοις τοὺς ἐπικουρεῖους ὡς παράδειγμα, ἀλλ' ἀρχαιοτέραν τινὰ αἵρεσιν. Πρὸ δύο χιλιᾶδων καὶ διακοσίων ἐτῶν περίπου, εἷς τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους ἐσύστησε σχολεῖον ἐν τῇ Κυρήνῃ, πόλει τῆς γεννήσεώς του ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Ἀφρικῆς. Δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἦτο ὕλιστής· ὀλίγον ἐνησχολεῖτο περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων· ἀλλ' ὡς ἡθικολόγος ἐξήγαγε κάλλιον παντὸς ἄλλου τὰς συνεπείας τῆς διδασκαλίας, ἣτις περιορίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἐπιδεκτικὸν ὀλίφων καὶ ἡδονῶν σῶμα, τὸ ὁποῖον φαίνεται εἰς τὴν γέννησιν καὶ διαλύεται εἰς τὸν θάνα-

τον. Ἴδου τί ἔλεγεν ὁ Ἀρίστιππος· οὕτως ὠνομάζετο ὁ φιλόσοφος οὗτος· Ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ μόνον ἀγαθὸν τοῦ λογικοῦ ὄντος, τὸ μόνον πραχμιστικόν. Ἀλλ' ἄς προσέξωμεν ἐκ τῶν ὑπολογισμῶν τοὺς ὁποίους μᾶς ἀπαγορεύει τὸ ἄστατον τῆς ζωῆς. Ἄς μὴ στερηθῶμεν σήμερον ἀπολαύσεώς τινος διὰ τὸν λόγον ὅτι θὰ μᾶς προξενήσῃ λύπην τὴν αὔριον. Αὔριον, θὰ ἤμεθα ἴσως νεκροί. «Ἡδονὴ παρελθοῦσα δὲν ὑπάρχει πλέον· ἡδονὴ «μέλλουσα δὲν ὑπάρχει εἰσέτι· ἡ παροῦσα μόνον ἡδονὴ μᾶς «ἐνδιαφέρει. Πρέπει νὰ ἐνδίδωμεν ἀταράχως εἰς τὴν ἡδυπάθει-
«αν, ἀμεριμνοῦντες διὰ τὴν αὔριον, ἀπερισκέπτως καὶ ἀπρο-
«νοήτως.» * Μέγας τις ποιητὴς ἔγραψε, χωρὶς νὰ τὸ συλλογισθῇ, τὴν σελίδα ταύτην τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, εἰς ὀλίγους στίχους, οἵτινες εἶναι ἡ γλαφυρωτέρα καὶ πιστοτέρα, ἐν ταυτῷ ἀνακεφαλαίωσις τῆς Κυρηναϊκῆς διδασκαλίας:

«Χαρῶμεν,» κράζ' ἡ ἀσεβὴς ὁμάς τῶν εὐτραπέλων —

«Καὶ τὰς ἐπιθυμίας μᾶς ἄς φέρωμεν συγχῆς πυκνάς

Εἰς ἄνθη καὶ εἰς ἡδονάς.

Ἀνόητος — ὅστις ποτὲ ἐμπιστευθῇ 'ς τὸ μέλλον.....

Τῆς ἐφημέρου μᾶς ζωῆς εἶν' ἄγνωστα τὰ ἔτη·

Ἄς τὸ χαρῶμεν τοιοῦτον τὸ ἔαρ τ' ἀνατέλλον —

Τίς εἶδεν ἐκ' αὔριον ὑπάρχωμεν εἰσέτι!...» **

Τοιαύτη ἡ ἀρχὴ τῆς Κυρηναϊκῆς σχολῆς· ἰδοὺ καὶ τὸ τέλος αὐτῆς. Εἰς τῶν ἀρχηγῶν τῆς, ὀνόματι Ἠγησίας, κα-

* Denis. *Histoire des théories et des idées morales dans l'antiquité.*

** Rions, chantons, dit cette troupe empie ;

De fleurs en fleurs, de plaisirs en plaisirs,

Promenons nos désirs.

Sur l'avenir insensé qui se fie !

De nos ans passagers le nombre est incertain :

Hâtons-nous aujourd'hui de jouir de la vie ;

Qui sait si nous serons demain ?

τοχος τῶν ἀρχῶν τοῦ θεμελιωτοῦ, ἐξήγαγεν ἐξ αὐτῶν τὴν συνέπειαν ταύτην. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη διὰ τὴν ἡδονήν, ἀλλ' ἀπαντᾷ συχνότερον τὴν ὀδύνην ἀντὶ τῆς χαρᾶς. Ἡ λύπη εἶναι συχνή, αἱ εὐχαριστήσεις σπάνιαι· ἡ ζωὴ εἶναι λυπηρὰ, καὶ τοιοῦτοτρόπως δὲν ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ της. Τί μέλλει γενέσθαι; Ἡ αὐτοχειρία εἶναι τὸ ἀσφαλέστερον μέσον. Καὶ ὁ καθηγητὴς, πιστὸς εἰς τὰς ἀρχάς του, ἐστερήθη οἰκαιοθελῶς τῆς εὐχαριστήσεως τοῦ ν' ἀποθάνῃ δι' αὐτοχειρίας ὁ ἴδιος, ὅπως παροτρύνῃ τοὺς ἄλλους ν' ἀπολαύσωσι τόσῳ μέγα ἀγαθόν. Ἡ ἀστυνομία, διηγεῖται ὁ Κικέρων, ἔκλεισε τὸ σχολεῖον, διότι κατὰ συνέπειαν τῶν μαθημάτων, δι' ὧν ἐδεινοῦτο μὲ μαῦρα χρώματα ἢ εἰκὼν τῆς ὑπάρξεως, αἱ αὐτοχειρίαι κατήντησαν πολυάριθμοι.

Ὁ ὕλισμὸς ἔχει τὴν ἠθικὴν του· ἔχει ἐπίσης καὶ τὴν πολιτικὴν του· εἶναι πλήρης διδασκαλία. Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀνεπτύχθη μὲ πολυμάθειαν καὶ δεινότητα παρὰ τινος Ἀγγλου, τοῦ Θωμᾶ Ὁββη. Ἰδοὺ πῶς συλλογίζεται: Ἐπειδὴ τὰ σώματα εἶναι τὸ πᾶν, ἐκτὸς τῶν σωμάτων καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν, ὁ νοῦς δὲν ἀπαντᾷ εἰμὴ χειμαίρας, ἀπατηλὰ φάσματα, προϊόντα τῆς φαντασίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὀργανισμένη καὶ ζῶσα μηχανή. Κατὰ τὴν φύσιν τῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες ἀνέρχονται ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἢ κατέρχονται ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τὸ ἄκρον τῶν ὀργάνων, παράγονται φαινόμενα, ἅτινα καλοῦμεν λύπην ἢ ἡδονήν· εἶναι δὲ ἡ μοναδικὴ βᾶσις τῆς ἠθικῆς τάξεως· ἡ εὐθύτης, ἡ δίκαιοσύνη, τὸ καθῆκον, ἡ κακία, ἡ ἀρετὴ, εἶναι λέξεις καὶ τίποτε περισσότερον ἢ λέξεις. Ὁ θεμελιώδης νόμος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ τρέφηται, νὰ ζῇ. Πῶς συσταίνεται ἡ κοινωνία; Ἐν

τῇ φυσικῇ καταστάσει ἐπικρατεῖ θεμελιώδης ισότης, καὶ ὁ φιλόσοφος δίδει περὶ τούτου λόγον, ὅστις δὲν τῷ φαίνεται ἀξιοκαταφρόνητος: ὅτι δηλαδή, ὁ ἀσθενέστερος, τυχούσης εὐνοϊκῆς περιστάσεως, δύναται νὰ φονεύσῃ τὸν ἰσχυρότερον. Τσιχύτη ἢ πρωταρχικὴ ισότης. Ἀλλὰ τὴν ισότητα ταύτην δὲν διαδέχεται οὔτε ἡ ἐλευθερία, οὔτε ἡ ἀδελφότης. Ἡ φυσικὴ κατάστασις εἶναι καθολικὸς πόλεμος, διαρκὲς πόλεμος ὅλων ἐναντίον ἑνὸς ἐκάστου, καὶ ἑνὸς ἐκάστου ἐναντίον ὅλων. Οἱ καρποὶ τῆς γῆς, στήριγμα τῆς ζωῆς τοῦ σώματος, εἶναι ἡ ἀφορμὴ τοῦ ἀγῶνος καὶ τὸ βραβεῖον τῆς νίκης· ἡ τροφή μένει εἰς τὸν ἰσχυρότερον. Ἐν τούτοις τὸ συμφέρον ὅλων, καὶ αὐτῶν τῶν ἰσχυρῶν, οἵτινες κινδυνεύουσι πάντοτε ν' ἀπαντήσωσι ἰσχυροτέρους αὐτῶν, ἢ νὰ φονευθῶσι παρὰ τινος ἀσθενεστέρου, τὸ συμφέρον ὅλων, ὁ δίκαιος λόγος, ὡς λέγει ὁ Ὁββης, ἀπαιτεῖ τὴν εἰρήνην. Ἡ ἀνάγκη τῆς εἰρήνης εἶναι ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ; ἐπὶ τίνος βάσεως ν' ἀνιδρύσωμεν τὴν κοινωνικὴν τάξιν, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἄλλοῦ οὔτε εὐθύτης, οὔτε δικαιοσύνη, οὔτε φιλάνθρωπία, εἰμὴ ἐν ὀνομαστικῷ λεξικῷ μὴ ἀνταποκρινομένῳ εἰς τίποτε πραγματικόν; Ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς δυνάμεως. Ἡ διατήρησις τῆς κοινωνίας ἀπαιτεῖ ἐξουσίαν ἰκανὴν ν' ἀνθίσταται εἰς τὴν πλεονεξίαν ὅλων. Ἀνάγκη λοιπὸν κυβερνήσεως ἀπαραβιάστου, ὑπεράνω πάσης ἀμφισβητήσεως· ἀνάγκη ἢ κυβέρνησις αὕτη νὰ ᾔῃαι κυρία τῶν προσώπων, τῶν ἰδεῶν, τῆς θρησκείας· ἀνάγκη νὰ ᾔῃαι παντοδύναμος καὶ νὰ θεωρῇται ἀλάνθαστος. Ἀμα τῶνόντι ἤθελεν ἀπαντήσῃ ἐναντιότητά, τὸ δίκαιον τῆς δυνάμεως ἤθελε διαφιλονεικηθῇ, καὶ μόνῃ ἢ δύναμις δικτηρεῖ τὴν κοινωνίαν ὑπεράνω τῆς ἀναρ-

χίας, τοῦ πρωταρχικοῦ πολέμου, πάντοτε ἐπικειμένου, πάντοτε ἐτοίμου ν' ἀναφανῇ. Ὀλίγον ἀφ' ἐτέρου ἐνδιαφέρει ὥστε ἡ ἐξουσία νὰ ᾔηται εἰς τὰς χεῖρας κληρονομικοῦ μονάρχου, δημαγωγοῦ ἢ Συμβουλίου τινός· ἀρκεῖ ἡ ἐξουσία νὰ ᾔηται ἀπόλυτος. Ὁ Ὀββης, πιστός εἰς τὰς ἀρχάς του, εἶχε μακρυνθῇ τῆς Ἀγγλίας, ὅταν ἡ ἐπανάστασις ἐκλόνησε τὴν μοναρχίαν, ἐπανῆλθε δὲ ὅταν ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἀναδείξει τὸν δικτάτορά της. Μὴν ἀπατᾷσθε: δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ διδασκαλίας πρὸς τὴν ὑπακοήν, ἀλλὰ περὶ θεωρίας πρὸς τὴν δουλείαν. Ὁ φόβος ἐπικαλεῖται τὴν δύναμιν, καὶ ἡ δύναμις ἀποκρίνεται εἰς τὸν φόβον.

Σῆς προσκαλῶ ἔδῃ ν' ἀνοίξητε εἰς τὸ ἄρθρον Ὀββης, ἱστορίαν τινὰ τῆς φιλοσοφίας. Θὰ εἰδῇτε ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος θεωρεῖται, καὶ δικαίως, δεινὸς περὶ τὴν λογικὴν, νοῦς ἱκανὸς νὰ διευθύνῃ μίαν ἰδέαν εἰς τὰς τελευταίας αὐτῆς συνεπειάς. Συλλογίζεται τῶντι ὀρθῶς· ἡ κοινωνία τοῦ Ὀββη εἶναι ἀληθῶς ἡ κοινωνία τοῦ ὕλισμοῦ. Πραγματοποιεῖται ἐν τῇ αὐτῇ ἀναλογίᾳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀποκλειστικῆς λατρείας τῆς ὕλης: ὅταν τὸ ὀρθὸν καὶ τὸ δίκαιον δὲν εἶναι πλέον εἰμὴ λέξεις, ὅταν ἡ κοινὴ γνώμη δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ τυφλὴ ἰδιοτροπία ὄχλου, ἐπιζητοῦντος τὴν ἡδονήν· ὅταν ἡ κοινωνικὴ μηχανὴ δὲν ἐνεργῇ πλέον εἰμὴ ὑπὸ τὴν ὥθησιν τῆς ἀντιζήλου πλεονεξίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν προκυπτούσης μνησικαχίας: ὅταν κοινωνία τις ἀποβλέπῃ εἰς κατάστασιν τὴν ὁποίαν ἀδυνατεῖ ἐντελῶς νὰ φθάσῃ, ἂν μὴ πύσῃ ὑπάρχουσα, τότε ἡ δύναμις τὴν καταλαμβάνει καὶ τὴν καταλαμβάνει μετὰ γενικῆς συναινέσεως, καθότι, ὡς ὁ Ὀββης κάλλιστα εἶδεν, ἡ εἰρήνη εἶναι ἐν τῶν κυριωδεστέρων κοινωνικῶν συμφερόντων. Ταῦτα οὕτως

ἔχουσιν· ἀλλ' ἡ διαβεβαίωσις τῆς τοιαύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων καθὸ νομίμου, εἶναι, ἀναντιρρόήτως, φρικώδης διδασκαλία. Αὕτη εἶναι ἡ πολιτικὴ τοῦ ὕλισμοῦ· κρίνατε τὸ δένδρον ἐκ τοῦ καρποῦ του.

Κύριοι, ὅταν πρόκηται περὶ τῆς ἀληθείας, πρέπει ν' ἀφίνωμεν κατὰ μέρος πᾶσαν σκέψιν ἀλλότριον αὐτῆς τῆς ἀληθείας· ἄλλως ἀμαρτάνομεν. Ἀλλ' ἐάν, ἀναγνωρίζοντες τὴν ἀλήθειαν, εὐρίσκωμεν αὐτὴν εἰς τὴν γενικὴν παράδοσιν τῆς πατρίδος μας, διατὶ νὰ μὴ τ' ὁμολογήσωμεν καὶ πρὸς τιμὴν τῆς πατρίδος μας καὶ ἵνα δώσωμεν νέον στήριγμα εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἥτις ποτὲ δὲν εἶχε περισσά; Ὅθεν, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπασχολεῖ, ἡ Ἑλβετία καὶ ἡ Γενεύη ἐτήρησαν θέσιν ἀξιοσημείωτον. Κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα, ὁ ὕλισμός ἤγειρε τὴν κεφαλὴν καὶ ἐπέτυχεν εἰς διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης ἰσχυροὺς προστάτας· ἰδοὺ ἓν μόνον γεγονός, ἀλλὰ γεγονός σημαντικόν: Φιλόσοφος τις, ὀνομαζόμενος Λαμετρῆς, ὅστις ἐξαιτίας τῆς ἀκολασίας τῶν συγγραμμάτων του ἀπεδιώχθη ὅχι μόνον ἐκ τῆς Γαλλίας, ἀλλ' ἐκ τῆς φιλελευθέρας Ὁλλανδίας, ἐγένετο δεκτὸς εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσίας Φρεδερίκου. Ὁ Λαμετρῆς ἀπέθανε νέος ἔτι εἰς Βερολίνον. Ὁ βασιλεὺς συνέταξεν ὁ ἴδιος τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἀνθρώπου τούτου, καὶ τὸ ἀνέγνωσεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ὁ γραμματεὺς τοῦ ἀρχηγείου του. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο συμβεβηκὸς χαρακτηρίζει μίαν ἐποχὴν. Αἱ πλέον ἐπίβουλοι διδασκαλίαι κατὰ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου, αἱ πλέον καταστρεπτικαὶ τῶν ἐλπίδων του, ἐπετύγγανον τὴν ὑποστήριξιν τῶν μεγιστάνων τοῦ κόσμου τούτου, κατεχομένων ὑπὸ

Τοῦ ἀνοήτου πνεύματος ἐκείνου καὶ ἀθλίου,
 Τῆς τῶν ἀνάκτων πτώσεως προδρόμου ἐλεθρίου. *

Ποία ἡ τότε κατάστασις τῆς Ἑλβετίας; ἡ πόλις τῆς Βέρνης ἀνέδειξε τὸν Χάλλερ, ἄνδρα μεγίστης πολυμαθείας, φυσιολόγον πρώτης τάξεως. Ἡ Ζουρίχη ἐδοξάζετο διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Λαβατέρου. Ἡ Γενεύη εἶχεν, ἐκτὸς τοῦ σοφοῦ Καρόλου Βοννέτου, τὸν Ἀβραὰμ Τραμβλέυ, ὅστις ἐγένεν ὀνομαστός εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως. Ἰδοὺ τέσσαρες ἄνδρες, ὅλοι ἐπιδοθέντες εἰς μελέτας αἵτινες, ἐφιστῶσαι τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, διαθέτουσι συγχρότατα τὸ πνεῦμα ἵνα παρὰγνωρίσῃ τὴν πραγματικότητα καὶ τὰ δίκαια τῆς πνευματικῆς μερίδος τοῦ ἡμετέρου ὄντος. Καὶ αἱ τέσσαρες ἀφιέρωσαν τὸν κάλαμόν των ὑπὲρ τῶν πνευματικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀνθρωπὸς τις ἐγκατέλιπε τὴν πόλιν ταύτην, πόλιν τῆς ὁποίας ἡ ἐνθύμησις πρέπει πάντοτε νὰ τὸν συνώδευεν, ἀφοῦ ἐθεώρει ὡς τιμὴν νὰ σημαιοῖ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῶν συγγραμμάτων του: πολίτης τῆς Γενεύης. Δὲν λησμονῶ ὅτι ὁμιλῶ εἰς τὴν Γενεύην, καὶ ὅτι ἡ αἵθουσα αὕτη δυνατὸν νὰ περιέχῃ τοὺς μαθητάς καὶ τοὺς θαυμασταὺς τοῦ διασήμευ ἐκείνου συγγραφέως· ἀλλὰ σέῃς δὲν ἠθέλετε εὐχαριστηθῇ ἂν, ἐπιθυμῶν νὰ γίνω ἀρεστός πρὸς ὑμᾶς, ἐθυσιάζον ἐνταῦθα τὸ ἐλάχιστον μέρος τῶν πεποιθήσεών μου. Ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Ρουσσῶ ὑπάρχουσι πολλὰ ἐπονείδιστα· ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του, ἡ ἄρνησις ἀληθειῶν πολὺ, κατ' ἐμὲ, οὐσιωδῶν ἐν τοῖς συγγράμμασί του πλεῖστα τεμάχια, ἅτινα θὰ ἦτο ἐπιθυμητὸν νὰ παραδώσῃ τις εἰς αἰωνίαν λήθην, ὅπως δυνηθῇ

* De cet esprit d'imprudence et d'erreur
 De la chute des rois funeste avant-coureur.

νά συνενωθῇ μ' ἐκείνους οἵτινες τῷ ἐγείρουσιν ἀνδριάντας.
Ἄφ' ἐτέρου, δὲν ὁμιλῶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου·

Ποῶς δὲν θέλω ἐδῶ νά κάμω αὐτοῦ τὴν δίκην. *

Ὅμιλῶ περὶ τοῦ ἔργου του καθὼ συγγραφέως. Ὅποιον ὑπῆρξε τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς μελέτης μας; Ὁ Ῥουσσὼ ἔζη ἐν τῇ λαμπροτέρᾳ καὶ μιᾷ τῶν μᾶλλον διεφθαρμένων κοινωνιῶν τοῦ κόσμου, εἰς κοινωνίαν ὅπου ἐχρειάζετο ἐνίοτε θάρρος ἵνα εἴπῃ τις ὅτι πιστεύει εἰς τὸν θεόν, ἢ ὅπως ὑπερασπίσῃ τὰς στοιχειωδεστέρας γνώσεις τοῦ καθήκοντος. Καὶ αὐτὸς ὑπεστήριξε τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀθανασίαν τῶν ψυχῶν, τὴν μέλλουσαν δικαιοσύνην· ἀπέδωκεν εἰς τὴν συνειδήσιν λόγους, τῶν ὁποίων ἡ λάμψις πάντοτε ὑπερτερεῖ· ὡμολόγει παρρησίᾳ τὸ σέβας τὸ ὅποιον τῷ ἐνέπνεεν ἡ ἀγιότης τοῦ Εὐαγγελίου. Οὕτω, ἐνῶ ἄνθρωποι σώφρονες ἐκράτουν ἀναπεπταμένην μεταξὺ ἡμῶν τὴν σχιμαίαν τοῦ πνευματισμοῦ, τὸ ἀπολωλὸς, ἀλλ' ἐνδοξον ἐκαῖνο τέκνον τῆς πατρίδος, διέχεεν ἐπὶ τῆς Εὐρώπης, μὲ τὸν χεῖμαρρόν τῆς καυστικῆς εὐγλωττίας του, πολλὰ παράδοξα, πολλὰ λάθη καὶ σοφίσματα, ἀλλ' ἐπίσης εὐγενεῖς ἰδέας καὶ γενναίας εὐχάς.

Ὅχι, Κύριοι, ὁ ὕλισμός δὲν εἶναι παρ' ἡμῖν ἐντόπιον φυτὸν καὶ πρέπει νά ἐλπίσωμεν ὅτι δὲν θὰ ἐπιτύχῃ νά ρίψῃ ἐνταῦθα τὰς ρίζας του. Μολαταῦτα ἡσθάνθημεν καὶ ἡμεῖς τὴν βλάβην του διὰ τοῦτο μ' ἐφάνη ἀρμόδιον νά ἐπιστήσω εἰς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τὴν προσοχήν, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ὡς ἐκ τῶν κινδύνων της. Ἐπεθύμησα νά ἐξηγήσω τὴν φύσιν της, ν' ἀποδείξω τὴν ἀδυναμίαν της καὶ νά περιγράψω τὸ δηλητηρίον της.

* Je ne veux point ici lui faire son procès.

ΤΡΙΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Αἰ ἰδέαι τῆς ἀνθρωπότητος.

Κύριοι!

γορεύσαμεν κατὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ ὕλ-
ισμοῦ. Ἀποφασιστικωτέρα ὅμως τῶν συλλογι-
σμῶν μας εἶναι ἡ διαμαρτύρησις τῆς ἀνθρωπό-
τητος. Διοδεύων μεταξύ τῆς κοιτίδος καὶ τοῦ
τάφου, ὁ ἄνθρωπος ἔστρεψε πάντοτε τὸ βλέμμα
του ἐπέκεινα τοῦ στενοῦ τούτου διαστήματος· ἤσθάν-
θη ὅτι ἔλειπεν ὁ ἀήρ καὶ ἐπνίγετο ἐν τῇ φυλακῇ ταύτῃ.
«Τίς σᾶς ἀπέδειξε, δικαιούμεθα νὰ εἰπώμεν εἰς τοὺς φιλοσό-
«φους τῆς ὕλης, τίς σᾶς ἀπέδειξεν ὅτι ὅλος ὁ προορισμός τοῦ
«ἀνθρώπου ἐνεκλείσθη μεταξύ τῆς κοιτίδος καὶ τοῦ τάφου;
«Ποῦ ἐμάθετε ὅτι ἡ γέννησις εἶναι ἡ ἀληθοῦς ἀρχή, καὶ ὁ θά-
«νατος τὸ ἀληθὲς τέλος; Ὁ εὐρών τὴν ἀπόδειξιν ταύτην, πρὸ
«τεσσάρων χιλιᾶδων ἐτῶν, ἀφότου ἡ ἀνθρωπότης σκέπτεται, θὰ
«τὴν ἐκράτει μυστικὴν, διότι ἡ ἀνθρωπότης, ἥτις ἐπίστευσε
«πάντοτε τὸ ἐναντίον, ἡ ἀνθρωπότης, ἥτις πάντοτε ἐμελέτη-
«σεν ἐπὶ τῆς κοιτίδος τοῦ βρέφους καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ γέ-
«ροντος, ἐπιμένει ἀκόμῃ εἰς τὴν πίστιν της· καὶ ἡ ἐπιστήμη

«οὐδεμίαν ἀνεῦρεν ἀπόδειξιν, οὐδὲν γεγονὸς κλονίζον αὐτὴν «σπουδαίως.» * Κοινὴ βάση ὅλων τῶν θρησκειῶν εἶναι ἡ μέριμνα τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύουν περὶ τινος τάξεως ἀνωτέρας τῆς παρούσης τάξεως τῶν πραγμάτων, καὶ αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις συναντῶνται παντοῦ ἐνθα ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι «τοῦτο εὐρέθη καὶ μεταξὺ τῶν βδελυρῶν κατοίκων τοῦ πόλου, «οἵτινες ζῶσιν εἰς οἰκίας ἐκ χύνου, καὶ μεταξὺ τῶν ἡλιθίων «ἀγρίων τῆς Νέας Ὀλλανδίας, οἵτινες καθ' ὅλα τ' ἄλλα δὲν «εἶναι διόλου πλέον προχωρημένοι τῶν πιθήκων.» ** Παντοῦ τίθεται τὸ ζήτημα τοῦ μέλλοντος καὶ παντοῦ λαμβάνει μίαν ἀπάντησιν. Ἡ ἀπάντησις αὕτη διαφέρει πολὺ κατὰ τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως τῆς νοήσεως, καὶ εἶναι τὸ διακριτικὸν ἐκτύπωμα τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῷ ὁποίῳ προσάγεται. Εἰς τοὺς ἀρχαίους κατοίκους τῆς ἀρκτικῆς Εὐρώπης, ἀνδρείους μὲν ἀλλ' ἀγρίους, ἡ μέλλουσα εὐτυχία παρίστατο ὑπὸ βάρβαρον μορφήν: οἱ μαχηταί, οἱ πίπτοντες νεκροὶ εἰς τὰς μάχας, εἰσῆγοντο ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Ὀδίν, ὅπου ἡδύναντο νὰ πίνωσιν, ἐν ἀνέσει, ζῦθον ἐν τῷ κρανίῳ τῶν ἐχθρῶν των. Θὰ ᾔτο πολὺ ὠφέλιμον νὰ διεξέλθωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν διδασκαλίαν ταύτην εἰς τὰς ὁποίας ὑπέστη παραδόξους τροπολογίας· ἀλλ' ἀπέραντος ἡ ὕλη· δὲν δύναμαι ἢ νὰ σκιαγραφήσω τὰς κυριωτέρας αὐτῆς κορυφάς, νὰ σᾶς διευθύνω ἐν τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ ἀρμονίᾳ τῶν ἐννοιῶν, ἐπιβλέπων αὐτὴν ταχέως ἀλλ' ὅσῳ τὸ δυνατόν ἀκριβῶς. ***

* Jouffroy, Du problème de la destinée humaine, dans ses *Mélanges Philosophiques*.

** Ὁμοίως

*** Ὁ Κύρ. Ἐρξόκος Μαρτέν, ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ ἐπιγραφομένου: La

Αἱ ἀπαρχαὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου, ὅστις τόσον ἰσχυρῶς ἐπενήργησεν εἰς τὸν ἡμέτερον, ἀπαιτοῦσι πρὸ πάντων τὴν προσοχὴν μας.

Ἄς ἀνοίξωμεν τὰ νεαρὰ πάντοτε ποιήματα τοῦ γέροντος Ὀμήρου· ἃς πληροφορηθῶμεν τί συμβαίνει ἐπέκεινα τοῦ τάφου. Ὁ ἥρωες Ὀδυσσεὺς θέλει νὰ συνομιλήσῃ μ' ἐκείνους, οἵτινες δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Σκάπτει μὲ τὸ ξίφος του λάκκον, ἐν τῷ ὁποίῳ κάμνει νὰ ῥεύσῃ τὸ αἷμα τῶν θυμάτων. Ὑπεύκτουται εἰς τὴν δύναμιν μυστηριώδους τινὸς ἐπικλήσεως, αἱ σκιαὶ τῶν νεκρῶν φθάνουσιν ἀλληλοδιαδόχως, καὶ, ἀφοῦ πίοσι τὸ μαῦρον αἷμα, λαμβάνουσι τὸν λόγον. Ὁ ἥρωες ἀναγνωρίζει τὴν μητέρα του, τὴν ὁποίαν κατέλιπε ζῶσαν εἰς Ἰθάκην· πληροφορεῖται πῶς ἡ Μοῖρα τὴν ὑπέβαλεν εἰς τὸν μακρὸν ὕπνον τοῦ θανάτου. Αὕτη ἀπαντᾷ: «Ἡ λύπη, ἡ μέριμνα διὰ τὴν στέρησιν σου, υἱέ μου, μὲ ἀφῆ-
«ρεσαν τὴν γλυκεῖαν ζωὴν. Ἀφοῦ εἶπε ταῦτα (ἐξακολουθεῖ ὁ
«ἥρωες) ἐγὼ, ζωηρῶς συγκινηθεὶς, ἤθελον νὰ ἐναγκαλισθῶ τὴν
«ψυχὴν τῆς νεκρᾶς μητρός μου· τρίς ὥρμησα, ὑπέικων εἰς
«τὴν θέλησιν τῆς καρδίας μου· τρίς δ' ἐξέφυγε τῶν χειρῶν
«μου, ὡς σκιά, ὡς ὄνειρον. Ὅξεῖα λύπη κατέλαβεν ἐπιπλέον
«τὴν καρδίαν μου, καὶ τῇ ἀπηύθυνον τοὺς πτερόεντας τούτους
«λόγους: Ὡ μῆτερ! διατί μὲ ἀποποιεῖσαι ποθοῦντα νὰ σ' ἐναγ-
«καλισθῶ; ἐνῶ καὶ εἰς τὸν Ἄδην ἐναγκαλιζόμενοι, ἠθέλομεν

vie future suivant la foi et suivant la raison, 2-me édition (ἡ μελλουσα ζωὴ κατὰ τὴν πίστιν καὶ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον), ἀφιέρωσε σελίδας τινὰς εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν περὶ ἄλλης τινος ζωῆς διδασκαλιῶν, παρὰ τοῖς κυριωτέροις λαοῖς τῆς ἐθνικῆς ἀρχαιότητος. Αἱ σελίδες αὗται εἶναι πολλὲς ὀλίγαι, ἀλλὰ συνοδεύονται μὲ πολυαριθμοὺς παραπομπὰς εἰς τὰ διάφορα συγγράμματα, ἅτινα δύναται τις νὰ συμβουλευθῇ περὶ τῆς ἱλῆς ταύτης.

«τέρψει τὴν λύπην μας διὰ πικρῶν δακρύων. Δὲν εἶται εἰμὴ
 «φάσμα σταλὲν παρὰ τῆς ἐνδόξου Περσεφόνης, ἵνα στενάζω
 «ὀδυρόμενος; — Ὡ ἀγαπητέ μοι υἱέ, ὑπέλαβεν ἡ σεβαστὴ μου
 «μήτηρ, ὧ δυστυχέστερε ὅλων τῶν θνητῶν ἀλλοίμονον!
 «τοιαύτη ἡ τύχη τῶν ἀνθρώπων ὅταν ἀποθάνωσιν· αἱ ἱνες δὲν
 «συνέχουσι πλέον τὰς σάρκας καὶ τὰ ὀστέα, ἀλλ' ἡ ἀκάθε-
 «κτος φλόξ τῆς πυρᾶς δαυμάζει καὶ ἵνας καὶ σάρκας καὶ ὀστέα,
 «μόλις ἡ ζωὴ ἐγκαταλείψει τὰ μέλη, ἀλλ' ἡ ψυχὴ, ἥτις ἐξέ-
 «φυγε, πετᾷ ὡς ὄνειρον. Ἀλλὰ σπεῦσον ν' ἀπολαύσῃς τὸ φῶς!»

Μετὰ τὴν μητέρα τοῦ ἀπαντᾷ ὁ Ὀδυσσεὺς τὸν ἀνδρεῖον
 Ἀχιλλεὺς, καὶ τὸν χαιρετᾷ οὕτω: «Ἀχιλλεῦ, ποῖος θνητὸς ἦτο
 «ἢ θὰ ἦναι ποτὲ εὐδαιμονέστερός σου; Ζῶντα οἱ Ἕλληνες σ'
 «ἐτίμων ὡς ἰσέθειον, καὶ ἐνταῦθα δεσπόζεις ἐφ' ὅλων τῶν ψυ-
 «χῶν. — Ἐνδοξε Ὀδυσσεῦ, ἀνακράζει εὐθὺς ὁ ἥρωες, μὴ μὲ
 «παρηγορῆς διὰ τὸν θάνατον· ἐπεθύμουν κάλλιον νὰ ἦμαι δοῦ-
 «λος πτωχοῦ ἀνδρός, μόλις ποριζομένου τὰ πρὸς τὸ ζῆν, παρὰ
 «νὰ βασιλεύω ἐφ' ὅλων τῶν νεκρῶν. Ἀλλὰ διηγῆθή μοι περὶ
 «τοῦ εὐγενοῦς υἱοῦ μου· εἰς τοὺς πολέμους ἀντιτάσσεται ὡς
 «πρόμαχος ἢ ὄχι;» Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐκθέτει τ' ἀνδραγαθήματα
 τοῦ Νεοπτολέμου: «εἰς τοὺς λόγους τούτους ἡ ψυχὴ τοῦ τα-
 «χύποδος Ἀχιλλέως περιπατεῖ μὲ μακρὰ βήματα εἰς τὸν
 «ἀσφοδελώδη λειμῶνα τοῦ ἄδου, πλήρης χαρᾶς ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ
 «εἶναι ὀνομαστός.» *

* Ἀλλὰ με σὸς τε πόθος, σά τε μῆδεα, φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ,

Σὴ τ' ἀγανοφροσύνη μελίτδεα θυμὸν ἀπηύρα.

Ὡς ἔφατ'· αὐτὰρ ἔγωγ' ἔθελον φρεσὶ μερμηριῶς

Μητρὸς ἐμῆς ψυχὴν ἐλάνειν κατατεθνηκυῖης·

Τρὶς μὲν ἐπρωριμήθην, ἐλάνειν τέ με θυμὸς ἄνωγε

Τρὶς δέ μοι ἐκ χειρῶν, σκιῇ εἵκελον, ἦ καὶ ὄν ἴρω,

Εὐχολον θὰ ἦτο ν' ἀνιφέρωμεν πολλὰς τοιαύτας μαρτυρίας. Ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ὀμήρου, ἐν τῷ φρονήματι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὑπάρχει μέλλον διὰ τὰς ψυχὰς· ἀλλὰ τὸ μέλλον τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ λυπηρὰ καὶ ζοφώδης παράτασις τῆς παρούσης ζωῆς· τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν ὑφήλιον ἐνδιαφέρουσι τοὺς νεκρούς. Ἡ ζωὴ τῆς γῆς εἶναι ὥραία· ἡ λάμψις τοῦ φωτὸς εἶναι γλυκεῖα καὶ εἰς τὸ βασιλείον τῶν τεθνεώτων τὰ πάντα εἶναι σκοτεινά. Οἱ κάτοικοι τῆς πενθίμου ταύτης διαμονῆς ἀποβλέπουσι πρὸς τὴν γῆν τῶν ζώντων, ὡς ὁ φυλακισμένος στρέφει τὰ ὄμματα πρὸς τὴν ὁπῆν, ὅθεν ἀδύνατος ἀκτίς φωτὸς κατέρχεται ἐν τῇ σκοτεινῇ αὐτοῦ φυλακῇ. Βραδύτερον τ' αὐτὰ αἰσθήματα ἐκκράζονται παρὰ τῆς Ἰφιγενείας τοῦ Εὐριπίδου, καὶ τῇ κινουσι τὸ περιπαθὲς καὶ ἀπαράμιλλον ἐκεῖνο πηράπονον, τὸ ὁποῖον μόλις δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ

Ἐπιταί· ἐμοὶ δ' ἄχος ὅξυ γενέσκειτο κηρόθι μᾶλλον·
 Καί μιν φωνήσας ἔπεα πτερόεντα προσηύδων.
 Μῆτερ ἐμὴ, τί νῦν μ' οὐ μέμνεις ἑλθεῖν μεμαῶτα,
 Ὅφρα καὶ ἐν Ἀῖδαο, φίλας περὶ χεῖρε βαλόντες,
 Ἀμφοτέρω κροεροῖο τεταρπόμεθα γόοιο;
 Ἦ τί μοι εἰδῶλον τόδ' ἀγαυὴ Περσεφόνηα
 ὤτριν', ὅφρ' ἔτι μᾶλλον ὀδυρόμενος στεναχίζω;
 Ὡς ἐφάμην· ἡ δ' αὐτίκ' ἀμείβετο πότνια μήτηρ·
 ὦ μοι, τέκνον ἐμὸν, περὶ πάντων κάμμορε φωτῶν,
 Οὔτι σε Περσεφόνηα, Διὸς θυγάτηρ, ἀπαρίσκει,
 Ἄλλ' αὕτη δίκη ἐστὶ βροτῶν, ὅτε κέν τε θάνωσιν·
 Οὐ γὰρ ἔτι σάρκας τε καὶ ὀστέα ἵνες ἔχουσιν,
 Ἀλλὰ τὰ μὲν πυρὸς κρατερὸν μένος αἰθιομένοιο
 Δαμνᾷ, ἐπεὶ κε πρότ' αὖ λήθη λεύκ' ὀστέα θυμός·
 Ψυχὴ δ', ἥν' ὄνειρος, ἀποπταμένη πεπότηται.
 Ἀλλὰ φώοςδε τάχιστα λυλαίεο.
 σείῳ δ', Ἀχιλλεῦ,
 Ὅστις ἀνὴρ προπάροιθε μακάρτατος, οὔτ' ἄρ' ὀπίσσω·

τοὺς ὠραίους στίχους τοῦ Ῥακίνα. Ἡ Ἰφιγένεια ἱκετεύει τὸν πατέρα της νὰ μὴ τὴν παραδώσῃ εἰς τὴν μάχαιραν τῆς θυσίας: «Μὴ μὲ στερήσῃς προώρως τοῦ ζῆν· διότι εἶναι γλυκεῖα «ἡ θεωρία τοῦ φωτός· μὴ μὲ ἀναγκάσῃς δὲ νὰ ἴδω τὰ κατα- «χθόνια. Πρώτῃ σ' ἐκάλεσα πατέρα, καὶ σὺ μ' ἐκάλεσας τέ- «κνον σου· πρώτη, καθημένη ἐπὶ τῶν γονάτων σου, σ' ἔδωκα «καὶ ἐδέχθην τρυφερὰς θωπείας.... Πάτερ μου, βλέψον πρὸς «ἐμὲ, δός μοι ἓν βλέμμα καὶ ἓν φίλημα, ἵνα ἀποθανοῦσα ἔχω «τοῦλάχιστον τοῦτο δι' ἐνθύμησίν σου, ἂν δὲν πεισθῇς εἰς «τοὺς λόγους μου.... Ἐνα μόνον λόγον θὰ προσθέσω, ἀλλ' «ἰσχυρότερον ὅλων: τίποτε γλυκύτερον διὰ τοὺς θνητοὺς εἰμὴ «νὰ βλέπωσι τὸ φῶς.... ἡ ἀθλία ζωὴ εἶναι προτιμωτέρα τοῦ «ἐνδόξου θανάτου.» *

Πρὶν μὲν γάρ σε ζῶν ἐτίμεν, ἴσα θεοῖσιν,
Ἄργεῖοι, νῦν αὖτε μέγα κρατέεις νεκύεσσιν,
Ἐνθάδ' ἐὼν· τῇ μῆτι θανῶν ἀναχίζεις Ἀχιλλεῦ·...
Βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητευέμεν ἄλλῳ
Ἄνδρὶ παρ' ἀκλήρῳ, ὃ μὴ βίотος πολὺς εἴη,
Ἦ πᾶσι νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν.
Ἄλλ' ἄγε μοι τοῦ παιδὸς ἀγαθοῦ μῦθον ἔνισπε,
Ἦ ἔπειτ' εἰς πόλεμον πρόμος ἔμμεναι, ἢ καὶ οὐκί.

.....
Ὡς ἐφάμην· ψυχὴ δὲ ποδῶκεος Ἀιακίδαο
Φοῖτα μακρὰ βιβῶσα, κατ' ἀσφοδελὸν λειμῶνα,
Γηθοσύνη, ὃ οἱ υἱὸν ἔφην ἀριδείκτεον εἶναι.

Ὀμήρου Ὀδυσσ. Α. 198—540.

* Ἰφιγ... Μὴ μ' ἀπολέσῃς ἄωρον· ἡδὺ γὰρ τὸ φῶς
Λεύσσειν τὰ δ' ὑπὸ γῆν μὴ μ' ἰδεῖν ἀναγκάσῃς.
Πρώτῃ σ' ἐκάλεσα πατέρα, καὶ σὺ παιῖδ' ἐμέ·
Πρώτῃ δὲ, γόνασι σοῖσι, σῆμα δοῦσ' ἐμὸν,
Φίλας χάριτας ἔδωκα κἀντεδεξάμην.

.....

Ἡ συγκεχυμένη καὶ ἀμυδρά ὄψις τοῦ μέλλοντος κόσμου, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα, χρωματίζεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑπὸ τὸ λαμπρὸν πρίσμα τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας. Ἡ διαμονὴ τῶν νεκρῶν ζωογονεῖται καὶ φωτίζεται. συνοικίζεται ὑπὸ ἡρώων γενομένων θεῶν. Ἐννοιαὶ φιλοσοφικαί, ἰδέαι ἀφηρημέναι, ἀλήθειαι αὐστηραὶ ἢ εὐχάριστοι, μεταμορφωθεῖσαι, διὰ τῆς ἀλληγορίας, καθίστανται πρόσωπα πλήρη ζωῆς καὶ πάθους.

Εἰς τὰ ὥραῖα ὄνειρα ἐνασμενίζετ' ἡ Ἑλλὰς,
Ὑπὸ τῆς εὐφύας τῆς πλασθέντα τῆς γλυκείας,
Κ' εἰς τὰς μυστηριώδεις τῆς ἀλληγορίας τὰς πολλὰς
Ἐχούσας ἀληθείας. *

Ὑπάρχει σχετικῶς ἀναντιρρήτος πρόοδος εἰς τὴν ἐπίνοιαν τῆς μελλούσης ζωῆς· ἀλλ' ἡ πρόοδος αὕτη ἀντισταθμίζεται λυπηρῶς. Καθόσον ὁ ἐπερχόμενος κόσμος ζωογονεῖται καὶ καλλωπίζεται, ἡ παροῦσα ζωὴ μεταφέρεται ἐκεῖσε μὲ ὅλα τὰ πάθη τῆς, μὲ ὅλας τὰς ἡδονάς τῆς καὶ ὅλας τὰς κακίας τῆς. Αἱ αἰώνιοι μοναὶ ἐγκλείουσι κοινωνίαν θεῶν καὶ ἡρώων ἀναξίων νὰ κοινωνῶσι μετὰ τῶν χρηστῶν ἀνδρῶν.

Βλέπον πρὸς ἡμᾶς, ὄμμα δὸς φίλημά τε
"Ὅν ἄλλὰ τοῦτο κατθανοῦσ' ἔχω σέθεν
Μνημεῖον, ἦν μὴ τοῖς ἐμοῖς πεισθῆς λόγοις.
Ἐν συντεμνοῦσα πάντα νικήσω λόγον·
Τὸ φῶς τόδ' ἀνθρώποισιν ἥδιστον βλέπειν,
Τὰ νέρθε δ' οὐδὲν· μάνεται δ', ὅς εὐχεται
Θανεῖν· κακῶς ζῆν κρεῖσσον, ἢ θανεῖν καλῶς.

Ἐυριπίδου, Ἰφιγ. ἡ ἐν Αὐλίδι, 1205—1239

* La Grèce adore les beaux songes
Par son doux génie inventés,
Et ses mystérieux mensonges
Ombres pleines de vérité.

Lamartine.

Κρίν' ὁ Μίνως εἰς τὸν ἄδην τῶν ἀνθρώπων τὰς ψυχὰς, *

ἀλλὰ πολὺ θ' ἀπησχολεῖτο κολάζων τὴν παραλυσίαν καὶ τὴν σκληρότητα τῶν θεῶν.

Ἡ ἐπιβρόχ' παρομοίας θρησκείας δὲν ἠδύνατο νὰ ᾔῃαι ἢ φθοροποιά. Ὡς ἀνγνωρίσωμεν μολταῦτα ὅτι τὸ αἶσθημα τῆς λατρείας εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε καὶ ἐνώπιον τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα εἶναι ἀνάξια τοῦ αἰσθήματος τούτου, τὰ διακαιώματα τῆς ἠθικῆς τάξεως προφυλάττονται ἐντός τινων ὁρίων. Γεγονότα, λαμβανόμενα ἐκ τῆς σφαίρας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, δύνανται νὰ μᾶς διαφωτίσωσιν ὡς πρὸς τοῦτο. Ὁ ποιητὴς Ῥακίνας, κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ὅτε κατεκυριεύετο ἡ ψυχὴ του ἐκ σοβαρωτέρων διαλογισμῶν, δὲν ἀνθίστατο ν' ἀναγινώσκη τὰ συγγράμματά του εἰς τὸν θάλαμον τῆς Κυρίας Μοντεσπὰν, ἐρωμένης τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. Αἱ πράξεις τοῦ βασιλέως δὲν ἐξυγίζοντο εἰς τὴν ἰδίαν στάθμην μὲ τὰς τῶν ἰδιωτῶν. Δὲν ἐπέτρεπε νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμά του, διότι ὁ βασιλεὺς ἦτο πρόσωπον ἰδιαιτέρον καὶ τὸ ἀντικείμενον λατρείας τινός. Τὸ τοιοῦτον δὲν εἶναι γεγονὸς ἴδιον τῶν μοναρχικῶν ἐποχῶν. Εἰς πάντα καιρὸν, οἱ κομματάρχαι καὶ οἱ ἄνδρες, οἵτινες ἀποκτῶσι μεγάλην φήμην, ἀπαλλάττονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον παρὰ τῶν πανηγυριστῶν τῶν ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν νόμων τῆς ἠθικῆς. Ἡ ζωὴ τοῦ ποιητοῦ Γέττη δεικνύει σκληρότητα καὶ ψυχρότητα χαρὰ κτῆρος — ἐγωϊσμόν, θὰ εἶπητε. Ἀκούσατε ἓνα τῶν γάλλων θαυμαστῶν τοῦ ἐνδόξου Γερμανοῦ: «Ἡ κοινωνία ἔχει ἄδικον «θέλουσα νὰ κρίνῃ τοιούτους ἄνδρας μὲ τὴν συνήθη κριτι-

* Minos juge aux enfers tous les pâles humains.

«κὴν... Ἡ ἀποκήρυξις τοῦ Γέτη, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐν Γερ-
 «μνίᾳ θεωροῦσιν αὐτὸν ὁμοφώνως σήμερον ὡς ἐγωῖστίην, θὰ
 «ἦτο παιδαριώδης ἐπανάστασις κατὰ τοῦ κύρους τοῦ μεγαλο-
 «φυστέρου ποιητοῦ τοῦ αἰῶνός μας, ἢ ἐξόρμησις μεθύσων
 «σπουδαστῶν, προκαλοῦσα, διὰ τελευταίαν φοράν, ἐν τῷ τάφῳ
 τὸν σαρκασμὸν τοῦ στόματος ἐκείνου, ἐν ᾧ ἡ εἰρωνεία ἦτο
 ἐξωγραφισμένη.» *

Τοιοιούτῳ ὁ κόσμος λατρεῖ τὰ εἰδωλά του, εἴτε
 καθήμενα ἐπὶ θρόνου, εἴτε περιστεμμένα μὲ δάφνας τῆς ἐπι-
 τυχίας. Παραδέχομαι λοιπὸν ὅτι, αἱ κακοήθεις θεότητες τοῦ
 Ὀλύμπου δὲν εἶχον ἐπὶ τῶν λατρευόντων αὐτὰς τοιαύτην
 φθοροποιὰν ἐνέργειαν, ὅσῃν ἡδυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν. Πα-
 ραδέχομαι ὅτι ὅλαι αἱ γυναικες, αἵτινες ἐλάτρευον τὴν ἄστεμον
 Ἀφροδίτην, δὲν ἠκολούθουν τὸ παράδειγμα τῆς θεᾶς ταύτης,
 καὶ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἐθυσίαζον ἐπὶ τῶν βωμῶν τοῦ Φόβου, ἐνῶ
 πάντοτε ἦσαν ἀτρόμητοι. Ἄς μὴ λησμονήσωμεν ὅμως (ὁ φό-
 βος τῆς ὑπερβολῆς, ἃς μὴ μᾶς ῥίψῃ εἰς ἀντίθετον ὑπερβολήν):
 ὅτι ἡ ἐνθάρρυνσις, τὴν ὁποίαν παρεῖχεν ἡ εἰδωλολατρεία πρὸς
 τὴν κακοήθειαν, εἶναι γεγονὸς πασίγνωστον. Ὡς πρὸς τοῦτο,
 τὰ παράπονα τῶν ἐθνικῶν σοφῶν προηγήθησαν τῶν σφοδρῶν
 κατηγοριῶν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπρόλαβον νὰ
 τοὺς δικαιολογήσωσιν. Ἡ ἱστορία μᾶς δεικνύει τὴν ἐλληνικὴν
 θρησκείαν, εἴτε ὡς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῆς ἀναπτύξεως, εἴτε ὡς
 ἐκ τῆς ἐπαφῆς τῶν ἀθεμιτουργιῶν τῆς Ἀσίας, διαφθείρουσαν
 τὴν συνείδησιν, ἐξευτελίζουσαν τὴν ἀνθρώπινον φύσιν, καὶ

Ἡ *Faust* τοῦ Goethe, μεταφρασθεὶς ὑπὸ Henri Blaze' ἴδε τὰς σελίδας 9
 καὶ 12 τοῦ προλόγου.

σημειοῦσαν μὲ ἀνεξάλειπτον στίγμα τὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ.

Ἡ μυθολογία ἦτο ἡ θρησκεία τοῦ ὄχλου. Τί ἐφρόνουν οἱ σοφοὶ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου; Οἱ σοφοὶ ἀπερρίπτον τὰ εὐτελεῖ ταῦτα ψεύδη, καὶ παρὰ τῇ θρησκευτικῇ διδασκαλίᾳ ἔθετον τὰς βάσεις τῆς ἐλευθέρας ἐρεύνης τῆς φιλοσοφίας. Ὁ ὀρθὸς λόγος ἀποκρούει θεοὺς ἔχοντας τὴν μορφήν καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. * «Ἄχ!» λέγει φιλόσοφος τις, ἂν οἱ λέοντες καὶ «οἱ βόες ἡδύναντο νὰ ζωγραφίζωσιν, οἱ θεοὶ τῶν θά εἶχον σώ-
«ματὰ βοῶν καὶ λεόντων.» Ἡ συνειδήσις διαμαρτύρεται κατὰ τῆς ἀκολατίας τοῦ Ὀλύμπου καὶ διάλογός τις τοῦ Πλάτωνος **
μᾶς διετήρησε τὴν ἐνθύμησιν καὶ τὸ παράδειγμα τῆς εὐγε-
νοῦς ταύτης διαμαρτυρήσεως. Ὅθεν δικαιολογεῖται, ὡς πρὸς τὰς ἰδέας ὀλίγων ἐκλεκτῶν σοφῶν, ἡ ῥῆσις ἐκείνη τοῦ Που-
σῶ, ἥτις, ἐφαρμοζομένη γενικῶς, δὲν εἶναι εἰμὴ λαμπρὰ παρα-
δοξολογία. «Τὸ ἐλάττωμα, ὠπλισμένον μὲ ἱερὰν ἐξουσίαν, κατέ-
«βαινε ματαίως ἐκ τῆς αἰωνίου διαμονῆς... ἡ ἁγία φωνὴ τῆς
«φύσεως, ἰσχυροτέρα ἐκείνης τῶν θεῶν, ἐνέπνεε σεβασμὸν ἐπὶ
«τῆς γῆς, καὶ ἐφαίνετο ὅτι ἐξώριζεν ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ἐγκλη-
«μα μετὰ τῶν ἐνόχων.» ***

Τοιοιουτοτρόπως ὁ λόγος, ἥ, κάλλιον εἰπεῖν, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, διαφωτιζομένη παρὰ τῆς σκέψεως, μαρτυρεῖ ὅτι παχυ-
λὴ εἰδωλολατρεία δὲν δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ τὰς δικαίας αὐτῆς ἀπαιτήσεις.

* Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος.

** ὁ Εὐθύφρων.

*** Profession de foi du Vicaire Savoyard.

Οἱ φιλόσοφοι ἡρνοῦντο δεισιδαίμονας καὶ ἀπαισίους δοξασίας· τί δι´χυρίζοντο οὗτοι περὶ τοῦ μέλλοντος, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς μελέτης μας; Ἄς λάβωμεν τὴν ἰδεάν τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν ὑψηλοτέραν αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Ἐν τῷ διαλόγῳ τοῦ Φαίδωνος, ὁ Σωκράτης ὑπερασπίζεται τὸ θέμα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος φέρει θείαν τινὰ ἀρχὴν ἐν ἐφημέρῳ περιβλήματι. Ὁ σοφὸς ὀφείλει ν' ἀπαρνῆται τὰ πρόσκαιρα ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου· φιλοσοφία σημαίνει ἐκμάθησιν τοῦ θανάτου. Ἀφοῦ συνδιελέχθη μὲ τοὺς μαθητάς του περὶ τῶν ἐλπίδων τῆς ἀθανασίας, προσθέτει: «Ἄλλ' ὥς ἐκ τούτων πρέπει νὰ «προσπαθῶμεν, ὅλαις δυνάμεσι, ν' ἀποκτήσωμεν ἐν τῇ ζωῇ «ταύτῃ ἀρετὴν καὶ φρόνησιν, διότι τὸ ἄθλον εἶναι ὥραϊον καὶ «ἡ ἐλπίς μεγάλη... Ὅτι ἡ ψυχὴ φαίνεται ἀθάνατος, νομίζω «ὅτι καὶ πρέπει καὶ ἄξιον εἶναι νὰ κινδυνεύσωμεν πιστεύοντες «ὅτι οὕτως ἔχει· τὸν κίνδυνον τοῦτον καλὸν νὰ διατρέξωμεν «καὶ ἡ ἐλπίς αὕτη πρέπει νὰ μᾶς γοητεύῃ.» * Ἀναγνώσατε, Κύριοι, τὰς σελίδας τῶν ὁποίων ἀπόσπασμα εἶναι οἱ στίχοι οὗτοι· θὰ μὲ εἴπητε ἀκολούθως ἂν πολλοὶ τῶν καθ' ἡμᾶς (ἐνωθὺ ἐξ ἐκείνων ὅσοι ἐβαπτίσθησαν καὶ ὑπάγουσιν ἐνίοτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν) δὲν ἠδύναντο νὰ ζηλεύσωσι τὸ ἀτάραχον τέλος τοῦ Σωκράτους, καὶ τὸ ἥρεμον καὶ γλυκὺ φῶς, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἐξαστράπτει ἐκ τοῦ μετώπου τοῦ ἀθηναίου γέροντος.

Δύναται τις ν' ἀκολουθήσῃ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τοῦ Πλάτωνος συγγραφεῖς τὰ ἔγγραφα τῶν ἰδεῶν τοῦ μεγάλου τού-

* Ἄλλὰ τούτων δι' ἕνεκα χρὴ ὧν διεηλύθωμεν, ὁ Σιμμία, πᾶν ποιεῖν, ὥστε ἀρετῆς καὶ φρονήσεως ἐν τῇ βίῳ μεταστρεῖν· καλὸν γάρ τὸ ἄθλον καὶ ἡ ἐλπίς μεγάλη... ἐπεὶπερ ἀθάνατός γε ἡ ψυχὴ φαίνεται οὖσα, τοῦτο καὶ πρέπει μοι δοκεῖ καὶ ἄξιον κινδυνεύσαι οἰομένῳ οὕτως ἔχειν· καλὸς γάρ ὁ κίνδυνος, καὶ χρὴ τὰ τοιαῦτα ὥσπερ ἐπ' ἄρῃ ἐλαττεῖν.

του μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους. Ἄς ἀκούσωμεν τὸν Ῥωμαῖον ῥήτορα Κικέρωνα. Ἴδου ἐν τῶν συνήθως ἀναφερομένων χωρίων του, γνωστὸν ὑπὸ τ' ὄνομα: Ἐν ὑπνιον τοῦ Σκιπίωνος. Ὁ μέγας Σκιπίων ἐμφανίζεται εἰς τὸν ἑγγονόν του, μεταβάττα κατ' ὄναρ εἰς τὴν κατὰστερον χώραν, καὶ τῷ λέγει: «Γνώριζε, ἵνα ἐνισχυθῇς εἰς τὴν ἀρετὴν, ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ οὐρανῷ «τόπος προωρισμένος διὰ τὸν δίκαιον ὅ,τι ἐνομάζεται ζωὴ ἐπὶ «τῆς γῆς, εἶναι θάνατος. Δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ἐν τῇ αἰωνίᾳ μο- «νῇ τῶν ψυχῶν, καὶ δὲν φθάνει τις εἰς τὴν μονὴν ταύτην εἰ- «μὴ διὰ τῆς ἀγιότητος, τῆς θρησκείας, τῆς δικαιοσύνης, τοῦ «σεβασμοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς του, καὶ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὴν «πατρίδα. Μάθε πρὸ πάντων νὰ περιφρονῇς τὰς ἀμοιβὰς τῶν «θνητῶν. Βλέπεις ἐντεῦθεν πόσον ἡ γῆ αὕτη εἶναι μικρά, πό- «σον μικρὰν θέσιν κατέχουσιν ἐπὶ τῆς ὑδρογαίᾳ σφαίρας τὰ «πλέον ἐκτεταμένα βασιλεία, ἅτινα μόλις ἀνευρίσκεις· πόσαι «ἐρημίαι καὶ θάλασσαι διαιροῦσι τοὺς λαοὺς ἀπ' ἀλλήλων! «Ποῖον θὰ ἦτο λοιπὸν τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοδοξίας σου; «Τ' ὄνομα τοῦ Ῥωμαίου ὑπερέβη ποτὲ τὰς κορυφὰς τοῦ Καυ- «κάσου ἢ τὰς ὄχθας τοῦ Γάγγου; Πόσαι λαοὶ εἰς τὴν ἀνατο- «λὴν, εἰς τὴν δύσιν, εἰς τὴν μεσημβρίαν, εἰς τὴν ἄρκτον, δὲν «θ' ἀκούσῃ ποτὲ νὰ γίνηται λόγος περὶ τοῦ Ἀφρικανοῦ! Καὶ «οἱ ἐμιλοῦντες περὶ αὐτοῦ τὴν σήμερον ἡμέραν, πόσον καιρὸν «ἀκόμῃ θὰ ἐμιλήσωσιν; Ὁ ἀποθάνωσιν. Εἰς τὴν ἀνατροπὴν «τῶν βασιλείων, εἰς τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐπαναστάσεις, τὰς «ὁποίας ὁ χρόνος συνεπιφέρει, ἡ ἐνθύμησίς μου θὰ χαθῇ δια- «παντός. Ὡ υἱέ μου, μὴ διαλογίζεσαι λοιπὸν εἰμὴ τὰ θεῖα «ἄδυστα, ὅπου θ' ἀκούῃς τὴν ἁρμονίαν ταύτην τῶν οὐρανίων «σφαιρῶν, ἥτις θέλγει τῶρα τὰ ὠτὰ σου μὴ θηρεύῃς ἄλλο

«εἰμὴ τοὺς αἰωνίους τούτους ναοὺς, τοὺς ἡταιμασμένους διὰ
«τὰς μεγάλας ψυχὰς καὶ διὰ τοὺς μεγαλουργοὺς ἐκείνους νό-
«ας, οἵτινες, κατὰ τὴν ζωὴν, ἀνέτεινον εἰς τὴν θεωρίαν τῶν
«οὐρανίων.» * Ἰδοὺ ἀναμφιβόλως ὑψηλαὶ ἐννοιαί, καὶ ἡ διαυ-
γῆς ἐμφάνεια τῶν περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδων, αἵτινες εἶναι
φυσικαὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν. Ἀλλ' ἄς μὴ σπεύσωμεν
νὰ ἔλθωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα. Ἄς μὴ κρίνωμεν τὴν ἀρχαί-
αν φιλοσοφίαν ἔκ τινων ἐκλεκτῶν τεμαχίων, εἰς τὰ ὅποια θὰ
ἦτο εὐκόλουν ν' ἀντιπαρθέσωμεν ἄλλα, ** καὶ τῶν ὁποίων με-
γαλύνομεν συγχάκεις ὑπὲρ τὸ δέον τὴν σημαντικότητά, προ-
κατεληγμένοι ἐκ τῶν ἰδίων μας ἰδεῶν. Ποία εἶναι, περὶ τοῦ
ζητήματος τοῦ μέλλοντός μας, ἡ ἀληθείς, ἡ θεμελιώδης ἰδέα
τῆς ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς φιλοσοφίας;

Ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Φαίδωνα· κατὰ τὴν γενικὴν ὁμο-
λογίαν, εἶναι τὸ πληρέστερον καὶ ὠραιότερον μνημεῖον, ἐξ ὧσων
ἀνήγειρεν ἡ ἀνθρωπίνη σοφία εἰς τὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας. Ἄς
ἐρωτήσωμεν περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἀξίως τοῦ ἐπισήμου
τούτου ἐγγράφου, ὅχι συνήγορόν τινα τῆς θρησκείας, ἀλλ'
ἀντιπρόσωπόν τινα τῆς φιλοσοφίας, τὸν Βίκτορα Κουσίνον. Ὁ
Φαίδων, * μᾶς λέγει, διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον,
ὁ συγγραφεὺς ὀρίζει τὸ ἀδιάφθορον τῆς διανοητικῆς ἀρχῆς: ἡ

* Ἐλαβον ἐκ τοῦ Κ. Σατωβριάνδου τὴν παράφρασιν ταύτην τοῦ χειμένου
τοῦ Κικέρωνος *De republica* βιβλίον ΣΤ'. Τὸ τέλος τῆς πραγματείας *De la
vieillesse* περιέχει ἀναλόγους ἰδέας. Τ' ὅλον εἶναι ἀπομίμησις τοῦ Πλάτωνος.

** Δύναται τις νὰ συμβουλευθῇ ἐπὶ τούτῳ τὰς σημειώσεις II καὶ III τοῦ
συγγράμματος τοῦ Κ. Henri Martin, sur la *vie future*.

*** Συμπέρασμα τοῦ Φαίδωνος ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Συγγραμμάτων
τοῦ Πλάτωνος.

ψυχὴ δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως μὲ τὸ σῶμα· δὲν δύναται νὰ διαλυθῇ· οὐδὲν ἔχει νὰ φοβηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου. Ἡ συζή-
τησις εἶναι εἰλικρινής, αὐστηρά, ἀκριβής. Τὸ αὐλὸν τῆς ψυχῆς
καθιεροῦται, ἡ ἀπόλυτος διάκρισις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης
θεμελιούται ἐπὶ στερεῶν λόγων· τοῦτο δὲν εἶναι βεβαίως με-
τρία κατὰκτησις τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ τὸ δόγμα τοῦ αὐλοῦ
τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι τὸ τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας καὶ τῆς
μελλούσης δικαιοσύνης· ὁ πανθεισμὸς ἀναγνωρίζει συχνὰ τὴν
διάκρισιν τῶν σωμάτων καὶ τῶν ψυχῶν, καὶ ἀρνεῖται τὴν
μέλλουσαν ζωὴν, κατὰ τὴν ἠθικὴν καὶ θεησκευτικὴν ση-
μασίαν τῆς λέξεως. Τὸ ζήτημα τῆς ἀθανασίας καὶ τὸ τῆς
μελλούσης μισθαποδοσίας ἀνακινεῖται εἰς τὸ δεύτερον μέρος
τοῦ Φαίδωνος. Ἐδῶ ὁ Σωκράτης στρέφεται πρὸς τὰς θεησκευ-
τικὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας παραδέχεται, ἐξαγνίζων αὐτάς,
καὶ τὰς παραδέχεται, ἂν μὲ συγχωρῇτε τὴν ἔκφρασιν, μὲ τὸ
εὐεργέτημα τῆς ἀπογραφῆς. «Ἀρκετὰ πεφωτισμένος, ὥστε ν’
«ἀποδεχθῇ χωρὶς ἐξαίρεσιν τὰς δημοτικὰς ἀλληγορίας, τὰς
«ὁποίας διηγεῖται εἰς τοὺς φίλους του, εἶναι ἐπίσης λίαν ἀνε-
«κτικὸς, ὥστε νὰ τὰς ἀποβάλλῃ ἀποτόμως, καὶ βλέπει τις
«τὸ πολὺ, εἰς τὰ χεῖλη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πνευματώδους γέρον-
«τος, τὸ ὑπομειδίαμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προδίδει τὸν σκεπτι-
«σμὸν, χωρὶς νὰ δεικνύῃ ὑπερφίαν.» *

Ὅφειλω νὰ σᾶς κάμω τὴν παρατήρησιν ὅτι ὁ Κ. Κουστῖ-
νος παραδέχεται τὴν διάθεσιν ταύτην τῆς νοήσεως, ὡς τὸ νό-
μιμον ἐξαγόμενον τῆς φιλοσοφίας ἐν γένει. Γράφει: «Ἡ φιλο-
«σοφία ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀρχὴ τις, ἡ
«ὁποία δὲν δύναται ν’ ἀπολεσθῇ. Ἀλλ’ ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀνα-

* *Oeuvres de Platon*, traduites par Victor Cousin, T. I. p. 179.

«φαίνεται εἰς ἄλλον κόσμον μὲ τὴν αὐτὴν τάξιν τῶν δυνάμεων
 «καὶ τοὺς ἰδίους νόμους, τοὺς ὁποίους εἶχε εἰς τοῦτον, ὅτι
 «θέλει ὑποφέρει ἐκεῖ τὰς συνεπειὰς τῶν κα-
 «λῶν καὶ τῶν κακῶν ἔργων, ἅτινα δυνατόν νά
 «ἔπραξεν.... τοῦτο εἶναι ὑψηλὴ πιθανότης, διαφεύγουσα
 «ἴσως τὴν αὐστηρότητα τῆς ἀποδείξεως, ἀλλὰ τὴν ὁποίαν ἐνι-
 «σχύουσι καὶ καθιεροῦσι ἡ ἀπόκρυφος ἐπιθυμία τῆς καρδίας
 «καὶ ἡ καθολικὴ ὁμολογία τῶν λαῶν. *

Τὸ ζήτημα τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας εἶναι, καθόσον ἀφο-
 ρᾷ τὸ μέλλον, τὸ μόνον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἡθικὴν καὶ
 θρησκευτικὴν ἀξίαν. Αἱ κυρίως φιλοσοφικαὶ ἀποδείξεις δὲν δύ-
 νανται νὰ τὸ λύσωσιν ἀπολύτως: τοιαύτη ἡ ἀπόφανσις τοῦ
 Κ. Κουσίνου. Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλο-
 σοφία ἐμμένει, ὡς πρὸς τοῦτο, ἐν τινι πνευματικῇ διαθέσει, τὴν
 ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν, ἐπικριβῶς, ἀμφιβολίαν συγ-
 κερασμένην μετ' ἐλπίδος. Τί λέγει ὁ Σωκράτης εἰς τοὺς δικα-
 στάς, οἵτινες ἐτοιμάζονται νὰ τὸν καταδικάσωσιν; «Μάθετε ὅτι
 «ὁ θάνατος δὲν εἶναι βεβαίως κακόν, διότι ἐν τῶν δύο: ἢ εἶναι
 «μηδένωσις, ὕπνος ἄνευ ὀνείρων, καὶ τότε εἶναι ἀγαθόν διότι
 «ποία ἡμέρα μας ἔχει ποτὲ τὴν ἀξίαν νυκτὸς τελείας ἀναπαύ-
 «σεως, καὶ ὕπνου βαθέος; ἢ εἶναι κατάστασις καλλιτέρα τῆς
 «παρούσης ἡμῶν καταστάσεως, καὶ τότε κατὰ μείζονα λόγον
 «εἶναι ἀγαθόν.»**

Τὸ στοιχεῖον τῆς ἀμφιβολίας, τὸ ὁποῖον ἐνυπῆρχεν ἐν τῷ
 μυθῷ τῆς ἀρχαίας διανοίας, δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν θρησκείαν

* Oeuvres de Platon, traduites par Victor Cousin, T. I. p. 178.

** Ἰδε ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ τοῦ Σωκράτους, ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, τὴν ἀνάπτω-
 ξιν τῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ἀνακεφαλαιοῦμεν ἐνταῦθα.

νὰ λάβῃ τὴν θέσιν τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἡθικῆς τάξεως. Ἵνα ρυθμίσωμεν τὴν παροῦσαν ζωὴν, ἀποβλέποντες εἰς τὸ μέλλον, ἵνα θυσιάσωμεν τὰς προσκαίρους ἡδονὰς εἰς τὰς ἀπολαύσεις τῆς αἰωνιότητος, ἵνα ἀνθέξωμεν εἰς τὸ ἐπαγωγὸν τῶν ὀρέξεων καὶ εἰς τὸ ὀρμητικὸν τῶν παθῶν, χρειάζεται κατὰ περισσότερον τῆς ἀμφιβόλου ἐλπίδος. Ἡ ἡθικὴ τῶν σοφῶν τοῦ ἐθνικισμοῦ ἔχει καθαροὺς τινὰς φθόγγους, διότι ἡ συνειδήσις ὑπάρχει· χρωματίζεται ἐνίοτε ἐκ τοῦ ἀπαυγάσματος τῆς θρησκευτικῆς ἐννοίας· εἶναι πλήρης λεπτῶν καὶ ἀκριβῶν παρατηρήσεων· ἀλλ' ἡ ἡθικὴ αὕτη προνοεῖ ἐν γένει, ἀφορῶσα εἰς τὰ ἐπίγεια· εἶναι τὸ προῖόν τῆς σκέψεως, ἐφαρμοζομένης εἰς τὴν πείραν τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ θρησκεία τὴν χρωματίζει, ἀλλὰ δὲν εἰσδύει ἐν αὐτῇ· παρεμβαίνει ὡς κόσμημα δυνάμενον ν' ἀποχωρισθῇ τοῦ κτερίου, χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ τὰς βάσεις καὶ τὰς ἀναλογίας αὐτοῦ. Εἶναι σοφία ἀφορῶσα εἰς τὸ παρὸν καὶ σπανίως ῥίπτουσα κρύφιον βλέμμα ἐπὶ τοῦ μέλλοντος.

Ἐθεωρήσαμεν τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν ἐν τῇ λαμπροτέρᾳ αὐτῆς περιόδῳ. Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον του. Τὰ ἔργα τῶν φιλοσοφούντων ἐκλόνισαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ μυθολογικὰ δόγματα, χωρὶς νὰ θεμελιώσωσιν ἄλλην πίστιν καὶ ἄλλην ἐλπίδα. Οἱ φιλόσοφοι δὲν κατορθόνουσι νὰ μυσταγωγήσωσι τὰ πλήθη εἰς τὰς θεωρίας των, ἀλλ' οὔτε συνέλαβον τὴν ἰδέαν πρὸς τοῦτο. Ἀλλως, καθόσον ἀφορᾷ τὰς ὑψηλὰς σπουδὰς, ἀπὸ τῆς σωκρατικῆς καὶ πλατωνικῆς ἐποχῆς, αἱ πνευματικαὶ ἀλήθειαι ἐξαλείφονται μᾶλλον ἢ ἀναπτύσσονται· αἱ ἐλπίδες τοῦ μέλλοντος ὀσημέραι ἐκλείπουσιν. Ἐν τῇ θρησκείᾳ, ὡς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ἐν τοῖς ναοῖς, ὡς ἐν

τοῖς σχολαίοις, δὲν στερεοῦται ἡ πίστις, ἀλλὰ διαδίδεται τὸ πνεῦμα τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς δυσπιστίας, τὸ ὁποῖον χαρκτηρίζει τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς σοφίας τῶν ἀρχαίων. Πᾶσα θετική πεποιθήσις, πᾶς ἡκριβωμένος ἰσχυρισμός, ἐκπίπτει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῆς ἀξίας του. Ἐνδοξός τις συγγραφεὺς, Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος, μᾶς ἀποκαλύπτει, σὺν τοῖς ἄλλοις, τὴν γενικὴν ταύτην διάθεσιν τῶν πνευμάτων τὴν ἀνάγκην ταύτην τῆς ζωῆς, ζωῆς διαρκoῦς καὶ μονίμου, ἣτις ἐδρεύει εἰς τὰ ἐγκατα τῆς καρδίας, δὲν θεωρεῖ εἰμὴ ὡς ἀξίωσιν τῆς ματαιότητος, καὶ ἰδοὺ οἱ λόγοι, τοὺς ὁποῖους ἐπιφέρει, πλήρεις εὐγλώττου μελαγχολίας: «Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι «ψεῦδος, διότι συνενόνει τὴν μεγαλητέραν πτωχείαν καὶ τὴν «μεγαλητέραν ἔπαρσιν.»

Ἡ κλασικὴ ἀρχαιότης ἀποκαλύπτει λοιπὸν εἰς τὴν παρτήρησίν μας τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἔμφυτον ταύτην ἐπιθυμίαν τῆς ἀτελευτήτου ζωῆς. Θρησκεία ἐξουθενισμένη ἀπατᾷ μᾶλλον ἢ εὐχαριστεῖ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην. Ἡ φιλοσοφία τὴν ἐξαγνίζει, διασκεδάζουσα τὰς παχυλὰς παραστάσεις τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀλλ', ἐξαγνίζουσα αὐτὴν, δὲν τῇ διασκεδάζει τὰ νέφη τῆς ἀμφιβολίας, ἅτινα ἐπιφέρονται, ὡς ἀπαίσιοι σικιᾷ, ἐπὶ τῶν ἀκτινοβόλων ἀπόψεων τῆς ἀθανασίας.

Ἄς ἀφήσωμεν ἤδη τὸν ἐλληνικὸν καὶ ῥωμαϊκὸν κόσμον καὶ ἄς στρέψωμεν ἄλλοῦ τὰ βλέμματά μας.

Ἐνῷ ἡ Ἑλλάς ἐπροχώρει εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀναλόγως τῆς γείτονος Ἀνατολῆς, ὑπὸ τὴν ἐπιβροχὴν τῆς ὁποίας διετέλει, ἀπωτέρα τις καὶ ἐκτενεστέρα Ἀνατολὴ ἀνεπτύσσεται κατ' ἰδίαν προηγεῖτο τῆς ἐλληνικῆς μεταβολῆς, καὶ

ὑφίσταται εἰσέτι εἰς τὰς ἡμέρας μας, ὡς παράτασις τῆς ἀρχαιο-
 ότητος, ἐν μέσῳ τῶν νεωτέρων χρόνων. Εἰς τὰς ἀπεράντους
 χώρας τῆς Ἰνδίας, τοῦ Θιβέτ καὶ τῆς Κίνας, τὸ θρησκευτικὸν
 στοιχεῖον εἶναι ἐμφανέστατον. Οἱ ναοὶ παρουσιάζονται παντοῦ
 εἰς τὰ βλέμματα τοῦ περιηγητοῦ, καὶ λεγεῶνες μοναχῶν
 περιέρχονται τὸν τόπον πανταχόθεν.

Ἡ ἀρχαιοτέρα λατρεία τῆς Ἀσίας ἔχει τὴν ἔδραν τῆς εἰς
 τὰς Ἰνδίας· λειτουργοὶ αὐτῆς εἶναι οἱ βραχμᾶνες, μέλη τῆς
 ἱερατικῆς φυλῆς, καὶ γέμει παχυλῆς εἰδωλολατρείας. Ἡ θρη-
 σκεία αὕτη, ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς ὑφῆλίστου, ἀριθμοῦσα εἰ-
 σέτι ἐξήκοντα ἑκατομμύρια ὁπαδῶν, ἐρωτωμένη ἐπὶ τοῦ ζητή-
 ματος τοῦ μέλλοντος, ἰδοὺ τί ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον: «Οἱ ἀγα-
 «θοὶ, μόλις ἀπεκδυθῶσι τοῦ θνητοῦ αὐτῶν σώματος, διευθύνον-
 «ται διὰ τερπνῶν δρόμων, σκιαζομένων ἀπὸ εὖσυμα δένδρα,
 «ποτιζόμενα ἐκ ῥυακίων κεκαλυμμένων με λωτόν. Ἐν τῷ φαι-
 «δρῶ τούτῳ ταξειδίῳ, βροχαὶ ἀνθέων πίπτουσιν ἐπ' αὐτῶν,
 «καὶ ὁ ἀῆρ ἀντιλαλεῖ τοὺς ὕμνους τῶν μακάρων· οἱ κακοὶ,
 «ἀπεναντίας, φέρονται διὰ στενῶν καὶ σκοτεινῶν ἀτραπῶν· πρέ-
 «πει νὰ διαβῶσι καυστικὰς ἄμμους, πετρώδεις πεδιάδας, αἵτι-
 «τινες τοὺς κόπτουσιν εἰς κάθε βῆμα· πορεύονται γυμνοὶ, κα-
 «τατρυχόμενοι ὑπὸ τῆς δίψης, καθηγμαγμένοι καὶ ῥυπαροὶ,
 «βρεγόμενοι ὑπὸ θερμοσποδίας καὶ διαπύρων ἀνθράκων· βλέ-
 «πουσιν, ἔντρομοι, φρικώδεις ὁπτασίας, γοερὰ δὲ φωναὶ καὶ
 «σπαρταξικάρδιοι θοῆνοι προσβάλλουσι πανταχόθεν τὴν ἀκοήν
 των.» * Ἐκ τῶν δύο τούτων δρόμων, ὁ μὲν φέρει πρὸς τὴν
 μέλλουσαν μακαριότητα, ὁ δὲ πρὸς τὰς μελλούσας βασάνους.

Ἰδοὺ λοιπὸν ὁ ἄδης καὶ ὁ παράδεισος, ὁ μέλλων κόσμος

* *Inde*, par MM. Dubois de Jancigny et Xavier Raymond. p. 197

καὶ ἡ ἐν αὐτῷ τελουμένη δικαιοσύνη· ἰδοὺ ἡ ἱκανοποίησις τῆς ἀνάγκης, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, ἀποβλέπουσα ἐπέκεινα τοῦ τάρου. Ἄλλ' ἡ δημώδης αὕτη δοξασία δὲν εἶναι ἡ τελευταία ἀπόφανσις τῆς σοφίας τῶν βραχυμάνων. Ἰδοὺ ἡ τελευταία αὕτη ἀπόφανσις, καθ' ἣν μεταφυσικὴ ἐπίνοια εἰσδύει ἐν τῷ ὀρησκειτικῷ αἰσθηματι καὶ ἐπὶ τέλους τὸ συγχωνεύει: Σύμπασα ἡ δημιουργία εἶναι τὸ θέατρον αἰδίου κινήσεως, δυνάμει τῆς ὁποίας αἱ ψυχαὶ εὐρίσκονται εἰς τὰς πλέον διαφόρους καταστάσεις. Αἱ ἴδιαι ψυχαὶ οἰκοῦσιν ἀλληλοδιαδόχως σώματα ἀνθρώπων, ζώων, φυτῶν, * ἢ ἀνυψοῦνται εἰς βαθμὸν ἀνωτέρων πνευμάτων, εἰς ὑπερῆν ὑψηλοτέραν τῆς ἐπιγείου. Αναβαίνουνσιν ἢ καταβαίνουνσιν τὰς βαθμίδας τῆς κλίμακος, κατὰ τὸ ἄξιον ἢ ἀνάξιον τῆς διαγωγῆς των. Ἀλλὰ, εἰς τὸ τέλος τῶν διαδρομῶν τούτων, μετὰ καιρὸν ὑπολογιζόμενον κατὰ μυριάδας ἐτῶν, ὅλαι αἱ ψυχαὶ συγχωνεύονται ἐν τῷ στοιχείῳ τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον διαμένει μόνον ἐν τῷ ἀπείρῳ, πληρουμένῳ ἐκ τῆς μεμονωμένης αὐτοῦ μεγαλειότητος. Ἀκολούθως ἀρχίζει πάλιν νέα διαδρομή· αἱ ἀτομικαὶ ὑπάρξεις ἀναφαίνονται ἐπὶ τινα καιρὸν, ὅπως συγχωνευθῶσιν ἐκ νέου ἐν τῷ μεγάλῳ Ὄλῳ.

Ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι περιβόητος καὶ εἶχε μεγάλως διαδοθῇ ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἀπαντᾷται ἐν Αἰγύπτῳ· εὐρίσκονται ἔχνη αὐτῆς ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ἐπωνομάσθη μετεμψύχωσις. Ὡς προσπαθίσωμεν νὰ ἐμβατεύσωμεν εἰς τὴν κυρίαν αὐτῆς σημασίαν, εἰς τὴν ἀπόκρυφον ἔννοιαν, λαμβάνοντες αὐτὴν καθὰ παρήχθη ἐν τῇ Ἰνδῇ. Ἡ κίνησις, ἡ συνιστώσα τὴν ζωὴν, ἡ μετάβασις τῶν ψυχῶν ἐκ μιᾶς εἰς ἄλλην μορφήν εἶναι κα-

* *Lois de Manou*, XII, 58.

κόν. Αἱ μέλλουσαι βάσανοι εἶναι κακόν· ἡ μέλλουσα εὐδαιμονία εἶναι μὲν μικρότερον κακόν, ἀλλὰ πάντοτε κακόν, διότι ἡ ζωὴ καθ' ἑαυτὴν, ἡ ἀτομικὴ ζωὴ δὲν εἶναι καλή. Τὸ τέρμα τοῦ πόθου νοητικοῦ τινος πλάσματος πρέπει νὰ ᾔῃναι ἡ ἐξόδος αὐτοῦ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν μεταμορφώσεων, καὶ ἡ ὀριστικὴ αὐτοῦ συγχώνευσις ἐν τῷ μεγάλῳ Ὄλῳ, ἡ ἀπώλεια τοῦ αἰσθήματος, τῆς προσωπικότητος, τῆς συνειδήσεως, τῆς ζωῆς, πρὸς παντοτεινὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ τῆς μάστιγος τῆς ὑπάρξεως. Ο κόσμος, κατὰ τοῦτον τὸν λόγον, εἶναι ἀπέραντον καθαρτήριον· ὁ παράδεισος εἶναι ἡ παῦσις τῆς κινήσεως, τῆς συνειδήσεως, τῆς προσωπικότητος· ταιάυτη ἡ θεμελιώδης ἰδέα τῆς θρησκείας τῶν βραχμάνων.

Ἐν μέσῳ τῆς λατρείας ταύτης, περὶ τὸ 700 ἔτος πρὸ τῆς χρονολογίας μας, ἐσχηματίσθη ἰδιαιτέρα αἵρεσις, προσωρισμένη διὰ μεγαλότερον μέλλον, καὶ γνωστὴ ὑπὸ τ' ὄνομα βουδδισμός. Θεμελιωτὴς αὐτῆς ἦτο ὁ Σαχυαμούνης, ἐπονομαζόμενος Βούδδας, δηλαδὴ σφόδς. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν σας εἰς τινὰς βιογραφικὰς λεπτομερείας· ἡ διδασκαλία τοῦ Βούδδα συνδέεται στενῶς μὲ τὴν ζωὴν του.

Ὁ Σαχυαμούνης ἦτο βασιλόπαις. Μίαν τῶν ἡμερῶν ἐξερχόμενος, μὲ πολυάριθμον συνοδίαν, διὰ τῆς ἀνατολικῆς πύλης τῆς πόλεώς του, ἵνα μεταβῇ εἰς τὸν κῆπον τοῦ Λουμπίνη, ὅπου συνήπτοντο ὅλοι αἱ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, ἀπῆντησε καθ' ὁδὸν ἓνα γέροντα, ἀποκαμωμένον, ὑπέργηρον· οἱ ὁδόντες του ἐσείοντο· ἦτο κατεβρύτιδωμένος, φαλκρὸς, μόλις ἀρθρῶν βραγχνῶδεις καὶ δυστάρεστους φθόγγους· ἔκλινεν ὅλος ἐπὶ βρακτηρίας· ὅλα του τὰ μέλη ἔτρεμον. «Ποῖος εἶναι ὁ ἄνθρωπος οὗτος; εἶπεν ὁ βασιλόπαις εἰς τὸν ἡνίοχόν του. Εἰ-

« ναι χωρὶς δυνάμεις, ἡ κεφαλὴ τοῦ εἶναι πολιά, οἱ ὀδόντες
 « τοῦ κλονοῦνται, τὸ σῶμά τοῦ εἶναι κάτισχνον· στριζόμενος
 « ἐπὶ βακτηρίας περιπατεῖ μὲ κόπον, τρεκλίζων εἰς κάθε βῆμα.
 « Αὕτη εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα κατάστασις τῆς οἰκογενείας τοῦ, ἡ
 « μᾶλλον ὁ νόμος ὅλων τῶν ἐγκοσμίων πλασμάτων. — Αὐ-
 « θέντα, εἶπεν ὁ ἡνίοχος, ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι καταβεβλη-
 « μένος ἐκ τοῦ γήρατος· ὅλοι τοῦ αἰ αἰσθήσεις ἐξησθένισαν· ἡ
 « ταλαιπωρία ἡράνισε τὴν δυνάμιν τοῦ· εἶναι περιφρονημένος
 « παρὰ τῶν γειτόνων τοῦ καὶ ἐγκαταλειμμένος, ὡς τὸ νεκρὸν
 « ξύλον εἰς τὸ δάσος· ἀλλ' αὕτη δὲν εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα κατάστα-
 « σις τῆς οἰκογενείας τοῦ. Εἰς κάθε πλάσμα, ἡ νεότης νικᾷται
 « ὑπὸ τοῦ γήρατος· ταιούτος ὁ κοινὸς κλῆρος ὅλων τῶν πλα-
 « σμάτων. — Τοιουτοτρόπως λοιπὸν, ὑπέλαβεν ὁ ἡγεμὼν, τὸ
 « ἀμαθὲς καὶ ἀδύνατον πλάσμα, ἐν τῇ ἀκρισίᾳ αὐτοῦ, ὑπερη-
 « φανεύεται διὰ τὴν νεότητα, ἥτις τὸ μεθύει, καὶ δὲν βλέπει
 « τὸ γῆρας τὸ ὁποῖον τὸ περιμένει· ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ, θὰ φύ-
 « γω. Ἡνίοχε, γύρισε ἀμέσως τὴν ἀμαξίαν μου. Ἐγὼ, ὅστις εἶ-
 « μαι ἐπίσης ἡ μέλλουσα διατριβὴ τοῦ γήρατος, τί κοινὸν ἔχω
 « μὲ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν χαράν; » Καὶ ὁ νέος βασιλόπαις,
 στρέφων τὴν ἀμαξίαν τοῦ, ἐπὶ κνήλθεν εἰς τὴν πόλιν, χωρὶς νὰ
 ὑπάγῃ εἰς Λουμπίνην.

Παρόμοιαι σκηναὶ ἀνανεοῦνται. Ὁ Σακυαμούννης ἀπαντᾷ
 ἕνα ἀσθενῆ, ἕνα νεκρὸν καὶ ἐπιστρέφει πλήρης μελαγχολίας
 εἰς τὴν πόλιν, ὅθεν ἐξήρχετο διὰ νὰ ζητήσῃ, τὰς διασκεδάσεις
 καὶ τὴν ἡδονὴν. Τελευταῖόν τι συνάντημα ἀποφασίζει περὶ τοῦ
 μέλλοντός τοῦ. Εὐρίσκει καθ' ὁδὸν ἄνθρωπον τινα παραδοθέντα
 εἰς ὅλας τὰς σκληραγωγίας τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς· ἀποφασί-
 ζει νὰ τὸν μιμηθῇ καὶ συναισθάνεται ὅτι προωρίσθη νὰ ἐπενερ-

γήση ισχυρῶς ἐπὶ τῶν ὁμοίων του. Ὁ βασιλεὺς ἐναντιοῦται εἰς τοῦτο, ἀλλὰ ματαίως. «Βασιλεῦ, τὸν λέγει μίαν ἡμέραν «ὁ υἱός σου, ἰδοὺ ἔφθατεν ὁ κακὸς τῆς ἐμφανίσεώς μου εἰς «τὸν κόσμον· μὴ μὲ ἐμποδίζετε εἰς τοῦτο καὶ μὴ λυπεῖσθε· «ὑποφέρετε, βασιλεῦ, ὑποφέρετε ν' ἀπομακρυνθῶ.» Ὁ βασιλεὺς, μὲ δακρύοντας ὀφθαλμούς, τῷ ἀπήντησε: «Τί νὰ πράξω, υἱέ «μου, διὰ ν' ἀλλάξης γνώμην; Εἰπέ μοι τί δῶρον ἐπιθυμεῖς «νὰ σὲ κάμω; Ἐμὲ τὸν ἴδιον, τὸ παλάτιον τοῦτο, τοὺς ὑπη- «ρέτας μου, τὸ βασίλειον μου, λάβε τὰ πάντα. — Βασιλεῦ, «ἀπεκρίθη ὁ ἡγεμονόπαις μὲ γλυκεῖαν φωνήν, τέσσαρα πράγ- «ματὰ ἐπιθυμῶ νὰ μὲ χαρίσητε. Ἄν ἡμπορῇτε νὰ μὲ τὰ δώ- «σητε, θὰ μείνω πλησίον σας. Νὰ μὴ μὲ καταλάβῃ ποτὲ «τὸ γῆρας· νὰ χαίρω πάντοτε ἀνθηρὰν νεότητα· ἢ ἀσθένεια, «πάντῃ ἀνίσχυρος ἐπὶ τοῦ σώματός μου, νὰ μὴ μὲ προσβάλ- «λῃ ποτὲ· ἢ ζωὴ μου νὰ μὴν ἔγῃ ὅρια καὶ παρὰ κρήν.» Ὁ βασιλεὺς, ἀκούων τοὺς λόγους τούτους, κατεθλίβῃ. «Ὡ τέκνον «μου, ἀνέκραξε, μὲ ζητεῖς τ' ἀδύνατα, καὶ ὅ,τι δὲν ἐξαρτᾶται «ἀπὸ ἐμὲ. — Βασιλεῦ, ἀπεκρίθη ὁ νέος, ἂν δὲν δύνασθε νὰ μὲ «χαρίσητε τὰ τέσσαρα κυριώτερα πράγματα, εὐαρεστήθητε «τοῦλάχιστον νὰ μὲ χαρίσητε ἕτερον: νὰ μὴ ὑπόκειμαι, ἐκλεί- «πων τοῦ κόσμου τούτου, εἰς τὰς περιπετείας τῆς μετεμψυ- «χώσεως.»

Ὁ βασιλεὺς θέλει νὰ ἐναντιωθῇ διὰ τῆς βίης εἰς τὸν σκο- πὸν τοῦ υἱοῦ του. Ὁ Σακυαμούννης ματαιώνει τὴν πατρικὴν ἐπα- γρύπνησιν. Προσγλωττᾷ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν ἀνθρωπότητα ἐκ τῶν δεινῶν της. Ἐγκαταλείπει κρυφίως τὴν αὐλὴν, τὸ παλάτιον καὶ τὴν πόλιν τῆς διαμονῆς του· ἀνταλλάσσει τὰ βασιλικά του φορέματα μὲ τὰ ῥάκη ἐνὸς ἐπεί-

του, ζῇ πλανώμενος καὶ ἐν τῇ μεγαλητέρᾳ στερήσῃ πάσης ἡδονῆς, ἐν τῇ αὐστηροτέρᾳ ἐγκρατείᾳ. Μετὰ πολλὰ ἔτη κακουχιῶν καὶ νηστειῶν, τῷ ἐπεφάνη, μίαν τῶν ἡμερῶν, τὸ φῶς καὶ αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ὁ ἐλευθερωτὴς τοῦ κόσμου. Κηρύττει τὴν διδασκαλίαν του εἰς τινὰς μαθητάς· οἱ μαθηταὶ οὗτοι τὴν ἀναγγέλλουσιν εἰς ἄλλους· ὁ νέος λόγος διαδίδεται.*

Ἡ διδασκαλία τοῦ Βούδδα ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς δεινούς πολέμους. Ἀφοῦ ἐγύθησαν ἕνεκα αὐτῆς χεῖμαρφοὶ αἵματος, ἀπεβλήθη ἐκτὸς τῆς, Ἰνδίας, ἔνθα ἔλαβε τὴν ἀρχήν. Ἄλλοι λαοὶ τὴν ἐδέχθησαν ὁ βουδδισμὸς ἀριθμεῖ σήμερον, ἐν Μογγολίᾳ, Θιβέτ καὶ Κίνα, τριακόσια τοῦλάχιστον ἑκατομμύρια ὁπαδῶν. Καμμία ἄλλη λατρεία τῆς ὑψηλίου δὲν ἔχει τοιοῦτον ἀριθμὸν ὁπαδῶν ὅποια ἡ διδασκαλία αὕτη;

Ὁ Βούδδας εἶναι ὁ ἐλευθερωτὴς· ἀρροιοῦται ἀνεξαρτέτως εἰς τὴν ἀποστολήν του. Ἐν τῇ γῶρᾳ τῶν φυλετικῶν διαίρεσεων, κηρύττει «νόμον τινὰ χάριτος δι' ὅλους» ὡς εἶπεν αὐτολεξεῖ μίαν ἡμέραν εἰς τοὺς ὑπερηφάνους βραχμῆνας, οἵτινες τὸν ἐνέπαιζον, διότι κατεγίνετο νὰ κάμῃ προσήλυτον ἕνα πτωχόν. Ἀναμφιβόλως ἡ ιδέα τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος ὑπῆρξεν ἐν τῶν ἀπορρήτων τῆς ἰσχύος του. Ἀλλὰ ποία ἡ χάρις αὕτη, τῆς ὁποίας γίνεται ὁ διερμηνεύς; ποίας φύσεως εἶναι ἡ ἀπελευθερώσις τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται; Τὸ θέαμα τῆς ἀσθενείας, τοῦ γήρατος καὶ τοῦ θανάτου ἦτο ἡ ἀρχὴ τῆς κλήσεώς του. Ἡ ζωὴ εἶναι λυτηρὰ, ἡ ζωὴ εἶναι κακόν, αὕτη ἡ βάσις τῶν ιδεῶν του, καὶ ἰδοὺ πῶς συλλογίζεται. Ῥίξα ὅλων

* Ἴδε *Le Bouddha*, par M. Barthélemy Saint-Hilaire. Οἱ ἄνωθι συντομευθέντες διάλογοι εὐρίσκονται εἰς τὴν 12 σελίδα καὶ ἐπομένας τοῦ βιβλίου τούτου.

τῶν κακῶν εἶναι ἡ ἐπιθυμία, διότι ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας ματαιοῦται. Λοιπὸν ἡ ἐλευθέρωσις συνίσταται εἰς τὴν ἀπάρνησιν πάσης ἐπιθυμίας. Ὁ ὑπέρτατος σκοπὸς τοῦ σοφοῦ εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὴν κατάστασιν, ἥτις, κατὰ τὴν ἱερὰν γλῶσσαν τῶν βουδδιστῶν, ὀρίζεται διὰ τοῦ ὀνόματος Νιρβάνα. Ὁ ὅρος οὗτος, τὸν ὁποῖον ἐμελέτησαν μὲ πολλὴν ἐπιστασίαν οἱ πολυμαθεῖς ἐν Εὐρώπῃ, σημαίνει, κατὰ τοὺς μὲν, τὸ ἀπόλυτον μηδέν, κατ' ἄλλους δὲ, τὴν μηδένωσιν τοῦ ατόμου. Ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἡ θεμελιώδης ἐκδήλωσις τῆς ζωῆς. Ἐνόςψω ζῶμεν, ποθοῦμεν εὐδαιμονίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἀναζήτησις εἶναι πλάνη. Εἰς ἄλλας ὑπάρξεις, ἄλλαι ἀποπλανήσεις μᾶς περιμένουσιν. Δὲν ὑπάρχει εἰρήνῃ ἢ ἐν τῇ μηδένώσει· ἵνα φύγωμεν τὴν δυστυχίαν πρέπει νὰ παύσωμεν τοῦ εἶναι· πρέπει νὰ εἰσέλθωμεν ἐν τῷ Νιρβάνα. Ἐπιθυμῶ νὰ προλάβω τὴν ὑπόψιν ὅτι παραδέχομαι ἐνταῦθα, χάριν τοῦ θεμάτός μου, ἐρμηνεῖαν τῶν δογμάτων τοῦ Βούδδα, ἀσυμβίβαστον μὲ τὴν σοβαρὰν ἐπιστήμην. Ἰδοὺ τὰ ἴδια λόγια ἐνδόξου τινὸς σοφοῦ, ὅστις ἐμελέτησεν εἰδικῶς τὴν ὕλην ταύτην: «Ἡ ἐλπίς, τὴν ὁποίαν ὁ «Σακχαμούνης προσέφερεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, λέγει ὁ Ε. «Βουρνούφ, ἦτο τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ νὰ ὑπεκφύγῃ τὸν νόμον τῆς μετεμψυχώσεως, εἰσερχόμενοι ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ «καλουμένῳ Νιρβάνα, ἦτοι ἐν τῇ μηδένώσει.»*

* Introduction à l'histoire du Bouddhisme indien, page 153. "Ἄλλοι διεφώνησαν καὶ εἰσέτι διαφωνοῦσιν, ὥς πρὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ Βουρνούφ. Ἄλλ' ἡ διαφωνία εἶναι μεταφυσικὴ μᾶλλον ἢ θρησκευτικὴ. Πρόκειται νὰ μάθωμεν, ἂν ὁ Βούδδας διδάσκει τὴν κυρίως λεγομένην μηδένωσιν ἢ μόνον τὴν καταστροφὴν τῆς προσωπικότητος, διὰ τῆς συγχωνεύσεώς της ἐν τῇ ἀγνώστῳ ἀρχῇ τῶν πραγμάτων. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς πρακτικὰς συνεπείας, ἀμφότεραι αἱ ἐπόψεις ταυτίζονται. Δύναται τις νὰ συμβουλευθῇ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου τὰς *Etudes Orientales* de M. Franck, Paris 1861 καὶ εἰδικόν τι πῶνμα τοῦ M. Carrière ἐν τῇ *Revue philosophique* de Halle (γερμανιστὶ), τόμος 39 (1861).

Ἀλλὰ θὰ εἶπητε (καὶ ἐγὼ συνέλαβον τὴν ἐρώτησιν ταύτην), διατί ἡ διδασκαλίᾳ αὕτη δὲν καταντᾷ εἰς τὸ συμπέρασμα τῆς τῶν κυρηναϊκῶν; Ἀφοῦ ἡ ζωὴ εἶναι κακόν, διατί ὁ Σακυαμούννης δὲν συνιστᾷ τὴν αὐτοχειρίαν; Διότι ὑπάρχει ὁ φόβος τῆς ἀναγεννήσεως, καὶ μόνον ἡ καλὴ ζωὴ ἡμπορεῖ νὰ προφυλάξῃ ἐκ τῆς συμφορᾶς ταύτης. Ἡ μηδένωσις εἶναι τὸ πρόνομιον τοῦ σοφοῦ καὶ ὁ στέφανος τῆς ἀρετῆς. Ὅθεν, καὶ τοῦτο δικαίως μᾶς φέρει εἰς ἀπορίαν, ἡ ἄνευ ἐλπίδος καὶ ἄνευ Θεοῦ ὀρησκέα αὕτη διδάσκει πολλάκις καθαρὰν ἠθικὴν, καὶ ἀγιάζει, τρόπον τινά, διὰ τῆς ἀρετῆς τὸ δόγμα τοῦ μηδενός.

Αἱ ἀπαίσιαι ἰδέαι, τὰς ὁποίας σᾶς ἐξέθεσα, δὲν εἶναι βεβαίως αἱ τῶν τριακοσίων ἑκατομμυρίων βουδδιστῶν, τοὺς ὑποίους περιλαμβάνει ὁ κόσμος. Ἡ ἰδέα περὶ μελλούσης ἀνταποδόσεως καθιστᾷ ἀναμφιβόλως δημώδη τὴν διδασκαλίαν: ὁ βουδδισμὸς διατηρεῖ τὴν βραχυμανικὴν ἰδέαν τῆς μετεμψυχώσεως, καὶ ἀνταμείβει ἢ τιμωρεῖ τὰς ψυχὰς διὰ τῶν διαφόρων θέσεων, εἰς τὰς ὁποίας καλεῖται ἑκάστη, κατὰ τὰς ἀρετὰς ἢ τ' ἀμαρτημάτων της, ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τοῦ παντός. Ἀλλ' ἡ ἐπιθυμία τοῦ σοφοῦ, ὅστις ἐμορφώθη εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Σακυαμούννη, εἶναι ἡ παρὰ τοῦ ἰδίου Σακυαμούννη ἐκφρασθεῖσα πρὸς τὸν βασιλέα πατέρα του, καὶ ἥτις εἶναι ἡ ἀφρηρία τοῦ ἔργου του καὶ ἡ κλείς τῆς θεωρίας του, ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐκφύγῃ τὴν μετεμψύχωσιν, δηλαδή τὴν κίνησιν τῆς ζωῆς. Ὑπάρχει μέλλον ἐπέκεινα τῶν στενῶν ὁρίων τῆς παρούσης ὑπάρξεως: ὁ νοῦς τοῦ χυδαίου δύναται νὰ ἐμμείνῃ ἐνταῦθα· ἀλλ' ἡ ἀτομικὴ ὑπαρξίς, ἔστω καὶ σχετικῶς εὐδαίμων, εἶναι πάντοτε δδύνη· ἡ ἐλευθέρωσις ἐκ παντός κακοῦ δὲν ἐπιτυγχάνεται εἰμῇ

διὰ τῆς παύσεως τῆς προσωπικῆς ζωῆς· αὕτη εἶναι ἡ βάσις τῆς διδασκαλίας.

Ἡ θρησκεία τοῦ Βούδδα εἰσεχώρησεν ἐν Κίνα, ὅπου ἐφείλκυσε τὰς καρδίαις τοῦ λαοῦ, ἐνῷ οἱ σοφοί, οἱ λόγιοι, οἱ μανδαρῖνοι, ὡς τοὺς ὀνομάζουσι, πρεσβεύουσι τὴν θρησκείαν, τῆς ὁποίας ὁ διάστημος Κονφούκιος ἐχρημάτισεν ὅχι ὁ θεμελιωτῆς, ἀλλ' ὁ ἀναμορφωτής. Ὁ Κονφούκιος ἦτο φιλόσοφος· ἀλλὰ φιλόσοφος εἰς τὸν ὁποῖον προσφέρουσι τιμὰς συνιστώσας εἶδος λατρείας. Ἀνὴρ σοφός, ἀλλ' ἀπλῶς ἀνθρωπίνης σοφίας, ἀπέστρεψε τὸ πνεῦμα τῶν μαθητῶν του ἐκ τῶν περὶ τοῦ μέλλοντος ἰδεῶν, καὶ ἠθέλησε ν' ἀναμορφώσῃ τὴν κοινωνίαν, χωρὶς νὰ ζητήσῃ στήριγμα ἔξω τῆς γῆς. «Ὅσῃν καλὴν θέλησιν «καὶ ἂν ἔχῃ τις» λέγει σύγχρονός τις συγγραφεὺς, μελετήσας ἰδίως τὰς δοξασίας τῆς Ἀνατολῆς, «θα ἦτο πολὺ δύσκολον, «μετὰ προσεκτικὴν ἐρευναν τῶν κειμένων της, νὰ διευκρινήσῃ «τὸ δόγμα μελλούσης ζωῆς.» *

Οἱ λόγιοι, θιασῶνται τοῦ Κονφουκίου, δὲν ἔχουσιν, ὡς παρτηρεῖτε, καλλιτέραν ἐλπίδα ἢ οἱ βραχυᾶνες καὶ οἱ βουδδισταί. Ἐβεβαίουν ὅτι ὁ Κονφούκιος διέστρεψε τὴν διδασκαλίαν, τῆς ὁποίας διετείνετο ὅτι ἐπεχείρει τὴν ἐξακολούθησιν· τὸν κατηγορήσαντες ὅτι διέγραψεν ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ ἐκδοθέντων ἱερῶν βιβλίων τὰ πατροπαράδοτα δόγματα, ἅτινα περιεῖχε τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῶν βιβλίων τούτων. Δὲν ἐξέτασα τὴν δικογραφίαν ταύτην. Ἀλλὰ, σᾶς ἐρωτῶ, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀνὴρ σοφός, ὅποιάδηποτε καὶ ἂν ᾦναι ἡ ἀξία του, ἡμπορεῖ νὰ διαγράψῃ ἐκ θρησκευτικοῦ συμβόλου τὴν ἐλπίδα

* Dictionnaire des Sciences philosophiques, ἐν τῷ ἄρθρῳ *Chinois*.

μακαρίας ζωῆς ἐπέκεινα τοῦ τάφου; * Ἰδοὺ ἄλλως ἐν πραγματικὸν ἐπειχέειν. Ἀναγινώσκουμεν τοὺς ἀκολούθους λόγους εἰς τὰ συγγράμματα συγχρόνου τινὸς τοῦ Κονφουκίου, τὸν ὁποῖον ἀνερέρουσιν ὡς μαρτυρίαν, ἐν τῇ ἀμφισβητήσῃ τὴν ὁποίαν ὑπαινίχθη, ὡς διατηρήσαντα τὰ δόγματα, ἅτινα διέστρεψεν ὁ Κονφούκιος:

«Εὐρισκομένου τοῦ Μου-σῶ εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Τσὶν, ὁ «Φάν ὑπῆγεν εἰς προϋπάντησίν του, καὶ τὸν ἠρώτησε λέγων: «Οἱ ἄνδρες τῆς ἀρχαιότητος εἶχον τὴν παροιμίαν ταύτην: «ἀποθνήσκει τις, ἀλλὰ δὲν χάνεται ἐξ ὅλο- «κλήρου. Ποία ἡ ἔννοια τῆς παροιμίας ταύτης; — Μὴ «ἀπαντήσαντος τοῦ Μου-σῶ, ὁ Φάν εἶπεν: Ἄλλοτε οἱ πρόγο- «νοι τοῦ Κάϊ προηγήθησαν τῶν χρόνων τοῦ Σοῦν, καὶ ἦσαν «ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ Γιάο... Ἡ παροιμία δὲν ἔχει τάχα ὑπ' «ὄψιν τὴν δικαίωσιν τῶν οἰκογενειῶν; — Ὁ Μου-σῶ εἶπεν: «Ὅσα ἔχουσα νὰ λέγωσι περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου δια- «φέρουσιν ὀλοτελῶς τῆς παρὰ σοῦ καλουμένης κοσμικῆς δικαι- «ωνίσεως τῶν οἰκογενειῶν. Ἐν τῷ βασιλείῳ τοῦ Λοῦ ὑπῆρχε «τὸ πάλαι ὑπουργός τις τοῦ Κράτους, ὅστις ἔλεγεν: Ὅταν «ἀπέθανεν ὁ Τσάγγης, εἶπαν περὶ αὐτοῦ ὅτι πάντοτε ἐπέζη, «δηλαδὴ ὅτι αἱ καλαὶ του ὁδηγαὶ ἤθελον μεταδοθῇ εἰς τοὺς «ἐπερχομένους αἰῶνας. Δὲν ἐξηγεῖται οὕτω ἡ παροιμία; Ἐγὼ «οὕτω τὴν ἐννόησα. Οἱ ἅγιοι ἔχουσιν ἀρετὰς, αἵτινες ἐπιζῶσιν

* Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι δυνατόν νὰ εὐρεθῶσιν εἰς Κίναν, ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν προ- γόνων ἰδίως, τὰ ἔχνη πίστεως εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Δὲν ἀρνοῦμαι προσέτι ὅτι ὁ Κονφούκιος συνήργησε νὰ ἐκλαϊκώσῃ τὴν ἰδέαν τῶν συμπατριωτῶν του. Θέλω μόνον νὰ εἶπω ὅτι τὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας εἶναι τοῦλάχιστον πολὺ σκοτει- νόν· ἐνίοτε δὲν ἀναφέρεται διόλου εἰς τὰ συγγράμματα τῆς σινικῆς σοφίας, καὶ ὅτι δὲν δύναται τις ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν ἐνέργειαν ἐνὸς μόνου ἀτόμου γεγονὸς τό- σον σημαντικόν.

«εἰς ἀόριστον χρόνον. Οἱ σοφοὶ ἔχουσιν ἀρετάς, αἵτινες ἐπιζῶ-
 «σιν ὡσαύτως ἐπ' ἄπειρον. Οἱ λόγοι τῶν ἐρχομένων μετὰ
 «τοὺς σοφοὺς μεταδίδονται ἐπίσης εἰς τὰς μελλούσας γενεάς.
 «Μολονότι αἱ τρεῖς αὗται τάξεις τῶν σοφῶν δὲν ζῶσιν εἰμὴ
 «ἐπὶ τινα καιρὸν, λέγεται περὶ αὐτῶν ὅτι δὲν χάνονται ἐξ
 «ὀλοκλήρου. Ἰδοὺ τί σημαίνει ἡ ῥῆσις δὲν χάνομαι ἐξ
 «ὀλοκλήρου.» *

Τοῦ σοφοῦ λοιπὸν ἐπιζῶσιν αἱ ἀγαθαὶ συμβουλαὶ ἢ τὰ κα-
 λὰ αὐτοῦ ἔργα. Ὁ συγγραφεὺς τῆς μεταφράσεως, τὴν ὁποίαν
 ἀνέφερον ἤδη, βεβαιῶ ὅτι ἐν ὀλοκλήρῳ τῷ βιβλίῳ, ἐξ οὗ τὸ
 χωρίον τοῦτο, δὲν ὑπονοεῖται μέλλουσα ζωὴ· ἀλλ' οὐδὲ ἀπαν-
 τᾶται ἐν αὐτῷ, ὡς ὑπόθεσις, ἡ ἰδέα ὅτι τὸ ἄτομον δύναται νὰ
 ἔχῃ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀρχὴν ἀθανάτου ὑπάρξεως. Οὐδὲν ἐπιζῇ
 τῷ ἀνθρώπῳ, εἰμὴ μόνον τὰ ἔργα του, ἅτινα μένουσιν εἰς τὴν
 ἀνθρωπότητα. Θέλετε ν' ἀκούσητε τὴν ἔκφρασιν τῆς ἰδέας
 ταύτης εἰς καθαρὰν γαλλικὴν γλῶσσαν; „Nous affirmons que
 „celui qui aura choisi le bien aura été le vrai sage. Celui-là sera
 „immortel, car ses œuvres vivront dans le triomphe définitif
 „de la justice.... Tandis que l'homme méchant, sot ou frivole
 „mourra tout entier, en ce sens qu'il ne laissera rien dans le ré-
 „sultat général du travail de son espèce, l'homme voué aux bon-
 „nes et belles choses participera à l'immortalité de ce qu'il a ai-

* Dictionnaire des sciences philosophiques, ἐν τῷ ἄρθρῳ Confucius.
 Σκεπτόμενοι ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ διαλόγου τούτου, δυνάμεθα, μὲ φαίνεται, νὰ πορι-
 σθῶμεν δύο σημαντικὰς ἀληθείας; 1-ον τὴν ὑπαρξίν ἀρχαίας παραδόσεως βεβαι-
 ούσης τὴν ἀθανασίαν τῶν ψυχῶν. 2-ον τὸ ἐπιγένημα ἀπίστου φιλοσοφίας ἀνα-
 γούσης τὸ θρησκευτικὸν δόγμα εἰς ἀπλοῦν σύμβολον τῶν κοσμικῶν γεγονότων.
 Ἡ ἰδία ἀπόπειρα γίνεται καθ' ἡμᾶς ὡς πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν· ἀλλ' αἱ
 προσπλῆθαι τῶν σκεπτικῶν μας, καίτοι εἰσφύεις, ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχωσιν ἐν τῷ
 χριστιανῷ κόσμῳ, ὡς αἱ τῶν λογίων Σινῶν.

„mé... Les œuvres de l'homme de genie et de l'homme de bien
 „échappent seules ainsi à la caducité universelle; car seules el-
 „les comptent dans la somme des choses acquises, et leurs fruits
 „vont grandissant, même quand l'humanité ingrate les oublie.
 „Rien ne se perd.“ * Τουτέστι: «Βεβαιοῦμεν ὅτι, ὅστις ἐκλέ-
 «γει τὸ ἀγαθὸν εἶναι ὁ ἀληθὴς σοφός. Οὗτος θὰ ᾔῃ αἰώνιος,
 «διότι τὰ ἔργα του θὰ ἐπιζήσωσιν εἰς τὸν ὀριστικὸν θρίαμβον
 «τῆς δικαιοσύνης.... Ἐνῶ ὁ κακεντρεχὴς, ὁ μωρὸς ἢ ὁ μά-
 «ταιος θ' ἀποθάνῃ ἐξ ὀλοκλήρου, καθόσον δὲν θ' ἀφήσῃ τίποτε ἐν
 «τῷ γενικῷ ἐξαγομένῳ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους·
 «ὁ ἐπιδοθεὶς εἰς τ' ἀγαθὰ καὶ καλὰ θὰ συμμεθέξῃ εἰς τὴν
 «ἀθανασίαν ἐκείνων, ἅτινα ἡγάπησεν.... Τοιοῦτοτρόπως, τὰ
 «ἔργα μόνα τοῦ μεγαλοφυοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ὑπεκφεύγουσι
 «τὴν καθολικὴν παρακμὴν, διότι μόνα λογίζονται ἐν τῷ ποσῷ
 «τῶν ἐπικτητῶν πραγμάτων, οἱ δὲ καρποὶ των ὁσήμεραι αὐ-
 «ξάνουσι, καὶ ἂν ἡ ἀγνώμων ἀνθρωπότης τὰ λησμονεῖ. Τί-
 «ποτε δὲν χάνεται.»

Οὔτοι εἶναι λόγοι ἀνδρὸς ἀγχίνους, ἐνὸς τῶν εὐφρεστέρων
 ἀντιπάλων τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, τοῦ Κ. Ἑρνέστου
 Ῥενᾶνος. Ἡδὲ, ὁ Κ. Ῥενᾶν μᾶς προβάλλει τὴν περὶ ἀθανα-
 σίας θεωρίαν του ὡς νέαν διδασκαλίαν. Δὲν τὴν κατακρίνω
 ὡς παλαιάν, ἀλλ' ἀφοῦ τὴν εὐρίσκομεν εἰς κείμενα φέροντα
 χρονολογίαν δύο χιλιάδων καὶ τριακοσίων ἐτῶν, ζητῶ νὰ μὴ
 τὴν ἐκλάβῃ τις ὡς προῖόν τοῦ νεωτέρου πνεύματος, καὶ ἐκ
 τῶν τελευταίων καινοτομιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἐννοίᾳ, ἥτις ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ οὐσίᾳ
 τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν, ἡ ὑπαρξὶς εἶναι κκχόν, καὶ πρέπει νὰ

* Ernest Renan, *Introduction au Livre de Job*, p. xc. et xci.

νά ἐξέλθωμεν αὐτῆς ὅσον οἶόν τε τάχιον. Ἡ ἀπεγνωσμένη αὕτη σχέψις, ἡ ἔφρσις αὕτη πρὸς τὴν μηδένωσιν, δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ δημώδης πίστις τὸ εἵπομεν διὰ τὸν βουδδισμόν, ἃς τὸ ἐπαναλάβωμεν γενικῶς. Οἱ λαοὶ τῆς Ἀσίας ἔχουσι θρησκείας πλουσίας συναξάριων, ἀλληγοριῶν, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ ἰδέα τῆς ζωῆς. Ἄν ἔχωσιν, καθὼς ἡμεῖς, τὸν ὕλισμόν των, τὸ πνεῦμά των συνήθως τείνει μᾶλλον νὰ καταστήσῃ τὴν ὕλην φαινομενικὴν, τὸ σῶμα πλάσμα τῆς φαντασίας. Τὸ στενὸν διάστημα, τὸ χωρίζον τὴν κοιτίδα ἐκ τοῦ τάφου, δὲν τοῖς ἐπαρκεῖ διόλου· ἡ φαντασία των φέρεται πρὸς τὰς ἀπείρους χώρας θείου τινὸς κόσμου· κατὰ τὴν σχέσιν ταύτην ὑπάγονται εἰς τὸν κοινὸν νόμον, μαρτυροῦσι τὴν ἔφρσιν ταύτην πρὸς τὴν ζωὴν, πρὸς τὴν ἀτελεύτητον ζωὴν, ἥτις εἶναι ἡ εὐχὴ, καὶ οὕτως εἰπεῖν, ἡ κραυγὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἀλλ' ἡ ἀπόκρυφος σημασία τῶν συμβόλων των, ἡ βαθεῖα ἐννοια τῶν ἱερῶν αὐτῶν βιβλίων, ἡ φιλοσοφία ἐν ἐνὶ λόγῳ τῆς θρησκείας των, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἐφημέρου καὶ ἀπαισίου φαινομένου τῆς προσωπικῆς ζωῆς, εἶναι αὕτη ἡ ἄρνησις τῆς μακαρίας αἰωνιότητος. Δὲν θέλω νὰ συγχύσω τὰ διακεκριμένα, καὶ νὰ ταῦτοποιήσω τὴν ἐν τῷ στοιχείῳ τοῦ παντὸς ἀπορρόφησιν, τὴν ὁποῖαν διδάσκει ὁ πανθεισμός, μὲ τὰς διδασκαλίας, αἵτινες ἰσχυρίζονται τὴν κυρίως λεγομένην μηδένωσιν. Ἀλλ' ἐδῶ δὲνπραγματευόμεθα περὶ μεταφυσικῆς. Οὐδεὶς ἀντιλέγει ὅτι ὁ πανθεισμός εἶναι ὁ ἐπικρατέστερος χαρακτήρ τῶν ἁσιατικῶν θρησκειῶν· καὶ ὅτι ἐπομένως αἱ θρησκεῖαι αὗται καταντῶσιν εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς διαρκοῦς ζωῆς, τῆς αἰδίου ζωῆς τῶν πλάσμάτων. Ἀκούσατε ὡς πρὸς τοῦτο τὰ συμπεράσματα ἑνὸς μέλους τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας: «Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι ἡ μακρὸν ὕψοςμα

«ὀδυνῶν καὶ δυστυχιῶν· ἡ σωτηρία συνίσταται εἰς τὸ νὰ μὴ «ἐπανέλθῃ τις ποτὲ ἐν αὐτῇ. Τριαύτη εἶναι ἐν ὁλοκλήρῳ τῷ «ἰνδικῷ κόσμῳ, ὁπουδῆποτε καὶ ἂν τὸν θεωρήσωμεν, εἰς οἷαν- «δῆποτε ἐποχὴν τὸν λάβωμεν, ἢ ἐλεεινὴ πίστις, τὴν ὁποίαν «ἐκαστος συμερίζεται, καὶ τὴν ὁποίαν πρεσβεύουσιν οἱ βραχ- «μᾶνες καὶ οἱ βουδδισταὶ πάσης σχολῆς, πάσης αἱρέσεως, «πάσης ἀποχρώσεως, παντὸς καιροῦ.» * Οἱ βραχμᾶνες, οἱ σοφοὶ βουδδισταὶ, οἱ πεπαιδευμένοι Σινοὶ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ κατανοήσωσι τὴν ἐλπίδα τῆς ἀθανασίας. Ἡ πείρα τῶν ἀθλιότητων μας, τὴν ὁποίαν δὲν διαφωτίζει οὐδεμία ἀκτίς τῆς αἰωνίου ἀγάπης, πείθει αὐτοὺς ὅτι βαλὺς ὕπνος εἶναι προτιμότερος τῆς ὠραιότερας ἡμῶν ἡμέρας, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους ὁ θάνατος εἶναι γλυκύς. Ἡ μεγαλητέρα τῶν ἐλπίς εἶναι νὰ ἐκλείψωσι, ν' ἀποσβεσθῶσι, ν' ἀποκοιμηθῶσι, νὰ χάσωσι τὸ αἶσθημα τῶν δεινῶν των, χάνοντες τὴν συνείδησιν ἑαυτῶν. Ἡ ἀνατολικὴ σοφία παριστάνει ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα τοῦ νοῦς κατὰ τῆς ζωῆς, μακράν προσπάθειαν τοῦ λόγου πρὸς ἀπόσβεισιν τῆς ἐλπίδος ἐν τῇ καρδίᾳ.

Γνωρίζετε τὰς βαρείας ἐκείνας ἡμέρας, αἵτινες φαίνονται τόσῳ μακρυναί, ὅχι ὡς ἐκ τῆς προσδοκίας τῆς ἐπιούσης, ἀλλὰ διότι ἀνησυχούμεν νὰ ἴδωμεν τὸ τέρμα των; Γνωρίζετε τὰς νύκτας ἐκείνας τῆς ἀϋπνίας, ὅτε ἡ σκέψις κουράζει, ὅτε τὸ αἶσθημα τῆς ὑπάρξεως εἶναι ἐπαχθές, ὅτε ἐπικαλούμεθα τὸν ὕπνον, ὡς εὐεργετικὴν θεότητα; Φαίνεται ὅτι, εἰς τ' ἀναρίθμητα ταῦτα ἀσιατικὰ πλήθη, οἱ σοφοὶ δὲν ἐδοκίμασαν ποτὲ τὴν ζωὴν εἰμὴ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, καὶ, ὅταν ἐμβλατέωμεν

* Le Bouddha, par M. Barthelémy St-Hilaire, page 122.

εἰς τὰς ἰδέας των, τὰ μελαγχολικώτερα ἐλεγείᾳ μας φαίνονται ῥοδόχροα, καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ἰωβ εἶναι σχεδὸν χαρμόσυνον.

Χθές, Κύριοι, ἐνῶ ἐμελέτων τὴν σημερινήν μου ὁμιλίαν, ὁ νοῦς μου ἐστράφη πρὸς ἄνδρα, κατέχοντα πρὸ πολλῶν ἐτῶν τὴν ἰδίαν θέσιν, ὅθεν ὁμιλῶ τὴν στιγμὴν ταύτην καὶ ὅστις εἰσῆλθεν ἔκτοτε ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἐκείνῃ ζωῇ, περὶ ἧς αἱ ὁμιλίαι αὗται. Μέρος τοῦλάχιστον τοῦ ἀκροατηρίου μου δὲν ἐλησμόνησε τὸν ἱεραπόστολον Λακροά. * Ὅσον τὸ κατ' ἐμέ, τόσῳ βαθεῖαν ἐντύπωσιν μὲ ἀφῆκεν, ὥστε μὲ φαίνεται ὅτι ἀκούω εἰσέτι τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ λόγον ἀντηχοῦντα ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ. Ὅταν ἐγνώρισα κάλλιον τὰ θερησκεύματα τῶν λαῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ κηρύξῃ τὸ Εὐαγγέλιον, ἐννόησα κάλλιον τὴν δύναμιν τῶν ἀγορεύσεών του καὶ τὴν θερμότητα τοῦ ζήλου του. Ἐννόησα κάλλιον τὴν περιπαθῆ εὐγλωττίαν, δι' ἧς ἐξήγειρε τὸν πόθον μας ὑπὲρ τοῦ ἁγίου ἔργου του, ἔργου φέροντος τὸν λόγον τῆς ζωῆς εἰς τὰς ἀπεράντους καὶ ζοφώδεις ἐκείνας χώρας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι κύπτουσιν ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἀναριθμήτων δεισιδαιμονιῶν, καὶ ἂν θελήσωσι νὰ φωτισθῶσι παρὰ τῶν ἱερέων καὶ τῶν σοφῶν των, διδάσκονται σύμβολόν τι ἀναγόμενον εἰς τὰ δύο ταῦτα ἄρθρα: τὸν τρόμον τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἐλπίδα τοῦ μηδενός.

Ἐπεστήσαμεν διαδοχικῶς τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἰνδίας, ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως.

* Ὁ Λακροά, ἱεραπόστολος εἰς τὰς ἀνατολικὰς Ἰνδίας, καταγόμενος ἐκ τῆς ἐπαρχίας Νευσατέλης τῆς Ἑλβετίας, μετέβη εἰς Γενεύην τὸ 1842. Αἱ ζωηρόταται διηγήσεις του καὶ ἡ νευρώδης εὐγλωττία τῶν παραινέσεών του κατέβηλγον εἰς ἄκρον τὸ ἐν τῇ Λέσχῃ τῆς Γενεύης συνερχόμενον πολυάριθμον ἀκροατήριόν του. Ὁ Λακροά ἀπέθανεν εἰς Καλκούταν τὸ θέρος τοῦ 1859.

Μίαν τῶν ἡμερῶν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου, συνεπείχ μεγάλων πολιτικῶν συμβάντων, ἅτινα ἐτροποποίησαν τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν, ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις συνηντήθησαν ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Μεσογείου. Τότε ἐτελέσθη ἡ μεγάλη συγχώνευσις τῶν ἰδεῶν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ συνηντήθησαν οὐ μόνον ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις, ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία πρότεινον ἀλλήλαις τὰς χεῖρας. Ἡ στιγμή ἦτο πανηγυρική· ποῖον τὸ ἐξαγόμενον αὐτῆς;

Ἄς ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα τῆς χρονολογίας μας. Αἱ Ἀθηναί, αἱ ἑνδοξαὶ Ἀθηναί, ἡ πόλις τῆς διανοίας καὶ τῶν τεχνῶν, ἦτο κατὰ τὴν παρακμὴν τῆς· τὸ θαυμασιὸν ἄστρον τ' οὐρανοῦ τῆς εὐφυΐας ἤρχιζε νὰ δῶη διαπαντός. Ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμήν τὸ ἄστρον ἔκλινε πρὸς τὸν ὀρίζοντα, ἔδριπτε τελευταίαν καὶ ζωηράν λάμψιν. Πολυάριθμος νεολαία, συρρέυσασα ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς ἀπεράντου ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, συνωθεῖτο εἰς τ' ἀμφιθέατρα τῆς πόλεως ταύτης, πρωτευούσης εἰσέτι τοῦ διανοητικοῦ κόσμου. Εἰς τὰ εὐρύχωρα ταῦτα ἀκροατήρια ἀντήχει ὁ λόγος ἀνδρῶς, τὸν ὁποῖον τινὲς ἐσέβοντο ὡς θεόν. Ἐκάλει ἐκυτὸν ὁ ἴδιος καθολικὸν ἱεράρχην· ἦτο ὁ μᾶλλον σεβαστὸς μεταξὺ τῶν φιλοσόφων, καὶ ὁ πολυμαθέστερος ἱερεὺς· ἐφαίνετο συγκεφαλαίων ἐν ἑαυτῷ ὅλην τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παρελθόντων αἰώνων, ὅλην τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὅλην τὴν θρησκείαν. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, τοῦ ὁποῖου ἡ φήμη δὲν ἐξισοῦται μὲ τὴν σημαντικότητά, ὠνομάζετο Πρόκλος. Ἦτο ὁ τελευταῖος μακρῆς σειρᾶς σοφῶν, καὶ ἡ διδασκαλία του περιεῖχε τὸ ἐξαγόμενον ἐργασίας τεσσάρων αἰώνων. Ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι, κατὰ τὸν ὁρισμὸν τῶν ἱστορικῶν, ἡ τῆς

Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, ἐπονομασθείσης οὕτω ἐκ τῆς πόλεως, ἔνθα ἔλαβε τὴν ἀρχήν. Πρὸς σχηματισμὸν τῆς σχολῆς ταύτης, συνέδραμεν ἡ Ἀνατολή καὶ ἡ Δύσις. Ἐκεῖ ἐδίδασκον ὅτι ἡ μυθολογία ἦτο ὁ φλοιὸς τῆς ἀληθείας, καὶ ὅτι ὁ πανθεϊσμὸς ἦτο ἡ οὐσία τῆς ἀληθείας. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἀντικατέστησαν τὸν ζῶντα θεόν, αἰτίαν τοῦ παντός, δι' ἀφηρημένης καὶ ἀγόνου ἐπινοίας, διὰ θεοῦ ἄνευ νοήσεως, ἄνευ ἐλευθερίας, ἄνευ ἐξουσίας. Οὐ μόνον δὲν διετήρησαν τὴν προσωπικὴν μας ὑπαρξιν μετὰ θάνατον, ἀλλ' ὅλη ἡ προσπάθεια τῆς διδασκαλίας των ἔτεινεν, ὅσῳ τὸ δυνατόν, εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ἀπὸ τῆς παρούσης ζωῆς. Οἱ Ἑλληνικοὶ μῦθοι, οἱ πλήρεις χάριτος ἐκεῖνοι μῦθοι, οἵτινες μετέδιδον παντοῦ τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν, δὲν ἦσαν πλέον εἰμὴ τὸ ἐλαφρὸν καὶ διαφανὲς ἔνδυμα τῶν ζοφερῶν ἐπινοιῶν τῆς Ἀσίας. Τὰ δόγματα τῶν Βραχμάνων ἐνιδρύθησαν, ὑπὸ ἄλλην μορφήν, ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ ἐξαγόμενον τῆς συναντήσεως τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς διανοίας.

Ἡ πνευματικὴ κίνησις ἦτο ὑπέρμετρος· ἡ ἀρχαία σοφία ἐφαίνετο συνάγουσα ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς ἵνα ὑποστηρίξῃ ἑαυτήν. Ἡ ἐνέργεια αὕτη ἦτο πάλῃ ζωηρὰ καὶ ἀπεγνωσμένη. Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἐπροσπάθουν ματαίως νὰ συνενώσωσι τὰ λαμπρὰ πλάσματα τοῦ μύθου μὲ τὰς βαθείας ἐπινοίας τῆς μεγαλοφυΐας· ἡ γῆ ἐσεῖετο ὑπὸ τὰ βήματά των, καὶ ἡσθάνοντο ἐκφεῦγον αὐτοὺς τὸ μέλλον. Διατί; διότι εἰς ἀπόκεντρόν τινα ἐπαρχίαν, ἀνθρωπὸς τις ἄσημος, ὅστις δὲν ἐσπούδασεν οὔτε τὴν σοφίαν τῆς Ἀνατολῆς, οὔτε τὴν φιλοσοφίαν τῆς Δύσεως, ἐκήρυττε τὴν αἰώνιον ζωὴν εἰς τινος

κωπηλάτας τῆς λίμνης Γενησαρέτ· διότι ἄνθρωπός τις, ὀνόματι Παῦλος, πολίτης τῆς ἐν Κιλικίᾳ Ταρσοῦ, κατελήφθη ὑπὸ τῆς μωρίας ταύτης καὶ τὴν ἑρρίπτεν εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τ' οὐρανοῦ· διότι εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τούτου διηγήθη πανταχόθεν τόσω ζωηρὰ πίστις ἐν τῷ ἀθανάτῳ μέλονται, ὥστε ἔτρεχον εἰς τὸ μαρτύριον ὡς εἰς πανήγυριν, ὅχι ἵνα ἀποφύγῃσι τὴν ὑπαρξίν, ἀλλ' ἵνα δράξωσι τὸν φοίνικα τῆς ἀτελευτήτου ζωῆς. Τίποτε δὲν ἠδύνατο ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νέας διδασκαλίας. Ὁ σπόρος ἐγένετο φυτὸν· τὸ φυτὸν ἤρξησεν εἰς πελώριον δένδρον. Ἡ ἐλάτη τῶν δασῶν μας, ἐκτείνουσα τοὺς κλάδους της εἰς τὸν ἥλιον, καλύπτει μὲ τὴν σκιάν της τὰ γειτνιάζοντα χαμόδευδρα καὶ τὰ ἐξαφανίζει, ἀφομοιοῦσα τὸν χυμὸν, ὅστις τὰ ἔτρεφεν· ὁ χριστιανισμὸς ἐπίσης αὐξάνων ἀπεστέρει ἀέρος καὶ φωτὸς τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐκάλυπτε τὸ ἔδαφος μὲ τὰ λείψανα τῶν ἀρχαίων ἰδεῶν, τῶν ὁποίων ὅλος ὁ ὁπὸς μετωχετεύθη ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ. Ἐδοκιμάσατε ποτὲ νὰ φαντασθῇτε τὴν πάλην, τῆς ὁποίας ὁ κόσμος ἦτο τὸ θέατρον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην; Καταλαμβάνετε πόσον πρέπει νὰ ὑπέφερον οἱ πολῖται τῆς Ῥώμης, ὅταν ἐζήτουν παρὰ τῆς ὑπερηφάνου ἐκείνης πόλεως νὰ παραιτηθῇ τῆς μεγαλοπρεπείας ἐκείνης, ὅπου αἱ θρησκευτικαὶ τελεταὶ συνηνοῦντο μὲ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους — τοῦ Καπιτωλίου της, γέμοντος ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ κόσμου — τῶν θριάμβων της, ὅπου οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἐφάνιντο λίαν ταπεινοὶ ἐνώπιον τοῦ βασιλεύοντος λαοῦ; Ἐννοεῖτε τὰ αἰσθήματα τῶν νέων ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἠθέλον νὰ ἐξαλείψωσι τὰς ἀναμνήσεις τῆς νεότητός των, τὰς ἐορτὰς, αἵτινες ἔθελγον τὰ βλέμματά των, τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ποίησιν, ἥτις ἐγοήτευε

τὴν φαντασίαν τῶν· ν' ἀπαρνηθῶσιν ὅλα ταῦτα ἀπέναντι ἀξέ-
στου καὶ αὐστηραῆς διδασκαλίας, περὶ τῆς ὁποίας δὲν δυνάμε-
θα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἰπώμεν, ἂν ἦτο μᾶλλον μωρία διὰ τοὺς
σεφοὺς ἢ σκάνδαλον διὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κόσμου; Καὶ
ὁμῶς ὁ λόγος οὗτος ἐνίκησεν! Αἱ ἀρχαῖαι θρησκεῖαι ἐξασθε-
νήσασαι, διὰ τῶν προσβολῶν τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῶν διαμαρ-
τυρήσεων τῆς συνειδήσεως, δὲν ἐτελεύτησαν ὁμῶς εἰμὴ τὴν
ἡμέραν, καθ' ἣν ἐπὶ τινος λόφου τῆς Ἰουδαίας, ὁ Ναζωραῖος
Ἰησοῦς, προσηλώθη ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐν μέσῳ γυναικείων θρή-
νων καὶ λαοῦ μυκτηριζόντος. Ὁ σκεπτισμὸς δὲν εἶναι ἐν τῇ
ιστορίᾳ τῶν λαῶν εἰμὴ ἐφήμερος κρίσις. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ
δὲν εἶναι ποτὲ, ἐπὶ μακρὸν, ἀγραφὸς σελίς· οὐδὲ ἐξαλείφει τις ἐν
αὐτῇ εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρῳ νὰ γράψῃ πραγματικῶς ἐκ νέου.

Ταυτοτρόπως ὡχρίσῃ ἡ σοφία τῶν ἀρχαίων ἀπέναντι
τοῦ λόγου, ὅστις κατέστησε καταφανῆ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀθα-
νασίαν· καὶ τὸ γεγονός τοῦτο καταδεικνύει τὴν μεγάλην ση-
μαντικότητά τοῦ Εὐαγγελίου ἐν τῇ προκειμένῃ ὑποθέσει. Ἄλλ'
ἡ σημαντικότης αὕτη εἶναι ἀπλῶς ἱστορική; Πῶς θεωροῦμεν
αὐτήν;

Ἡ νεωτέρα φιλοσοφία, ὅταν ἐπικυροῖ τὴν μέλλουσάν ζωὴν,
ἐπαναλαμβάνει τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Πλάτωνος, χωρὶς νὰ
προσθέτῃ ἴσως τίποτε ἄξιον λόγου, προκειμένου περὶ μεταφυ-
σικῆς. Αὕτη ἀνεγνώρισε, κάλλιον τῶν ἀρχαίων, τὰς συγχύσεις
τῶν ἰδεῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ ὕλισμὸς, καὶ ἐχάραξε
μὲ σταθεράν χεῖρα τὴν ἀνυπέρβατον γραμμὴν, ἥτις χωρίζει
τὴν φυσιολογίαν ἐκ τῆς ψυχολογίας. Ἀνέπτυξε τὰς ἠθικὰς
ἀποδείξεις μελλούσης μισθαποδοσίας, καὶ ἐθεμελίωσε τὴν φυ-
σικὴν ἐκείνην θρησκείαν, τῆς ὁποίας ὁ ἐφήμερος τῆς

Σαβοίτας εἶναι εἰσέτι ὁ καλλίτερος διερμηνεύς. Τινὲς νομίζουν ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον, τοῦ ὁποίου δὲν ἀμφισβητοῦσι τὴν ἱστορικὴν σημαντικότητα, ἔχασε λοιπὸν τὴν σημαντικότητα αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς μελλούσης ζωῆς, θεωρουμένης καθ' ἑαυτὴν, διότι μόνος ὁ λόγος ἀρκεῖ τοῦ λοιποῦ νὰ θέσῃ ἐπὶ στερεῶν βάσεων τὰς αἰωνίους ἡμῶν ἐλπίδας.

Ὁλίγη φιλοσοφία ὁδηγεῖ εἰς τὴν γνώμην ταύτην· ὀλίγον περισσότερα φιλοσοφία ἀποτρέπει αὐτῆς. Νομίζω τὰ ἐπιχειρήματα τῶν πνευματιστῶν ὠφέλιμα, καλὰ καὶ ἐνίοτε ἄριστα, διακηρύττω δὲ ὅτι εἶμαι ἕτοιμος νὰ τὰ ὑπερασπισθῶ διὰ λογαριασμόν μου, διότι ὁ πνευματισμὸς ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ καὶ πλήρη αὐτοῦ μορφήν, ἄγνωστος εἰς τὴν ἀρχαιότητα, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἢ τὸ προῖόν τοῦ Εὐγγελίου, καὶ ἡ νόμιμος ἔκφρασις τοῦ Εὐαγγελίου, καθόσον ὑπάγεται εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἀλλ' ἀποδίδουσι συνεχῶς εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα σημασίαν τὴν ὁποίαν δὲν ἔχουσιν ὅταν, ἀπομονοῦντες αὐτὰ ἐκ τοῦ συνόλου τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, τὰ παρουσιάζουσιν ἄνευ τοῦ φυσικοῦ των στηρίγματος, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐκρίζωμένα τοῦ στελέχους, τὸ ὁποῖον τοῖς μεταδίδει τὸν χυμὸν καὶ τὴν ζωὴν. Ὅταν ὁ Κ. Ἰούλιος Σίμων, παραδείγματος χάριν, ἰσχυρίζεται ὅτι μόνος ὁ λόγος καθιστᾷ κατὰ φανεῖς τὴν μέλλουσαν ζωὴν καὶ τὴν διανεμητικὴν δικαιοσύνην ἐν ἄλλῃ οἰκονομίᾳ, * εἶναι φυσικὸν νὰ τῷ ὑπενθυμίσωμεν τοὺς λόγους τοῦ διδασκάλου του Κ. Κουσίνου, διακηρύττοντος ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ φθάσῃ ἕως ἐκεῖ. ** Ὑποπτεύω (διὰ νὰ μὴν εἴπω περισσότερον) ὅτι, εἰς τὰς εὐγλώττους σελίδας τοῦ

* Religion naturelle, page 338.

** Ἴδε ἀνωτέρω τὴν 103 σελίδα.

Ῥουσσώ, εἰς τὰ θέματα τοῦ ἐνδόξου Καντίου, εἰς τὰ συγγράμματα τῶν συγχρόνων γάλλων πνευματιστῶν, δύνανταί τις ν' ἀναγνωρίσῃ τὰ ἔχνη ὀριστικῆς ἐπιβρόχης τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον μ' ἐνισχύει εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, εἶναι ὅτι οἱ σοφοὶ τῶν ἡμερῶν μας, ὅταν ἀποσχιρτῶσιν ὅλως διόλου ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐμπίπτουσιν ἐν τῷ ὕλισμῳ, ἀναζωπυροῦσι τὴν μετεμψύχωσιν ἣ δὲν δύνανται νὰ μᾶς ὑποσχεθῶσιν εἰμὴ τὴν ἀθανασίαν τῶν ἔργων μας ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἄν, ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ τὸν ὅποιον ἐπιδιώκω, μὲ ὑποπτεύησθε προκατειλημμένον, ἀκούσατε ὡς πρὸς τοῦτο τὴν ἀποφανσιν ἀνδρῶς, μὴ δυναμένου νὰ σᾶς ἐμπνεύσῃ τὴν ἰδίαν δυσπιστίαν, τοῦ Κ. Βαρθελεμῆ Σαιντιλαίρου: * «Ἐπέπρωτο, λέγει, κατὰ δυστυχίαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, τὰ δόγματα, ἅτινα εἶναι ἡ βάσις τοῦ βουδδισμού, νὰ τύχῃσι παρ' ἡμῖν παραδόξου εὐνοίας, τῆς ὁποίας ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἀντάξις. «Πρό τινων ἐτῶν εἶδομεν ἀναφυόμενα συστήματα, ἅτινα μᾶς ἐκθειάζουσι τὴν μετεμψύχωσιν, δι' ὧν ἰσχυρίζονται νὰ ἐξηγήσωσι τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, χωρὶς νὰ ἔχῃσι χρεῖαν Θεοῦ καὶ τῆς Προνοίας, δι' ὧν ἀρνοῦνται εἰς τὰς ἐλπίδας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀθάνατον ζωὴν μετὰ τὴν παροῦσαν, δι' ὧν ἀντικαθιστῶσι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἀθανασίας τῶν ἔργων, καὶ ἐκθρονίζουσι τὸν Θεὸν διὰ νὰ ἐνθρονίσωσι τὸν ἄνθρωπον, τὸ μόνον ὄν, λέγουσιν, ἐν τῷ ὁποίῳ «τὸ ἄπειρον λαμβάνει συνειδήσιν ἑαυτοῦ. Καὶ τοιοῦτοτρόπως, «ποτὲ μὲν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, ποτὲ δὲ ἐν ὀνόματι τῆς «ἱστορίας ἢ τῆς φιλοσοφίας ἢ καὶ τῆς μεταφυσικῆς, μᾶς προτείνουσι τὰς θεωρίας ταύτας, αἵτινες δὲν εἶναι, οὔτε πολὺ

* Ἴδε τὸ *Bouddha*, Introduction page vi.

«πρόσφατοι, οὔτε πολὺ πρωτότυποι, ἀλλ' αἵτινες ἀφ' ἑτέρου
«δύνανται νὰ προξενήσωσι τὸ μεγαλύτερον κακὸν εἰς καρδίας
«ἀρκετὰ ἤδη ἀδυνάτους.»

Τοιαῦται εἶναι, Κύριοι, αἱ ἀνησυχίαι ἀνδρῶν κατεχόντων
τὸ κέντρον τοῦ συγχρόνου ἐπιστημονικοῦ ὀργασμοῦ. Εἰς τοι-
αύτας περιστάσεις, λέγομεν ἄρα ὑπερβολὴν ἂν συμπεράνωμεν,
ὅτι, ἐν τῇ ἀπασχολούσῃ ἡμᾶς ὑποθέσει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο,
τὸ ὁποῖον τηρεῖ τὴν ὑπόσχεσιν σταθεράν καὶ ὅχι τὴν ἀόριστον
ἐλπίδα τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἶναι ἄξιον νὰ ληφθῇ ὑπὸ σοβαρὰν
σκέψιν.

ΤΕΤΑΡΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Τὸ Εὐαγγέλιον.

Κύριοι!

Ὁ Εὐαγγέλιον θὰ ᾔηται σήμερον τὸ ἀντικείμενον τῆς ἡμετέρας μελέτης. Ἡ λέξις αὕτη, ἐνῶ μ' ἐνθυμίζει, ἐν πρώτοις, τὸν σοβαρώτερον ἰδίως χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ προσλάβῃ ὁ λόγος μου, διεγείρει προσέτι παρ' ἐμοὶ μέριμναν ἄλλης φύσεως. Θὰ ᾔηται δύσκολον ἴσως νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν σας εἰς ἐννοίας, αἵτινες ἐπειδὴ μᾶς εἶναι συνήθεις, ἐντυποῦνται ὀλίγον εἰς τὸ πνεῦμά μας. Σᾶς παρακαλῶ νὰ ἐκβιάσητε τὴν προσοχὴν σας πρὸς ἐπανόρθωσιν ἀτόπου προκύπτοντος, τὴν ὥραν ταύτην, ἐξ ἀμέτρου εὐεργετήματος. Ἡ ὑπόθεσις τῆς προσλαλιᾶς μου σᾶς εἶναι γνωστὴ ἐκ τῶν παιδικῶν σας χρόνων· θὰ προσπαθῆσω νὰ σᾶς εὐκολύνω τὸ ἔργον τοῦτο διὰ τινος εἰκασίας. Ὑποθέτω ὅτι εὕρισκόμενοι ἐνώπιον τεχνίτου τινὸς ἀδαμαντικῶν, τὸν ἡρωτᾶτε περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐργασίας του, οὗτος δὲ σᾶς ἀπεκρίνετο: «Κατασκευάζω χρυσᾶς λαιμητόμους διαλίθους, πρὸς καλλωπισμὸν τῶν κυριῶν μας.» Δὲν ἠθέλετε ἀπορήσει; Ἀλλὰ, τί

εἶναι ὁ σταυρός; ἡ ἀγχώνη, ἡ λαιμητόμος, τ' ὄργανον τῆς ποι-
νῆς τῶν ἀρχαίων χρόνων. Καὶ ὅμως, ποῖος ἐξ ἡμῶν ἀπορεῖ
βλέπων τὴν χωρικὴν κρεμῶσαν αὐτὸν εἰς τὸν λαιμόν της,
τὰς ἐορτασίμους ἡμέρας, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς διακο-
σμοῦντας τὸ στῆθος τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, τῶν ὁποίων θέλου-
σι ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀξίαν ἢ νὰ τιμήσωσι διὰ τῆς εὐνοίας
των. Τὸ σύμβολον τοῦτο ἔχασε τὴν ἀρχικὴν του σημασίαν,
διότι τὸ συνειθίσαμεν. Οὕτως ἔχει καὶ περὶ τῶν λόγων ἐκεί-
νων τῶν διαθρυλλουμένων παντοῦ ἐν τῇ περιστοιχούσῃ ἡμᾶς
διανοητικῇ ἀτμοσφαιρᾷ, λόγων τοὺς ὁποίους τὸ παιδίον ἀπὸ
τῆς τρυφερωτέρας αὐτοῦ ἡλικίας ἤκουσεν ἐκ τῶν μητρικῶν
χειλέων, καὶ οἵτινες προσλαμβάνουσιν, ὡς ἐκ τοῦ ἀπόπτου
τῶν ἀναμνήσεων, ποιητικόν τινά καὶ ἱερὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ
καὶ πολὺ συχνὰ διαφεύγουσι τὴν διάνοιαν, χωρὶς ν' ἀφήσωσι τὸ
παραμικρὸν ἔχνος. Τί ἔχω σήμερον νὰ σᾶς εἶπω. Οὐδὲν δυνά-
μενον νὰ σᾶς ἐλκύσῃ διὰ τῶν θελγῆτρων τῆς καινοτομίας·
οὐδὲν περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἠκούσατε ὅλοι νὰ γίνεται πολὺς
λόγος· οὐδὲν τὸ ὁποῖον πολλοὶ μεταξὺ ὑμῶν δὲν γνωρίζουσι
κάλλιον ἐμοῦ. Ἄς ἐπιληφθῶμεν ἐν τούτοις τῆς ὑποθέσεως.

Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου, τοῦ ὠμοτάτου καὶ ἀσελ-
γεστάτου, ἐμαστίζετο ἡ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία καὶ ἐπεποθεῖτο
ἡ ἔνδοξος καὶ σχετικῶς ἡπία βασιλεία τοῦ αὐτοκράτορος Αὐ-
γούστου. Ὑπὸ τὸν Αὐγούστον, ἡ Ῥώμη, ἡ βασιλὶς αὕτη τῶν
πόλεων, ὡς ἀμοιβὴν τῆς ὁποίας ἐστερήθη ἐλευθερίας, εἶδεν
ἀναθάλλοντα τὰ γράμματα, τὰς τέχνας, τὸν πολιτισμὸν, εἰς
βαθμὸν χαρακτηρίζοντα τὰς λαμπροτέρας ἐποχὰς τῆς ἱστορίας.
Τὰ συγγράμματα τοῦ αἰῶνος τούτου εἶναι ἐκείνα, ἅτινα ἐπι-
δεικνύομεν εἰς τὸν θαυμασμὸν τῶν μαθητῶν, καὶ ἐν οἷς πᾶς

φιλόκαλος ζητεῖ νὰ τέρψῃ τὰς ὥρας τῆς ἀνέσεως τῶν γηρατειῶν του. Τότε δὴ τότε, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου πολιτισμοῦ, πτωχοὶ τινες ἄνθρωποι διεσπάρησαν εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐπαγγέλλοντες τὴν αἰώνιον ζωὴν ἐν ὀνόματι ἀνθρώπου τινὸς καλουμένου Ἰησοῦ, ὅστις εἶχεν ἀποθάνει καὶ, ὡς ἔλεγον, ἀνέστη ἐκ νεκρῶν. Διὰ τοῦ λόγου των ἀναφύεται πανταχόθεν ζωηρὰ καὶ βαθεῖα πίστις ἐν τῷ ἀθανάτῳ μέλλοντι. Ὅχι πλέον ἡ ἀτελὴς καὶ ἀνάμικτος δεισιδαιμονιῶν θεωρία τῶν λατρευόντων τὰ εἰδωλα ἐθνῶν. Ὅχι πλέον φιλοσοφικαὶ ἰδέαι, συνιστῶσαι τὸ μονοπῶλιον ὀλίγων πεπαιδευμένων. Τὰ μικρὰ παιδία γνωρίζουσιν ὅτι ὁ Σωκράτης ἀμυδρῶς μόνον διέκρινεν· αἱ ἀπλαῖ γυναῖκες πρεσβεύουσιν ἀληθείας, αἵτινες ἤθελον κινήσει εἰς ἔκστασιν τὸν Πλάτωνα. Δὲν εἶναι ἀμφίβολος ἐλπὶς, ἀλλὰ χαρμόσυνος καὶ ἀκλόνητος βεβαιότης. Ἡ πίστις αὕτη εἶναι τόσῳ βαθεῖα, ὥστε ἀνατρέπεται, πρὸς καιρὸν, ἡ ἰσορροπία τῆς ἀδυνατοῦ μας φύσεως. Οἱ χριστιανοὶ ἔσπευδον εἰς τὸ μαρτύριον ὡς εἰς ἑορτὴν, καὶ ἐχρειάσθη ν' ἀκουσθῶσι σοβαροὶ λόγοι ἐπ' Ἐκκλησίας, κηρύττοντες: «Δὲν ἔχετε δικαίωμα νὰ ἐπιθυμῆτε τὸν θάνατον με «τόσῃν ἀκόρεστον ζέσιν.» Ἐθεραπεύθημεν, Κύριοι, ἐκ τῆς ἀσθενείας ταύτης!

Ἡ χριστιανικὴ κοινωνία ἐρρύθμισθη, ηὔξήθη, ὠργανίσθη. Συνέλεξε τὰ γνήσια ἔγγραφα, τὰ ἐπίσημα χρονικά τῆς πίστεώς της, καὶ κατέταξεν αὐτὰ εἰς βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἐπεσφράγισεν. Τὸ βιβλίον τοῦτο, ἡ Νέα Διαθήκη, εἶναι μεταφρασμένον σήμερον εἰς διακοσίας περίπου γλώσσας, ἐπὶ σκοπῷ νὰ γίνῃ πρόχειρον εἰς ἅπαντας τοὺς λαοὺς τῆς ὑψηλίου ἐν διαστήματι ἐνὸς μόνου ἔτους, ἐτυπώθησαν ἐξ αὐτοῦ ἐσχάτως δύο σχε-

δὸν ἑκατομμύρια ἀντιτύπων. Ἡ χριστιανικὴ κοινωνία, ἥτις προσφέρει τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς τὸν κόσμον, ὡς περιέχον τὰς βάσεις τῆς πίστεώς της, φέρει τὰ σημεῖα τόσῳ ἀναντιρρήτου ὑπεροχῆς, ὥστε οἱ ἐναντίοι της, ὅταν ᾔναι νοήμονες, καταλαμβάνουσι καὶ διακηρύττουσιν, ὅτι μετὰ τοιαύτην θρησκείαν, δὲν ἀπομένει θέσις δι' οὐδεμίαν ἄλλην, καὶ ὅτι ἂν δὲν ᾔναι ἡ ἀληθὴς θρησκεία, εἶναι τοῦλάχιστον ἡ τελευταία θρησκεία.

Ὅτι πρεσβεύει ἡ χριστιανωσύνη, ὅ,τι περιέχει τὸ βιβλίον τῶν χριστιανῶν, ὁρίζεται διὰ τῆς λέξεως: Εὐαγγέλιον. * Προτοῦ νὰ ἐπιληφθῶ τοῦ περιεχομένου τοῦ διαγγέλματος τούτου τῆς χάριτος καὶ τῆς εἰρήνης, ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς ὑποδείξω τί μεθοδεύονται συνεχῶς, ὅπως ἀποτρέψωσι τὸν νοῦν νὰ προτείνῃ ἑαυτῷ τὸ χριστιανικὸν ζήτημα, ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ θετικὴν αὐτοῦ σημασίαν. «Ὅλοι αἱ θρησκεῖαι, λέγουσιν ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ὑπαινίττομαι, ἐγεννήθησαν εἰς τὰ σκότῃ τῶν πρώτων χρόνων ὁ ἀνθρώπινος λόγος δὲν εἶχεν ἐξεγερθῇ εἰσέτι· ἡ φαντασία, ἐγκατελελειμμένη εἰς ἑαυτὴν, ἐπλήρωσε τὸν οὐρανὸν μὲ ὄντα φαντασιώδη. Βραδύτερον, ἐνόησαν ὅτι ἡ θρησκεία δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ περικάλυμμα μεταφυσικῶν ἀληθειῶν, καὶ οἱ νοήμονες συνέτριψαν τὸ περικάλυμμα τοῦτο, εἰς τὸ ὅποιον προσκολλῶνται σήμερον μόνοι οἱ ἁμαθεῖς καὶ βραδύνες.»

Πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ φοβῇται τις τὰς πατροπαράδοτους προλήψεις, τὰς προλήψεις τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀνατροφῆς· ἀλλὰ γνωρίζω καὶ ἄλλας ἐπίσης ἐπιφόβους, αἵτινες καλύπτουν

* Διότι, κατὰ τὸν Θεοφύλακτον, «ἀγγέλλει ἡμῖν πράγματα εὖ καὶ καλῶς ἔχοντα.» «Ἑρμηνεῖα τοῦ πράγματος· εὐαγγελίζεται γὰρ ἡμᾶς τὴν πολυμήνητον τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίαν (Χρυσόστομος). «Τὸ κήρυγμα τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνανθρωπήσεως· ἡ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλία· λόγος περιέχων ἀγαθοῦ παρουσίαν.» (Ἐκκλησιαστής) Σ. Μ.

ται μὲ τὸν μακρόν τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐνῶ ἔχουσι περισσοτέρως ἀξιώσεις, εἶναι ἐνίοτε ἐπίσης τυφλαὶ ἐν τῇ εὐπιστίᾳ των. Ἄς προκαλῶμεν λοιπὸν αὐτάς, δηλαδή ἅς τὰς ἐξετάζωμεν. Ἡ θεωρία, τὴν ὁποίαν συνεκεφαλαίωσα ἤδη, προτείνεται παρ' ἀνδρῶν πολυμαθῶν, καὶ ἐπαναλαμβάνεται μετὰ πεποιθήσεως παρ' ἄλλων, ἐχόντων ὀλιγωτέραν παιδείαν· ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ὑπάρχουσι γεγονότα ἀπαιτοῦντα ἀξιοσημειώτους ἐξαιρέσεις;

Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὁπαδῶν των, τρεῖς πρῶτισται ὁρησκειᾶι ὑπάρχουσιν εἰς τὸν κόσμον: ἡ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣτις ἐπαγγέλλεται τὴν αἰώνιον ζωὴν· ἡ τοῦ Μωάμεθ, ἣτις διαστρέφει τὴν περὶ αὐτῆς ιδέαν καὶ ἡ τοῦ Βούδδα, ἣτις τὴν ἀρνεῖται. Καὶ αἱ τρεῖς αὗται ὁρησκειᾶι ἔχουσι βεβαίαν χρονολογίαν, ἐπίσημα ἐγγράφα, καὶ τὴν ἀρχὴν των δύναται νὰ διευκρινήσῃ ἡ ἱστορία. Ὡς πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον ἰδίως, ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν οἱ ὑπῆκοοι τοῦ Τιβερίου ἀνεγίνωσκον τὰ συγγράμματα τοῦ Κικέρωνος, δὲν εἶναι βεβαίως λυκαυγῆς ἐποχῆ. Οἱ ἀνατραφέντες ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βιργιλίου καὶ τοῦ Ὀρατίου δὲν εἶχον, μὲ φαίνεται, διόλου, οὔτε νηπιώδη εὐπιστίαν, οὔτε ἀρχικὸν αὐτόματον. Δὲν ἐστεροῦντο οὔτε διανοητικῆς ἀναπτύξεως, οὔτε ἀγχινοίας, οὔτε τῶν ὀξέων βελῶν τοῦ σαρκασμοῦ. Κατ' ἐκείνην ἐν τούτοις τὴν ἐποχὴν τὸ Εὐαγγέλιον, τὴν ὥραν αὐτὴν τῆς γεννήσεώς του, διεδόθη ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ κοινωνίᾳ. Καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν λάμψιν τῆς δυνάμεώς του, καθ' ὅλην τὴν ἀκμὴν τοῦ πολιτισμοῦ του, ὁ ἀρχαῖος κόσμος προσέκρουσε τὴν μωρίαν τοῦ σταυροῦ καὶ συνετρίβη ἐκ τῆς συγκρούσεως. Ἀκούσατε τὸν μέγαν ῥήτορα Βολσουέτον, διηγούμενον τὰ ἔργα τοῦ ἀγίου Παύλου.

«Θὰ ὑπάγῃ ὁ ἀμαθὴς ἐκεῖνος εἰς τὴν τέχνην τῆς εὐγλωτ-
 «τίας, μὲ τὴν ἄξεστον ἐκείνην ὀμιλίαν, μὲ τὰς ξένας ἐκεῖνας
 «ρήσεις, θὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν ἐξηυγενισμένην Ἑλλάδα, τὴν μη-
 «τέρα τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ῥητόρων, καὶ μ' ὅλην τὴν ἀν-
 «τίστασιν τοῦ κόσμου, θὰ ἐγκριθοῦσιν περισσοτέρας ἐκκλησί-
 «ας ἀφ' ὅσους μαθητὰς κατώρθωσεν ὁ Πλάτων, διὰ τῆς εὐ-
 «φραδείας ἐκείνης, ἣτις ἐθεωρεῖτο θεία. Θὰ κηρύξῃ τὸν Ἰησοῦν
 «ἐν Ἀθήναις.... θὰ προαγάγῃ ἔτι περαιτέρω τὰς κατακτή-
 «σεις του· θὰ ῥίψῃ εἰς τοὺς πόδας τοῦ Σωτῆρος τὸ μεγαλεῖον
 «τῶν ῥωμαϊκῶν ῥάβδουχιῶν, κατὰ πρόσωπον ἐνὸς ἀνθυπάτου,
 «καὶ θὰ κάμῃ νὰ τρέμωσιν εἰς τὰ δικαστήρια οἱ κριταὶ, ἐνώ-
 «πιον τῶν ὁποίων προσκαλεῖται. Καὶ αὕτη ἡ Ῥώμη θ' ἀκού-
 «σῃ τὴν φωνὴν του καὶ μίαν τῶν ἡμερῶν, ἡ κυρίαρχος αὕτη
 «πόλις θὰ λογιζέται ὡς πολὺ περισσοτέραν τιμὴν τῆς ἐπιστολῆς
 «τινα ἐκ τοῦ καλᾶμου τοῦ Παύλου, ἀποτεινομένην εἰς τοὺς
 «συμπολίτας τῆς, ἀφ' ὅλας τὰς περιφήμους δημηγορίας, τὰς
 «ὁποίας ἤκουσε παρὰ τοῦ Κικέρωνός τῆς.»

Προσέξατε καλῶς, Κύριοι, καὶ ὑπὸ τὴν λάμψιν τῆς μεγα-
 λοπρεποῦς ταύτης ῥητορείας θὰ εὐρῆτε ἀληθινὸν ἱστορικὸν
 γεγονός.

Ἄς εἰδῶμεν ἤδη τί εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον; ποία ἡ καλὴ
 ἀγγελία; ποία ἡ διδασκαλία αὕτη, ἡ εἰσαχθεῖσα τόσῳ ὑπερφυ-
 ῶς; Ἐκήρυττον (ὅ,τι ἐκήρυττον τότε τ' ἀναγινώσκομεν σή-
 μερον) ὅτι ἐχρεώσται τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὸν ἐκ Ναζαρέτ τῆς
 Γαλιλαίας Ἰησοῦν. Ἔλεγον ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὗτος ἐλάλει μ'
 ἐξουσίαν· ὅτι δὲν ἔκαμνε χρῆσιν ἐκτενῶν συλλογισμῶν, ἀλλ'
 ἐπεκαλεῖτο ἀλήθειαν παροῦσαν ἐν αὐτῷ, τὴν ὁποίαν ἐπεμαρτύ-

ρει ἔλεγον ὅτι δὲν ἀπῆται παρὰ τῶν ἀκροατῶν του σύντονον πνεῦμα οὔτε πολλὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' εὐθείας συνειδήσεις καὶ καρδίας διψώσας τὴν δικαιοσύνην ἐλάλει περὶ βεβαίου μέλλοντος ἐπέκεινα τοῦ τάφου, ὅχι ὡς περὶ νέας ἀληθείας, διότι μέρος ἐκείνων οἵτινες τὸν ἠκροάζοντο ἀπεδέχοντο τὸ δόγμα τοῦτο, ἀλλ' ὡς περὶ ἀληθείας, τῆς ὁποίας διεσκέδατε κάθε νέφος καὶ τὴν κατέστησεν ἐναργεστάτην. Τὸ μέλλον τοῦτο δὲν ἐφαίνετο εἰς τὰς ὁμιλίας του ὡς κοινὸν ξενοδοχεῖον, ὅπου ὅλοι οἱ ὁδοιπόροι λαμβάνουσιν ἀδιακρίτως τὴν ἰδίαν ὑποδοχὴν. Ἔλεγε, μὲ φοβεράς ἀλληγορίας, ὁποῖαι δυστυχίαι ἐπιφυλάσσονται εἰς τὰς διεστραμμένας ψυχὰς, βάσανοι τοικῦται, ὥστε καὶ ὁ ἀπολαύσας ὅλας τὰς ἡδονὰς τῆς γῆς, θὰ τὰς θεώρῃ μηδαμινὰς ἂν ἔχανε τὴν ψυχὴν του. Ἔλεγεν ἐπίσης πόσῃν χαρὰν προσδοκῶσιν αἱ καθαραὶ καρδίαι, αἵτινες κοινωνοῦσαι μετὰ τοῦ Θεοῦ, θ' ἀπολαύσωσιν ἀτελεύτητον μακαριότητα. Ταύτην ἐκάλει αἰώνιον ζωὴν ἢ βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ὅμιλῶν περὶ αἰωνίου ζωῆς, παρίστα κατάστασιν εὐδαιμονίας μονίμου, διαρκoῦς, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ ὀρμητικοῦ τούτου χειμάρρου, ὅστις ὅλα τὰ παρασύρει ἐν τῇ παρούσῃ οἰκονομίᾳ. Ὅμιλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἐδείκνυε τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ παραδεδεγμένην, ποθουμένην παρὰ τοῦ πλάσματος του, ὡς τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τῆς χαρᾶς. Ἀνήγγειλε τέλος πάντων, μὲ πλήρη βεβαιότητα, ὅτι ὁ λόγος του θὰ διαδοθῇ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, ὅτι οἱ μετὰ τῶν ἐθνῶν φραγμοὶ θὰ ἐκλείψωσιν, ὁ πτωχὸς θὰ πλησιάζῃ τὸν πλούσιον, καὶ ὁ ἀμαθὴς θὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ σοφοῦ, ἐν τῇ αὐτῇ πίστει καὶ ἐν μιᾷ κοινῇ ἐλπίδι.

Ὅλα ταῦτα ὁ Ἰησοῦς τὰ ἐκῆρυττεν, ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ,

τοῦ ὑπὸ τοῦ ἰσραηλῆτου λαοῦ λατρευομένου Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς γῆς, ὅστις ἐποίησε τὰ πάντα, καὶ διὰ τῆς διηγεκοῦς δυνάμεως τοῦ ὁποίου τὸ πᾶν συντηρεῖται· ἀλλ' ὅστις, ἐκτὸς τῶν ἔργων του, ὑπάρχει ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ οὐσίᾳ, καὶ τοῦ ὁποίου τὸ σύμπαν ἐμφαίνει, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἐξαντλήσῃ, τὴν ἀνεξάντλητον δύναμιν. Ἄνευ τῆς ἐπινοίας ταύτης, ἐλευθέρου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ, ἡ ἀρχαιότης δὲν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς τὴν διακεκριμένην ἰδέαν αἰωνίου ζωῆς. Οἱ ἀρχαῖοι καὶ μετ' αὐτοὺς ἡ παραταλεῖσα ἐκείνη ἀρχαιότης, τὴν ὁποίαν καλοῦσιν Ἀνατολήν, ἐθεώρουν τὴν θεότητα ὡς οὐσίαν συγκεχυμένην ἐν τῷ κόσμῳ καὶ μὴ ὑπάρχουσαν πραγματικῶς ἐκτὸς τῆς ὕλικῆς δημιουργίας. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀρχή, ἡ ὑπόστασις τῆς φύσεως. Κατὰ τοῦτον τὸν λόγον διττῶς μόνον δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ μέλλον: ἢ ὅτι αἱ ψυχαὶ μένουσιν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ, μεταβαίνουσαι ἀπὸ μίαν εἰς ἄλλην μορφήν, τὸ ὅποιον εἶναι ἡ κοινὴ οὐσία τῆς μυθολογίας καὶ τῆς θεωρίας τῆς μετεμψυχώσεως· εἴτε ὑπεκφεύγουσαι τὴν ἀδιάκοπον κυκλοφορίαν τῆς ζωῆς, αἱ ψυχαὶ χάνονται ἐν τινι ἀρχῇ, ἄνευ συνειδήσεως, ἢ διὰ τῆς ἀπορροφήσεως τῶν βραχυμάτων ἢ διὰ τοῦ Νιρβάνα τῶν βουδδιστῶν. Ὁ νοῦς δὲν ἀνυψοῦται οὐδέποτε εἰς ὑπαρξιν ἐν τινι βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ἀνωτέρᾳ τῆς παρούσης οἰκονομίας, διότι ὁ Θεὸς κατ' ἑαυτὸν δὲν ἔχει ζωὴν· ἡ παρούσα οἰκονομία εἶναι ἡ τελεία, ἡ μοναδικὴ αὐτοῦ ἐκδήλωσις. Ἀλλ' ὁ Θεὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκεῖνος ὅστις ἐκύρωσε καὶ κατέδειξε τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ ἐξουσίαν εἰς τὰς ἀποκαλύψεις τοῦ ἐβραϊκοῦ λαοῦ, ὁ Θεὸς οὗτος ἔχει ζωὴν ἀνεξάρτητον τοῦ διὰ τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ θελήσεως δημιουργηθέντος κόσμου, ὅστις διηγεῖται τὴν δόξαν

του χωρὶς νὰ περιορίζῃ τὴν δυνάμιν του. Ἐπομένως δύναται νὰ μᾶς καταστήσῃ κοινωνοὺς τῆς ἀνωτέρας ταύτης ζωῆς, δύναται νὰ μᾶς εἰσαγάγῃ ἐν αἰωνίᾳ ἀναπαύσει χωρὶς νὰ μᾶς ἀπορρόφήσῃ ἐν ἑαυτῷ, καθότι δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ κύριος αὐτῆς. Δύναται, θέλει, ἔλεγεν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, καθότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη, καὶ ἡ ἀγάπη αὕτη εἶναι τὸ ἀπόκρυφον τῆς δημιουργίας.

Ὁ Θεὸς ἔκαμε τὸ πλάσμα του ἵνα εὐδαιμονῇ. Ἡ θέλησίς του εἶναι τὸ καθήκον μας, ἡ θέλησίς του εἶναι ἡ εὐδαιμονία μας: ταῦτα δὲν εἶναι εἰμὴ αἱ δύο φάσεις, τὰ δύο ὀνόματα τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Καὶ ἐπὶ τούτου ἀκόμη ἐδιχογνώμει ἡ ἀρχαιότης. Ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸ αἶσθημα τοῦ καθήκοντος. Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀντιφατικῶν κατὰ τὸ φαινόμενον τάσεων, ἀνεφύησαν δύο αἵρέσεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐπεδίωκε τὸ καθήκον, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὴν εὐδαιμονίαν, ἡ ἄλλη τὴν εὐδαιμονίαν, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὸ καθήκον. Οἱ σοφώτεροι τῶν ἐθνικῶν, καὶ πρὸ πάντων ὁ Σωκράτης, ὅσω καὶ ἂν ἰσχυρίζοντο ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ εὐδαιμονία ἔπρεπε νὰ ᾔναι ἀδιαχώριστα, ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος ἦτο πάντοτε ἀμφιρρέπης, ἐνώπιον τῆς βιωτικῆς πείρας, τῆς ἐπὶ τοῦ μέλλοντος μετεώρου ἀμφιβολίας, καὶ τοῦ πέπλου, ὅστις ἐκάλυπτε τὰς βουλὰς τῆς αἰωνίου σοφίας. Ἀπέκειτο εἰς τὸν Ναζωραῖον νὰ ἐκθέσῃ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, καὶ νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς ἀντιθέτους διδασκαλίας, διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἀληθείας. Ὁ Θεὸς θέλει τὴν εὐδαιμονίαν μας καὶ τὴν θέλει διαπαντός. Ἡ θέλησίς του εἶναι ὁ κανὼν ἡμῶν, αὕτη συνιστᾷ τὸ καθήκον· ἀλλ' ἡ ὑπόστασις τῆς θελήσεως ταύτης εἶναι νὰ εὐδαιμονῶμεν. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πατήρ μας.

καθῆκον, εὐδαιμονία δὲν εἶναι ἢ δύο διάφορα ὀνόματα τοῦ μοναδικοῦ σκοποῦ τοῦ ἐλέους του.

Ἄλλ' ὁ Θεὸς οὗτος εἶναι ὁ πατὴρ ὅλων, καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει θέσις δι' ἀτομικὰς ἡδονάς, δι' ἐγώστικὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ καθιερωθεῖσα τάξις, παρὰ τῆς παντοδυνάμου αὐτοῦ θελήσεως, εἶναι ἡ ἀμοιβαία εὐδαιμονία, ἡ ἀπαυγάζουσα ἐκ τῆς καρδίας ἐκάστου ἐν τῇ καρδίᾳ ὅλων, καὶ ἀντανακλῶσα ἐκ τῆς καρδίας ὅλων ἐν τῇ καρδίᾳ ἐκάστου. Πρέπει νὰ εἰσδύσωμεν ἐν τῇ βουλῇ τῆς αἰωνίου ἀγάπης, πρέπει ν' ἀπαρνηθῶμεν ὅτι διαίρει τὰ τέκνα τῆς μεγάλης οἰκογενείας, τὰς ἀκορέστους ἐπιθυμίας, ἐξ ὧν ἀναφύονται αἱ ἀντιζηλῖαι, τὰ ὀλέθρια πάθη, ἅτινα φέρουσιν αὐτὰς εἰς σύγκρουσιν· νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι αἱ ἀτομικαὶ καὶ ἀνόσιοι ἡδοναὶ τελευτῶσιν ἐν τῷ κενῷ καὶ τῇ ἀηδίᾳ· ὅτι μόναι αἱ ἀγναὶ καὶ ἀμοιβαῖαι ἡδοναὶ εἶναι μόνιμοι καὶ αὐξάνουσιν, Ὁ θεωρῶν τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἐν τῇ εὐδαιμονίᾳ τῶν ἄλλων, τὴν ἡδονὴν τοῦ ἐν τῇ ἡδονῇ ὅλων τῶν ὁμοίων του, ἐκεῖνος θὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀξίαν τῆς ὑπάρξεως· θὰ ἴδῃ τὰ πάντα εἰς τὸ γαλήνιον καὶ γλυκὺ φῶς τοῦ Θεοῦ. Ἀνατείνων τὰ ὄμματα εἰς τὸν οὐρανόν, θὰ διέλθῃ τὴν ζωὴν, μὲ τὴν χεῖρα ἐν τῇ χειρὶ τοῦ πλησίον, καὶ θὰ δυνηθῇ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ ὥραῖα ταῦτα λόγια τοῦ ποιητοῦ :

Δι' ἐκείνου, οὗ ἐρᾷ τις, τὴν ὑψηλίον θαυμάζει·

Κ' ἡ ζωὴ, στηριζομένη καὶ στηρίζουσα* ἀμοιβαίως,

Εἶναι ἱερὸν φορτίον, ὅπερ φέρει τις ἡδέως. *

Ἰδοὺ, Κύριοι, ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐννοήσατε τοῦτο καλῶς, ἡ αἰώνιος ζωὴ δὲν εἶναι μόνον ἡ μέλ-

* On admire le monde à travers ce qu'on aime,
Et la vie appuyée, appuyant tour à tour,
Est un fardeau sacré qu'on porte avec amour.

Lamartine.

λουσα ζωῇ. Ἡ αἰωνιότης περιλαμβάνει τὸ παρὸν καὶ τὸ παρελθόν, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ μέλλον· ἡ αἰωνιότης! ἡμεῖς εἴμεθα ἐν τῇ αἰωνιότητι. Διὰ τὸν εισδύσαντα ἐν τῇ βουλῇ τοῦ Θεοῦ, ἡ οὐράνιος βασιλεία ἀρχίζει ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· μόνον, ἐνῷ ἐδῶ τὸ πᾶν ὑπόκειται εἰς τὸν ἄνεμον τῆς ἀστασίας, ἐν τῇ ἐτέρᾳ ἐκείνῃ οἰκονομίᾳ, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν οὐρανὸν, ἡ ζωὴ θὰ ᾔηται πλήρης, σταθερὰ καὶ διαρκής, διότι ἡ χρὰ εἶναι διαπαντός:

Ναί, διὰ τὸ αἰῶνιον ὁ Κύριος μᾶς ἀγαπᾷ. *

Τίς εἶπε ταῦτα; Ὁ ἐκ Ναζαρέτ τῆς Γαλιλαίας Ἰησοῦς. Καὶ λέγων αὐτὰ, δὲν συνεζήτει, δὲν ἐπρότεινεν ἐπιχειρήματα, ἐπεμαρτύρει τὴν ἀλήθειαν, ὡς κατέχων αὐτὴν ἐκ φύσεως. Ἴδου ἡ μαρτυρία τῆς ἱστορίας.

Διὰ τὸν χριστιανόν, ὁ λόγος τοῦ Ναζωραίου Ἰησοῦ εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θεανθρώπου, ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἀκούει χωρὶς νὰ τὸν ἐλέγχῃ ψευδόμενον, ὅταν λαλῇ πρὸς ἡμᾶς ὡς πρὸς ἀδελφούς, καὶ τὸν ὁποῖον ἀκούει προσέτι χωρὶς νὰ τὸν ἐλέγχῃ βλασφημοῦντα, ὅταν κηρύττῃ ὅτι ὁ λόγος τοῦ εἶναι ὁ λόγος τοῦ ἰδίου Θεοῦ, καὶ ὅτι εἶναι ἐν μετὰ τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο δὲν ἀνήκει πλέον εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀλλ' εἰς τὴν πίστιν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος, δὲν συζητῶ τὴν πίστιν τῶν χριστιανῶν, τὴν ἐκθέτω. Εἴτε τὴν παραδέχεται τις, εἴτε τὴν ἀρνεῖται, πρέπει, πρὸ πάντων, νὰ τὴν ἀναγνωρίσῃ ὁποία πραγματικῶς εἶναι. Ἀλλ', ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ προορισμοῦ μας, ἡ πίστις εἶναι ἡ βεβαιότης μέλλοντος, ὅπου τελεῖται ἡ δικαιοσύνη καὶ πληροῦται ἡ ἀγάπη: εἶναι ἡ σταθερὰ προσδοκία, στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐπαγ-

* C'est pour l'éternité que le Seigneur nous aime.

γελίας τοῦ Θεανθρώπου, αἰωνίου χαρᾶς πλησίον τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πασχάλ, εὗρον, ἐν τῇ ὑποβόρῃ τοῦ φορέματός του, μίαν περγαμινὴν, τὴν ὁποίαν ἔφερε πάντοτε μεθ' ἑαυτοῦ, ἵνα τῷ διατηρῇ τὴν μνήμην ἐποχῆς τινος τῆς ζωῆς του. Περιεῖχε τὰς λέξεις ταύτας: «Βεβαιότης... «Χαρὰ... Θεὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅχι τῶν φιλοσόφων καὶ «τῶν σοφῶν... εἶθε νὰ μὴ ἀποχωρισθῶ αὐτοῦ ποτέ.» Ἦθελε νὰ εἴπῃ ὅτι ἀξιωμακτικόν τινα νύκτα καὶ ἐν τινι ἀγίᾳ ἀγρυπνίᾳ, εἶχεν ἀπαντήσῃ, οὐ μόνον τὸν μηχανουργὸν ἀπλῶς τοῦ παντός, τὸν Θεόν. ὅστις δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ὑπόστασις, ὁ νόμος τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸν πατέρα, ὅστις θέλει καὶ παρέχει τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὰ τέκνα του. Τοιαύτη ἡ ἐλπίς τοῦ χριστιανοῦ.

Ἐπεθύμουν ἤδη νὰ σᾶς ὑποδείξω, διὰ γεγονότων, πῶς νὰ ἐκτιμήσῃτε τὴν εἰδικὴν ὅλως θέσιν ἐκείνων, οἵτινες ἀποδέχονται τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἄς λάβωμεν πρὸς τοῦτο ὅρους τινὰς συγκρίσεως.

Ἐπανερχομαι εἰς τὸν θνήσκοντα Σωκράτην. Εἶναι φυλακισμένος· μέλλει νὰ πῇ τὸ κῶνιον· οἱ μαθηταὶ του θακρύνοντες τὸν περιστοιχοῦσιν. Ἀφοῦ τοὺς ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην τὰς ἀρχὰς τῆς μυθολογίας, ὡς ἀνεφέραμεν, ἐξακολουθεῖ:

«Τὸ νὰ διῆσχυρισθῶμεν ὅτι ταῦτα ἔχουσιν οὕτως, καθὼς «σᾶς ἐξέθεσα, δὲν ἀρμόζει εἰς ἄνθρωπον νουνεχῇ, ἀλλ' ὅτι τὰ «περὶ τῶν ψυχῶν καὶ τῆς διαμονῆς αὐτῶν εἶναι ὡς σᾶς εἶ-
«πον, ἡ παραπλήσια, ἂν ᾔνοι βεβαία ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, «τοῦτο καὶ πρέπον νομίζω νὰ ἰσχυρίζομαι, καὶ ἄξιον νὰ «κινδυνεύσωμεν πιστεύοντες ὅτι οὕτως ἔχει. Διότι καλὸς ὁ

«κίνδυνος, τὸν ὅποιον θὰ διατρέξωμεν, καὶ ἡ ἐλπίς αὕτη πρέ-
«πει νὰ μᾶς καταθέλγῃ.»*

Ἐπάρχει εἰς τοὺς λόγους τούτους φῶς καὶ εἰρήνη, ἀλλὰ
ὀπόσαι ἐπίσης σκιαί. Ὅποῖος μελαγχολικός, ἢ κάλλιον, ὁποῖ-
ος συνετὸς δισταγμὸς τῆς νοήσεώς!

Θὰ συμβουλευθῶ ἤδη ἐν μνημεῖον τοῦ βουδδισμού: Νέος
τις, ὀνόματι Πούρνα, ἀποφασίζει νὰ εἰσαγάγῃ τὴν νέαν πίστιν
παρὰ τοῖς ἀγρίοις λαοῖς. Ἐτοιμάζεται ν' ἀναχωρήσῃ, καὶ ἰδοὺ
ἡ τελευταία αὐτοῦ συνομιλία μὲ τὸν ἄνθρωπον, ὅστις τὸν ἐδί-
δαξε τὴν ἀγίαν διδασκαλίαν:

«Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σροναπαράντα, ὅπου πρόκειται νὰ δια-
«τρίψῃς, εἶναι παράφοροι, σκληροὶ, θυμώδεις, μανιώδεις καὶ
«αὐθάδεις. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ὧ Πούρνα, σὲ προσβάλ-
«λῳσι κατὰ πρόσωπον μὲ ἀχρεῖους, βαναύσους καὶ αὐθάδεις
«λόγους· ὅταν ὀργισθῶσιν ἐναντίον σου καὶ σ' ἐξυβρίσωσι, τί
«θὰ συλλογισθῇς;»

«—Ἄν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σροναπαράντα, ἀποκρίνεται ὁ
«Πούρνα, μὲ ἀποτείνωσι λόγους ἀχρεῖους, βαναύσους καὶ αὐ-
«θάδεις· ἂν ὀργισθῶσιν ἐναντίον μου καὶ μ' ἐξυβρίσωσιν, ἰδοὺ τί
«θὰ συλλογισθῶ: οἱ Σροναπαρανταῖοι εἶναι βεβαίως καλοὶ ἄν-
«θρωποι, εἶναι ἄνθρωποι γλυκεῖς, διότι οὔτε κτυποῦσιν, οὔτε
«λιθοβολοῦσιν.»

«—Ἄλλ' ἂν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σροναπαράντα σὲ κτυπήσω-
«σι καὶ σὲ λιθοβολήσωσι, τί θὰ στοχασθῇς;

* Τὸ μὲν οὖν ταῦτα δι' ἄσχυρίσασθαι οὕτως ἔχειν, ὡς ἐγὼ διελήλυθα, οὐ
πρέπει νοῦν ἔχοντι, ὅτι μὲν τοι ἢ ταῦτ' ἐστὶν ἢ τοιαῦτα ἅττα περὶ τὰς ψυχὰς
ἡμῶν καὶ τὰς οἰκήσεις, ἐπεὶ περ ἀθάνατόν γε ἡ ψυχὴ φαίνεται οὕσα, καὶ πρέπει
μοι δοκεῖν καὶ ἄξιον κινδυνεύσαι οἰομένῳ οὕτως ἔχειν· καλὸς γὰρ ὁ κίνδυνος καὶ
χρὴ τὰ τοιαῦτα ὥσπερ ἐπ' ἄδεν ἑαυτῷ.

« — Θὰ στοχασθῶ ὅτι εἶναι καλοὶ καὶ γλυκεῖς, διότι δὲν μὲ «κτυποῦσιν οὔτε μὲ τὴν ῥάβδον οὔτε μὲ τὸ ξίφος.

« — Ἀλλ' ἂν σὲ κτυπήσωσι μὲ τὴν ῥάβδον καὶ μὲ τὸ ξί-
«φος, τί θὰ εἴπῃς;

« — Θὰ εἴπω ὅτι εἶναι καλοὶ καὶ γλυκεῖς, διότι δὲν μὲ ἀφαι-
«ροῦσι καθόλου τὴν ζωὴν.

« — Ἀλλ' ἂν σὲ ἀφαιρέσωσιν ὅλως διόλου τὴν ζωὴν, τί θὰ
«στοχασθῇς;

« — Θὰ στοχασθῶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σροναπαράντα εἶ-
«ναι καλοὶ καὶ γλυκεῖς, ἐλευθερώσαντές με μὲ τόσον ὀλίγον
«πόνον ἐκ τοῦ ῥυπαροῦ τούτου σώματος.

« — Καλὰ, ὦ Πούρνα· δύνασαι μὲ τὴν τελειότητα τῆς ὑπο-
«μονῆς, τὴν ὁποίαν ἔχεις, ν' ἀποκατασταθῇς ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ
«Σροναπαράντα. Ὑπαγε λοιπὸν, Πούρνα· σωθεῖς, σῶσον φθά-
«σας εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν, ὁδήγησον καὶ τοὺς ἄλλους νὰ
«φθάσωσιν· παρηγορηθεῖς, παρηγόρει· φθάσας εἰς τὸ Νιρβάνα,
«ἔσο ὁ αἵτιος νὰ φθάσωσιν ἐκεῖ καὶ οἱ ἄλλοι.» *

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο μὲ φαίνεται σπουδαϊότατον. Ἀδύνατον
νὰ μὴ παρατηρήσῃ τις μὲ ἀπορίαν τὸ ἠθικὸν ὕψος, τὸ ὁποῖον
ἐμφαίνει καὶ νὰ μὴ παρατηρήσῃ ἀκολούθως μὲ ἴσην ἀπορίαν
τὴν φύσιν τῆς ἐλπίδος, τὴν ὁποίαν περιέχει. Εἶναι ἡ καθιέρω-
σις νέου ἀποστόλου, ἀρκετὰ ἀφωσιωμένου ἵνα ἐκθέσῃ τὴν
ζωὴν του εἰς τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον μέλλει ν' ἀναλάβῃ· καὶ εἰς
τοὺς λόγους τοὺς ὁποῖους τῷ ἀποτείνει, κατὰ τὴν στιγμὴν
τῆς ἀναχωρήσεως, ὁ πνευματικὸς αὐτοῦ πατήρ, δὲν ὑπάρχει

* Ὁ διάλογος οὗτος, τὸν ὁποῖον ἐστυγομεύσαμεν, εὑρίσκεται ὁλόκληρος μὲ
ὅλην τὴν ἀνατολικὴν πολυλογίαν του, ἐν τῇ *Introduction à l'histoire du Bud-
dhisme Indien* de Burnouf, σελ. 252 καὶ ἐπ' αὐτῇ.

οὐδεμία θεωρία ἀθανασίας, οὐδεμία ἀκτὶς αἰωνίου φωτός, ἀλλὰ μόνον ἡ προσδοκία τῆς ἀπολύτου ἀναπαύσεως, τῆς παύσεως τῆς ζωῆς, ἡ ἀδιαφορία τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὁ Πούρνα τίποτε δὲν φοβεῖται, καθότι τὸ μᾶλλον δυσάρεστον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ τῷ συμβῇ, εἶναι νὰ λάβῃ τὴν τύχην ν' ἀποθάνῃ.

Τώρα ε' ἐνθυμήθην ἄνθρωπόν τινα λιθοβοληθέντα, ὃχι ὑπὸ τῶν Σροναπαρανταίων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν κατοικούντων παρὰ τῷ Ἰορδάνῃ. Ἐλιθοβολήθη μέχρι θανάτου· καὶ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου, δὲν τὸν βλέπω ἀγαλλιῶντα, διότι καταθέτει τὸ βάρος τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ τὸν ἀκούω ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα: «Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου.» Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὠνομάζετο Στέφανος. Συλλογίζομαι ἐπίσης ἄλλον ἀπόστολον, ὅστις ἀφοῦ ἐδεσμεύθη μὲ σίδηρα, ἐμαστιγώθη, ἐβασανίσθη μυριοτρόπως, γράφει ἐκ τῆς σκοτεινῆς φυλακῆς του, εἰς τινα ἀγαπητὸν μαθητὴν: «Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, «καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε· τὸν ἀγῶνα τὸν «καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρη- «κα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀπο- «δώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής.» Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἐκαλεῖτο Παῦλος. Ὁ Στέφανος καὶ ὁ Παῦλος ἦσαν χριστιανοί. Παραβάλετε τὴν τάσιν τῶν τελευταίων λόγων των μὲ τὴν ὁμιλίαν τοῦ Σωκράτους, καὶ μὲ τὸν διάλογον τῶν βουδδιστῶν τὸν ὁποῖον ἀνεγνώσαμεν!

Τοιαύτη ἡ πίστις τοῦ Εὐαγγελίου· καὶ ἐνῶ οἱ σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος δὲν κατῴρθουν νὰ μεταδώσωσι τὴν διδασκαλίαν των εἰμὴ εἰς εὐαρίθμους εὐφυεῖς μαθητάς, οἱ ἀπόστολοι, ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, κατέστησαν εὐπρόσδεκτον τὴν τοῦ Κυρίου των

εἰς ὅλας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας. Ὁ Ἰησοῦς τὸ προήγγειλε· καὶ ἐγνώριζε καλῶς πόσον ἦτο θαυμάσιον. Ἦλθον, μίαν ἡμέραν, ἵνα τὸν ἐρωτήσωσι περὶ τῆς ἀποστολῆς του: «σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;» Ἀφοῦ ἀνέφερε τοὺς θεραπευθέντας ἀσθενεῖς, τοὺς ἐγερθέντας νεκροὺς, ἀναζητεῖ μεγαλύτερον θαῦμα καὶ προσθέτει: «πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.»

Ἦδη δὲ, σὰς εἶπον ὅλον τὸ Εὐαγγέλιον; Ὁχι, βεβαίως. Σὰς ὑπέδειξα μίαν μόνην φάσιν αὐτοῦ· σὰς ὠμίλησα περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τῶν πρωταρχικῶν ἐκείνων ἀληθειῶν, αἵτινες εἶναι ἡ συνέπεια μᾶλλον τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, ἢ αὐτὸ τὸ ἴδιον ἔργον. Ἄν ἔμενον ἕως ἐδῶ, ἂν περιοριζόμην νὰ ῥίψω ἐπὶ τῶν ὥμων τοῦ Σωκράτους τὰ ἐκ τοῦ μανδύου τοῦ ἀγίου Παύλου ἐσχισμένα ῥάκη, ἠθέλετε μὲ κατηγορήσει, καὶ δικαίως, ὡς ἀποσιωπῶντα τοὺς διακριτικούς χαρακτῆρας τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ. Οἱ λόγοι, οἵτινες μᾶς ἀποκαλύπτουσι τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀγάπην του, εἶναι ἐναργεῖς, εὐκολοὶ καὶ γλυκεῖς πρὸς ἀποδοχὴν. Ἀλλὰ σεῖς οἱ πιστεύοντες, καλῶς γνωρίζετε, ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι δὲν περιέχουσιν ὅλην σας τὴν πίστιν· καὶ σεῖς οἱ μὴ πιστεύοντες γνωρίζετε ἐπίσης καλῶς, ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι δὲν εἶναι ἐκείνοι, τοὺς ὁποίους ἀρνεῖσθε προπάντων νὰ παραδεχθῆτε. Ἄς τελειώσωμεν λοιπὸν τὴν ἐκθεσὶν μας.

Πόθεν ἄρχεται ὁ Ἰησοῦς; ἐκ τοῦ κηρύγματος τῆς μετανοίας καὶ τῆς θεογνωσίας. Ζητεῖ παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀποβάλῃ τὴν φιλαργυρίαν καὶ νὰ περιβληθῇ τὴν φιλοπτωχίαν· ν' ἀποβάλῃ τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ νὰ ταπεινοφρονῇ· τῷ ζῆ-

τεῖ ν' ἀπαρνηθῇ ἑαυτὸν, ὅχι ἵνα χαθῇ, ἀλλ' ἵνα ἐπανέλθῃ ἐν τῇ τάξει, ἐν τῷ φωτὶ, ἐν τῇ εἰρήνῃ. Ἀναγνώσατε τοὺς παραδόξους ἐκείνους μακαρισμοὺς, οἵτινες θὰ μᾶς συνετάρασσον ἐκ θαυμασμοῦ, ἃν δὲν εἶχομεν τὴν ἕξιν ἐκείνην, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν πρὸ ὀλίγου. Ὅτι ἀγαπῶμεν κατακρίνεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου· ὅτι ἀποστρεφόμεθα ἐντέλλεται ἡμῖν ν' ἀγαπῶμεν. Τὰ πλούτη, ἡ δόξα, αἱ τιμαὶ παρέχουσιν ἀφορμὴν πειρασμῶν καὶ παραπτώσεων· ἡ ταλαιπωρία, ἡ ταπείνωσις, τ' ὄνειδος, φέρουσιν εἰς τὸν βασιλικὸν δρόμον τῆς αἰωνίου ζωῆς. Καὶ ἡ μεταβολή, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰησοῦς ζητεῖ παρὰ τῶν μαθητῶν του, εἶναι τόσῳ μεγάλη, τόσῳ θεμελιώδης, ὥστε τὴν ὀνομάζει ὁ ἴδιος παλιγγενεσίαν.

Τί σημαίνει ὁ λόγος οὗτος καὶ τίς ὁ πρὸς ταῦτα ἱκανός; Τίς ἤθελε τολμήσει ἐνταῦθα νὰ σηκωθῇ καὶ νὰ εἴπῃ: τοῦτο εἶναι καλὸν καὶ τὸ πράττω ἐκ φύσεως· τὸ πράττω ἐξ ἰδίας δυνάμεως· ζητῶ ἐν τῇ ἀφοσιώσει ὅλην μου τὴν εὐδαιμονίαν· ἡ ἐκπλήρωσις τῆς θείας βουλῆς, ἐν τῇ ἀπαρνήσει τῆς ἰδίας μου βουλῆς, εἶναι ὁ μοναδικὸς κανὼν τῆς ζωῆς μου καὶ ὅλη ἡ χαρά μου. Ἄν δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχω ὡς ἀκροατὰς εἰμὴ μόνον τοὺς ὁμιλοῦντας τόσῳ θαρρᾶλέως, πιστεύω, Κύριοι, ὅτι θὰ ἐξήρχεσθε ὅλοι ἐκ τῆς αἰθούσης ταύτης, καὶ οἱ καλλίτεροι θὰ ἔφευγον πρῶτοι. Ὅχι, δὲν εἴμεθα ἐν τῇ τάξει· παρεβιάσαμεν τὸν θεμελιώδη νόμον τῆς φύσεώς μας καὶ ὑποφέρομεν ὡς ἐκ τούτου· ἐχάσαμεν τὰς διὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀξιώσεις μας, καὶ ἀποχωρισθέντες τοῦ Θεοῦ, ὑπεπέσαμεν ἐν τῇ ἀθλιότητι. Ὁ Ἰησοῦς τὸ γνωρίζει καὶ τὸ κηρύττει: διὰ τοῦτο μάλιστα ἤλθεν εἰς τὸν κόσμον. Εἶναι ὁ ἰατρὸς ὁ ζητῶν νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀσθενῆ· ὁ καλὸς ποιμὴν ὁ τρέχων κατόπιν τοῦ ἀποπλανηθέν-

τος προβάτου· εἶναι ὁ ἐλευθερωτὴς, ὅχι ὁ Βούδδα, ὅστις μᾶς ὑπόσχεται, ἐν τῇ ἀναπαύσει τοῦ θανάτου, τὸ τέλος τῶν δεινῶν μας· εἶναι ὁ αἷτιος τῆς σωτηρίας, ὁ φέρων εἰς τὸν ἁμαρτωλὸν τὴν συγχώρησιν, καὶ βοηθῶν τὴν ἀθλιότητά μας, διὰ τῆς δυνάμεως τῆς χάριτος αὐτοῦ. Ἦλθεν, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, «ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός» ἦλθεν ἵνα ἐπαναφέρῃ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ εὐδομονίᾳ, ἀποκαθιστῶν αὐτὸν ἐν τῇ ἀγιότητι. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν εἰσάγει μόνον διδασκαλίαν τινά, ἣ θεωρίαν περὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων· κηρύττει ἔργον ἐλέους, τελειούμενον δι' αὐτοῦ. Αὐτὸς εἶναι ὁ αἷτιος τῆς ἀφύσεως, παρ' αὐτοῦ λαμβάνομεν τὴν δύναμιν καὶ τὸ φῶς· εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου καὶ ὁ νικητὴς τοῦ θανάτου· οὕτω μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ. Ταῦτα διακηρύττουσιν ἐπίσης οἱ ἀπόστολοι τοῦ. Εὐαγγελίζονται τὴν ἄφεισιν καὶ τὴν σωτηρίαν, ἅτινα ἐπετύχομεν διὰ τοῦ Κυρίου τῶν, καὶ διὰ τῆς ἀρετῆς τῆς θυσίας του· λέγουσιν ὅτι ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἐντολὴ τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν, ἐγένετο τὸ νέον δῶρον τῆς χάριτος· λέγουσιν ὅτι διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Ἰησοῦ ἡ ψυχὴ, ἐν ταῖς δοῦναις τῆς μετανοίας, πρέπει ν' ἀναγεννηθῇ εἰς τὴν ἐλπίδα τῆς ζωῆς καὶ εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀγαθοῦ.

Τὸ Εὐαγγέλιον κηρύττει τὴν συγχώρησιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀναγγέλλει τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἐκπεσόντος πλάσματος, τὴν ἀποκατάστασιν ἐν τῇ τάξει, ἅτινα πρέπει νὰ ᾔῃαι ἡ συνέπεια τῆς χάριτος ταύτης. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα εἶναι ἀδιχώριστα. Ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι ὅλη ἡ θρησκεία, ἀλλ' οὐδὲν πλέον ἐπικίνδυνον καὶ πλέον ἐπισφαλές τῆς ιδέας, ὅτι ἡ θρησκεία δὲν ἔχει σκοπὸν καὶ τέλος τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἠθικῆς τάξεως. Κύριοι, τοῦτο ἐρρέθη, κατὰ διαφόρους τρόπους, παρ' ἄνδρος, ἔχον-

τος τοὺς πλουσίους θησαυροὺς τοῦ πνεύματός του, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ταπεινοφροσύνης τῆς καρδίας του· τοῦ Ἀλεξάνδρου Βινέτου. Μία τῶν προσφιλεστέρων αὐτοῦ ἰδεῶν εἶναι ὅτι τὸ ἔργον, ὅπερ ἔλαβεν ἀρχὴν ἐν τῇ ἀβύσσῳ τῆς θείας οὐσίας, καὶ ἐπεφάνη ἐν Γολγοθᾷ, δὲν τελειοῦται εἰμὴ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ συγχωρηθέντος καὶ εἰς τὸ φῶς ἀνακληθέντος ἀνθρώπου.

Ἴδου τὸ Εὐαγγέλιον, εἰς τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως. Δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ διδασκαλία τῆς ἀγαθότητος τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός· τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἡ εὐσπλαγχνία τοῦ Θεοῦ, ἡ ἄφρασις αὐτοῦ καὶ ἡ χάρις· τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ὁ σταυρὸς καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Λυτρωτοῦ. Ἡ, ἵνα μὴ παραιεῖψωμεν οὐδέν, τὸ Εὐαγγέλιον ἔχει δύο φάσεις· ἡ μὲν εἶναι εἰρήνη καὶ φῶς, ἡ ἀγγελία τῆς βουλῆς τῆς δημιουργικῆς ἀγάπης· ἡ δὲ εἶναι σκοτεινὴ· ἐνδοξὸς τις συγγραφεὺς * δὲν ἐφοβήθη νὰ τὴν ὀνομάσῃ φρικώδη· εἶναι τὸ ἁμάρτημα, ἡ θυσία τοῦ σταυροῦ καὶ ἡ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ἐν τῷ βυθῷ τῆς συνειδήσεως. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι φῶς, ἀλλὰ δὲν φαίνει εἰμὴ ἐν φοβερᾷ σκοτίᾳ· τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι λόγος ἀγάπης, ἀλλὰ λόγος ἀγώνων, ἀπαρνήσεων καὶ θυσιῶν. Τὸ Εὐαγγέλιον γέμει ὅλον ἐκ τῶν μᾶλλον παραδόξων ἀντιθέσεων. Θέλετε νὰ καταλάβητε διατί;

Ὅλοι ἐπιθυμοῦμεν τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ ὅταν μᾶς λέγωσιν, ὅτι ὁ Θεὸς θέλει νὰ μᾶς καταστήσῃ διαπαντὸς εὐδαιμόνας, ὑπογράφομεν προθύμως εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην. Ἀλλ' αἱ ἀποπλανήσεις τοῦ βίου καὶ ἡ βεβαιοῦτης τοῦ θανάτου κινουσιν εἰς στεναγμὸν κάθε πλάσμα, καὶ ὅταν δὲν γίνηται λόγος περὶ ἁμαρτίας, δὲν ἐννοοῦμεν διατί ὁ Θεός, ὅστις θέλει νὰ μᾶς καταστήσῃ εὐδαιμόνας, καλύπτει τόσῳ συχνὰ τὸ πρόσωπόν του

* Ὁ Βοσπουέτος.

καὶ μᾶς ἀφίνει τόσῳ δυστυχεῖς. Ὅλοι ἔχομεν ἐν τῷ μυχῶ τῆς συνειδήσεώς μας τὴν ἰδέαν τῆς ἀγριότητος, καὶ ὅταν λέγωσιν ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς θέλει ὡς αὐτόν, μόνον τὰ ἐξηχρειωμένα ὄντα δὲν συγκινουῦνται εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην. Ἀλλ' ὅταν μᾶς ἀποσιωπῶσι τὴν χάριν, δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ ὁ Θεὸς μᾶς ἀφίνει τόσον ἀδυνάτους εἰς τοὺς βιωτικούς ἀγῶνας.

Ἀκούσατε τὸν Ῥακίνα, ἐρμηνεύοντα τὸν ἀπόστολον, ὅστις πάλιν ἐρμηνεύει τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν:

Θεέ! ἐντός μου πόλεμος σκληρότατος ὅποιος
 Δύο ἀνθρώπους ἐν ἐμοὶ αἰσθάνομαι μονήρεις:
 Ὁ μὲν εἰς θέλει, πρὸς ἐσέ θεριμῆς ἀγάπης πλήρης,
 Πιστὴ σοι ἡ καρδία μου νὰ ᾔγῃ αἰωνίως
 Ὁ δ' ἄλλος, ἐπαναστατῶν εἰς τὰς σοφὰς βουλὰς σου,
 Μὲ συμβουλεύει ν' ἀθετῶ τὰς θείας ἐντολὰς σου.

Ὁ μὲν, ὅλος οὐράνιος καὶ ὅλος πνεῦμα θεῖον,
 Διηγελῶς εἰς οὐρανὸν ζητεῖ — προσηλωμένος,
 Κ' ὑπὸ τῶν αἰώνιων σου καλῶν γοητευμένος,
 Τὰ ἄλλα νὰ λογίζωμαι ἀτήμαντον ψηφίον
 Ὁ δέ, διὰ τὸ βάρος τοῦ ὀλέθριου, ἐμμένων,
 Ἐδῶ εἰς τὰ ἐπίγεια μὲ ἔχει δεδεμένον.

Φεῦ! κλαίων μάχης σπέρματα ἐντός μου σκληροτάτης,
 Ποῦ ἄρα θέλω δυνηθῆ νὰ εὕρω ἡσυχίαν;
 Θέλω, πλὴν πράξιν ἀγαθὴν δὲν ἐκπληρῶ καμμίαν!
 Θέλω, ἀλλὰ ὁ δύστηνος, ὦ συμφορᾶς ἐσχάτης!
 Τὸ ἀγαθόν, ὅπερ φιλῶ, οὐδέποτε τὸ πράττω,
 Πλὴν τὸ κακόν, ὅπερ μισῶ, δι' ὅπερ καὶ φροῦάττω. *

* Mon Dieu, quelle guerre cruelle!

Je trouve deux hommes en moi:

L'un veut que, plein d'amour pour toi,

Ὅταν οἱ στίχοι οὗτοι ἀπηγγέλθησαν κατὰ πρῶτον ἐνώπιον τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. διὰ τὸν ὁποῖον καὶ ἐγράφησαν, ὁ μόνάρχης, στρέφων πρὸς τὴν Κυρίαν Μεντενόν, τῇ λέγει: «Ἄχ! «Κυρία, πόσον καλὰ γνωρίζω τοὺς δύο τούτους ἀνθρώπους.» Καὶ ἡμεῖς ἐπίσης τοὺς γνωρίζομεν, ἡμεῖς, οἵτινες δὲν εἴμεθα Λουδοβίκοι ΙΔ', ἔχομεν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ κρύφιον αἰσθημα, ὅτι δὲν ὑπάρχει σταθερὰ εὐδαιμονία εἰμὴ ἐν τῇ τάξει, καὶ ὅταν μᾶς λαλῶσι περὶ τῶν μεγάλων προσδοκιῶν τῆς αἰωνίου καὶ μακαρίας ζωῆς, ἂν ἡδυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν τί αἰσθανόμεθα ἐνίοτε· ἂν ἡδυνάμεθα ν' ἀποκαλύψωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς τὸ βάθος τῶν λογισμῶν μας, ἰδοὺ τί ἠθέλομεν εἶπει: «Ὅλα ταῦτα εἶναι ὥραϊα, εἶναι καλὰ, εἶναι ἐπιθυμητά· ἤθελον «νὰ τὰ πιστεύω, ἀλλὰ δὲν τολμῶ.» Δὲν τολμᾶτε! Καταλαμβάνετε τώρα, διατί ὁ λόγος τῆς ἀφέσεως εἶναι ὁ λόγος τῆς αἰωνίου ζωῆς; καταλαμβάνετε διατί ὁ σταυρὸς τοῦ Κρηνίου

Mon cœur te soit toujours fidèle ;
L'autre, à tes volontés rebelle,
Me revolte contre ta loi.

L'un, tout esprit et tout celeste,
Veut qu'au ciel sans cesse attaché
Et des biens éternels touché,
Je compte pour rien tout le reste;
Et l'autre, par son poids funeste
Me tient vers la terre penché.

Hélas! en guerre avec moi-même,
Où pourrai-je trouver la paix ?
Je veux et n' accomlis jamais ;
Je veux, mais, o misère extrême!
Je ne fais pas le bien que j'aime
Et je fais le mal que je hais.

εἶναι ἡ αἵματηρά πύλη τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν; Ἡ συνείδησις τοῦ ἀμαρτήματος εἶναι νεφέλη καλύπτουσα ἡμῖν τὸ μέλλον. Τὸ αἶσθημα τῆς διαφθορᾶς μας ἐξηγεῖται διὰ τῆς ἀμφιβολίας. Λόγος ἐλπίδος δὲν δύναται νὰ φθάσῃ μέγρις ἡμῶν, εἰμὴ ὑπὸ τὴν μορφήν λόγου ἐλέους. Διὰ τοῦτο οἱ σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος ἔβλεπον καλῶς τὸ ἰδανικὸν διαλάμπον εἰς τὸν ὀρίζοντά των, ἀλλ' ἀνεχαιτίζοντο ἐν τῇ ὁδῷ τὴν ὁποίαν ἤθελον νὰ διατρέξωσιν ἵνα τὸ φθάσωσι, διότι τὸ αἶσθημα τῆς ἀθλιότητος καὶ τοῦ κακοῦ τοὺς ἔφραττε τὸν δρόμον. « Ἄλλο « νὰ βλέπη τις, ἔλεγεν ὁ ἅγιος Λυγουστίνος, ἐκ τοῦ ὕψους « ὄρους τινὸς καὶ ἐκ τοῦ μέσου ἀγρίου δάσους τὴν ἥσυχον πα- « τρίδα του, ἐνῷ ἀδυνατεῖ νὰ εὕρῃ τὸν δρόμον . . . καὶ ἄλλο νὰ « διατρέχῃ πραγματικῶς τὸν δρόμον, ὅστις φέρει ἐκεῖτε. Οἱ « πλᾶτωνικοὶ ἐγνώριζον ὅπως οὖν, τὴν ἀόρατον φύσιν· ἀλλ' ἡ « ὁδὸς ἣ φέρουσα εἰς τὴν ὑπερτάτην ταύτην μακαρίτητα, ἦτοι: « ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οὗτος ἐσταυρωμένος, ἡ ὁδὸς αὕτη τοῖς « ἐφαίνετο εὐκαταφρόνητος· ἤρνούντο νὰ τὴν ἀκολουθήσωσι, « καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσωσιν εἰς τὸ ἄδυτον, « ὅπου τὸ τέλος τῆς ἀναπαύσεως, μολονότι τὸ ἐξ αὐτοῦ προ- « ἐρχόμενον φῶς τοῖς προσέβαλλε τὴν διάνοιαν μακρόθεν διὰ « τῆς ἀκτινοβολίας του. » *

Ἄς ἀνακεφαλαιώσωμεν ἤδη τὰς σκέψεις ταύτας. Ὁ σκοπὸς τῆς πλάσεως τῶν διανοητικῶν ὄντων εἶναι ἡ εὐδαιμονία των· τὰ ὄντα ταῦτα ἐπλάσθησαν ἐλεύθερα, διότι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς θείας φύσεως καὶ ὁ ὅρος αὐτὸς τῆς εὐδαιμονίας. Ἐπῆλθε τὸ ἀμάρτημα μὲ τὰ παρεπόμενά του: τὸν

* Ἴδε τὸ σύγγραμμα τοῦ P. Gratry, *De la connaissance de Dieu* τ. 1. pag. 264-265.

σκοτισμὸν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀθλιότητα τῆς καρδίας. Ὁ ἄνθρωπος ἤρχισε νὰ παλαίῃ καθ' ἑαυτοῦ: τὸ λογικὸν ἠθέλησε νὰ δράξῃ πάλιν τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἐκλείφαντος φωτός· ἡ συνείδησις διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ ρεύματος τῆς ἐξουδενώσεως, τὸ ὁποῖον τὴν παρέσυρεν· ὅθεν οἱ ἀγῶνες, αἱ πρόσδοι, αἱ συμφοραὶ, αἱ ἀθλιότητες τῆς διανοίας τῶν ἀρχαίων. Ἀκολουθῶς ἐμεσολάβησεν ὁ θεὸς διὰ τοῦ ἔργου τῆς ὑπερτάτης αὐτοῦ δυνάμεως, κατευθυνομένου ὑπὸ τοῦ ἐλέους του. Ἐμεσολάβησεν, ἵνα παρέξῃ τὴν χάριν του, χωρὶς νὰ τὴν ἐπιβάλλῃ· ἵνα προτρέψῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν, χωρὶς νὰ τὴν ἐκβιάσῃ.

ὑπάρχουσι λοιπὸν εἰς τὸν Θεὸν δύο θελήσεις: ἡ δημιουργικὴ καὶ ἡ λυτῆριος θέλησις· ἀλλ' αἱ δύο αὗται θελήσεις εἶναι μία: μία, διότι προέρχονται παρὰ τοῦ ἰδίου Θεοῦ· μία, διότι ἐμφαίνουσιν τὴν ἰδίαν ἀγάπην· μία, διότι τὸ ἔργον τοῦ Εὐαγγελίου ἀνακαινίζει καὶ συμπληροῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ἀρχικὴν οἰκονομίαν τῆς δημιουργίας. Ἠκούσατε περὶ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων χειρογράφων, ἐξ ὧν ἀμαθεῖς χεῖρες ἐξήλειψαν τοὺς χαρακτῆρας, ἵνα χρησιμοποιήσωσι τὴν περγαμηνὴν γράφοντες καὶ αὐτοί. Οἱ σοφοί, περὶ πολλοῦ ποιούμενοι τὴν ἀνέυρεσιν τῶν ἐπὶ μακρὸν ἐγκρυφθέντων θησαυρῶν, κατώρθωσαν ν' ἀναγνώσωσιν ἐπὶ τῶν παλαιῶν τούτων περγαμηνῶν τὴν πρώτην γραφήν. «Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι παλίμψηστον· ὑπὸ τὸ τετριμμένον κείμενον τῆς ζωῆς, κρύπτει τοὺς μυστηριώδεις καὶ σχεδὸν ἐσβεσμένους χαρακτῆρας ὑψηλοῦ βιβλίου, εὐαγγελίου ἀποκαλυφθέντος ἐν ἀρχῇ τῶν ἡμερῶν.»* Τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ἀμάρτημα, ἵνα

* Adolphe.

ζωοποιήσῃ τὰς ψυχὰς μας κατὰ τὴν βουλὴν τῆς ἀγάπης τοῦ Πλάστου.

Ἡ μεσολάβησις αὕτη τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων εἶναι αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἡ ὑπερφυσικὴ τάξις. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐν τῇ φύσει, ἀφοῦ τὰ πάντα δι' αὐτοῦ κινεῖνται καὶ ὑπάρχουσιν· ἀλλ' εἶναι ὑπεράνω τῆς φύσεως εἰς ὅλον τὸ κράτος τῆς δυνάμεώς του, καὶ εἰς τὰ μυστήρια τῆς ἀνεξιχνιάστου αὐτοῦ ἐλευθερίας. Ἡ δημιουργηθεῖσα ἐλευθερία, οἱ θεῖοι νόμοι, κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ ἀμάρτημα παράγει τὸ σκότος καὶ τὴν ἀθλιότητα, τὸν αἰώνιον ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον ὑφίσταται ὁ ἄνθρωπος ἐγκαταλειμμένος εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις, κατὰ τοῦ ρεύματος τὸ ὁποῖον τὸν παρασύρει, συνιστῶσι, ἐν τῇ ἡθικῇ τάξει ὅ,τι καλοῦμεν φύσιν. Ὁ Θεὸς διέλυσε τὴν ὀλέθριον ταύτην συνοχὴν δι' ἑνὸς ἔργου τῆς ἀγάπης του: Ἐπεφάνη ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ὅλα προήγγελλον τὴν ἔλευσιν του, ὅλα ἠτοίμαζον τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ ἔθνηκοι, τὰ μεγαλεῖα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ αἱ δυστυχίαι τῆς, ἐν τῇ τάξει τῆς Προνοίας καὶ ἐν τῇ τάξει τῆς χάριτος, εἶναι ἐπίσης οἱ πρόδρομοὶ του· ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις ἐκ συμφώνου τῷ ἀνοίγουν τὸν δρόμον· αἱ θρησκεῖαι καὶ αἱ φιλοσοφαί συνέρχονται, ἵνα εὐθύνωσιν ἐνώπιόν του τὰς τρίβους του. Ὅλα προαγγέλλουσι τὴν ἔλευσιν του, ὅλα ἐτοιμάζουσι τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰσέτι δὲν ἐμφανίζεται. Ὅταν ἡ νύξ προσήγγιζεν εἰς τὸ τέλος, τὸ σκότος στιγμικίως ἐπηύξησεν, οἱ ἀστέρες ὠχρίασαν· ἀμυδρὸν λυκαυγὲς ἐφάνη καὶ εὐθὺς ὁ ὀρίζων ἐφωταγωγήθη· τὸ πᾶν προήγγελλε τὸν ἀστέρα τῆς ἡμέρας· ἀλλ' ἡ ἡὺς δὲν εἶναι ὁ ἥλιος. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι τὸ κέντρον τῆς ἱστορίας, ὁ σκοπὸς ὅλων τῶν ἀναπτύξεων τῆς ἀνθρωπό-

τητος· ἀλλ' ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς συντρίβει τὴν ἀλυσιν τῆς ἱστορίας, ἵνα μᾶς διδάξῃ, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ὑπερβαίνει τὴν βουλὴν τῆς δημιουργίας, ἥτις παρήγαγε καὶ δικτηρεῖ τὴν ἐλευθερίαν. Διασπᾷ ἐπίσης τὴν φύσιν, ὅπως λατρεύοντες τὸν Θεόν, ἐν τῇ ἐκλάμψει τοῦ σύμπαντος, λατρεύσωμεν ἔτι μᾶλλον αὐτὸν ἐν ταῖς μυστηρίοις τῆς δυνάμεώς του, τὴν ὁποίαν ἡ δημιουργία οὔτε φθείρει οὔτε περιορίζει. Ἔθεσαν τὸν Χριστὸν ἐν τῷ τάφῳ ἐξῆλθεν αὐτοῦ καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἀναστασεώς του κηρύττεται ἡ αἰώνιος ζωή.

Ἡ ὑπόστασις τοῦ Εὐαγγελίου, εἶναι ἡ λύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ λύτρωσις εἶναι ἔργον τοῦ ἀπείρου ἐλέους, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ὅλον τὸ θεμέλιον τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως, τὸ δὲ θαῦμα, ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ φύσει, εἶναι μόνον ἡ ἐξωτερικὴ καὶ δευτερεύουσα αὐτῆς ἐκδήλωσις. Σᾶς ἀφίνω τώρα νὰ κρίνετε ἂν, καθὼς τινες λέγουσι, τὸ Εὐαγγέλιον δύναται νὰ χωρισθῇ ἐκ τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως. Δύνασθε διὰ τοῦ νοός, νὰ ἐξαλείψητε τὸ δεῖνα θαῦμα ἐκ τῶν διηγήσεων τῆς Νέας Διαθήκης, χωρὶς νὰ μεταβάλῃτε τὸ Εὐαγγέλιον. Δὲν δύναταί τις νομίμως νὰ συμπεράνῃ, ἐκ τινος λεπτομερείας περὶ αὐτοῦ τοῦ κέντρου, περὶ τῆς ἀρχῆς ὅλων τῶν εὐαγγελικῶν γεγονότων. Ἀλλὰ καὶ ὅλας τὰς ἰδιαιτέρας ἐκδηλώσεις τῆς θείας δυνάμεως ἂν παραλείψωμεν, θ' ἀπομείνῃ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ἰδοὺ τὸ πάντῃ ἔσοχον θαῦμα. Ἄν ἀναιρέσητε τὸ θεῖον ἔλεος, τὸ ὁποῖον τὸν ἀνέδειξε Σωτῆρα, ἀναιρεῖτε τὸ Εὐαγγέλιον, κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης. Δὲν εἶναι τοῦ λοιποῦ ὁ λυτρωτής, δὲν ἀπομένει ἢ ὁ σοφὸς τῆς Ναζαρέτ. Καὶ ἐπὶ τέλους ὁ Ἰησοῦς ἀφῆκε τόσῳ βαθέᾳ ἔχνη, ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἀνθρωπότητος, ὥστε καὶ μετὰ τὸν ἐνστασιασμὸν τοῦ Χριστοῦ,

πρέπει νὰ τῷ ἀναθέσωμεν ἀνδριάντα ἐν τῷ Πανθέῳ τῆς ἱστορίας, μεταξὺ τοῦ σοφοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ βούδδα Σκχυαμούνῃ.

Ἄνευ τοῦ ὑπερφυσικοῦ, χάνομεν τὸν Ἰησοῦν Χριστόν· ἀλλὰ διατηροῦμεν τοὺλάχιστον τὰς στοιχειώδεις ἀληθείας τῆς θρησκείας: τὸν Θεόν, τὴν ἀθανασία καὶ τὴν ἠθικὴν, ὡς δι᾽-σχυρίζονται; Πρέπει νὰ συζητήσωμεν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον. Ὅταν παραγνωρίζωσι τόσῳ τὸ Εὐαγγέλιον, ὥστε νὰ μὴ βλέπωσιν ἐν αὐτῷ ἢ τὴν φυσικὴν λεγομένην θρησκείαν, καθιερωθεῖσαν διὰ τοῦ θαύματος, προβάλλουσιν ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀλήθεια, διὸ πρέπει νὰ τὴν παραδεχώμεθα· ὅτι ὀλίγον ἐνδιαφέρει ἂν ἀπεκαλύφθῃ ἢ ὄχι, καὶ ὅτι τὸ ζήτημα τοῦ ὑπερφυσικοῦ εἶναι μάταιον ζήτημα. Ἡμεῖς εἵπομεν, ὅτι οἱ σοφοὶ τῶν ἐθνικῶν διέκριναν μόλις τὰς ὑψηλὰς ἀληθείας, καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας ἀκόμη, ἄνδρες ἀλλότριοι τῆς ἀποκαλύψεως φθάνουσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἀμυδρὸν φῶς. Ἀλλ' ὅταν γνωρίσῃ τις τὸ Εὐαγγέλιον, ὅταν παραδεχθῇ τὰς ἐπαγγελίας αὐτοῦ, ἂν παρεκτραπῇ εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ ἐν τῇ θέσει τοῦ Σωκράτους; Ὁχι, δὲν εἶναι βέβαιον. Ὅταν ἀποπλανᾶται τῆς πίστεως ἀφοῦ ἀπήλαυσε τὸ φῶς αὐτῆς, δυνατόν τὰ ἐπέλθῃ ἐν τῇ ψυχῇ κρίσις, ἱκανὴ νὰ καταδείξῃ ὅλην τὴν σημαντικότητα τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Ἰνα σᾶς περιγράψω τὴν διανοητικὴν ταύτην κρίσιν, θὰ μεταχειρισθῶ τοὺς λόγους ἀνδρός, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς δύναται νὰ ὑποπτευθῇ ὡς ὑπερασπιζόμενον τὸ ἴδιον θέμα. Ἐν τινι διαλόγῳ δημοσιευθέντι κατὰ τὸ 1858 ἐν τῇ Νέα Ἐπιθεωρήσει τῆς Θεολογίας, ἐν Στρασβούργῳ, (Nouvelle Revue de Theologie), ὁ Κ. Ἐδμόνδος Σχέρερ εἰσάγει δύο πρόσωπα, ἐξ ὧν τὸ μὲν προσβάλλει ζωηρῶς τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν, καὶ

τὸ ἄλλο τὴν ὑπερασπίζεται ὁπωσοῦν. Ὁ εἷς τῶν διαλεγομένων, τελειόνων, ἐκφράζεται τοιοῦτοτρόπως :

«Ὅταν αἰσθάνωμαι κλονιζομένην ἐν ἐμοὶ τὴν πρὸς τὰ
«θαύματα πίστιν, βλέπω ἐπίσης τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ μου
«ἐξασθενοῦσαν εἰς τὰ βλέμματά μου· παύει ὀλίγον κατ' ὀλί-
«γον νὰ ᾔναι δι' ἐμέ ὁ ἐλεύθερος Θεός, ὁ ζῶν, ὁ ἀληθινός
«Θεός, ὁ Θεός μετὰ τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ συνομιλεῖ ὡς μετὰ
«Κυρίου καὶ φίλου. Καὶ διακοπτομένου τοῦ ἀγίου τούτου δια-
«λόγου, τί μᾶς ἀπομένει; Πόσῃν ἐμποιεῖ τότε μελαγχολίαν ἡ
«ζωὴ καὶ δὲν μᾶς γοητεύει πλέον! Καταχνῶμεν νὰ τρώγω-
«μεν, νὰ κοιμώμεθα, καὶ νὰ κερδίζωμεν χρήματα, στερημένοι
«πάσης ἀπόψεως. Πόσῃ νηπιάζομεν τότε ἐν τῇ ὥρμῃ ἡλικίας
«μας, πόσῃ μελαγχολῶμεν εἰς τὸ γῆρας, πόσῃ ἀνοήτως συν-
«ταρασσόμεθα! Ἐξέλιπε τὸ μυστήριον, δηλαδὴ ἐξέλιπε τὸ ἀγνώ-
«στον, ἐξέλιπε τὸ ἄπειρον, ἐξέλιπεν ὁ ὑπεράνω ἡμῶν οὐ-
«ρανός, ἐξέλιπεν ἡ ποίησις. Ἄχ! ἔσο βέβαιος ὅτι ἡ ἀπιστία,
«ἥτις ἀπορρίπτει τὰ θαύματα, τείνει νὰ ἐρημώσῃ τὸν οὐρανὸν
«καὶ νὰ λύσῃ τὰς γοητείας τῆς γῆς. Τὸ ὑπερφυσικὸν εἶναι ἡ
«φυσικὴ σφίχρα τῆς ψυχῆς· ἡ οὐσία τῆς πίστεως τῆς, τῆς
«ἐλπίδος τῆς, τῆς ἀγάπης τῆς. Ἡξεύρω καλῶς ὅτι ἡ κριτικὴ
«εἶναι εὐπρεπής, ὅτι τὰ ἐπιχειρήματά της φαίνονται συνεχῶς
«ἀκαταμάχητα· ἀλλ' ἡξεύρω προστούτοις, καὶ ἴσως ἡδυνά-
«μην νὰ ἐπικαλεσθῶ ἐνταῦθα τὴν ἰδίαν σας μαρτυρίαν : παύ-
«ουσα νὰ πιστεύῃ εἰς τὰ θαύματα, ἡ ψυχὴ χάνει πλέον τὸ
«μυστήριον τῆς θείας ζωῆς, καὶ σπεύδει τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν
«ἄβυσσον· πτώσις πάντοτε ὀρμητικωτέρα τὴν παρασφύρει μα-
«κρὰν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγίων ἀγγέλων· χάνει βαθμηδὸν

«τὴν εὐσέβειαν, τὴν εὐθύτητα, τὸ πνεῦμα ταχέως δὲ κεῖται
«χαμαὶ καὶ ἐνίοτε κυλίνεται εἰς τὸν βόρβορον.»

Ὁ ἄλλος ἀποκρίνεται μετὰ τινος ἀντιλογίας:

«Εἶμαι πραγματικῶς τῆς γνώμης σου. Γνωρίζω πολὺ
«καλῶς ὅτι τὸ θαῦμα εἶναι τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς πίστεως,
«καὶ ὅτι μετὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ θαύματος κινδυνεύομεν νὰ
«χάσωμεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν ἄδην, τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ
«αὐτὸν τὸν Θεόν, τὴν διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ,
«καὶ πᾶν ὅ,τι μᾶς ἀναβιβάζει ὑπεράνω τοῦ ἐθνικισμοῦ. Ναί,
«ἔχομεν ἀνάγκην Θεοῦ ζῶντος καὶ παρόντος, καὶ μόνον τὸ
«ὑπερφυσικὸν μᾶς δίδει αὐτόν. Ὁ Θεὸς ὅστις δὲν δύναται ἢ δὲν
«θέλει νὰ καταβῇ ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα φανερώσῃ αὐτόθι τὴν δύ-
«ναμίν του καὶ τὴν δόξαν του, ὁ Θεὸς οὗτος εἶναι ὁ Θεὸς τοῦ
«θεϊσμοῦ, μηχανουργὸς κεκρυμμένος ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀφηρη-
«μένη ἰδέα τοῦ πνεύματος, Θεὸς νεκρός.»

Οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ἐκφράζουσιν μόνον τὴν ἰδέαν μου, ἀλλὰ
προβαίνουν περαιτέρω. Περιορίζομαι νὰ συμπεράνω ὅτι τὸ
ζήτημα τοῦ ὑπερφυσικοῦ, τὸ ὅποιον δι' ὅτους ἐννοοῦσι τὴν
ἀξίαν τῶν λέξεων, ἀποτελεῖ τὸ ζήτημα τοῦ Εὐαγγελίου, δύ-
νεται νὰ καταντήσῃ διὰ πολλοὺς, ἐν μέσῳ τῆς Χριστιανωσύ-
νης, τὸ περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀθανάτου μέλλοντος ζήτημα. Θὰ
εἶπητε ἴσως ὅτι σᾶς ἀνέφερον τοὺς λόγους τούτους, τόσῳ
ώραίους ἐν τῇ βαθείᾳ μελαγχολίᾳ των, ὡς φόβητρον καὶ ἐπὶ
σκοπῶ νὰ σᾶς τρομάξω; ἔστω, ἠθέλησα, ναί, νὰ σᾶς τρομά-
ξω· ἀλλὰ δὲν γνωρίζω ἂν ᾗναι αἶσθημα ἀνάξιον τοῦ ἀνθρώ-
που νὰ φοβῇται μήπως χάσῃ τὸν Θεόν του, νὰ φοβῇται τὸ
σκότος, ὅταν χίρῃ τὸ φῶς, νὰ φοβῇται τὴν ἀπόγνωσιν, ὅταν
αἰσθάνηται ἑαυτὸν παρηγορημένον!

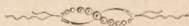
Ἀλλὰ τὰ αἰσθήματά μας δὲν εἶναι ὁ ἀπόλυτος κανὼν τῆς ἀληθείας. Ἄν ἡ ἐπιστήμη ἀπεδείκνυε βεβαιωτικῶς, ὅτι ἡ μεσολάβησις τοῦ Θεοῦ εἶναι χεῖμαιρα, δὲν μᾶς ἀπέμενεν ἢ νὰ καλύψωμεν τὸ πρόσωπον καὶ νὰ κλαύσωμεν τὴν ἀπώλειαν τῶν ἐλπίδων μας. Διΐσχυρίζονται ὅτι ἡ κριτικὴ τῆς ἐποχῆς μας κατέταξε τὰ χριστιανικὰ δόγματα μετὰ τῆς πίστεως τῶν δεισιδαιμονιῶν. Ὁφείλομεν νὰ ἐρευνήσωμεν τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Ἀλλὰ προχωροῦσιν ἀκόμη περαιτέρω: δὲν ὠφελοῦνται μόνον ἐκ τῶν ἐξαγομένων τῆς ἐπιστήμης· ἰσχυρίζονται ἐν γένει, ὅτι ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος, ὅτι ἡ μεσολάβησις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἄξεστος ἐπίνοια, μηχανικὴ, ἀναξία πεφωτισμένου ἀνδρὸς τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος, καὶ μὴ χρήζουσα συζητήσεως. Αἱ φωναὶ αὗται ἔρχονται πανταχόθεν: ἡ Γερμανία ἐκπέμπει αὐτάς· οἱ Παρίσιοι ἀνταποκρίνονται, καὶ φοβοῦμαι μήπως τὰς ἀντηχοῦσιν οὐκ ὀλίγον τὰ βουνά μας. Ἀκούω τὰ λόγια ταῦτα, θλίβομαι... καὶ δὲν ταράττομαι· ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι μωρία, κατὰ τὴν γνώμην τινῶν σοφῶν, ἀναμφίβολον! ὁ ἅγιος Παῦλος τὸ λέγει καθαρῶς, καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τὸ ὑπαινίττεται. Σοφοὶ τινες θεωροῦσιν, οὐχ ἥττον, καὶ ἄλλα πολλὰ ὡς μωρίαν. Τὸ καθῆκον, αὐστηρῶς ἐκλαμβανόμενον, φαίνεται μωρία εἰς τὸν φιλήδονον ἄνθρωπον· ἡ ἀφοσίωσις εἶναι μωρία διὰ τοὺς νουνεχεῖς λογιστάς τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας. Ἄλλως, ἐν τῇ ὁποίᾳ μᾶς ἐμβάλλει ἐξουθενώσῃ ἡ χριστιανικὴ ἡμῶν πίστις ἀπέναντι τῶν λογιωτάτων, δὲν στερούμεθα ἀνέσεων καὶ πλουσίων ἀμοιβῶν ὑπὲρ τῆς φιλοτιμίης μας. Οἱ σοφοὶ τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, οἵτινες ἀπέκρουσαν τὸ κήρυγμα τοῦ σταυροῦ, ἦσαν πλήρεις

πολυμαθείας καὶ ἀγγινοίας· ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος τῆς Ἰππώνος, ὅστις ἐκαλεῖτο Αὐγουστῖνος, οὔτε ἀμαθὴς ἦτο, οὔτε ἀνόητος. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, συλλογίζομαι τὸν Λεῖβνίτιον, ὅστις δὲν ἦτο οὔτε μικρὸς φιλόσοφος, οὔτε μέτριος γεωμέτρης, οὐδέποτε δὲ ὠμίλησε περὶ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως εἰμὴ ὅπως τὰς σεβασθῇ καὶ ὑπερασπίσῃ. Ἐνθυμοῦμαι τὸν Πασχάλλ, δυνάμενον χωρὶς ματαιοδοξίαν νὰ θηρεύῃ τὰ πρωτεῖα μετὰ τῶν φυσικῶν τοῦ καιροῦ του, καὶ ν' ἀναδειχθῇ εἰς τῶν ἐνδοξωτέρων μαθηματικῶν τοῦ κόσμου, διακόψαντα μίαν τῶν ἡμερῶν τοὺς ὑπολογισμούς του καὶ ἀφήσαντα τὰ βαρόμετρά του, ὅπως ἐπιδοθῇ, ἀνεκδότως εἰς τὰ θρησκευτικά. Ἐνθυμοῦμαι τὸν Νεύτωνα, πρόστυχον ἀστρονόμον, ὅστις ὁσάκις ἤκουε προφερόμενον τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ τῆς Γραφῆς ἐδίδοε πάντοτε δεῖγμα τοῦ σεβασμοῦ του· καὶ ἀπετόλμησε νὰ θέσῃ ἐν τέλει τῆς περὶ ὀπτικῆς πραγματείας του τὸ κεφάλαιον τοῦ νόμου: ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης καρδίας σου, καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ἀκούω προστούτοις νὰ λέγωσιν ὅτι εἰς ἐποχὴν πλησιεστέραν εἰς ἡμᾶς, ἄνδρες ἐκ τῶν κορυφαίων τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας, τῆς φιλοσοφίας, κατεδέχοντο νὰ πιστεύωσι, νὰ λατρεύωσι, νὰ προσεύχωνται μὲ τοὺς ταπεινόφρονας. Ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῷ ὁμίλῳ τῶν ἐνδόξων τούτων νεκρῶν, λαμβάνω ἐπὶ τέλους θέσιν, ἃν σύγχρονός τις πνευματώδης ἢ νεώτερος σοφός, στιγματίζων με εἰς τὸ μέτωπον διὰ τοῦ στίγματος τῆς μικρονοίας, μοὶ κλείσῃ αὐθαίρετως τὴν θύραν τῆς ἐπιστήμης, καὶ μὲ κηρύξῃ ἀνάξιον τῆς διδακτορικῆς αὐτοῦ συνανατροφῆς.

Ἀλλὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἐπιχειρήματα, οὔτε σπουδαῖοι λόγοι. Ἐπρεπε μόνον νὰ δεῖξωμεν ὅτι εἰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ νεω-

τέρου πνεύματος εἴμεθα ἱκανοὶ ν' ἀντιτάξωμεν ἄλλας. Ἀλλὰ, Θεὸς φυλάξοι, νὰ παρεμβάλλωμεν εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας τὰς μικροπρεπεῖς σκέψεις τῆς φιλοτιμίας. Καὶ δυστυχεῖς ἡμεῖς ἂν, προκειμένου περὶ τῶν τιμαλφεστέρων συμφερόντων μας, παρεδιδόμεθα τυφλῶς εἰς τὴν ιδιότροπον καὶ ἄστατον ἐκείνην δύναμιν, τὴν ὁποίαν καλοῦσι πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, χωρὶς νὰ σκεφθῶσιν ὅτι, καὶ διὰ τοῦ ἰδίου τούτου ὀρισμοῦ, μαρτυροῦσιν ὅτι, καθὼ γέννημα τῆς προτεραίας, ἡ ἐφ' ἡμέρας αὕτη δύναμις, δυνατόν νὰ μὴ ὑπάρχῃ πλέον τὴν ἐπιοῦσαν.

Κύριοι, ἂν δὲν φρονῆτε τὰ τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως ἀπολύτως ἀπονενοημένα, σὰς προτείνω ν' ἀκροασθῆτε ὅτι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὑπὲρ αὐτῆς, ὅχι σοφίζόμενοι νὰ καλύψωμεν μὲ παλαιὰς λέξεις νέαν ἰδέαν, ἀλλ' ἐκλαμβάνοντες τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἁγίου Παύλου καὶ τοῦ ἁγίου Λύγουστίνου, τοῦ Πασχάλ καὶ ὅλης τῆς χριστιανωσύνης, κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν γραῶν καὶ τῶν νηπίων. Ἐνώπιον τῆς περὶ ἀμέσου μεσολαβήσεως τοῦ Θεοῦ ἰδέας, καταλαμβάνω τὸν ἐνδοιασμὸν καὶ τὴν ἄρνησιν καὶ προκειμένου περὶ σπουδαίου ἐνδοιασμοῦ ἢ περὶ σπουδαίας ἀρνήσεως, οὐδεὶς δύναται βεβαίως νὰ περιμένῃ ἀπὸ ἐμὲ σαρκασμὸν ἢ περιφρόνησιν. Τοῦτο εἰσέτι δὲν κατώρθωσα νὰ ἐννοήσω καλῶς : ὅτι δυνατόν νὰ πιστεύωμεν διττῶς.

ΠΕΜΠΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

*Τὸ Εὐαγγέλιον ἐνώπιον τῆς ἐπιστή-
μης καὶ τῆς πίστεως.*

Κύριοι!

Αντικείμενον τῆς μελέτης μας δὲν εἶναι ἐπιβιώσις τις τῶν ψυχῶν, εἶδος ἀνωνόμου ἀθανασίας εἶναι ἡ παρὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ προτεινομένη καὶ ἐπαγγελιομένη αἰώνιος ζωὴ. Ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, ἡ ὑπόθεσις μας φέρει ἀπευθείας εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐπειδὴ ἡ τύχη τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸ ὑπερφυσικὸν ζήτημα, τὸ ζήτημα τοῦτο παρουσιάζεται σήμερον εἰς τὴν μελέτην μας. Λέγουσιν ὅτι ἡ πίστις πρὸς τὴν ἄμεσον τοῦ Θεοῦ μεσολάβησιν εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην· πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον. Καὶ ἐν πρώτοις, ἃς ὀρίσωμεν ἀκριβῶς, κατὰ τοῦτο, τὸ θέμα τῆς χριστιανωσύνης.

Ὁ φυσικὸς κόσμος δὲν ἐδημιουργήθη καὶ δὲν διατηρεῖται ἢ διὰ διηγεκοῦς ἐνεργείας τῆς θείας βουλήσεως· ἀλλ' ἐν τῷ ὕλικῳ τούτῳ κόσμῳ, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνευρίσκει τοὺς

νόμους οἵτινες τὸ διέπουν· τὸ ἡμερολόγιον δύναται νὰ προείπη, πρὸ μακροῦ χρόνου, τὰς διαφόρους περιφορὰς τῶν ἀστέρων, νὰ μᾶς προαγγεῖλῃ τὴν ὥραν καὶ τὸ λεπτόν ἐκλείψεώς τινος· ὁ σοφὸς, διὰ τῶν ὑπολογισμῶν του, ἀνακαλύπτει λοιπὸν ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ του τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τελούμενα θαυμάσια· ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει τάξις ὠρισμένη, νόμοι σταθεροὶ, καὶ ἡ πλαστουργικὴ διάνοια φανερόναι τὸ μυστικόν της εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν. Παρὰ τῇ πρακτικῇ ἐπιστήμῃ, ἣτις ἱκανοποιεῖ τὴν εὐγενῆ περιέργειαν τοῦ πνεύματος, καὶ καθίσταται ἐν τῇ εὐσεβῇ ψυχῇ ὕμνωδιὰ πρὸς τὸν Αἰώνιον, εἰς τὸ μέλος τῆς ὁποίας πᾶσα νέα ἀνακάλυψις τοῦ νοὸς προσθέτει νέον τόνον. Διὰ τὸν πιστεύοντα εἰς τὸν Θεόν, ὁ καλούμενος νόμος τῆς φύσεως εἶναι ἀπλῶς ὁ τρόπος τῆς ἐνεργείας τοῦ δημιουργοῦ τ' οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Ἄν ἀπαντήσωμεν ὅθεν εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν διαβεβαίωσιν γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἀπομακρύνεται ὀλοτελῶς τῆς συνήθους ταύτης πορείας τῶν πραγμάτων, παραδείγματος χάριν, τὴν ἀνάστασιν ἐνὸς νεκροῦ, θέλομεν εἶπει, κατὰ τὸν λόγον τῆς πείρας μας, ὅτι τὸ τοιοῦτον δὲν ἐγένετο, ἢ ὅτι εἶναι ἔκ τ α κ τ ο ν.

Παρὰ τῷ ὕλικῳ κόσμῳ ὑπάρχει ὁ ἠθικὸς κόσμος, περιλαμβάνων τὰ γεγονότα τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἐν αὐτῷ ἐπίσης τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀναγνωρίζει τακτικὰς ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας καλεῖ νόμους. Ἐξακριβώνει, παραδείγματος χάριν, ὅτι, ἐν τῷ βίῳ τοῦ ατόμου, ἡ ἀταξία τῆς θελήσεως συνεπάγει τὴν ὀδύνην· ὅτι, ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, ἡ ἀκολασία καὶ ἡ ἀναρχία εἶναι οἱ πρόδρομοι τοῦ δεσποτισμοῦ. Ἐνταῦθα ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀπαντᾷ συμφυῇ καὶ μόνιμα γεγονότα· διὰτί; Διότι δὲν πρόκειται πλέον περὶ ἀδρανεῶς καὶ παθητικῆς ὕλης·

δὲν εἶμεθα πλέον ἐνώπιον τῶν μορίων τῆς γῆς καὶ τῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ, ἅτινα ὑπείκουσιν εἰς λόγον, τὸν ὁποῖον οὐδέποτε ἤκουσαν. Ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ, ὑπάρχει ἀκουστός λόγος, ἀθετούμενος ἢ τηρούμενος· ὑπάρχουσι δύο δυνάμεις· ἡ θεία βούλησις, ἣτις διέπλασε καὶ διευθύνει τὸ πᾶν, καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἐξασκοῦν ἐπίσης τὴν ἐξουσίαν του. «L'homme s'agite et Dieu le mène» (Ὁ ἄνθρωπος ταλαντεύεται καὶ ὁ Θεὸς τὸν χειραγωγεῖ). Ἡ πείρα, ἐν τούτοις, ἀνακαλύπτει εἰς τὰ ἠθικὰ φαινόμενα πραγματικὸν σύνδεσμον, οὐχὶ ὅμως ἀπολύτως σταθερὸν, καὶ πρὸ πάντων ὅρια ἀνυπέρβατα. Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ τάξει τῶν πραγμάτων, τυχοῦσης διαβεβαιώσεως, ἣτις διεκρύνει καθόλου τὰς ἐκδηλώσεις τῆς παρατηρήσεως, παραδείγματος χάριν τῆς διαβεβαιώσεως ὅτι ἐπεφάνη τῇ οἰκουμένη τέλειος ἄνθρωπος, θὰ εἴπωμεν προσέτι ὅτι τοῦτο οὐδέποτε ὑπῆρξε, ἢ ὅτι τὸ γεγονὸς εἶναι ἔκτακτον.

Τὸ θέμα τῶν χριστιανῶν εἶναι ὅτι τὸ ἔκτακτον ὑπάρχει, ἔχον τὸ κέντρον καὶ τὸ ἀπόγειον αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ. Τὸ ἔκτακτον τοῦτο εἶναι δι' αὐτοὺς ὑπερφυσικόν· ἰδοὺ πῶς τὸ ἐξηγοῦσιν: Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἐλεύθερος, καὶ καθὼ ἐλεύθερος ἠδύναντο νὰ παραβιάσῃ τὸν θεῖον νόμον. Τὸν παρεβίβασε τῷ ὄντι· τὸ ἁμάρτημα εἰσέβαλεν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ κατὰ θεῖαν βουλὴν, ἔχουσιν τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ συνιστώσαν τὴν ἠθικὴν φύσιν, αἱ μικροθυμίαι καὶ τὸ σκότος τῆς διανοίας παρηκολούθησαν τὴν ἀταξίαν τῆς θελήσεως. Ἀλλ' ὁ Θεὸς παρενέβη ἵνα λύσῃ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ ἁμαρτήματος, ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν ἐλευθερίαν, χωρὶς νὰ τὴν ἐκβιάσῃ, διὰ τῆς χάριτος τῆς ἀφέσεώς του καὶ τῆς βοηθείας τοῦ πνεύματός του. Ἡ λυτῆριος θέλησις, θεωρουμένη εἰς τὸν Θεὸν ὡς

βουλὴ τοῦ ἐλέους του, συνιστᾷ οὐσιωδῶς τὸ ὑπερφυσικόν, τὸ θεῖον ὑπερφυσικόν, κατ' ἀντίθεσιν τῆς φυσικῆς τάξεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἤθελε παραδοθῇ εἰς ὅλας τὰς συνεπειάς τῆς ἀποστασίας του. Τὸ ἱστορικόν ὑπερφυσικόν, ἡ τὰ θαύματα, δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἐξωτερικὴ καὶ δευτερεύουσα ἐκδήλωσις τῆς ἀποφάσεως τῆς ὑπερτάτης ἀγάπης. Ὁ Θεὸς λοιπὸν ἔχει δύο θελήσεις, ἀλλ' αἱ δύο αὗται θελήσεις εἶναι μία ἐν τῷ αὐτουργῷ αὐτῶν, ὅστις εἶναι Θεός· μία ἐν τῷ αἰτίῳ αὐτῶν, ὅπερ εἶναι ἡ ἀγάπη, ὡς εἶπομεν ἥδη. Αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι ἡ οὐσία τῶν ἀκατανόητων μυστηρίων τοῦ χριστιανισμοῦ· ἀλλ' εἴτε ἀληθεῖς, εἴτε ψευδεῖς, ἡ ἀμφίβολοι, εἶναι καθαραὶ καὶ ἑαυτάς· ὅσοι τὰς ἀρνοῦνται γνωρίζουσι καλῶς τί ἀρνοῦνται νὰ παραδεχθῶσιν. Ὁ ὅρος τοῦ ὑπερφυσικοῦ, τὸν ὁποῖον μεταχειρίζομεθα ἵνα ἐκφράσωμεν τὴν ἰδέαν μας, συμμορφούμενοι μετὰ τὴν συνήθειαν, δύναται νὰ παρέξῃ ἀφορμὴν παρερμηνειῶν, τὰς ὁποίας συμφέρει νὰ προλάβωμεν. Ἦθελεν ὑπαγορεύσει τὸ σοβαρώτερον λάθος, ἂν ἐσυμπεραίνομεν ὅτι ἡ φύσις εἶναι δύναμις ἀνεξάρτητος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ᾗ ὁ Θεὸς παρεμβαίνει ὡς ξένη δύναμις· ἐνῶ ἡ φύσις δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀρχικὴ βουλὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν τελεῖται ἡ πλαστουργικὴ ἅμα καὶ συντηρητικὴ ἐνέργεια τοῦ παντός. Ἦθέλομεν προσέτι ἀπατηθῇ, ἂν ἐπορίζομεθα ἐκ τοῦ ὅρου τὸν ὁποῖον μεταχειρίζομεθα τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Θεὸς τῆς χάριτος εἶναι ὑπεράνω τοῦ Θεοῦ τῆς φύσεως, ἐνῶ εἶναι ἐπίσης ἐν πᾶσι καὶ ὑπὲρ πάντα, Θεὸς εὐλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας. Μόνον ἐξ ἀπροσεξίας δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ ὑπερφυσικὴ τάξις, δηλαδὴ ἡ ἐξάσκησις τῆς ὑπερτάτης δυνάμεως διευθυνομένης παρὰ τῆς θείας ἀγάπης, ὡς αὐθαίρετον ἔργον. Θὰ ἐλησμονοῦμεν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ αὐ-

Θαιρέτου ἐκλείπει ἐνώπιον τοῦ ὄντος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἀπόλυτος πηγὴ παντὸς νόμου. Ἐπὶ τέλους ἂν ἡδυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν φυσικῶς τὸν ἄνθρωπον, ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ᾔναι ἐν τῇ βουλῇ τῆς ἀγάπης τοῦ Δημιουργοῦ τῆς ἐλευθερίας, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ μόνος φυσικὸς ἄνθρωπος, καὶ ἡμεῖς κατέστημεν, ὡς ἐκ τοῦ ἀμαρτήματος, ὑποφυσικοὶ, ἂν συγχωρῇται ἡ ἔκφρασις, ἡ μᾶλλον παρὰ φύσιν. Ἀλλὰ τὸ οὐσιῶδες εἶναι νὰ συνεννοηθῶμεν καλῶς, καὶ νομίζω ὅτι μετὰ τὰς ἐπεξηγήσεις ταύτας δὲν ἐγγχωρεῖ πλέον ἐνδοιασμός. Θὰ ἐφοβούμεθα ἀπεναντίας τὸν ἐνδοιασμόν, ἂν ἐκαλοῦμεν φύσιν τὴν ἰδανικὴν τάξιν, ἣ ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ᾔναι, προκειμένης συζητήσεως ἐν ἣ ἡ λέξις φύσις σημαίνει, σχεδὸν πάντοτε, τὴν βεβαίαν κατάστασιν, ἣτις ἀπεκαλύφθη διὰ τῆς πείρας τῆς συνήθους πορείας τῶν συμβάντων.

Αἱ δύο θελήσεις, τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζομεν εἰς τὸν Θεόν, εἶναι, εἵπομεν, μία εἰς τὴν ἐνδοτάτην αὐτῶν ἁρμονίαν. Τὸ μυστήριον τοῦτο δὲν εἶναι μόνον εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν· τὸ ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς συνειδήσεώς μας, ἂν κατέλθωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτούς. Τί εἶναι ἡ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ ἡ ἐν ἡμῖν φύσις; Τί εἶναι ἡ θεία χάρις, δηλαδὴ τὸ ἐν ἡμῖν ὑπερφυσικόν; Ἐρωτήσατε χριστιανόν τινα διασκεφθέντα περὶ τούτου. Ἐρωτήσατε αὐτὸν ἂν δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὰ ὅρια τῶν δύο τούτων δυνάμεων; Θὰ σᾷς ἀπαντήσῃ ἀποφατικῶς, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος αἰτία τοῦ ἡμετέρου ὄντος, τὸ δ' ἔργον τῆς χάριτός του εἶναι νὰ μᾶς παρέχῃ τὴν θέλησιν, τῆς ὁποίας ἔχομεν χρεῖαν. Ἐρωτήσατε αὐτὸν ἀκολούθως, ἂν, ἡ ἀνθρώπινος θέλησις καὶ ἡ θεία χάρις, τῶν ὁποίων ἀδυνατοῦμεν νὰ εὕρωμεν τὰ ὅρια, ᾔναι ἐν καὶ τὸ αὐ-

τό· θ' ἀκούσῃτε τὴν ἀπάντησίν του. Τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ὑπερφυσικὸν παρουσιάζεται ὑπὸ ἀντιστοίχους ὅρους ἐν τῇ ἱστορίᾳ· ἡ διαφορὰ των εἶναι μεγίστη, ἡ ἔνωσίς των ἐνδοτάτη· τὸ ἔργον τοῦ Εὐαγγελίου συνδυάζεται μετὰ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα δὲν συγγέρονται. Τὸ πᾶν προέρχεται ἐκ Θεοῦ· ἀλλὰ τὸ ἁμάρτημα, προῖόν τῆς δημιουργηθείσης ἐλευθερίας, ἔθλασε τὴν μοναδικὴν καὶ ἄμεσον ἀκτίνα τῆς αἰωνίου ἀγάπης.

Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι τοῦτο: τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ὑπερφυσικόν, ἢ ἀπλοῦν προῖόν τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως; Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἐκ Θεοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Τὸ ζήτημα, ὑπὸ τούτους τοὺς ὅρους, δὲν εἶναι νέον: ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τὸ ἐπρότεινεν εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῆς ἐποχῆς του, προκειμένου περὶ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. * Ἄς ἀρχίσωμεν ἀνερευνῶντες τί ὑποθέτει.

Ἡ ἐρώτησις: ἐμεσολάβησεν ὁ Θεός; ὑποθέτει Θεὸν ἐλεύθερον, ἐκτὸς τοῦ παντός, καὶ οὐχὶ τὴν ὑπόστασιν ἢ τὸν νόμον τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸν Ποιητὴν καὶ ὑπέρτατον αὐτοῦ κύριον. Ἐκτὸς τῆς πίστεως ταύτης, εἶναι καθαρὸν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ζήτημα δὲν δύναται λογικῶς νὰ τεθῇ. Εἰς τὸν ἀρνούμενον τὸν Θεόν, τὸν ἀληθινόν, τὸν ζῶντα καὶ ἐλεύθερον Θεόν, ἄλλοτε θ' ἀπαντήσω. Ἦδη ἀπειθύνομαι μόνον εἰς τοὺς θεϊστάς, οἵτινες, παρὰδεχόμενοι τὴν ὑπαρξίν ἐνὸς Δημιουργοῦ, κηρύττουσιν ἀδύνατα τὰ θαύματα. Ὁ Ι. Ι. Ρουσσὼ ὠρμήθη ποτὲ νὰ εἴπῃ: «Ἄν ἰσχυρίζετο τις ὅτι ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ «θυματοουργήσῃ, ἠθέλομεν τῷ περιποιήσῃ μεγάλην τιμὴν «ἂν τὸν ἐτιμωροῦμεν ἥσκει νὰ τὸν κλείσωμεν εἰς τὸ φρενο-

* Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

«κομείον» * Ἡδὴ ἐπιθυμῶ μάλιστα ν' ἀποκριθῶ εἰς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ὁ ἔνδοξος συμπατριώτης μου ἤθελε διὰ τὸ ἀπλούστερον νὰ περιορίσῃ. Ἐπιθυμῶ ν' ἀποκριθῶ ὅχι εἰς τοὺς ἀθέους ἢ τοὺς πανθεϊστάς, ἀλλ' εἰς τοὺς θεϊστάς, οἵτινες λέγουσι τὴν ἀποκάλυψιν ἀδύνατον.

Κατὰ τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως προτείνουντι τριπλῆν ἀντίβρῃσιν: ἀντιτάσσουσι τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν.

Ἄς ἀρχίσωμεν ἐκ τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως· ὡς βραχυλογήσω. Εἰς τὸ δυνάτὸν τῆς θείας μεσολαβήσεως, ἀντιτάσσουσι τὸ ἀπολύτως μόνιμον τῶν νόμων τοῦ παντός. Τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀπλοῦς περισπασμὸς τοῦ πνεύματος. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι προαχθεῖσαι ἐν τῷ αἰῶνί μας εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἀναπτύξεως, ἐξῆκριβουσι τὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους των· ἀλλ' οὐδεὶς φυσικὸς τοῦ κόσμου δὲν δύναται νὰ καθιερώτῃ διὰ τῆς παρτηρήσεως, ὅτι τὰ φαινόμενα, ὅποῖα παρίττανται, εἶναι ἀναγκαστικά, καὶ ὅτι ἡ τάξις των δὲν δύναται νὰ διακοπῇ ἢ νὰ διαταραχθῇ. Ἡ βεβαίωσις αὕτη, ἀπολύτως ἀλλοτρία τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης, προέρχεται ἐκ τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιλαμβάνομαι, ἀνευ ἀναβολῆς, τοῦ δευτέρου τούτου μέρους τῆς συζητήσεως.

Ὁ Θεὸς, λέγουσιν, ἐν ὀνόματι τῆς φιλοσοφίας, εἶναι λίαν σοφός, ὥστε δὲν τροπολογεῖ τοὺς νόμους του. Ὁ ἀνεπιτήδειος μόνον τεχνίτης ἐπέξεργάζεται τὸ ἔργον του. Οἰαδῆποτε θεία μεσολάβησις ἀποδεικνύει περιορισμὸν τῆς σοφίας του· παραδεχόμενοι αὐτὴν προσβάλλομεν τὸ μεγαλεῖόν του. Τὴν ἀντίβρῃ-

* Lettres de la Montagne.

σιν ταύτην κρίνομεν εὐλογον, ὡς ἐκ τῆς συνεχοῦς τοῦλάχιστον ἐπαναλήψεώς της, νὰ θεωρήσωμεν μετὰ προσοχῆς. Αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τινος συγχύσεως μεταξὺ τῆς ὕλικῆς τάξεως καὶ τῆς πνευματικῆς τάξεως. Θὰ ἦτο βάσιμος, ἂν ἦτο λόγος περὶ τῶν ἀστέρων, ἀλλὰ προκειμένου περὶ τοῦ ἡθικοῦ κόσμου δὲν ἔχει οὐδεμίαν ὑπόστασιν. Ὅμιλοῦντες περὶ ἐργάτου καὶ ἐργοχείρου, ἔχομεν κατὰ νοῦν τ' ἀδρανῆ σώματα, τὸ ξύλον, τὴν πέτραν, ἢ τὸ μέταλλον, ἅτινα ἀφοῦ ἄπαξ κατεργασθῶσι μένουσιν ὁποῖα εἶναι, οὐδὲ ἀντιδρῶσι κατὰ τῆς ἐνεργείας, ἥτις τὰ ἐτροποποίησε. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον ἀνακινοῦμεν δὲν ἀποβλέπει τὸ ξύλον ἢ τὴν πέτραν, ἀλλ' ἔργον ἔχον τὴν δύναμιν τοῦ τροποποιεῖν ἑαυτό. Πιστεύετε ὅτι ὑπάρχει εἰς τὰ πνευματικὰ ὄντα ἀρχή τις ἐλευθερίας; Πιστεύετε ὅτι εἴμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις μας καὶ ὅτι ἡμποροῦμεν νὰ σφάλλωμεν; Ποῖος τολμᾷ νὰ εἴπῃ ὅχι; Ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶναι ἅγιος· θέλει τὸ ἀγαθόν, τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν· λοιπὸν τὸ κακὸν εἶναι ἐναντίον τῆς θελήσεώς του. Ἄν κακοποιήσωμεν, ἂν προσφέρωμεν βέβηλον λέξιν, ἂν συλλάβωμεν αἰσχροὺς λογισμὸν, ἢ πράξεις, ὁ λόγος, ὁ λογισμὸς ἀνέρχονται εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς πρόσκλησις, καὶ λέγουσιν εἰς τὸν ἅγιον Θεόν: «Τὸ θέλημά Σου δὲν γίνεται.» Ὅχι: τὸ θέλημά του δὲν γίνεται· καὶ εἶναι παντοδύναμος! ἵνα διατηρήσῃτε δὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας του, θέλετε νὰ θυσιάσῃτε τὴν συνείδησίν σας, καὶ νὰ εἴπητε ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό; Θέλετε νὰ εἴπητε ὅτι τὰ πάντα γίνονται διὰ τῆς θείας βουλήσεως; Νομίζετε ὅτι διασώζετε οὕτω τὴν παντοδυναμίαν· ἀλλὰ ἀντὶ ποίας τιμῆς; ἀντὶ τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως. Καὶ ὁποῖον ἐξαχγόμενοι, θὰ ἐπιτύχητε; Τὴν προφανεστέραν

ἀντίφασιν. Μετεποιήσατε τὸν Θεὸν εἰς μηχανικὴν δύναμιν πα-
ράγουσαν φυσικῶς ὅλα τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς· ἀλλὰ τῷ
ἡρνήθητε τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ πλάτῃ ἐλεύθερα ὄντα. Ὅπως
τὸν ἀνεδείξατε παντοδύναμον, τῷ ἀπηρνήθητε λοιπὸν τὴν
ὑπερτάτην χρῆσιν τῆς δυνάμεώς του. Συγχύζεσθε εἰς τὰς ἰδι-
ας σας ἐννοίας. Ὡ! διότι ἡ δημιουργία τῆς ἐλευθερίας εἶναι τὸ
θαῦμα τῶν θαυμάτων. * Διότι τὸ ἀμάρτημα εἶναι ἐνταυτῷ ἡ
τρανωτέρα ἐκδήλωσις τῆς ἰσχύος τοῦ ὄντος, ὅπερ ἡδυνήθη
νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ὁ παραδοξότερος περιο-
ρισμὸς τῆς ἰσχύος τοῦ ἁγίου Θεοῦ, τοῦ ὁποίου παραβιάζεται
τὸ θέλημα. Δὲν θέλετε νὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὸν Θεὸν δύο θελή-
σεις καὶ ἕνεκα τούτου ἀποβρίπτετε τὸ Εὐαγγέλιον. Ἄλλ' ἀναι-
ροῦντες τὸ Εὐαγγέλιον, τὸ ζήτημα οὐχ ἥττον μένει καθόλου
τὸ αὐτό. Μένουσι δύο θελήσεις εἰς τὸν Θεόν: μία, ἥτις μᾶς
ἐπλάσε ἐλεύθερα ὄντα: αὕτη ἐκπληροῦται· καὶ ἄλλη, ἥτις μᾶς
θέλει ἀγαθοὺς καὶ εὐδαίμονας: αὕτη δὲν ἐκπληροῦται. Τὸ μυ-
στήριον δὲν εἶναι μόνον εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν, δὲν εἶναι
μόνον ἐν Γολγοθᾷ, εἶναι καθόλου τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἀνάλυσιν
τῶν ἰδεῶν τοῦ χρηστοῦ ἀνδρός. Ὅταν καταβαίνωμεν ἐν τῇ
ἀβύσσῳ ταύτῃ, ὅταν προσηλωμέν ἐπὶ μακρὸν τὸ βλέμμα εἰς
τὸ φωτεινὸν τοῦτο σκότος, τὸ πνεῦμα γίνεται προσεκτικώτερον
καὶ δὲν ἐπισπεύδει νὰ λύσῃ, ὡς ἐκ τρίποδος, τὰ μεγάλα ταῦ-
τα ζητήματα μ' ἐπιπόλαιον κρίσιν, ἥτις φαντάζεται ὅτι τὰ εἴ-
πεν ὅλα, ἅμα ἐπανέλαβεν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι λίαν σοφὸς ὥστε

* Ὁ Κ. Φουσσὲ δὲ Καρὲλ, ἀνεκάλυψε πρό τινας καιροῦ, εἰς τὰ ἀνέκδοτα
χειρόγραφα τοῦ Καρτεσιου, τὴν λίαν ἀξιοσημεῖστον ταύτην ἰδέαν: «ὁ Θεὸς ἔκαμε
«τρία θαύματα: τὰ πράγματα ἐκ τοῦ μηδενός, τὸ αὐτεξούσιον, καὶ τὸν Θεάνθρω-
πον. (Tria mirabilia fecit Dominus: res ex nihilo, liberum arbitrium
et Hominem Deum).

δὲν ἀλλάσσει τοὺς νόμους του, καὶ ὅτι ὁ ἄπειρος μόνον ἐργάτης ἐπιδιورθώνει τὸ ἔργον του. Δὲν εἶναι εἰμὴ εἷς καὶ μόνος ὁ ἐργάτης, ὁ δημιουργῶν ἐλεύθερα ὄντα· καὶ ὡς ἐκ τούτου πᾶσα ἀναλογία ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀποβαίνει ματαία καὶ φέρεται ἀναπορεύκτως εἰς παραλογισμόν.

Ἄν πιστεύητε, ὅτι τὸ κακὸν εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τῆς αἰωνίου θελήσεως, παρατηρήσατε καλῶς τί ἀρνεῖσθε εἰς τὸν Θεόν. Ἐν ὀνόματι τῆς σοφίας του, τῷ ἐμποδίζετε τὸ ἔλεός του! ἐν ὀνόματι τῆς ἰσχύος του, τῷ διαφιλονεικεῖτε τὴν ἐξουσίαν νὰ ἐπανορθώσῃ, διὰ θαύματος ἀγάπης, τὴν παράβασιν τῆς θελήσεώς του! Ὅχι, ὅχι· οἱ λαλοῦντες τοιοιτοτρόπως δὲν ἀνέγνωσαν καλῶς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διανοίᾳ, ἣ δὲν πιστεύουσιν εἰς τὸν ζῶντα καὶ ἀληθινόν Θεόν. Καὶ τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἀπόκρυφον τῆς δυσκολίας. Ὁ Θεῖσμός τείνει νὰ ἐκλείψῃ, ἐν τῷ σημερινῷ διανοητικῷ ὄργασμῳ, ὅπως παραχωρήσῃ τὴν θέσιν εἰς διδασκαλίας, αἵτινες ὑπὸ ὄρους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σκοτεινοῦς, ἀρνοῦνται τὸν Θεὸν ἡμῶν. Ὁ Θεὸς οὗτος, ὅστις εἶναι ὁ Πατὴρ τῶν πλασμάτων του, ὁ Θεὸς οὗτος, ὅστις μᾶς γινώσκει καὶ μᾶς ἀγαπᾷ, ὁ Θεὸς οὗτος ὅστις συγκινεῖται εἰς τὰ δεινὰ μας,—ὅλῃν τὴν ὑψηλὴν μωρίαν τῶν χριστιανῶν—ὁ Θεὸς οὗτος, ὅστις παρεδόθη ἵνα καὶ ὁ ἄνθρωπος παραδοθῇ εἰς αὐτόν... κατὰ τὴν δοξασίαν τινῶν φιλοσόφων, γνωρίζω καλῶς ὅτι εἶναι εἰδωλον. Ἀλλὰ, Κύριοι, ἂν ᾔναι εἰδωλον προτιμῶ νὰ εἶμαι εἰδωλολάτρης μὲ τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν, ἢ νὰ καθίσω εἰς τὴν σειρὰν τῶν σοφῶν καὶ εἰς τοὺς παγετώδεις νχοὺς μεταφυσικῆς ἄνευ ἐλπίδος καὶ ἄνευ παρηγορίας.

Εἰδωλον! καὶ τίς ὁ Θεὸς τῶν σοφῶν τούτων; ὁ ἀπλῆς

γεωμέτρης τοῦ παντός; Ἐτι ὀλιγώτερον: ἡ ὑπόστασις, ὁ νόμος τοῦ κόσμου· ὃν (εἰς τοῦτο ἰδίως ἐπιμένουσιν) ὃν ἄνευ συνειδήσεως καὶ ἄνευ θελήσεως. . . . Θεὸς νεκρὸς. Καὶ οἱ ἄνθρωποι οὐτοι συναισθάνονται ὅτι ἡ καρδίᾳ καὶ ἡ συνείδησις διαμαρτύρονται κατὰ τῶν διδασκαλιῶν των· ἀλλ' ἔχουσι τὸ θάρρος νὰ παλῶσι καθ' ἑαυτῶν· κρίνουσιν αὐστηρὸν αὐτῶν καθήκον νὰ θυσιάζωσι πᾶν ὅ,τι ἔχουσιν ἀνθρώπινον, ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς καθαρᾶς λογικῆς· ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ἀμυδρὸν φῶς τῶν θρησκείων διεδέχθη ἡ λάμψις τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει τοῦ λοιποῦ ἀνάγκη διὰ τὸν σὸφόν, εἰμὴ εἰς τὰ στιλπνὰ ἴσως ὕψη τῶν βουνῶν, ἀλλ' ἐνθα βασιλεύει τὸ ψῦχος καὶ ὁ θάνατος. Ὑπάρχει ἀναμφιβόλως φιλοσοφία φέρουσα εἰς τὰ ἐξελχόμενα ταῦτα· ὑπάρχει προσέτι καὶ καλλιτέρα φιλοσοφία ἀποτρέπουσα ἐξ αὐτῶν. Θὰ τὸ εἶπω, ἀψηφῶν ἂν μὲ μεμφθῶσιν ὅτι κινοῦμαι τάχα ὑπὸ φιλαυτίας· ὅσω ἀσθενὲς καὶ ἂν ᾔηναι τὸ κῦρος τῶν λόγων μου, δὲν εἶναι ἐν τούτοις οἱ συνήθεις λόγοι ἀνδρὸς οὐδέποτε νέυσαντος ἐκτὸς τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς ἰδίας αὐτοῦ διανοίας καὶ τῆς παραδόσεως, ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ὁποίας ἀνετράφη. Εἴκοσι περίπου ἔτη διήνυσα καταγινόμενος κυρίως, ὑπὸ κλίσεως ἅμα καὶ καθήκοντος, εἰς τὰς μεταρυσικὰς θεωρίας. Ἀγαπῶ τὴν εὐγενῆ ταύτην ἐπιστήμην, τὴν καλουμένην φιλοσοφίαν· ἀγαπῶ, μὲ ζωηρὰν ἀγάπην, τὴν μεγαλόφρονα ταύτην περιέργειαν τοῦ πνεύματος, ἥτις θέλουσα νὰ βολιδοσκοπήσῃ τὰ πάντα, ἐπιμαρτυρεῖ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀρχῆς τοῦ καὶ τὴν εὐγένειαν τοῦ προορισμοῦ τοῦ. Καὶ σᾶς λέγω, μ' ὅλην τὴν ἀσθένειαν τῆς πίστεώς μου, καὶ τὸν σκοτισμὸν τῆς διανοίας μου, ὅτι ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ βλέπω οὐ μόνον τὴν θεραπείαν τῶν δεινῶν μας, τὴν ἀνόρθω-

σιν τῆς παραπτώσεώς μας, τὴν παραμυθίαν τῶν θλίψεων μας· ἀλλ' εὐρίσκω πρὸς τοῦτοις ἐν τῇ ταπεινῇ πίστει τῶν χριστιανῶν, πρὸς λύσιν τῶν ὑψηλοτέρων προβλημάτων, ἅτινα δυνατόν ν' ἀνακινήσῃ ἡ φιλοσοφία, ἀπόκρυφα, ἅτινα ἡ Ἑλλάς δὲν διδάσκει, καὶ πολλοὶ τῶν νεωτέρων δὲν ἐμυθήσαν. Ὅχι, ὄχι! Ὁ νοῦς ἀποπλανᾶται, ὅταν φαντάζεται νὰ ἱκανοποιηθῇ διὰ τῆς θυσίας τῶν εὐγενεστέρων ἐμφύτων ἡμῶν ῥοπῶν. Οὐχὶ εἰς τὴν ἄνευ Θεοῦ φιλοσοφίαν, ἀλλ' εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐπιστήμην ἀπόκειται νὰ διαθέσῃ τὴν ψυχὴν ἐν εἰρήνῃ καὶ ν' ἀπαντήσῃ ἐνταυτῷ εἰς τὰς μεγαλητέρας ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Αἱ ἰδέαι αὗται δὲν εἶναι νέαι εἰς τὴν πατρίδα μας. Ἐμφαίνονται συνεχῶς ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Βινέτου. Ὑπὸ ἰδιαιτέραν μεταφυσικὴν μορφήν, ἐδιδάχθησαν εἰς τὴν νεολαίαν τῆς Λωζάνης, παρ' ἀνδρὸς τὸν ὁποῖον ἡδυνάμην νὰ ὀνομάσω διδάσκαλόν μου, ἂν δὲν ἐπροτίμων νὰ καυχηθῶ μᾶλλον διὰ τὴν φιλίαν τοῦ ἢ διὰ τὴν ὠφέλειαν, τὴν ὁποίαν μοὶ παρείξε· τοῦ Κ. Καρόλου Σεκρετᾶνος. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἴσως ἐκ τῶν βιβλίων, ἐν οἷς ἀνεπτύχθησαν, διὰ τῆς μεγαλητέρας διανοητικῆς δεινότητος καὶ ψυχικῆς ζέσεως, αἱ ἀποδείξεις τῆς ἡθικῆς ἐνταυτῷ καὶ μεταφυσικῆς ἀξίας τῆς χριστιανικῆς πίστεως.*

Συμπεραίνω ὅτι οὐχὶ ἡ φιλοσοφία, ἀλλὰ φιλοσοφία τις μὴ οὔσα οὐσιωδῶς ἢ μετῆμφιστῆμένος ἀθεισμός, ἀρνεῖται ἐκ τῶν προτέρων τὸ ὑπερφυσικόν.

**La philosophie de la liberté*, cours de philosophie morale fait à Lausanne par Ch. Secretan, 2 vol. in-8; Paris, chez Hachette; Genève chez Joël Cherbuliez, 1849. Ἐξέφρασα τὴν περὶ τοῦ ὥραίου τούτου συγγράμματος ἰδέαν μου καὶ ὑπέδειξα τὰς παρατηρήσεις μου ἐν τῇ Bibliothèque Universelle τοῦ Ἰουλίου 1849.

Ἄς μεταβῶμεν εἰς τὰς ἀντιρρήσεις τὰς ἀρνούμενας ἐκ τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ κριτικὴ ἀποδεικνύουσιν, ὡς λέγουσιν ἡμῖν, ὅτι, εἴτε δυνατόν εἴτε μὴ, τὸ ὑπερφυσικὸν δὲν ὑπῆρξε πραγματικῶς. Ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ πραγματικὸν τῶν θαυματουργιῶν καθηρέθη διὰ τῶν θεολογικῶν ἔργων ὅτι, ἵνα τὰς παραδεχθῶμεν εἰσέτι, πρέπει νὰ μένωμεν ἐκτὸς τῶν διατρεχόντων ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Δὲν ἀμφισβητῶ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὰς σημαντικὰς τροποποιήσεις, αἵτινες προκύπτουσιν, ἐφόσον ὑπάγεται εἰς τὰς θεολογικὰς ἐπιστήμας, ἐκ τῶν ἔργων καὶ τῶν ἐφευρέσεων τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Ἀρνοῦμαι ὅμως ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἀνέτρεψαν νομίμως τὴν εἰς τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον πίστιν καὶ ἰδοὺ αἱ ἀποδείξεις μου.

Ἦκούσατε βεβαίως περὶ τοῦ Στράους, ὅστις ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς του φήμης, ἦτο ὁ αἴτιος τῆς πτώσεως τῆς ἐν Ζουρίχῃ κυβερνήσεως, πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν. Εἶναι γνωστὸς μεταξὺ τῶν σοφωτέρων ἀντιπάλων τῆς πραγματικότητος τῶν εὐαγγελικῶν διηγήσεων, καὶ ὁ γάλλος μεταφραστὴς του δὲν παρέλειψε νὰ κηρύξῃ, ἐν τῷ προλόγῳ του, ὅτι τὸ πόνημα τὸ ὁποῖον μετέφρασεν εἶναι τὸ ἐξαχγόμενον τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ὁ Στράους, προοιμιᾶζόμενος τοῦ συγγράμματός του, ὁμολογεῖ μὲ ἀξιέπαινον εἰλικρίνειαν τὰς ἀρχάς, αἵτινες τὸν ὁδηγοῦσιν. «Κάθε συμβάν ἀσυμβίβαστον μὲ τοὺς γνωστοὺς νόμους τῆς φύσεως δὲν εἶναι ἱστορικόν. — Οἱ ψυχολογικοὶ νόμοι δὲν συγχωροῦσι νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἄνθρωπος τις ἐνήργησε, διελογίσθη, ἐλάλησεν ἄλλως ἢ οἱ ὅμοιοί του.» Τί δὲ ταῦτα δηλοῦσιν; Ὅτι ὁ διδάκτωρ οὗτος ἐπελάβετο τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας προτάττων ὡς βέβαιον ὅτι γε-

γονός υπερφυσικόν ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ· ἔφθασε δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑπῆρξεν . . . τὸ ἐπροσμένον.

Λαμβάνω ἄλλο παράδειγμα ἐκ τῆς Γαλλίας. Γνωρίζετε τὴν θέσιν τοῦ Κ. 'Ρενᾶνος ἐν τῷ θρησκευτικῷ κόσμῳ· καὶ αὐτὸς ἐπίσης ἀρνεῖται τὸ υπερφυσικόν· καὶ ἐπειδὴ κατέχει τὴν κριτικὴν ἐπιστήμην, νομίζουσι συνεχῶς ὅτι αἱ ἀρνήσεις του εἶναι τὸ ἐξαχόμενον τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ἀλλ' ἀρκεῖ ν' ἀναγνώσωμεν τὰ γραφόμενά του, ὅπως ὁμολογήσωμεν τὸ ἐσφαλμένον τῆς γνώμης ταύτης. Ὁ Κ. 'Ρενᾶν, καθὰ ὁ ἴδιος μᾶς πληροφορεῖ, ἔχει ἀρχὴν τινα προγενεστέραν τῶν ἱστορικῶν ἐρευνῶν του, ἣτις τὸν ὁδηγεῖ ὡς ἄλλος μίτος τῆς Ἀριάδνης. Ἰδοὺ ἡ ἀρχὴ αὕτη: «Πᾶν γεγονός θεωρούμενον ὡς υπερφυσικόν εἶναι ψευδές.» Ἐπομένως διαγράφει ἐκ τῆς ἱστορίας ὅσα χαρακτηρίζονται ὡς ἄμεσος μεσολάβησις τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ ταῦτα οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ τὴν θείαν ταύτην μεσολάβησιν . . . καὶ τοῦτο ἦτο ἐπόμενον.

Ἀλλὰ πόθεν ἐξάγει, ὁ δεινὸς οὗτος φιλολόγος, τὸν ὑπέρτατον κανόνα τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ κριτικῆς; Ἀκούσατε: «Θεός, «Πρόνοια, ἀθανασία, τέσσα ἀπλοῖκα ἀπηργχαιωμένοι λέξεις, «ὀλίγον ἴσως βραδεῖαι, τὰς ὁποίας ἡ φιλοσοφία θὰ ἐρμηνεύσῃ, «διυλίζουσα, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, τὴν σημασίαν των . . .*» Ἀκούετε Κύριοι; Θεός, τὸ ἱερόν τοῦτο ὄνομα, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου οἱ ὀλιγώτερον πιστεύοντες μεταξὺ ἡμῶν προσηλοῦνται τοῦλάχιστον μὲ σέβας, δὲν εἶναι τοῦ λοιποῦ εἰμὴ ἀπηργχαιωμένη λέξις, χρησιμεύουσα μᾶλλον ἵνα ὑποκρύψῃ τὴν ἐννοίαν τοῦ σοφοῦ, ἢ ἵνα ἐκφράσῃ αὐτήν. Καὶ ποία ἡ νέα ἐννοια ἡ κεκρυμμένη ὑπὸ τὴν πεπαλαιωμένην λέξιν; Ἀκούσατε ἀκόμη:

* Etudes d'histoire religieuse, page 419.

«Τὸ αἰώνιον κάλλος θὰ ζήσῃ διαπαντός εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦτο «ὄνομα (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), ὡς εἰς ὅλα ἐκεῖνα, ἅτινα ἡ ἀνθρωπότης ἐξέλεξεν ὅπως ἐνθυμητὰ τί εἶναι, καὶ νὰ ἐπαίρηται διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εἰκόνα. Ἰδοὺ ὁ ζῶν Θεός, ἰδοὺ ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ λατρεύωμεν.» * Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν δὲν ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ· ἀλλ' ὅτι ἀποκαλοῦμεν Θεόν, δὲν εἶναι ἡ λαμπρὸν φάσμα καὶ ἀπατηλὸς, οὕτως εἰπεῖν, κατοπτρισμός, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ ἀνθρωπότης λατρεύει ἑαυτήν. Καὶ μὴ νομίσῃτε ὅτι κχταχρῶμαι ἐνταῦθα, ἀποσπῶν τεμάχια φράσεων ἐκ τῶν περὶ αὐτὰ ἐπεξηγήσεων, καὶ διαστρέφων τὸ σημερινόν αὐτῶν. Δύνασθε νὰ ἴδῃτε τὴν καθαρὰν ἄρνησιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ εἰς τὰς σελίδας τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἐν τῷ τελευταίῳ ἀριθμῷ τῆς Ἑπιθεωρήσεως τῶν δύο Κόσμων. ** Ὁφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι δοκιμάζω εἰδικὴν ὅλως ἀποστροφὴν διὰ τὰ συγγράμματα ταῦτα, ἅτινα τελειοῦσιν μὲ δέξιν, ἀφοῦ διεβεβαίωσαν ὅτι ὁ ἀπόλυτος λόγος καὶ ἡ ἀπόλυτος δικαιοσύνη δὲν ὑπάρχουσιν, εἰμὴ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι καὶ ὅτι ἡ ἀπόλυτος δικαιοσύνη καὶ ὁ ἄπειρος λόγος, θεωρούμενα ἐκτὸς τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν εἶναι εἰμὴ ἀφηρημέναι ἔννοιαι. Εἰς παρόμοιον σύστημα δὲν δύναται ἀναμφιβόλως νὰ τεθῇ τὸ ζήτημα τοῦ ὑπερφυσικοῦ· ἂν ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχῃ πρὸς τί νὰ ζητῶμεν πῶς ἐνεργεῖ.

Οἱ δύο λόγισι, τῶν ὁποίων ἀνέφερον τὸ παράδειγμα, δὲν φθάνουσι λοιπὸν εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ διὰ τῆς ὁδοῦ

* Etudes d'histoire religieuse, page 215.

** Revue des Deux Mondes, 15 Ἰανουαρίου 1860. Ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ ὁ συγγραφεὺς ἀρνεῖται τὸ πραγματικὸν τῆς μεταφυσικῆς, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀντιφάσκει θέτων τὰ βάσεις μεταφυσικῆς θεοποιούσης τὸν ἄνθρωπον, καὶ περαίνει τὸν λόγον δι' ἐπικλήσεως πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα.

τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἱστορίας· ἡ ἄρνησις αὕτη εἶναι ἡ ἀφετηρία των, τὸ ἀξίωμα των. Νομίζω ὅτι τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις. Αἱ γνώσεις μου ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, τῇ ἀληθείᾳ, περιορισμέναι· ἀλλ' οὐδένα γνωρίζω θεολόγον, ἀρνούμενον τὸ ἀληθὲς τῶν θαυμάτων, καὶ μὴ ἀποφαινόμενον ὅπωςδῆποτε ὅτι τὸ ἀδύνατον τῶν θαυμάτων ἦτο ἡ βάσις τῶν σκέψεών του. Ὡς ἐκ τούτου τὸ φαινόμενον εἶναι ἀπλοῦν. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα, οἱ ἀλχημισταί, οἵτινες ἐζήτουν τὸν φιλοσοφικὸν λίθον, εὗρισκον ἐνίοτε χρυσὸν ἐν τῇ ὑποστάσει τοῦ χωνευτηρίου των.... ἔβαλλον αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς τῆς χημικῆςσκευασίας. Οὕτω προβαίνουνσιν οἱ περιβόητοι κριτικοί μας· εὗρισκουσιν εἰς τὸ τέλος τῶν ἔργων των τὴν ἄρνησιν, ἡ ὁποία ἦτο ἡ ἀφετηρία των.

Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως, λέγουσι, πάσης ἰδιαιτέρας συζητήσεως, πάσης ἐιδικῆς μελέτης τῶν ἐγγράφων, ὁ κριτικὸς νοῦς καθ' ἑαυτὸν δὲν συγχωρεῖ τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως. Ἡ ἀπόρριψις αὐτῆς εἶναι ἡ νόμιμος ἀφετηρία σοβαρᾶς σπουδῆς· δὲν εἶναι τὸ ἐξαγόμενον ἰδιαιτέρας μελέτης, ἀλλὰ τὸ γενικὸν ἐξαγόμενον τῆς ἔξεως τῶν ἐρευνῶν, καὶ τῆς καλλιιεργείας τοῦ ἱστορικοῦ νοός. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἄλλην βάσιν δὲν ἔχει εἰμὴ τὸ κύρος τῆς μαρτυρίας ἐκείνων, οἵτινες τὸ προτείνουνσιν. Εἰς τὴν μαρτυρίαν ταύτην, ἥς ἀντιτάξωμεν ἄλλας μαρτυρίας. Ὁ Βοσσουνέτος μᾶς δεικνύει τὴν γενικὴν ἱστορίαν ἐπιβρόδέπουσαν περὶ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὡς περὶ τὸ κέντρον της· ἀλλ' ὁ Βοσσουνέτος ἦτο ἐπίσκοπος, ἱστορικὸς κατὰ σύμπτωσιν· τ' ὄνομά του δὲν πρέπει ἴσως ν' ἀναμιχθῇ ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ. Ἄς ζητήσωμεν τίποτε σημαντικώτερον.

Ἀνὴρ τις γράψας τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος ἡμῶν Ἑλβετίας, ὅστις δὲν ἦτο οὔτε ἐκκλησιαστικὸς, οὔτε, ὡς φαίνεται, πολὺ συνεπὴς καὶ πολὺ πρακτικὸς χριστιανός, ὁ Ἰωάννης Μύλλερὸς ἔζη μετὰ τὸν Βολταῖρον καὶ τὸν Ῥουσσώ, ὕστερον ἅψ' ὅλον τὸν ἀγῶνα τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος. Εὐρίσκετο κατὰ τὸ 1782 ἔτος εἰς Κάσσελ, ἐν ὅλῃ τῇ ζέσει τῶν ἀπεράντων αὐτοῦ ἱστορικῶν μελετῶν, καὶ ἔγραφεν ἐκεῖθεν τῷ Καρόλω Βονέτω, συμπατριώτῃ μας καὶ φίλῳ του, ὅστις ἐγνώριζε καλῶς ὅποια διαφορὰ πίστεως ἐχώριζεν αὐτοὺς ἕως τότε. Λαμβάνω μίαν τῶν ἐπιστολῶν του, χρονολογουμένην ἀπὸ 27 Μαΐου:

«Μὲ ἀγαπᾶτε, ἀκριβέ μοι καὶ σεβαστὲ φίλε: δὲν θὰ μὲ
 «ἀγαπᾶτε ἔτι πλέον, ὅταν σᾶς ὁμοιάσω περισσότερον, ὅταν
 «μᾶθῃτε ὅτι οὐδὲν τοῦ λοιποῦ θὰ μᾶς χωρίσῃ; Ἀπότου ἦλθον
 «εἰς Κάσσελ ἀναγινώσκω τοὺς ἀρχαίους, οὐδενὸς ἐξαίρουμέ-
 «νου, κατὰ χρονολογικὴν τάξιν, καὶ δὲν παραλείπω ν' ἀπαν-
 «θίζω πᾶν ἀξιοσημείωτον γεγονός. Δὲν ἤξεύρω πῶς μοὶ ἐπῆλ-
 «θε κατὰ νοῦν, πρὸ δύο μηνῶν, νὰ ρίψω τὰ ὄμματά ἐπὶ τῆς
 «Νέας Διαθήκης, προτοῦ νὰ φθάσω ἐπακριβῶς διὰ τῶν ἀνα-
 «γνώσεών μου εἰς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐγράφη. Πῶς νὰ σοὶ
 «ἐκφράσω ὅ,τι ἐν αὐτῇ εὔρον; Πρὸ πολλῶν ἐτῶν δὲν τὴν εἶ-
 «χον ἀναγνώσει, καὶ ἀρχίσας ἔμην προκατειλημμένος κατ' αὐ-
 «τῆς. Τὸ φῶς τὸ ὁποῖον ἐτύφλωσε τὸν ἅγιον Παῦλον, κατὰ τὸ
 «εἰς Δαμασκὸν ταξιδεῖόν του, δὲν ἦτο δι' αὐτὸν θαυμασιώτερον,
 «ἐκπληκτικώτερον, ἢ δι' ἐμὲ ὅσα ἀνεκάλυψα διαμιᾶς: τὴν
 «ἐκπλήρωσιν πάσης ἐλπίδος, τὸν ὅρον τῆς τελειότητος πάσης
 «φιλοσοφίας, τὴν ἐξήγησιν ὅλων τῶν ἐπαναστάσεων, τὸ κλει-
 «δίον ὅλων των φαινομενικῶν ἀντιφάσεων τοῦ φυσικοῦ καὶ

«ἡθικοῦ κόσμου, τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀθανασία». Εἶδον τὸ μᾶλ-
 «λον θαυμαστὸν ἀποτελούμενον διὰ τῶν ἐλαχιστοτέρων μέ-
 «σων. Εἶδον τὴν σχέσιν ὧν τῶν μεταβολῶν τῆς Ἀσίας καὶ
 «τῆς Εὐρώπης, μετὰ τοῦ ἀθλίου ἐκείνου λαοῦ, τοῦ ὁποίου
 «ἐδόθη ἡ τήρησις τῆς παρακαταθήκης τῶν ἐπαγγελιῶν, κα-
 «θὼς ἐμπιστεύεται τις κατὰ προτίμησιν τὰ ἐγγραφά του εἰς
 «ἐκεῖνον, ὅστις, μὴ γνωρίζων νὰ γράφῃ, δὲν δύναται νὰ τὰ πα-
 «ραποιήσῃ. Εἶδον τὴν θρησκείαν ἀναφανεῖσαν, κατὰ τὴν μᾶλ-
 «λον εὐνοϊκὴν ὥραν, πρὸς καθίδρυσιν αὐτῆς, καὶ διὰ τοῦ ἡτ-
 «τονος ἀρμοδίου τρόπου πρὸς παραδοχὴν. Παρατηρῶν ὅτι ὁ
 «κόσμος διετέθη ἀποκλειστικῶς πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θρη-
 «σκείας τοῦ Σωτῆρος, οὐδὲν πλέον ἐννοῶ, ἢ ἡ θρησκεία αὕτη
 «δὲν ἦναι ἐκ Θεοῦ. Δὲν ἀνέγνωσα περὶ τούτου κανὲν βιβλίον·
 «ἀλλὰ μελετῶν τὰ διατρέξαντα πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, εὐ-
 «ρον πάντοτε ὅτι κάτι ἔλειπε· καὶ ἀφότου ἐγνώρισα τὸν Κύ-
 «ριόν μας, ὅλα εἶναι καθαρὰ εἰς τὰ ὄμματά μου· μετ' αὐτοῦ
 «κάθε τι δύναμαι νὰ λύσω.... Συγχωρήσατέ με νὰ σᾶς πλέ-
 «ξω τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἡλίου, ὡς τὸν τυφλόν, ὅταν λαμβάνῃ
 «αἶφνης τὸ ὄψρον τῆς ὁράσεως.»

Ἰδοὺ, ὡς βλέπετε, ἱστορικὸς, ὅστις ἐπιλαμβάνεται τοῦ
 Εὐαγγελίου οὐ μόνον μὲ ἀδιαφορίαν, ἀλλὰ μάλιστα, ὡς ὁ ἴδι-
 ος ἀποφαίνεται, μὲ δυσμένειαν· ἀναγνώσας δὲ τυχαίως τὴν
 Νέαν Διαθήκην, ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου ὡς ἄλ-
 λος Βοσσανέτος.

Ἀλλ' ἀπομένει τελευταία τις ἀντίρρησης· ὁ Ἰωάννης Μύλ-
 λερὸς ἔζη εἰς τὸν τελευταῖον αἰῶνα, καὶ ἡ καταστροφή, λέ-
 γουσι, πάσης πίστεως εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν, προῆλθε κυ-
 ρίως ἐκ τῆς ἀναζωπυρήσεως τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν, ἥτις

χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴν μας. Θ' ἀπαντήσω διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ Αὐγουστίνου Τιερρέ, ἐνὸς τῶν διδασκάλων, ὡς οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ, τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης τῶν ἡμερῶν μας. * Δὲν ὁμιλῶ περὶ τῶν τελευταίων αὐτοῦ ἡμερῶν· κατὰ τὰς στιγμὰς ταύτας ὅλα ἐξηγοῦνται, χρειὰς τυχούσης, διὰ τῆς γεροντικῆς ἀδυναμίας τῆς νοήσεως. Ὁ Αὐγουστίνος Τιερρέ ἦτο εἰς σχέσιν στενῆς φιλίας μὲ τὸν πρὸ ὀλίγου ἀποθανόντα συμπατριώτην μας, Κ. Δ' Ἑσπίνον, τὸν πατέρα. ** Ἐν τινὶ ἐπιστολῇ, τὴν ὁποίαν τῷ ἔγραψε κατὰ τὸ 1853 ἔτος, ὅτε μάλιστα ἐξέδιδεν ἐν τῶν σπουδαίων αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἐπιλαμβανόμενος τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος, ὁμιλεῖ περὶ τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν ὡς περὶ τοῦ λιμένου, τὸν ὅποιον ἐπρόκειτο ν' ἀνᾶζητήσῃ, «λιμένος, ὅπου δὲν φέρεي ὁ καθαρὸς λόγος» ὁ λόγος ἐκεῖνος «τοῦ ὁποίου αἱ ἀβεβαιότητες τὸν κουράζουσιν» καὶ προσθέτει τὰ βραχέα ταῦτα, ἀλλὰ πολὺ σημαντικά διὰ τοὺς γνωρίζοντας ὁποία ἡ θρησκευτικὴ θέσις τοῦ ἀνταποκριτοῦ του: «Ἐπιθυμῶ πρὸ πάντων νὰ ἤμαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μου, ὡς σὺ ἐν τῇ ἐδικῇ σου: ἐπίσης σταθερὸς καὶ ἐνταυτῷ ἐπίσης ἀνεκτικὸς ὡς σύ.»

Δὲν θέλω ν' ἀρυσθῶ ἐκ τῶν λόγων τούτων πλεόν τοῦ περιεχομένου των· ἐξάγω μόνον τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἰς τὰς ἡμέρας μας, ἀνὴρ δεινότατος περὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας, προικισμένος δὲ πρὸς τοῦτο, κατὰ τὴν γενικὴν ὁμολογίαν, μὲ

* Σύγγραμμά τι, προσφάτως δημοσιευθὲν, μ' ἐνθυμίζει ζωηρῶς ὅτι ἡδυνάμην ἐπίσης ν' ἀπαντήσω διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ Κ. Γυζώτου.

** Τὸν Κ. Δ' Ἑσπίνον, ἐκ Γενεύης, πατέρα τοῦ διδάκτορος Μάρκου Δ' Ἑσπίνου. Ἦτο γνωστὸς παρὰ τῶν συμπατριωτῶν του διὰ τὸν ὑπὲρ τῆς εὐαγγελικῆς πίστεως ζῆλόν του, τὴν γλυκύτητα τοῦ χαρακτήρος του, καὶ τὴν ἐνεργὸν καὶ χριστιανικὴν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν. Κατοικήσας ἐπὶ μακρὸν τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν διὰ λόγους υγείας, ὁ Κ. Δ' Ἑσπίνος ἠγόρασεν ἐν κτήμα εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Τερές. Ἐκεῖ συνῆψε φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Αὐγουστίνου Τιερρέ.

πνεῦμα καὶ μεγαλοφυΐαν, οὐδὲν εὔρεν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ του ἀποτρέπον αὐτὸν ν' ἀναζητήσῃ τὸν λιμένα, τὸν ὁποῖον τῷ προσέφεραν ἡ πίστις τῶν χριστιανῶν.

Ἡ ἐπιστήμη τοῦ αἰῶνός μας δὲν ἔλυσε λοιπὸν οὐδόλως, ὡς λέγουσι καὶ στεντορεῖς κραυγάζουσι, τὸ ὑπερφυσικὸν ζήτημα. Ἡ συζήτησις ἐξακολουθεῖ. Πάντοτε λόγοιότινες κλίνουσι νὰ ταυτίζωσι τὰς προσωπικὰς των δοξασίας μετὰ τῆς ἐπιστήμης, καὶ νὰ δεικνύωσι τὸν ῥοῦν τῆς ἰδίας των διανοίας, ὡς τὴν γενικὴν τάσιν τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς των. Θὰ ὑπάρχωσι πάντοτε (καὶ τίς ἐξ ἡμῶν δὲν ἐμπίπτει ἐνίοτε εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦτον;) θὰ ὑπάρχωσι πάντοτε ἄνθρωποι, ἔτοιμοι νὰ εἴπωσι μὲ τὸν Ἀρμάνδον τοῦ Μολιέρου :

Οὐδεὶς εἶναι πνευματώδης — πλὴν οἱ φίλοι καὶ ἡμεῖς. *

Ἀλλὰ, βλέποντες τὰ πράγματα ὡς ἔχουσιν, οὐδεὶς διακιοῦται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ ἐπιστήμη τοῦ αἰῶνός μας ἀνέτρεψε τὰς βάσεις τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν· οὐδεὶς διακιοῦται νὰ τὸ ἰσχυρισθῇ μετεωρολογῶν, καὶ μὴ προσάγων τὰς ἀποδείξεις του. Ὡς παρατηρήσωμεν ἐν παρόδῳ, ὅτι ἡ ἀδιάλειπτος αὕτη ἐπίκλησις εἰς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην παρέχει ἴσως, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς συνεχοῦς ἐπαναλήψεως, ὑπόνοιαν κατὰ τῆς νομιμότητός της. Ὅταν δογματικὸς τις ὅρος ᾔναι ἀληθῶς καθιερωμένος, στηρίζεται τις ἐπ' αὐτοῦ, καὶ χρείας τυχούσης τὸν μεταχειρίζεται, μὴ ἐπανερχόμενος εἰς αὐτὸν οὐδόλως κατὰ πᾶσαν στιγμὴν. Ὅταν διασαλπίζωσι, τόσῳ συνεχῶς καὶ μεγαλοφώνως, ὅτι ἰσχυρισμὸς τις εἶναι ἀναντίρρητος, ἔχουσι τὸ ἐνδόμυχον αἶσθημα ὅτι δυνατὸν νὰ ᾔναι, ὅτι εἶναι, καὶ ὅτι θὰ ᾔναι νομίμως ἀμφισβητήσιμος.

* Nul n'aura de l'esprit, hors nous et nos amis.

Ἄλλ' ὁποίας ἀποδείξεις δυνάμεθα ἤδη νὰ ἐπιφέρωμεν, ὅπως καθιερώσωμεν τὴν πραγματικότητα τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως; Ἀνάγκη πᾶσα νὰ συνεννοηθῶμεν ἐν πρώτοις καλῶς περὶ τῆς φύσεως τῶν ἀποδείξεων τούτων. Θὰ προτείνωμεν ἐνταῦθα ἀποδείξεις ἀπολύτους, ἀναμριλέκτους, ὡς ἄλλοι γεωμέτραι, ἀποδείξεις οὐδεμίαν ἐπιδεχομένης ἀντιρρήσιν; ὅχι, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον· ἀλλὰ καὶ εὐκατάληπτον. Τί θέλετε, τῶνόντι, ν' ἀποδειχθῇ ὑμῖν τοιοῦτοτρόπως; Τὸ ἱστορικὸν ὑπερφυσικόν, τὰ θαύματα; Ἄν πιστεύητε ὅτι ὁ Θεὸς ἦτο ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, δὲν θ' ἀπορήσητε ὅτι ἡ εὐπειθὴς φύσις ὑπῆκουσε τὸν κύριόν της, καὶ ὅτι ὁ τάφος ἀπέδωκε τὸν ἡγεμόνα τῆς ζωῆς. Ἄμα δὲν πιστεύητε, ἀδύνατον νὰ σᾶς ἀναγκάσῃ τις νὰ παραδεχθῇτε τὰ θαύματα. Ἄν σᾶς λαλήσωσι περὶ αὐτῶν θ' ἀποκριθῇτε πρῶτον, ὅτι οἱ νόμοι τῆς φύσεως εἶναι γνωστοὶ ὑπὲρ τὸ δέον, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῇτε τοιοῦτόν τι. Ἄν ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν ἀξίαν τῶν μαρτυριῶν, θ' ἀποκριθῇτε ὅτι αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως εἶναι πολλὸ ὀλίγον γνωσταί, ὥστε, ἐξακριβωθέντος τοῦ τοιούτου γεγονότος, ἀδύνατον νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς φύσεως. Ἐχει τις πάντοτε, ἂν θέλῃ, μέσον ὑπεκφυγῆς. Καὶ τοῦτο πιθανὸν νὰ συμβῇ μὲ αὐτοὺς ἐκείνους, οἵτινες καθὼς τοὺς συμφέρει, θὰ δώσωσιν ἀλληλοδιαδόχως ἀμφοτέρας τὰς ἀντιφατικὰς ταύτας ἀποκρίσεις. Κατὰ τινας, ὅλα ἔχουσι καλῶς: αἱ γνώσεις μας καὶ ἡ ἀμάθειά μας, τ' ὠρισμένον καὶ τὸ ἀόριστον τῶν νόμων, οἵτινες διέπουν τὸ σύμπαν, ὅλα εἶναι καλά, φθάνει μόνον νὰ μὴ ἔχωσι χρεῖαν τοῦ Θεοῦ.

Πρόκειται νὰ ὀρίσωμεν λογικῶς, ἀπολύτως, τὸ θεῖον ὑπερφυσικόν, τὴν ἐλευθέραν ἀπόφασιν τῆς ἀγάπης τοῦ Πλάστου;

Τί ἔχομεν νὰ εἰπώμεν, καὶ ποῦ θὰ ζητήσωμεν τὰ ἐπιχειρήματά μας; Ἀποδεικνύω λογικῶς, σημαίνει υποβάλλω εἰς τοὺς νόμους τῆς ἀνάγκης· δεικνύω ὅχι ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑπάρχει, ἀλλ' ὅτι ἀδύνατον νὰ ἔχῃ ἄλλως πῶς. Εἰς ὅ,τι ἐπιδέχεται τοιαύτην ἀπόδειξιν, ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, οὔτε ἐλευθερία, οὔτε ἀγάπη. Λέγοντες περὶ τινος ἔργου ἀγάπης ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον, ὅτι εἶναι τὸ ἀπαραίτητον ἑξαγόμενον ἀλληλουχίας αἰτίων, λογικῶς συνηρημολογημένων, τὸ ἀρνούμεθα εἰς αὐτὴν μάλιστα τὴν οὐσίαν του. Θέλοντες ν' ἀποδείξωμεν τοιοῦτοτρόπως τὸ ὑπερφυσικόν, ἐπιχειροῦμεν ἔργον ἀντιφαστικόν, καθ' ὅλην τὴν δύναμιν τῆς λέξεως.

Δὲν δύναται λοιπὸν νὰ ὑπάρχῃ, ἐν τῇ ὑποθέσει, ἥτις μᾶς ἐπασχολεῖ, ἀπόδειξις κατὰ τὸν γεωμετρικὸν τρόπον. Ἡ ἀξίωσις ὅτι ἔχομεν ἀποδείξεις τοιοῦτου εἶδους, ἐπιφέρει τὴν ἔπαρσιν τῶν δογματιστῶν, καὶ, κατὰ φυσικὴν ἀντίδρασιν, χορηγεῖ ὅπλα εἰς τὴν ἀπιστίαν: ἢ παρὰ τοῦ πιστοῦ κηρυττομένη ἀπόδειξις κρίνεται ἐλαττωματικὴ, καὶ ὁ ἐναντίος θριαμβεῖ. Ἀλλ' ἂν ἡ ἐπιστήμη δὲν ᾔναι ἀποχρῶσα εἰς τὴν τάξιν ταύτην τῶν ἰδεῶν, ὁφείλει μολοντοῦτο νὰ ἐπιτελέσῃ μέγα ἔργον. Ὑπάρχουσι χριστιανοί, οἵτινες ἐπειδὴ ἐγένετο κατάχρησις τῶν περὶ τὰ θρησκευτικὰ ἐπιστημονικῶν μεθόδων, θέλουσι νὰ ἐπιφέρωσιν ἀδύνατον χωρισμὸν μεταξὺ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς λογικῆς μελέτης τῶν γεγονότων, μετ' ὧν ἡ ἐμφάνισις τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι στενῶς συνδεδεμένη. Οἱ Χριστιανοὶ οὗτοι ὑποπίπτουσιν εἰς ἀδικαιολόγητον ἀποθάρρυνσιν, οἱ κίνδυνοι τῆς ὁποίας εἶναι προφανεῖς. Ἄς προσπαθῇσωμεν νὰ θέσωμεν καλῶς τὸ ζήτημα.

Ὑπολέτω ὅτι πρόκειται ν' ἀπαντήσω εἰς ἄνθρωπον, ἐνήμε-

ρον εἰς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην, ἔχοντα τὴν ἕξιν αὐστηράς μεθόδου, καὶ ἀμφιβάλλοντα περὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅχι ὅμως καὶ προκατειλημμένον κατὰ τῆς ἀληθείας. Ἰδοὺ πῶς ἤθελον φερθῆναι πρὸς αὐτὸν, ὅχι καθόσον ἀφορᾷ τὰς ἡθικὰς ἀποδείξεις, αἵτινες πάντοτε καὶ εἰς πάντα καιρὸν εἶναι αἱ αὐταί, ἀλλὰ καθόσον ἀφορᾷ τὸ εὐμετάβολον τῶν ἐπιστημονικῶν συζητήσεων. Δὲν θὰ προσπαθῆσω νὰ τῷ ἀποδείξω ἀμέσως τὴν Ἐκκλησίαν ἢ τὴν Νέαν Διαθήκην. Ὁ διαλεγόμενος μετ' ἐμοῦ γνωρίζει ὅλας τὰς κινηθείσας λογομαχίας περὶ τοῦ κανονικοῦ τῶν Γραφῶν. Ὡς πρὸς τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐσχηματίσεν τὴν συλλογὴν ταύτην, καὶ τὴν ἔλαβεν ὑπὸ τὴν ἐγγύησίν της, εἶναι καθαρὸν ὅτι τὸ κύρος τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διδομένης λύσεως τοῦ κυρίου καὶ πρώτου ζητήματος, τοῦ ζητήματος τῆς φύσεως καὶ τοῦ κύρους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, θεμελιωτοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ ἀναγκαιῶς ἐν τούτοις ἱστορικῇ τις βάσις, περιεχομένη εἰς ἀναμφισβήτητα ἔγγραφα.

Ἄλλ' ἡμεῖς ἔχομεν τὴν στερεὰν ταύτην βάσιν· τ' ἀναμφισβήτητα ταῦτα ἔγγραφα εἶναι εἰς χεῖράς μας. Ὅφείλομεν πρὸς τοῦτο ἀληθινὴν χάριν εἰς τοὺς ἀρνητικοὺς θεολόγους τῆς Γερμανίας· τὸ ἀγαθὸν δύναται ν' ἀνακύψῃ ἐκ τοῦ κακοῦ. Ὑπέβαλον τὰ βιβλία τῆς Νέας Διαθήκης εἰς κρίσιν ἐμπνεομένην ὑπὸ τοῦ προφανεστέρου καταστρεπτικοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἐνάργεια τῶν γεγονότων τοὺς ἠνάγκασεν νὰ προσηλωθῶσιν ἐνώπιον τεσσάρων ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου· τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς, τῶν πρὸς Κορινθίους δύο, καὶ τῆς πρὸς Γαλάτας· ὑπάρχουσι λοιπὸν, ἐν τῇ σημερινῇ θέσει τῆς ἐπιστήμης, τέσσαρες ἐπιστολαὶ τοῦ Ταρσέως Παύλου, γεγραμμέναι κατὰ τὸ 64 ἔτος τῆς χρονολογίας μας, τὰς ὁποίας καὶ

αὐτοὶ οἱ μᾶλλον κεκηρυγμένοι ἐνδοιασταὶ παραδέχονται ὡς αὐθεντικὰς. Ἄν δὲν ὁμολογήσωσι τὸ γεγονὸς τοῦτο, πρέπει νὰ εἰπωσιν ὅτι εἶναι ἀβέβαιος ἢ παρὰ τοῦ Κολόμβου ἀνακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς, ὅτι εἶναι ἀμφίβολον ἂν ὁ Κικέρων ἐγράψῃ δημηγορίας, καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν ἂν ἐχειροκρότησαν τὰς τραγωδίας τοῦ Ῥακίνα εἰς τὰ θέατρα τῶν Παρισίων. Ἐχομεν λοιπὸν μίαν βᾶσιν, μίαν ἱστορικὴν ἀφειτηρίαν, τὴν ὁποίαν παραδέχονται οἱ μᾶλλον ἐκ τῆς πίστεως ἀπέχοντες σοφοί. Ἀνοίγω ἤδη ἐν ἐκ τῶν ἀναμφισβητήτων τούτων ἐγγράφων, καὶ ἰδοὺ τί ἀπαντῶ ἐν αὐτῷ:

«Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἐστήκατε, δι' οὗ καὶ «σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε, ἐκτὸς «εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιστεύσατε. Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ «καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν «ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφάς· καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται «τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς· καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾶ, εἶτα «τοῖς δώδεκα. Ἐπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς «ἐφάπαξ, ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ «ἐκοιμήθησαν· ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ, εἶτα τοῖς ἀποστόλοις «πᾶσιν. Ἐσχάτον δὲ πάντων, ὥσπερ ἐν τῷ ἐκτρώματι, ὤφθη «καί μοι.....» *

Τί ἀποδεικνύουσιν οἱ λόγοι οὗτοι; τὰς ἰδέας τοῦ Ἰακώβου Παύλου; Πολὺ περισσότερον. Καθ' ὃν χρόνον ἔγραφεν ὁ Παῦλος, εἶχον καταβληθῇ τὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας· τὸ Εὐαγγέλιον ὅχι μόνον ἐκηρύττετο, ἀλλ' ἐγένετο παραδεκτόν· καὶ οἱ χριστιανοὶ συνῆλθον εἰς κοινότητα πιστῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς

* Α. Κορινθ. ιβ'. 1—8.

πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅστις ἀνέστη ἐκ νεκρῶν. Ἐν τῷ χωρίῳ, τὸ ὁποῖον ἤδη ἀνεγνώσαμεν, ὁ Παῦλος δὲν διδάσκει, ὑπενθυμίζει διδασκαλίαν παραδεδεγμένην πρὸ τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιστολῆς του. Ὁ Παῦλος ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐπικαλεῖται πολυαρίθμους μάρτυρας, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἔζων ἀκόμη. Βεβαιώνει ὅτι ὁ Κύριος ὤφθη καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον καὶ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ του * διακηρύττει: «οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρ' ἀνθρώπου παρέρλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως «Ἰησοῦ Χριστοῦ.» Ἰδοὺ διαβεβαιώσεις θετικαί, σαφεῖς. Ἡδὴ προβάλλεται τὸ ζήτημα: Τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου εἶναι ἐκ Θεοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Ὁ ἀπόστολος λέγει, ὅτι τῷ ἀπεκαλύφθη· τί πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν; Μήπως ἀπατᾷ; Δὲν τολμῶσι πλέον νὰ τὸ εἰπῶσιν. Ἐγένετο θύμα ὁπτικῆς ἀπάτης καὶ παίγνιον τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἢ μαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν; Τὸ ζήτημα εἶναι ὠρισμένον διὰ τοὺς πιστεύοντας εἰς τὸν Θεόν. Ἄν λυθῇ κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς πίστεως, συνεπῶς τῆς ἀναμφισβητήτου βάσεως, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ἡ ἐπιστήμη, ὁ νοῦς πρέπει ν' ἀνοικοδομήσῃ, τολμῶ εἰπεῖν, τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν Γραφήν. Ἄν λυθῇ τὸ ζήτημα κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ὁ νοῦς ἐμβαίνει εἰς ἄλλον δρόμον· πρέπει διὰ φυσικῶν μέσων νὰ δώσῃ λόγον τῶν ἐκτάκτων ἐκδηλώσεων, αἵτινες περιστοιχοῦσι τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀφ' ἐνὸς σπουδάζεται ἡ ἱστορία τῶν θείων ἀποκαλύψεων, ἀφ' ἐτέρου ὑποβάλλονται εἰς τὴν λογικὴν ἀλήθειαν δεισιδαίμονες δοξασίαι. Μόλις ἀπομακρυνθῇ τις ἐκ τινων σπανίων πραγματικῶν δεδομένων, γενικῶς παραδεδεγμένων,

* Γαλ. α. 12.

δὲν ὑπάρχει πλέον μία θεολογικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ δύο, ὑπέικουσαι εἰς ἀντιθέτους ἀρχάς. Δὲν ὑπάρχει μία κριτικὴ, ἀλλὰ δύο: ἡ κριτικὴ τῆς ἀπιστίας, καὶ ἡ κριτικὴ τῆς πίστεως. Τὴν ἄβυσσον, ἣτις τὰς χωρίζει, οὐδεὶς εἰσέτι ἠδυνήθη νὰ ζεύξῃ διὰ γεφύρας.

Ἄλλὰ πῶς νὰ γνωμοδοτήσωμεν; πῶς ν' ἀποφανθῶμεν; ὑπὲρ τῆς πίστεως, ἢ ὑπὲρ τῆς ἀρνήσεως αὐτῆς; Ἄς ἐξακολουθήσωμεν νὰ συνδυάσωμεν τὰ στοιχεῖα τοῦ προβλήματος.

Τὸ Εὐαγγέλιον κηρύττεται. Ἄς παρακολουθήσωμεν τὴν τύχην του ἐν τῷ κόσμῳ. Ἀνεφύη εἰς ἀκαλλιέργητον τόπον, οὔτε δυνάμεθα μετὰ τινος πιθανότητος νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἦτο προῖον τῶν φώτων τῆς ἀρχαιότητος. Ἐκρηύχθη ἀμέσως εἰς τὰ σημαντικώτερα κέντρα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἠϋξήθη ἐν τῇ σκοτίᾳ. Καθιδρύθη διὰ τοῦ μαρτυρίου τριῶν αἰώνων, καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ βία δὲν συνετέλεσε διόλου εἰς τὰς ἐπιτυχίας του. Ὑπέστη, ἐπὶ τέσσαρας ὅλους αἰῶνας, τὰς προσβολὰς τῶν διαστημοτέρων λογίων καὶ φιλοσόφων, καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ἐνισχύθη μακρὰν πάσης συζητήσεως, ἕωστοῦ ἦτο πλέον πολὺ ἀργά, ὅπως ἀναγκαιτίσωσι τὰς προόδους του. Ὁ χριστιανισμὸς ἀφοῦ καθιδρύθη ὑπερφυῶς, διατρεῖται οὐχ ἥττον θαυμασίως. Ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τῶν προσβολῶν τῶν ἀντιπάλων καὶ τῶν καταδιωκτῶν του· κερδίζει νέους θριάμβους ἐπὶ τῶν ἀδυναμιῶν, τῶν φαυλοτήτων, τῶν προδοσιῶν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἐν μέσῳ ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων μικροθυμιῶν, καὶ ἐκείνων ἔτι τῶν ὁποίων ἴσως γίνεται πρόξενος, τὸν βλέπω πάντοτε βαίνοντα τὰ φωτεινὰ καὶ καθαρὰ αὐτοῦ ἔγνη. Ἦκουσα δημόσιόν τινα ῥήτορα καταπτόμενον τοῦ Εὐαγγελίου, δι' ὅλα τὰ ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας διαπραχθέντα ἐγκλήματα, δι' ὅλα τὰ αἵσχη τῆς

χριστιανωσύνης. Ἀγνοῶ ἂν ὑπάρχη λαμπροτέρα ἄλλη ἀπό-
δειξις τῆς θειότητός του, ἢ τὸ αἷμα καὶ ὁ βόρβορος οὗτος! Ἀκού-
σατε ποιητὴν τινα, ἀποτεινόμενον εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν :

Νὰ μολύνη σοῦ τὸν νόμον ὁ θνητὸς δὲν ἐδυνήθη·
Ἰσχύισεν ἡ ἀμαθία φῶτά σου τὰ ὑψηλά —
Τῆς μεγάλης ἀρετᾶς σου, κρίματά μας τὰ πολλὰ
Κατεσύγχυσε τὸ μῖσος, ἐμφωλεῖον εἰς τὰ στήθη·
Τ' ἀξιώματά σου πάντα τῶν κολάκων ἡ ὁμὰς
Ἰώλησεν εἰς τοὺς τυράννους διὰ δόξας καὶ τιμὰς ...
Πλὴν ὁ ἀληθὴς σου νόμος, ὃν οὐδεὶς θέλει μολύνει,
Εἶν' ἐλευθερία ἔτι, ἔρωσ καὶ δικαιοσύνη!
Καὶ τυρὸς ὁ νοῦς κραυγάζει — ποῖα θαῦματα εἰκότως
Τοὺς χρησμούς ἀποδεικνύουν νόμου τοῦ γεγηρακένου!
"Ὡ! τὸ θαῦμα ἐνυπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ αἰωνίως·
"Ὅτι ἡ ἀλήθει' αὕτη διὰ δόλων πολλαπλῶν —
Ἡ λαμπρὰς ἡ φωτοβόλος διὰ ζοφερῶν σκιῶν —
Καὶ ὁ ἀπλᾶστος ὁ λόγος διὰ ρυπαρῶν χειλῶν —
Ἐτῶν δύο χιλιάδας ἔπερασε καὶ εἶναι θεῖος! *

Οἱ ὠραῖοι στίχοι δὲν εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ περιέχωσιν
ἐδραῖον ἐπιχείρημα, καὶ ὅταν εἴπωμεν διὰ πεζοῦ λόγου ὅτι

* L'homme n'a pu souiller ta loi de vérité,
L'ignorance a terni tes lumières sublimes,
La haine a confondu tes vertus et nos crimes,
Les flatteurs aux tyrans ont vendu tes maximes;
Elle est encor justice, amour et liberté!
Et l'aveugle raison demande quels miracles
De cette loi vieillie attestent les oracles!
Ah! le miracle est là, permanent et sans fin
Que cette vérité par ces flots d'impostures,
Que ce flambeau brillant par tant d'ombres obscures,
Que ce verbe incréé par nos lèvres impures
Ait passé deux mille ans, et soit encore divin!

Lamartine, *Hymne au Christ*.

εἶναι θυμάσιον πῶς τὸ Εὐαγγέλιον ἀνθεῖξε, μεθ' ὅλας τὰς κατ' αὐτοῦ προσβολάς, καὶ θυμασιώτερον ἴσως πῶς ἀνθεῖξε, μεθ' ὅλον τὸν ἐξουδενισμόν τῶν ὁπαδῶν του καὶ μεθ' ὅλα τὰ ἐγκλήματα τῶν καλουμένων χριστιανῶν, εἶπομεν, νομίζω, σοβαρόν τι. Γνωρίζετε ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἡ πηγὴ παντός τοῦ ἐπὶ γῆς ἀρίστου· τὸ γνωρίζετε ἀληθῶς καὶ σεῖς, οἱ ὀλιγώτερον πιστεύοντες μετὰξὺ ἡμῶν. Μ' ὅσα καὶ ἂν ἔχητε νὰ εἴπητε περὶ τῶν ψευδευλαβῶν καὶ τῶν ὑποκριτῶν, ἂν γνωρίζητε ἓνα ἀληθινὸν χριστιανόν — ἓνα μόνον χριστιανόν — δηλαδὴ ἄνθρωπον, ὅστις στηριζόμενος εἰς τὸν Αὐτρωτὴν, ζητεῖ παρὰ τοῦ Θεοῦ δύναμιν ἵνα βοηθῇ τοὺς ὁμοίους του, ἄνθρωπον προτιμῶντα τ' ἀφανῆ ἔργα τῆς ἀγάπης καὶ τὴν ἄγνωστον ἀφοσίωσιν. . . . ἀγνοῶ μὲ ποῖον συνήθως συναναστρέφεσθε, ἀλλ' ἐν καιρῷ συμφορᾶς, τοιοῦτον ἄνθρωπον θὰ ἐπιθυμήσητε πλησίον σας.

Κύριοι, θ' ἀνκεφαλαιώσω ἴδῃ, ἐν ὀλίγοις, σκέψεις τινὰς εὐκόλως ἀναπτυσσομένας. Ἄνθρωπός τις εἶπεν: «Εἰρήνην ὑμῖν.» Καὶ πρὸ δέκα δεκτῶ αἰώνων, μυρία γλῶσσαι πτωχῶν καὶ πλουσίων, σοφῶν καὶ ἀμαθῶν, ἀπεκρίθησαν. «Ναί, Σὺ ἐδώρησω ἡμῖν τὴν εἰρήνην!»

Ἄνθρωπός τις εἶπε τὸν λόγον τοῦτον, λίαν παράδοξον, ἂν ἡ συνήθεια δὲν συνεσχίζε τὴν λάμπιν του: «Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ἀλήθεια.» Καὶ ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἄνδρες ἔχοντες ὁμοίους των ἴσως, ἀλλ' ὅχι καὶ ἀνωτέρους των ἐν τῷ κόσμῳ, ἀπεκρίθησαν: «Ναί σὺ εἶ ἡ ἀλήθεια.»

Ἄνθρωπός τις εἶπε: «Πορευθέντες, μαθητεύσατε πάντα «τὰ ἔθνη» καὶ ὁ λόγος του ὑπακούεται· ὅσω δὲ μακρὰν

ἐφελκύει ἡ φιλοκέρδεια τὸν ἐμπορευόμενον, ὅσω μακρὰν ὠθεῖ ἡ περιέρgeia τὸν ἐπιστήμονα περιηγητήν, ἐπίσης μακρὰν καὶ μακρύτερον ἔτι, εἰς τοὺς πλέον διακεκαχυμένους αἰγιαλοὺς, εἰς τὰ πλέον κατεψυγμένα παράλια, βλέπω ἀνθρώπους φέροντας τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ὑψοῦντας τὸν σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος. Τὸ φαινόμενον εἶναι ὑπέρμετρον καὶ εἰσέτι δὲν ὑπέδειξα πόσον ἐπενήργησεν ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τῶν νόμων, ἐπὶ τῶν ἡθῶν, ἐπὶ τῶν θεσμοθεσιῶν δὲν ὑπέδειξα τὸν δεσπόζοντα καὶ κυριάρχην ἐκεῖνον πολιτισμὸν, ὅστις δὲν εἶναι οὔτε ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, οὔτε ὁ τῆς Δύσεως, οὔτε ὁ τῆς Ἀρκτου, οὔτε ὁ τῆς Μεσημβρίας, οὔτε τῆς μιᾶς, ἢ τῆς ἄλλης φυλῆς, ἀλλ' ὅστις εἶναι ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς, φέρων ἐπὶ τοῦ μετώπου τὰ σημεῖα ὑπεροχῆς, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς ὀνειρεύεται νὰ τῷ διαφιλονεικήσῃ.

Ναὶ, ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς κατακτᾷ τὸν κόσμον, καὶ τὸ ἄλλας, τὸ ὁποῖον τὸν ἐμποδίζει νὰ φθαρῇ καὶ νὰ μηδενισθῇ ἐν τῇ φθορᾷ του, εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον. Καὶ ἅς μὴ ἐγερθῶσι νὰ μᾶς εἰπωσιν, ὅτι κεκλεισμένοι ἐντὸς τοῦ περικρισμένου ἡμῶν ὀρίζοντος, ἀναπτύσσομεν ἐνταῦθα ῥητορικὸν θέμα, ἐφ' οὗ ἡδύνατο ἐπίσης νὰ μεγαληγορήσῃ, κατὰ τὸ σύννηδες, λόγιός τις κινέζος ἢ βραχμὰν Ἰνδός. Ἡ γενικὴ ἱστορία δὲν εἶναι ἀπλῆ πρόσθεσις ἰδιαιτέρων ἱστοριῶν. Ἡ γενικὴ ἱστορία παριστᾷ ὁρατὸν ῥοῦν, καὶ ὁ ῥοῦς οὗτος ἄγει ἡμᾶς καὶ φέρει εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς ὑψηλίου. Τὰ χριστιανικὰ ἔθνη ἔχουσιν ἐφ' ὅλων τῶν ἄλλων ὑπεροχὴν, τῆς ὁποίας ἐνίοτε μάλιστα ἀπεχθῶς καταχρῶνται ἀλλὰ τίς δύναται νὰ παραγνωρίσῃ τὴν ὑπεροχὴν ταύτην; Τὸ ἐμπόριον τῶν λιμένων μας ὑπὸ τῶν πλοίων τῆς Ἀνατολῆς ἐνεργεῖται; Τῆς Κίνας τὰ στρατεύματα φοβε-

ρίζουσι τὸ Λονδῖνον ἢ τοὺς Παρισίους ; Οἱ βραχυᾶνες καὶ οἱ βουδδισταὶ πέμπουσι πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἱεραποστόλους των ! Οἱ λαοὶ οὗτοι ἀνεκάλυψαν καὶ ἐσπούδασαν ἡμᾶς ; Δὲν εἴμεθα ἄρά γε ἡμεῖς, οἵτινες καταγινόμεθα νὰ τὰ γνωρίσωμεν δὲν μέλλει ὁσονοῦπω νὰ ἔλθῃ ὁ Ἰνδὸς εἰς τὰς βιβλιοθήκας καὶ τὰ πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης, πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἱστορίας τῆς πατρίδος του, καὶ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῶν ἐγγράφων τῆς φιλολογίας του ; Πόθεν δὲ ἡ ἀναμφισβήτητος αὕτη ὑπεροχή ; Ἄς τὸ ἐπαναλάβωμεν, δὲν πρόκειται περὶ φυλῆς ἢ κλίματος. Τὰ βασιλεύοντα τὸν κόσμον ἔθνη εἶναι ἐκεῖνα, ἅτινα στηρίζονται ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ εὐαγγελίου τούτου, τὸ ὁποῖον ὅσω καὶ ἂν παραγνωρίσωσιν, ὅσω καὶ ἂν διαστρέφωσιν ἢ ἀπαρνούνται διὰ τῶν πράξεών των, ἀποτελεῖ μολταῦτα τὴν ἰσχύν των καὶ τὴν ζωὴν των. Τὰ ἔθνη ταῦτα, καὶ δι' αὐτῆς τῆς βίαιας, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ ἐγκλήματος, γίνονται τὰ ὄργανα τῆς θείας βουλῆς, πληροῦντα τὴν προφητείαν τοῦ κατοίκου ἐκείνου τῶν οὐθῶν τοῦ Ἰορδάνου, ὅστις ἐγνώριζεν ὅτι ὁ ἀγρὸς ἐν ᾧ ὁ λόγος ἔμελλε νὰ σπαρῇ ἦτο ὁ κόσμος, καὶ ὅτι ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς γῆς ἦσαν ἡ κληρονομία του.

Λέγουσιν ἐνίοτε ὅτι ἐκτενεστέρα θεωρία τῆς ἱστορίας θὰ κλονίσῃ τὴν πίστιν μας· ὅτι ἡ συγκριτικὴ σπουδὴ τῶν θρησκευτῶν ἐγείρει νέφη, ἅτινα ἐμποδίζουν τὰς ἀκτῖνας τῆς θεϊότητος τοῦ Εὐαγγελίου. Πιστεύσατε Κύριοι (καὶ ἂν φαίνεται ὅτι ὁμιλῶ ἐνταῦθα αὐθεντικῶς, οὐδὲν ἄλλο ἐν τούτοις προτίθεμαι εἰμὴ νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν σοβαρὰν σχέψιν σας) πιστεύσατε ὅτι προχωροῦμεν εἰς ὅλως ἐναντίον ἐξαγόμενον. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι μοναδικόν, καθὼς καὶ ὁ πολιτισμὸς, τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ἀρχή· ὅσω γίνονται γνωστὰ αἱ θρησκεῖαι τῶν ἐθνικῶν,

τοσούτῳ μᾶλλον ὅλ' ἐξαστράφη ὁ φωτεινὸς κύκλος, ὅστις περὶστέφει τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι μοναδικόν· καὶ αὐτοὶ οἱ ἐναντίοι τὸ ἀναγνωρίζουσιν, ὁπότε δὲν προσέχωσιν. Δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ εἰς ἰδιαιτέραν τινὰ περίπτωσιν τῆς ἐφαρμογῆς γενικοῦ νόμου, διότι εἶναι ἐκτὸς πάσης συγκρίσεως. Δὲν πιστεύω νὰ τὸ ἀμφισβητῇ, τὴν σήμερον ἡμέραν, οὐδεὶς φιλόσοφος ἐμβριθής· τὸ ζήτημα περὶ τῆς θειότητος θρησκείας τινὸς δὲν τίθεται εἰμὴ μόνον διὰ τὸν χριστιανισμόν.

Ἡ καθίδρυσις καὶ ἡ διατήρησις τοῦ Εὐαγγελίου παρουσιάζουσι λοιπὸν μέγιστον καὶ ἀπαράμιλλον φαινόμενον. Τί δὲ ἀπαντῶμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔργου; Ἀνθρωπον σταυρωθέντα ἐπὶ τινος λόφου τῆς Ἰουδαίας, μεταξὺ γυναικῶν ὀλοφυρομένων καὶ λαοῦ ἐμπαίζοντος αὐτόν· παρὰ τῷ σταυρῷ δὲ τούτῳ, ἀσήμεους τινὰς κήρυκας ἐξελθόντας νὰ εἴπωσιν εἰς τὸν κόσμον: «Ὁ ἐσταυρωμένος οὗτος εἶναι υἱὸς Θεοῦ. Μετανοήσατε!»

Οὕτως ἔχουσι τὰ γεγονότα. Ἰσχυρίζομαι ἤδη ὅτι δίδομεν τὴν λογικωτέραν ἐξήγησιν λέγοντες: «Τοῦτο εἶναι ἔργον Θεοῦ.»

Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὅποιον μᾶς ἐπασχολεῖ, ἡ μελέτη καὶ ἡ σκέψις δύνανται μόνον νὰ θέσωσι τὸ ζήτημα, νὰ ὀρίσωσιν αὐτὸ εὐκρινῶς, νὰ δεῖξωσι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπαντήσεως. Ἡ ἐπιστήμη δύναται νὰ λύσῃ τὰς ἀντιρρήσεις, αἵτινες ἀνεφύησαν ἐν τῷ πνεύματι ἐκ τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς. Ἡ παραγωγή τῆς πίστεως δὲν εἶναι τῆς ἀρμυδιότητός της. Ἄν ἔπρεπε νὰ ᾔηναί τις σοφός, ὅπως προῦπαντήσῃ τὸν Θεόν, ὁποῖα σύγκρισις μεταξὺ τῆς ἀνισότητος ταύτης καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀνισοτήτων τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως!

Ἡ πνευματικὴ ἐργασία δύναται νὰ διασκεδάσῃ προλήψεις πολέμιους εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἀλήθειαν, νὰ ἐτοιμάσῃ

τὴν ὁδὸν τοῦ Εὐαγγελίου, νὰ ὀρίσῃ διὰ ποίους λόγους τὸ πιστεύομεν· ἀλλὰ πρὸς μὲν τὴν ἐκείνην τῆς κυρίως λεγομένης πίστεως, τῆς πίστεως, ἣτις καθίσταται τὸ θεμέλιον τῆς ζωῆς, παρεισδύει στοιχεῖον ἄλλης τάξεως.

Διατί λοιπὸν οἱ πιστεύοντες πιστεύουσιν; Ἐρωτήσατε αὐτούς. Θὰ σᾶς εἴπωσιν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς πίστεώς των, συναντᾶται μετὰ τῶν ἐπαγγελιῶν, τῶν χαρίτων, τῶν φώτων, ἅτινα ἔφερεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ἡ πίστις αὕτη εἰς τινὰς μὲν ἀναπτύσσεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, καὶ ἄλλων κατὰ καιρὸν κυριεῖται αἴφνης τὴν ψυχὴν· εἰς ἅπαντας εἶναι τὸ προῖόν τῆς ζωῆς, τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς, κατὰ τὴν πληρεστέραν σημασίαν τῆς λέξεως, τῆς ζωῆς ἀναφορικῶς πρὸς τὸν κόσμον καὶ πρὸς τὸν Θεόν. Ἵνα σᾶς δώσῃ λόγον περὶ τῆς πορείας τῶν ἐννοιῶν του, τῆς μορφώσεως τῶν ἐλπίδων του, ὁ χριστιανὸς ὠφείλει συνεχῶς νὰ σᾶς διηγῇ τὴν ὁλόκληρον τὴν ζωὴν καὶ νὰ σᾶς ἐμπιστευθῇ τὰ πλέον ἀπόκρυφα τῆς συνειδήσεώς του. Δυνάμεθα νὰ ὑποδείξωμεν πᾶν ὅ,τι φέρει εἰς τὸ Εὐαγγέλιον; Ἡ λύπη, ὁ κόρος τῶν ἡδονῶν, αἱ παρελθούσαι φαντασιοκοπῖαι μας, ἡ κατὰ τῶν παθῶν πάλη, αἱ πικραὶ ἀποτυχίαι, ἡ ἔνεκα σκληροῦ ἀποχωρισμοῦ καταβληθεῖσα ὑγεία, ἡ ἀνάγκη ἰσχύος, ἡ ἀνάγκη ἀναπαύσεως, ἡ ἀνάγκη φωτὸς καὶ συνέσεως... Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ εἴπῃ ὅλας τὰς ὁδοὺς τῶν ψυχῶν πρὸς τὸν Θεόν; Τίς δύναται ν' ἀναφέρῃ ὅλα τὰ μέρη τοῦ ὀρίζοντος, ὅθεν φθάνουσιν ἄνθρωποι, οἵτινες συναντῶμενοι μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπιμαρτυροῦσιν ὁμορφῶνως, καίτοι μυριοτρόπως, μετὰ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ: «Τυφλὸς ἤμην καὶ ἄρτι βλέπω.»

Δυνάμεθα ἐπωσοῦν νὰ σπουδάσωμεν καὶ ν' ἀναγνωρίσωμεν τὰς διαφόρους ὁδοὺς, διὰ τῶν ὁποίων οἱ πιστεύοντες περι-

ἦλθον εἰς τὴν πίστιν· ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ τελευταῖον γεγονὸς, ὅσον ἀφορᾷ τὴν μόρφωσιν αὐτὴν τῆς πεπειθῆσεως, τοῦτο ἀπομένει μυστήριον, ἀπόκρυφον καὶ ἔργον τοῦ Θεοῦ· μὴ νομίσῃτε δὲ ὅτι ὑποστηρίζω ἐνταῦθα ἐξαίρεσιν ὑπὲρ τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ ὅτι μεταχειρίζομαι ἐπιδείξιόν τινα ἀγυρτεῖαν πρὸς ὄφελος τῆς ἀληθινῆς θρησκείας. Εἶναι νόμος θεμελιώδης τῆς ἡθικῆς καὶ πνευματικῆς τάξεως, ὅτι, ἐν ὁλοκλήρῳ τῇ τάξει ταύτῃ, οὐδὲν ἐξηγεῖται ἀποχρώντως διὰ μόνης τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ.

Ὁ Δεῖβνίτιος λέγει πού: Ἄν ἡ γεωμετρία ἀντεφέρετο εἰς τὰ πάθη μας, δὲν θὰ ἔλειπον ἄνθρωποι ὅπως διαφιλονεικῶσι τὴν θετικότητα τῶν ἀποδείξεών της. Δὲν ἐμμένω εἰς τὴν παραδοξολογίαν ταύτην, μολονότι δύνασθε ν' ἀναδιφῆσθε ὅλα τὰ χρονικά τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ νὰ μὴν εὗρῃτε ἄνδρα ἀρμυδιώτερον τοῦ Δεῖβνιτίου ἵνα ἀπεφανθῇ περὶ τούτου. Πρεσβεύω λοιπὸν ὅτι δύναταί τις νὰ εὗρῃ, ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιστήμῃ, τὸ τέρμα τῆς συζητήσεως παντὸς ὅ,τι ὑπάγεται εἰς τὴν παρατήρησιν καὶ τὸν ὑπολογισμόν. Δὲν ἔχει ὁμως οὕτω προκειμένου περὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν, δὲν εἶναι ἀληθές; Ἡθέλετε τοῦλάχιστον εἶπαι μετὰ τοῦ Βολταίρου, ὅπόταν τῷ προέτεινον νὰ γίνη ἄθεος:

Ἡ οἰκουμένη μὲ συνταράσσει καὶ πόση ἐκπλήξις μὲ κατέχει —

Τὸ ὀρελόγιον νὰ ὑπάρχῃ καὶ τὸν τεχνίτην του νὰ μὴ ἔχῃ! *

Ἀλλὰ δὲν ἠκούσατε, Κύριε, ὅτι ὑπῆρξαν ἀστρονόμοι ἄθεοι; Τοῦτο σὰς ἐκπλήττει, ὡς ἐπίσης καὶ ἐμέ· ἀλλ' ἡ ἐκπλήξις μας ἐξακριβοῦσα τὸ γεγονὸς δὲν τὸ καταστρέφει. Οἱ οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ διηγοῦνται τὴν δύναμιν καὶ τὴν σοφίαν τοῦ ἀρχιτέκτονος τῶν κόσμων· ἀλλ' ἐὰν δὲν ἐδοξάσατε ποτὲ τὸν Πλάστην

* L'univers m'embarasse et je ne puis songer
Que cet horloge existe et n'ait point d'horloger.

θεωροῦντες ἐν χόρτον, παρὰ τὸν ἔντομόν τι διαπετώμενον, δὲν θ' ἀνέυρητε αὐτόν, καὶ διὰ τῆς βαθυτέρας μελέτης, οὔτε εἰς τοὺς ἀστέρας τ' οὐρανοῦ, οὔτε εἰς τὰ θυμάσια τῆς γῆς. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις ὑποθέτει λοιπὸν ἄλλο τι ἢ τὴν καθαρὰν ἐπιστήμην.

Πιστεύετε εἰς τὴν ἠθικὴν. Ἄν σῆς ἔλεγον κατὰ πρόσωπον ὅτι τὸ καθῆκον δὲν εἶναι εἰμὴ εὐσχημος λέξις, δι' ἧς ὑποκρύπτετε τὴν θήρευσιν τῆς ἡδονῆς σας, θὰ τὸ θεωρεῖτε ὕβριν. Ἄγνοεῖτε ὅτι τὴν πραγματικότητα τῆς ἠθικῆς τάξεως ἠρνήθησαν οὐ μόνον ἄνθρωποι ἀνάγωγοι ἢ κοῦφοι μέχρι μωρίας, ἀλλ' ἄνδρες ἐμβριθεῖς, τιμώμενοι διὰ τὸν ἰσχυρὸν αὐτῶν νοῦν. Ἄγνοεῖτε ὅτι σοβαροὶ φιλόσοφοι ἀφιέρωσαν ὀγκώδεις τόμους, ἵνα ἀποδείξωσιν ὅτι τὸ καθῆκον εἶναι λέξις κενὴ σημασίας, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ζητεῖ ποτὲ εἰμὴ τὸ συμφέρον του; Ἡ πρὸς τὸ καθῆκον πίστις ὑποθέτει λοιπὸν ἄλλο τι ἢ τὴν καθαρὰν ἐπιστήμην.

Τί ἐδοκίμασαν οἱ ἀρνούμενοι τὰς θεμελιώδεις βάσεις τῆς πνευματικῆς τάξεως; Ἐπάλαισαν, ἄρα, ἐν τῇ συνειδήσει των κατὰ τῆς ἀληθείας; Ἄγνοῶ. Ἄγνοῶ τί ὁ Θεὸς θὰ τοὺς εἴπῃ ἴσως μίαν ἡμέραν. Πολλοὶ μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται δι' ἀξιοσεβάστου ἠθικοῦ χαρακτῆρος· καὶ ἐνῶ δὲν μὲ λανθάνει ἡ ἐνδοτάτη σχέσις, ἣτις συνδέει τὴν πλάνην μετὰ τοῦ ἀμαρτήματος, φρονῶ ἐν τούτοις ὅτι δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ τοῖς εἴπω ὅτι ἀπατῶνται ἐπειδὴ εἶναι κακοήθεις. Ἀλλὰ δικαιοῦμαι νὰ διίσχυρισθῶ, ὅπερ ἐξάγεται λίαν ἐναργῶς ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῶν γεγονότων : ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν ἤνοιξε, καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐπομένως μόνη ἀδυνατεῖ νὰ πληρώσῃ τὸ ὑπάρχον χάσμα μεταξὺ τῶν λατρευόντων τὸν ἅγιον Θεὸν καὶ τῶν ἀρνούμενων τὸν Θεὸν καὶ τὸν νόμον του. Εἰς τὴν μόρρωσιν τῶν στοιχειω-

δεστέρων δοξασιῶν τῆς πνευματικῆς τάξεως παρὰ τῇ ἐργασίᾳ τοῦ πνεύματος, ἀπαντᾷται μυστήριον τὸ ὁποῖον δὲν δύναμαι νὰ ὑποβάλλω εἰς τὸ μέτρον τῶν ἀντιλήψεών μου. Λέγων λοιπὸν ὅτι, ἐν τῇ γενέσει τῆς χριστιανικῆς πίστεως τελεῖται ἐν τῇ ψυχῇ, ἐκτὸς τῆς ἐπιστήμης, ἔργον ἄλλης φύσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀπόρρητον τοῦ Θεοῦ, δὲν ὑποστηρίζω ἐξαίρεσιν χάριν τοῦ συμφέροντός μου.

Ἄλλ' ἄς μὴ καταχρώμεθα τῆς ἀληθείας ταύτης, ἄς μὴ θαρβευώμεθα εἰς τὸ θεῖον ἔργον, ἐμπίπτοντες εἰς νήδυμον ὕπνον, ὅπερ θὰ ἦτο ἡ ἐντελής παράβασις τοῦ πρώτου ἡμῶν καθήκοντος. Ἄς μὴ θαρβευώμεθα εἰς τὴν θεῖαν ἔμπνευσιν ἄς μὴ περιμένωμεν τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον περιήστραψε τὸν Σαῦλον, πορευόμενον εἰς Δαμασκόν. Ἄλλαι εἶναι αἱ συνήθεις ὁδοὶ τῆς Προνοίας. Ἡ πίστις, ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀπαύγασμα τοῦ μυχοῦ τῆς συνειδήσεως. Εἶναι ἡ ἰδέα, ἣτις σᾶς ἐπῆλθε ποτὲ, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον δυνατόν νὰ ᾖναι ἡ ἀλήθεια· εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς συγγνώμης, ἡ στρέψατα τὰ βλέμματά σας πρὸς τὸν Αὐτρωτὴν· εἶναι ὁ θαυμασμὸς ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον σᾶς διεγείρει ἡ συνάντησις τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανοῦ. Τὸ αἶσθημα τοῦτο τῆς καρδίας σας, ἡ σκέψις αὕτη τοῦ πνεύματός σας, εἶναι τὸ ὑπόλευκον φέγγος τῆς ἐπιλαμπούσης ἡμέρας, τὸ ὁποῖον εἰσδύον ἐν τῇ καθαρᾷ συνειδήσει καὶ συνοδευόμενον ὑπ' ἀγαθῆς προαιρέσεως, θ' αὐξάνῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἕωστος φθάσῃ τὴν λαμπρότητα τῆς μεσημβρίας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς μᾶς ὑπέδειξεν, ἵνα βαδίσωμεν ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ, μέθοδον ὑπαγορευομένην καὶ ὑπὸ τῆς πείρας τῶν μαθητῶν του. Αὕτη ἐντέλλεται τὰ ἔργα καὶ τὴν προσευχὴν. Ἡ ἀσκήσις τῶν χριστιανικῶν ἔργων, μὴ πηγάζουσα εἰσέτι ἐκ τῆς πίστεως,

ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τῆς πίστεως· ἡ προσευχή δὲ, μὴ στηριζομένη εἰσέτι ἐπὶ τῆς βεβαιότητος τοῦ νὰ εἰσακουσθῇ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ τύχῃ ἀκροάσεως.

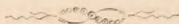
Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον, συγχωρήσατέ με νὰ σᾶς ἀναφέρω ἀξιωματικόν γεγονός. Ὁ Ἰσνάρδος, μέλος τῆς γαλλικῆς ἐθνοσυνελεύσεως, τόσῳ ὀλίγον ἀπαιτητικῆς καθόσον ἀφορᾷ τὴν πίστιν, ἐπέσυρε τὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς προφέρων τοὺς ἀθέους τούτους λόγους: «Θεός μου εἶναι ὁ νόμος, ἄλλον Θεὸν «δὲν γνωρίζω.» Βραδύτερον ἔλαβε τὰς τιμὰς τῆς προγραφῆς, ὅτε, ἐπαπειλουμένης ὀχλογωγίας, ἀνέκραξε μεγαλοφώνως ὅτι, ἂν ἡ πόλις τῶν Παρισίων ἐξηκολούθει νὰ ἐπιβουλεύηται τὴν ἐθνικὴν ἀντιπροσωπίαν, θ' ἀνεζήτητο μετ' οὐ πολὺ, ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Σηκουάνα, ἡ θέσις ὅπου ὑπῆρχόν ποτε οἱ Παρίσιοι. Ἀναγκασθεὶς νὰ κρυφθῇ, διῆλθε δεκαεὶ μῆνας ἐν τινι ὑπογίῳ τῆς ἐνορίας τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου. Ἐκεῖ, ἀφανισθεὶς ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ μὴ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν εἰμὴ τὸν θάνατον, ἐστράφη πρὸς τὸν Θεόν. Ἴδου πῶς ἐκθέτει ὁ ἴδιος τὰς δοκιμασίας του. «Κατενόησα ὅτι, προκειμένου περὶ θρησκείας, ἡ «ἐξήγησις τῆς ἀληθείας δὲν ἐξαρτᾶται τόσον ἐκ τῆς προσπα- «θείας τοῦ νοός, ὅσον ἐκ τῆς διαθέσεως τῆς καρδίας.... Ἀνε- «γνώρισα ὅτι, εἰς τὴν σκοτεινὴν νύκτα τῆς θρησκευτικῆς με- «ταφυσικῆς, ἡ ἀλήθεια δὲν φαίνεται εἰμὴ ὡς ἀστραπή, τὴν «ὅποιαν πρέπει νὰ δρᾷξῃ τις, καὶ ὡς φλόξ, τὴν ὅποιαν ἡ τα- «πεινὴ προσευχὴ ἀνάπτει καὶ ἡ ἔπαρσις σβύνει.... Ἦρχισα «λοιπὸν νὰ προσεύχωμαι, καὶ κοινωνῶν περισσότερον μετὰ «τοῦ Θεοῦ, ἐγίνα καλλίτερος, πραότερος, ἐπιδεξιώτερος νὰ δι- «ακρίνω τὴν ἀλήθειαν.» *

* *De l'immortalité de l'âme*, par Maximin Isnard. Paris, 1802.

Δὲν ἦτο ἐφήμερος ἡ συγκίνησις αὕτη: ὁ Ἰσνάρδος ἀπέδειξε διὰ τριακονταετοῦς ταπεινόφρονος καὶ χριστιανικῆς ζωῆς, τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς προσευχῆς πρὸς τὴν πίστιν.

Ἔργον τῶν ἱεροκηρύκων εἶναι νὰ σᾶς ἐνθυμίζωσι τὰς βάσεις τῆς μεθόδου τῆς ἐσωτερικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς, καὶ τῶν πνευματικῶν συμβούλων νὰ τὰς ἐφαρμόζωσιν. Τοῦτο δὲν ἀνήκει εἰς ἐμέ. Ἐντολὴν ἔχω νὰ σᾶς εἶπω πόσον ἰσχύουσιν ἐπὶ τοιούτων ἀντικειμένων ἡ σπουδὴ καὶ ἡ σκέψις. Δὲν εἶμαι ἱεροκήρυξ θεραπεύων τὰς ψυχὰς, ἀλλ' οὔτε θεολόγος ἐξ ἐπαγγέλματος, ἵνα σᾶς ἐκθέσω τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας. Παρόρησιάζομαι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς οἰοσθήποτε ἄλλος, σκεφθεὶς μετ' ἐφέσεως καὶ πάσης ἀνέσεως ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, καὶ ἐρχόμενος νὰ προσκαλέσῃ καὶ ὑμᾶς νὰ σκεφθῆτε, ἀδυνατῶν δὲ νὰ δώσῃ ἄλλην ἐγγύησιν τῶν λόγων του εἰμὴ τὴν εἰλικρινῆ αὐτοῦ ἔρευναν, καὶ τὴν ζωηρὰν ἐπιθυμίαν νὰ σᾶς ἐκθέσῃ τὰ πράγματα ἀκριβῶς καθὰ φρονεῖ.

Σήμερον προθέμην ἰδίως νὰ παραστήσω ὅτι οἱ ἐξωτερικοὶ χαρακτῆρες τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν καθιστῶσι σεβαστὴν εἰς τὸν ὁρθὸν λόγον. Εἰς τὴν προσεσχῇ μας συνεδρίᾳσιν θὰ προσπαθῆσω ν' ἀποδείξω ὅτι ἡ περὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ συνιστᾶται εἰς τὸ πνεῦμα, εἰς τὴν καρδίαν καὶ εἰς τὴν συνειδήσιν τῶν καλοκάγαθων ἀνθρώπων.

ΕΚΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Τὸ χριστιανικὸν δόγμα τῆς αἰωνίου ζωῆς.

Κύριοι!

ἱστορία μᾶς δεικνύει τὸν ἄνθρωπον παντοῦ καὶ πάντοτε ἀνησυχοῦντα περὶ τοῦ μέλλοντός του. Εἰς τὰ διάφορα ζητήματα, ἅτινα προβάλλει ὡς πρὸς τοῦτο ἡ μεγάλη Ἀνατολή, ὑπαινίττεται λυπηρὰν ἀπάντησιν, ἐν ᾗ δὲν ἀνέυρομεν οὐσι-
ωδῶς εἰμὴ ἐλπίδα τινὰ ἀναπαύσεως, ὕπνου βαθέος, ἄνευ ὀνείρων καὶ ἄνευ ἐγέρσεως. Ἐν Ἑλλάδι, παρεκτός τῶν λαμπρῶν ἰδεῶν τῆς δημοτικῆς φαντασίας, ἀπηντήσαμεν τὰς γνώμας τῶν σοφῶν. Οἱ σοφοὶ οὗτοι προσέφερον ἀθανάτους ἐκδουλεύσεις εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα: ἐξηκρίβωσαν τινὰς τῶν ἀξιώσεων τῆς εὐγενοῦς ἡμῶν καταγωγῆς· κατέδειξαν τὴν πνευματικὴν φύσιν τῆς νοητικῆς ἀρχῆς· ἀλλ' ἐταλαντεύοντο, προκειμένης θετικῆς διαβεβαιώσεως περὶ τοῦ προσωπικοῦ ἡμῶν μέλλοντος, καὶ ἐτήρησαν, ὡς τελευταῖον καταφύγιον, τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ζωὴ ἔχει τόσῳ μικρὰν ἀξίαν, ὥστε, καὶ ἂν ἔμελλε νὰ τὴν διαδεχθῇ ἡ μηδένωσις, θὰ ᾔτο εἰσέτι γλυκὺς ὁ θάνα-

τος. Ὁ Σωκράτης λαλεῖ τοιοῦτοτρόπως, ὅπερ μὲ φέρει πάντοτε εἰς ἀπορίαν. Ὅπόταν φαντασθῶ τὴν ζωὴν τοῦ φιλοσόφου τῶν Ἀθηναίων, τὴν τόσῳ ἀκμαίαν καὶ ζωηράν ἐκείνην ὑπαρξίν, διελθοῦσαν ὑπὸ τὸν ὠραῖον οὐρανὸν τῆς Ἑλλάδος, ἐν τῇ ψυχγωγίᾳ τῶν εὐγενεστέρων συνδιαλέξεων, ἀπορῶ πῶς, ὁ κάτοχος τόσων ἀγαθῶν, ὠλιγόρει περὶ τῆς ζωῆς. Ἀλλ' ὅμως ὁ Σωκράτης αὐτὸς ἀποφαίνεται, ὅτι ὀλίγοι τῶν ὠραιότερων ἡμερῶν μας εἶναι ἀντάξιαι τῆς ἀναπαύσεως τοῦ ὕπνου.

Ἐπεφάνη ὁ Ἰησοῦς Χριστός· εἰς τὴν φωνήν του βαθεῖα πίστις ἐν τῷ ἀθανάτῳ μέλλοντι πληροῖ τὴν καρδίαν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἡ ἀνθρωπότης ἀπήντησεν ἔντονον λόγον, ὅστις, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὰς μεγαλητέρας αὐτῆς ἀνάγκας, μεταμορφώνει τὰς πλήρεις ἐνδοιασμοῦ προαισθήσεις της, αἵτινες ὑπέκρυπτον συνεχῶς καὶ ἀπελπισίαν, εἰς εὐφρόσυνον καὶ εἰρηνικὴν βεβαιότητα. Δυνάμεθα νὰ συμμεθέξωμεν τῶν μεγάλων τούτων ἐλπίδων; Εἰς τὴν τέχουσαν ἢ ἐπαπειλοῦσαν ἡμᾶς ἀσθένειαν, εἰς τὸν χρόνον, ὅστις μᾶς παρασύρει, εἰς ὅλας τὰς φωνάς, αἵτινες μᾶς λέγουσι: «Σὲ φέρω εἰς τὸν θάνατον,» δυνάμεθα ν' ἀποκριθῶμεν, ἐν ταπεινῇ καὶ σταθερᾷ ἐλπίδι: «εἰς τὴν ζωήν;» Καὶ, ὅσον ἀφορᾷ ἐκείνους οἵτινες μᾶς ἐγκατέλιπον, ἀντὶ νὰ λέγωμεν: δὲν ὑπάρχουσι πλέον, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν: ἐγεννήθησαν εἰς τὴν οὐράνιον ζωήν; Τινὲς ἀντιλέγουσιν, ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἀπεσκοράκισεν ὡς δεισιδαιμονίαν τὴν εἰς τὸν Ἀναστάντα πίστιν. Ἐπροσπάθησα νὰ ὑποστηρίξω τὸ ἐναντίον νὰ σᾶς ἀποδείξω ὅτι, λαμβάνοντες τὰ πάντα ὑπ' ὄψιν, δυνάμεθα νὰ συμμερισθῶμεν τὰς μεγάλας ιδέας ἀνδρὸς, ὑπηρετήσαντος ἀτυχῶς πολλὰς μερίδας,

εἰς τρόπον ὥστε δὲν δύναμαι νὰ μεταχειρισθῶ ἐνταῦθα εἰμὴ τὴν πομπῶδη ὁπωσοῦν λάμψιν τῶν λόγων του :

«Θὰ παρασταθῶμεν, ὡς λέγουσί τινες, εἰς τὴν κηδεῖαν τοῦ γηράσκοντος χριστιανισμοῦ; Πέρωται λοιπὸν νὰ φθαρῇ «ὡς ὅλα τὰ λοιπά; ἢ ἔλθῃ καιρὸς ὁπότεν καὶ αὐτὸς ἐπίσης «δὲν ἔσται πλεόν εἰμὴ ἀνάμνησις; Αἱ ἐλπίδες τοῦ ἐπὶ τοῦ «Γολγοθᾶ λυτρωθέντος ἀνθρωπίνου γένους, δὲν ἦσαν λοιπὸν «εἰμὴ τ' ὄνειρον εἴκοσι αἰώνων; Μέλλει ν' ἀπαντήσωσιν εἰς τὸ «τέλος τοῦ τέρματος τούτου δεύτερον τάφον — τάφον διαπαν- «τὸς ἐσφραγισμένον — καὶ ἡ θορυβώδης αὕτη κίνησις τῶν «λαῶν, ἢ ἔσται μόνον ἡ νεκρικὴ ἐκφορὰ τοῦ Χριστοῦ; Ὁχι, «ὄχι, ἀφήσατε τοὺς ματαίους τούτους φόβους εἰς τὰς ἀσθενεῖς «ψυχάς, εἰς ἐκείνους τῶν ὁποίων ἡ νεκρωθεῖσα καρδία ἔπαυσε «σχεδὸν νὰ πάλλῃ, καὶ ἡ ὄρατις ἐξησθένησεν ἐν τῇ σκοτίᾳ. «Μὴ ταράττεσθε ἐκ τῆς πενθίμου χαρᾶς τῶν ἀθλίων τούτων «ἀρρόνων, οἵτινες, μὴ ἔχοντες εἰμὴ τὸν θάνατον, ἵνα παρηγο- «ρηθῶσιν ἐκ τοῦ θανάτου, πιστεύουσιν ὅτι ἡμαυρώθη ὁ ἥλιος, «ὁπότεν κατελήφθησαν ὑπὸ τῆς νυκτὸς, ἀναινεύοντες τὴν κό- «νιν τοῦ τάφου. Ἀνέστη ὁ Χριστὸς, ζῇ καὶ διαπαντὸς ἢ «ζήση.» *

Χριστὸς ἀνέστη· ἰδοὺ ἡ βᾶσις τῆς ἀναπαύσεως, τὸ θεμέ- λιον τῆς πίστεως, ἥτις ἐλπίζει ἄνευ ὑπεροφίας, καὶ ταπεινοφρο- νεῖ ἄνευ ἀθυμίας, διότι ἀνέθεσε τὴν ἐλπίδα τῆς ἐν τῇ ἀγάπῃ καὶ τῇ συγγνώμῃ τοῦ Θεοῦ αὐτῆς.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς, τῆς μονίμου καὶ ἀτελευτήτου ζωῆς. Ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι ἡ συνδιαλλαγὴ μετὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ ἂν σκεφθῇτε ὅτι μόνος ὁ Θεὸς εἶναι ἀναλ-

* Lamennais, *Affaires de Rome*

λοίωτος, δὲν θ' ἀπορήσητε ἀκούοντες ὅτι ἡ μετ' αὐτοῦ συνδι-
αλλαγὴ εἶναι ἡ εἰσέλευσις εἰς τὴν αἰωνιότητα. Ἡ αἰώνιος ζωὴ
δὲν εἶναι μόνον ἐγγὺς, μέλλουσα· ἡ αἰωνιότης ἐμπεριέχει τὸ
παρὸν καὶ τὸν παρελθόν. Ἡ αἰώνιος ζωὴ ὑπάρχει ἀπὸ τοῦδε
εἰς τὰς μετὰ τοῦ Ποιητοῦ αὐτῶν ἡνωμένας ψυχάς. Ὅθεν, πε-
ριοριζόμενος εἰς τὸ εἰδικόν μου ἀντικείμενον, παραλείπω τὴν
ἱστορίαν τῶν ψυχῶν καθ' ἣν στιγμὴν ἀποχωρίζονται ἐκ τοῦ
φθορτοῦ περιβλήματος, τὸ ὁποῖον φέρουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τού-
τῳ· παραλείπω τὰ φανερά μυστήρια τῆς τελουμένης δικαιο-
σύνης κατὰ τῶν ἀπειθούντων· δὲν προσηλοῦμαι ἐνταῦθα εἰμὴ
εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ τέρματος, ἐνθα ἡ ὑπερτάτη ἀγάπη θέλει
νὰ μᾶς χειραγωγήσῃ. Ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι φράσις ἥτις, ἂν
ἡρίθμησα ὀρθῶς, ἀπαντᾷται τεσσαρακοντάκις ἐν τῇ Νέᾳ Δι-
θήκῃ, καὶ τεσσαρακοντάκις ἐκλαμβάνεται κατὰ τὴν ἰδίαν ἔν-
νοιαν, δηλαδή ἡ μακκρίότης τὴν ὁποίαν προώρισεν ἡμῖν ὁ
Θεὸς — ἡ κατάστασις χάριν τῆς ὁποίας ἐξήχθημεν ἐκ τοῦ
μηδενός.

Ποία ἡ κατάστασις αὕτη; τί ἀνaginώσκωμεν εἰς τὰς ἱεράς
γραφάς; Εἵμεθα πλάσματα τοῦ Θεοῦ. «Ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ
πάντα ἵνα ὑπάρχωσιν,» εἶπεν ὁ Θωμᾶς Δακτῖνος. * Ὅτε κατὰ
πρῶτον ἀπήντησα τοὺς λόγους τούτους δὲν ἠδυνήθην νὰ ἶδω
ἐν αὐτοῖς εἰμὴ ἀφέλειαν· μελετήσας αὐτοὺς καλῶς, εὔρον τὸ
μέγα βάθος τοῦ νοήματός των· ἀνεγνώρισα τὴν μετάφρασιν
τῆς ἰδέας ταύτης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ: «Ὁ Θεὸς οὐκ ἔστι Θε-
ὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων.» Ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα ἵνα
ὑπάρχωσιν· ἀλλὰ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀμετάτρεπτα· δὲν

* „Dieu a créé les choses pour qu'elles fussent.“ *Somme contre les Gentiles*, à la fin.

μᾶς ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ μηδενός, ἵνα μᾶς καταδύσῃ ἐκ νέου ἐν αὐτῷ· δὲν μᾶς ἔδωκε τὴν ζωὴν, ἵνα μᾶς ἀφαιρέσῃ αὐτὴν. Ὅτι ἔκαμε, τὸ ἔκαμε διαπαντός. Δὲν εἴμεθα τὸ ἐφήμερον προῖον τῶν νόμων τῆς καθολικῆς ζωῆς, ἡ παροδικὴ ἐκδηλώσις τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως· εἴμεθα ὄντα, καὶ τὰ ὄντα ἄτινα ἠθέλησεν ὁ Θεὸς εἶναι διαρκῆ· τοῦτο εἶναι δόγμα τῆς πίστεως· εἶναι προσέτι καὶ συμπέρασμα τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ὁδηγούμενοι ὑπὸ ἀσφαλοῦς ἐνστίγματος, οἱ ὕλισται, οἵτινες μᾶς ἀρνοῦνται τὴν ἀθανασία, ἄρχονται ἀπὸ τῆς ἀρνήσεως τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως· μᾶς ὑποβιβάζουσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐπιχαίρων φαινομένων, ἅτινα ἐκδηλοῖ καὶ καταστρέφει ἡ κυκλοφορία τῆς ὕλης, μόνῃς κατὰ τὴν ἰδέαν των πραγματικῆς.

Ὁ Θεὸς θέλει νὰ ἤμεθα. Ἐν ποίᾳ καταστάσει; Ἐν τῇ ἀγιότητι, δηλαδὴ θέλοντες τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐρίσκοντες ἐν αὐτῷ τὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ βουλὴ τοῦ Αἰωνίου Θεοῦ μᾶς ἀπεκαλύφθη. Μᾶς ἔπλασε κατ' εἰκὼνα του, καὶ μᾶς ἔδωκε τὸ προνόμιον νὰ συστήσωμεν τὴν κυριότητά μας ἐπὶ τῶν στοιχείων τῆς φύσεως, κατὰ τ' ὀρισθὲν μέτρον ὑπὸ τῆς σοφίας καὶ ἀγαθότητός του. Δύναμις νοητικὴ καὶ ἐλευθέρᾳ, ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐν ἡμῖν ἡ εἰκὼν τοῦ Παντοδυνάμου. Καὶ ἡ δημιουργηθεῖσα δύναμις πρέπει νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως. «Γεννηθήτω τὸ θέλημά σου,» ὀφείλομεν νὰ λέγωμεν, καὶ τὸ θέλημα τοῦτο εἶναι ἡ ἀγιότης. Θέλοντες ὅτι ὁ Θεὸς θέλει, θέλωμεν τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀπολύτου τάξεως· αὕτη ἡ ἀγιότης καὶ αὕτη ἐπίσης ἡ εὐδαιμονία. Ἄν τὸ καλὸν ᾔῃαι, ὡς ἐρρέθη, ἡ ἐκλαμψὶς τοῦ ἀληθοῦς, ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ἐκ τοῦ τετελεσμένου καθήκοντος πηγάζον φῶς.

Ὁφείλω νὰ ἐνδιατρίψω ἐνταῦθα, ἐπ' ὀλίγον, ὅπως ἐξετάσω ἰδέαν τινά, οὐχὶ ἀδιάφορον, ὡς ἐκ τῆς γενικῆς διαδόσεως καὶ τῆς γονιμότητος τῶν συνεπειῶν τῆς.

Ὁ τραγουδιστὴς δύναται, μὲ τὸ ποτήριον εἰς τὴν χεῖρα νὰ ἐξυμνῇ τὸν Θεόν τῆς εὐθυμίας, ὑποδεχόμενον μὲ τὴν αὐτὴν εὐμένειαν ἅπαντας τοὺς προσερχομένους πρὸς αὐτόν. Καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, ἐν τῇ κουφονοίᾳ μας, παρασυρόμεθα πολλάκις, λαλοῦντες περὶ ἐκείνων, οἵτινες δὲν ὑπάρχουσι πλέον, ὡς ἂν ἦτο, ἐξ ἀνάγκης καὶ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, ὁ τελευταῖος στεναγμὸς τῆς ἐπιγείου ζωῆς, ἡ πρώτη πνοὴ τῆς οὐρανίου. Πιστοποιοῦμεν οὕτω τὴν ἰδέαν εὐμενοῦς Θεοῦ, ἐν τῇ ἱλαρᾷ ἀγαθότητι τοῦ ὁποίου δὲν ἐγγωρεῖ παντάπασιν ὁ φόβος· Θεοῦ τοιοῦτου, ὥστε μετὰ θάνατον εὐρίσκομεν ἐξ ἀνάγκης παρ' αὐτοῦ τὴν εὐδαιμονίαν. Οὕτω γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἡ ἀόριστος ἐλπίς τοῦ νὰ συντύχωμεν τὴν εὐδαιμονίαν ἄνευ τοῦ ὄρου τῆς ἀγιότητος· τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως ἀμβλύνεται καὶ θρασύνομεθα εἰς τὸ κακόν. Ἀλλὰ τὸν ὑπερόριον τοῦτον Θεόν, τὸν Θεόν ὅστις φαίνεται ὑπνώττων, κατὰ τὴν παροῦσαν οἰκονομίαν, ὅπως ἐξεγερθῇ μίαν ἡμέραν ἐν τῇ ἀναμνήσει τῆς ἀγαθότητός του, ἐγὼ δὲν τὸν γνωρίζω. Ὁ Θεὸς, τὸν ὁποῖον γνωρίζω, εἶναι ὁ Θεὸς ἐν ᾧ «ζῶμεν, καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν,» ὁ κατοικῶν ἐπὶ τῆς γῆς, πλησίον ἡμῶν, καθὼς καὶ εἰς τὰ βάθη τῶν οὐρανῶν· ὁ βλέπων τὰ δεινὰ μας καὶ γινώσκων αὐτὰ κάλλιον ἡμῶν. Γινώσκει τὴν μικροθυμίαν μας, τὰς θλίψεις μας, καὶ συγχωρεῖ αὐτάς· ὁ Θεὸς εἶναι ἐνταῦθα καὶ ἐν τούτοις πάσχομεν. Τὰ δεινὰ ταῦτα, ἐλεεινὸς κληρὸς τῆς ἐκπτώτου ἡμῶν φύσεως, ἀναβοῶσιν ὅτι δὲν ὑπάρχει εὐημερία εἰμὴ ἐν τῇ τάξει· ὅτι ὁ Θεὸς διατηρεῖ τοὺς ὁποίους εἴθετε νύ-

μους· ὅτι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τὸ βλέμμα του, τὰ παθήματα συνοδεύουσι τὸ ἀμάρτημα, ἢ συμφορὰ θηρεύει τὰς παρεκτροπὰς, καθὼς ἡ σκιὰ ἀκολουθεῖ τὸ σῶμα, ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου. Ἐν τῷ τρόπῳ τῆς καρδίας μου καὶ τῇ τα-
ραχῇ τοῦ νοός μου, ὁ νοῦς μου μάλιστα, διδαχθεὶς ὑπὸ τῆς πείρας, μὲ ἀναγκάζει νὰ συμπεράνω ὅτι ἐκεῖ ὅπου παρατείνε-
ται πάντοτε ἡ κατὰ τοῦ φωτός ἀποστασία, τὸ σκότος θὰ ᾔηται ἀτελείωτον. Τοῦτο, ὡς εἶπον, δὲν εἶναι τὸ θέμα μου· ἀλλ' ἡ τελεία ἀποσιώπησις τοῦ ζητήματος τούτου ἤθελε θεωρηθῇ δει-
λία· ἐκτιμῶν δὲ ὑμᾶς ἀποχρώντως, πιστεύω ὅτι δὲν θὰ εἴχετε ὑπόληψιν εἰς ἐμέ, ἂν ἡρχόμενῃ ἐνταῦθα νὰ θυσιάσω τὴν ἀλή-
θειαν, χαριζόμενος εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ σᾶς εὐαρεστήσω.

Ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι ζωὴ ἀγία. Ἐπὶ τῆς πύλης τῆς βα-
σιλείας τῶν οὐρανῶν, ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη: «Καὶ
οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινὸν καὶ ποιοῦν βδέλυγμα
καὶ ψεῦδος.»

Οὐδὲν λοιπὸν αἰώνιον εἰμὶ τὸ ἅγιον ἢ τὸ δύναμενον ν' ἀγιασθῇ· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγιότης εἶναι ἡ ἐν ἡμῖν παρουσία αὐ-
τοῦ τοῦ Θεοῦ, πᾶν ὅ,τι ἅγιον ἢ δύναμενον ν' ἀγιασθῇ ἀνήκει
εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν. Ἀλλὰ, τί δύναται ν' ἀγιασθῇ ἐν ἡμῖν;
Ὁλόκληρος ἡ ὑπόστασίς μας, κατὰ τοὺς παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ
ἀπαιτούμενους ὅρους, διότι ἐποίησε τὰ πάντα ἵνα ὑπάρχωσιν.
Οὕτω, εἰς τὸ προκείμενον ζήτημα, ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀπαν-
τᾷ ῥητῶς: «Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγιάσαι ὑμᾶς ὅλο-
«τελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ἡμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ
«σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
«Χριστοῦ τηρηθεῖη.» * Τὸ ὅλον: τὸ πνεῦμα, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ

* Ἀ'. Θεσσαλ. ε'. 23.

σῶμα. Ἄς ἐνδιατρίψωμεν ὀλίγον ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου θεύματος.

Τὸ σῶμα δὲν εἶναι ἐφήμερον στοιχεῖον τῆς ὑπάρξεώς μας. Ἀποτελεῖ ἐν τῇ μελλούσῃ, ὡς ἐν τῇ παρούσῃ οἰκονομίᾳ, συστατικὸν μέρος τῆς προσωπικότητός μας. Τὸ σῶμα δὲν θὰ καταστραφῇ, ἀλλὰ θὰ ὑποστῇ μεταμόρφωσιν, ἣτις θὰ καταστήσῃ αὐτὸ ἀδιάφθορον καὶ ἑνδοξον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἠκροάζοντο τὸν ἀπόστολον μὲ ὑπομονὴν ἐνῶ τοὺς ὠμίλει περὶ Θεοῦ: τοῦ Δημιουργοῦ τὸν ἐνέπαιζαν ὁπότε τοῖς ἐκίρρυξε τὴν ἀνάστασιν. Τὸ δόγμα τοῦτο διεγείρει εἰσέτι πολλὰς ἀντιρρήσεις. Ἐν τούτοις, τὸ περιφρονούμενον καὶ χλευαζόμενον τοῦτο δόγμα, εἶναι ἐπ' ἀληθείας εἰς τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου. Μ' ἐλλείπει καιρὸς, ἵνα σᾶς ἀποδείξω τοῦτο σαφῶς. Συγχωρήσατέ με ὅμως νὰ σᾶς ὑποβάλλω βραχείας τινὰς νύξεις.

Κατὰ τινὰ ἰδέαν, οὐκ ὀλίγον διαδοθεῖσαν εἰς τὴν ἀρχαίότητα ἐν γένει, καὶ εἰσέτι ἐπικρατοῦσαν μετὰ τῶν φιλοσόφων τῆς Ἀνατολῆς, τὸ σῶμα εἶναι στοιχεῖον εὐκαταφρόνητον, ἐν κακόν. Ἐκ τούτου ἐπήγγασαν δύο ἀπολύτως ἀντίθετοι τάσεις. Οἱ μὲν ἐφρόνουν ὅτι ὁ σοφὸς πρέπει νὰ καταφεύγῃ εἰς τ' ἀνώτερα προσόντα τῆς φύσεώς του, μὴ λαμβάνων παντάπασιν ὑπ' ὄψιν τὸ βάνχυτον καὶ ἀνάξιον προσοχῆς σῶμα.

Τὸ σῶμα, αὐτὸ ῥάχιον, εἶναι σημαντικόν τι;

Νὰ τὸ συλλογίζωμεθα εἶν' ἄξιον τινόντι; —

Καὶ νὰ τὸ παρρησιάζωμεν μακρὰν δὲν εἶναι πρέπον; *

* Le corps, cette guenille, est-il d'une importance, D'un prix à meriter seulement qu'on y pense, Et ne devons-nous pas laisser cela bien loin ?

Οἱ λόγοι οὗτοι τῆς Φιλαμίντης τοῦ Μολιέρου ἀνεπτύχθησαν συνεχῶς ὑπὸ τινων φιλοσόφων. Περιεφρόνουν τὸ σῶμα καὶ περιφρονοῦντες αὐτὸ ἡδιαφόρουν τί ἔπραττε, καὶ ἂν ἡκολούθει τὴν κλίσιν του καὶ τὰς ὁρέξεις του οὕτως ὥστε ἡ ἀκολασία ἐτέθη ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλοι φιλοσοφοῦντες ἐδείκνυν ἀποστροφὴν μᾶλλον ἢ περιφρόνησιν εἰς τὸ σῶμα. Προσεπάθουν, ὅσῳ τὸ δυνατόν, νὰ τυραννήσωσι τὸν ἐχθρὸν τοῦτον τῆς ψυχῆς, νὰ τὸν στερῇσωσι παντὸς πράγματος, μὴ ἀπολύτως ἀναγκάσιον· οὗτοι κατήντησαν εἰς τὰς ὑπερβολικὰς ἐκείνας σκληραγωγίας, τῶν ὁποίων αἱ Ἰνδαὶ μᾶς παρέχουσιν ἰδίως τοσαῦτα παραδείγματα. Οὕτως, ἐκ τῆς δοξασίας ὅτι τὸ σῶμα εἶναι εὐκαταφρόνητον καὶ κακὸν, πηγάζουσι δύο συνέπειαι ἐκ διαμέτρου ἐναντίαι· ἡ πληρεστέρα ἠθικὴ ἀκολασία, καὶ ὁ σκληρότερος ἀσκητισμός. Τὸ Εὐαγγέλιον ἐξήρανε διὰ μιᾶς λέξεως τὴν πηγὴν τῶν ἀποπλανήσεων τούτων· τὸ σῶμα πρέπει ν' ἀγισθῇ· πρέπει νὰ ᾔῃαι «ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.» Πρέπει νὰ νικῶμεν τὴν σάρκα, δηλαδή τὰς ἀπλήστους ἐπιθυμίας μας καὶ τὰς ἀσέμνους ὁρέξεις μας· πρέπει νὰ θαμάζωμεν τὸν ὀργανισμόν, διότι τὰ ὄργανα πρέπει νὰ ᾔῃαι οἱ ὑπηρεταὶ τοῦ πνεύματος· ἀλλὰ τὸ σῶμα καθ' ἑαυτὸ εἶναι καλόν, καὶ καθὼ τοιοῦτον προωρίσθη νὰ δοξάσῃ τὸν Θεόν.

Ἄς θεωρήσωμεν ἄλλην τινὰ ἰδέαν, παραπλήσιον τῆς προηγουμένης. Εἰς τὰς αὐτὰς δοξασίας, αἵτινες παριστάνουσι τὸν ὀργανισμόν ὡς ὑποδεέστερον καὶ πονηρὸν στοιχεῖον, ἀπαντᾷται φανερά τάσις τοῦ θεωρεῖν τὸ σῶμα ὡς τὸν ὅρον τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως, καὶ παραδέχεσθαι, ἐπομένως, ὅτι ἡ ψυχὴ ἄνευ σώματος δὲν θά εἶχε πλέον συνείδησιν ἑαυτῆς.

Ἡ φυσιολογία καὶ ἡ ψυχολογία παρέχουσι συμπερασμοὺς ἀρκετὰ βασίμους ὑπὲρ τῶν θεωριῶν τούτων, εἰς τρόπον ὥστε ἡ φιλοσοφία, ἥτις παραδέχεται τὴν ὑπαρξίν τῶν ψυχῶν ἐν καθαρᾷ καταστάσει, συγκρούεται συνεχῶς μὲ τὰς πειραματικὰς ἐπιστήμας. Τὸ σῶμα θ' ἀναστηθῇ, λέγει τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον παρέχει οὕτω στερεὸν ἔδαφος, ἔνθα οἱ φυσιολόγοι καὶ οἱ φιλόσοφοι δύνανται νὰ συναντηθῶσιν ἐν τῇ ἀληθείᾳ.

Τοιαῦται αἱ σημαντικαὶ συνέπειαι τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος. Ἄλλ' οἱ ἡμιμαθεῖς, γνωρίζοντες ὅτι τὰ μέρη τῆς ὕλης μεταβαίνουσιν ἐξ ἑνὸς εἰς ἄλλο ὁργανικὸν σῶμα, ἐρωτῶσι, χαμογελῶντες, πῶς θ' ἀνέυρυσιν αἱ ψυχαὶ, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναστάσεως, τὸ ἴδιον αὐτῶν περίβλημα, ἀφοῦ τ' αὐτὰ μέρη θ' ἀνήκωσι διαδοχικῶς εἰς πλῆθος ψυχῶν. Ἡ ἐπιπόλαιος ἐπιστήμη, ἔλεγεν ὁ Βάκων, ἀπομακρύνει ἐκ τῆς θρησκείας, ἡ δὲ βαθεὶα ἐπιστήμη ἐπαναφέρει εἰς αὐτήν. Τὸ περίφημον τοῦτο λόγιον ἐφαρμόζεται καταλλήλως ἐνταῦθα. Ἡ ἐπιστήμη δὲν σὰς λέγει μόνον ὅτι ἐν σῶμα διαλυόμενον καταλείπει τὰ μέρη αὐτοῦ εἰς ἄλλα ὁργανικὰ εἶδη ἡ ἐπιστήμη λέγει προσέτι ὅτι, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ζωῆς, τὰ ὕλικά μέρη τοῦ ἰδίου σώματος ἀνανεοῦνται καθ' ὁλοκληρίαν. Τὸ σημερινόν σας σῶμα δὲν κατέχει πλέον οὐδὲν ἐκ τῶν ὕλικῶν μορίων τοῦ πρὸ εἴκοσι ἐτῶν σώματός σας. Διστάζετε ὅμως νὰ εἴπητε ὅτι τὸ σῶμά σας εἶναι τὸ αὐτό; Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ σῶμα τοῦτο, πάντοτε τὸ αὐτό, ἐν τῇ ἀνανεώσει ὅλων τῶν μερῶν του; Εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ὁργανικῆς ζωῆς, ἡ ἀρχὴ ἥτις ἔχει τὴν δύναμιν νὰ προσλαμβάνῃ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, νὰ τοῖς δίδῃ μορφήν καὶ ζωὴν καὶ πάλιν, μετὰ τινά καιρὸν, νὰ τ' ἀποβάλλῃ, ἵνα ἀποδώσῃ αὐτὰ

εἰς τὴν καθολικὴν κυκλοφορίαν καὶ ἀντικαταστήσῃ διὰ νέων στοιχείων. Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχή, ἥτις, ἐνδομύχως συνδεδεμένη μετὰ τῆς ψυχῆς, συνιστᾷ τὸ ἐνίκιον καὶ διαρκές σῶμα. Ταῦτα διδάσκει ἡ ἐπιστήμη· καὶ πρὸ τῆς ἐπιστήμης ὁ ἅγιος Παῦλος τὸ ἔλεγε πολὺ σαφῶς, ὅποταν ἐλάλει πρὸς τοὺς Κορινθίους * περὶ τοῦ κόκκου, ὅστις ἀποθνήσκων ζωοποιεῖ τὸ φυτόν ὅπερ δὲν περιέχει πλέον οὐδὲν ἐκ τῶν στοιχείων αὐτοῦ τούτου τοῦ σπέρματος. Ἀναγνώσατε, Κύριοι, τὴν πλήρη ἔχθεσιν τῆς ιδέας τοῦ ἀποστόλου, καὶ θὰ ἐννοήσητε τὴν μεταμόρφωσιν ταύτην τοῦ σώματος, τὸ ὅποιον καθίσταται καὶ πνευματικὸν ἐν τῇ μελλούσῃ οἰκονομίᾳ· θὰ ἐννοήσητε ἐπίσης ὅλην τὴν ἐπιπολαιότητα μερικῶν ἀντιρρήσεων τῆς ἀπιστίας. Ἐπανερχομαι εἰς τὸ πρῶτιστον ἀντικείμενόν μου.

Πᾶν τὸ ἐν ἡμῖν ἀνέκει, εἶπον, εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν· νοῦς, θέλησις, θεμιταὶ ψυχικαὶ παθήσεις, ἀγναὶ ἡδοναὶ καὶ

* Σ. Μ. Σπάνια παρ' ἡμῖν τὰ βιβλία, διότι καὶ οἱ ἀναγνώσται σπάνιοι· οἱ ἀτυχεῖς ἐκδοταὶ βιβλίων, βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ εὑρωσιν ἀναγνώστας, καταντῶσιν, ὅπερ παρ' ἡμῖν μόνον συμβαίνει, νὰ ἐπαιτῶσι συνδρομὰς διὰ τὰ ἔξοδα τῆς τυπώσεως! Βιβλίον ὅμως σπανιότερον καὶ μᾶλλον δυσεύρετον, μεταξὺ τῶν ἀπογόνων τῶν πρώτων χριστιανῶν, δὲν γνωρίζω ἄλλο ἢ τὸ Ἐυαγγέλιον, διότι ὡς τ' ὁμολογῶμεν, τὸ βιβλίον ὅπερ ὀλιγώτερον ἀναγινώσκουμεν εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον! Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἡμετέρου Βασιλείου οὐδεμία, καθόσον γνωρίζω, ἐγένετο ἐκδοσις τοῦ Εὐαγγελίου· σήμερον δὲ πρόκειται, τίποτε ὀλιγώτερον, ἢ ν' ἀναδειχθῶμεν πρότυπον βασιλείου!...

Ὁ συγγραφεὺς συνιστᾷ ἀνωτέρω εἰς τοὺς ἀκροατὰς τοῦ ν' ἀναγνώστωσι τὸ ιε'. Κεφάλαιον τῆς πρὸς Κορινθίους Α'. ἐπιστολῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου, τὸ ὅποιον, δὲν ἀμφιβιλλόμεν, ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐγνωρίζον ἐκ στήθους· διότι, μὰ τὴν ἀλήθειαν, οἱ εὐρωπαῖοι καὶ ἰδίως οἱ διαμαρτυρούμενοι ἀναγινώσκουσι τὸ Εὐαγγέλιον.

Ἀλλὰ τί λέγω; οἱ εὐρωπαῖοι μόνον ἀναγινώσκουσι τὸ Εὐαγγέλιον; Εἰς ποῖον μέρος, εἰς ποῖαν γλῶσσαν τοῦ κόσμου δὲν ἀναγινώσκειται ἡ Γραφή; Κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος (1864) μόνη ἡ Βιβλικὴ Ἑταιρεία τῆς Ἀγγλίας (British and Foreign Bible Society) ἐπώλησεν: 2,495,118 ἀντίτυπα τῆς Γραφῆς, εἰς 167 γλώσσας!

ἀντικείμενα τῶν ψυχικῶν μας παθήσεων, ἀχώριστα τῶν ἰδίων τούτων παθήσεων. Ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν νεκροὺς εἶναι ζῶντες· ἢ μᾶλλον, ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, μόνοι ἡμεῖς εἴμεθα νεκροί, ἡμεῖς καὶ οἱ ὅμοιοι ἡμῶν, ἐφόσον μένομεν μακρὰν Ἐκεῖνου, ὅστις εἶναι ἡ ἀένναος πηγὴ τῆς ζωῆς. Θέλετε ἴσως νὰ σᾶς ἀναφέρω ῥητὰ τῆς Γραφῆς; ὄχι. Λάβετε τὴν Νέαν Διαθήκην· ἀναγνώσατε αὐτὴν προσεκτικῶς, καὶ ἐρευνήσατε καλῶς, ἂν περιέχῃ μίαν σελίδα ἢ μίαν γραμμὴν, ἐξ ἧς δύνασθε νὰ υποθέσητε ὅτι, ἐπέκεινα τοῦ πέπλου τοῦ θανάτου, δὲν ὁ ἀνευρεθῶμεν ζῶντες, ἔχοντες πλήρη συνειδήσιν ἡμῶν αὐτῶν, καὶ ἐν ἀγάπῃ κοινωνία, τῆς ὁποίας Ἐκεῖνος, ὅστις ἠδόκησε νὰ γίνῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀδελφός μας, θὰ ἦναι τὸ κέντρον καὶ τὸ αἰώνιον φῶς. Ἄς ἀκροασθῶμεν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δύο παραστάτας τῆς χριστιανικῆς ἰδέας, κεχωρισμένους ὑπὸ τῶν αἰώνων, ἀλλ' ἡνωμένους ἐν τῇ αὐτῇ ἐλπίδι:

Πολλὰ ἡδυνάμην νὰ προσθέσω ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἀλλ' οὐδεμίαν ἐπιθυμίαν ἔχων νὰ βοῶ ἐν τῇ σημερινῇ ἐρήμῳ, περιορίζομαι νὰ παραθέσω ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἐξηγήσεως ἐπιστολῆς, ἐναποθέτω δὲ τὰς ἐλπίδας μου εἰς τὸν χρόνον. «Ἄλλ' ἐρεῖ τις, πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποῦ δὲ σώματι ἔρχονται; «Ἄφρον, σὺ ὁ σπείρεις, οὐ ζωοποιεῖται ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ· καὶ ὁ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, αἵτου ἢ τινος τῶν λοιπῶν· ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἐκάστη τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα. οὐ πᾶσα σὰρξ ἡ αὐτὴ σὰρξ· ἀλλ' ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἑρπύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν. καὶ σώματι ἐπουράνιον, καὶ σώματι ἐπίγειον· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπίγειων ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων. ἀστὴρ γὰρ ἄστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν· σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ· σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν. ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν. οὕτω καὶ γέγραπται, «ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος· Ἀδάμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν»· ὁ ἔσχατος «Ἀδάμ εἰς πνεῦμα ζωοποιῶν. ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχι-

«Οἱ κοινοὶ ἡμῶν δεσμοί,» λέγει εἰς τῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας, ὁ Τερτουλλιανός, «οἱ κοινοὶ ἡμῶν δεσμοί, «τόσῳ μᾶλλον θὰ συσφιγχθῶσιν ὅσῳ εἴμεθα προωρισμένοι διὰ «καλλιτέραν ζωήν: ν' ἀναστηθῶμεν ὅπως ζήσωμεν ἐκ πνευματικῆς κοινωνίας. Ὅποτεν ἤμεθα πλησίον τοῦ Θεοῦ, θὰ «ἤμεθα ἐπίσης πλησίον ἀλλήλων, ἀφοῦ ἐν τῷ Θεῷ θὰ ἤμεθα «ὅλοι ἓν.» Μεταγράφων τοὺς ἀρχαίους τούτους λόγους, ὁ ἐν Βερολίνῳ καθηγητῆς Νεάνδρος, προσθέτει ὡς ἐπομένως τὰς ἰδίας αὐτοῦ σκέψεις: «Τὸ ζῆν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλ' ἐν ἐνδόξῳ σώματι, νέαν καὶ ἐνδοξον ζωήν, αὕτη ἡ ἐπαγγελία τοῦ Εὐαγγελίου. Αἱ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ συναντηθεῖσαι ψυχαὶ, αἵτινες «ἔμαθον νὰ γνωρίζωνται καὶ ν' ἀγαπῶνται ἀμειβαίως, θὰ «γνωρισθῶσι καὶ θ' ἀγαπηθῶσιν, ἔτι μᾶλλον ἐνδομύχως, ὅποτεν ἀνευρεθῶσιν ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Θεοῦ. Ὅταν ἡ ἀτέλεια «διασκεδασθῇ διὰ τῆς τελειότητος, ὅταν ἡ πίστις μεταβληθῇ

«κόν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν. ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς, χοϊκός· ὁ δεῦτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ. ὅσος ὁ χοϊκός, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ ὅσος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι· καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ.»

«Τοῦτο δὲ φημι, ἀδελφοί, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βχτιλεῖαν Θεοῦ κληρονομήσαι οὐ δύνανται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ· ἰδοὺ, μυστήριον ὑμῖν λέγω. «Πάντες μὲν οὐ κοιμηθισόμεθα· πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, ἐν αὐτῷ, ἐν ῥιπῇ «δφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι· σαλπίζει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται «ἀφθαρτοί, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα. δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀθανασίαν, τότε γενίσκεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος, «Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος.» «Ποῦ σου, θάνατε, τὸ «κέντρον; ποῦ σου, ἄδη, τὸ νίκος;» τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου ἡ ἁμαρτία· ἡ «δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας ὁ νόμος· τῷ δὲ Θεῷ χάρις τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νίκος «διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὡστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἰδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι «ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν Κυρίῳ.»

«εἰς θεωρίαν, ἡ ἀγάπη, προσεγγίζουσα τῇ πηγῇ πάσης ἀγά-
«πης, προσεγγίζουσα αὐτῇ τῇ ἀγάπῃ, ἥτις εἶναι ὁ Θεός, θὰ
«αὐξάνῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καθαρωτέρα.» *

Πᾶν λοιπὸν τὸ ἐν ἡμῖν πρέπει νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῇ βασιλείᾳ
τῶν οὐρανῶν· ναι, πᾶν τὸ ἐν ἡμῖν, ἐκτὸς τῆς ἁμαρτίας, διότι ἡ
ἁμαρτία δὲν εἶναι ὄν, ἀλλὰ μόνον ἡ παρεκτροπὴ τοῦ ὄντος. Ἡ
ἁμαρτία εἶναι ἡ ἀποστασία τῆς θελήσεώς μας, ἀλλ' οὐχὶ ἡ θέ-
λησις· εἶναι ἡ ἀποπλάνησις τοῦ νοῦς, ἀλλ' οὐχὶ ὁ νοῦς· εἶναι ἡ
παραφθορά τῶν ψυχικῶν μας παθήσεων, ἀλλ' οὐχὶ ἡ δύναμις
τῆς ἀγάπης. Καὶ ἡ παρεκτροπὴ αὕτη, ἡ διαστροφὴ αὕτη τῆς
φύσεως, δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἄθλιον δημιούργημα
τοῦ πλάσματος. Ὁλόκληρον τὸ ὄν ἡμῶν ἐγένετο διὰ τὸ οὐ-
ράνιον μέλλον, ἐὰν μόνον ἀπεκδυθῇ τὸν ἐγωϊσμόν, τὴν ῥίζαν
ταύτην τῆς ἁμαρτίας. Ἀρκεῖ ν' ἀπαρνηθῶμεν τὸ ἐγὼ, τὸ κέν-
τρον τοῦτο τῆς ζωῆς μας, τὸν μικρὸν θεόν, τοῦ ὁποίου ἐγείρο-
μεν βωμὸν κατέναντι τοῦ ζῶντος Θεοῦ· ἀρκεῖ νὰ εἰσέλθωμεν
ἐν τῇ βουλῇ τοῦ κοινοῦ Πατρὸς, ν' ἀγαπῶμεν τοὺς ἄλλους,
ὡς μέλη τῆς μεγάλης οἰκογενείας, μὲ τὴν ἰδίαν ἀγάπην μεθ'
ἧς ἀγαπῶμεν ἑαυτοὺς, νὰ αἰσθανώμεθα ὅτι πᾶτα ἐγωϊστικὴ
εὐχαρίστησις εἶναι κακόν, ὅτι ἡ εὐημερία μας πρέπει νὰ ᾔνῃαι
ἐν τῇ εὐημερίᾳ ὅλων· πρέπει νὰ καθαιρέσωμεν τὰ διάμεσα
ἐκεῖνα τείχη, ἅτινα ἐγείρει ἡ ὑπεροψία, νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἐν
τῇ αἰωνίᾳ διαμονῇ, ἂν ᾔμεθα ἄξιοι νὰ εἰσέλθωμεν, θὰ εὐρω-
μεν τὸν πλέον ἐλάχιστον, τὸν πλέον ἐξουθενισμένον, τὸν πλέον
οὐτιδανόν τῶν ὁμοίων μας, ἂν ἐπικαλεσθῇ τὸν Θεόν, ἔστω
καὶ κατὰ τὴν ἐνδεκάτην ὥραν! Γνωρίζω καλῶς ὅτι ὁ στοχα-

* Memoires pour servir à l'histoire de christianisme (traduction française) Tome I. p. 163 et 164.

σμός οὗτος δυσανασχετεῖ τὴν καρδίαν μας. Γνωρίζω καλῶς ὅτι, μεταξύ τῶν ὁμοίων μας, ὑπάρχουσί τινες, περὶ ὧν προ-καλοῦμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι μετ' αὐτῶν δὲν θὰ ἐπεθυμοῦμεν οὔτε τὸν Παράδεισον. Ἀλλὰ, Κύριοι, ἐάν, κατὰ λυπηρὰν ἀπονομήν τῆς Προνοίας, ὁ ἐξουθενισμένος, ὁ οὐτιδανὸς οὗτος, ἦτο ἀδελφός σας, πατήρ σας, τέκνον σας, θὰ ἐξεγείρεσθε κατὰ τῶν θείων κριμάτων δι' ὧν τῷ ἐδόθη ἔλεος καὶ χάρις; «Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ἡμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς.»

Πᾶν ὅ,τι δύναται ν' ἀγισθῇ ἀνήκει λοιπὸν εἰς τὴν αἰωνιότητα καὶ, ὡς ἐκ τούτου, κατὰ τινα λόγον, ἡ αἰωνιότης ἀρ-χεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὅ,τι ἀγνόν, ὅ,τι ἀγαθόν, ὅ,τι διατάσσει ὁ Θεός, διχτάσσεται διαπαντός. Ἡ πεῖρα τῆς ζωῆς δὲν μᾶς διαφωτίζει ὡς πρὸς τοῦτο; Πᾶσα ἔνοχος εὐχαρίστη-σις συνεπάγει τὴν ἀηδίαν· πᾶσα ἄνομος ἡδονὴ ἐπιφέρει τὸν κόρον ἢ εἰς τὰς ἀθεμίτους ἐπιθυμίας ἐκδοτος ψυχὴ παρασύ-ρεται διηνεκῶς ἀπὸ ἐπιθυμίαν εἰς ἐπιθυμίαν, καὶ ἀπὸ πλάνην εἰς πλάνην, ἐνῷ αἱ ἀγναὶ μόνον ἡδοναὶ εἶναι μόνιμοι καὶ διαρ-κεῖς, ἐνῷ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὀργῶσα ψυχὴ, καὶ ἐν τῷ Θεῷ ἐπαναπυρομένη, φαίνεται ὅτι ὑπεξέφυγε, τέλος πάντων, κατὰ τινα ὅρον, τὴν ὀρμητικὴν ἐκροήν τῶν ἐπιγείων πραγμάτων. Τὰ μόνιμα λοιπὸν στοιχεῖα τῆς ὑπάρξεώς μας προεμφαίνονται, οὕτως εἰπεῖν, ἐκ τῆς ιδίαις αὐτῶν διαρκείας. Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐνταῦθα εἶναι κεκαλυμμένη, καθὼς ἡ λάμψις τοῦ στερεώματος ἐν τῇ ζοφερωτέρᾳ ἡμέρᾳ. Διαλύσατε τὴν ὁμίχλην καὶ θὰ ἴδῃτε διαλάμπον τὸ αἰώνιον κυκνοῦν. Ὅμοίως ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις εἶναι δι' ἡμᾶς ἡ δόδος, εἶναι ἐν ἑαυτῷ ἡ ζωὴ, καθότι, ὑπεράνω τῶν νεφελῶν

τῆς ἁμαρτίας, εἶναι ἡ ζωσα πραγματοποιήσις τοῦ ἀρχικοῦ προορισμοῦ τῆς δημιουργίας· ὑπερφυσικὸς ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἁμαρτίας, αὐτὸς μόνος εἶναι ἡ φύσις, κατὰ τὴν βουλὴν τῆς αἰωνίου ἀγάπης· καὶ ἦλθε πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦδε ἡ ἀληθινὴ ζωὴ ἐν τῇ ψυχῇ τῶν μαθητῶν του. Ἡ αἰώνιος ζωὴ θὰ ᾔῃναι ἡ βλάστησις τοῦ σπέρματος, τὸ ὁποῖον ἔχουσιν, ἀπὸ τοῦδε, αἱ εἰς τὸν Θεὸν ἀφωσιωμέναι καρδίαι. Ὁ σπόρος, ὁ καταβληθεὶς εἰς τὴν γῆν, περιέχει ἤδη ἐν ἑαυτῷ τ' ἄνθη καὶ τοὺς καρπούς, ἅτινα ἐκβλαστάνουσι ποτὲ διὰ τῶν ἀρδευτικῶν βροχῶν καὶ τῶν ζωογόνων ἀκτίνων τοῦ ἡλίου. Ὁ Θεὸς ἔθεσεν ἐπίσης ἐν ἡμῖν γόνιμον σπέρμα, πρὸς τελείαν ἐκβλάστησιν τοῦ ὁποίου δὲν λείπει εἰμὴ ὁ ἀήρ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὁ ἥλιος τῆς αἰωνιότητος.

Ἄς προσέξωμεν ὅμως μήπως παραγνωρίσωμεν τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν σημαντικότητά τῆς μεταμορφώσεως, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐπιφυλάττει τὸ μέλλον. Ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλ' ὑπὸ τίνας ὅρους; ἀγιότης πάντοτε πλησίον τοῦ μολυσμοῦ, στιγμαῖαι φεγγοβολαὶ σβύνουσαι ἐν τῇ σκοτίᾳ, βραχεῖαι ἡδοναὶ ὑποκείμεναι πάντοτε εἰς τὸν ἀνεμὸν τῆς ἀστασίας. Ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν μεγαλητέραν ἐλπίδα. Περιμένομεν καὶ τι καλλίτερον τῆς κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἥττον λαμπρᾶς παρατάσεως τῆς πυρούσης ζωῆς· περιμένομεν οὐρανὸν καὶ νῆαν καὶ γῆν καὶ νῆαν, ὅπου θὰ βασιλεύῃ ἡ δικαιοσύνη, ἀπρόσβλητος ἐκ τῆς ἀθλιότητος καὶ τῆς ἁμαρτίας.

Ἄς ἀνυψωθῶμεν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς μελλούσης ταύτης οἰκονομίας. Ἄς ἐπιληφθῶμεν τῆς μελέτης ταύτης μετὰ τὴν πίστιν τῶν νηπίων, ἀλλ' ὡς ἄνδρες τέλειοι τὸν νοῦν, κατὰ τὴν παραγγελίαν τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ἄς μὴ μεμφώμεθα τὴν

πίστιν μας δι' ὅλας τὰς ἰδιοτροπίας τοῦ πνεύματος, καὶ ὅλα τὰ ἐπινοήματα τῆς φαντασίας μας.

Τί θὰ ᾔηται τὸ αἰώνιον βασιλεῖον; Ὀνειροπολήσατε τὰ ὠραιότερα ὄνειρα· ἴδατε, ἐν τῷ μέλλοντι κόσμῳ, λόφους κεκαλυμμένους μὲ ἀνθή, τῶν ὁποίων ἡ ὠραιότης εἶναι ἄγνωστος παρ' ἡμῖν· φαντάσθητε τὴν ἀντανάχλησιν τῆς εἰκόνης των, εἰς λίμνας κυανωτέρας καὶ διαφανεστέρας τοῦ καθαρωτέρου κρυστάλλου τῶν ὑδάτων μας· φωτίσατε τὰς ἀπαρμιλλοῦσας ταύτας τοποθεσίας διὰ τῶν ἀκτίνων ἀδύτου ἡλίου, ἀκρόασθητε ἐκ τοῦ βάθους τῶν κοιλάδων τοῦ Παραδείσου, καὶ ἐκ τῆς κορυφῆς τῶν Ἀλπεων τῆς αἰωνιότητος, τὴν μελωδίαν ἀτελευτήτου ἀλληγιούϊα... Τί θὰ κατωρθοῦτε; θὰ ἐπλάττετε ποιητικὸν ὄραμα· θὰ ἐχρωματίζετε μὲ τὸ λαμπρὸν ἀπαύγασμα τοῦ ἰδανικοῦ τὰ γνωστά σας πράγματα. Ἄς ἐπικαλεσθῶμεν ἤδη τὴν σκέψιν. Ἡ σκέψις μᾶς διδάσκει ὅτι ὁ ἥχος πηγάζει ἐκ τοῦ ὠτός, καὶ τὸ χρῶμα ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ. Πᾶσα παράστασις, λαμβανομένη ἐκ τῶν ἐξαγομένων τοῦ σημερινοῦ μας ὀργανισμοῦ, δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἀξίαν δι' ἄλλον τρόπον ὑπάρξεως. Ὁ ὀφθαλμὸς ἡμῶν δὲν δύναται νὰ αἰσθανθῇ εἰμὴ τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ἡ ἐπίγειος ἀκοή δὲν δύναται νὰ μᾶς παρέξῃ οὐδεμίαν ἰδέαν τῶν οὐρανίων μελωδιῶν. Μεταβαλλομένων τῶν ὀργάνων μας, τὰ πάντα συμεταβάλλονται δι' ἡμᾶς· ἡ ὑψηλοτέρα ποίησις ἀδυνατεῖ νὰ σηκώτῃ τὸ εἰσάχιστον μέρος τοῦ πέπλου, ὅστις μᾶς καλύπτει τὸ μέλλον.

Ἴδου τί λέγει ὁ νοῦς τῶν τελείων ἀνδρῶν ὁ οὐράνιος κόσμος διακλανθάνει ὅλως διόλου τὴν παροῦσαν φαντασίαν μας. Ἄν λοιπὸν ἐνομίσατε ὅτι θὰ σᾶς παρουσιάσω ἱστορίαν τινὰ τοῦ Παραδείσου, περιγραφικὴν εἰκόνα τῆς μελλούσης ζωῆς,

ἐφεύσθησαν αἱ προσδοκίαι σας. Ἀλλὰ τοῦτο ἄς μὴ ταράξῃ οὐδένα. Διὰ τῆς θερμῆς πίστεως οὔτε γνωρίζομεν, οὔτε ἀπεικάζομεν πολλά· δι' αὐτῆς ὑπεραγαπῶμεν καὶ ἔχομεν μέγα θάρρος. Ἡ πίστις εἶναι θαυμασία γυνῶσις ὑπερπληροῦσα τὰ ἴδια αὐτῆς κενά, καὶ ἀφ' ἑαυτῆς ἀναπληροῦσα τὸ ἐλλεῖπον· δίδει ἢ πίστις εἶναι ἢ βεβαιότης ὅτι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀγαθὸν καὶ τέλειον, καὶ ὅτι, ὁπόταν ἀξιοθῶμεν νὰ τὸ γνωρίσωμεν καθόλου, θὰ ᾔηται ἀρεστόν εἰς τὴν καρδίαν μας.

Ἄς μὴ προσπαθῶμεν λοιπὸν ματαίως νὰ φαντασθῶμεν τὸν Παράδεισον· ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου, ἄς μὴ ἐμμείνωμεν ἐν τῷ ἀφηρημένῳ ἰδανισμῷ, ἐξαλείφοντες τὰς ἐπαγγελίας, αἵτινες ἐμπνέουσιν ἡμῖν δύναμιν καὶ ἐλπίδα. Τὸ μέλλον μας εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ πραγματικὴ καὶ πλήρης ζωὴ. Περιβεβλημένοι πνευματικὰ καὶ ἐνδοξα σώματα, θὰ ᾔμεθα ἐν ἀγίᾳ κοινωνίᾳ· καὶ, ἂν ἡ οὐράνιος λαμπρότης δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ ὠραιότερα ἡμῶν ὄνειρα, δὲν μετεωρίζεται διὰ τοῦτο ὑπὲρ τὸ δέον ἡ φαντασία μας, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ φθάσῃ πράγματα ὑπέρτερα αὐτῆς. Ἄς ᾔμεθα λοιπὸν πλήρεις ἐλπίδος, ἥτις θριαμβεῖ ἐνώπιον τοῦ θανάτου· καὶ, μὴ ἀποπλανώμενοι εἰς χεῖμαίρας, ἄς προσπαθῇσωμεν, ὅσον ἐπιτρέπει ἡ ἀδυναμία μας, νὰ βολιδοσκοπήσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς λέξεως· αἰωνιότης. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ λάβωμεν τὴν ζωὴν, καὶ ν' ἀποχωρίσωμεν ἐξ αὐτῆς τὸν θάνατον· ὅχι μόνον τὸ τέρας τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τὴν διηνεκῇ ταύτην φύσιν, τῆς ὁποίας τελευτὴ μόνον εἶναι ὁ παρ' ἡμῶν καλούμενος θάνατος.

Ὁ κόσμος, ἐκ πρώτης ὀψεως, φαίνεται ὡς ἀμετάβλητος διχοσχῆ τῶν ἰδίων πάντοτε ἀντικειμένων. Τὰ διακλόμενα ὕδα-

τα, ἀπὸ τοὺς πρόποδας τῶν ἀενάων παγετῶν τῶν Ἀλπεῶν μας, ἐμβάλλουσιν εἰς τὸν Ὠκεανόν. Διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, τὰ ὕδατα ταῦτα ἐξατμιζόμενα σχηματίζουσι τὰς νεφέλας, καὶ κατέρχονται πάλιν εἰς βροχὴν καὶ χιόνι, ἵνα ἐπαυξήσωσι τὰς αὐτὰς πηγὰς, ὅθεν ἀνῆλθον. Ἡ ἀνοιξὶς διαδέχεται τὸν χειμῶνα, ἐπαναφέρουσα τ' ἀνθὴ καὶ τὰς ὥραιάς ἐκείνας ἡμέρας, ἐξ ὧν τὸ φθινόπωρον ἀπεστέρησε τὸ θέρος. Τὰ πάντα φαίνονται ἀλλοιούμενα, ἀλλὰ τὰ πάντα εἶναι μονότονα. Παρατηρήσατε καλλίτερα· τὰ πάντα τῶντι φθείρονται, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διὰ τῆς βραδείας ἐνεργείας τοῦ χρόνου. Τὰ βουνὰ χαμηλόνουσιν ἀνεπαισθήτως καὶ καταβαίνουσιν εἰς τὰς κοιλάδας. Ἡ ἐπιστήμη ἀναφέρει διάφορα εἶδη ζώων ἐξαφανισθέντων, τῶν ὁποίων ἀνευρίσκει τὰ λείψανα, καὶ ὁσημέραι μᾶς κάμνει κάλλιον νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι τὸ ἔδαφος τοῦ πλανήτου μας εἶναι τὸ ἀπέραντον κοιμητήριον παντὸς ὅ,τι ἔχει ζωὴν. Οἱ ἀστρονόμοι, ἂφ' ἑτέρου, μᾶς λέγουσι περὶ ἀστέρων, οἵτινες γηράσκουσι καὶ σβύνουσιν εἰς τὰ βάθη τῶν οὐρανῶν. Ἡ ζωὴ ἀληθινὰ διατηρεῖται. Ἀλλὰ τί εἶναι μίαν γενεὰ μεταξὺ ὅσων δὲν ὑπάρχουσι πλέον, καὶ ὅσων δὲν ὑπῆρξαν εἰσέτι; Τοιουτοτρόπως, πέραξ ἡμῶν, ὁ καιρὸς ἐκδηλοῦται παντοῦ, ὡς ἡ δύναμις τοῦ θανάτου. Καὶ τί εὐρίσκομεν ἐμβλέποντες ἐν ἡμῖν; Στοχασμός τις δὲν γεννᾶται εἰς τὸ πνεῦμά μας, ἂν δὲν ἐκλείψῃ ὁ πρὸ αὐτοῦ. Δὲν εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ συλλάβωμεν δύο, ταυτοχρόνως. Ἄν δὲν ᾔτο δεδωμένον νὰ φυλάττωμεν, διὰ τῆς μνήμης, λείψανά τινά τοῦ παρελθόντος, καὶ, διὰ τοῦ προσορτικοῦ, νὰ ἐπεκτεινώμεθα ὀλίγον εἰς τὸ μέλλον· ἂν περιοριζόμεθα εἰς τὴν παροῦσαν στιγμὴν, δὲν θὰ εἴχομεν καιρὸν νὰ συνειδῶμεν ἑαυτοὺς, καὶ νὰ εἴπωμεν ἐγώ· διότι ἡ παροῦσα

στιγμὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ τὸ ἀκατάσχετον ὄριον, τὸ χωρίζον τὰ μὴ ὄντα πλέον, ἐκ τῶν μὴ ὄντων εἰσέτι. Αἱ ἡδοναί, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ θλίψεις μας, ἀναιροῦνται ὑπὸ τοῦ χρόνου. Τί βραχύτερον τῶν εὐχαριστήσεων τῆς καρδίας μας; Δὲν ἐδοκιμάσαμεν τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων τούτων: «Τόσω μεγάλη εἶναι ἡ ἀβλιότης μας, ὥστε οὔτε τὴν δύναμιν ἔχομεν νὰ ἤμεθα πολὺν καιρὸν δυστυχεῖς;» Ἐμποδίσατε λοιπὸν τὸν ὀλεθρον τοῦτον, τὴν διηνεκῇ ταύτην φθίσιν· χορηγήσατε τὴν ὠριμότητα τῆς πείρας εἰς τὴν ὁρμὴν τῆς νεότητος· συνενώσατε τὴν σοφίαν τῶν γερόντων μετὰ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν νέων· ἡ καρδία, ἔχουσα ἀφρονίαν ἡδονῶν, ἃς φυλάττει αὐτάς, ἀνσίγουσα τὰ φύλλα εἰς ἡδονὰς νέας: θὰ ἔχητε ζωὴν πλήρη, μόνιμον, ἐπιτεινομένην· ζωὴν πάντοτε ἀκμάζουσαν καὶ οὐδέποτε παρακμάζουσαν, πρὸς τὴν ὁποίαν παραβαλλομένη, ὡς ἔχει, ἡ ἡμετέρα ὑπαρξίς δὲν θὰ ᾔνοιε εἰμὴ εἶδος θανάτου· ἀλλ' ὅμως δὲν θὰ κατανοήσητε εἰσέτι τὴν αἰώνιον ζωὴν.

Πρὸς κατάληψιν τῆς αἰωνιότητος δὲν ἀπαιτεῖται συνέχεια ἐννοιῶν, διαδεχομένων ἀλλήλας, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ πάντοτε ἐννοία. Δὲν ἀπαιτεῖται συνέχεια θελήσεων, ἀλλὰ μία θέλησις, ἀτενίζουσα τὸ ἀμετάθετον αὐτῆς ἀντικείμενον· δὲν ἀπαιτοῦνται ἡδοναί, πρὸς ἐπαύξεισιν ἄλλων ἡδονῶν, ἀλλὰ μία πλήρης καὶ ἐπικρατοῦσα ἡδονή, πληροῦσα ὁλόκληρον τὴν καρδίαν. Ἀνάγκη, καὶ αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀπάντησις, ἀνάγκη πᾶσα Θεοῦ· Θεοῦ δὲν γινώσκομεν, βουλόμεθα, ἀγαπῶμεν· καὶ ἐν τῇ γνώσει, ἐν τῇ βουλήσει, ἐν τῇ ἀγάπῃ ταύτῃ, ἡ αἰώνιος κυκλοφορία τῆς θείας ζωῆς. Ταῦτα, ἐπ' ἀληθείας, ἐδιδάχθημεν. «Ὁφόμεθα τὸν Θεόν,» εἶπεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός· «ἐπιγινώσκόμεθα καθὼς καὶ ἐπεγνώσθημεν,» λέγει ὁ ἀπόστολος

Παῦλος. Πῶς μᾶς γινώσκει ὁ Θεός; Δὲν γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς μας ἐκ τῶν λόγων μας, τὰς θελήσεις μας ἐκ τῶν πράξεών μας, τὴν φύσιν μας ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῆς ἐκδηλώσεων· μᾶς γινώσκει ἀμέσως ἐν τῷ κέντρῳ μας. Ἡμεῖς δὲν τὸν γινώσκουμεν ἤδη τοιουτοτρόπως. Ἡμεῖς βλέπομεν ἤδη ἐν τῇ φύσει τινὰ μόνον ἀπαυγάσματα τῆς δόξης του, καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ἀκτῖνας τινὰς τῆς ἀγάπης του. Ἐν ἄλλῃ οἰκονομίᾳ, θὰ ἴδωμεν ἀμέσως τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ των· ἐπιγνωσόμεθα τὰ πάντα ἐν τῷ Θεῷ, ὅστις εἶναι ἡ ἀρχὴ των. Τότε, ἀφαιρουμένου τοῦ παραπετάσματος, τὸ βλέμμα μας δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν πηγὴν τῆς ἀτελευτήτου ἀγάπης. Δὲν θὰ ἔχωμεν εἰμὴ ἓνα μόνον στοχασμὸν, ἀλλὰ στοχασμὸν περιλαμβάνοντα πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει· θὰ ἤμεθα κοινωνοὶ ἐνὸς μόνου θελήματος, ἀλλὰ θελήματος τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζει τὰ πάντα. Τότε θὰ ἔχωμεν τὴν λύσιν τῶν μυστηρίων, τὴν ἁρμονίαν τῶν ἀντιθέσεων, τὴν ἀνεξάντλητον ποικιλίαν ἐν τῇ τελείᾳ ἐνότητι. Τότε ἡ φύσις θὰ ᾔῃαι ἡ χάρις, καὶ ἡ χάρις θὰ ᾔῃαι ἡ φύσις· ἢ μᾶλλον, ἐκτὸς τῆς ἐνεργείας τῆς ἀμαρτίας, ἥτις συνέθλασε τὴν μοναδικὴν ἀκτῖνα τῆς αἰωνίου ἀγάπης, ἡ χάρις καὶ ἡ φύσις, ἐν τῇ ὑπερτάτῃ αὐτῶν ἐνότητι, θὰ προσλάβωσι νέον ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἰς οὐδένα ἐδόθη νὰ προσέρῃ.

Δύο λοιπὸν ὑπάρχουσιν ὅψεις τοῦ Θεοῦ: μία σκοτεινὴ, ἡ ὅψις τοῦ χρόνου, καὶ μία καθαρά, ἡ ὅψις τῆς αἰωνιότητος. Ἀλλὰ τίς ὁ Θεός οὗτος τὸν ὁποῖον θὰ γνωρίσωμεν; Εἶναι Θεός, ἐν ᾧ θὰ συγχωνευθῶμεν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ λησμονήσωμεν τὸ πλάσμα; Ἄς ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τῆς ὀδυνηρᾶς ταύτης ἰδέας, τὴν ὁποίαν ἀνηρέσα-

μεν ἤδη διὰ τῶν προηγουμένων λόγων μας, ἀλλ' ἄς μὴ παύ-
ωμεν ἀναιροῦντες. Θεολογία τις ἀρνεῖται ὅσα βεβαιοὶ ἡ πίστις
ἡμῶν: τὴν αἰώνιον κοινωνίαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ· ὑπάρχει
διδασκαλία, ὁρμωμένη ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ
πάντα διὰ τὴν δόξαν του, καὶ συμπεραίνουσα ὅτι ἐνώπιόν
του, δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ συλλογιζώμεθα διὰ τὰ πλάσμα-
τα. Ναί, ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα διὰ τὴν δόξαν του· ἀλλ'
ἀνεγνώσατε τὸ Εὐαγγέλιον, σεῖς οἱ λησμονοῦντες, ὡς φαίνε-
ται, ὅτι ἡ δόξα του εἶναι ἐν τῇ ἀγαθότητί του; Παρεκτός τῶν
ἐνόχων ψυχικῶν ὁρμῶν, τίς λοιπόν σᾶς ἔμαθε ν' ἀντιτάσση-
ται τὸν Πλάστην εἰς τὰ πλάσματα αὐτοῦ, τὴν ἀγάπην τοῦ
Πατρὸς εἰς τὴν ἀγάπην τῶν τέκνων του; Ὁ Θεὸς εἶναι ἀγά-
πη· γινώσκοντες αὐτὸν, γινώσκομεν τ' ἀντικείμενα τοῦ ἐλέους
του· θέλοντες ὅτι αὐτὸς θέλει, θέλομεν τὴν εὐημερίαν ὅσων
ἀγαπᾷ. Εἶναι, ἀναμφιβόλως, Θεὸς ζηλότυπος διὰ τὴν καρδίαν
μας, τὴν ὁποῖαν θέλει ὅλην ἀφωσιωμένην αὐτῷ, διότι μόνος
δύναται νὰ τὴν εὐχαριστήσῃ· ἀλλὰ, θέλει νὰ δεσπόσῃ τὴν
καρδίαν μας, ὅπως τὴν καθαγνίσῃ, ὅπως τῇ ἀποσπάσῃ τὸν
ἐγωϊσμόν, ὅστις μᾶς ἀπομακρύνει τῶν ἐμοίων μας καθὼς καὶ
αὐτοῦ, ὅπως δυνηθῶμεν, ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ, ν' ἀγαπῶμεν
ὅλα τὰ μέλη τῆς ἀμέτρου οἰκογενείας του. "Αχ! πόσον δυ-
σκολευόμεθα νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν θεϊκὴν ἀγάπην; Ἰδοὺ ὁ
Βασιλεὺς τῶν ὅλων Θεός, ὁ Θεός, ὅστις εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ
Μωϋσέως ἐκαλεῖτο «Ὁ Ὡν,» ὅστις πληροὶ ὅλην τὴν Παλαι-
ὰν Διαθήκην μὲ τὰς μαρτυρίας τῆς κυριαρχίας του, ἰδοὺ, εἰς
τὰς ἡμέρας τοῦ Εὐαγγελίου, λαμβάνει νέον ὄνομα· καὶ μετα-
ξὺ ὅλων τῶν ὀνομάτων, ἅτινα δύνανται νὰ παραστήσωσι τὰ
προσόντα του, ἐκλέγει ἓν: ὀνομάζεται ὁ Πατήρ· καὶ, ἀποτει-

νόμενοι πρὸς αὐτὸν, ἵνα μὴ ἀποχωρίζωμεν ποτὲ τοὺς ἀδελφούς μας ἀπὸ ἡμᾶς αὐτοὺς, θέλει νὰ λέγωμεν: «Πάτερ ἡμῶν.» Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δρᾷττεται πάσης εὐκαιρίας ἵνα ὑπενθυμίση ὅτι, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ ἐκ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. Ὅταν ὁ ἅγιος Παῦλος μᾶς λέγῃ ὅτι ὁ Θεὸς θὰ ᾔῃναι τὰ πάντα, σπεύδει νὰ προσθέσῃ ἐν πᾶσιν, ἵνα μὴ ὑπολάβῃ τις ὅτι ὁ Θεὸς θὰ συγχωνεύσῃ τὰ ὁποῖα ἔπλασεν ὄντα. Καὶ ὅλα ταῦτα συντρίβονται ἐνίοτε ἐπὶ ἀκάμπτου θεολογίας, ἥτις παραδέχεται ὡς ἀλήθειαν τὰς ἀπαραιτήτους συνεπείας ἀχαλινώτου λογικῆς!

Ὅπως σᾶς παραστήσω καλῶς τὸν ταιούτον κίνδυνον, θὰ τὸν δείξω ἐμπράκτως εἰς ἄνδρα, τοῦ ὁποίου δὲν θὰ μὲ κατηγορήσητε ὅτι παρεγνώρισα τὴν ἀξίαν: ἐννοῶ τὸν Πατχάλ. Κατὰ τὴν τελευταίαν του ἀσθένειαν κατέθλιβε τὴν ἀδελφὴν του, ἀποποιούμενος τὰ δείγματα τῆς φιλοστοργίας της, διότι, ἔλεγεν, «εἶναι ἄδικον ν' ἀφοσιωθῇ τις εἰς ἐμέ, ἂν καὶ τὸ «πράττῃ εὐχαρίστως καὶ θεληματικῶς. Θὰ πλανήσω ἐκείνους «εἰς τοὺς ὁποίους ἐγὼ εἶμι προξενος τῆς ἐπιθυμίας ταύτης, διότι «οὐδενὸς εἶμι τὸ ἀντικείμενον, οὐδ' ἔχω τι νὰ τοὺς εὐχαριστήσω. Δὲν πνέω τὰ λοίσθια; Τοιουτοτρόπως λοιπὸν θὰ «ἐκλείψῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀφοσιώσεώς των.» * Ὁ Πατχάλ ὁμιλεῖ ἐνταῦθα, ὡς ἂν ἐλησμονεῖ τὴν ἐπαγγελλομένην ἡμῖν ἀθάνατον ζωὴν. Ἡ τάσις αὕτη τῶν στοχασμῶν του μεταδίδει ἐνίοτε τραχύτητά τινα εἰς τὰ συγγράμματα, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν διαγωγὴν τοῦ μεγάλου τούτου δούλου τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὅμως συλλογίζεται οὕτω πὼς προκειμένου μόνον περὶ ἑαυτοῦ. Ἄν δὲν ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ἀρκετὰ πραγματικὸν ἵνα ἀνέ-

* *Vie de Pascal, écrite par sa sœur.*

χεται τὴν ἀγάπην, ἐπίστευεν ἀρκετὰ εἰς τὴν πραγματικότη-
τα τῶν ἄλλων, ἵνα ἀρυσιοῦται αὐτοῖς ὁλοψύχως. Ὁ δυ-
στυχῆς Πασχάλ! ἐλύπει τὴν ἀδελφὴν του ἀρνούμενος τὰ μαρ-
τύρια τῆς στοργῆς της, καὶ ὅσῳ μᾶλλον προέβηνεν εἰς τὴν
ζωὴν, τόσῳ ὀλιγώτερον ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ἄλλως τὸ πρὸς
τὸν Θεὸν χρέος, εἰμὴ ὡς χρέος πρὸς τὸν πλησίον. Ἀκούσατε:
Προσβεβλημένος ἤδη ἐκ τῆς τελευταίας ἀσθενείας του, εἶχε
δεχθῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ του πτωχόν τινα· ὁ πτωχὸς οὗτος περιέ-
πεσεν εἰς κολλητικὸν πάθος καὶ ἔπρεπε ν' ἀπομονωθῇ. Ὁ
Πασχάλ ἐξῆλθε τῆς ἰδίᾳς αὐτοῦ κατοικίας, ἐν ᾗ δὲν ἐμελλε
πλέον νὰ ἐπιστρέψῃ, ἵνα τὴν ἀφήσῃ ἐλευθέραν εἰς τὴν διά-
θεσιν τοῦ ξένου. Ὁ Πασχάλ ἐκεῖνος ἦτο χριστιανός! καὶ εἶναι
σχεδὸν καλὸν ν' ἀπατᾶται τις, ὅπόταν, διὰ τῆς διαγωγῆς του,
ἐλέγχῃ τὸ ψῆδος τῶν ἀποπλάνησεων τοῦ νοός του. Ἀλλ'
ὅχι, ἡ ἀποπλάνησις εἶναι πάντοτε κακόν. Ὁ Θεὸς ἐποίησε
τὰ πάντα ἵνα ὑπάρχωσιν· οἱ ἀδελφοί μας εἶναι ἀδελφοί μας
διὰ τὴν αἰωνιότητά· ὁ Δημιουργὸς ἐποίησε τὴν καρδίαν τοῦ
ἀνθρώπου ἵνα τὸν ἀγαπᾷ, καὶ ἐν' ἀγαπᾷ ἐν αὐτῷ ἕκαστον
τέκνον του. Αἱ ἄγιοι ψυχικαὶ παθήσεις εἶναι αἰώνιοι, διότι ἡ
ἀγάπη εἶναι διὰπαντός.

Οὕτω λοιπὸν, Κύριοι, ἡ αἰώνιος ζωὴ μᾶς παρουσιάζεται
ὑπὸ δύο φάσεις: ἀρχίζει δι' ἡμᾶς ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ αὕτη
εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς πίστεως· ἐξακολουθεῖ δὲ ἐν τῇ αἰωνιότητι,
καὶ αὕτη ἡ ἐποχὴ τῆς θεωρίας· ἀλλ' εἶναι ἡ αὕτη ἐν τῇ
οὐσίᾳ της: νὰ θέλωμεν ὅ,τι ὁ Θεὸς θέλει.

Τώρα δὲ, καθὼς εἴμεθα συνδεδεμένοι μὲ τὸν χρόνον, μᾶς
εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξιχνιάσωμέν τι ἐκ τῆς αἰωνιότητος; καὶ ἡ ψυ-
χή μας, μὴ παρασυρομένη ἐκ τῶν ἀπατηλῶν ὀραμάτων τῆς

φαντασίας, δύναται νὰ προγευθῇ τὴν μέλλουσαν αὐτῆς κατὰστασιν;

Πρὸ δεκατεσσάρων περίπου αἰώνων, ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς ἰταλικῆς θαλάσσης, ἡ αἰώνιος αὕτη ζωὴ, περὶ ἧς πραγματούμεθα; ἦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς ὀμιλίας γυναικὸς τινος ἑτοιμοθανοῦς, καὶ ἐνὸς νέου ἀπαλλαγέντος ἤδη ἐκ τῆς ζωῆς τῶν παθῶν. Ἰδετε ποτὲ τὸ ἀντίτυπον μιᾶς εἰκόνας τοῦ Ἀρῆ Σεπέρου, κάτωθι τῆς ὁποίας ἀναγινώσκομεν τὰς λέξεις ταύτας: «Ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος καὶ ἡ Ἀγία μήτηρ του Μονικῆ;» Παρατηρήσατε ἀμφοτέρωθεν ἐκεῖνα τὰ βλέμματα, ἀτενίζοντα τὸν αὐτὸν οὐρανὸν, ὅπου ὁ μὲν ζητεῖ νὰ προγευθῇ τὴν ἐπικειμένην εὐτυχίαν, καὶ ὁ ἄλλος τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν διὰ τὴν ἐνέργειαν ἐκείνην, ἥτις ἔμελλε νὰ σαλεύσῃ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἵνα ἐκφέρῃ τοὺς λόγους ἐκείνους, τῶν ὁποίων ὁ φθόγγος βοᾷ εἰσέτι, μετὰ δεκατέσσαρας ὅλους αἰῶνας; Ἰδοὺ τὸ χωρίον, ὅπερ ἐνέπνευσε τὸν ζωγράφον. Ὁμιλεῖ ὁ Αὐγουστῖνος:

«Προσεγγιζούσης τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ μήτηρ μου «ἔμελλε ν' ἀποβιώσῃ, ἔτυχε νὰ εὐρεθῶμεν μόνοι, αὐτὴ καὶ «ἐγὼ, ἀκουμβισμένοι ἐπὶ τινος παραθύρου, βλέποντος εἰς τὸν «κῆπον τῆς οἰκίας, ὅπου κατελύσαμεν, εἰς τὸν λιμένα τῆς Ὀστί- «ας. Ἐκεῖ, μακρὰν τῆς τύρβης, κεκοπιακότες ἐκ τῆς ὀδιπο- «ρίας, περιεμένομεν τὴν ὥραν τοῦ διάπλου. Ἦμεθα μόνοι, «συνομιλοῦντες μὲ ἄρτατον ἡδονήν· λησμονοῦντες τὸ παρελ- «θὸν, καὶ ἐποφθαλμιῶντες τὸν ὀρίζοντα τοῦ μέλλοντος, ἐζη- «τοῦμεν, ἀνάμεσόν μας, ὁποία θὰ ᾔναι διὰ τοὺς ἀγίους ἡ αἰω- «νία ἐκείνη ζωὴ, τὴν ὁποίαν «ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ «ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη.» Στρεφόμενοι,

«ἐξ ἐρωτικῆς ὁρμῆς, πρὸς τὸν ὄντα, ἀνηρχόμεθα, διὰ τῶν
 «βαθμίδων τῶν σωμάτων, μέχρι τῶν οὐρανίων ἀποστάσεων,
 «ὕπόθεν οἱ ἀστέρες, ἡ σελήνη καὶ ὁ ἥλιος καταπέμπουσι τὸ
 «φῶς των. Μετεωριζόμενοι ἐπιπλέον διὰ τῶν λογισμῶν μας,
 «διὰ τῶν λόγων μας, διὰ τοῦ θαυμασμοῦ τῶν ἔργων σου,
 «Κύριε, διεπετώντο αἱ ψυχαί μας, ἵνα φθάσωσι τὴν ἀπλαστον
 «σοφίαν, ἥτις εἶναι ὅ,τι ἦτο, ὅ,τι θὰ ᾔηται διαπαντός, ἡ μᾶλ-
 «λον, ἐν ᾗ δὲν ὑπάρχει τὸ ἦτο καὶ θὰ ᾔηται, ἀλλὰ μόνον τὸ
 «εἶναι—διότι εἶναι αἰώνιος· ἐπειδὴ τὸ ἦτο καὶ θὰ ᾔηται ἀποκλείου-
 «σι τὴν αἰωνιότητα. Λαλοῦντες δὲ τοιουτοτρόπως, καὶ ἀναπτε-
 «ρούμενοι πρὸς τὴν ζωὴν ἐκείνην, προσηγγίσαμεν αὐτὴν σπιγ-
 «μιαίως, δι' ἀνασκιρτήσεως τῆς καρδίας, καὶ ἐστενάξαμεν ἀφή-
 «σαντες αὐτόθι τὰς ἀπαρχὰς τοῦ πνεύματος, καὶ κατελθόντες
 «πάλιν ἐν τῷ ἤχῳ τῆς φωνῆς, ἐν τῷ λόγῳ, ὅστις ἔχει ἀρχὴν
 «καὶ τέλος. Ἐλέγομεν λοιπόν· καὶ ἂν ἡ ψυχὴ, ἐν ᾗ ἐσίγησαν
 «τὰ πάθη τῆς σαρκὸς, σιγήσῃ καὶ αὐτὴ ἐπιλήσμων δ' ἑαυτῆς
 «γινομένη, διέλθῃ τὸν ἐσωτερικὸν σταθμόν· καὶ ἂν ἡ τελευ-
 «ταία φωνὴ ἐκλείψῃ ἐν τῇ σιγῇ, ἀφοῦ ἀνύψωσεν τὴν ψυχὴν
 «μας μέχρι τοῦ Ποιητοῦ τῶν ὅλων· ὁμιλήσῃ δὲ μόνος Αὐτός,
 «οὐχὶ διὰ τῶν πλατμάτων του, ἀλλὰ δι' ἑαυτοῦ· ἂν μᾶς ὁμι-
 «λήσῃ μόνος Αὐτός, τὸν ὁποῖον ἀγαπῶμεν κατὰ πάντα· ἂν,
 «ἐν ἐλλείψει ὅλων, μᾶς ὁμιλήσῃ· ἂν ἡ διάνοιά μας στηριχθῇ
 «ἐν τῇ ἀναπτερώσει αὐτῆς, καὶ, παύουσα πᾶσα ἄλλη ὑποδε-
 «εστέρα θεωρία, αὕτη μόνη ἀφαρπάσῃ, προσηλώσῃ, ἐφελκύσῃ
 «τὸν παρατηρητὴν εἰς τὰς ἀποκρύφους ἡδονάς της· ἂν, ἐπὶ
 «τέλους, ἡ αἰώνιος ζωὴ ἐμοιάζῃ μὲ τὴν βραχεῖαν ἐκείνην
 «ἐκστασιν, ἥτις μᾶς κινεῖ εἰσέτι εἰς στεναγμόν· δὲν εἶναι αὕτη
 «ἡ ἐπαγγελία τῶν λόγων ἐκείνων· Εἴσελθε εἰς τὴν

«χαρὰν τοῦ Κυρίου σου;... Τοιαῦται ἦσαν αἱ σκέψεις
 «τῆς συνεντεύξεως ἐκείνης, καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἡ μήτηρ μου
 «μὲ εἶπεν: Ὑέ μου, ὅσω τὸ κατ' ἐμὲ, τίποτε δὲν μ' εὐχαρι-
 «στεῖ πλέον εἰς ταύτην τὴν ζωὴν· πρὸς τί νὰ διάγω ἐνταῦθα;
 «Δι' ἐν μόνον πρᾶγμα ἐπεθύμουν νὰ διακίμνω ἐν τῷ κόσμῳ
 «τούτῳ, τούτέστι, ἵνα σὲ ἶδω χριστιανὸν προτοῦ ν' ἀποθάνω·
 «ὁ Θεός μου μὲ τὸ ἔδωκεν ὑπὲρ τὸ μέτρον· τί κάμνω εἰσέτι
 «ἐνταῦθα;» *

Κύριοι, ἀναφέρω τὸ γεγονός, δὲν ἐκθέτω δόγμα. Ἐν τῷ
 χωρίῳ τούτῳ, ὅπου ἡ πίστις ἐνὸς χριστιανοῦ ἐκφράζεται ἐν
 τῇ γλώσσῃ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος φανερόναι
 ὅτι ἐπέτυχε μαρμαρυγὴν τινα, στιγμαίαν θεωρίαν τῆς αἰωνίου
 ζωῆς, ὑπερβαίνουσαν πάντα νοῦν καὶ μὴ δυναμένην νὰ ἐκφρα-
 σθῇ διὰ τοῦ ἥχου τῆς φωνῆς. Δὲν ἀγνοῶ τοὺς κινδύνους τοι-
 αύτης ἐρεῦνης, τοὺς σκοπέλους τοῦ μυστικισμοῦ· ἀλλ', οὐχ
 ἤττον, δὲν ἀγνοῶ τοὺς κινδύνους τῆς θρησκευτικῆς παραλυ-
 σίας, τῆς ἀπερισκέπτου εὐσεβείας, ἣτις ἐκβάλλει εἰς τὸν ἄνε-
 μον τὸ φῶς τοῦ λύχνου, ἐν ᾧ τὸ ἔλαιον πλησιάζει νὰ τελειώ-
 σῃ. Δὲν ἔχομεν νὰ ζητήσωμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ λόγον τῶν ἰδι-
 αιτέρων χαρίτων, τὰς ὁποίας δύναται ν' ἀπονεύμῃ εἰς τὰς ψυχάς.
 Δὲν κινδυνεύομεν ἀναζητοῦντες τὴν στενὴν μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν,
 ἂν δὲν λησμονῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀναγνωρίζει μόνον ὡς νόμιμον,
 ἐκείνην τὴν λατρείαν, ἣτις παράγει τὴν ἀγάπην· ἂν δὲν λησμο-
 νῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ Θεὸς τῆς συνειδή-
 σεως, τῆς ὁποίας ἡ αἰώνιος θέλησις ἔλαβε, μετὰ τῶν ἀνθρώ-
 πων, τὴν σεβαστὴν καὶ ἱερὰν ἐπωνυμίαν τοῦ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ.

* Saint Augustin, *Confessions*, Livre ix.

ΕΒΔΟΜΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Ἡ Ὁρησκαίᾳ.

Κύριοι!

εταξὺ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἱστορικοῦ Ξενοφῶντος, ὑπάρχει μικρόν τι βιβλίον, ἐξιστοροῦν μὲ πολλήν χάριν καὶ εὐκρίνειαν, τὸν ἰδιωτικὸν βίον καλῆς τινος καὶ ἀγαθῆς οἰκογενείας τῶν Ἀθηνῶν, πρὸ 2200 ἐτῶν. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐπιγράφεται Οἰκονομικός. Ὁ ἥρως, ὀνόματι Ἰσχύμαχος, ἐκθέτει ὡς ἀκολουθῶς τὴν Ὁρησκαίαν τοῦ ζωῆν : « Ἀγωνίζομαι νὰ ἐπιτύχω, διὰ δικαίων εὐχῶν, ὑγείαν, σωματικὴν δύναμιν, ὑπόληψιν ἐν τῇ πόλει, εὖνοιαν παρὰ τῶν φίλων μου, καὶ νὰ ἐπιστρέψω ἐντίμως ἐκ τῶν πολέμων ζητῶ ἐπὶ τέλους παρὰ τῶν Θεῶν ἔντιμον αὐξήσιν τοῦ πλούτου μου. » *

Ἡ εὐχὴ αὕτη τοῦ ἀγαθοῦ Ἰσχυμάχου ἐκφράζει ἐναργῶς τρόπον τινὰ τοῦ ἐννοεῖν τὴν Ὁρησκαίαν, τοῦ ὁποῦ οὗ ὁ κύριος

* « Οὕτω δὴ ἐγὼ ἄρχομαι μὲν τοὺς Θεοὺς θεραπεύειν, πειρᾶμαι δὲ ποιεῖν, ὥς ἂν θέμις ᾖ μοι εὐχομένῳ καὶ ὑγείας τυγχάνειν, καὶ βώματος σώματος, καὶ τιμῆς ἐν πόλει, καὶ εὐνοίας ἐν φίλοις, καὶ ἐν πολέμῳ καλῆς σωτηρίας, καὶ πλούτου καλῶς αὐξομένου. »

χαρακτήρῳ εἶναι ἢ ὑποδούλωσις τ' οὐρανοῦ εἰς τὰ θελήματα τῆς γῆς. Ἄν ὑπάρχωσι θεοὶ, ἔχοντες ἐπιβρόχην τινα ἐπὶ τοῦ πεπρωμένου μας, εἶναι εὐλογον νὰ προσπαθήσωμεν, ὅλκις δυνάμεσιν, ὅπως ἐλκύσωμεν τὴν εὐνοϊάν των, καὶ νὰ ὑποβάλωμεν ἑαυτοὺς καὶ τὰ ὑπάρχοντά μας ὑπὸ τὴν προστασίαν των. Ἡ λατρεία συμπληροῖ τὰ συνήθη μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος πορίζεται τ' ἀγαθὰ καὶ τὰ ὠφελήματα τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ θέσις ἀνέρχεται πρὸς τὸν οὐρανόν, ἐπ' ἐλπίδι νὰ κατέλθῃ ἐν εἰδῇ προσευξήσεως περιουσίας, ὑπολήψεως καὶ εὐημερίας. Ἡ εὐσέβεια προσκυλλᾶται εἰς τὰς ἐπαγγελίας τῆς παρούσης ζωῆς καὶ ἐμμένει ἐνταῦθα. Νὰ στέργωμεν τὴν παροῦσαν ζωὴν, δὲν εἶναι ἴσως τόσῳ εὐκολον εἰς ἡμᾶς, καθὼς εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ ἀρχαίου κόσμου:

Ἐλπίς, ἐλπίς ἀπέραντος τὴν γῆν διήλθεν ὅλην

Καὶ ἄκοντες εἰς οὐρανὸν ὑψώσωμεν τὸ ὄμμα. *

Δὲν θὰ ᾔτο ὅμως δύσκολον ν' ἀναγνωρίσωμεν μετὰ τῶν ἡμῶν τὰ πρόδηλα σημεῖα θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ὁμοίων μὲ τὰς τοῦ Ἰσχομάχου. Ποσάκις δὲν συμβαίνει, ἐν τῷ μυχῷ τῆς καρδίας μας, νὰ ζητῶμεν τοῦ Θεοῦ πολὺ περισσότερον τοῦ ἐπιουσίου ἡμῶν ἄρτου, καὶ νὰ ἐπικαλώμεθα Ἐκεῖνον, ὡς τὸν κύριον τῆς χαρᾶς καὶ τῆς θλίψεως τῆς ζωῆς, ἔτι πλέον τοῦ Θεοῦ τῆς αἰωνιότητος; Ἡ ὅλως ἀνθρωπίνη αὕτη θρησκεία δὲν ἀπαιτεῖ νὰ ἐπιστήσωμεν μακρὰν προσοχὴν.

Ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἰδέα περὶ θρησκείας, ἐπίσης σφαλερὰ ἀλλ' ὑψηλοτέρα, σοβαρωτέρα, καὶ ἀξία ἐπομένως νὰ μᾶς ἐπασχολήσῃ περισσότερον.

* Une immense espérance a traversé la terre ;
Malgré nous vers le ciel il faut lever les yeux.

Ἐνώπιον τῶνπραγματικῶν ἐκδηλώσεων τῆς πείρας, ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ κατανοεῖν καὶ τι ὑπέρτερον τῶν πραγματικῶν τούτων ἐκδηλώσεων. Ὁ νοῦς του εἶναι ἀτελής, βραδὺς, σκοτεινός, παρβαλλόμενος πρὸς νοῦν ὑψηλότερον, ὀξύτερον, φωτεινότερον, τοῦ ὁποῦο συλλαμβάνει εὐκρινῶς τὴν ιδέαν. Αἱ ἐπίκαιροι καὶ συγκεκρισμένοι ἡδοναὶ του τῷ ὑπαγορεύουσι τὴν ιδέαν τελείας καὶ διαρκοῦς ἡδονῆς. Αἱ ἀκτῖνες τῆς καλλονῆς, τὴν ὁποῖαν διακρίνει ἐν τῇ φύσει, ἢ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, τὸν ἀνυφοῦσιν εἰς τὴν κατάληψιν τελείας καλλονῆς, τῆς ὁποίας αἱ καλλοναὶ τοῦ κόσμου τούτου δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ χλωμὸν ἀπαύγασμα. Ἔχουμεν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὴν δύναμιν τοῦ κατανοεῖν τὸ ἄπειρον, τὸ ἰδανικόν. Εἰς τὴν θαυμασίαν ταύτην δύναμιν ἀνταποκρίνονται αἰσθήματα ἰδιαιτέρας φύσεως, τὰ ὁποῖα φέρουσιν ἐμφανῶς τὴν σφραγίδα τῆς εὐγενείας καὶ τῆς ὑψηλοφροσύνης.

Μετὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ γεγονότος τούτου, καὶ τὴν παρδοχὴν τῶν συνεπειῶν του, ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐννόησῃ ὅτι ἡ ἀξία τῆς ζωῆς δὲν συνίσταται εἰς τὸ ἀργύριον, εἰς τὴν εὐημερίαν, εἰς τὰς μικροπρεπεῖς καὶ μηδαμινὰς φιλοδοξίας, αἵτινες συνήθως μᾶς βασανίζουν, ἀλλ' εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς διανοίας, τῆς τέχνης, τῆς ποιήσεως· εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ψυχῆς, παραιτούσης τὸν στενὸν κύκλον τῆς πραγματικότητος, καὶ ἀνοιγούσης τὰς πτέρυγας της εἰς τὴν αὔραν τοῦ ἰδανικοῦ, ὅπως ἀναπετάσῃ πρὸς τὸ ἄπειρον. Ἀκούσατε περὶ τούτου ἄνδρα, πρὸς ὃν ἀντετάχθη ἐμπροσθέν σας, καὶ εἶμαι πάλιν ἕτοιμος ν' ἀντιταχθῶ, θεωρῶν αὐτὸν ὡς ἓνα τῶν πλέον ἐπικινδύνων ἀντιπάλων τῆς ἀληθείας· τοῦτο δὲ μ' ἐπιβάλλει τρόπον τινά, τὴν ὑποχρέωσιν νὰ σᾶς κάμω γνωστὴν τὴν μεγάλαν

λην εὐφυΐαν του, καὶ τὸ ὑψηλὸν ὕψος τὸ ὁποῖον καλλωπίζει τὰς ιδέας του :

« Ἡ ἀληθὴς θρησκεία, λέγει ὁ Κ. Ρενάν, εἶναι ὁ καρπὸς « τῆς σιγῆς καὶ τῆς περισκέψεως.... Γεννᾶται μετὰ τῆς ἡθι- « κῆς εὐαισθησίας, καθ' ἣν ὥραν ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος, ἐμβα- « θύνων ἐν ἑαυτῷ, ἀκροάζεται τὰς ἐκεῖ ἀμιλλωμένας φωνάς. « Ἐν τῇ σιγῇ ταύτῃ κατευνάζονται ὅλαι αἱ αἰσθήσεις, ἐκλεί- « πει ὁλος ὁ ἔξωθεν θόρυβος, καὶ ἐξέρχεται ἐκ τῆς ψυχῆς ὁξὺ « καὶ γλυκὺ ψιθύρισμα, ἀνὰ κελοῦν εἰς τὴν μνήμην, ὡς ὁ με- « μακρυσμένος ἦχος τοῦ κώδωνος χωρίου τινός, τὸ μυστήριον « τοῦ ἀπείρου. Τότε δὴ, καθὼς τὸ ἀπολωλὸς παιδίον, τὸ ὁποῖον « εἰς μάτην ζητεῖ νὰ ἐξιχνιάσῃ τὸ ἀπόκρυφον τῆς ἀγνώστου « αὐτοῦ γεννήσεως, ὁ ἀνὴρ σύννους ὁμοιάζει ξενητευμένον. « Μύρια σημεῖα τῆς πατρίδος τῷ ἐμποιοῦσι μελαγχολικὰς πε- « ρισκέψεις. Ὑψοῦται ὑπεράνω τοῦ βορβορώδους πεδίου τῆς « πραγματικότητος, πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ ἡλίου θερμαινομένας « χώρας· αἰσθάνεται τὴν εὐφδίαν τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν, τὴν « ὁποῖαν διατήρουν εἰσέτι αἱ θάλασσαι τῆς Μεσημβρίας, ὅτε « κατὰ πρῶτην φοράν τὰ πλοῖα τοῦ Ἀλεξάνδρου τὰς περιέ- « πλεον. Ὁ θάνατος, ἐνδεδυμένος ὡς προσκηνυτὴς, ὅστις ἐπι- « στρέφει ἐκ τῆς Ἀγίας Γῆς, κρούει τὴν θύραν τῆς ψυχῆς, « ἥτις ἀρχίζει νὰ αἰσθάνεται, ὅπερ δὲν ἔβλεπεν ἐν τῷ κλύδωνι « τοῦ βίου, ὅτι θὰ τῇ ᾗναι γλυκὺς ὁ θάνατος. » *

Ἰδοὺ λόγοι, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι πάντοτε χρεῖα νὰ ἐκβι-
ασθῇ ὑπὲρ τὸ δέον ἢ ἔννοια· εἰκόνες μὴ ἀνεχόμεναι προσεκτι-
κὴν ἐξέτασιν, ἀλλ' ἐν τούτοις, κατὰ τινα ἔσποιν, ἰδοὺ λόγοι
ὥραϊοι. Διὰ τὸν ἐγκολπούμενον τὴν κοινὴν καὶ μάταιον ζωὴν,

* Journal des Débats, τῆς 17 Δεκεμβρίου 1859.

καὶ μὴ ἐπιθυμοῦντα τίποτε νὰ ἴδῃ ἐπέκεινα τοῦ περιορισμένου ὀρίζοντος τῶν ὑποθέσεων ἢ τῶν τέρψεών μας, δὲν ὑπάρχει οὔτε ποίησις, οὔτε θρησκεία. Ὅσιν ὁ δὲν εἶναι ὡς ἐξέστη, καὶ φυσικὴ ἢ σχέσις μεταξὺ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς θρησκείας. *

Τὸ θέμα τοῦτο, καθόλου θεωρούμενον, εἶναι ἐκτὸς πάσης μέμψεως, ἀλλὰ—καὶ ἰδοὺ ὁ μέγιστος κίνδυνος, διὰ τοὺς ἀφιερωθέντας προπάντων εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς τέχνης καὶ τῆς διανοίας—μόλις ὀρισθῇ ἀκριβῶς τὸ θέμα τοῦτο παρέχει δύο θρησκευτικὰς ἐννοίας, ὅχι μόνον διαφόρους, ἀλλὰ πάντῃ ἀντιφατικές. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μόνον Παντοδύναμος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀγιότης, ἡ ἰδανικὴ καλλονή, τὸ ἄπειρον, κατὰ πάντα λόγον, ἅμα γινώσκεται καὶ λατρεύεται, ἡ ψυχὴ ἀναβαίνει ἀπὸ τὰ ὕψη αὐτῆς πρὸς τὸν Πατέρα τῆς ζωῆς. Πᾶσα ὑψηλὴ ἰδέα, πᾶσα εὐγενὴς εὐχὴ τῆς καρδίας, πᾶς θαυμασμός τῆς καλλονῆς ἀποβαίνει ὕμνος πρὸς τὸν Αἰώνιον. Ἀλλὰ, πρὸς κατανόησιν τοῦ ἰδανικοῦ, δύναται τις ἐπίσης, καὶ ἐδῶ ἐπαναλαμβάνω ὑπάρχει ὁ ἔσχατος κίνδυνος, δύναται ν' ἀποσκιρτήσῃ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ μείνῃ ἐνώπιον ἀφρημένων μόνον ἐννοιῶν, αἵτινες δὲν εἶναι τὰ προσόντα τοῦ ὄντος, τοῦ παντοδυνάμου Δημιουργοῦ. Ἐκτὸς τούτου, εὐρίσκονταί τινες ἀξιοῦντες, ἐν ὀνόματι μάλιστα τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ ἰδανικοῦ, νὰ μᾶς ἀποτρέψωσιν ἐκ τῆς πρὸς τὸν ζῶντα καὶ ἀληθινὸν Θεὸν πίστεως. Ἡ λέξις τοῖς φαίνεται παλαιὰ καὶ βαρεῖα, νηπιώδης δὲ καὶ ἐπιπόλαιος ἢ ἐπίνοια. Ἡ πραγματικότης τοῦ Θεοῦ περιορίζει τὸν νοῦν μας, καὶ τὸ ἄπειρον, λέγουσι, δὲν ἀπαιτεῖ ὄρια. Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ θέτει φραγμὸν περὶ τὴν θέλησίν μας,

* Lettre sur la poésie, par M. le professeur Rambert, dans la *Bibliothèque Universelle*, 1859 et 1860.

καὶ τὸ ἰδανικὸν δὲν ἀπαιτεῖ φραγμούς. Ἰσχυρίζονται ὅτι, ἡ μόνη ἀξία λατρεῖα τοῦ ὑψηλόφρονος εἶναι νὰ μὴ τολμᾷ νὰ λέγῃ τὸ παραμικρὸν περὶ τοῦ ἀπείρου ὄντος. Ἀποδίδοντες αὐτῷ θέλησιν, τὸ σμικρύνομεν ὁμιλοῦντες περὶ τῆς ἀγάπης του, τὸ ἐξευτελιζόμεν, καὶ ποιοῦμεν αὐτὸ κατ' εἰκόνα μας· ἐσχάτως δὲ διεκήρυξεν ὅτι τὸ μονοπῶλιον τῇ; εὐσεβείας ἀνήκει εἰς τινὰ ἀθεῖσμόν. Ἄν τὸ ἀντικείμενον δὲν ἦτο τόσῳ σοβαρὸν καὶ ἡ πλάνη τόσῳ ἐλεεινῇ, τὸ ἄθλον θὰ ἦτο ἐπίζηλον καὶ ἱκανὸν νὰ δελεάσῃ τοὺς νοήμονας. Ἡ τοιαύτη ἐπίνοια διαδίδεται παραπολὺ εἰς τὰς ἡμέρας μας, καὶ ἰδοὺ κατὰ πόσον εἶναι σπουδαία ὑπὸ τὰ φοβερά ταῦτα παράδοξα. Τί εἶναι τὸ ἰδανικὸν ἄνευ Θεοῦ; Ἐννοια τοῦ ἀνθρώπου. Λατρεύουσι τὴν δύναμιν, ἥτις παράγει τὴν ἐννοιαν ταύτην· ὁ ἄνθρωπος λατρεύει τὸ ἴδιον αὐτοῦ πνεῦμα, θεωρούμενον εἰς τὰς ὑψηλοτέρας αὐτοῦ ἐκδηλώσεις. Ὁθεν, ὁ Αἰώνιος, ὁ Δημιουργὸς εἶναι εἰδῶλον, τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ συντρίψωμεν τὸ ἄγαλμα, ὅπως ἀφήσωμεν τὸν τόπον ἐλεύθερον πρὸς ἀναστήλωσιν τῆς ἀγίας εἰκόνης τῆς ἀνθρωπότητος. Τοιουτοτρόπως, εἰς σφαῖραν ἀνωτέραν τῆς κοινῆς ζωῆς, ἐμφαίνονται δύο τάξεις ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι: ἡ ὁ ἄνθρωπος ἐξάπτεται ἐν τῷ αἰσθηματι τῆς θεότητός του, καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεως· ἡ ὁ ἄνθρωπος ταπεινοῦται ἐνώπιον τοῦ Δημιουργοῦ του, καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ του. Αἱ δύο αὗται θρησκεῖαι εἶναι ἀσυμβίβαστοι: πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐκλογῆς μας ταύτης, ἃς μελετήσωμεν μετ' ἐπιστασίας τὴν θρησκείαν τοῦ καθαρῷ ἰδανισμοῦ. Ἄς ἰδῶμεν ὅποια ἡ διδασκαλία τῆς.

Ὁ ἰδανισμὸς διδάσκει ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀποπλανᾶται, ὅταν, παρεκτρεπόμενον τοῦ ἰδανικοῦ, ἐμμένῃ ἢ περιπί-

πτη εἰς ἀποκλειστικὴν μέριμναν τῶν ὑλικῶν συμφερόντων· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται ν' ἀμαρτήσῃ κατὰ Θεοῦ μὴ ὑπάρχοντος, οὐδὲ ν' ἀθετήσῃ νόμον οὐδέποτε κηρυχθέντα. Ἡ θρησκεία αὕτη ἀπαιτεῖ λοιπὸν παρὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀνάστασιν νοὸς καὶ εὐγένειαν αἰσθημάτων, ἀλλ' εἶναι θρησκεία ἄνευ ἀναμορφώσεως, ἄνευ ταπεινοφροσύνης, ἄνευ μετανοίας. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος δὲν εἶναι φαντασιοκοπία. Πρὸ δύο αἰώνων ἔζη ἐν Ὀλλανδίᾳ, Ἰουδαίῳ τις, ὀνόματι Σπινόζας, τεράστιος ἀνὴρ, διατρέξας ὡς φαίνεται τόσῳ καλῶς ὁλόκληρον τὸν κύκλον τῆς πλάνης, ὥστε ἡ νεωτέρα ἀπιστία, ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ, οὐδὲν ἄλλο πράττει συνεχῶς εἰμὴ νὰ φέρῃ πάλιν εἰς τὸ μέσον τὰ δύο αἰώνων ζητήματά του. Ὁ Σπινόζας ἦτο ἄνθρωπος προσηγῆς καὶ εὐθύς, ἀγαπώμενος παρὰ τῶν περὶ αὐτόν, στιλβόνων ὑάλους ἵνα κερδίσῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν μὴ ἐπιθυμῶν πλοῦτον, μὴ θηρεύων τὰς τιμὰς, καὶ ἐργαζόμενος μετριοφρόνως ἐν τῇ ἡρεμίᾳ εἰς συγγράμματα, τὰ ὁποῖα συνηρίθμησαν τ' ὄνομά του μετὰ τὸ ἐκείνων τῶν μεγάλων φιλοσόφων. Εἶχεν εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τὴν ἰδέαν, τὸ αἶσθημα καὶ τὴν λατρείαν τοῦ ἀπείρου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἀρνούμενος τὴν ἐλευθερίαν καὶ αὐτὴν τὴν πραγματικότητα τῶν πλάσμάτων, ἐθεώρει τὴν ταπεινοφροσύνην ὡς ἀδυναμίαν, καὶ ἐφρόνει ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἀνοησιῶν, αἵτινες ἐπῆλθον ποτὲ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ μετάνοια εἶναι ἐκ τῶν ἀνοητοτέρων. Θὰ εἴπητε λοιπὸν τώρα ὅτι τὸ αἶσθημα τοῦ ἀπείρου δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις δύο ἀντιφατικῶν θρησκειῶν;

Τὰ σπέρματα τοῦ Σπινόζα καλλιεργοῦνται τὴν σήμερον ἡμέραν ὑπὸ ἰδιαιτέραν μορφήν. Τὸ αἶσθημα τοῦ ἀπείρου θεωρεῖται πρὸ πάντων, παρὰ τινος σχολῆς, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ του

εἰς τὴν καλλονήν. Ἡ καλλονὴ δικαιολογεῖ τὰ πάντα. Εἶναι ἡ ὑψηλοτέρα ἐπίνοια, καὶ πρέπει νὰ ᾔηται ὁ ὑπέρτατος κανὼν τῆς κρίσεώς μας. Ἡ καλλονὴ ἀναμφιβόλως εἶναι θεῖον. Ἡ τέχνη ἀκολουθοῦσα τὸν ἴδιον αὐτῆς νόμον, καὶ ἀναπτυσσομένη κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῆς φύσιν, ἀνυψοῖ καὶ ἐξαγνίζει τὴν ψυχὴν· τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ὡραῖον εἶναι δύο ἀκτῖνες τοῦ ὑπερτάτου φωτός, πλησιάζουσαι καθόσον ἀνυψοῦνται· ἀρκεῖ ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν διεύθυνσίν των ἵνα ἐννοήσωμεν ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς. Οὕτως ἔχει κατὰ τὴν τάξιν, κατὰ τὸν κανόνα. Ἀλλὰ, πρέπει τάχα νὰ σᾶς παραστήσω τί συμβαίνει ὑπὸ τὴν ἐπιβροχὴν τῶν ἀποπλανήσεων τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου; Ἄν ἡ ἀνάγκη ἰδανικοῦ δὲν φέρῃ πρὸς τὸν Θεόν, ἡ οὐράνιος ἀκτὶς διαθλάται· διασπαιρομένη ἐπὶ πραγμάτων ὑποδεεστέρων, τὰ χρωματίζει δι' ἀπατηλοῦ φέγγους, καὶ τὸ κάλλος ἐπομένως δύναται νὰ προσκολληθῇ εἰς τὸ κακὸν, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἀναγνώσατε τὸν Μιθριδάτην τοῦ Ῥακίνα. Ἰδατε τὸν παλαιὸν ἐχθρὸν τῆς Ῥώμης ἀποθνήσκοντα καθὼς ἔζησεν, ἐν τῇ ἐνότητι καὶ τῇ δυνάμει τοῦ μοναδικοῦ αἰσθηματος τῆς ὑπάρξεώς του· ἀκούσατε αὐτὸν ἀπεχδεχόμενον τὰ πάντα ἀγογγύστως, διότι δύναται νὰ εἴπῃ ἐκπνέων:

Ἐντισούτω, ἐνῶ θνήσκω, τί χαρὰ παρηγορεῖ με!

Ὑπ' ἐχθρῶν, οὗς θυσιάζω, περιστοιχισμένος εἶμαι.

Ἐβαψα τὰς χεῖρας ὅλας εἰς τὸ συγγερὸν των αἵμα —

Καὶ νὰ φεύωσι τοὺς εἶδε τὸ ὑπερινόν μου βλέμμα. *

Πνέουσι μῖτος οἱ λόγοι οὗτοι κατὰ τὸν χριστιανὸν δέ,

* Cependant, quelque joie en mourant me console :

Je meurs environné d'ennemis que j'immoie ;

Dans leur sang odieux j'ai pu tremper mes mains,

Et mes derniers regards ont vu fuir les Romains.

ἀμαρτίαν. Ἀλλ' ὅμως ὁ χριστιανὸς ἀρνεῖται, ἄρα, ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι φέρουσι τὸν τύπον τῆς καλλονῆς; Ἀναγνώσατε τὸν ἀπο-
 λεσθέντα Παράδεισον τοῦ Μίλτωνος. Ἡ μεγαλόνεια τοῦ
 ἄγγλου ποιητοῦ δὲν ἠδυνήθη τάχα νὰ κοσμήσῃ μὲ ζοφερὰν
 καὶ ὑψηλὴν καλλονὴν τὸν ἐχθρὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν αἷτιον τῆς
 ἀπωλείας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους; Ὁ μυθοποιὸς ἔχει λοιπὸν
 δίκαιον λέγων, ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι πάντοτε σύντροφος τοῦ
 ὠραίου. Ἐννοεῖτε ἤδη ποῦ δύνανταί τις νὰ καταστήσῃ, ὁπόταν
 ἡ ἀφηρημένη καλλονὴ ἀντικαθιστᾷ τὸν ἅγιον Θεόν. Ὁ Κ.
 Ἐρνέστος Ῥενάν, ἐν τῷ ἰδίῳ ἄρθρῳ, ὅπου ἀπαντῶνται οἱ λόγοι
 τοὺς ὁποίους πρὸ ὀλίγου σᾶς ἀνέγνωσα, γράφει ἀπόφθεγμα, τὸ
 ὁποῖον, διὰ προσεκτικὸν νοῦν, σχίζει τὰ λαμπρὰ ἐκεῖνα πανία
 καὶ ἀφίνει νὰ βυθισθῇ τὸ βλέμμα ἐν τῇ στυγερᾷ πραγματικό-
 τητι, τὴν ὁποίαν βάλλουσιν εἰς ἐνέργειαν. Ὁμιλῶν περὶ τινος
 ἐκ τῶν ἀνηθικωτέρων ἐνδόξων συγγραφέων, ἀνδρὸς ἐκ τῶν
 προσβαλόντων περισσότερον τὴν ἀνθρωπίνην αἰδῶ, λέγει:
 «Ὁ Βοκκάκιος δὲν μετεβλήθη· καὶ ὁ λόγος εἶναι ἀπλούστα-
 «τος: ὁ μέγας νοῦς δὲν γινώσκει τὴν μεταμέλειαν, καὶ ἡ με-
 «γάλῃ τέχνῃ οὐδέποτε μετανοεῖ.» * Τοιοῦτοτρό-
 πως, ἡ ἠθικὴ μᾶς ἀποχαιρετᾷ. Ὅχι μόνον τὸ ἱερὸν ὄνομα τοῦ
 Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ σεβαστὸν ὄνομα τοῦ καθήκοντος, θεωροῦνται
 ὡς πεπαλαιωμένα λέξεις, τῶν ὁποίων μετέλλαξεν ἡ ἀξία. Ἡ
 διάκρισις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἀντικαθίσταται διὰ τῆς
 τοῦ κοινοῦ καὶ τοῦ διαπρέποντος ἢ φιλοκαλία διαδέχεται τὴν

* «Ὁ Λαφονταῖνος ἠλλαξε φρόνημα. Ὁ Βοκκάκιος καὶ ὁ Ἀρίστος δὲν
 «ἠλλαξαν· ὁ λόγος εἶναι ἀπλούστατος: οἱ μῦθοι τοῦ Λαφονταῖνου εἶναι ἄσμενοι·
 «τὰ διηγήματα τοῦ Βοκκακίου καὶ τοῦ Ἀρίστου εἶναι μόνον τερπνά. Ὁ μέγας
 «νοῦς δὲν γινώσκει τὴν μεταμέλειαν, καὶ ἡ μεγάλη τέχνη οὐδέποτε μετανοεῖ.
 Journal des Débats du 17 Décembre 1859

συνείδησιν. Ἡ νέα θρησκεία εἶναι τόσῳ ἐλευθέριος καὶ τόσῳ ἀνεκτικῇ, ὥστε ὅλα τὰ παρδέχεται, ὅλα, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἁμαρτίας, ἂν μόνον χρωματίζεται διὰ λαμπροῦ ἀπαυγάσματος· ὅλα, συμπεριλαμβανομένης τῆς κακίας, ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρῳ τῆς εὐσχημοσύνης καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας. *
Ἐγὼ καὶ ἄλλα νὰ εἶπω.

Αἱ λεπτότητες τῆς διανοίας καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ δὲν εἶναι ἐφικτὰ τοῖς πᾶσι· δὲν ἐδόθη εἰς τὸν τυχόντα νὰ ἐννοῇ τὰς ὑψηλὰς ἀφαιρέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ θρησκεία ἀνευ Θεοῦ θὰ μείνῃ πάντοτε ἀκατάληπτος εἰς τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι. Παρδέχονται τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο καὶ τὸ διακηρύττουσιν. Διακηρύττουσιν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἀμετατρέπτως διηρημένη εἰς δύο κάστας. Ἀφ' ἑνὸς, τὸ πλῆθος τῶν μικρονόων καὶ τῶν χυδαίων, καταδεδικασμένον διαπαντός εἰς τὴν πρόληψιν· ἀφ' ἑτέρου, ἡ μικρὰ ἀριστοκρατία τῶν σοφῶν, ἥτις, φθάνει μόνον νὰ τῇ συγχωρῇται ἡ ἐλευθέρα ἀνάπτυξις, δὲν φροντίζει διόλου περὶ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων. Ἐπιστεύσατε ἴσως, Κύριοι, ὅτι τὸ αἶσθημα τῆς φιλανθρωπίας κατέκτησεν ὀριστικῶς τὸν νεώτερον κόσμον. Ἐπιστεύσατε ὅτι ἡ ἰδέα τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος ἀνήκει τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν. Μὴ ἀπατάσθε. Ἐν μέσῳ τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος, δύναται τις νὰ γράφῃ ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Συζητήσεων ** ὅτι ἡ ἀληθὴς θρησκεία, εἶναι συνώνυμος τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς λεπτῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ.

* Ὁ Κ. Λαβουάγγης, ἐν τῷ *Journal des Débats* τῆς 3 Φεβρουαρίου 1860, ὑποδεικνύων, τὰς τάσεις τοῦ Κ. Πενᾶνος, χωρὶς νὰ ὀνομάζῃ τὸν συγγραφέα, ἐκφράζεται οὕτω: «Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουσι λοιπὸν πλέον τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον, ἡ δύναμις, ἡ εὐκλεία, τὸ πάθος, ἡ λύπη, ἡ ποίησις, ὅσα λάμπουσιν . . .» Δὲν ἤθελον νὰ εἶπω οὔτε περισσώτερον, οὔτε ἄλλο τι.

** *Journal des Débats* du 17 Décembre 1859.

Καθύσιν ἀπορῶ τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους ἀγρίους, τοὺς ἀδικηθέντας ἀδελφούς τοῦ γένους μας, βεβαρυμένους ὑπὸ ἀκατονομάστων προλήψεων, καὶ βεβυθισμένους εἰς τρομεράν ἀθλιότητα, ἐνῶ ὁ χριστιανὸς ἀπορεῖ διὰ τὰς μυστηριώδεις ταύτας ἀπονομὰς καὶ δέεται, ἐνῶ ὁ ἱεραπόστολος συγκινεῖται, καὶ ἀποχαιρετᾷ ἐπὶ μακρὸν τὴν πατρίδα του, τὴν ἀποχαιρετᾷ ἴσως διαπαντός, ἵνα φέρῃ τὸν λόγον τῆς ζωῆς εἰς τὰ ἐκπτώτα ἐκεῖνα καὶ πάσχοντα πλάσματα τοῦ Θεοῦ, πνευματώδης τις, ἀταράχως καθήμενος ἐπὶ τινος θρονίου τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, δύναται νὰ γράψῃ τοιαύτην σκληρὰν φράσιν, ὅποια ἡ δημοσιευθεῖσα πρὸ δέκα ἡμερῶν ἐν τῇ Ἑπιθεωρήσει τῶν Δύο Κόσμων: * «Ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ, δὲν βλέπω οὐδένα «λόγον διατὶ ὁ Παπῶν ** νὰ ᾔναι ἀθάνατος.»

Τὸ αἰσθημα τῆς ἀνθρωπότητος διαμαρτύρεται κατὰ τῶν ἀπαισίων τούτων θεωριῶν. Ἄλλ' ἄς συνεννοηθῶμεν καλῶς. Ὑπάρχει διάκρισις τις, τὴν ὅποιαν ὅλοι πρέπει νὰ θηρεύωσιν. Ἡ εἰλικρινὴς πίστις ἐξευγενίζει τὰς κοινοτέρας πράξεις, καὶ δύναται νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς χυδαιότερους χαρακτῆρας ἀπαράμιλλον μεγαλεῖον. Ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ εὐγένεια αὕτη ἀπονέμονται πρὸς ἐπίμετρον εἰς τοὺς ζητοῦντας πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Ἐκζητούμενα καθ' ἑαυτὰ, μεταμορφοῦνται, ὑπεκφεύγουσιν, καὶ, ἀντὶ τοῦ ἀπλοῖκοῦ μεγαλείου τοῦ χριστιανοῦ, δὲν ἔχετε πλέον εἰμὴ τὴν ἐπιτετηδευμένην διάκρισιν τοῦ ἀγγίνοος.

Ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ πιστεύω, ἐξ ὅλης ψυχῆς, εἰς τὴν ἰσότητά τῶν ἀνθρώπων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὡς πρὸς τὴν ζωὴν τῶν

* *Revue des Deux Mondes*, du 15 Janvier 1860.

** Σ. Μ. Οἱ ἄγριοι τῆς Ἀυστραλίας ὀνομάζονται Παπῶν.

κοινωνιῶν ἐν τῷ χρόνῳ, ὑπάρχουσιν ἐπίκαιροι καὶ εὐλογοὶ ἐνταυτῷ ἀνισότητες, καθὼ ἀπολύτως ἀναγκαῖαι. Ἄλλ' ὑπὸ τὸ βλέμμα τοῦ κοινοῦ Πατρὸς, καὶ καθόσον ἀφορᾷ τὴν εὐσεβειαν, δὲν ὑπάρχουσιν ἄλλαι διαφοραὶ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, εἰμὴ αἱ πηγάζουσιν ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς εὐσεβείας. Θρησκεία συνιστῶσα τὸ μονοπῶλιον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ὑψηλῆς καλλιέργειας τῆς φιλοκαλίας, θρησκεία, ἥτις διαβόρηγνύει ἀντὶ ν' ἀποκαθιστᾷ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, κηρύττουσα ἀδόνατον διαπαντὸς τὴν καθολικὴν κοινωνίαν τῶν ψυχῶν ἐν τῷ φωτὶ καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ... τοιαύτην θρησκείαν κηρύττω δι' αὐτὸ τοῦτο ψευδῆ. "Ὁχι, ὅχι! Ἡ θρησκεία τῆς διακρίσεως καὶ τῆς λεπτῆς αἰσθήσεως δὲν εἶναι ἡ ἡμετέρα. Δὲν ἦτο ὅπως δῆποτε αὕτη ἡ τοῦ ταπεινοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας, ὅστις ἐκάλει εἰς μετάνοιαν τοὺς πτωχοὺς κατοίκους τῆς Γαλιλαίας, καὶ εὐηγγελίζετο τὴν αἰώνιον ζωὴν εἰς τοὺς κωπηλάτας τῆς Γεννησαρέτ. Ὁ Θεὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ἀφηρημένη ἔννοια, Θεὸς ἐκδηλούμενος εἰς τὴν ἐξοικειωμένην μὲ τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας διάνοιαν, ἐνῶ ἡ ἀπλοϊκὴ ψυχὴ δὲν ἐγκολποῦται εἰμὴ τὴν ἀπατηλὴν του εἰκόνα. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ κοινὸς Πατὴρ, τὸν ὅποιον ὁ μεγαλῆτερος μετὰ τῶν ὀνητῶν δύναται νὰ λατρεύῃ πλησίον τοῦ ταπεινοτέρου καὶ ἐλαχιστοτέρου, ἐν τῇ αὐτῇ πίστει καὶ τῇ αὐτῇ ἐλπίδι. Ὅλον τὸ Εὐαγγέλιον τείνει εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν ψυχῶν καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπανορθώσεως ταύτης δὲν εἶναι ἔργον διανοητικόν, ἢ αἰσθητικόν αἴσθημα, ἀλλ' ἡ ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολὴ τῆς καρδίας, ἡ παρήκοος θέλησις ἐπαναγομένη εἰς τὸν νόμον τῆς. Αὕτη ἡ ἀγία ἰσότης. Ὅπως ἀποδεχθῇ τις τὸ ἔργον τῆς ἀπολυτρώσεως, δὲν ἀπαιτοῦνται οὔτε εἰδικαὶ σπουδαί, οὔτε φιλοκαλία,

προϊόν ἐξευγενισμένης σπουδῆς, ἀλλὰ μόνον συνεῖδησις εὐθεία, αἰσθανομένη τὸ ἀμάρτημά της καὶ ἐπικαλουμένη τὴν χάριν· καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς κατωτέρας κοινωνικῆς τάξεως, ὁ ἀγράμματος, ὁ ἐπιδοθεὶς εἰς τὰ πλέον ἐπίπονα ἔργα, ἡ πτωχὴ γυνὴ ἡ ὑποκειμένη πάντοτε εἰς ἀφανεῖς κόπους, δύνανται νὰ ᾔναι τόσῳ μεγάλοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅσῳ οἱ παρὰ τῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς μεγαλονοίας ἐστεμμένοι τὴν λαμπροτέραν ἀκτινοβολίαν εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀρχή, ἥτις τὴν διέπει, ὅποιαιδέποτε αἱ διακεκρι- μέναι ἢ κοιναὶ περιστάσεις, δι' ὧν ἐκδηλοῦται. Ἡ ἀκτίς τοῦ ἡλίου δὲν εἶναι οὔτε ὀλιγώτερον λαμπρὰ, οὔτε ὀλιγώτερον καθαρά, ἐν τῇ καλύβῃ τοῦ πτωχοῦ, ἢ ἐν τῇ πολυτελεῇ κατοικίᾳ τοῦ μεγιστᾶνος τῆς γῆς.

Τὸ ἔργον τῆς θρησκείας εἶναι νὰ μεταβάλλῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς μας. Ἐνόςῳ ἡ ψυχὴ δὲν συνδέεται ἐλευθέρως μὲ τὰς βουλάς τοῦ αἰωνίου ἐλέους, ἐνόςῳ ὁ ἐγωϊσμός δὲν ὑποχω- ρήσῃ εἰς τὴν ἀγάπην, ἡ μεγαλητέρα ἀνάπτυξις τοῦ πνεύμα- τος καὶ ἡ ὑψηλοτέρα καλλιέργεια τοῦ ἰδανικοῦ δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν θρησκευτικὴν ἀξίαν. Οἱ σοφώτεροι τῶν ἐθνικῶν τὸ προσέβλεπον ἀμυδρῶς, καὶ ἐν τῷ φωτὶ τοῦ Εὐαγγελίου δὲν δύ- νανται τοῦ λοιποῦ νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία περὶ τούτου. Τοιούτῃ ἡ θρησκεία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι δι' ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος· δὲν εἶναι προνόμιον τῶν ὀλίγων. Ὡς ἀποτείνεται εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀποτείνεται καὶ εἰς ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον. Πρέ- πει νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ κέντρον τῆς ψυχῆς μας, καὶ ἀπὸ τοῦ κέντρου τούτου εἰς ὅλην τὴν ζωὴν. Ἀναγνώσατε, ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου μας, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, κοινῶς

καλούμενον ἢ ἐπὶ τοῦ ὅρου Διδαχή. Ἡ ὁρησκευτικὴ ἔννοια δὲν παρεισάγεται ἐνταῦθα ἔξωθεν, οὕτως εἰπεῖν, ἵνα συναφθῇ μετὰ τῆς ζωῆς, ἥτις ἐξρύθμίσθη κατὰ θεωρίας ἄλλης τάξεως· ἀλλ' ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐπιφαίνεται ὡς τὸ κέντρον καὶ τὸ τέλος ὁλοκλήρου τῆς ὑπάρξεως. «Ζητεῖτε δὲ πρῶτον, λέγει, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.» Ταῦτα πάντα: δηλαδή, κατὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς Προνοίας, ἡ υἡγεία, ἡ ὑπόληψις, ἡ εὐτυχία· καὶ ἐπίσης, κατ' ἄλλην οἰκονομίαν τῆς Προνοίας, αἱ πικραὶ ἐκεῖναι, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον πολῦτιμοι χάριτες: ἡ δοκιμασία, ἡ ἀσθένεια, αἱ συμφοραί. «Τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν:» διότι τὰ πάντα, ἡ χαρὰ καὶ ἡ θλίψις, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία, αἱ τελεσθεῖσαι εὐχαὶ μας καὶ αἱ διαφευθεῖσαι ἐπιθυμίαι μας, τὰ πάντα πρέπει νὰ συμβάλλωσιν, ὅπως ἀποσπᾶσιν τὰς ψυχὰς ἐκ τῆς φιλαυτίας, καὶ ἐτοιμάσωσιν αὐτὰς εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν. Ἡ καλῶς ἐννοουμένη ὁρησκεία ἢ δὲν εἶναι τίποτε, ἢ εἶναι τὸ πᾶν ἐν τῇ ζωῇ, διότι ἡ αἰωνιότης ἢ δὲν εἶναι, ἢ καθίσταται, διὰ τοῦτο καὶ μόνον ὅτι ὑπάρχει, τὸ μόνον νόμιμον τέλος τοῦ χρόνου.

Ἡ ὁρησκεία, μετερχομένη τὸ ἔργον τῆς ἐν τῷ κόσμῳ, ὑποχρεοῦται νὰ κάμνῃ χρῆσιν τῶν ἐγκοσμίων· ἀλλὰ πρέπει νὰ κάμνῃ χρῆσιν παντός πράγματος καὶ τίποτε δὲν πρέπει νὰ κάμνῃ χρῆσιν αὐτῆς. Ἐξηγοῦμαι δι' ἑνὸς παραδείγματος. Ἡ ὁρησκεία εἶναι ὁ στέφανος καὶ ὁ φρουρὸς τῆς οἰκιακῆς ἐστίας· ἀλλὰ τοῦτο καὶ μόνον; δὲν θεωρεῖται λοιπὸν εἰμὴ ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῆς μετὰ τῆς ἐπιγείου οἰκογενείας; Μὴ ἀπατᾷσθε· τότε γάνει τὴν ἀρετὴν τῆς, καὶ δι' αὐτὸν τὸν ἐπίγειον σκοπὸν, τὸν ὁποῖον τῇ ἀποδίδουσιν. «Ἡ ὁρησκεία, λέγει ἡ Κυρία

«Νέκερ Δεσωστούρ, δὲν πρέπει νὰ ἔγῃ ἄλλον σκοπὸν παρὰ «ἐαυτήν» μεταχειριζομένη ὡς μέσον, δὲν ἔχει πλέον ἀποτέλεσμα· δὲν ἐκπληροῖ τὰς ὑποσχέσεις τῆς παρούσης ζωῆς, εἰμὴ «διὰ τοὺς ἐλζήτουντας ἐν αὐτῇ τὸν θρίαμβον μόνον τῆς αἰωνίου ἀληθείας.»

Ἡ θρησκεία πρέπει νὰ κάμνη χρῆσιν παντὸς πράγματος, ἀλλ' ἔχει τὰς ἰδίους αὐτῇ ἐκδηλώσεις· μεταχειρίζεται εἰδικὰ ὄργανα: τὴν λατρείαν, τὰς ἀναγνώσεις, καὶ τὰ εὐσεβεῖ ἔργα. Τὰ μέσα ταῦτα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται ἡ θρησκεία καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐκδηλοῦται, ἐνδέχεται ν' ἀποχωρισθῶσι τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τὰ ζωοποιῇ, νὰ καταντήσωσι μάταιοι τύποι, καὶ νὰ μὴ ᾔναι πλέον εἰμὴ σῶμα ἄνευ ψυχῆς, δηλαδὴ πτώμα. Γνωρίζετε τί ἔλεγεν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ τὰ καλὰ ἔργα, τὰ γινόμενα χάριν ματαιοδοξίας· καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι κανεὶς δὲν ἐλησμονήσῃ τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «Καὶ ἐὰν φωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, «καὶ ἐὰν παρὰδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ «μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι.» Ἔργα εὐσεβείας μὴ ἐμπνεόμενα ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς εὐσεβείας, ἐξ οὗ πρέπει νὰ πηγάζωσι, δὲν εἶναι πλέον ἔργα εὐσεβείας. Ἡ ἀνάγνωσις τῆς Ἀγίας Γραφῆς, γινομένη χάριν ματαίας περιεργείας, οὐδένα φέρει πλέον θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Ἡ Ἀγ. αὕτη Γραφή δὲν εἶναι ἐγκυκλοπαιδεία τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, εἶναι ἡ παρακαταθήκη τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας μας· καὶ δὲν τὴν ἀναγινώσκωμεν πλέον θρησκευτικῶς, ἅμα τὴν ἀναγινώσκωμεν ἄλλως ἢ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς αἰωνιότητος, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιβρόχην τοῦ ἰδίου πνεύματος, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐμφαίνει. «Καὶ «ἂν ἐγνώριζες τὴν Γραφὴν ἐκ στήθους, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέ-

«λους, λέγει ἡ Μίμησις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (Imitation de Jesus Christ), «καὶ δὲν εἶχες ἀγάπην, θὰ ἦτο ματαιότης.» Τὰ ἱερὰ ἀναγνώσματα, ἡ λατρεία, τὰ εὐσεβῆ ἔργα, ὅταν ἡ ψυχὴ δὲν συγκινῆται, ὅταν ὁ ἐγωϊσμός δὲν ἡλαττώθῃ, ὅταν ἡ ἀγάπη δὲν ἠϋξήσεν, ὅλα ὁμοῦ δὲν εἶναι λοιπὸν τὸ οὐδὲν, καὶ μεταχειρίζομαι τὴν ἡπιωτέραν λέξιν· θὰ ἦτο εὐκολὸν νὰ εἴπωμεν, μὴ ἐξερχόμενοι τῶν ὁρίων τῆς ἀληθείας: ὅλα ὁμοῦ εἶναι χειρότερα τοῦ μηδενός.

Ἡ θρησκεία εἶναι ἐν μόνον πρᾶγμα, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι τὸ πᾶν· εἶναι τὸ πᾶν, ἐνῶ δὲν εἶναι τίποτε ἰδιαιτέρως. Ὅπως μ' ἐννοήσῃτε καλῶς, δὲν θὰ φοβηθῶ ν' ἀναφέρω ἐνταῦθα λεπτομερείας θκριβεῖς καὶ ἴσως γνωστάς τοῖς πᾶσιν. Παντοῦ ἀπαντᾷτε τὴν θρησκείαν· τὴν εὐρίσκετε εἰς τὸ τελωνεῖον Κράτους τινός, ἢ εἰς τὴν ἐπιστάσιν τοῦ διακυλίου φόρου πόλεως τινός, οὐχὶ ἵνα σᾶς εἴπῃ ἂν τὸ ἀπαγορευτικὸν σύστημα εἶναι καλὸν ἢ κακόν: τοῦτο ἀνῆκει εἰς τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν· ἀλλ' ὅπως σᾶς ἐνθυμίσῃ ὅτι ἡ λαθρεμπορία εἶναι κλοπὴ διπλομένη διὰ τοῦ ψεύδους. Εὐρίσκετε τὴν θρησκείαν ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ τραπέζιτου, οὐχὶ ἵνα σᾶς ὑποδείξῃ τὰς ἐπωφελεῖς κερδοσκοπίας, ἀλλ' ἵνα σᾶς ἐνθυμίσῃ ὅτι ὑπάρχουσι κερδοσκοπίαὶ ὁμοιάζουσαι πολὺ τὸ παιγνίδιον, καὶ ὅτι ἡ ἐργασία καὶ ἡ οἰκονομία εἶναι τὰ μόνα πρὸς πλουτισμὸν ἐντιμα μέσα. Θὰ εὐρήτῃτε τὴν θρησκείαν ἐν τῇ πολιτικῇ, οὐχὶ ἵνα σᾶς διαγράψῃ τὸ δεῖνα κυβερνητικὸν εἶδος, καὶ σᾶς διαφωτίσῃ ἂν συμφέρῃ ἡ κατάργησις, ἢ ἡ διατήρησις συντάγματός τινος: τοῦτο εἶναι ἀλλότριον αὐτῆς· ἀλλ' ἵνα σᾶς ἐρωτήσῃ ἂν, ὅ,τι καλεῖτε εὐστάθειαν, δὲν ἦναι ἴσως τύφλωσις τῶν παθῶν σας: ἂν, ὅ,τι ὀνομάζετε πραότητα, δὲν εἶναι δειλία· ἂν, ἀντὶ νὰ ἦσθε σταθεροί, ὅπως

ἀντιμάχησθε τὴν ἀδικίαν, καὶ πρόθυμοι νὰ ἐγκαταλείψητε τὰ συμφέροντά σας, θυσιάζετε εὐκόλως τὴν δικαιοσύνην καὶ τραχύνεσθε κατὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν συμφερόντων σας. Ἡ θρησκεία εἶναι τὸ πᾶν, ἐνῷ δὲν εἶναι τίποτε ἰδιαιτέρως, ὡς ὁ ἥλιος διαχέει παντοῦ τὴν λάμψιν του, ἐνῷ οὐδὲν ἀντικείμενον ἀντανακλῶν τὸ φῶς του εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιον φῶς.

Ἄλλ' ἄς ἐννοώμεθα καλῶς: δὲν λέγω (Θεὸς φυλάξοι!) ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὁμιλῶμεν πάντοτε περὶ θρησκειᾶς· λέγω ὅτι πρέπει νὰ ὁμιλῶμεν περὶ παντός πράγματος θρησκευτικῶς. Δὲν ἀπαιτεῖται νὰ πράττωμεν πάντοτε ἔργα εὐσεβῆ, ὅπερ ἀδύνατον, ἀλλὰ νὰ διατρέχωμεν εὐσεβῶς ὁλόκληρον τὸν κύκλον τῆς ὑπάρξεως. Ἡ θρησκεία πρέπει νὰ ᾔηται τὸ κέντρον τῆς ζωῆς, ὁ ἐσωτερικὸς ἥλιος, πάντοτε παρῶν, διότι ἡ θρησκεία ἐμφαίνεται ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ καθήκοντος, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ᾔηται τὸ ἐλαττήριον ὅλης τῆς ζωῆς. Ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι ὅλον τὸ Εὐαγγέλιον· ἀλλὰ τὸ Εὐαγγέλιον ὁλόκληρον ἄλλον σκοπὸν δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἠθικὴν τάξιν· ὡς ἐκ τῆς παραβάσεως τῆς ἠθικῆς τάξεως ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς κατῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς. «Ἡ ἄφεσις «τῶν ἁμαρτιῶν, ἡ ἀπόσβεσις τοῦ χρέους μας, ἡ ὠρισμένη «βουλὴ νὰ μεταχειρισθῇ τὸν ἁμαρτωλὸν ὡς ἁθῶν, ἡ συγ- «χώρησις, ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἐπισφραγισθεῖσα καὶ ἐγγυηθεῖσα διὰ «τῆς μεγίστης θυσίας, ὅλα ταῦτα διαφέρουσι τῆς παλιγγε- «σίης· ἀλλ' ἀδύνατον νὰ σωθῶμεν διὰ χάριτος, ἥτις δὲν μᾶς «μεταβάλλει. Οὐδεὶς ἀντιλέγει. Δὲν εἶναι βεβαίως χριστιανοὶ «οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ αἰώνιος εὐδαιμονία δύναται νὰ ᾔηται ὁ «κλῆρος ἐκείνων τῶν πλασμάτων, τῶν ὁποίων ἡ καρδίᾳ ἀπε- «χωρίσθη ἀπὸ τὸν Θεόν· καὶ οἱ ἄλλοι ἠθικολόγοι (ἂν συγχω-

«ρῶσι νὰ τοὺς ὀνομάσω οὕτω) ὁ ἀπηρνοῦντο τὰς ἀρχάς των, «καὶ ὁ τὰς ἀπηρνοῦντο ὠρεάν, ὑποθέτοντες ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι δυνατὴ παρὰ τῷ Θεῷ, εὐδαιμονία μὴ οὕσα ἐν- «ταυτῷ κατὰ Θεόν.

Τοιοιουτρόπως ἐκφράζεται ὁ Βινέτος. * Ἡ θρησκεία εἶναι λοιπὸν τὸ πᾶν, διότι ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῆς ἐμφανείᾳ συνίσταται ἐν τῇ ἀσκήσει τοῦ καθήκοντος. Διττὴ εἶναι ἡ ἠθικὴ ἡ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἐπεθύμουν νὰ ἐκφέρω ἐνταῦθα αὐθαίρετον κατὰτάξιν, καὶ νὰ σταθμίσω, δι' ἀνοήτου λογικῆς, γεγονότα εἰς ἄκρον περιπεπλεγμένα. Ἀλλὰ προκειμένου περὶ ἠθικῆς, ἥτις, ἐπανερχόμενη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς, σύνοιδεν ἐαυτῇ, ἠθικῆς δυναμένης νὰ ἐγκολπωθῇ ὁλόκληρον τὴν ὑπαρξιν, τότε εἶναι διττὴ: ἡ τοῦ ἐγωϊσμοῦ, καὶ ἡ τῆς αὐταπαρνήσεως. Ὁ ἄνθρωπος συναισθάνεται τόσῳ τὴν ἀξίαν τῆς φύσεώς του, ὥστε δὲν ὑποχωρεῖ εἰς ἄλλον εἰμὴ εἰς τὸν Δημιουργόν του· προσέχει, μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀφοσιούται εἰς τὸν Θεόν, ἵνα ἀνευρεθῇ ἐν τῷ Θεῷ. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ πᾶν ἐκείνου, ὅστις ἐνόησε τὸ Εὐαγγέλιον, εἶναι ἡ ἐνότης καὶ ἡ μόνη δυνατὴ ἐνότης τῆς ζωῆς. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐνέργεια ἐν τῇ πράξει, καὶ ἡ ὑπομονὴ ἐν τῇ δούλῃ: εἶναι ἡ παρηγορία ἐν τῇ λύπῃ, καὶ ἡ μετριοπάθεια ἐν τῇ χαρᾷ· εἶναι ἡ ἐνότης. Χρειάζεται, ἄρα, νὰ σᾶς εἶπω ὅτι εἶναι ἡ εὐημερία; Τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἡ μεμερισμένη καρδία εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἀθλιότητος ἡμῶν; Ἄν δὲν ἐννοῇτε τὰ οὐράνια, ἐννοήσατε τοὐλάχιστον τὰ ἐπίγεια. Δὲν ἀπηντήσατε ποτὲ ἄνθρωπον, τοῦ ὁποίου ἄλλοι μὲν ζηλεύουσι τὰς περιστάσεις, τὴν ὑγείαν, τὴν περιουσίαν, τὴν εὐπραγίαν, αὐτὸς δὲ ἀηδιάζει

* Etudes évangéliques.

ἀθεράπευτον ἀηδίαν ; Διατί ; Διότι λείπει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐκείνον ὁ σκοπὸς, τὸ διάφορον· διότι αἱ ἡμέραι του παρέρχονται, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ἀνευ δεσμοῦ συνέχοντες αὐτάς· διότι ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ἡδονῶν του, ἡ ἡδονὴ ἀμβλύνεται καὶ τελευτᾷ ἐν τῷ κόρῳ. Πιστεύσατε ὅτι, οὐ μόνον οἱ ἄθλιοι, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἴσως καὶ αὐτοὶ οἱ εὐδαίμονες τοῦ κόσμου αἰσθάνονται τὸ βάρος τῆς ζωῆς, καὶ δύνανται νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν ποιητικὴν ταύτην θρηνηδίαν :

Καὶ ὅμως εἶν' ἐπάναρχες νὰ ζήσωμεν ἐπὶ τῆς γῆς —

Ἐξεγερόμενοι πρῶτ', ὑπνοῦντες τὸ ἑσπέρας,

Καὶ ἀενάως σύροντες, ἀπὸ αὐγῆς μέχρις αὐγῆς,

Αὐτὸ τ' ἀναγεννώμενον φορτίον τῆς ἡμέρας. *

Ἄλλ' ὅμως ὅτε διὰ τῆς διανοίας αἰονόητε διάφορον εἰς τὰς ἐκ τῆς ζωῆς βεβαρυμένας τάτας ψυχάς. Ἡ καρδιά τοῦ νέου τούτου ἐκυριεύθη ὑπὸ ῥωμαντικοῦ πάθους. Ὁ τέλειος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐπεδόθη εἰς ὠφέλιμον ἔργον· ἄλλος κατέχεται ὑπὸ ζωηρᾶς καὶ σταθερᾶς κλίσεως πρὸς τὴν τέχνην, ἢ τὴν ἐπιστήμην· ἄλλος πάλιν ἐταράχθη ἀπλῶς ἐκ τινος τῶν μεγάλων ἐκείνων πολιτικῶν κλονισμῶν, οἵτινες τοσοῦτω συγκινοῦσιν, ὥστε καθίστανται διηνεκῆς ἡμῶν μέριμνα. Παντοτεινὸς ἤδη λογισμὸς τοὺς κυριεύει μόλις ἐξυπνήσωσι, καὶ δὲν τοὺς παραιτεῖ εἰμὴ ὁπόταν ἀποκαιμηθῶσι πάλιν... ἰδοὺ ἐσώθησαν ἐκ τῆς ἀκηδίας.

Ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπόκεινται εἰς τὸν

* Cependant il faut vivre encore,
Dormir, s'éveiller tour à tour,
Et traîner d'aurore en aurore
Ce fardeau renaissant du jour.

Lamartine.

ἀνεμον τῆς ἀστασίας. Προσκολλώμεθα εἰς προσφιλές τι ἀντικείμενον, ὁ θάνατος τὸ ἀφαρπάζει. Ἐπιχειροῦμεν μετὰ ζήλου καλὸν τι ἔργον, ἡ κακεντρέχεια τὸ ἀνατρέπει, ἡ χάνεται ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἐλλείψεων. Ἀποσιούμεθα εἰς τὴν πατρίδα... μία καὶ μόνη ὑπάρχει ἀίδιος πόλις: ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· ἐν καὶ μόνον διάφορον δύναται νὰ ὑπολειφθῇ μεθ' ὅλα τὰ ἄλλα, ἐν μέσῳ τῶν κυματισμῶν τῆς ζωῆς: τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· ἐν καὶ μόνον ὃν δὲν δύναται ποτὲ νὰ μᾶς ἀφαιρεθῇ: τὸ Αἰώνιον. Δι' αὐτὸ τοῦτο πρέπει νὰ ζῶμεν. Ἐννοεῖτε ὅτι ἡ ζωὴ τότε εἶναι μία καὶ εὐδαίμων; Ἠκούσατε τί εἶπεν ὁ Ῥακίνας περὶ τῶν βασάνων τῆς μεμερισμένης καρδίας; Ἀκούσατε αὐτὸν καὶ σήμερον τί λέγει, περὶ τῶν εὐχαριστήσεων ψυχῆς εἰρηνευούσης ἐν τῇ θείᾳ ἀγάπῃ:

Καρδίας, ἥτις σὲ φιλεῖ,
Τίς τὴν εἰρήνην δύναται, Θεέ μου! νὰ ταράξῃ;
Τὸ ἅγιόν σου θέλημα αὐτὴ ζητεῖ νὰ πράξῃ —
Καὶ ἑαυτὴν παραμελεῖ.
Ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν οὐρανῷ ὑπάρχει εὐτυχία —
Πλὴν ἡ εἰρήν' ἡ ἡσυχος, ἣν χαίρει ἡ καρδία,
Ἥτις, Θεέ μου! σὲ φιλεῖ; *

Σ. Μ. Τὴν μετάφρασιν τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ στίχων, ὀφείλω εἰς τὸν ποιητικὸν κάλαμον τοῦ ἀξιολύμου συμπατριώτου καὶ καλοκαὶθέου φίλου μου Κ. Α. Πήλληκα, πρὸς ὃν ἀποδίδω καὶ δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστήσεις μου.

* D'un cœur qui t'aime,
Mon Dieu, qui peut troubler la paix ?
Il cherche en tout ta volonté suprême
Et ne se cherche jamais.
Sur la terre, dans le ciel même,
Est-il d'autre bonheur que la tranquille paix
D'un cœur qui t'aime ?

Chœurs d'Athalie.

Αὕτη βεβαίως εἶναι, Κύριοι, αὐτόθι εἶναι ἢ ἀνάπαυσις· ἡ αἰώνιος ζωή· νὰ θέλωμεν ὅ,τι ὁ Θεὸς θέλει. Ἡ αἰώνιος ζωὴ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς εἶναι ὅ,τι θὰ ᾤναι, καὶ θὰ ᾤναι ὅ,τι εἶναι· τῶρα μὲν εἰς τὰ σκότῃ τῆς πίστεως, καὶ πέραν τοῦ παραπετάσματος ἐν τῇ διαυγαίᾳ τῆς ὁράσεως.

Ἰδοὺ ἡ θρησκεία. Καὶ ἂν τὴν παραδέχησθε, ἐπαγγέλλετε μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τὴν αἰώνιον ζωὴν. Κηρύξατε λοιπὸν αὐτήν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ· ἀσπασθήτε αὐτήν ὡς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, ὅστις δὲν ἔσπειρε μόνον τὸν λόγον, ἀλλ' ἐπότισε τὸν σπόρον διὰ τοῦ ἰδρωτός τῆς ζωῆς του, καὶ τοῦ αἵματος τοῦ θανάτου του. Πορευθέντες τελέσατε τὴν βουλὴν τῆς καθολικῆς ἀγάπης· ὑπάγετε ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ μολυσμοῦ καὶ φέρετε τὴν ἀγνότητα· ὑπάγετε ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ φέρετε τὴν ἀγάπην· ὑπάγετε ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ταλαιπωρίας καὶ φέρετε τὴν εὐδαιμονίαν. Τὸ πρόγραμμα δὲν εἶναι ὥραϊον; ζωὴ δὲ πλήρης ἐκ τῆς ιδέας ταύτης δὲν γνωρίζει πλέον τὸ κενὸν, οὔτε τὴν ἀκηδίαν. Θὰ εἶπητε ἴσως ὅτι ἔχετε χρεῖαν πίστεως; Καὶ ἐγὼ ἐπίσης ἔχω χρεῖαν πίστεως καὶ οὐδεὶς λόγος μὲ συγκινεῖ περισσότερο, ὅσον ὁ τοῦ ἀνθρώπου ἐκεῖνου, ὡς λέγει τὸ κείμενον τῆς Γραφῆς, ὅστις, γονυπετήσας ἐνώπιον τοῦ Σωτῆρος, ἔλεγε μετὰ δακρύων· «Πιστεύω, Κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ.» * Καὶ ὁ Κύριος τὸν ἐβοήθησεν. Στερεῖσθε πίστεως! Ἀλλὰ δὲν πιστεύετε τοῦλάχιστον κατὰ τι; δὲν πιστεύετε ὅτι ἡ ἀγνότης εἶναι προτιμότερα τοῦ μολυσμοῦ; ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι προτιμότερα τοῦ ἐγωϊσμοῦ; ὅτι ἡ εἰρήνη εἶναι προτιμότερα τῆς ἀπελπισίας τῶν θλίψεών μας, ἢ τῆς μελαγχολίας τῶν ἡδονῶν μας; πράξτετε λοιπὸν καθὼς πιστεύετε. Ἀποφεύ-

* Εὐαγ. κατὰ Μάρκον κ. θ'.

γετε τὴν ἄφρονα ἐκείνην εὐσέβειαν, ἣτις διασκεδάζεται καὶ ἐξατμίζεται, παραφερομένη διὰ τῶν ἰδίων τῆς ἐκδηλώσεων, καὶ, ἐν τῇ θέσει τῆς πηγῆς τῶν ἀεννάων ὑδάτων, ἀφίνουσα μετ' οὐ πολὺ διερρήγμενας δεξαμενάς, αἵτινες δὲν περιέχουσιν ὕδωρ. Ἄλλ' ἀποφεύγετε ἐπίσης τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην δειλίαν, ἣτις συνέχει τὴν ἐν ἡμῖν ὑπάρχουσαν ἀλήθειαν. Νὰ ᾔσθῃ ὅ,τι εἶσθε, οὔτε περισσότερον, οὔτε ὀλιγώτερον ἄλλ' ὅ,τι εἶσθε διὰ τῆς θείας χάριτος, κατὰ τὴν πίστιν καὶ τὴν εὐσέβειαν, νὰ ᾔσθῃ ἐλευθέρως, θαρρόαλώς, καὶ παρρησίᾳ ὄλων. Ἰδοὺ ἡ θρησκεία, καὶ ἰδοὺ τώρα τὸ πρόβλημα, τὸ ὅποσον κρύπτει εἰς τοὺς κόλπους τῆς.

Ἐγεννήθημεν διὰ τὴν αἰωνιότητα, ἀλλ' ἐτέθημεν ἐν τῷ χρόνῳ. Εἷς καὶ μόνος λόγος συγκεφαλαιῶ ὅλον τὸν προορισμὸν μας: ὑπακοή πρὸς Ἐκεῖνον, ὅστις μᾶς ἀγαπᾷ. Τώρα δέ, μᾶς ζητεῖ ν' ἀποδεικνύωμεν ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ὑπακοήν μας ταύτην, δηλαδὴ νὰ ἐκπληρώωμεν τὸ θέλημά του εἰς τὰς σχέσεις μας μετὰ τῶν πραγμάτων τοῦ βίου, καὶ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, σχέσεις αἵτινες συνιστῶσι τὰ καθήκοντά μας. Ἐνταῦθα εἶναι τὸ πρόβλημα. Ἐν γένει, πᾶν ἀντικείμενον τῶν καθηκόντων μας δίνεται, τῶνόντι, νὰ ᾔνῃ δι' ἡμᾶς ἀντικείμενον πειρασμοῦ, διότι τὸ κακὸν εἶναι ἐν τῇ καρδίᾳ μας. Ὅταν μᾶς προτείνωσι νὰ ὑπάγωμεν εἰς προϋπάντησιν τοῦ κακοῦ ἵνα τὸ πολεμήσωμεν, συνεχῶς, ἀλλοίμονον! (καὶ ὁμιλῶ περὶ αὐτῶν μάλιστα ἐκείνων, οἵτινες γνωρίζουσι τὴν πηγὴν τῆς δυνάμεως) συνεχῶς ἐξερχόμεθα ἡμεῖς πληγωμένοι ἐκ τῆς πάλης. Προστούτοις, δὲν διακινδυνεύομεν μόνον νὰ νικηθῶμεν παρὰ τοῦ κακοῦ, τὸ ὅποσον ἔχομεν ἐντολὴν νὰ νικήσωμεν, ἀλλ' ἐκτιθέμεθα νὰ εὕρωμεν εἰς τὰ καλὰ καὶ ὀρθὰ, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ εὐσεβεῖ

ἔργα, μέγαλιν τινὰ σκόπελον: τὸν διησκηδασμὸν τοῦ πνεύματος. Τὰ ἔργα, ὁμιλῶ δὲ περὶ τῶν ἀμέσων θρησκευτικῶν ἔργων, τῶν ἀμέσως φιλανθρώπων, τὰ ἔργα, ἅτινα ἔπρεπε νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς θείας πηγῆς, ἀποχωρίζονται αὐτῆς, καὶ καθίστανται ἀντικείμενον ὅλως ἀνθρωπίνου συμφέροντος. Μεριμνῶσι περὶ τινος καλῆς πράξεως, πορεύονται εἰς τινὰ ἀγαθοεργὸν συνέλευσιν, μὲ τὸ ἴδιον αἶσθημα, τὸ ὅποιον ἔχουσιν ἐν τῇ θεατρικῇ παραστάσει, ἢ ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου πολιτικῆς συνέλευσεως. Δύσκολον νὰ ζῇ τις ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ νὰ ἐμμένῃ διηνεκῶς ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Θεοῦ· δύσκολον νὰ διατρέχῃ τὸ στάδιον τοῦ χρόνου, καὶ νὰ μὴ γάνῃ ποτὲ τὸ αἶσθημα τῆς αἰωνιότητος. Ἰδοὺ τὸ πρόβλημα.

Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὑπάρχουσι δύο ἐκ διαμέτρου ἐναντία διέξοδοι. Οἱ μὲν, μετὰ τινος προσπάθειας, παραιτοῦνται ἐπιδιώκοντες ἰδεώδεις, τὸ ὅποιον τοὺς ἀποθαρρύνει. Ἀρχίζουν νὰ ζῶσιν ἀμεριμνοῦντες περὶ τῆς αὔριον· ἀλλ' ὅχι ὥς ὁ πιστὸς μισθωτὸς ἐργάτης, ὅστις ἐκπεραίονει τὸ ἔργον του. Ῥαθυμοῦσιν, ἀποπλανῶνται ἐντὸς τῶν προγμάτων, διασκηδάζουσιν, οὐδ' ὅλως ἀποβλέποντες ἐπέκεινα τοῦ ὀρίζοντος τῆς ζωῆς. Ἀπαρνοῦνται, δηλαδὴ, ὅλαις δυνάμεσι, τὴν αἰώνιον ζωὴν. Ἡ δευτέρα διέξοδος εἶναι νὰ παραιτήσῃ τις τὸν κόσμον, νὰ κλεισθῇ ἐν τινι μοναστηρίῳ, ἢ μονήρῃς ἐν τῇ κατοικίᾳ του ν' ἀριερώσῃ ὅλον τὸν καιρὸν του εἰς τὴν ἀσκήσιν τῶν ἀγίων ἔργων, εἰς τὴν θεοσέβειαν, καὶ εἰς τὴν προσευχὴν, μακρὰν τῶν συνήθων σχέσεων τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τῶν πειρασμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐμπίπτει. Προσπαθεῖ οὕτω ν' ἀρχίσῃ, ὅσῳ τὸ δυνατόν, ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὴν ζωὴν τῆς αἰωνιότητος. Τοιοῦτοτρόπως πράττουσι ψυχαί τινες. Ἄν ὁ Θεὸς τὰς ἐκά-

λεσεν εἰς τοῦτο, ἂν ὁ Θεὸς τὰς ἐνισχύη, τί ἔχομεν ἡμεῖς νὰ εἴπωμεν; Ἐπειτα, Κύριοι, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οἱ ἐρημίται οὗτοι ἐξήσκησαν ἐνίοτε ἐπὶ τοῦ κόσμου τὴν δραστη-
κωτέραν ἐπιρρόην. Ὁ Πασχάλ, φυσικὸς καὶ εὐγενὴς, δὲν θὰ ἔγραφεν ἀναμφιβόλως τὸ βιβλίον τῶν Σκέψεων, καὶ δὲν εὐηργέτησεν ὀλίγον τὸ ἀνθρώπινον γένος ὁ μοναχὸς ἐκεῖνος ὁ συγγράψας διὰ τὰ μοναστήρια τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος τὸ ἐγχειρίδιον τόσων εὐσεβῶν ψυχῶν, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν Μίμησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.*

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὁ κανὼν. Ὁ κανὼν εἶναι ἡ ζωὴ, ὁ ἀγὼν τῆς ζωῆς. Πῶς λοιπὸν νὰ ζήσωμεν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐμμέ-
νοντες πάντοτε εἰς τὸ αἶσθημα τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ; Ἀνα-
νεοῦντες τὴν ἄσκησιν τῆς προσευχῆς καὶ τῆς θεοσεβείας, τὰς ἀεννάους ταύτας πηγὰς τῆς ἐνεργείας, θέλομεν καταστήσει
ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνεργητικωτέραν τὴν εἰς τὰ θεῖα προ-
σῆλωσίν μας, καὶ τὴν ἐνέργειαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον
προσηλωμένην εἰς αὐτά: τοιαύτην ὁδὸν πρέπει ἀναμφιβόλως
νὰ βαδίσωμεν. Ἡ ὁδὸς αὕτη δὲν εἶναι τόσῳ δύσκολος, ὅσῳ
δύναται τις νὰ νομίσῃ. «Δὲν χρειάζεται πολὺς καιρὸς ἵν' ἀγα-
«πῶμεν τὸν Θεόν, ἵνα ἐπανερχώμεθα ἐνώπιόν του, ἵν' ἀναι-
«νώμεθα πρὸς αὐτόν, ἵνα τῷ παριστῶμεν ὅ,τι πράττομεν καὶ
«ὅ,τι ὑποφέρομεν ἰδοῦ, ἡ ἀληθὴς βασιλεία τοῦ Θεοῦ
«ἐν τῷ ἡμῶν ἐστὶ, καὶ οὐδὲν δύναται νὰ τὴν διαταράξῃ.
«Ὅταν ἡ διόχυσις τῶν αἰσθήσεων καὶ ἡ ζωηρότης τῆς φαν-
«τασίας ἐμποδίζωσι τὴν γαλήνην καὶ εὐαίσθητον κατάνυξιν
«τῆς ψυχῆς, πρέπει τοῦλάχιστον νὰ καθησυχάζωμεν διὰ τῆς

* Σ. M. Imitation de Jésus Christ, συγγραφείσα ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Ἀκέμπη (Thomas Akempis).

«εὐθύτητος τῆς θελήσεως· τότε ἡ ἐπιθυμία τῆς θείας ταύτης
«προσηλώσεως εἶναι ἀποχρώσα προσήλωσις· πρέπει νὰ ἐπι-
«στρέφωμεν εἰς τὸν Θεόν, καὶ νὰ πράττωμεν, μὲ ὁρὸν νοῦν,
«πᾶν ὅ,τι κελεύει νὰ πράττωμεν.»

Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι τοῦ Φενελῶνος. * Ὁ Φενελὼν δίδει
ἀφορμὴν εἰς τὴν ὁποίαν σᾶς ὑπέβαλον παρατήρησιν. Ἐλη-
σμόνησεν ἐνίοτε παραπολὺ ὅτι δὲν δυνάμεθα ν' ἀντιτάξωμεν
τὸν Θεὸν εἰς τὸ πλᾶσμα, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πατήρ μας, οὐδὲ
πρέπει ν' ἀντιτάξωμεν τὴν ἀγιότητα εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, διότι,
ἐν τῇ βουλῇ Ἐκείνου, ὅστις εἶναι ἀγάπη, ἡ ἀγιότης καὶ ἡ εὐ-
δαιμονία δὲν εἶναι εἰμὴ δύο ὀνόματα τοῦ αὐτοῦ πράγματος,
Ἄλλ' ὁ Φενελὼν, ἐκτὸς μόνον τούτου, εἶναι εἷς τῶν μεγάλων
διδασκάλων τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Ἡ ζωὴ πρέπει νὰ διατρέφεται εἰς τὴν πηγὴν τῆς· πρέπει
ν' ἀρύηται διηγεκῶς καὶ νὰ ζητῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸ αἶσθημα
τῆς αἰωνιότητος, τὸ ὅποιον εἶναι κίνδυνος μήπως ἐξαλειφθῇ,
ὡς ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς ὑπάρξεως. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ πι-
στεύωμεν εἰς τὴν πραγματικὴν παρουσίαν καὶ ἐνέργειαν τοῦ
Θεοῦ ἐν ἡμῖν· τούτου δὲ στερούμεθα. Ἀκούσατε τοὺς εὐγενεῖς
λόγους συγγραφέως τινος τῶν ἡμερῶν μας:

«Πιστεύετε εἰς τὴν ἀμοιβαίαν διαδυτικὴν δύναμιν τῶν πνευ-
«μάτων; πιστεύετε ὅτι, ἀνεξαρτήτως τοῦ λόγου καὶ τῆς φωνῆς,
«ἀνεξαρτήτως τῶν ἀποστάσεων, ἐκ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον
«τοῦ κόσμου, τὰ πνεύματα ἔχουσιν ἐπιβροῇ τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου
«καὶ συναισθάνονται; Πιστεύετε, ὡς λέγει ὁ Φενελὼν, ὅτι ἐφά-
«πτονται (se touchent) οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ Θεῷ; Πιστεύετε
«ὅτι ἰδέα τις, ἢ συγκίνησις, ἢ ἔρως, ἢ ὁρμὴ δύναται νὰ σᾶς

* De la présence de Dieu.

«γεννηθῇ, διὰ τινος μυστηριώδους ἐπιβρόχης τῆς καρδίας καὶ τοῦ
 «πνεύματος τῶν ἄλλων; Ἡ μᾶλλον δὲν γνωρίζετε ὅτι πᾶσα
 «φυγὴ ζῇ διηνεκῶς ἐκ τῆς κινήσεως τῶν ἄλλων ψυχῶν, καὶ
 «ἀγωνίζεται, ἀνθίσταται, συναινεῖ, συμφωνεῖ αἰωνίως μετ' αὐ-
 «τῶν; Δὲν γνωρίζετε ὅτι ἡ φυγὴ δύναται νὰ αἰσθανθῇ ἐν ἑαυτῇ
 «ἄλλην ψυχὴν, ἥτις τὴν ἐγγίζει; Ἄν δὲν γνωρίζητε ταῦτα,
 «ἀγνοεῖτε τὰ καθημερινὰ ἐγκόσμια πράγματα πῶς θὰ ἐννοή-
 «σητε λοιπὸν τὰ οὐράνια; Ἄν τὰ γνωρίζητε, ἂν πιστεύητε
 «εἰς τὴν συγχωινωσίαν ταύτην μεταξὺ ψυχῶν, καὶ μεταξὺ
 «πνευμάτων δημιουργηθέντων, κατὰ μεῖζονα λόγον πρέπει νὰ
 «τὸ πιστεύσητε μεταξὺ Θεοῦ καὶ ὑμῶν. Ναί! ὑπάρχει παρ'
 «ὑμῖν, ἐν ὑμῖν, βαθύτερον ἅψ' ὅσον οὐδὲν δημιουργηθὲν πνεῦ-
 «μα δύναται νὰ εἰσδύσῃ, καὶ οὐδ' ὑμεῖς οἱ ἴδιοι δύνασθε νὰ
 «εἰσδύσῃτε, ὑπάρχει ὁ Θεός, ἡ ἐπιβρόχή του, καὶ ἡ παρουσία
 «του διακεχυμένη ἐν τῇ ψυχῇ σας, ἀπὸ τοῦ μυχοῦ αὐτῆς μέ-
 «χρι τῶν ἀνωτέρων δυνάμεων τῆς καὶ ἐπέκεινα· καὶ δὲν εἶναι
 «μόνον θεία καὶ ἄπειρος δύναμις, ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ὁποίας κα-
 «ταδύεσθε, εἶναι πνεῦμα φωτίζον τὸ ἐδικόν σας, εἶναι καρδία
 «στηρίζουσα τὴν ἐδικήν σας.»

«Ναί, ὑπάρχει τις ἐν σοὶ, ἐκτὸς σοῦ τοῦ ἰδίου. Δὲν εἶσαι
 «μόνος. Αὐτός, ἄράγε, ἡ ἐγὼ ὁμιλῶ ἐν ἐμοὶ, ἔλεγεν ὁ Ἅγιος
 «Αὐγουστῖνος. Ὑπάρχει τις, λέγω, ἐν σοὶ, τὴν στιγμὴν ταύ-
 «την, ὅστις σ' ἐπιβλέπει καὶ σὲ ἀγαπᾷ. Σὺ ὀλίγον τὸ αἰσθά-
 «νεσαι, ὀλίγον τὸ πιστεύεις, διότι ὅλη σου ἡ φυγὴ εἶναι ἀλ-
 «λοῦ, βεβυθισμένη καὶ παραφερομένη εἰς ἄλλας ἡδονάς, εἰς
 «ἄλλους στοχασμούς, εἰς ἄλλας ἐγωϊστικὰς ὁρέξεις, εἰς ἄλ-
 «λους ἔρωτας. Κατασίγησον αὐτὰ καὶ θὰ αἰσθανθῇς μετ' οὗ

«πολὺ τὴν παρουσίαν καὶ τὸ ἐπαγωγὸν Ἐκείνου, ὅστις πρὸ πολλοῦ σέ ὠμίλει, σ' ἐπέβλεπε καὶ σέ ἠγάπα. »*

Ὁ Θεὸς, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἰδοὺ αἱ πηγαὶ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Ἀλλὰ τὸ Εὐαγγέλιον, δι' οὗ ὁ Θεὸς μᾶς ἐμφαίνεται, καὶ ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ μᾶς ἐπαγγέλλεται, τὸ Εὐαγγέλιον διατηρεῖται ἐν τῷ κόσμῳ δι' ἐξωτερικῶν θεσμῶν καὶ ἡ μ' ἐκατηγορεῖτε ἴσως ὡς ἐνδιατρίβοντα περὶ τ' ἀφηρημένα, ἂν, περαίνων τὸν λόγον, δὲν ἐθεώρουν καὶ τὴν φάσιν ταύτην τοῦ ἀντικειμένου μου.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς κατέστη ἡ ἀφετηρία τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας. Εἰς τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων, αἱ ἐκκλησίαι ἐβλάστησαν ὡς ὁ σπόρος. Συνήχθησαν οἱ περιοδευταὶ οὗτοι τῆς αἰωνιότητος, ἵνα συνδιαλεχθῶσι περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Διδασκάλου καὶ περὶ τῆς χαρᾶς τῆς πατρίδος. Συνῆλθον ἵνα συλλέξωσι τὰ ἅγια ἀρχεῖα τῶν ἐλπίδων των, καὶ ἐπιτηρῶσι τὴν πολυτίμον ταύτην παρακαταθήκην. Καὶ καθεὶς ἐξ ἡμῶν, Κύριοι, παρέλαβεν ἐκ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὴν ἰδιαιτέραν φάσιν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐθεωρήθη κατὰ πρῶτον. Ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ κοινωνία διεξῶνται: εὐρίσκομεν ἐν αὐτῇ ἐκκλησίας εἰς πάλιν μὲ ἀλλας ἐκκλησίας. Τοῦτο εἶναι ἄρα ἀδιάφορον; λέγω, ἀδιάφορον, ὡς πρὸς τὸ ἐπαγγολοῦν ἡμᾶς ἀντικείμενον. Ἡ σύστασις ἐκκλησίας τινός, ἡ λατρεία της, ἡ ἐνέργεια, τὴν ὁποίαν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν ψυχῶν, ὁ κανὼν τῆς πίστεώς της, ὅλα ὁμοῦ εἶναι ἄνευ ἀποτελέσματος, ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς εὐτερείας, καὶ ἐπομένως ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐν ἡμῖν; Τίς ἤθελε τολμήσει νὰ τὸ εἴπῃ; Ὑπάρχουσι λοιπὸν ἐνταῦθα ζητήματα, δευτερεύοντα ἀναμ-

* De la connaissance de Dieu, par le père Gratry.

φιβόλως, ἀλλὰ πραγματικά. Ἴδου ἐνώπιόν μας ἀντικείμενα θρησκευτικῆς ἔριδος· καὶ εἰς τὸ μέρος τῆς Εὐρώπης ἐνθα κοινοῦμεν, ἰδου ἐνώπιόν μας ἔριδες, χωρίζουσαι τοὺς καθολικοὺς ἐκ τῶν διαμαρτυρουμένων, ἀπὸ τοῦ κλονισμοῦ ὅστις διέδρῃξε, κατὰ τὸν δέκατον ἑκτον αἰῶνα, τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως. Τὰ ζητήματα ταῦτα εἶναι σοβαρά, διακαῆ, ἐν μέσῳ ἡμῶν. Μὴ ἀνησυχεῖτε· δὲν ἐπεμβαίνω εἰς αὐτά. Θὰ σὰς εἴπω ἀμέσως διατί. Συγχωρήσατέ με κατὰ πρῶτον νὰ θεωρήσω ἕξωθεν, οὕτως εἰπεῖν, τὰ ζητήματα ταῦτα, τῶν ὁποίων ὠφελον νὰ σημειώσω τὴν θέσιν, καὶ νὰ ρίψω ἐπ' αὐτῶν τὸ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου μου ἐξαστράπτον φῶς.

Τί εἶναι λοιπὸν ἡ χριστιανικὴ ἔρις; Συζητήσις μεταξὺ δύο ἀνθρώπων, ὁμολογούντων ἀμφοτέρων ὅτι πιστεύουσιν εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ ὅτι εἶναι πολῖται τῆς αἰωνίου ζωῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀποβλέπουσιν. Ποῦς λοιπὸν ὁ τρόπος τῆς συζητήσεώς των; Ἡ διεξαγωγὴ αὐτῆς κατὰ τὸν βασιλικὸν ἐκεῖνον νόμον: «Ἡ ἀλήθεια ἐν τῇ ἀγάπῃ.» Ἡ ἀλήθεια: ἡ ἀποτρέπουσα ἡμᾶς οὐ μόνον νὰ φέρωμεν εἰς μαρτυρίαν ψευδὲς γεγονὸς, ἀλλὰ νὰ νοθεύωμεν ἀληθινὸν γεγονὸς, διὰ τῆς ἐρμηνείας τὴν ὁποίαν τῷ δίδομεν· οὐ μόνον νὰ μὴ ἀποδίδωμεν εἰς τὸν ἀντίπαλον ὑποθετικούς λόγους, ἀλλ' οὔτε νὰ ἐκβιάζωμεν τοὺς λόγους του, ἀποσπῶντες ὅτι τοὺς περιστοιχεῖ καὶ τοὺς ἐπεξηγεῖ ἡ ἀλήθεια, ἥτις οὐ μόνον δὲν ὑποχωρεῖ ἐνώπιον τοῦ ἐκουσίου ψεύδους, ἀλλὰ φρονίμως ἀποφεύγει ἐκούσια σφάλματα. — Ἡ ἀγάπη: οὐχὶ ἡ ἀγάπη ἡ καθιστῶσα ἀηδῇ τὴν ἐννοίαν διὰ μελιβρύτων καὶ μειλιχίων λόγων, ἀλλ' ἡ ἀγάπη ἡ σεβομένη τὸν ἀντίπαλον, καὶ μὴ ἀνεχόμενη νὰ ὑποπτεύσῃ δωρεὰν τοὺς σκοποὺς του· ἡ ἀγάπη, ἥτις, ὅποτεν πληγωθῇ ἐν τῇ πάλημὲ

φαρμακερόν τι βέλος, αποποιεῖται νὰ τὸ σηκώσῃ ἐκ τοῦ εὐδάρ-
φους, ἢ νὰ τὸ ἐκβάλῃ ἐκ τῆς πληγῆς ἵνα τὸ ρίψῃ καὶ αὐτὴ
πάλιν. Οὕτω πρέπει νὰ διεξάγῃται ἡ συζήτησις, διὰ μόνον
τὸν λόγον ὅτι εἶναι συζήτησις χριστιανικὴ· δυνατόν δὲ νὰ λά-
βωσι χώραν τοιούτου εἶδους συζητήσεως καὶ πᾶσα λογομαχία
δὲν εἶναι, ἐξ ἀνάγκης, ἡ ἐπάρκτος ἐκείνη λογομαχία, ἥτις, ἐπὶ
προφάσει τῶν οὐρανίων, ἀνοίγει τὸν καταρρέακτον τῶν ὀλεθρι-
ωτέρων παθῶν τῆς γῆς. Δὲν καταδικάζω τὴν καλὴν ἀμφισβή-
τησιν. Εἶναι νόμιμος καὶ ἐνίοτε ἀναγκαίαι· δυνατόν μάλιστα ν'
ἀποβῇ ἀπαραίτητον καθήκον. Καὶ ὅμως, ὅσω τὸ κατ' ἐμὲ, καὶ
εἰς τὰς σημερινὰς περιστάσεις, δὲν θὰ ἐπέμβω. Προτοῦ νὰ σᾶς
εἴπω τοὺς λόγους μου, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς κοινοποιήσω
τὰς ἐντυπώσεις μου, θέλω δὲ νὰ ἐννοήσῃτε ὅτι εἶναι σχεδὸν
ἀδύνατον νὰ πραγματευθῇ τις σοβαρῶς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην,
χωρὶς νὰ περιουτολογήσῃ ἐν μέρει, χωρὶς νὰ ἐκθέσῃ εἰς τὸ
ἀκρατήριόν του κανὲν ἀπόκρυφον τῆς ζωῆς του. Ἀκούσατε:

Γεννηθεὶς εἰς πόλιν, καταδεδικασμένην τρόπον τινά, ὡς
ἐξ αὐτῆς τῆς θέσεώς της, εἰς τὰς δογματολογικὰς ἑριδας, αἵ-
τινες χωρίζουσι τοὺς διαμαρτυρουμένους ἐκ τῶν καθολικῶν,
διεφυλάχθην, ἕνεκα περιστάσεων τὰς ὁποίας θεωρῶ ὡς εὐερ-
γέτημα, ἐκ τῆς παραφορᾶς τῶν ἀγώνων καὶ ἐκ τῆς ζήσεως
τῶν συζητήσεων τούτων. Ἄνθρωπός τις, τὸν ὁποῖον εἶμαι βέ-
βαιος πολλοὶ μεταξὺ ὑμῶν ἐνθυμοῦνται, καὶ τὸν ὁποῖον ὁ Θε-
ὸς μ' ἔδωκε πατέρα, μοι ἐνέπνευσεν ἐκ παιδικῆς ἡλικίας τὴν
ιδέαν, ὅτι ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ καθήκοντος, εἶναι πάντοτε προ-
τιμότερον νὰ προσκολλώμεθα εἰς ὅ,τι ἐνόνει, ἢ εἰς ὅ,τι χωρί-
ζει. Μὲ ἀνέθρεψεν ἐν τῇ ἑξεί νὰ δέχωμαι παρὰ τοῦ τυχόντος,
μὴ παρατηρῶν τὸ σχῆμα, καὶ ἐκ παντὸς βιβλίου, μὴ προσέ-

χων εἰς τὸ περικάλυμμα, ὅ,τι εἶναι ἀγχλὸν, ἀγνὸν, ὑψηλὸν, καὶ ὅλα τὰ ἡγικισμένα ἔχνη τοῦ ζωοποιῦ πνεύματος τοῦ Εὐ-αγγελίου. Αὗται ἦσαν αἱ πρῶταί μου ἐντυπώσεις. Ἀκολουθῶς, ἀνατραφεῖς ἐν τινι λουθηρανικῇ ἐκκλησίᾳ, δὲν ἐβράδυνα ν' ἀ-ναγνώρισω, εἰς ἄλλας χριστιανικὰς κοινότητας, προδήλους καρ-ποὺς χριστιανικῆς ζωῆς, οἵτινες μοὶ ἀπέδειξαν ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπιφέρεται ἄνωθεν τῶν χωρίζοντων ἡμᾶς φραγμῶν Ἄφ' ἑτέρου ἐγὼ, ὅστις δὲν εἶμαι καθολικὸς, ἀδυνατῶ νὰ λη-σμονήσω ὅτι ὀφείλω εἰς χριστιανούς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας πολλὰ λόγια, ἅτινα μ' ἐνίσχυσαν, πολλὰ παραδείγματα εὐσε-βείας, ἅτινα εἰσέτι μὲ οἰκοδομοῦσιν. Ἐγὼ, ὅστις δὲν εἶμαι κα-θολικὸς, ἀδυνατῶ νὰ λησμονήσω ὅτι ἐν Φρισβούργῳ τῆς Ἑλβετίας, καὶ ἐν τῷ κελλίῳ φραγκισκανοῦ τινος μοναχοῦ * ἔλαβον τινὰς τῶν σπουδαιότερων καὶ ὠφελιμωτέρων ἐντυπώ-σεων τῆς ζωῆς μου· ὅτι ἤκουσα τινὰς τῶν εὐγενεστέρων λό-γων, τοὺς ὁποίους ἐπρόφερε ποτὲ ἐνώπιόν μου ἀνθρώπινος γλῶσσα· ὅτι εἶδον λίαν ἐναργῶς ἐξαστράπτοντα, εἰς τὸ πρόσω-πον τοῦ γέροντος, τὰ ἱερὰ σημεῖα τοῦ ἀθανάτου προορισμοῦ μας. Δὲν λησμονεῖ τις τοιαύτας ἀναμνήσεις· ἀγαπᾷ νὰ τὰς λέγῃ, καὶ ἂν τὰς ἐλησμόνει· ὅλ' ἀσπασθάνετο ἐνοχλὴν ἀχαρι-στίας πρὸς τὸν Θεόν. Ἀκούσατε προσέτι:

Ὅπόταν ἀναπολῶ εἰς τὴν μνήμην μου τὰς ἡμέρας ἐκεί-νας, τὰς ὀδυνηρὰς ἐκείνας ἡμέρας, καθ' ἃς αἰσθανόμεθα τὴν πίστιν ταλαντευομένην ἐν τῇ ψυχῇ μας, ὅπου φαίνεται ὅτι ὁ φάρος μέλλει νὰ σβεσθῇ, καὶ κάθε φῶς ἀμαυροῦται εἰς τὰ σκότη, εὐρίσκω μίαν.... Ἦτο λαμπρὰ αὐγὴ τῆς ἀνοίξεως, πρὸ εἴκοσι πέντε ἐτῶν. Συνέλαβον τὴν ὀλεθρίαν ιδέαν νὰ ἐκ-

* Le Père Girard.

βάλω ἐκ τοῦ κονιορτοῦ μιᾶς βιβλιοθήκης τὸν πεπαλαιωμένον φάκελλον θεολογικῆς τινος ἐριδος, καὶ νὰ τὸν ἀναγνώσω ἐνώπιον τῆς φύσεως. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ θεάματος, ὅπερ παρίστατο εἰς τὰ βλέμματά μου, καὶ τῶν διαλογισμῶν, οἵτινες διήρχοντο τοῦ νοός μου, ἦτο πικρὰ ἀντίφασις. Καὶ ἤρχισα νὰ ἐρωτῶ ἑμαυτὸν μὲ ἀδερμονίαν, ἂν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον προσεκάλει τόσῳ πικροῦς καὶ ἀγοραίους λόγους, ταιαύτας μικροπρεπεῖς ἐνταυτῷ καὶ ἐμπαθεῖς λογομαχίας, ἡδύνατο τῶνόν τι νὰ ᾔῃαι ἔργον τοῦ μεγάλου ἐκείνου Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ τῆς φύσεως, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ἐνώπιόν μου, εἰς ὅλην αὐτῆς τὴν λαμπρότητα, γαλήνην καὶ μεγαλοπρέπειαν. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι μέγα ὡς ἡ φύσις· ὁ ἔρως τοῦ Θεοῦ εἶναι γαληνωτέρος, αἰθριώτερος, τῆς λαμπροτέρας αὐγῆς τῆς ἀνοίξεως· καὶ τὰ ἐπιφοβα μυστήρια, ἐν οἷς ἐμφαίνεται, εἶναι μόνον ἡ σκιὰ ἢ ῥιπτομένη παρὰ τοῦ ἀμαρτήματος ἐπὶ ἔργου καθαροῦ φωτός καὶ ἀγάπης. Ἀλλ' ὑπάρχουσι βιβλία λεγόμενα θρησκευτικὰ, τὰ ὁποῖα κατὰ τινὰς διαθέσεις τοῦ πνεύματος, καὶ κατὰ τινὰς στιγμὰς τῆς ζωῆς πληγνόνουσι βαθέως τὴν ψυχὴν. Δὲν ἀγαπῶ τὴν θρησκευτικὴν ἔριδα· τώρα γνωρίζετε διατί.

Αὗται εἶναι προσωπικαὶ ἐντυπώσεις· τὰς ἐξέθεσα ἵνα ἐνοήσητε καλῶς τοὺς μυχούς τῆς διανοίας μου, καὶ ἴσως, κατὰ τινὰς μεταξὺ ὑμῶν, ἵνα μετρίξω τὸ ἄδικον αὐτῶν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους, αἱ ὁρέξεις μας δὲν εἶναι ὁ κανὼν τῆς ζωῆς μας. Εἶναι καιρὸς νὰ σᾶς εἴπω τοὺς ἰσχυροὺς μου λόγους, ὅπως σκερθῇτε ὅτι οἰαδήποτε εἶναι τὰ δίκαια τῆς δογματικῆς ἐριδος, ἔχομεν εἰς τὰς ἡμέρας μας ἔργα μᾶλλον κατεπεύγοντα νὰ ἐκπληρώσωμεν.

Ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ διδασκαλία τις, καλουμένη χριστιανικὴ διδασκαλία, ἀκριβῶς ὠρισμένης χρονολογίας, ἔχουσα τὰ ἐπίσημα αὐτῆς ἑγγράφα, καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἱστορίαν. Ἐρωτῶσιν ἐνίοτε, διατί αἱ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου συζητήσεις εἶναι ζωηρότεραι καὶ ἐκτενέστεραι ἄλλων συζητήσεων τῆς αὐτῆς φύσεως, εἰς τὰς ὁποίας ἐνδιατρίβουσιν οἱ ἄνθρωποι· διατί εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον σύμφωνοι περὶ τῆς ἐννοίας τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, ἢ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Δυνάμεθα νὰ φέρωμεν διαφόρους λόγους ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου. Ἰδοὺ ὅποιοι μοὶ ἐντυποῦνται τὴν ὥραν ταύτην. Δι' αἰῶνας, ἔπρεπε νὰ ἦναί τις χριστιανός, ἐπὶ ποινῇ ἐξορίας, φυλακῆς ἢ πυρᾶς. Βραδύτερον, ὅπου ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐσεβάσθη τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, ἡ κοινὴ γνώμη ἐξηκολούθει νὰ καταθλίβῃ σφοδρῶς τὰς συνειδήσεις. Ἐννοεῖται, ἐκ τούτου, ὅτι χάριν σπουδαίων συμφερόντων, ἡ λεπτότης τοῦ πνεύματος ἐμυχανᾶτο νὰ παραστήσῃ τὰς ὀλιγώτερον θρησκευτικὰς ἐννοίας ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀφοῦ ὁ χριστιανισμὸς ἐπεβάλλετο διὰ τῆς βίας τῶν κυβερνήσεων, ἢ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς κοινῆς γνώμης. Παρατηρῶ προστούτοις ὅτι, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἕξεως, καὶ ἐκτὸς τῆς πραγματικῆς πίστεως, καθιερώθη, παρὰ τῶν πλειόνων, πλήρης ταυτότης μεταξὺ τῆς ιδέας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ιδέας τῆς ἀληθείας. Πολλοὶ ἐπομένως προσπαθοῦσι νὰ πείσωσιν ἑαυτοὺς, καλῇ τῇ πίστει, ὅτι ἔμεινον ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅποτε μάλιστα ὑπερεπιθήσαν πάντας τοὺς φραγμούς του. Οὐδεὶς φαντάζεται νὰ κηρυχθῇ μαθητὴς τοῦ Φουβριέρου, ἂν χλευάζῃ τὸν κοινωνισμὸν· οὐδεὶς συλλογίζεται ὅτι εἶναι μαθητὴς τοῦ Ὀββη, ἂν πιστεύῃ εἰς τὸ

ὁρθὸν καὶ τὸ δίκαιον· δὲν προσποιεῖται τις τὸν βολταιρικόν, ἂν πιστεύῃ τὴν ἀποκάλυψιν· ἀλλὰ, λέγεται τις χριστιανὸς καὶ νομίζει ὅτι εἶναι, μὲ τοιαύτας ιδιότητας, ὥστε, ἂν ἐπρόκειτο περὶ παντὸς ἄλλου ἢ τοῦ χριστιανισμοῦ, θὰ προσεχάλει τὸ μείδιμα εἰς τὰ χεῖλη τοῦ ἱστορικοῦ τῶν ἰδεῶν, καὶ αὐτοῦ προσέτι τοῦ ὀλιγώτερον προσεκτικοῦ. Αἱ αἰτίαι αὗται τῆς ἀλ-
λοιώσεως τῆς θρησκευτικῆς ἐννοίας ὁσημέραι ἐκλείπουσιν. Εἴμεθα ἐλεύθεροι· ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, χάριτι θεῆς, χαίρομεθα ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν συνειδήσεως. Ὡς πρὸς τὴν ἰσχὺν τῆς κοινῆς γνώμης, ἡ ἄρνησις τοῦ Εὐαγγελίου δὲν συνεπάγει τοῦ λοιποῦ οὐδέναν στιγματισμὸν εἰς ση-
μαντικὴν μερίδα τῆς νεωτέρας κοινωνίας. Ἐνώπιον τοῦ μεγάλου χειμάρρου τῶν συγχρόνων συγγραμμάτων, καὶ τῶν θρησκευτικῶν τάσεων τῶν κυριωτέρων ὁργάνων τῆς δημοσιότητος, δικαιούμεθα νὰ εἰπώμεν· ἡγγικεν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν, τηρουμένης μόνον τῆς εὐαγγελιοσύνης, δύναται τις ἀκινδύνως ν' ἀποσκιρτήσῃ τῶν εὐαγγελικῶν παραδόσεων. Οὐδεὶς ὑπο-
χρεοῦται νὰ ἐπιδεικνύεται ὡς χριστιανός. Ἐκτὸς τινων ἰδιαι-
τέρων περιστάσεων, οὐδόλως ἐμποδίζεται ἡ ἔρευνα καὶ ἐπικύ-
ρωσις τῶν ἰδεῶν, αἵτινες μακρὰν ἀπέχουσι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εἴμεθα λοιπὸν εἰς καλὴν θέσιν, ἵνα ἐξακριβώσωμεν, ἄνευ οὐδε-
μιᾶς προκαταλήψεως, ὁποῖος ὁ χριστιανισμός.

Ὁ χριστιανισμὸς βεβαίως τὴν πραγματικότητα τοῦ Θεοῦ, προορίζοντος τὰ πλάσματά του διὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν· τὴν ἀμαρτίαν τοῦ πλάσματος, ἣτις χωρίζει αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ του· τὴν χάριν τῆς ἀπολυτρώσεως, ἣτις τὸ ἐπανάγει πρὸς αὐτόν, ὅταν ἡ χάρις αὕτη παραδέχεται. Τοιαῦται αἱ βάσεις τοῦ Εὐαγγελίου, τόσῳ εὐκλοὶ ν' ἀναγνωσθῶσιν εἰς τ' ἀρχι-

καὶ ἔγγραφα καὶ εἰς τὴν γενικὴν παράδοσιν, καθὼς καὶ αἱ βάσεις τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος, ἢ τῆς θρησκείας τοῦ Βράχμα, αἵτινες ἀνεγνωρίσθησαν καὶ ἐξηκριβώθησαν ἀδιστακτως παρὰ τῶν ἱστορικῶν. Ἀλλὰ ποῖος διασώζει τὰς οὐσιώδεις ταύτας ἀληθείας, τὸ θεμέλιον τῆς χριστιανικῆς πίστεως;

Χριστιανοὶ καθολικοὶ, σεῖς λέγετε ὅτι ἡ ἐκκλησία σας τὰς διασώζει, καὶ λέγετε ἀλήθειαν, διότι τ' ἄρθρα ταῦτα εἶναι γεγραμμένα εἰς τὰ σύμβολα ὑμῶν, καὶ ὅλων τῶν μεγάλων χριστιανικῶν κοινοτήτων.

Χριστιανοὶ διαμαρτυρούμενοι, σεῖς λέγετε ὅτι εἶναι ἡ Γραφή, καὶ λέγετε ἀλήθειαν διότι ἂν τὸ Εὐαγγέλιον δὲν ᾗναι ἐν τῇ Νέᾳ Διαθήκῃ δὲν εἶναι οὐδαμοῦ.

Χριστιανοὶ, χωρὶς νὰ προσέχητε εἰς ὅ,τι σᾶς χωρίζει, χρεωστεῖτε νὰ μαρτυρῆτε ὅτι αἱ ἀλήθειαι αὗται διατηροῦνται διὰ τῆς αἰωνίου θελήσεως καὶ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις δὲν συγχωρεῖ νὰ ἐκλείψωσιν ἐκ τῆς γῆς.

Ὅταν αἱ βάσεις αὗται σαλεύωνται, πλέον τοῦ συνήθους, δὲν πρέπει, πρὸ παντός ἄλλου, νὰ ὑποστηριχθῶσιν; Τὸ καθήκον τῶν μελῶν ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι νὰ συνενωθῶσιν ὑπὲρ κοινοῦ ἀγῶνος; Καί, πιστεύσατε, δὲν ἦλλον ἐνταῦθα νὰ σᾶς ὁμιλήσω περὶ φαντασιοκοπιῶν, ὀνειροπολῶν συγχώνευσίν τινα, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ θρησκευτικῇ κοινωνίᾳ, μεταξὺ καθολικῶν καὶ διαμαρτυρουμένων. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐνότης τῆς χριστιανωσύνης δὲν δύναται νὰ ᾗναι εἰμὴ ἀντικείμενον πίστεως, ἐξ ἐκείνων ἅτινα ἐλπίζομεν παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα. Δὲν ἤξεύρω ἂν δύναται τις νὰ διακρίνῃ εἰς τὸν ὀρίζοντα τὸ ἐλάχιστον προμήνυμα τοῦ μεγάλου τούτου συμβεβηκότος. Τὰ πάντα δυνατὰ τῷ Θεῷ· ἰδοὺ τί δύναται ὁ ἄνθρωπος. Προκειμένου περὶ

ἀγῶνος, ὅπου ἀναμιγνύονται αἱ κοινὰ αὐτῶν πεποιθήσεις, οἱ χριστιανοὶ, ἄνευ θυσίας τῶν πεποιθήσεών των, ἄνευ ματαίων συμβιβασμῶν, καὶ, ἂν μὲ συγχωρῇτε τὴν μεταφοράν, φυλάττοντες ἕκαστος τὴν στολήν του καὶ τὴν σημαίαν του, οἱ χριστιανοὶ δύνανται νὰ συμμαχήσωσι δι' ὅ,τι ἐνδιαφέρει ἅπαντας ἐξίσου. Θὰ εἴπητε ὅτι θυσιάζονται οὕτω τὰ δίκαια τῆς ἀληθείας; Θυσιάζονται τὰ δίκαια τῆς ἀληθείας! Ἀλλὰ, τίς σᾶς εἶπεν ὅτι αἱ συζητήσεις σας καὶ αἱ ἐριδές σας εἶναι τὸ καλλίτερον μέσον πρὸς ἀπόκτησιν καὶ ὑπεράσπισιν τῆς ἀληθείας; Ἀναμφιβόλως, ὅποταν ἀντιτάσσωσιν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν συλλογισμόν, πρέπει ν' ἀπαντῶμεν διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ συλλογισμοῦ. Ὅταν θέλωσι νὰ ἐγείρωσι τεῖχος μεταξὺ τῶν ψυχῶν καὶ τοῦ Θεοῦ, ἐν ὀνόματι τῆς διανοίας, πρέπει ἀφύκτως νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν διάνοιαν, ἵνα κατεδαφίσωμεν τὸ τεῖχος τοῦτο. Ἀλλ' ἐν τῷ κόλπῳ τῆς πίστεως, ἂν ὁμολογήσωμεν τὴν πίστιν ταύτην διὰ τῶν λόγων μας καὶ ἰδίως διὰ τῆς ζωῆς μας, τοῦτο εἶναι πρὸ παντὸς ἄλλου τὸ καλλίτερον, τὸ ἰσχυρότερον μέσον τοῦ προσηλυτισμοῦ· ἂν εἴπωμεν ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς εἰρήνης δυνατόν νὰ προαγγείλῃ τὸ πνεῦμα τοῦ φωτός, θὰ εἴπωμεν τάχα ἐναντίον τι εἰς τὸ Εὐαγγέλιον.

Ὁ ἀγὼν, κατὰ τῆς κοινῆς πίστεως ὅλων τῶν χριστιανῶν, εἶναι ζωηρὸς καὶ ἰσχυρὸς περὶ ἡμῶν τὸ μέγεθός του αὐξάνει ὁσημέραι οὕτως, ὥστε ἐκφοβίζει τοὺς παρατηροῦντας τὴν ἀνάπτυξίν του. Ἀρνοῦνται τὸν Θεόν, ἀρνοῦνται τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ἀρνοῦνται τὴν αἰώνιον ζωὴν. Ὁ ἀγὼν ἤρχισεν ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου, μετὰ τὴν ἰδεολογικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις ἤθελε νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἄνευ Θεοῦ, ἀνατραίνεται

παχυλός τις ὕλισμός, ὅστις θέλει νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα διὰ τῆς φύσεως ἄνευ τοῦ πνεύματος. Ὁ ἀγὼν εἶναι προφανὴς εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου σοφοί, ἱστορικοί, συνώμωσαν, φαίνεται, ὅπως κλονίσωσι τὰς βάσεις πάσης θρησκευτικῆς πίστεως. Ἦκούσατε ἤδη ἐν μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, τὸν Κ. Βαρθελεμῆ Σαιντιλαῖρον, διακηρύττοντα ὅτι ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας, τῆς μεταφυσικῆς προσπαθοῦσιν εἰς Παρισίους, ἐν μέσῳ τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος, καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ νεωτερισμοῦ, νὰ φέρωσι πάλιν εἰς τὸ μέσον τὰς ἐλευθέρους δοξασίας τοῦ Βούδδα. Ἡδυνάμην προσέτι νὰ σᾶς ἀναφέρω τὸν Κ. Σαισσέτον, καθηγητὴν τῆς Σορβόννης, ἀλαλάζοντα, ἐπ' ἀληθείας, διὰ τοῦ ὁποίου ἐσχάτως ἐδημοσίευσε βιβλίον, * καὶ διακηρύττοντα ὅτι ὅλα τὰ μεγάλα ρεῖθρα τῆς διανοίας, τὰ κυμαινόμενα περὶ αὐτὸν, φέρουσιν, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξαιρέσεως, εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ ζῶντος καὶ προσωπικοῦ Θεοῦ. Καὶ αἱ δοξασίαι αὗται δὲν ἐκτίθενται ἐν τῷ σκότει· ἐπιδεικνύονται διὰ τῶν κοινοτέρων περιοδικῶν συγγραμμάτων τῆς Εὐρώπης, ἄνευ ἐνδοιασμοῦ τῶν συντακτῶν, καὶ λίαν συνεχῶς ἄνευ σκανδάλου ἐκ μέρους τῶν συνδρομητῶν, δικαιώματι τῆς ἐλευθερίας. Προσέξατε ὅμως, διότι δὲν ἐλευσιλογῶ (Θεὸς φυλάξοι!) τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ τὰς ιδέας τὰς ὁποίας ἐκδηλοῖ ἢ ἐλευθερία, καὶ τὰς ὁποίας εἶναι ἴσως καλόν, εἶναι ἴσως ὠφέλιμον νὰ ἐκδηλοῖ, ὅταν κατὰ δυστυχίαν αἱ ιδέαι αὗται ὑπάρχουσιν.

Ἐκτὸς τούτου, ἐνῷ τὸ Εὐαγγέλιον προσβάλλεται ἔξωθεν, ἐν μέσῳ αὐτῆς τῆς χριστιανωσύνης, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ὕλικήν τῆς λέξεως ταύτης σημασίαν, προσβάλλεται ἴσως πλέ-

* Essai de philosophie religieuse.

ον ἐπικινδύνως. Ἐν τῇ σοφῇ Γερμανίᾳ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιβρόχην της, βλέπομεν ἐκκλησιαστικούς, ὑπερασπίζοντας ἐναντίον ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν, τί; ἐκκλησιαστικόν τι σύμβολον; Τοῦτο θὰ ἦτο σύνηθες. Τὴν ἐννοίαν τῶν θείων ἀποκαλύψεων; Καὶ τοῦτο προσέτι σύνηθες. Τί λοιπόν; Βλέπομεν ἐκκλησιαστικούς καταντήσαντας νὰ ὑπερασπίζωνται, κατ' ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν, τὴν πραγματικότητα αὐτὴν τῶν θείων ἀποκαλύψεων, τὴν πραγματικότητα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἱστορικοῦ τούτου θεμελίου ὅλου τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, περὶ ἧς ὁ Ἅγιος Παῦλος μᾶς λέγει: «Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαίᾳ ἡ πίστις ὑμῶν ἔτι ἔστέ ἐν ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν.»

Ἀνάγκη νὰ τὰ εἰπώμεν ὅλα; Βλέπομεν ἐκκλησιαστικούς καταντήσαντας νὰ ὑπερασπίζωνται ἐναντίον ἐκκλησιαστικῶν τὴν προσωπικὴν ἡμῶν ἀθανασίαν, τὴν ἑνδοξὸν ταύτην ἐλπίδα τῶν πιστῶν ὅλων τῶν αἰώνων. Καὶ μὴ νομίσητε ὅτι ἐξάγω ἐκ τοῦ κονιορτοῦ τῶν σχολείων λησμονηθὲν γεγονὸς, ἵνα τὸ διασύρω εἰς τὸ φῶς, μὲ ἀδέξιον ἀπερὶσκεψίαν. Ὅχι, τὰ γεγονότα ταῦτα παρουσιάζονται ἐν τῇ πλήρει μεσημβρίᾳ τῆς δημοσιότητος. Ἴδου ποῦ εὐρισκόμεθα!

Εἰς τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων, αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι ἀντὶ νὰ παρατείνωσι τὰς ἐριδας τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, ἢ καὶ ὀλιγώτερον σημαντικὰς, ἔχουσι πῶς κάλλιον ν' ἀσχοληθῶσιν. Ἀντὶ νὰ διακηρύττωσι χάριν τέρψεως, οὕτως εἰπεῖν, καὶ καθεκάστην ἐπιπλέον, τὸ χάσμα ὅπερ τὰς χωρίζει, ἔχουσί τι καλλίτερον νὰ πράξωσιν. Ὅσω τὸ κατ' ἐμὲ, εὐτυχὲς νὰ εἴπω κατ' ἐμαυτὸν, ὅτι τὸ καλλίτερον ἐπὶ τέλους θὰ ἦτο νὰ μαρτυρῇ τις εἰρηνικῶς τὴν πίστιν του, καὶ νὰ μὴ ἀντι-

λέγῃ εἰς οὐδένα. Ἄλλ' ἂν πρέπη νὰ κατέλθω εἰς τὸ στάδιον τῶν ἀνθρωπίνων δοξασιῶν, αἰσθάνομαι μᾶλλον κατεπεῖγον ν' ἀναιρέσω τὸν ἀρνούμενον τὸν Θεόν μου, ἢ ν' ἀμφισβητήσω μετὰ τοῦ λατρεύοντος αὐτόν. Αἰσθάνομαι μᾶλλον κατεπεῖγον ν' ἀναιρέσω τὸν ἀρνούμενον τὸν Λυτρωτὴν μου, ἢ νὰ ὑποστηρίξω καλῶς ὅλας τὰς διαφωνίας μου μετὰ τοῦ ἀναθέτοντος τὴν ἐλπίδα του εἰς τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Θεοανθρώπου. Καὶ αὕτη ἐπίσης εἶναι ἕρις, ἀλλ' ἕρις σπουδαία, καὶ νομίζω μάλιστα ἀναγκασία. Ἰδοὺ, Κύριοι, ὁ ἀγὼν, ὁ καλὸς ἀγὼν, τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν ν' ἀγωνιζώμεθα. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ὑμετέρων πεποιθήσεων, σᾶς προσκαλῶ νὰ καταταχθῇτε μετὰ τῶν προμάχων αὐτοῦ. Ἡ διδασκαλία τῆς μηδενώσεως διαδίδεται ἐν τῷ κόσμῳ· ἔχει τὰ κοινεῖά της, τὰς ἐφημερίδας της, τὰς ἐταιρείας τοῦ προσηλυτισμοῦ της. Εἶναι ἡ φωνὴ τῶν φιληθόνων, οἵτινες θέλουσι νὰ χαρῶσι τὴν ζωὴν καὶ ψάλλουσι: Τίς οἶδε ἂν θὰ ἤμεθα αὔριον; Εἶναι ἡ φωνὴ τῶν δειλοκαρδιῶν λέγουσα: Ἐκρούσαμεν καὶ οὐδεὶς ἤνοιξεν· ὁ οὐρανὸς εἶναι κενός, ἢ ὁ Θεὸς εἶναι κωφός. Εἶναι ἡ φωνὴ τῶν πεπαιδευμένων, οἵτινες, ἀφοῦ ἐξήλειψαν πᾶσαν ἐλπίδα ἐκ τῆς καρδίας μας, διακηρύττονται ὡς οἱ μόνοι νοήμονες καὶ κατ' ἐξοχὴν σοφοί. Παράδοξος συναυλία, ὅπου ἡ ἄφρων φωνὴ τῶν ὀργίων, ἡ θρηνηθὶα τῆς μελαγχολίας, καὶ τὸ χαμόγελον τῆς εὐχαριστήσεως συνεννοῦνται ἐν τῷ γοερῷ τούτῳ ῥήματι: «Οὐδεμία ἀπομένει ἐλπίς μετὰ θάνατον» καὶ ἐπιθυμοῦσι νὰ ἐπιγράψωσιν, ἐπὶ τῆς θύρας τῆς ζωῆς, τὰ τρομερὰ ἐκεῖνα λόγια, ἅτινα ὁ Δάντης ἔθεσεν ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ Ἄδου: Σεῖς οἱ εἰσέρχόμενοι ἀποβάλετε πᾶσαν ἐλπίδα (*Lasciate ogni speranza voi che entrate*).

Πρέπει, Κύριοι, ὅσοι δὲν ἀπέβαλον πᾶσαν ἐλπίδα, πρέπει ὁ πτωχὸς καὶ ὁ πλούσιος, ὁ ἀμαθὴς καὶ ὁ πεπαιδευμένος, ὁ συναντήσας τὸν Ἀναστάντα ἐν τῇ ὁδύνῃ καὶ παρὰ τῷ θανάτῳ, ὁ συναντήσας τὸν Σωτῆρα ἐν τῇ μετανοίᾳ, ὁ κατιδὼν ἐν τῇ μελέτῃ τὸ φῶς τοῦ αἰωνίου Λόγου ἐξαστράπτον εἰς τὰ βλέμματά του, πρέπει ἅπαντες οἱ πιστεύοντες ἔτι εἰς τὸν Θεόν, εἰς τὴν ψυχὴν, εἰς τὸ καθῆκον, εἰς τὴν ἀγιότητα, εἰς τὸ ἀθάνατον μέλλον, νὰ συναχθῶσι, νὰ συνενωθῶσι, καὶ ἐνώπιον τοῦ λόγου τῆς μηδενώσεως, ὅστις διαδίδεται ὁσημέραι ἐπὶ τῆς γῆς, νὰ κηρύξωσιν ἐντόνως : THN AIONION ZΩHN.

ΤΕΛΟΣ.

ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΤΟΥ Κ. ΡΕΝΑΝΟΣ ΕΠΙΓΡΑΦΟΜΕΝΟΥ:

Βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ,

ὑπὸ τὴν εἰδικὴν ἐποψὴν τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ βάσεων.

Κύριοι!

Ερχομαι νὰ σᾶς ὁμιλήσω, τὴν ὥραν ταύτην, περὶ συγγραφέως γνωστοῦ καὶ περὶ βιβλίου πολυθρυλλήτου τὴν σήμερον ἡμέραν. Τοῦτο πράττω μὴ ἐξερχόμενος τῶν ὁρίων τοῦ γενικοῦ προγράμματος τῶν παραδόσεων τούτων. Δὲν θὰ εἰσέλθωμεν ἐν τῷ πεδίῳ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων· δὲν θ' ἀναζητήσωμεν, ὑπὸ κριτικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔψιν, ἂν ὁ Κ. Ρενὰν ἐρμηνεύη καλῶς τὰ καίμενα ἂν συμπαραβάλλῃ αὐτὰ μὲ ὁρθὴν κρίσιν, ἂν ἐξάγῃ συμπεράσματα ἄξια παραδοχῆς. Προτίθεμαι μόνον νὰ διευκρινήσω ὁποῖα ἢ περὶ Θεοῦ ἰδέα ἐν τῷ τελευταίῳ πονήματι τοῦ ῥηθέντος συγγραφέως. Ὑπαινίττεται, ἐν εἶδει εἰσαγωγῆς, ὅτι αἱ ἀληθῶς θρησκευτικαὶ ψυχαὶ θὰ εὐχαριστηθῶσιν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ σύγγραμμά του. Ἐγὼ ἄλλως φρονῶ. Πιστεύω ὅτι ὅσοι εὐσεβεῖς εὐχαριστηθῶσιν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ταύτην ἐπέστησαν ὀλίγον τὴν προσοχὴν, ἢ τὴν διάνοιαν αὐτῶν. Τὸ σύγγραμ-

μα μὲ φαίνεται, ἀπεναντίας, ἄθρησκον, κατὰ τὴν γενικωτέραν καὶ βαθυτέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως ταύτης, τηρουμένης τῆς ἀξίας, ἣν ἀποδίδει ἡ καθολικὴ σχεδὸν χρῆσις εἰς τὸν ὅρον: θρησκεία. Ἡ ἄρνησις τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ τὴν κορωνίδα αὐτοῦ. Ἡ ἄρνησις αὕτη ὑποχρύπτεται εἰς τὰς ἀρχάς του, ἐκφαίνεται ἀριδῆλως εἰς τὰς συνεπείας του, καὶ ἀνατρέπει, ἐν παρόδῳ, τὰ οὐσιωδέστερα θεμέλια τῆς ἠθικῆς. Τοιαῦται αἱ θέσεις μου. Εἶναι ἀπόλυτοι· τὸ ἴναγνωρίζω φαίνονται τούλαχιστον παράδοξοι εἰς πολλοὺς ἐξ ὑμῶν· δὲν τὸ ἀγνοῶ. Διατυπωθεῖσαι οὕτω, ἀπαρχῆς, προφυλάττουσιν ἀπὸ παντὸς ἀπροσδοκίτου. Ἄν ἡ ἔκφρασις τοῦ στοχασμοῦ μου φαίνεται εἰς ὑμᾶς παράτολμος, θὰ παρακολουθήσητε τὰς ἀναπτύξεις μου μὲ αὐστηράν πρυσοχὴν, καὶ δὲν θ' ἄρκεσθῆτε εἰς μέτρια ἐπιχειρήματα· αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν διάθεσιν σᾶς εὖχομαι.

Θ' ἀνοίξωμεν τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Πενᾶνος, ἀλλ' ὅχι ὅπως ἀποσπάσωμεν τεμάχιά τινα, τεχνηέντως ἐκλελεγμένα, καὶ κράξωμεν εὐσεβῶς: ὁποῖον σκάνδαλον! Θὰ σπουδάσωμεν τὸ σύγγραμμα εἰς τ' ἀληθῶς θεμελιώδη αὐτοῦ χαρακτηριστικά· θὰ τὸ θεωρήσωμεν, ὅσον οἶόν τε δικαίως, ὡς ὅλας αὐτοῦ τὰς φάσεις, ἵνα κατίδωμεν τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ δύναμιν, καὶ ἐκτιμήσωμεν οὕτω τὴν οὐσιώδη φύσιν καὶ τὴν γενικὴν αὐτοῦ ἐπιβρόχην. Ἄν ἐπιτύχω, θὰ κατορθώσω πολὺ πλεόν τῆς ἐκτιμήσεως ἐνὸς βιβλίου καὶ ἐνὸς συγγραφέως· θὰ σᾶς ἐνδείξω οὕτω, κατὰ τινα ἐφαρμογὴν του, γενικὸν γεγονὸς μεγάλης σημασίας· θὰ σᾶς καταδείξω ἐνταυτῷ, δι' ἐνὸς μόνου παραδείγματος, τὰς πλείστας λυπηρὰς τάσεις τοῦ σημερινοῦ πνεύματος. Θὰ σᾶς δώσω τὴν κλεῖδα, δι' ἧς ἀνοίγονται ὅλαι σχεδὸν αἱ ὑφαί φιλοσοφικῆς τινος φιλολογίας. Ἐστω δὲ τοῦτο πρὸς

ἀπολογία μου, ἂν ἔρχωμαι νὰ ἐνδιατρίψω ἐπὶ μακρὸν εἰς σύγγραμμα, περὶ τοῦ ὁποίου δὲ τόσῳ καὶ ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον ὠμίλησαν.

Λέγω πρῶτον ὅτι ἡ ἄρνησις τοῦ Θεοῦ, δηλαδή ἀπείρου τινὸς Πνεύματος, αἰτίου τοῦ παντός, ὑποκρύπτεται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ προκειμένου συγγράμματος, καὶ δεσπόζει αὐτὰς κυριαρχικῶς. Ὅπως ἀναγνωρίσωμεν αὐτὸ, πρέπει νὰ ἐκθέσωμεν τὰ διδόμενα, ἐξ ὧν ὁρμᾶται ὁ Κ. Ῥενάν, καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν τὰ μεταχειρίζεται. Τέσσαρες πρώτισται ἀποφάνσεις ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῶν δοξασιῶν τοῦ συγγραφέως τούτου. Θὰ ἐπιθεωρήσω αὐτὰς διαδοχικῶς.

Α'. Ἡ πρόοδος εἶναι ὁ νόμος τοῦ παντός. Ἡ ἰδέα αὕτη παρουσιάζεται μετὰ πολλῆς ἀναπτύξεως ἐν τινι προσφάτῳ ἄρθρῳ τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῶν δύο Κόσμων *, ἄρθρῳ ἀμέσως συνδεομένῳ, ὡς παραρτήματι ἢ ὑπερογράφῳ, μετὸν Βίον τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ χρόνος ἀποκαλεῖται «ὁ καθολικὸς παράγων καὶ ὁ μέγας προσθέτης τοῦ αἰωνίου γίνεσθαι **». Οἱ λόγοι οὗτοι, οἵτινες ἠδύναντο νὰ ᾔναι εὐκρινέστεροι, ἐκφράζουσι τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ χρόνος συνεπάγει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παντός, ἐκδηλῶν τὴν ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων ἐνυπάρχουσαν πρόοδον, καὶ οὐδόλως χρήζει νὰ παραδεχθῶμεν αἰτίαν, διακεκριμένην τοῦ συνόλου τῶν φαινομένων. Ὁ κόσμος λοιπὸν ζῇ ἐν τῷ νόμῳ τῆς προόδου, πρὸ μυριάδων αἰώνων, καὶ μετὰ μυριάδας αἰώνων, ὑπείκων πάντοτε εἰς τὸν νόμον τῆς προόδου, «τὸ σύμπαν θὰ διαφέρῃ τῆς

* Revue des Deux mondes, τῆς 15 Ὀκτωβρίου 1863.

** Le facteur universel et le grand coefficient de l'éternel devenir. Σελ. 762.

σημερινῆς αὐτοῦ καταστάσεως, ὅσω καὶ ὁ σημερινὸς κόσμος διαφέρει τοῦ καιροῦ, καθ' ὃν δὲν ὑπῆρχον οὔτε ἡ γῆ, οὔτε ὁ ἥλιος ¹.» Τίς ὁ σκοπὸς πρὸς ὃν ἡ πρόοδος διευθύνει τὰ πράγματα; Ἡ συνειδήσις, ἥτις χαρακτηρίζει τὰ πνευματικὰ ὄντα. «Ὁ πρὸς τὴν συνειδήσιν νόμος εἶναι ὁ καθολικώτερος νόμος τοῦ κόσμου ².» καὶ παντοῦ ὑπάρχει ἡ συνειδήσις, μόνον κατὰ διαφόρους βαθμοὺς. Ὑπάρχουσι περισσότεροι ἐν τῷ φυτῷ ἢ ἐν τῷ βράχῳ, ἐν τῷ ζῳῷ ἢ ἐν τῷ φυτῷ, ἐν τῷ πνευματώδει ἢ ἐν τῷ εὐήθει ³. Σταθερωτάτην ἔχει ἐμπιστοσύνην ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ πραγματικῷ καὶ τῷ καθολικῷ τοῦ νόμου τούτου τῆς προόδου, καὶ αἱ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδες του προβαίνουνσι πολὺ μακράν ⁴. Εἰς τὰ χωρία, ὅθεν ἀρύομαι τὰς πληροφορίας ταύτας, γίνεται ἰδίως λόγος, ὑπὸ τ' ὄνομα τῆς συνειδήσεως, περὶ τῆς κυρίως λεγομένης διανοίας, περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως. Ἄλλοῦ ὅμως, ὡς θὰ ἴδωμεν ὁσονοῦπω, ὁ συγγραφεὺς υποβάλλει τόσῳ εὐκρινῶς τὴν ἠθικὴν τάξιν ὑπὸ τὸν νόμον τῆς προόδου, ὥστε θεωρεῖ τὴν μεγάλην ἀποκάλυψιν τῆς ιδέας τοῦ καθήκοντος, ὡς σχετικῶς νεώτερον φαινόμενον.

Β'. Τὸ δεύτερον διδόμενον τοῦ Κ. Πενᾶνος εἶναι ὅτι ὁ Ναζωραῖος Ἰησοῦς ἐξαιρεῖται τοῦ νόμου τῆς προόδου, καὶ μάλιστα ἐν τῇ τάξει τῆς συνειδήσεως. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι τῶντι, ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ, «ἡ ὑψηλοτέρα κορυφὴ τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου» (σελ. 449). εἶχε «τὴν ἀνωτέραν περὶ Θεοῦ συ-

¹ Σελ. 771.

² Σελ. 771.

³ Σελ. 773.

⁴ «Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, παραδείγματος χάριν, μέλλουσι νὰ ὑπερπηθίσωσι τὰ ὅρια τοῦ πλανήτου των (Σελ. 772).

νειδῶσιν, ἥτις ὑπῆρξέ ποτε ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ἀνθρωπότητος» (75)· εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς «αἰωνίου θρησκείας τῆς ἀνθρωπότητος» (332). Καὶ μὴ νομίσητε ὅτι αἰρήσεις αὗται διεσπάρησαν ἐν παρόδῳ, ἢ ὅτι δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συνήθεις ἐκφράσεις, ἄνευ μεγάλης σπουδαιότητος. Ἀπαντῶμεν ἐν τῷ συγγράμματι ἀναπτύξεις, ὡς τὴν ἐπομένην: «ἐποίησε τὸν οὐρανὸν τῶν ἀγνῶν ψυχῶν, ὅπου εὐρίσκομεν ὅ,τι ματαίως ζητῶμεν εἰς τὴν γῆν· τὴν τελείαν εὐγένειαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀπόλυτον ἀγνότητα, τὴν παντελεῖ ἁφάιρεσιν τῶν μολυσμῶν τοῦ κόσμου... Πρῶτος ἐκήρυξε τὴν βασιλείαν τοῦ πνεύματος· πρῶτος εἶπε, τοῦλάχιστον διὰ τῶν πράξεών του: Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Αὐτοῦ εἶναι ἔργον ἡ θεμελίωσις τῆς ἀληθινῆς πίστεως.» (445.) Αἱ τοιοῦτου εἶδους ἀποφάνσεις εἶναι τόσῳ πολυάριθμοι καὶ τόσῳ σαφεῖς, ὥστε εἰς τῶν πανηγυριστῶν τοῦ Κ. Πενᾶνος, καθηγητῆς τοῦ Διδασκαλείου τῆς Γαλλίας (Collège de France), ὁ Κ. Ἀβέτος, σπουδαίως ἐφοβήθη, καὶ ἐκράυγασεν εἰς τὸν συνάδελφόν του: «Πρόσεχε! προχωρεῖς παραπολύ! καὶ λέγεις τόσα, ὥστε, ἂν δὲν ἐπανώρθουν αὐτὰ οἱ φίλοι σου, οἱ ἐφημέριοι ἠδύναντο μίαν ἡμέραν νὰ σὲ φέρωσιν ὡς μαρτυρίαν εἰς τὰς διδασχάς των, καὶ νὰ στηριχθῶσιν εἰς τὸ κύρος τῶν λόγων σου, ὅπερ βεβαίως εἶναι ὅλως ἐναντίον τῶν προθέσεών σου*.»

Ὅλα τὰ κείμενα — καὶ εἶναι πολυάριθμα, χάρις εἰς τὸν κάλαμον τοῦ μέλους τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας — ἅτινα ἐξυ-

* Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ἴδῃ αὐτολεξεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ Κ. Ἀβέτου, τὴν ὁποίαν μετὰ πάσης ἀκριβείας παρέφρασα ἐνταῦθα, ἃς ἀναγνώσῃ: Jesus dans l'histoire, par Ernest Havel, p. 11. Ἀναφέρω τὸ χωρίον κατὰ τὴν τρίτην ἐκδοσιν.

μνοῦσι τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν, ἀνκεφαλαιοῦνται ἐν ἐνὶ λό-
 γῳ, πασιφανεστάτῳ, καθόσον ἀποτελεῖ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα
 τοῦ συγγράμματος. «Οἰαδῆποτε θὰ ᾔηται τ' ἀπροσδόκητα φαι-
 νόμενα τοῦ μέλλοντος, οὐδεὶς θὰ ὑπερβῇ τὸν Ἰη-
 σοῦν.... Ὅλοι οἱ αἰῶνες θὰ διακηρύξωσιν ὅτι, μεταξὺ τῶν
 υἱῶν τῶν ἀνθρώπων, οὐκ ἐγγήγερται μείζων τοῦ Ἰησοῦ.» (459.)
 Δὲν θέλω ὑπὲρ τὸ δέον νὰ ὠφεληθῶ, ἐκλαμβάνων τοὺς λόγους
 τούτους κατὰ γράμμα. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι, οἰαδῆποτε καὶ ἂν
 ᾔηται τὰ φαινόμενα τοῦ μέλλοντος, διὰ μυριάδων αἰώνων, κά-
 τοικόν τινα τῆς Γαλιλαίας, πρὸ πολλοῦ ἀποθανόντα, οὐδεὶς θὰ
 ὑπερβῇ, εἶναι ἀριδὴλως ἢ λόγος πίστεως, ἢ προφητεία ὑπο-
 θέτουσα ὑπερφυσικὴν φώτισιν, καὶ ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔχει τοι-
 αύτην ἀξίωσιν. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐνταῦθα, εἰμὴ παρα-
 χώρησιν τινα εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, τὸ ῥητορικὸν ἐπαγωγὸν
 τοῦ ἐπιλόγου*, ἢ ναυάγιον τῶν πρώην πεποιθήσεων τοῦ συγ-
 γραφέως, ἐπιπλέον, ὡς ὁ συντριβεὶς ἱστὸς πλοίου καταποντι-
 σθέντος ἐν τῷ ὠκεανῷ. Ἐπανορθῶ λοιπὸν τὴν φράσιν τοῦ
 Κ. Ῥενᾶνος κατὰ τινα λογικὴν ἐννοιαν καὶ, ἀραιρῶν αὐτῆς
 πᾶν προφητικὸν στοιχεῖον, ἐξελέγχω μόνον τὴν ἱστορικὴν
 τυχύτην θέσιν: «Ἐν τῇ τάξει τῆς θρησκείας, οὐδεὶς ὑπερέβη
 τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν.»

Ὁ νόμος τοῦ κόσμου εἶναι ἡ πρόοδος· ἡ ὑψηλοτέρα θρη-
 σκευτικὴ ἀνάπτυξις ἐπεφάνη πρὸ δεκαοκτῶ περίπου αἰώνων·
 ἰδοὺ λοιπὸν ἐξαίρεσις τοῦ κανόνος· τοῦτο εἶναι τὸ δεύτερον δι-
 δόμενον τοῦ συγγραφέως. Ἐπεται τὸ τρίτον.

* Σελ. 18: «Ὁ Ἰησοῦς ὥθησε τὴν θρησκείαν εἰς βῆμα μεθ' οὗ οὐδὲν ἄλ-
 λο δύναται, οὔτε θὰ δυνηθῇ πιθανῶς ποτὲ νὰ παραβληθῇ.» Τοῦτο εἶναι συμπε-
 ρασμός. Ἡ προφητεία ἀπαντᾶται ἐν τέλει τοῦ βιβλίου.

Γ'. Ἡ ἐξαιρετικὴ ἐμφάνισις τοῦ Ἰησοῦ παρεσκευάσθη διὰ τῆς προγενεστέρας ἀναπτύξεως τοῦ κόσμου. Παρεσκευάσθη διὰ γενικῶν μέσων· δι' ὅλης τῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητος. (454.) Παρεσκευάσθη δι' εἰδικῶν μέσων. «Γιγαντιαῖον ὄνειρον ἐπεδίωκε πρὸ αἰώνων ὁ ἰουδαϊκὸς λαός.» (49.) — «Ἡ Παλαιστίνη ἐκαλύπτετο ὑπὸ διαπύρου ἀτμοσφαίρας.» (55.) Ἐν βραχυλογίᾳ, τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ θὰ ἔμενεν ἀνεξήγητον, ἄνευ τῆς ἐξαιρετικῆς θέσεως εἰς ἣν εὑρέθη ὁ Ἰσραὴλ ἐνεκα τῆς ἱστορίας του, καὶ εἰδικώτερον μάλιστα, ἐνεκα τῶν μεσσιανικῶν ἐλπίδων, αἵτινες ἐφλέγμανον τὰ στήθη του. «Ὁ μεσσιανισμὸς ἐβαλλε πάντας εἰς ὀργασμὸν.» (63.)

Δ'. Ὁ Ἰησοῦς, παρσκευασθεὶς διὰ τῆς προγενεστέρας προόδου, εἶναι καὶ θὰ ᾔναι, ἐν τῇ θρησκευτικῇ τάξει, ἡ πηγὴ ὅλων τῶν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ τελεσθεισῶν προόδων. Ἡ ἐποχὴ του εἶναι «μία τῶν πλαστουργῶν ἐκείνων ἐποχῶν, αἵτινες ἀπεφάσισαν τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος.» (44.) «Ἀπομένει διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἀκένωτος πηγὴ ἠθικῶν ἀναγεννήσεων.» (45.) «Ὀρίσε διαπαντὸς τὴν ἰδέαν τῆς καθαρᾶς λατρείας.» (446.) Ὁ θρησκευτικὸς κόσμος ἐξαρτᾶται παρ' αὐτοῦ. Ἡ τελειοποίησις τοῦ χριστιανισμοῦ συνίσταται «εἰς τὸ νὰ ἐπανέλθωμεν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.» (455.) Τὸ ἰδεῶδες θρησκευτικὸν εἶναι λοιπὸν ἐν τῷ παρελθόντι.

Τὰ πραγματικὰ ταῦτα διδόμενα, ἅτινα ὁ συγγραφεὺς παραδέχεται, ἢ μᾶλλον κηρύττει, ἀποτελοῦσι τὴν ἀφετηρίαν τοῦ πονήματός του. Τοιοῦτον, κατ' αὐτόν, τὸ ἐξαγόμενον, κριτικῆς πάντῃ ἀμερολήπτου, τῶν ἐγγράφων τῆς Νέας Διαθήκης, καὶ τῆς σπουδαίας μελέτης τῆς ἱστορίας. Ἐν βραχυλογίᾳ: ὑπάρχει, ἐν τῇ δημιουργίᾳ, θεμελιώδης τις νόμος, ἡ πρόδος.

Ὁ νόμος οὗτος ἀναγνωρίζει τρανωτάτην ἐξαίρεσιν: τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν. Ὁ νόμος καὶ ἡ ἐξαίρεσις συμφωνοῦσι κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῆς πρὸ αὐτοῦ προόδου, καὶ διαμένει ἡ πηγὴ τῆς μετ' αὐτὸν προόδου. Τὸ θρησκευτικὸν πεδίον παριστᾷ λοιπὸν εἰς τὴν πραττήρησιν διάφορα στοιχεῖα: ἓνα νόμον καὶ μίαν ἐξαίρεσιν καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν διαφόρων τούτων στοιχείων: *unitas in varietate*. Τοιαῦτα τὰ εἰς τὴν συζήτησιν ἀνήκοντα γεγονότα, τοιαῦτα τὰ παρὰ τοῦ Κ. Πενᾶνος, ἅμα δὲ καὶ παρὰ τῶν ἀντιπάλων του ἀποδεχθέντα διδόμενα. Ἀποδεχόμενοι τὰ γεγονότα ταῦτα, πῶς θέλομεν τὰ ἐξηγήσει;

Οἷοσδὴποτε νόμος εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας αἰτίας τινός. Πᾶς νόμος ὑποθέτει λοιπὸν νοῦν συλλαμβάνοντα αὐτόν, καὶ δύναμιν πραγματοποιοῦσαν αὐτόν. Εἶναι ἀμφίβολον ἂν δυνηθῇ τις ποτὲ νὰ αἰτιολογήσῃ τὰ παλαιὰ ταῦτα ἀξιώματα τοῦ κοινοῦ φιλοσοφικοῦ νοός. Ἄλλ' ἀπέναντι ἀπλοῦ τινος νόμου, τὸ πνεῦμα εὐκόλως ἐξολισθαίνει εἰς τὴν φορὰν τῶν συγχύσεων, ἐκλαμβάνει τὸν νόμον ὡς αἰτίαν, καὶ, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁμοιόμορφον καὶ διηνεκῇ ἀνάπτυξιν, καταντᾷ λίαν εὐχερῶς νὰ στέργῃ εἰς τὴν ιδέαν ὅτι τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, καθότι ἔχει οὕτω, καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ νόμος εἶναι ἱκανὴ ἐξήγησις τῶν φαινόμενων, ἅτινα ἐκφράζει. Ἀπεναντίως, ὁπότεν διάφορα στοιχεῖα εἶναι ἐν ἁρμονίᾳ, τὸ πνεῦμα παρορμαῖται, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς πρὸς τὴν ἐνότητα ἀνάγκης, ἥτις εἶναι ἡ βάσις τοῦ λόγου, ν' ἀναζητήσῃ ὑπεράνω τῶν διαφόρων στοιχείων τὴν ἐνιαίαν ἀρχήν, ἥτις τὰ συναρμολογεῖ. Αὕτη εἶναι ἰδέα τοῦ Πυθαγόρου, καίτοι δὲ πεπαλαιωμένη, εἶναι οὐχ ἥττον καὶ τὴν σήμερον ἐδραία, ὡς τὸ πάλαι. Ἄν λοιπὸν ἡ

πρόδος εἶναι ὁ νόμος τοῦ κόσμου, ὁ Ἰησοῦς δὲ ἐξαίρεσις, καὶ πρόδηλος ἡ σχέσις τῆς ἐξαίρεσεως πρὸς τὸν κανόνα, ὁ λόγος ὁρμᾷ ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀνωτέρας ἀρχῆς, αἰτίας τῆς ἀρμονίας ταύτης ἐν τῇ ποικιλίᾳ. Ἐφαρμόζομεν καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ταύτην περίπτωσιν τὴν γενικῶς παραδεδογμένην μέθοδον. Ὅσάκις ἡ φιλοσοφία ἐξακριβώνει, ἢ ὑποθέτει στοιχεῖα ὄντως διάφορα, δηλαδὴ μὴ μεταμορφούμενα τὰ μὲν ἐν τοῖς δὲ, οὐδὲ δυνάμενα νὰ προκύψωσιν ἐκ τινος κράματος, ἀνυψοῦται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς πρώτης αἰτίας. Ὁ ἀθεῖσμός μόνον καὶ ὁ δυῖσμός ἀρνοῦνται τὴν ἀξίαν τῆς πορείας ταύτης τῆς διανοίας.

Ἡ ἐξήγησις τὴν ὁποίαν ὑπεδείξαμεν εἶναι ἀπλουστάτη, ὑπὸ τὴν ἔποψιν σοβαροῦ τινος θεῖσμου. Ὁ Θεὸς ὁδηγεῖ τὴν ἀνθρωπότητα διὰ διαφόρων μὲν ὁδῶν, ἀλλὰ πάντοτε συναδουσῶν μὲ τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ βουλήν. Πότε ὀρίζει νὰ βαδίσωσιν αἱ κοινωνίαι πρόοδον βραδεῖαν, καὶ μεγάλα ἐξαγόμενα προκύπτουσιν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐκ τινος ἀφανοῦς κατεργασίας συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος· πότε δ' ἐξεγείρει ἐκλεκτὰ πρόσωπα, καὶ τὰ περιστέφει μὲ φωτεινὸν στέφανον ἐξαστράπτοντα ἐπὶ τῶν ὁμοίων των. Διαθέτει ἀμφοτέρω τὰ μέσα ταῦτα, διότι εἶναι βασιλεὺς τῶν ὅλων· καὶ ὁπότεν ἀναδιφῶμεν τὰ χρονικὰ τῆς ἱστορίας, δυνάμεθα ν' ἀναγνωρίσωμεν καὶ νὰ θαυμάσωμεν τὴν ὑψηλὴν Πρόνοιαν, τὴν συναρμολογοῦσαν τὰ πάντα, ὅπως συνδράμωσιν ὁμοῦ εἰς τὰς βουλὰς τῆς. Βλέπομεν ὅτι ἡ γενικὴ κίνησις τῶν πνευμάτων προετοιμάζει, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ παραγάγῃ τὴν αἰφνίδιον λάμψιν, τὴν φωτίζουσιν τινάς, καὶ τὸ φῶς τῆς μεγαλονοίας διαχέομενον ἐφ' ὅλων καὶ προκαλοῦν νέαν καὶ γενικὴν κίνησιν. Ὅπως ἀναζητήσωμεν

καὶ εὐρωμεν εἰς τὰς θεωρίας ταύτας τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δὲν εἶναι διόλου ἀναγκάσιον νὰ ἐπιληφθῶμεν τῶν μυστηρίων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τοῦ δόγματος τῆς ἀπολύτου θεότητος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν ὑπερφυσικῶν ἐκδηλώσεων, αἵτινες προοιῶνισαν τὴν ἔλευσίν του ἄρχεῖ σπουδαῖός τις θεῖσμός. Ἀρκεῖ νὰ συμμεριζώμεθα τὰς σκέψεις τοῦ Ἐφημερίου τῆς Σαβοΐας (Vicaire savoyard). Ὁ Θεὸς εἶναι ἰσχυρός. Διὰ τοῦ θελήματός του ἀνέδειξε τὸν Υἱὸν τῆς Μαρίας, ἐν τῇ θρησκείᾳ, τὴν φωτεινὴν στήλην, ἣτις ἀείποτε προπορεύεται τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ νόμοι καὶ αἱ ἐξαιρέσεις τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης πραγματοποιοῦσιν ἐπίσης, ἐν τινι ἀνωτέρᾳ ἐνότητι, τὰς βουλάς τοῦ ἀπείρου Ὁντος, τοῦ ὁποῦ τοῦ θέλημα εἶναι ἡ καθολικὴ αἰτία, καὶ ἡ σοφία ὁ νόμος τῶν νόμων.

Ἀπτεται ὁ Κ. Ῥενάν τῆς ἐξηγήσεως ταύτης; Ὁχι. Τῇ ἀπονέμει τὴν τιμὴν τῆς συζητήσεως; Ὁχι. Διὰ τί; Διότι, καθὰ φρονεῖ, τὸ θεῖον θέλημα οὐδὲν ἐξηγεῖ· διότι τῷ ἐλλείπει ὁ Θεός. Ὁ Κ. Ῥενάν ὁμιλεῖ συνεχῶς μ' ἔρωτα, μὲ περιπάθειαν, περὶ ἐκείνου ὅπερ ἀποκαλεῖ θεῖον. Ἐραστῆς τῆς καλλονῆς, ἀνατραφεὶς ἐκ τῶν μεγάλων ἔργων τῆς τέχνης καὶ τῆς ποιήσεως, ἀναγνωρίζει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑψηλὰ ἐνστίγματα, εὐγενεῖς πόθους, οἵτινες τῷ πλαστοουργοῦσιν ἰδανικόν τινα κόσμον, πολὺ ἀνώτερον τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων, τῶν συμφερόντων καὶ χυδαιοτήτων τῆς ζωῆς. Ὁ κόσμος οὗτος, ἐν ᾧ ἡ ψυχὴ ζῇ καὶ ὀνειροπολεῖ κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀνατάσεως αὐτῆς, συνιστᾷ τὸ θεῖον. Ἀλλ' ἡ ἔρευνα τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι εἰμὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μεθ' ἑαυτοῦ, ἀποχώρισις τῆς ψυχῆς ἐν ἀδύτῃ, ἐνθα ἀπομονοῦται ἐνώπιον ἑαυτῆς, διότι ὑπεράνω τῆς

ἀνθρωπότητος οὐδὲν ὑπάρχει πραγματικόν. Ἡ ἰδέα Πνεύματος ἀπείρου, πραγματικοῦ, ἰσχυροῦ καὶ ἐλευθέρου, εἶναι δυσειδαίμων πλάνη: τοιαύτη ἡ θεμελιώδης διδασκαλία τοῦ συγγραφέως. Ἀπαντῶνται ἴχνη τινὰ αὐτῆς ἐν τῷ Βίῳ τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Λουκράτιος, εὐφυῆς αἰδὼς τοῦ ἀθεϊσμοῦ τῶν ἀρχαίων, παρίσταται ὡς ὁ ἀληθινὸς ἐρμηνευτὴς «τοῦ γενικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς φύσεως» (40). οἱ πιστεύοντες ὅτι ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐλευθέρων βουλήσεων τῆς θεότητος (41) λέγεται ὅτι «ἀμαρτάνουσι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ χημικοῦ.» (42.) Ἀλλ' ὅμως, ἀποχρῶσαν ἔχθρην τῆς θεολογίας τοῦ συγγραφέως δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἐν τῷ Βίῳ τοῦ Ἰησοῦ. Ἐνδιατρίβει, ἀληθινὰ, εἰς δύο σελίδας (74,75) περὶ Θεοῦ, ἀλλὰ βαθύ σκοτός καλύπτει τὰς δύο ταύτας σελίδας. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀγ. Παῦλος, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Σακχαμούννης παρίστανται αὐτόθι ὡς ἐκπροσωποῦντες τὴν αὐτὴν θεολογικὴν ἐπίνοιαν, δὲν συντελεῖ πρὸς διαφώτισιν αὐτῶν.

Ἀλλοῦ λοιπὸν πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὰς θεμελιώδεις δοξασίας τοῦ Κ. Πενᾶνος. Πρέπει ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τ' ἀναρίθμητα καὶ ὑπὲρ τὸ δέον εὐκρινῆ χωρία τῶν ἄλλων συγγραφῶν του, ὅπου ὑποθέτει τὸν Θεὸν ὡς κατηγορίαν τοῦ ἰδανικοῦ, δηλαδὴ ἀπλοῦν στοχασμὸν τῆς νοήσεως, τὴν συγκεφαλαιώσιν τῶν ὑπεραισθητικῶν ἡμῶν ἀναγκῶν *, ὅπου ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἀνθρωπότης λατρεύει καὶ πρέπει νὰ λατρεύῃ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εἰκόνα **, ὅπου ἀρνεῖται ῥητῶς ὅτι τὸ ἄπειρον

* Etudes d'histoire religieuse, pag. 419.

** Etudes d'histoire religieuse, pag. 215 καὶ xxii.

ὑπάρχει καὶ ἑαυτὸ *, καὶ ὅπου ἀποφαίνεται ἐπὶ τέλους ὅτι ἡ φύσις οὐδὲν ἀποκαλύπτει προδιαγεγραμμένον σχέδιον **.

Ὁ Κ. Ρενάν δὲν πιστεύει εἰς τὸν Θεόν, καὶ ἤν ἔννοιαν ἀποδίδει ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὸν ὅρον τοῦτον: δὲν πιστεύει ὅτι ὑπέρανω τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ὑπάρχει πραγματικόν τι ὄν, ἄπειρον καὶ αἰτία τοῦ παντός. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, οἱ προσεκτικοὶ καὶ σπουδαῖοι ἀναγνώσται τῶν βιβλίων του δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀμφιβολίας. Τὸ σημερινόν μας ἀντικείμενον εἶναι ν' ἀποδείξωμεν, ὅτι ἡ ἄρνησις αὕτη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ μόνη κλεῖς τοῦ προκειμένου εἰς τὴν μελέτην μας βιβλίου, ὅτι εἶναι, ὡς εἶπον, κεχυρμένη εἰς τὰς θεμελιώδεις αὐτοῦ ἀρχάς.

Ἄν τὸ σύμπαν ἀκολουθῇ νόμον τινά, ἄνευ ἀνωτέρας αἰτίας τοῦ νόμου τούτου, ἂν ἡ πρόοδος ᾔῃναι ὁ ὑπέρτατος νόμος τοῦ παντός, βλέπετε βεβαίως ἐναργέστατα ὅτι ἡ διαβεβαίωσις: «οὐδεὶς ὑπέρεβη τὸν Ἰησοῦν» ἀποτελεῖ, ἐν τῷ νῶ τοῦ συγγραφέως, ἀπόλυτον ἀντίφασιν. Ἡ ἀντίφασις αὕτη φαίνεται τῶνόντι, κατὰ πρώτην ὄψιν, ὅτι ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ Βίου τοῦ Ἰησοῦ, καὶ, ἐπειδὴ διατρανοῦται διὰ πλείστων ὅσων ἀντιφάσεων εἰς τὰ κατέκαστα, ἡ ἀνάγνωσις τοῦ βιβλίου τούτου ἀποβαίνει φθοροποιὰ εἰς ἀπρόσεκτον νοῦν, καθότι, περιάγουσα τὴν διάνοιαν εἰς λαβύρινθον ἀσυναρτήτων διαβεβαιώσεων, τὴν παραζαλίζει ἐπὶ τέλους, καὶ τὴν ἐμποδίζει νὰ μορφώσῃ σταθεράν τινα καὶ συμπαγῇ ἔννοιαν. Σπουδαιότερα μελέτη τροπολογεῖ τὰς πρώτας ταύτας ἐντυπώσεις. Ἡ ἀντίφασις εἶναι πλήρης εἰς τοὺς ὅρους, ἐλάχιστων δὲ τῇ μάλιστα μηδαμινῇ εἰς τὴν ἔννοιαν. Τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὁ ἐξαίρετι-

* Revue des Deux mondes, du 15 Janvier 1860, pag. 384.

** Revue des Deux mondes, du 15 Janvier 1860, pag. 387.

κός αὐτοῦ χαρακτηρ εἶναι εἰς τὸ γράμμα τοῦ βιβλίου· τὸ πνεῦμα τοῦ βιβλίου εἶναι νὰ καταφέρει τὸν ἀνιχνώστην νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ὁ Ἰησοῦς, προπάντων, ἦτο τοῦ ἰδίου ἡμῶν μέτρου * (449), ὅτι τὸ ὑπερφυές αὐτοῦ ἔργον ἦτο οὐσιωδῶς ἐξαγόμενον εὐνοϊκῶν περιστάσεων. Ἡ εἰς τὸσάυτας θαυμαστικὰς φράσεις διαλάμπουσα περὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀκτινοβολία δὲν εἶναι εἰρωνικὴ, ἀλλὰ φαντασιώδης. Ἄν προσέξῃ τις σβύνη, ἅμα παύσῃ τὸ θάμβος τῶν λέξεων.

Τοιοῦτον τὸ ἀπόκρυφον τοῦ βιβλίου, ἡ ἀληθὴς ἐννοια τῆς φαινομένης ἀντιφάσεως. Ἀλλὰ διατί ἔχει οὕτω; Διατί ὁ συγγραφεὺς ἀποσύρει, ὅσα ἐπρότεινεν ὡς ἀληθῆ; Καθότι, ἂν τὰ πάντα ὑπάγωνται ἐν τινι νόμῳ ὁμοιομόρφῳ, ἂν ἡ κηρυχθεῖσα ἐξαίρεσιςπραγματικῶς ἐξαφανισθῇ, οἱ ὀλίγον σκεπτόμενοι νόες προσηλοῦνται εὐκόλως ν' ἀντιληφθῶσι φύσιν τινα πραγμάτων, ἀφ' ἐκυτῆς ἀναπτυσσομένην· δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον ἀνάγκη Θεοῦ, πρὸς ἐξήγησιν τῆς καθολικῆς ἁρμονίας. Πρῶμά τι λοιπὸν ἀθεΐσμου διατέμνει τὸ βιβλίον, καὶ μόνον ἐξηγεῖ τὸν γενι-

Ὁ Κ. Ἀβέτος εἰσέδυσεν, ἀπροκαλύπτως, εἰς τὴν ἐννοίαν ταύτην. Ἐν τῷ παραρτήματι αὐτοῦ εἰς τὸν Βίον τοῦ Ἰησοῦ, κήδεται νὰ μᾶς θεραπεύσῃ ἐκ «τῆς πλάνης τοῦ Θεοῦ» καὶ νὰ μᾶς διδάξῃ ὅτι ἀδύνατον «νὰ ὑπάρξῃ ποτὲ ἄνθρωπος ὅλως δυσανάλογος μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων.» (Jésus dans l'histoire, pag. 63 καὶ 64.) Ὁ κανὼν τῆς κριτικῆς συνίσταται λοιπὸν εἰς τὸ ἀπορρίπτειν ἐκ τῆς ἱστορίας, πᾶν ὅ,τι ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρωπίνην στάθμην, καθὼς τὴν ἐννοοῦμεν αὐτὸς δὲ ἦτο ὁ κανὼν τοῦ δόκτορος Στράους. Ἡ μέθοδος αὕτη μᾶς παρασύρει μακρὰν, καθότι ἡ ἐκτίμησις τῆς στάθμης ταύτης ἐξαρτᾶται πολὺ ἐκ τῶν διαθέσεων τοῦ θέτοντος αὐτήν. Ἄν τὸ ἔκτακτον ἡθικὸν ᾗναι ἀποδείξεις ψεύδους, τί θ' ἀπομείνῃ ἐκ τῆς ἱστορίας, ὅποταν αὕτη, πίπτουσα ἀπὸ τὰ ὕψη τοῦ Διδασκαλείου τῆς Γαλλίας (Collège de France) ἢ τῆς Σορβόνης, περιέλθῃ εἰς χεῖρας «τῶν ἀνικάνων ἐκεῖνων κενοδόξων, αἵτινες ἐκλαυβάνουσι ἑαυτοὺς ὡς τὸ μέτρον τῆς διανοητικῆς (ἢ ἡθικῆς) παντοδυναμίας, καὶ γονυπετεῖς ἐνώπιον τῆς υπερφάνου αὐτῶν μηδαμινότητος, τῇ θυσιάζουσιν ἀδιστάκτως ὅ,τι ὑπερβαίνει αὐτήν;»

(M. Tissot, de Dijon).

κὸν αὐτοῦ χαρακτηῖρα. Ἡ βεβαίωσις αὕτη εἶναι σοβαρά· ἐπι-
τρέψατέ μοι λοιπὸν νὰ τὴν ὀρίσω βασίμως καὶ διὰ καλῶν
ἀποδείξεων.

Πρέπει νὰ καταδείξωμεν ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου
τοῦ Κ. Ῥενᾶνος καταστρέφει, εἰς τόσα πολυάριθμα χωρία, τὴν
ὀρισθεῖσαν τῷ Ἰησοῦ ἐξαιρετικὴν θέσιν. Αὕτη ἡ πραγματικὴ
βάσις, ἐφ' ἧς ἐρείδονται τὰ ἐπιχειρήματά μου. Ἄς φυλλολο-
γήσωμεν τὸ βιβλίον, καὶ ἄς ἴδωμεν τί γίνεται ὁ ἰσχυρισμὸς
ὅτι οὐδεὶς ὑπερέβη τὸν Ἰησοῦν.

Ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς σχέσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς
τὸν κόσμον (βάσεως ὅλων τῶν θρησκευτικῶν ἐπινοιῶν), τὸν
Ἰησοῦν ὑπερέβη ὁ Λουκράτιος, τὸν ὑπερέβησαν αἱ ἑλληνικαὶ
σχολαὶ ἐν γένει, καὶ, τοῦτο δὲ ἐννοεῖται, τὸν ὑπερέβη ἡ νεω-
τέρα ἐπιστήμη. (40.) Ἡ «βάσις πάσης φιλοσοφίας» ἔμεινεν
ἄγνωστος εἰς τὸ τέκνον τῆς Γαλιλαίας, ὅπερ ἀνίδεον τῶν ἄλ-
λαχοῦ γενομένων προόδων, ἐπίστευεν ἀκόμη ὅτι ὁ κόσμος εἶ-
ναι «τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐλευθέρων βουλήσεων τῆς θεότη-
τος.» (41.)

Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος τὸν ὑπερεῖχεν, οὐ μόνον καθὼ «ἀπηλ-
λαγμένος ἀπὸ τινος πλάνας, τὰς ὁποίας συνεμερίζετο ὁ Ἰη-
σοῦς,» ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἀρετάς του, αἵτινες εἶναι δι' ἡμᾶς
ἐρασμιώτεραι τῶν τοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας. Ὁ Σπινόζας ὑπερέβη
τὸν Ἰησοῦν κατὰ τὴν ταπεινοφροσύνην, διότι ἔζη ἐκουσίως
βίον ἀφανῆ, καὶ ὁ Ἰησοῦς «ἡγάπα τὰς τιμὰς» καὶ δὲν ἡγάπα
νὰ θεωρῶσιν ἀνώτερον αὐτοῦ οὐδέν. (451, 373.) Μετεῖχε τῆς
ὑπερβολικῆς ἐκείνης δξυθυμίας, ἣτις εἶναι γενικῶς ἰδίᾳ τῶν
γυναικῶν (76)· καὶ τοσοῦτον ἰσχυρίζετο περὶ ἑαυτοῦ, ὥστε
ἐγίνετο «ὀχληρὸς.» (345.) Τέλος πάντων, οἱ καθ' ἡμᾶς κρι-

τικοὶ ὑπερέβησαν βεβαίως τὸν Ἰησοῦν κατὰ τὴν ἠθικότητα. «Διὰ τῆς ἄκρας ἡμῶν ἀβρότητας, περὶ τὴν χρῆσιν τῶν πειστικῶν μέσων, λέγει ὁ Κ. Πενᾶν, διὰ τῆς ἀπολύτου ἡμῶν εἰλικρινείας, καὶ διὰ τοῦ πρὸς τὴν καθαρὰν ἰδέαν ἀφιλοκερδοῦς ἔρωτός μας, καθιδρύσαμεν, ὅλοι ἡμεῖς, οἵτινες ἀφιερώσαμεν τὴν ζωὴν μας εἰς τὴν ἐπιστήμην, νέον ἰδανικὸν ἠθικότητος.» (451). Οἱ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς μας, ἀνήκοντες εἰς «γενεὰν λίαν σπουδαίαν» (252), δὲν ἐπιτρέπουσι τὴν παρὰμικρὰν ἀλλοίωσιν τῆς ἀληθείας, χάριν τῆς ἐντολῆς των, ἐνῶν ὁ Ἰησοῦς, ἀνίδεος τῶν τοιούτων ἀβροτήτων, ἐψεύσθη * εὐτόλμως πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του. Πρέπει νὰ τῷ συγχωρήσωμεν αὐτὸ, διότι ἦτο τέκνον τῆς Ἀνατολῆς, καὶ, παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς, «ὀλίγον ἐξοικειωμένοις εἰς τὰς ἀβρότητας τοῦ κριτικοῦ πνεύματος» (252), τὰ ὅρια μεταξὺ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀληθείας εἶναι πάντοτε ἀναποφάσιστα. Ἀπαιτοῦντες παρὰ τοῦ Ναζωραίου Ἰησοῦ τὸν βαθμὸν τῆς ἀρετῆς, εἰς τὸν ὅποιον δύνανται νὰ φθάσωσιν οἱ νεώτεροι, διαστρέφωμεν τὴν ἱστορίαν. Οὐδεὶς δύναται ν' ἀνδειχθῇ ἀπολύτως ἀνώτερος τῆς ἐποχῆς του, καὶ «ἡ μεγάλη ἀποκάλυψις τοῦ κληρόντος εἶναι ἔργον τῆς ἡμετέρας γενεᾶς καὶ τοῦ ἡμετέρου κλίματος **». Ἄς μὴ

* Ψεύδομαι εἶναι λέξις ἀρκετὰ βλάσφημος. Ἡθελον διστάσει νὰ τὴν μεταχειρισθῶ, ἂν ὁ Κ. Ἀβέτος δὲν μ' ἔδιδε πρῶτος ἀφορμὴν. Ὁ Κ. Ἀβέτος ὁμολογεῖ, ἢ μᾶλλον ἀποδεικνύει σαφῶς, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Κ. Πενᾶνος ὑποθέτει ὅτι «ὁ Ἰησοῦς ἐψεύσθη» (Jésus dans l'histoire, pag. 51), καὶ ὅτι κατὰ τὸν Κ. Πενᾶνα πρέπει «νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ Ἰωάννης, ἐπίσης, ἐψεύσθη καὶ μάλιστα μὲ τὴν μεγαλητέραν τὸλμην» (pag. 56). Ἀφοῦ εἷς τῶν κεκηρυγμένων πανηγυριστῶν τοῦ Κ. Πενᾶνος κατήντησε νὰ ὁμιλήσῃ οὕτω, ἀνάγκη πᾶσα ἡ βλάσφημος λέξις νὰ ᾖ μόνη ἱκανὴ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἰδέαν.

** De la part des peuples sémitiques dans l'histoire de la civilisation, pag. 19. Ἰδε ἐπίσης l'Etude sur le livre de Job. pag. 90.

ἤμεθα δωρεάν ἄδικοι· ἄς μὴ ζητῶμεν παρὰ τοῦ Γαλιλαίου αἰσθήματα, πρὸς γένεσιν τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖται γενναιότερον αἷμα τοῦ τῶν υἱῶν Σῆμ, εὐνοϊκώτερον κλίμα τοῦ τῆς Παλαιστίνης, καὶ ἰδίως μακροτέρα ἐπίδρασις τοῦ χρόνου, τοῦ «καθολικοῦ τούτου παράγοντος.»

Ὑπερέβησαν λοιπὸν τὸν Ἰησοῦν, ἐν τῇ περὶ Θεοῦ διδασκαλίᾳ του· ὑπερέβησαν αὐτὸν, πολὺ περισσότερον, ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ ἀξίᾳ. Ὅποιοι τίτλοι ὑπεροχῆς τῷ ἀπομένουσιν; Δύναμις ἀπαράμιλλος, θὰ εἶπῃ ὁ συγγραφεὺς. "Ἄν τὸν ὑπερέβησαν, ἀλλ' ὅμως αὐτὸς «ἔθεσε τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς προόδου.» Πάντοτε θὰ συνδεώμεθα θρησκευτικῶς «μετὰ τῆς μεγάλης διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὁποίας ἐκλάμπει τ' ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ. *» Ἰδοὺ μεγαλολογία· ἀλλ' ἄς ἐξετάσωμεν πλησιέστερον τὸ πρᾶγμα. «Ἐν τινι ἄρθρῳ, δημοσιευθέντι ἑνδεκα μόνον μῆνας πρὸ τοῦ Βίου τοῦ Ἰησοῦ, ἐφ' οὗ ὁ συγγραφεὺς ἐπιστήνῃ τὴν προσοχὴν μας, μεταγράφων ἐξ αὐτοῦ ἀπόσπασμα ἀρκετὰ μακρυνόν, ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ συγγράμματι, ἀπαντῶμεν τὰς ἐπομένους σκέψεις: Εἴμεθα χριστιανοὶ «καὶ ὁπόταν ἀκόμη ἀποχωριζώμεθα σχεδὸν παντάπασιν ἐκ τῆς προηγηθείσης ἡμᾶς χριστιανικῆς παραδόσεως,» διότι, ἀληθῶς, τ' ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἐκλάμπει «δικαίως ἢ ἀδίκως» εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς φορᾶς τοῦ πολιτισμοῦ, ἣς ὠθεῖ καὶ ἡμᾶς. Ἀληθεύει ἡ παρὰ τοῦ συγγραφέως γενομένη ἀκολούθως διαδήλωσις ὅτι, μετὰ τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἐντυπώσεις ταξιδεύσας εἰς Παλαιστίνην, θεωρεῖ ὡς πλείονος λόγου ἀξίαν τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα τοῦ

* Vie de Jesus, pag. 447. Revue des Deux mondes, du 15 Octobre 1860, pag. 769.

Ἐσταυρωμένου· ἀλλὰ σταθμίσατε καλῶς τὸ ἐπόμενον· Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τελειωτικὴ ὁρησκέια· ἀλλὰ πόθεν τοῦτο; Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν· τὰ ζῶντα ὕδατα δὲν ἐκρέουσιν ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ Ἰορδάνου. Χάρις εἰς τοὺς Κέλτας καὶ τοὺς Γερμανοὺς, οἵτινες μετεποίησαν τὰς παραδόσεις τῆς Παλαιστίνης εἰς αἰώνιον Εὐαγγέλιον. Ἐκεῖθεν πηγάζει ἡ διαρκὴς δύναμις, ἡ δύναμις ἐκείνη εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκει τὸ μέλλον. Θέλετε νὰ πίνητε εἰς τὴν πηγὴν τῶν ζώντων ὑδάτων; Θέλετε νὰ προσκολληθῆτε εἰς τὴν ἀνεξάντλητον ἀρχὴν τῶν ἡθικῶν ἀναγεννήσεων; Μὴ ἀποβλέπετε πρὸς τὴν Ἀνατολὴν· μὴ προσηλώσετε τὰ ὄμματα ἐπὶ τῆς Ναζαρέτ καὶ ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ· «Δράμετε πρὸς τὴν Ἀρκτον καὶ πρὸς τὴν Δύσιν. Ἡ Ἀνατολὴ οὐδέποτε οὐδὲν παρήγαγε τοσοῦτον καλὸν ὡς ἡμεῖς. Ἄς μείνωμεν Γερμανοὶ καὶ Κέλται. Ἄς τηρήσωμεν τὸ αἰώνιον ἡμῶν εὐαγγέλιον, τὸν χριστιανισμόν, καθὼς τὸν μετέπλασεν ἡ θάλλουσα καὶ ψυχρὰ ἡμῶν φύσις. *»

Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι εὐκρινεῖς. Ἐδημοσιεύθησαν ἑνδεκαμῆνας πρὸ τῆς συντάξεως τοῦ Βίου τοῦ Ἰησοῦ· προσεκτικὴ δὲ ἀνάλυσις τοῦ τελευταίου τούτου συγγράμματος δὲν φθάνει πρὸς ἀνέυρεσιν σπουδαίας αὐτῶν ἀντιρρήσεως. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὸ ἐξαιρετικὸν μέρος τοῦ Ναζωραίου ραββίνου εἶναι οὐσιωδῶς παράδοξος περιπέτεια, τεράστιον συμβάν, τοῦ ὁποίου ὁ νοῦς εἰς μάτην ἐπιχειρεῖ νὰ δώσῃ ἑαυτῷ λόγον. Τ' ὄνομά του προηγεῖται τοῦ μεγαλητέρου ἱστορικοῦ ὁργανισμοῦ τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐχει ἀπαράμιλλον δόξαν· ἀλλ' εἶναι εἰς τὸ παρελθόν, καὶ ἡ πρόοδος μᾶς ἔφερε πολὺ περαιτέρω καὶ πολὺ

* Revue des Deux mondes, du 15 Octobre 1860, pag. 768.

άνωτέρω αὐτοῦ. Τί ἀπομένει τώρα ἐκ τῆς πομπώδους διαβεβαιώσεως, ὅτι οὐδεὶς ὑπερέβη τὸν Ἰησοῦν;

Ἡ ἰδίᾳ χεὶρ, ἥτις ἀνήγειρε τόσῳ ὑψηλὸν βᾶθρον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἐργάζεται λοιπὸν ἀνεκδότως νὰ ὑποσκάψῃ τὰ θεμέλια αὐτοῦ. Ἠκούσατε ἤδη θετικὰς ἀποφάνσεις. Σημεῖα ἄλλης φύσεως ὅ' ἀποκαλύψωσιν ὑμῖν τὸ ἴδιον ἔργον.

Ὁ συγγραφεὺς, ἐξεικονίζων τὸν ἥρωά του, καταντᾷ (δὲν λέγω ἐκ μεμελετημένης προθέσεως, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπιβρόχην τοῦ ἐπικρατοῦντος αὐτῷ πνεύματος) ν' ἀμαυρώσῃ ὁ ἴδιος ὅλας τὰς ἀκτίνας τοῦ μεγαλείου του. Ἡ τάσις αὕτη τοῦ νοὸς διατρανοῦται εἰς μύρια χαρακτηριστικὰ σημεῖα. Ἀκούσατε. Πρόκειται περὶ ἐκείνου, τὸν ὁποῖον καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐπίσης ἀποκαλεῖ Υἱὸν Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς ἔχει ἀφελεῖς τρόπους (348), χωρικὴν ἀπλοϊκότητα (338). Εἶναι νέος ἐνθουσιώδης (106), φιλήσυχος περιπατητικὸς (144), περιχαρὴς παρὰ τῇ τερπνῇ αὐτοῦ μικρᾷ λίμνῃ (344)· εἶναι μειλίχιος ἠθικολόγος (116), εὐφυὴς καὶ εὐθυμος ἠθικολόγος (312)· εἶναι ὁ χαριέστερος ῥαββῖνος (91)· ἡ θεολογία του εἶναι θελξικάρδιος. (77.) Πρατρεῖται ἐν αὐτῷ αἶσθημα εἰς ἄκρον τρυφερόν πρὸς τὰς γυναικας (72), « ἡ δόξα τοῦ πατρός του ἐνέπνεεν αὐτῷ ζηλοτυπίαν δι' ὅλα τὰ ὠραῖα πλάσματα, ἅτινα ἠδύναντο νὰ συντελέσωσιν εἰς αὐτήν. » (73.) Παραίτοῦμαι ἐκτενεστέρας συλλογῆς τῶν ἐπιθέτων τούτων: μειλίχιος, χαρίεις, γλυκύτατος, θαυμασιος, τῶν ὁποίων ἡ ἐπανειλημμένη χρῆσις ὑπεδείχθη ἤδη εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ *. Οὕτω λοιπὸν ἀναμιγνύονται, εἰς ἀντικείμενον τόσῳ σπουδαῖον, λόγια καλ-

* Ἰδίως παρὰ τοῦ Κ. Καρέλου Σεκρετᾶνος, ἐν τῷ Chrétien Evangélique, τῆς 10 Αὐγούστου 1863.

λωπιτρίκς (*petite maitresse*) καὶ δὲν ἡξέυρω ὁποία ὁσμὴ κοι-
τῶνος (*boudoir*), προσβάλλουσα οὐχ ἥττον τὴν αἴσθησιν τοῦ
καλοῦ ὅσῳ καὶ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Ὅλα ταῦτα, Κύριοι,
ἔχουσι μεγάλην σημασίαν, καὶ σᾶς βεβαιῶ ὅτι οὐδόλως προε-
θέμην ἐνταῦθα, νὰ ἐπιφέρω φιλολογικὴν ἐπίκρισιν. Ὁ Κ. Ρε-
νὰν ἔχει πολλάκις φιλοκαλίαν· εἶναι τόσῳ ἄξιος φιλολόγος,
ὥστε δὲν ἤθελε παραβλέψει τόσῳ μεγάλας καὶ πολυχρήμους
παρεκτροπὰς, ἄνευ σπουδαίας τινὸς αἰτίας. Ζωηρὸν αἶσθημα,
ἐνδόμυχος ἀνάγκη τοῦ νοῦς, ἡδύναντο μόνον νὰ τὸν παρασύ-
ρωσι τόσῳ μακρὰν ἐκ τοῦ ἀταράχου πεδίου τῆς τέχνης. Δὲν
ἐτελειώσαμεν εἰσέτι τὴν μελέτην ταύτην.

Μετά τινα εἰδυλλικὴν καὶ βουκολικὴν ἐποχὴν (οὗτοι εἶ-
ναι πάντοτε ὅροι τοῦ συγγραφέως), ὁ ἀγγλίνους καὶ εὐθυμος
ἠθικολόγος τῶν πρώτων χρόνων καθίσταται «μελαγχολικὸς
γίγας», «ὑπερβαίνει πᾶν μέτρον» (313). «ὥς ἐκ τοῦ λίαν
ἐμπαθοῦς χαρακτῆρός του, ὑπερπηδᾷ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τὰ
ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως». (318.) Ὑποστηρίζει «τὸ πικρὸν
καὶ ὀδυνηρὸν αἶσθημα τῆς ἀποστροφῆς πρὸς τὸν κόσμον» (312).
δεικνύεται ἐνίοτε «ἀπότομος καὶ ἀλλόκοτος» (313.) «Ἡ ἀθυ-
μία του κατὰ παντὸς ἐμποδίου τὸν παρασύρει εἰς ἀνεξήγητους
καὶ παραλόγους κατὰ τὸ φαινόμενον πράξεις.» (319.) «Ἐμ-
φορεῖται ἐπὶ τέλους ὑπὸ ἰδιαζούσης κλίσεως καταδρομῶν καὶ
βασάνων» (316). καὶ «παραφερόμενος ἐκ τῆς τρομερᾶς ταύ-
της προόδου τοῦ ἐνθουσιασμοῦ» (318), «συνέλαβεν ἐκ προ-
μελέτης τὸν σκοπὸν νὰ τὸν ἀποκτείνωσιν» (316). Δίς, τῳόντι,
δίς ὁ Κ. Ρενὰν παραβάλλει τὸν Ἰησοῦν μὲ τοὺς πρωτοουργοὺς
τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὅπως τὸν δικαίωσιν ἀθετήσαντα

(ὥς ὁ Δαντῶν, ὁ Σαινζούστις καὶ ὁ Ροβεσπιέρρος) τοὺς νόμους τῆς ἡμερότητος τῶν ἡθῶν *.

Τὸ δὲν, ὅπερ εἶχε τὴν ὑψηλοτέραν περὶ Θεοῦ συνείδησιν, ἦτο λοιπὸν πρῶτον βουκολικὸς φαντασιοκόπος, ἀκολούθως μελαγχολικὸς γίγας, ιδιότροπος καὶ δυσάρεστος. Ἰδατε πόσον τὸ ἰδανικὸν ἐκπίπτει, πῶς ἐκείνος ὅστις κηρύττεται μείζων μεταξὺ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων, ταπεινοῦται κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χαρακτῆρός του.

Ἀποβαίνει ἀναγκαῖον ν' ἀκολουθήσωμεν εἰσέτι τὴν ἐφαρμογὴν τῆς αὐτῆς μεθόδου, ἥ τὴν ἐπιβρόχην τοῦ αὐτοῦ πνεύματος, ἐν τῇ ἐκθέσει τινῶν ἐκ τῶν στοχασμῶν τοῦ Ἰησοῦ, ἐπίσης μεγάλων κατὰ τὰς ἀποφάνσεις τοῦ συγγραφέως, ἀλλ' ἐπίσης μικρῶν κατὰ τὰς ἐξηγήσεις του.

Δύο παρμύεγιστα γεγονότα πρέπει νὰ ἐκπληῇωσι τοὺς ἱστορικοὺς ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ φραγμαὶ μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων καταπίπτουσιν: ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ ᾔηται ὁ κληρὸς τῶν ἐλαχίστων καὶ τῶν ταπεινῶν, καθὼς τῶν σοφῶν καὶ τῶν μεγιστάνων τοῦ κόσμου· οἱ πτωχοὶ, κατὰ τὸν Λόγον τοῦ διδασκάλου, εὐαγγελίζονται· τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον γεγονός. Τὸ δεύτερον εἶναι ἡ διάδοσις τῆς περὶ Θεοῦ γνώσεως ἐπέκεινα τῶν ὁρίων τῆς Παλαιστίνης, ὁ λόγος τῆς ἐνώσεως ὅστις πρέπει, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, νὰ συνδέσῃ

* Ἰδοὺ τὸ καίμενον: «Οὐδεμία ἐπανάστασις τελεσφορεῖ, ἄνευ ὀλίγης τραχύτητος. Ἄν ὁ Λούθηρος, ἂν οἱ πρωτοουργοὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὥφειλον νὰ τηρήσωσι τοὺς νόμους τῆς ἡμερότητος τῶν ἡθῶν, ἢ μεταρρυθμίσεις καὶ ἢ ἐπανάστασις δὲν ἐγίνοντο. (326).» «Τινὲς λυποῦνται ἐπίσης ὅτι ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐξῆλθε πολλάκις τῶν ἀρχῶν αὐτῆς καὶ δὲν ἔγινε παρ' ἀνδρῶν συνετῶν καὶ μετριοφρόνων. Ἄς μὴ ἐπιβάλλωμεν τὰ χαυαίζηλα προγράμματα μαρξ, οἱ νουνεγεῖς ἡμεῖς χυδαῖοι, μὲ τὰς ἐκτάκτους ἐκείνας μεταβολὰς, αἵτινες εἶναι τοσοῦτον ἀνώτεροι τοῦ μέτρου μας.» (125.)

τὴν ἀνθρωπότητα ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ οἰκογενείᾳ. Διὰ τῶν γεγονότων τούτων ἡ ἱστορία διετμήθη καὶ οὐδέποτε ὑψηλότεραι ἰδέαι εὔρον τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν ἵνα πραγματοποιηθῶσιν. Ἰδοὺ αἱ ἐξηγήσεις τοῦ Κ. Ῥενᾶνος :

Ὁ Ἰησοῦς συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ καθιδρύσῃ περιεσκεμμένον κοινωνισμόν. (178.) Ἡ ἄκακος αὕτη χεῖμαιρα ἡδύνατο νὰ γίνῃ δεκτὴ παρὰ « τοῦ σμήνους τῶν χαριέντων παιδίων » (176), ἅτινα τὸν περιστοίχουν εἰς Γαλιλαίαν· παρὰ « τῶν μικρῶν συλλόγων τῶν νεύθων » (149), εἰς τοὺς ὁποίους ἀπετάνθη κατὰ πρῶτον. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τρόπος νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω καὶ νὰ εἰσαγάγῃ τὴν κοινωνίαν ἐν γένει, καὶ ἰδίως τὰς ἀνωτέρας τάξεις, εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ κοινωνισμοῦ, ἔστω καὶ τοῦ πλέον περιεσκεμμένου. Ὁ Ἰησοῦς τὸ ἐνόησεν. « Ἐλαβε τελείαν ἀπόφασιν μὲ ὑπερβολικὴν τόλμην: ἐστράφη πρὸς τοὺς ἀπλοῖκους » (170) καὶ « προσέκαλεσε τὸν λαόν. » (179.) « Ἐλαβε πρὸ ὀφθαλμῶν νὰ κηρύξῃ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὰ « ἐξουθενήματα τοῦ κόσμου τούτου, τὰ θύματα τοῦ κοινωνικοῦ τύφου » (179), εἰς τοὺς σχισματικούς καὶ τοὺς ἐθνικούς. (179.) Τὸ τοιοῦτον ἦτο ἀληθινὸν ἀρίστευμα (coup de maître, 184.) Ἀδυνατῶν τφόντι νὰ συνειννοηθῇ μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς συναγωγῆς, ἐνιτχύθη βραδύτερον εἰς τὴν ἰδέαν τῆς καταλύσεως τοῦ ἰουδαϊσμοῦ.

Ἡ μεγάλη ἀλλοίωσις, ἡ συστήσασα τὴν νεωτέραν κοινωνίαν, καὶ στηρίξασα ὀριστικῶς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος, καταντᾷ λοιπὸν, ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς, ὁρμῇ δυσμενείας « νέου δημοκράτου » στραφέντος κατὰ τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῆς κοινωνίας· διότι « ἡ διδασκαλία ὅτι οἱ πτωχοὶ μόνοι θὰ σωθῶσιν ἦτο ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ. » (179.)

Καθόλου εἰπεῖν, ἡ προσπάθεια τοῦ Κ. Ῥενᾶνος τείνει νὰ

ἐξηγήσῃ ὅλον τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ διὰ τῶν περιστάσεων. Ἀναφέρει μὲν, ἀπαξ ἢ δις, τὴν δύναμιν τῆς βουλήσεώς του· ὁμιλεῖ περὶ τῆς μεγαλοφυχίας του· ἄλλου ὅμως εἶναι ὁ ρόυς τῆς διανοίας του. Ὁ Ἰησοῦς ἔτυχε θαυμασίων περιπετειῶν. Τὰ πάντα τὸν ἐβοήθουν, διότι «τὰ πάντα βοηθοῦσι τοὺς περι- βλέπτους ἄνδρας· βαίνουνσι πρὸς τὴν δόξαν δι' ἀκαταμαχίητου φορᾶς καὶ πεπρωμένου νόμου.» (457.) Ἡ συνάντησις «Ἰω- νάν τινος ἢ Ἰωάννου», «νέου ἀσκητοῦ μεστοῦ οἴστρου καὶ πάθους» (94), τὸν ὁποῖον ἐπωνόμασαν βαπτιστὴν, ὀλίγον ἔλει- ψε ν' ἀποβῇ ὀλεθρίᾳ τῷ Ἰησοῦ. Ὁ Ἰησοῦς διέτρεχε κίνδυνον νὰ ἐπιρρέασθῇ ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τότε ἀναμφιβόλως θ' ἀπέμενεν «ἄγνωστος αἰρετικὸς ἰουδαῖος.» (115.) Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης ἐφυ- λακίσθη εἰς καιρὸν ἀρμόδιον, καὶ ὁ Ἰησοῦς εὐτυχῶς ἐπέδόθη εἰς τὴν ἰδίαν του ἐντολήν. Ἡ ἔλλειψις ἀστυνομίας, χαρχκτη- ρίζουσα τὴν κατὰστασιν τῆς Ἰουδαίας (ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν), πρέπει νὰ συναριθμηθῇ μετὰ τῶν εὐνοϊκωτέρων περιστάσεων, ὑπὲρ τοῦ ἔργου τοῦ Ναζωραίου νεωτεριστοῦ. Ὁ Κ. Ῥενὰν ἐπιμένει εἰς τὸ θέμα τοῦτο, μὲ τρόπον προδίδοντα ἐναργῶς τὰς προλήψεις κατοίκου τινὸς τῶν Παρισίων, ὑπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸν πολίτευμα. Γνωρίζει ὅτι τὸ στάδιον τοῦ Ἰησοῦ δὲν ἦτο δυνατόν, εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς ἐλευθέρας ἐκείνης βαρβαρότης*, ὅποια ὑπῆρχεν ἐπὶ Τιβερίου (448, 457.) Πάντα ταῦτα εἶναι εἰσέτι μικροῦ λόγου ἄξια, ὡς πρὸς τὸ θαυ- μασιώτερον εὐτύχημα τοῦ Ἰησοῦ, τὸ τοῦ ἐγκαίρου αὐτοῦ θα- νάτου. «Τὸ ὕφος, ὅπερ προσέλαβε, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποστηρι-

* Ἐλευθέρα βαρβαρότης εἶναι ἔκφρασις τοῦ Κ. Ἀβέτου, ὅστις προσέ- δραμεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εἰς βοήθειαν τοῦ ἀδελφοῦ του μετὰ γενναιότητος· τόσῃ μεγαλητέρας, ὅσην δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένη παντὸς κινδύνου. Δὲν φαίνεται, τω- ὄντι, ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, νὰ ἦτο ὅλως μηδαμινὴ ἡ ἐπέμβασις τῆς ἀστυνομίας.

χθῆ πλέον τινῶν μηνῶν» (320), δὲν ἡδύνατο «νά βασιτάση ἕως τὰ ἐξήκοντα ἢ ἐβδομήκοντα ἔτη τὸ βάρος τῆς θεότητός του φθειρόμενος, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐκ τῶν ἀναγκῶν ἀνηκούστου καθήκοντος.» (457.)

Ἵπέπεσεν εἰς λάθη, τὸ γνωρίζομεν, «πιθανὸν μάλιστα πολλὰ λάθη του νὰ ἦσαν προσποιητά» (458). ἤθελεν ἀναμφιβόλως ὑποπέσει εἰς κανὲν λάθος, δυνάμενον νὰ κλονίσῃ τὸ οἰκοδόμημα τῶν ἀγώνων του (426), διότι «ὁ ἄνθρωπος εἶναι τόσῳ ἀσθενής, ὥστε ἀδυνατεῖ νὰ φέρῃ ἐπὶ μακρὸν τὴν θείαν ἐντολήν, καὶ ἐκεῖνοι μόνοι εἶναι ἀκηλίδωτοι, ὅσους ὁ Θεὸς ἀνεκούφισεν ἐκ τοῦ βάρους τοῦ ἀποστολικοῦ ἐπαγγέλματος.*» Εὐτυχῶς ὅτι τὸν ἀπέκτεινον, προτοῦ ἀνεπανόρθωτόν τι παῖσμα νὰ ἐξαντλήσῃ, ἐν τῇ πηγῇ αὐτῆς, «τὴν θείαν ζωὴν, τὴν ὁποίαν ἔμελλε νὰ διέλθῃ ἐν μέσῳ τῆς ἀνθρωπότητος.» (425.) Τὸν προσήλωσαν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. «Τὸ ἀνόητον μῖσος τῶν ἐχθρῶν του ἐπέφερε τὴν ὀριστικὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου του, καὶ ἐπεσφράγισε τὴν θεότητά του.» (369.) Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἰησοῦ μεγάλως ἔσφαλλον. Ὅπως ἀναχαιτίσωσι τὸ ἔργον του, ἔπρεπε νὰ τὸν ἀφήσωσι νὰ ζήσῃ μερικὰ ἔτη ἀκόμη. «Μένων ἐλεύθερος, ἤθελεν ἀποκάμει ἐν ἀπειγνωσμένῳ ἀγῶνι κατὰ τοῦ ἀδυνάτου.» (369.) Αἱ τυφλὰ ἡμῶν προλήψεις ἀλλοιοῦσι τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν συμβεβηκότων. Ἀναλογιζόμεθα μετὰ φρίκης τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα, καὶ τωόντι, «ἡ πρᾶξις του ἦτο ἴσως ἀφυῆς μᾶλλον ἢ κατεντρεχῆς.» (382.) Ὁ ἀπόστολος Πέτρος ἐφέρθη «λίαν ἀγενῶς» (395) ἐν τῇ ἀπαρνήσει του, ὁμνύων ὅτι οὐκ οἶδε τὸν ἄνθρωπον. Ἐκτὸς τούτου, ἐθεωρήσαμεν ὡς θεοκτόνους τοὺς τυφλοὺς ἐκείνους

* Etudes d'histoire religieuse, pag. 256.

Φαρισαίους, ἐνῶ αὐτοὶ τὸν ἀπεθέωσαν, καὶ ἦσαν πιθανὸν μωροὶ μᾶλλον ἢ διεστραμμένοι.

Ὁφείλω νὰ ἐπιμείνω, Κύριοι, ἐπὶ τῆς ιδέας ταύτης, διότι ἀποτελεῖ ἀληθῶς μίαν τῶν ὑποστάσεων τοῦ Κ. Ῥενᾶνος. Ἡ ἠθικὴ δόξα τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἰδίως ἔργον τῶν φρονέων του, οἵτινες τὸν ἀπέκτεινον ἐγκλίρως ὑπὲρ τῆς δόξης του. Πρέπει ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα λόγους, τῶν ὁποίων ὁ κατάψυχρος λυρισμὸς προσβάλλει οὐ μόνον τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ καὶ τι σπουδαιότερον καὶ ἐπισφαλέστερον. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἐπὶ τοῦ σταυροῦ· ἀφοῦ εἶπε: «Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου», κλίνας τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ στήθους ἐξέπνευσεν. Αὐτὴν τὴν στιγμήν ἐκλέγει ὁ Κ. Ῥενᾶν ἵνα ἀνακαλέσῃ τὴν προσφιλεῖ του ιδέαν, ἀνακράζων: «Ἀναπαύου ἤδη ἐν τῇ δόξῃ σου, γενναῖε μυσταγωγέ· τὸ ἔργον σου ἐτελείωσεν· ἡ θεότης σου ἐθεμελιώθη. Μὴ φοβηθῇς νὰ ἔδῃς ἀνατρεπόμενον, διὰ τι λάθος, τὸ ἔργον τῶν ἀγώνων σου. Τοῦ λοιποῦ, ἀπαλλαγεῖς ἐκ τοῦ ἀσταθοῦς (426.) Παύω. Τοιαῦται αἱ πρῶται ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἐμποιεῖ εἰς τὸν συγγραφέα ἡ μεγάλη σκηνὴ τοῦ Γολγοθᾶ!

Παρατηρεῖτε, Κύριοι, ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἱστορικῆς ἢ θεολογικῆς συζητήσεως. Δὲν συζητῶ ἂν παραμορφώσῃ τὰ κείμενα· ἓνα μόνον σκοπὸν ἔχω: νὰ σᾶς ἀποδείξω ἐναργῶς, ἀπαρχῆς μέχρι τέλους τοῦ βιβλίου, ὅτι ἐξετάζω καταχθόνιον ἔργον, ὃπερ φθάνει εἰς τὸ χαρακτηριστικώτατον τοῦτο συμπέρασμα: «Δεικνύων ὅτι ἡ παρὰ τοῦ Ἰησοῦ θεμελιωθεῖσα θρησκεία ἦτο φυσικὴ συνέπεια τῶν προγεγονότων, δὲν ἐννοῶ νὰ ἐλαττώσω τὴν ὑπεροχὴν της, ἀλλὰ ν' ἀποδείξω ὅτι ἔχει

τὸν λόγον της, ὅτι ἦτο νόμιμος, δηλαδή σύμφωνος με τὰ ἐνστίγματα καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς καρδίας αἰ-
 ῶνός τινος.» (455.) Ἐνταῦθα ἐξέλιπε παντάπασιν ἡ ἐξαί-
 ρεσις τὸν ἀντιπροσωπεύσαντα αἰῶνά τινα θὰ ὑπερβῶσι, φυσι-
 κῶ τῷ λόγῳ, οἱ μέλλοντες αἰῶνες: τὸν θεμελιωτὴν τῆς αἰω-
 νίου θρησκείας, ἀποκαλεῖ πλέον ἀντιπρόσωπον τῶν ἀναγκῶν
 τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τινα ἐποχὴν.

Συγκεφαλαιῶ τὰς μακρὰς ταύτας σκέψεις.

Τὸ βιβλίον, ὅπερ ἐπιγράφεται Βίος τοῦ Ἰησοῦ, ἐμπε-
 ρίχει δύο ρεύματα ἰδεῶν ἀντιφατικῶν. Ὁ Ἰησοῦς ὑπερυψοῦ-
 ται, ὡς ἐξαιρετικὸν καὶ θεῖον ὄν, οὐδένα ἔχων ὑπέρτερον. Ὁ
 Ἰησοῦς ὑποβιβάζεται διὰ ῥητῶν ἀποφάνσεων, καὶ μυρίων σο-
 φισμάτων ἐντέχνου ὕφους, εἰς τρόπον ὥστε ν' ἀφήσῃ εἰς τὸν
 ἀναγνώστην τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὑπερέβησαν αὐτὸν καθ' ὅλα,
 καὶ ὅτι, κατὰ τὸν νόμον τῆς προόδου, πρέπει φυσικῶ τῷ λόγῳ
 νὰ παραδεχθῇ ὅτι καὶ εἰς τὸ μέλλον θὰ τὸν ὑπερβῶσιν ἐτι
 πλέον, ἀφ' ὅσον μέχρι τοῦδε τὸν ὑπερέβησαν*. Μᾶς φαίνεται
 τόσῳ μέγας καθότι ἔζησεν ὀλίγον, καὶ δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ
 σφάλλῃ. Ὅ,τι οὐδέποτε θὰ ὑπερβῶσιν εἶναι τὸ μεγαλεῖον τῆς
 πλάνης, ἥτις τὸν ἀνέδειξε Θεὸν (διότι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ
 ὑψηλοτέρα πλάνη), καὶ ἡ δύναμις τῆς πλάνης ταύτης, ἥτις
 ἔδωκεν εἰς τὸν Ναζωραῖον τέκτονα ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα.

Τὰ δύο ταῦτα ρεύματα τῶν ἰδεῶν συνεχρέουσιν ἐν τῇ
 αὐτῇ κοίτῃ, ἀλλὰ δὲν ἔχρουσι τὴν αὐτὴν σημαντικότητα. Ὀλί-
 γα λεπτὰ μακράν τῆς Γενεύης, τὰ διαυγῇ καὶ κυανᾷ ὕδατα

* Τοῦτο ἐξήγησε κάλλιστα ὁ K. Ἀβέτος (Jésus dans l'histoire, pag. 64)
 Παρατηρεῖ (Jésus dans l'histoire, pag. 11) πολὺ ὁρθῶς, ὅτι αἱ κριτικαὶ τοῦ
 παρατηρήσεις εἶναι μᾶλλον παραρτήματα ἢ ἀντιλογίαι.

ἐκχεόμενα ἐκ τῆς λίμνης Λεμάν δέχονται τ' ἀμμώδη ρεῖθρα τῆς Ἀρβης. Στιγμασίως τὰ κυανᾶ καὶ τὰ ὑπόλευκα ὕδατα ἐκρέουσι, χωρὶς νὰ συγχέωνται. Παρατηρήσατε τὸν ροὺν τῶν κυμάτων: θὰ ἴδῃτε, μετ' οὐ πολὺ, ἐκλείπον τὸ γαλανὸν χρῶμα καὶ τ' ἀνακυκώμενα ὕδατα τοῦ χειμάρρου νὰ δίδωσιν εἰς τὸν ποταμὸν τὴν γενικὴν αὐτοῦ χροίαν. Οὕτως ἔχει καὶ διὰ τὸν ἀναγνώστην, ὅστις παραδίδεται εἰς τὴν ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Κ. Πενᾶνος γεννωμένην ἐντύπωσιν ὁ πρὸς τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν θαυμασμὸς ἀντικαθίσταται ταχέως δι' αἰσθημάτων ἄλλης φύσεως, ἅτινα πολὺ ἀπέχουσι τῆς λατρείας. Ἄν μὲ μεμφοῖτε ὅτι ὀρίζω αὐθαιρέτως τὴν σχετικὴν σημαντικότητά τῶν δύο ἀντιθέτων ρευμάτων, θέλω σᾶς παραπέμψαι εἰς τὸ διδακτικώτατον πόνημα τοῦ Κ. Ἀβέτου· θέλω σᾶς παραπέμψαι ἰδίως εἰς τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν τῶν ἀναγνωστῶν. Ἄν ἡ ἀντίφασις ὑφίστατο ἀληθῶς, τὸ σύγγραμμα θὰ ἦτο ὅλως ἀσυνάρτητον. Μικροῦ λόγου ἄξιον παρὰ τοῖς λογίοις, δὲν θὰ ἡσπάζετο δι' ἐνθέρμων ἀνευφημιῶν παρὰ τῶν φατριαστῶν, οὔτε θὰ διεδίδετο εἰς τὸ κοινόν. Τότε μόνον ἐπιτυγχάνει τις δημοσιότητα, ὅταν ἀποτείνεται, δι' ἐξηκριβωμένων ἰδεῶν, εἰς ὠρισμένα αἰσθήματα· οἱ βιβλιοπῶλαι τὸ γνωρίζουσιν οὐχ ἥττον τῶν συγγραφέων.

Θέσας ἤδη τὰς βάσεις τῶν γεγονότων, ἀναλαμβάνω τὸ ζήτημά μου, καὶ προσάγω ἐκ νέου τὴν ἀπάντησίν μου: Διὰ τί ὁ Κ. Πενᾶν ἀποσύρει πάνθ' ὅσα ὁ ἴδιος ἐπρόβλεπεν; Διὰ τί σπουδάζει ν' ἀποσβέσῃ τὰς ἀκτῖνας, δι' ὧν ἔστεψε τὴν κεφαλὴν τοῦ ἥρωός του; Διὰ τί ἐπὶ τέλους, ὁπόταν ἐξυμνῇ τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν, φέρεται, πραγματικῶς, ὡς οἱ ἱερεῖς ἐκεῖ-

νοι τῆς ἀρχιαιότητος, οἵτινες ἔστεφον μὲ ἀνθη τὸ θῦμα, ὅπερ ἤθελον νὰ σφραγίσωσιν; Ἰδοὺ ὁ λόγος:

Ἄν ἐτήρεῖτο ἡ διὰ τὸν Ἰησοῦν ὁρισθεῖσα θέσις· ἂν ἔπρεπε ν' ἀποτελέσῃ ἐξάιρεσιν τοῦ μεγάλου νόμου τῆς προσόδου· ἂν ἔπρεπε ν' ἀναγνωρισθῇ ἡ θαυμασία ἀρμονία τοῦ ἔργου αὐτοῦ μετὰ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ κέντρον τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας, νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι πάντα τὰ προηγουμένα προδιέθεσαν τὴν ἔλευσίν του, καὶ εἶναι ἡ πηγὴ τῶν μετ' αὐτὸν συμβάντων· ἂν ἔπρεπεν, ἐπὶ τέλους, νὰ τηρηθῶσι τὰ ὑπὸ τοῦ Κ. Ῥενᾶνος ἀποδεχόμενα διδόμενα, ἤθελον κατασταθῇ τόσῳ ἐναργῇ τὰ ἔχνη ὠρισμένης βουλῆς ἢ σχεδίου, ἀνωτέρας διευθύνσεως, τῆς Προνοίας, ἐν ἐνὶ λόγῳ, ὥστε ὁ νοῦς ἤθελεν ἀνυψωθῇ, φυσικῶς τῷ λόγῳ, εἰς τὸν Θεόν. Ἀλλ' ἡ ἰδέα ἐλευθέρου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ εἶναι πρόληψις. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ κλεισθῇ εἰς τὸν νοῦν ἡ ὁδὸς ἡ ἄγουσα πρὸς τὸν Θεόν. Ἀνάγκη νὰ σμικρυνθῇ ὁ Ἰησοῦς κατὰ τὸ ἡμέτερον μέτρον· τὸ δ' ἔργον του κατὰ τὰς κοινὰς ἀναλογίας. Ὑπαγόμενα οὕτω τὰ πάντα εἰς τὴν ἰδίαν στάθμην, ἡ ἱστορικὴ ἀρμονία, διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ ἰδίου νόμου, ἱκανοποιεῖ τὸ πνεῦμα εὐκολώτερον ἐκ τῆς συγκεχυμένης ἰδέας φύσεώς τινος πραγμάτων, ἥτις παράγει ἀφ' ἑαυτῆς πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει, ἄνευ σχεδίου, καὶ ἄνευ βουλήσεως· δὲν θὰ παρουσιασθῇ κατεπείγουσα ἀνάγκη Θεοῦ.

Τοιαύτη ἡ κλεῖς τοῦ ἐπασχολοῦντος ἡμᾶς βιβλίου, καὶ ἡ μόνη, πιστεύω, σπουδαία ἐρμηνεία, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ τῷ δώσωμεν. Ὁ Κ. Ῥενᾶν βεβαιοῖ τὴν ἐξαιρετικὴν θέσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι· τοῦτο δὲ, χαριζόμενος ἀναμφιβόλως, ἐν μέρει εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἐν μέρει ὡς ἐκ τῆς

ὁποίας διέσωσεν ἔξωθεν, καὶ ἐν μέρει ἴσως καθὼς ἐξαγόμενον ἱστορικῶν σπουδῶν καὶ προσωπικῶν ἐντυπώσεων. Ἄλλ' ὁ συγγραφεὺς, ὑπείκων ὅπως οὖν εἰς τὸ ρεῦμα τοῦτο τῶν ἰδεῶν, παρασύρεται ὑπὸ ρεύματος ἀκαταμαχρήτου δυνάμεως, ἥτις τὸν ἀναγκάζει νὰ παλινωδῇ διηνεκῶς. Ἡ ἀρνησις τοῦ παντοδύναμου Θεοῦ τὸν διευθύνει λεληθότως πως καὶ τὸν δεσπάζει. Τὸ βιβλίον του θὰ σᾶς ἐκπλήξῃ διὰ τῶν ἀνεξαντλήτων ἐπ' ἀληθείας ἀντιφάσεων του, ἕωσοῦ, σκαλίζοντες ὀλίγον τὸ ἔδαφος, ἀνέυρητε ὅτι τὰ θεμέλια τοῦ ἔργου φέρουσι, μὲ κεφαλαιώδεις χαρακτῆρας, τὴν πένθιμον ταύτην ἐπιγραφὴν: οὐκ ἔστι Θεός· δὲν ὑπάρχει ἄπειρον καὶ παντοδύναμον πνεῦμα, τοῦ ὁποίου τὸ θέλημα δύναται νὰ ᾔῃναι ἡ ἐξήγησις τῶν πραγμάτων. Θὰ ἐννοήσητε τότε πόθεν πηγάζει ἡ ἀντίφασις. Λάβετε, Κύριοι, τὸν Βίον τοῦ Ἰησοῦ. Ἀναγνώσατε, ἐρευνήσατε, σκεφθῆτε· καὶ ἴδατε ἂν δύνασθε νὰ εὑρητε ἄλλην λύσιν τοῦ αἰνίγματος, ὅπερ αἱ σελίδες τοῦ συγγράμματος τούτου προβάλλουσιν ἀφεύκτως εἰς πάντα προσεκτικὸν νοῦν.

Ἀναγνώρισαντες ὅθεν τὰς ἀρχὰς τοῦ συγγράμματος, ἅς μελετήσωμεν τὰς συνεπείας των.

Ἄς λησμονήσωμεν ὅ,τι εἴπομεν. Ἄς λάβωμεν, ὡς ἔχουσι, τὰς ἀποφάνσεις τοῦ συγγραφέως· καὶ ἅς ὑποθέσωμεν ὅτι διατηρεῖται σπουδαίως ἡ ἐξαιρετικὴ θέσις τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ναζωραίου Ἰησοῦ ἦτο ἡ ἀρχὴ τοῦ μεγίστου συμβεβηκότος τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου. (Σελ. 1.) Τὸ ἔργον του ἔχει ἀπαράμιλλον σημασίαν. Ὅποῖον τὸ ἔργον τοῦτο ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ συγγραφέως; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι δυσκολωτάτη. Δυνάμεθα εὐτυχῶς ν' ἀπαλλαχθῶμεν τῆς ἐπιπόνου ταύτης ἐρεύνης. Ὅποῖον καὶ ἂν ἦτο τὸ ἔργον τοῦ

Ἰησοῦ, ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Κ. Πενᾶνος, εἶναι ἔργον πελώριον, ἀπαράμιλλον ἐν τῷ θρησκευτικῷ πεδίῳ. Ὅποῖον τὸ ἀπόκρυφον τῆς ἀνηκούστου ταύτης δυνάμεως, ὁ χαρακτήρ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τελεσθείσης μεγαλητέρας πνευματικῆς ἐνεργείας; Κατὰ τὸν συγγραφέα μας, ὁ Ἰησοῦς ἐψεύσθη: ἠναγκάσθημεν νὰ τὸ ἐξακριβώσωμεν. Πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἤδη ὅτι: Ἡ ἀπάτη ἐχρημάτισεν ἐν τῶν θεμελίων τοῦ ἔργου του. Ἴδου πῶς ἀναπτύσσεται ἡ θέσις αὕτη.

Ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἐνθουσιαστής, ἀλλὰ καὶ ἀπατεῶν ἐπίσης. Συμβαίνει εἰς τινὰς φύσεις (αὕτη εἶναι ἀναντίρρητος ψυχολογικὴ παρατήρησις) ν' ἀπατῶνται ἐπὶ τέλους καὶ αὐταί, ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῶν τεχνασμάτων. Ὁ Ἰησοῦς ἐνεπλέχθη εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ παγίδας. Δύσκολον θὰ ἦτο νὰ διακρίνωμεν ἐν τῇ διαγωγῇ του τὴν παρεκτροπὴν τῆς φαντασίας ἐκ τῆς πανουργίας. Ἡῤῥήθη «ἐν μέσῳ τῆς παραφορᾶς» (68)· δὲν ἐκράτει πάντοτε ἑαυτὸν, διότι «τὰ καλλίτερα πράγματα ἔγινον ἐν ὥρᾳ παροξυσμοῦ.» (453.) «Τὸν ἐθαύμαζον, τὸν ἐπεριποιῶντο, καὶ, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ὅσῳ ἐπίστευον εἰς αὐτὸν, τοσοῦτῳ μᾶλλον καὶ ὁ ἴδιος ἐπίστευεν εἰς τοῦτο.» (139). Ἐπειτα, ἦτο τέκνον τῆς Ἀνατολῆς, καὶ «ἡ πρὸς ἑαυτὸν εἰλικρίνεια δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς.» (252.) Πρὸς δὲ, διέτριψεν εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ «ἐν τῇ μεμολυσμένῃ καὶ νωθρᾷ ἐκείνῃ πόλει» ὁ Ἰησοῦς δὲν ἦτο πλέον ὁ ἴδιος. «Οἱ ἄνθρωποι πταίουσιν, καὶ οὐχὶ αὐτὸς, ἂν ἡ συνειδήσις του ἔχασεν ὅπως οὖν τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς διαύγειαν.» (360.) Ἴδου πολλὰ ἐλαφρυντικὰ περιστάσεις. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὑφίσταται. Ὁ Ἰησοῦς ἐθεμελίωσε κατὰ μέγα μέρος τὸ ἔργον του ἐπὶ τῆς ἀπάτης.

«Εἰς πᾶσαν ἐποχὴν, ὁ Ἰησοῦς ἐνέδιδε πολὺ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, οἰκειοποιούμενος πολλὰ πράγματα ἀλλότρια τῆς τάσεώς του, ἢ περὶ τῶν ὁποίων ὀλίγον ἐφρόντιζε, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἦσαν δημώδη.» (107.) Τὴν χρῆσιν τοῦ μέσου τούτου ἐνόμιζεν ἀναγκαίαν, ἵνα κερδίσῃ τὸν ἕχλον. (108.) Αὕτη ἡ γενικὴ θέσις· ἰδοὺ τινες λεπτομέρειαι αὐτῆς.

Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐπίστευεν ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Δαυὶδ, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τίτλος οὗτος ἦτο χρήσιμος εἰς τὰ σχέδιά του, ἡρέσκειτο νὰ τὸν προσαγορεύωσιν οὕτω. Ἠρέσκειτο νὰ τῷ ἐτοιμάζωσι μικροὺς θριάμβους τὰ παιδία, ἀπονέμοντα αὐτῷ τίτλους, τοὺς ὁποίους δὲν θὰ ἐτόλμα ὁ ἴδιος νὰ προσλάβῃ. Ὅποταν τὸν ἡρώτων περὶ τούτου, ἀπεκρίνετο δι' ὑπεκρυγών. (191, 192, 238).

Ἄλλη λεπτομέρεια. Γνωρίζετε τὴν τέχνην τινῶν λεγομένων ὑπνοβατῶν, οἵτινες προσποιοῦνται τοὺς προφήτας. Λαμβάνουσιν εἰδικὰς πληροφορίας περὶ τῶν κατοίκων τοῦ τόπου, ἐνθα μετέρχονται τὴν βιομηχανίαν των, καὶ καταπείθουσιν ὅσους τοὺς συμβουλεύονται περὶ τῆς ὑπερφυσικῆς αὐτῶν δυνάμεως, ἀποκαλύπτοντες αὐτοῖς ἰδιαιτέρας περιστάσεις τοῦ βίου των. Οὕτω ἔπραττεν, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Φέρω εἰς μαρτυρίαν τὸ κείμενον: «Ἐνίοτε ὁ Ἰησοῦς μετεχειρίζετο ἀθῶων τέχνασμα.... ἐπροσποιεῖτο ὅτι ἐγνώριζεν ἀπόκρυφόν τι περὶ ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ κερδίσῃ, εἴτε τῷ ἐνθούμιζεν εὐάρεστον περιστατικόν..... Ἀφινε νὰ πιστεύωσιν ὅτι τῷ ἀπεκαλύπτοντο ἄνωθεν τ' ἀπόκρυφα τῆς καρδίας.» (162.) Ὁμολογεῖτε βεβαίως ὅτι ἐνταῦθα ἐκλείπει ὁ ἐνθουσιασμός, καὶ παρίστανται ἡμῖν ἀπλῶς οἱ τρόποι ἐνὸς πανούργου.

Ἐτέρα πάλιν λεπτομέρεια. «Ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἔξοχος ἐπα-

νασπάτης.» (116.) Ὁ Ἰησοῦς, κατὰ τινας λόγους, «εἶναι ἀναρχικός, διότι δὲν ἔχει οὐδεμίαν ιδέαν τῆς πολιτικῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὕτη τῷ φαίνεται ἀπλῶς καὶ μόνον κατὰ χρησις.» (127.) Ὁ Ἰησοῦς ἦτο «νέος δημοκράτης Ἰουδαῖος, λίαν δυσηρεστημένος διὰ τὰς ὁποίας ἀπένειμον τιμὰς εἰς τοὺς μονάρχας.» (227.) Εἰς τῶν χαρακτήρων τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καθὼς τὴν ἐφαντάζετο, «ἦτο ἡ ἠθικὴ κρίσις τοῦ κόσμου, ἀπονεμομένη εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ δικαίου καὶ εἰς τὰς χειρὰς τοῦ λαοῦ.» (285.) Ἀλλ' ἐνόησεν ὅτι ἡ ἔκφρασις τοιούτων αἰσθημάτων ἐνοχοποιεῖ αὐτὸν, καὶ ἐπροσπορήθη σεβασμὸν εἰς τὰς καθεστώσας ἀρχάς, ἵνα μὴ ἀπαλλοτριωθῇ τῆς κοινῆς γνώμης. «Ἡ πρὸς τὰς καθεστώσας ἀρχάς ὑποταγὴ του, γελοία οὐσιωδῶς, ἦτο πλήρης κατὰ τὸν τύπον.» (119.) Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ· ἐπὶ τοῦ λόγου τούτου στηρίζεται ἡ νεωτέρα κοινωνία· ὁ συγγραφεὺς τὸ γνωρίζει· τὸ λέγει. (348.) Λόγος λοιπὸν οὐσιωδῶς γελοῖος κατέστη «ὁ σπόρος τοῦ ἀληθινοῦ πολιτισμοῦ» (348)· ἀλλ' εἰς τοῦτο δὲν ἐνδιαιτρίβει.

Φθάνω εἰς τὸ δεινότερον ζήτημα. Ὁ Ἰησοῦς ἔζη εἰς τόπον, ἔνθα ἐπίστευον εἰς τὰ θαύματα, καὶ δὲν ἐβράδυνε ν' ἀναγνώριση ὅτι ἔπρεπε «νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐντολῆς του, ἢ νὰ γίνῃ θαυματουργός.» (257.) Ἐγινε θαυματουργός. Ὁ Ἰησοῦς ἐπίστευεν, ἄρα, καὶ αὐτός ἢ δὲν ἐπίστευεν εἰς τὰ θαύματα; Ὁ συγγραφεὺς λέγει ναι (257), καὶ ἀλλοῦ λέγει ὅχι (265, 268), κατὰ τὴν ἀμετάτρεπτον αὐτοῦ συνήθειαν. Ὅπως δὴποτε ἐθαυματούργει. Ἐθαυματούργει, ἐν πρώτοις, ἀπροθύμως καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀκουσίως (264, 268), ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐσυνείθισεν καὶ ὁπότεν παρεῖχον αὐτῷ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ τὸν

καλῶσιν υἱὸν Δαυὶδ «ἔκαμνε μετὰ χαρᾶς τὰ θαύματα, ἅτινα ἐπεθύμουν, ἐπερωτῶντες αὐτὸν οὕτω.» (238.) Ἄς μὴ παρατρέξωμεν οὐδέν. Κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ συγγραφέως, πολλὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ ἦσαν φυσικὰ καὶ ἀπλούστατα φαινόμενα. Ἐθεράπευε τοὺς ἀσθενεῖς διὰ τῆς γοητείας τῆς παρουσίας του, δι' ἑνὸς μειδιάματος, ἑνὸς λόγου ἐλπίδος. «Τίς τολμᾷ νὰ εἴπῃ ὅτι, εἰς πολλὰς περιπτώσεις, καὶ ἐκτὸς τῶν χαρακτηριστικῶν ὅλως αἰκιῶν, ἢ ἐπαφῇ ἐκλεκτοῦ τινος προσώπου δὲν ἐπενεργεῖ, ὅσον καὶ τὰ φαρμακευτικὰ βοηθήματα;» (260.) Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐξηγεῖ τὸ ὅλον. Συνήκονε τὴν δεξιότητά με τὴν φυσικὴν δύναμιν τοῦ βλέμματός του καὶ τῆς φωνῆς του. Ἀνελογίσθη τοὺς κινδύνους, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐποχὴ τοῦ ἐβίβλεν αὐτὸν ὡς πρὸς τοῦτο, ἐνέδωκεν, ἔγινε θαυματουργὸς ἐκ προμελέτης, καὶ, μετεχειρίσθη, εὐτόλμως τὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτο κατάλληλα μέσα. Ἐφθάσαμεν ἐνταῦθα, εἰς μίαν σελίδα, ἥτις διήγειρεν, ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, εὐλογον σκάνδαλον· εἰς τὴν παράστασιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου. Ἰδοὺ στίχοι ἀναγνωσθέντες πλησίον πολλῶν νεκρικῶν φερέτρων, παρηγορήσαντες πολλὰς θλίψεις, ἀνυψώσαντες πρὸς τὸν οὐρανὸν πολλὰ βλέμματα, καταβεβλημένα καὶ σκυθρωπά. Κατὰ τὸν Κ. Πενᾶνα, ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου εἶναι γεγονὸς κεκαλυμμένον ὀλίγον ὑπὸ σκότους· πλὴν ἐμμένει εἰς τὴν ιδέαν ὅτι ἦτο παρσκευασμένον ὄραμα *. Οἱ φίλοι τοῦ Ἰησοῦ εἶχον ἀνάγκην μεγάλου τινὸς θαύματος. Ὁ Λάζαρος ζῶν περιετυλίχθη με ταινίας ὡς νεκρός· αἱ ἀδελφαὶ του ἔλαβον μέρος εἰς τὴν σκευωρίαν· ὁ Ἰησοῦς ὠφελήθη ἐξ αὐτῆς.

* Ἴδε περὶ τοῦ θέματος τούτου, καὶ περὶ ἄλλων, τὴν καλὴν διατριβὴν τοῦ Κ. Σακρετᾶνος, ἐν τῷ *Chrétien évangélique*, τῆς 10 Ἀυγούστου 1863.

Κύριοι, ἂν ἐλέγετο ὅτι ἡ σκηνὴ αὕτη εἶναι συναξάριον, γέννημα εὐσεβοῦς φαντασίας καὶ ἀπλοϊκῆς εὐπιστίας, ἀλλ' ἁμιγρῆς δόλου ἐν τῇ ἀπλότητι αὐτῆς· ἂν ἐλέγετο ὅτι τὸ ὑψηλὸν τοῦτο διήγημα εἶναι σύμβολον, δι' οὗ τὸ πρὸς τὴν ἀθανασίαν ἔνστιγμα ἐπεζήτησε νὰ ἐκφρασθῇ ἐνταυτῷ καὶ νὰ ἱκανοποιηθῇ, ἀναγνωρίζω ὅτι τοιούτας θέσεις ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἔχει καθήκον νὰ συζητῇ σπουδαίως. Ἀλλ' ὅποταν ἔρχονται νὰ μᾶς εἰπωσιν ὅτι, ἡ ὑπὸ τῶν ὀσφύων τῆς ἀνθρωπότητος καταβεβρεγμένη σελὶς αὕτη, δὲν ἦτο ἴσως εἰμὴ ἀθλία κωμῳδία, τὰ δὲ πρόσωπα τῆς σκηνῆς ταύτης, ἦτις, πρὸ δεκακοτῶ αἰώνων, ἐξήγειρε τόσας ψυχὰς, εἶδος ἀγύρτου μετὰ τῶν συντρόφων του, τότε διαμαρτύρομαι καὶ δὲν συζητῶ. Διαμαρτύρομαι ἐν ὀνόματι τῆς συνειδήσεως, διατρωθείσης εἰς τὰς νομιμωτέρας αὐτῆς ἀπαιτήσεις· δὲν συζητῶ, καθότι ὑπάρχουσιν ἔριδες, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος δὲν συγχωρεῖ νὰ ταπεινώμεθα..

Ὁ Ἰησοῦς λοιπὸν ἠπάτησεν. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου ἐτέθη κατὰ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τίποτε δὲν τὸν ἐχαλίνωσεν· οὔτε αἱ ἰδία αὐτοῦ ἀποφάνσεις, οὔτε ἡ πίστις τῶν χριστιανικῶν λαῶν, οὔτε ἡ ὕμνωδία τῶν ποιητῶν, ἀπὸ τοῦ Δάντου μέχρι τοῦ Κλοπστόκου καὶ Λαμαρτίνου, οὔτε ἡ μεγάλη γενεὰ τῶν ζωγράφων, οἵτινες, ἀπὸ τοῦ Γιόττου μέχρι τοῦ Ἀρῆ Σεπφέρου, κατέθεσαν ἐπὶ τῆς ὀθόνης τὸ λαμπρὸν εὐαγγέλιον τῆς τέχνης τίποτε δὲν τὸν ἐχαλίνωσεν. Ἐβαψε τὸν κάλαμόν του, καὶ δὲν ἔτρεμεν ἡ χεὶρ του, ὅταν, ἐπὶ τοῦ ἐνδόξου καὶ ἀγνοῦ μετώπου τοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας, ἔγραφε: Ψεῦδος!

Δὲν προτίθεμαι, ἐπαναλαμβάνω, νὰ εἰσέλθω ἐνταῦθα εἰς

τὸ στάδιον τῶν συζητήσεων, αἵτινες ἐνδιαφέρουσιν ἀμέσως τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἀλλὰ δὲν δικαιόυμαι νὰ εἶπω ὅτι ἡ θεοποίησις τοῦ Ἰησοῦ, ἡ παράστασις αὐτοῦ ὡς τοῦ ὑψηλοτέρου ἄκρου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τοῦ ὄντος ὅπερ εἶχε τὴν ὑψηλοτέραν περὶ Θεοῦ συνείδησιν, καὶ ἄρ' ἑτέρου ἡ ἀνάδειξις αὐτοῦ, ὡς παραδεχομένου πρὸς θεμελίωσιν τοῦ ἔργου του δολίους καὶ ἀγυρτικούς τρόπους, εἶναι ὕβρις εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν; Δὲν ἀρκεῖ τοῦτο.

Ὁ Ἰησοῦς ἠπάτησεν· αὕτη ἡ πρώτη θέσις τοῦ συγγραφέως. Οὐδέποτε οὐδὲν γίνεται μέγα ἐν τῷ κόσμῳ, εἰμὴ διὰ τῆς ἀπάτης· αὕτη ἡ δευτέρα καὶ σαφῶς ἐκφραζομένη θέσις. (92.) Οἱ ἀπατῶντες, πρὸς πραγμάτωσιν μεγάλων σχεδίων, δὲν εἶναι ἔνοχοι· αὕτη ἡ τρίτη θέσις του. Ἀνοίγω πάλιν τὸ βιβλίον· ἴσως δὲν ἤθελέ τις ἐνταῦθα πιστεύσει εἰς τὸν λόγον μου. «Πάντα τὰ μεγάλα ἔργα γίνονται διὰ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ δὲν διευθύνει τις τὸν λαόν, εἰμὴ χαριζόμενος εἰς τὰς ἰδέας του. Ὁ θεωρῶν τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὰς πλάνας τῆς, καὶ προσπαθῶν νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτῆς δὲν εἶναι ἀξιοκατάκριτος. Εὐκόλῳ ἀποβαίνει εἰς τοὺς ἀνισχύρους ἡμᾶς νὰ καλῶμεν τοῦτο ψεῦδος, καὶ, ἐπαιρόμενοι διὰ τὴν ἀτολμον ἡμῶν τιμιότητα, νὰ ὁμιλῶμεν μετὰ περιφρονήσεως περὶ τῶν ἡρώων, οἵτινες ἀνεδέχθησαν ὑπὸ ἄλλους ὄρους τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Ὅταν διαπράξωμεν διὰ τῶν ἐνδοιασμῶν μας, ὅσα διέπραξαν διὰ τῶν ψεύδεων των, ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἤμεθα πρὸς αὐτοὺς αὐστηροί. Ὁ μόνος ἔνοχος, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, εἶναι ἡ ἀνθρωπότης, ἥτις θέλει ν' ἀπατᾶται.» (253.)

Ἀδύνατον νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τις ἐνταῦθα τὴν θεωρίαν

τῆς ἐπιτυχίας, τὴν δικαιολόγησιν ὅλων τῶν μέσων, ἅτινα εὐδοκίμοῦσι· δύσκολον δὲ νὰ ἐνδείξῃ, ἄνευ βαρυθυμίας, τὴν φιλοσοφίαν ταύτην τοῦ ψεύδους.

Ἡ φιλοσοφία αὕτη, Κύριοι, εἶναι ψευδής· εἶναι τὸ ἐξαγόμενον νοός, ἐμμένοντος εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶνπραγμάτων. Ναί, ἐμμένοντες εἰς τὴν πρώτην ἐπίφασιν, διεύθυνεῖ τις τοὺς ἀνθρώπους μὲ κενὰς ἐλπίδας, ἐπενεργεῖ εἰς αὐτοὺς διὰ ψευδοῦς ἀνοχῆς. Πολλὰ μεγάλα ὀνόματα, πολλαὶ ἰσχυραὶ ἐπιβροαί, πολλοὶ ἐπίκαιροι θρίαμβοι δικαιολογοῦσι, κατὰ τὸ φαινόμενον, τὴν θεωρίαν ὅτι «τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν ἀρκοῦσι πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν, καὶ ὅτι, ἵνα ἐπιτύχῃ τις μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ἀνάγκη πᾶσα οὐχὶ τῶν ἀδολωτέρων μέσων.» (92.) Ναί, ἀναμφιβόλως, ὑπάρχουσι ἀνόσιοι ἐπιτυχίαι· ἀλλὰ προσέχετε μὴ πιστεύσητε ὅτι αὗται ἔχουσι τὸν τελευταῖον λόγον τῶνπραγμάτων. Οἱ σκεπτόμενοι οὕτω οὐδέποτε ἀνέγνωσαν καλῶς τὰς μεγάλας σελίδας τῶν ἀνθρωπίνων χρονικῶν. Οἱ ὀριστικοὶ θρίαμβοι, οἱ διέποντες τὸν κόσμον, ἐν μέσῳ ὅλων τῶν ἐλλείψεών του, ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀλήθειαν· εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐπικυρουμένην ἐν τῇ ταλαιπωρίᾳ, εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐπικυρουμένην, χρειὰς τυχούσης, ἐν τῷ μαρτυρίῳ. Ἡ πλάνη καὶ τὸ ψεῦδος εἶναι ἐφήμερα· οἱ αἰῶνες ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ διὰ τῆς πίστεως θεμελιούται τὸ μέλλον Ὅχι! ὅχι! τὰ ἐν τῷ προσκηνίῳ τοῦ θεάτρου φῶτα δὲν εἶναι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Ἐν μέσῳ τῆς τύρβεως μεγαλοπόλεως τινος, καὶ εἰς ἐσπερινὴν μέθην, δύναται τις νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν ὀριστικὴν ἰσχὺν τοῦ δόλου· ἀλλ' εἰς τὸ μέγα καὶ γαλήνιον φῶς τῆς ἱστορίας δὲν βραδύνομεν ν' ἀναγνώρισωμεν τὸ ἐφήμερον τῶν τοιούτων ἐπιτυχιῶν, καὶ ὅτι ὁ κόσμος ἡμῶν, μ' ὅλας αὐτοῦ

τὰς ἀθλιότητας, εἶναι τὸ θέατρον τῶν προόδων καὶ ὁ θρίαμβος τῆς αἰωνίου ἀληθείας.

Εἰς τοῦτο δὲ ὁ Κ. Πενὴν δὲν πιστεύει, κατὰ κακὴν του τύχην. Δὲν ἀγνοῶ ὅτι ὁμιλεῖ καλῶς, ὁμιλεῖ μὲ σκοτεινὸν ὕψος περὶ τοῦ φιλοσόφου, ὅστις παρηγορεῖται ἐκ τῆς φορᾶς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ ἐπαναπαύεται ἐπὶ τοῦ θείου σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ὁ κόσμος ἐπιδιώκει, μ' ὅλην τὴν καθολικὴν ματαιότητα. (29.) Τὸ σύνολον ὅμως τοῦ συγγράμματός του ἐξαλείφει τὴν ἐλπίδα τοῦ θείου σκοποῦ, καὶ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν τῆς καθολικῆς ματαιότητος. Δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἰσχὺν τῆς ἀληθείας. Κατὰ τὴν ἰδέαν του «τὰ δίκαια δὲν ἀποκτῶνται συνήθως εἰμὴ δι' ἀδίκων λόγων.» (258.) Ἡ πλάνη, ἡ φαντασιοκοπία, ὁ δόλος ἐθεμελίωσαν τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Λέγει μὲν, ἅπαξ, ὅτι τὸ μυθῶδες περίβλημα ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ σπόρον τινὰ ζωῆς (282)· ἀλλ' ἀποδίδει ἀμέσως εἰς τὴν πλάνην αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον, τὸ θεμελιῶδες ἔργον τοῦ Εὐαγγελίου.

Ὅ,τι κατέστησε τὸν Ἰησοῦν «ἰσχυρὸν κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τὸν ἐστήριξεν εἰς τὸν ἀγῶνα, ὅστις ἀνευ τούτου θά ἦτο ἴσως ἄνιστος,» εἶναι τ' ὄνειρόν του (283)· ἡ ψυχὴ τοῦ Εὐαγγελίου, ἀκροασθῆτε καλῶς, ἡ ψυχὴ τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι χεῖμαῖρα (125). Αἱ χριστιανικαὶ ἐλπίδες εἶναι ὄνειρον· καὶ ἐκ τούτου ζῶσιν εἰσέτι, τὴν σήμερον ἡμέραν, αἱ θρησκευτικαὶ ψυχαί. «Τ' ὄνειρον ἦτο τόσῳ ὥραϊον, ὥστε ἡ ἀνθρωπότης ἐζησεν ἐξ αὐτοῦ μετέπειτα, καὶ ἡ παρηγορία μας εἶναι εἰσέτι ν' ἀποπνέωμεν τὴν ἐξασθενήσαν αὐτοῦ εὐωδίαν.» (193.)

Παρόμοιον καίμενον δὲν ἐπιδέχεται δύο ἐρμηνείας. Ἡ ἀνθρωπότης ἐζήσεν ἐξ ἐνὸς ὀνείρου, ὅ,τι τὴν παρηγορεῖ εἶναι ἡ ἐξασθενήσασα εὐωδία ἐνὸς ὀνείρου, καὶ, ἵνα στερεώσῃ τὴν ἐπιρ-

ροτήν τοῦ ὄναιρου τούτου, ὁ Ἰησοῦς μετεχειρίσθη τὸ ψεῦδος. Τοῦτο δὲν εἶναι μόνον γεγονός· ἡ πλάνη ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εἶναι καὶ θὰ ᾔηται πάντοτε ἀπαραίτητος εἰς πᾶσαν πρᾶξιν ἀφορῶσαν τοὺς ἀνθρώπους· τοιοῦτος ὁ νόμος. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀνίσχυρος *. Ἄς ἐξαλείψωμεν, λέγει ὁ Κ. Ρενάν, ἃς ἐξαλείψωμεν τὴν χεῖμαιραν, ὅπως διατηρήσωμεν μόνον τὴν ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἔστω, ὁ ἐνδοιασμός εἶναι ἔντιμος· ἀλλ' ἃς μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τοιουτοτρόπως ἀδύνατον νὰ ἐνεργήσωμεν ἰσχυρῶς ἐν τῷ κόσμῳ. Ταῦτα εἶναι «μικρολόγα προγράμματα συνετῶν ἰδιωτῶν» (125), καὶ ἵνα μεγαλουργήσωμεν ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἔχομεν ἀνάγκην ἄλλης ὁδοῦ, ἢ τῶν ἰδιωτικῶν δισταγμῶν.

Παρατηρήσατε ἤδη, Κύριοι, τὴν ἄκαμπτον ταύτην σύνδεσιν τῶν ἐννοιῶν: Τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ κεφαλαῖῳδες ἔργον τῆς ἱστορίας, ἡ αἰωνία πηγὴ τῶν ἠθικῶν ἀναγεννήσεων, ἡ ὀριστικὴ θρησκεία. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐνισχύθη μὲ ὄνειρα καὶ χεῖμαίρας, ἅτινα εἶναι ἡ οὐσία τῆς παρὰ τῶν χριστιανῶν πρεσβευομένης διδασκαλίας, καὶ μὲ τὴν ιδέαν τῆς ὑπερφυσικῆς ἐντολῆς τοῦ Ἰησοῦ, ιδέαν στηριζομένην ἐπὶ τῆς διττῆς βάσεως τῆς εὐπίστου πλάνης, καὶ τῆς ἐπιδεξίου δολιοτήτος. Ὅλοι αἱ μεγάλοι πνευματικοὶ ἐπιβρόοι μετῆλθον καὶ θὰ μετέλθωσιν ἀνάλογα μέσα. Ὁ νόμος οὗτος εἶναι ἐκ τῶν νόμων τοῦ παντός. Ἰδοὺ ὁλόκληρος φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ὁποία θέσις ἀπομένει εἰς τὴν ἀλήθειαν; Τίς δὲν ἀναγκάζεται νὰ ἐρωτήσῃ ἐνταῦθα μετὰ τοῦ Πιλάτου: τί ἐστὶν ἀλήθεια; — Ἄς ἔλθωμεν ἴδῃ εἰς τὸ συμπέρασμα μας.

* "Ορα τὰς Etudes d'histoire religieuse, pag. XXII.

Ἄν ἡ ἀλήθεια ᾖ ἀνίσχυρος· ἂν ὁ κόσμος ἀνῆκη ὀριστικῶς εἰς τοὺς ἀγύρτας· ἂν, αἱ διὰ τῶν ἀνοσίων μέσων τῆς δολιότητος ἐπιτυχίαι, δὲν ᾖναι ἀταξίαι, καὶ διὰ τὰς γενναίας ψυχὰς ἀφορμὴ πικρᾶς ἀθυμίας καὶ πάλης, αἰέποτε ἀνανευμένης· ἂν αὕτη ᾖναι τφόντι ἢ θεμελιώδης ἔννοια τῆς ἱστορίας, καὶ ἡ φύσις αὕτη τῶν πραγμάτων, εἰς ποίαν σκέψιν ἐμμένομεν; Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παντός οὔτε ἀλήθεια, οὔτε ἀγιότης: οὐκ ἔστι Θεός.

Βλέπετε περὶ τίνος πρόκειται ἐνταῦθα· δὲν πρόκειται μόνον περὶ τῶν συμφερόντων σχολῆς τινος ἢ ἐκκλησίας, οὐδὲ περὶ τῶν τῆς χριστιανωσύνης ὀλοκλήρου· πρόκειται περὶ Θεοῦ, κατὰ τὴν εὐρυτέραν τῆς λέξεως σημασίαν· πρόκειται περὶ τῆς συνειδήσεως. Ἐπιτρέψατέ μοι λοιπὸν νὰ ἐκφράσω ἐνταῦθα εὐχὴν, ἣν πρὸ πολλοῦ εὐχομαι.

Ἐπεθύμουν νὰ εὐρεθῇ τις, γνωστὸς τοῖς πᾶσι καὶ ἀλλότριος παντός ἐκκλησιαστικοῦ συμφέροντος, οὐχὶ ὑπέρμαχος τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, ἀλλὰ κρίνων τὰς τάσεις τοῦ K. Ρενᾶνος, ὡς πράττω καὶ ἐγὼ (γνωρίζω ὅτι ὑπάρχουσι τοιοῦτοι ἄνδρες, μετὰ τῶν ἐχόντων μέγα ὄνομα περὶ τὴν γαλλικὴν φιλολογίαν· τὸ γνωρίζω μετὰ βεβαιότητος)· ἐπεθύμουν ἀνὴρ τοιοῦτος νὰ λάβῃ τὸν λόγον, νὰ λαλήσῃ ἐντόνως, ὥστε νὰ ἐννοήσωσιν ὅλοι ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο, τὸ χάριστον τοῦτο βιβλίον, ἐξυβρίζει τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐξυβρίζει ἐπίσης τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην συνειδήσιν *.

Ἐξετάζοντες τὸ βιβλίον, ὅπερ ἐπιγράφεται Βίος τοῦ Ἰησοῦ, εὗρομεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ τὴν ἀρνησιν τοῦ ὑπερ-

* Ὅταν ἐπροφύροντο οἱ λόγοι οὗτοι εἰς Γενεύην, ἦτο παρὼν εἰς τὴν συνεδρίαν ὁ K. Edgard Quinet. Ἐυχαριστήθη νὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ νὰ τὸ εἶπω ἐνταῦθα.

τατου Θεοῦ, αἰτίας καὶ Προνοίας τοῦ παντός. Βλέπομεν ἤδη ἐξαγομένην ἐκ τῶν συνεπειῶν του, μετὰ λυπηρᾶς ἐναργείας, τὴν ἄρνησιν τοῦ Θεοῦ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀγιότητος.

Πρέπει ἄρα νὰ πολυπλασιάσω τὰς ἀποδείξεις μου ; Μεθ' ὅσα εἶπομεν, ἀποβαίνει ἀναγκαῖον νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ Πατρὸς, θεμέλιον τῆς ἀνθρωπίνης ἀδελφότητος, ἐλλείπει ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου ; Πρὸ τεσσάρων ἐτῶν, καὶ ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ περιβόλῳ, ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ λαλήσω περὶ τοῦ ἰδίου συγγραφέως, καὶ νὰ ἐνδείξω ἐν τοῖς συγγράμμασί του ἐν τῶν ἐλεεινοτέρων αἰσθημάτων τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, καὶ ἐκ τῶν μᾶλλον ἀσυμβιβάστων μετὰ τῆς πίστεως πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα : τὴν ὑπεροψίαν. «Τὸ διανοητικὸν ὕψος, εἶπεν ὁ Κ. Ρενάν, θὰ ᾔηται πάντοτε ἔργον τῶν ὀλίγων· ἐὰν μόνον οἱ ὀλίγοι οὗτοι δυνηθῶσι ν' ἀναπτυχθῶσιν ἐλευθέρως, οὐδαμῶς θὰ μεριμνήσωσι περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οἱ λοιποὶ συμμετροῦσι τὸν Θεὸν πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν μέγεθος*». Καὶ ἄλλοι : «θεατῆς ἐν τῷ κόσμῳ, ὁ φιλοσοφῶν γνωρίζει ὅτι ὁ κόσμος δὲν τῷ ἀνήκει, εἰμὴ ὡς ἀντικείμενον μελέτης· καὶ ἂν δὲ ἡδύνατο νὰ τὸν μεταρρυθμίσῃ, θὰ τὸν ἐθεώρει ἴσως τόσῳ περιέργον, καθὼς ἔχει, ὥστε δὲν θὰ ἐλάμβανε θάρρος πρὸς τοῦτο **.» Τὰ ὑπερήφανα ταῦτα αἰσθήματα ἀσπλάγχχνου διανοητικῆς ἀριστοκρατίας, ἡ ἀδιαφορία αὕτη πρὸς τὰς σκέψεις τοῦ χυδαίου δὲν εἶναι νέα. «Ὅπως καὶ ἂν βαδίζωσι τὰ πάντα, ἀδιαφορεῖ ὁ λεγόμενος σοφός, ἔλεγεν ὁ Ρουσσώ, φθάνει μόνον νὰ διάγῃ ἀνέτως ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ του ***.»

* Etudes d'histoire religieuse, pag. XVII.

** Etudes d'histoire religieuse, pag. XXI

*** Emile, tome II, pag. 118, note.

« Ὑπάρχουσί τινες φιλόσοφοι, ἔλεγεν ὁ Βολταῖρος· ἰδοὺ ἀγγελικὰ πρόσωπα· ὅ,τι βλέπετε ἄλλοῦ ὁμοιάζει πολὺ μὲ πρόσωπα κτηνώδη * ». Θὰ ἦτο εὐκόλον ν' ἀνεύρωμεν, ἔτι προγενέστερον, ἀνατρέχοντες τὸν ροῦν τῶν αἰώνων, τὴν παρὰδοσιν τῆς ὑπεροψίας. Καινοφανές, τερατώδης ἐλπίζω καινοτομία εἶναι τὸ νὰ προσάπτηται τοιοῦτον αἶσθημα εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

Ὁ Κ. Ρενὰν τὸ προσάπτει ὁρεῖλω νὰ σᾶς ἐκθέσω τὴν λυπηρὰν ἀπόδειξιν.

« Πεισμένος ὅτι ὁ κόσμος οὗτος οὐδαμιᾶς χρήζει μερίμνης, » ὁ Ἰησοῦς ἐθεμελίωσε τὴν « μεγάλην διδασκαλίαν τῆς ἐξόχου περιφρονήσεως, ἀληθῆ διδασκαλίαν τῆς ἐλευθερίας τῶν ψυχῶν. » (119.) Τὸν υἱὸν λοιπὸν τῆς Μαρίας, περὶ οὗ ἠκούσαμεν πάντοτε νὰ λέγωσιν ὅτι ἐπορεύετο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἀγαθοεργῶν, μᾶς δεικνύει ἐνταῦθα ὡς ἀρχηγὸν τῶν σοφῶν, οἵτινες ἀπέβαλον πᾶσαν ἐπίγειον μέριμναν, καὶ δὲν τοὺς μέλει οὐδὲν περὶ τῶν ὁμοίων των. Δὲν ἐπιμένω.

Ὁ Κ. Ρενὰν ἀρέσκεται προσέτι εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἠγαπᾶτο περισσότερον παρ' ὅσον ἠγάπα (73) καὶ ὅτι, ἀναπτυχθέντος τοῦ χαρακτῆρός του, κατήντησε νὰ καταπατήσῃ πάντα τὰ ἀνθρώπινα, τὸ συγγενικὸν φίλτρον, τὸν ἔρωτα, τὴν πατρίδα. (43.) Ἡ ἰδέα αὕτη ἐκφέρεται ἐν τινι διηγήσει κινοῦσαν εἰς τοσαύτην ἀπέχθειαν, ὥστε διστάζει τις νὰ τὴν ἀναφέρῃ. Ἀλλ' ὅμως, ἰδοὺ αὕτη. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἐν μέσῳ τῆς ἀγωνίας του, κλίνων τὸ βλέμμα πρὸς τὴν γυναικα, ἥτις ἔφερεν αὐτόν ἐν γαστρὶ, συσταίνει αὐτὴν εἰς τὴν μέριμναν τοῦ, μαθητοῦ ὃν ἠγάπα, λέγων αὐτῇ: « Γύ-

* Lettre au marquis d'Argens, août 1762.

ναι, ἰδοὺ ὁ υἱὸς σου· εἴτα λέγει τῷ μαθητῇ, ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου.» Γνωρίζετε πῶς τὸ σχολιάζει ὁ συγγραφεὺς; Ὁ λόγος οὗτος δὲν εἶναι πιθανὸν γνήσιος καὶ διατί; Καθότι ὁ Ἰησοῦς εἶχε τόσῃν ὑψηλοφροσύνην χαρακτῆρος, ὥστε δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ἐσυλλογίσθῃ, εἰς παρομοίαν στιγμὴν, τὴν μητέρα του! * Τοῦτο, Κύριοι, εἶναι γεγραμμένον ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ. Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐξαστράπτει τοσούτῳ εἰς τὰ ὅμματα τοῦ συγγραφέως, ὅσῳ περισσότερον καταστρέφει τὰ ἐνδόμυχα καὶ ἀγνὰ αἰσθήματα τῆς ἀνθρωπότητος. Κατηγορεῖ τὸν Ἰησοῦν ὅτι τείνει «εἰς τὰς ὑπερβολάς,» ὁπότεν ἀπαιτῇ ν' ἀγαπῶμεν τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν καὶ νὰ εὐχώμεθα ὑπὲρ τῶν διωκτῶν μας (82, 83), ἐπικαλεῖται δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀλλὰ νομίζει ὅτι «ἡ ἄκρα ὑψηλοφροσύνη τοῦ χαρακτῆρός του» θὰ τὸν ἀνεβίβασε βεβαίως ὑπεράνω τῶν δεσμῶν τῆς καρδίας, οἵτινες συνδέουσι τὸν υἱὸν πρὸς τὴν μητέρα.

Ἰδοὺ καὶ ἑτέρα λεπτομέρεια ὀλιγώτερον στυγερά, ἀλλὰ σημαντικὴ ἐπίσης. Ὁ συγγραφεὺς (ἀκολουθῶν πάντοτε τὸ διπλοῦν ρεῦμα) ἐγκωμιάζει τὸν ἥρωά του, ὡς καθιδούσαντα

* Ἰδοὺ τὸ κείμενον: «Ἰσως μάλιστα, τὸ ὕψος τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἰησοῦ δὲν καθιστᾷ πιθανὴν τοιαύτην προσωπικὴν συμπάθειαν, καθ' ἣν στιγμὴν, ὅλως προκατελημμένος ὑπὸ τοῦ ἔργου του, δὲν ὑπῆρχε πλέον εἰμὴ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα.» (Σελ. 423.) Εἰς τὸ κείμενον τοῦτο προσετέθη ἡ ἐπομένη σημείωσις: «Ὁ λόγος οὗτος, σὺν ταῖς ἄλλοις, προδίδει τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἰωάννου, καὶ τὴν ὁποίαν ἔχει ἐπιθυμίαν νὰ διδῇ βαρύτερα εἰς ἑαυτόν. Ὁ Ἰωάννης, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ, φαίνεται τῷ ὅτι προσέλαβε τὴν μητέρα τοῦ διδασκάλου του καὶ τὴν εἶχε ὡς θετὴν μητέρα του. (Ἰωαν. θ'. 27.) Ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ὑπολήψεως, τὴν ὁποίαν ἔχαιρεν ἡ Μαρία εἰς τὴν νεοσύστατον ἐκκλησίαν, ἀξιοῖ ἀναμφιβόλως ὅτι ὁ Ἰησοῦς, τοῦ ὁποίου ἤθελε νὰ θεωρῇται ὁ ἀγαπητὸς μαθητῆς, τῷ ἐσύστησεν ἀποθνήσκων ὅτι, εἶχε προσφιλέστερον. Ἡ παρ' αὐτῷ παρουσία τοῦ πολυτίμου τούτου θησαυροῦ τῷ ἐξησφάλιζεν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν πρωτοκαθεδρίαν μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀποστόλων, καὶ ἔδιδε μέγα κύρος εἰς τὴν διδασκαλίαν του.»

«τὴν ἀδελφότητα τῶν ἀνθρώπων, καθὼς υἱὸν τοῦ Θεοῦ.» (81.)
 Ἐν τῇ συνεντεύξει αὐτοῦ μετὰ τῆς Σαμαρίτιδος, ὅταν λέγῃ
 ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν «ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἀλη-
 θῶς υἱὸς Θεοῦ» (234)· ἀλλὰ τὸ χωρίον, ἐνθα ὁ θαυμασμός
 φθάνει εἰς τὸ ἔπακρον, εἶναι ἐκεῖνο δι' οὗ ὁ Ναζωραῖος Ἰη-
 σοῦς κηρύττεται ἀνώτερος, ὡς πρὸς «τὸ ὑψηλὸν σκωπτικόν,»
 οὐ μόνον τοῦ Σωκράτους, ἀλλὰ καὶ τοῦ Μολιέρου. Τότε καθ'
 ὅλα ἀποθεοῦται: «εἷς θεὸς μόνος ἡξεύρει ν' ἀποκτείνῃ τοιοῦτο-
 τρόπως. Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Μολιέρος πληγόνουσι μόνον
 ἐλαφρῶς τὸ δέρμα. Οὗτος φέρει μέχρι τῶν ὀστέων τὸ πῦρ καὶ
 τὴν λύσσαν.» (334.)

Τὰ ὑπεροπτικά ταῦτα αἰσθήματα, ἅτινα δὲν ἡδυνήθη νὰ
 κατευνάσῃ οὐδ' ἐνώπιον τοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας, συνιστῶσιν ἴσως
 τὸν ἐλεεινότερον χαρακτῆρα τοῦ ἐλεεινοῦ τούτου βιβλίου. Ἄν
 παρεσύρετο ὁ ἀναγνώστης, ὅπου ἐκ διαλειμμάτων ὠθεῖται πα-
 ρὰ τοῦ συγγραφέως, ἤθελε καταντῆσαι εἰς τὸ συμπέρασμα,
 ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ πρέπει εὐλόγως νὰ ἔχῃ διπλοῦν ἀπο-
 τέλεσμα: ν' ἀποσβέσῃ τὴν πρὸς τὸν ζῶντα Θεὸν πίστιν, διὰ
 τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἀνθρωπότης αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι
 θεία· καὶ νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς σοφοὺς τὴν περιφρόνησιν πρὸς τοὺς
 ὁμοίους των, καθότι ὀλιγάριθμοι μόνον εἶναι οἱ ἀνυψούμενοι μέ-
 χρι τοῦ αἰσθήματος τῆς ἰδίας αὐτῶν θεότητος, καὶ οἱ λοιποὶ
 εἶναι ἀγέλη, τῆς ὁποίας ἡ φύσις ἀνέδειξεν αὐτοὺς ποιμένας.

Ὁφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ θεωρία τῆς ὑπεροφίας
 δὲν εἶναι τυχαία ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ συγγραφέως, ἀλλ' εἰς τῶν
 ἀκρογωνιαίων λίθων τῶν δοξασιῶν του. Κρίνατε ἐκ τῶν ἐπο-
 μένων: «Ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὸ σύνολον αὐτῆς παριστᾷ ὁμάδα
 χαμερπῶν καὶ ἐγωϊστικῶν ὄντων, ἀνωτέρων τοῦ κτήνους κα-

τὰ τοῦτο καὶ μόνον, ὅτι ὁ ἐγωϊσμός των εἶναι πλέον περισκεμμένος. Ἄλλ' ἐν μέσῳ τοῦ ὁμοιομόρφου τούτου συρρετοῦ, ἀνεγείρονται στύλοι πρὸς τὸν οὐρανὸν, μαρτυροῦντες εὐγενέστερον προορισμόν.» (457.) Ἀφ' ἑτέρου, ὅλα τὰ μεγάλα ἔργα γίνονται διὰ τοῦ λαοῦ, καὶ δὲν διέπει τις τὸν λαὸν εἰμὴ ἀνεχόμενος τὰς ἰδέας του.» (253.) Τί θὰ πράξωσιν οἱ ὀλιγάριθμοι οὗτοι γίγαντες, οἱ μόνοι ὑψούμενοι ὑπεράνω τῆς ὁμάδος καὶ ἀνίκανοι νὰ ὑψώσωσι τὴν ὁμάδα μέχρις αὐτῶν. Θὰ περιορισθῶσι, συνειδότες τὴν μονήρην αὐτῶν ὑπεροχὴν. Ἄλλ' ἂν κυριευθῶσιν ὑπὸ τινος φιλοδοξίας, θ' ἀναγκασθῶσι νὰ ἐξαπατήσωσι τὸν λαόν, ὅπως τὸν διευθύνωσιν. Οὕτω λοιπὸν ἡ θεωρία τοῦ νομίμου ψεύδους συναρμύζεται ἀμέσως μετὰ τῆς μεγάλης διδασκαλίας τῆς ὑψηλῆς ὑπεροφίας.

Ἄς λάβωμεν ἤδη ὅρους τινὰς συγκρίσεως, ἔστω καὶ πρὸς μικρὰν ἀναψυχὴν ὑμῶν, μετὰ τὴν διόδουσιν τῆς ἀνύδρου ἐρήμου, ὅπου ἠναγκάσθην σήμερον νὰ σᾶς φέρω. Ὁ λαὸς εἶναι ἀμαθής· ὁ θέλων νὰ τὸν διευθύνῃ πρέπει νὰ τὸν ἀπαιτῇ, λέγει ὁ ἀρχηγὸς τῆς κριτικῆς σχολῆς. Τί λέγει ἡ ἀμάθεια τοῦ λαοῦ εἰς τὰς γενναίας ψυχάς; Ὁ εἰδήμων συναισθάνεται ὅτι εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ἀμαθοῦς, καὶ ἐπινεύει πρὸς αὐτὸν ἵνα τῷ μεταδώσῃ, καθόσον δύναται, τὸ φῶς.

Δύο ἀναμνήσεις μ' ἔρχονται ἐνταῦθα κατὰ νοῦν.

Ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ'. ἱερεὺς τις, καταγόμενος ἐκ τῆς πόλεως Πείμς, ἀνέκων δὲ εἰς πλουσίαν καὶ σημερινὴν οἰκογένειαν, ἐκινήθη εἰς οἶκτον ὑπὸ τῆς ἀμαθείας τοῦ κοινοῦ λαοῦ· τοῦτο δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. ὅτε αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις μετήρχοντο ὑπὲρ τὸ θέον τὴν θεωρίαν τῆς ὑπεροφίας πρὸς τὸν λαόν. Ἀλλως ἐφρόνει ὁ ἄνθρωπος οὗ-

τος. Συνέλαβε τὴν γενναίαν ιδέαν νὰ ὑψώσῃ τὴν διανοητικὴν στάθμην τοῦ πτωχοῦ. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ, ἐκάλεσε παρ' αὐτῷ ἀριθμὸν τινα νέων, ἵνα τοὺς μορφώσῃ εἰς τὸ εὐγενὲς ἐπάγγελμα τῶν παιδαγωγῶν, καὶ τοὺς ὑπέβαλεν εἰς τὴν ἐπίπονον δοκιμασίαν τῆς ἐργασίας καὶ τῆς πτωχείας. Μετὰ τινα καιρὸν, παρετήρησεν ὅτι οἱ μαθηταὶ τοῦ ἦσαν ὀλίγον δυσηρεστημένοι, καὶ ἰδοὺ τί ἀνεκάλυψεν. Οἱ νέοι ἐκεῖνοι ἔλεγον καθ' ἑαυτούς: «Ὁ διδάσκαλός μας ζῇ ὡς ἡμεῖς· τρώγει λιτῶς, πλαγιάζει κατὰ γῆς, ἀλλ' ὅταν βαρυνθῇ αὐτὴν τὴν ζωὴν, ἔχει παλάτια καὶ γαίαις, ἐνῶ ἡμεῖς χάνομεν τὴν νεότητά μας καὶ κινδυνεύομεν τὸ μέλλον μας.» Ὁ ἡγούμενος Δελασάλ (οὕτως ὠνομάζετο) τὸ ἐνόησεν. Μεγάλῃ σιτοδείᾳ ἐμάστιξε τότε τὴν Γαλλίαν. Πωλεῖ ὅλην τοῦ τὴν περιουσίαν, καὶ δίδει ὁλόκληρον τὸ προϊόν τῆς πωλήσεως ταύτης εἰς τοὺς πτωχοὺς. Ἐνεκα ὑψηλοῦ ἐνδοισμοῦ τῆς πίστεώς του, δὲν ἠθέλησε νὰ κρατήσῃ οὐδ' ὀβολὸν διὰ τὸ κατάστημα, ὅπερ ἐσκόπευε νὰ ἰδρύσῃ, ὅπως ἰδρυθῇ ἐπὶ τῆς πτωχείας ἔργον προσωρισμένον διὰ τοὺς πτωχοὺς. Ἦλθεν ἀκολούθως εἰς τοὺς δυσηρεστημένους αὐτοῦ νέους καὶ λέγει αὐτοῖς: «Ἰδοὺ ἐγὼ· τώρα εἶμαι πτωχὸς καθὼς σεῖς....» Τὴν ἡμέραν ἐκείνην καθιδρύθη τὸ ἔργον τῶν χριστιανικῶν σχολείων.

Ἄς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν Ἑλβετίαν, καὶ εἰς καιροὺς πλησιεστέρους ἡμῶν. Κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα, ἐγεννήθη ἐν τῇ πόλει τῆς Ζουρίχης ὁ Πεσταλότσης, περὶ οὗ ὅλοι σχεδὸν ὑμεῖς ἠκούσατε νὰ γίνηται λόγος*. Ὁ ἀνὴρ οὗτος συνέλα-

* Πρὸ πολλῶν ἡδὴ ἐτῶν, ἡ Ἀκαδημία τῆς Γαλλίας ἐβράβευσεν ὑπόμνημά τι περὶ τοῦ Πεσταλότσης, συντεθὲν ὑπὸ τοῦ Κ. Ι. Ραπέ, νῦν γενικοῦ Ἐφόρου τῆς προκαταρκτικῆς παιδείσεως. Ὁ Κ. Ραπέ δὲν θὰ δημοσιεύσῃ ἄρα τὸ πόνημά του; Περιττὸν σχεδὸν νὰ εἴπω ὅτι ἡ ἐρώτησις αὕτη εἶναι ἔκφρασις ἐλπίδος.

βεν, ἐκ νεαρῶς τοῦ ἡλικίας, ιδέαν, ἥτις τὸν συνώδευε πάντοτε ἐνώπιόν του, ὡς ζωηρόν ὄνειρον. Ἀντὶ ἐκπαιδεύσεως κακῶς διευθυνομένης, μηχανικῆς, ἀσυνέτου, ἐντυπούσης εἰς τὴν μνήμην λέξεις, πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ματαιότητος, ἀντὶ ιδεῶν πρὸς τροφήν τῆς διανοίας, ἤθελε ν' ἀντικαταστήσῃ ἐκπαιδευσιν ἀξίαν ἀληθῶς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐννοεῖτε βεβαίως ὅτι δὲν πρόκειται νὰ συζητήσωμεν ἐνταῦθα τὰς βάσεις συστήματός τινος ἀνατροφῆς, οὐδὲ νὰ πραγματευθῶμεν περὶ παιδαγωγίας, ἀλλὰ νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ χαρακτῆρός του. Ὁ Πεσταλότσης συνέλαβεν ιδεῶδες, περὶ οὗ ἀδύνατον νὰ σκεφθῶ ἄνευ συμπαθείας. Ἦθελε νὰ συστήσῃ τόσῳ καλᾷ σχολεῖν, ὥστε μετὰ παρέλευσιν τινὸς καιροῦ νὰ μὴ ὑπάρχῃ πλέον ἀνάγκη σχολείων, καθότι δὲν θὰ ἔμεινε μία καὶ μόνη γυνή, οὐδὲ μετὰξὺ τῆς κατωτέρας τάξεως, ἄνευ ἀποχώσεως καλῆς ἀνατροφῆς, ὅπως μεταδώσῃ εἰς τὰ τέκνα τῆς τὴν τροφήν τοῦ νοῦς, μετὰ τοῦ ἄρτου τοῦ σώματος. Καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐθυσίασεν, ὑπὲρ τῆς ιδέας του, τὸν καιρόν του, τὴν περιουσίαν του, τὴν ζωὴν του. Ὅταν ὁ λαὸς τῆς Οὐντερβάλδης ἐλέληλάνθητο ὑπὸ τῶν στρατευμάτων, ἅτινα ἤλθον φέροντα τὴν ἐλευθερίαν, εἰς τοὺς υἱοὺς τῶν βοσκῶν τοῦ Γρούτλη, ἐν εἶδει πυρκαϊᾶς καὶ σφαγῆς· ὁπότεν αἱ γυναῖκες ἐφονεύθησαν πλησίον τῶν συζύγων αὐτῶν, καὶ δὲν ἀπέμεινον εἰμὴ τὰ πλυνόμενα ὄρφανὰ, περὶ τ' ἀχνίζοντα ἐρείπια τῶν πυρποληθεισῶν καλυβῶν ἀγνοεῖτε, ἄρα, τὴν ωραίαν ταύτην σελίδα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας; Ὁ Πεσταλότσης σπεύδει εἰς Στάνς, συνάξει τὰ ἐγκαταλελειμμένα ἐκείνα βρέφη, κλείεται μετ' αὐτῶν, μεγαλῆτερος, ἐνδοξότερος εἰς τὰ νοερά ὄμματα, ἐν μέσῳ τῶν μικρῶν ἐκείνων ῥακενδύτων χωρικῶν, τῶν ὁποίων ἦτο ὁ

πατήρ ἐνταυτῷ καὶ ἡ μήτηρ καὶ ὁ παιδαγωγός, ἀφ' ὅ,τι ἀνεφάνη βραδύτερον, ὁπόταν, ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Εὐρώπης, οἱ περιηγηταὶ ἔδραμον πρὸς αὐτόν, ἅμα διεδόθη ἡ φήμη του.

Ἴδού, Κύριοι, τί λέγει ἡ ἀμάθεια τοῦ λαοῦ εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἔχουσι τὸν Θεὸν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν. Ἡ ἐννοια τοῦ Πατρὸς κατέρχεται πάλιν ἐπὶ τῶν τέκνων του, καὶ τὸ αἶσθημα τῆς ἀνθρωπότητος, ἀφ' ἐτέρου, ἀνέρχεται φυσικῶς πρὸς τὸν Πατέρα. Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τῶν τέκνων του εἶναι ἀδιάλυτα αἰσθήματα, καίοντα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν φλόγα, ἐν τῇ ἐστίᾳ τῶν ψυχῶν. Ἀλλ' ἂν ἐκλείψῃ τὸ ἅγιον φῶς, μαῦρος καπνὸς διαδέχεται τὴν σβεσθεῖσαν φλόγα, καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς τοῦ σκότους, προβαίνουσι συνάμα καὶ ὁ ἀθεῖσμος, ὁ ἀρνούμενος τὸν Θεόν, καὶ ἡ ὑπεροψία, ἡ ἀρνούμενη τὴν ἀνθρωπότητα. Τότε ἀναφρίνονται αἱ ἀξιοθρήνητοι αὐταὶ σκέψεις: Ὁ λαὸς εἶναι ἀμαθής, ὥς τὸν περιφρονῶμεν! διευθύνεται μόνον διὰ τῆς ἀπάτης, ὥς ἐξυμνήσωμεν τὸ ψεῦδος!

Ἴσως τὰ ῥηθέντα ὑπ' ἐμοῦ σᾶς ἐξέπληξαν καθ' ὑπερβολήν. Ὅσοι ἐξ ὑμῶν δὲν ἀνέγνωσαν τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Πενᾶνος, ἂν δὲν μὲ κατηγορήσωσιν ἐπὶ συκοφαντίᾳ, θὰ μὲ ὑποπτεύσωσι τοῦλάχιστον ὡς τυφλῶς προκατειλημμένον καὶ ἄλλοι, ἀναγνώσαντες αὐτὸ ἐπιπολαίως, θὰ παραινῶσι νὰ πράξωσι τὸ αὐτό. Ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ ἄλεον σύγγραμμα! ὁποῖον παράδοξον! ὁποῖον πάθος! ὁποῖα τύφλωσις! Βιβλίον λαλοῦν, εἰς πᾶσαν αὐτοῦ σελίδα, περὶ Θεοῦ, περὶ τοῦ Πατρὸς, περὶ τοῦ ἰδανικοῦ, περὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν! Τὸ εἶπον ἤδη καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνω, ὅτι εἶναι δύο ρεύματα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ· ἄλλ' ἐκ τῶν δύο τούτων ρευμάτων, τὸ μὲν εἶναι ἰδίως εἰς τὰς λέξεις, τὸ ἕτερον δὲ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ἰδεῶν.

Εἶναι πλέον καιρὸς νὰ σᾶς ἐξηγήσω ἐκτενέστερον τὸ μυστήριον τοῦτο.

Ὁ Κ. Ῥενάν διεδήλωσε σαφῶς, ὅτι, ὁπότεν λέγῃ Θεὸς, ἀθανασία, μεταχειρίζεται ἀπλᾶς παλαιὰς λέξεις, τὰς ὁποίας ὁ φιλόσοφος διατηρεῖ, μεταβάλλων ὅμως τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, διότι δὲν δύναται νὰ τὰς ἀντικαταστήσῃ ἀρμοδίως δι' ἄλλων*. Μίαν τῶν ἡμερῶν, ἐπὶ σκοπῷ ἴσως νὰ ἐκφράσῃ ἀκριβέστερον τὴν ἰδέαν του, μετεχειρίσθη τὴν λέξιν ἄβυσσος, ὡς συνώνυμον τοῦ Θεοῦ**. Ἡ μετάφρασις δὲν ἦτο ἐπιτυχής, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπέφερεν ἀποτελέσματος εἰς τὸ δημόσιον, καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐπανῆλθεν εἰς τὸ παλαιὸν αὐτοῦ σύστημα. Μεταχειρίζεται τὰς παλαιὰς λέξεις τῆς θρησκείας, ἵνα περιβάλλῃ νέας ἐννοίας ἃς ἐνδιατρίψωμεν εἰς τινὰ παραδείγματα, ἵνα ἐννοήσωμεν καλῶς τὴν φύσιν καὶ τὴν χρῆσιν τῆς μεθόδου ταύτης.

Δὲν ὑπάρχει ἄπειρον ὄν, αἰώνιον πνεῦμα, ἀνώτερον τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλ' ἀποβαλλομένης τῆς πεπαλαιωμένης ταύτης ἰδέας, ἀπομένει τὸ σύνολον τοῦ κόσμου, ἡ ἀφαίρεσις τοῦ κόσμου, ἡ κατηγορία τοῦ ἰδανικοῦ ἃς ὀνομάσωμεν ταῦτα Θεόν, καὶ μὴ πιστεύοντες ὡς ὁ λαὸς, δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν καθὼς αὐτός.

Καὶ ἂν ἀπέθνησκεν ὁ ἄνθρωπος ἐξ ὑλοκλήρου, μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ σώματός του, ἐπειδὴ ἦτο ποτὲ, εἶναι αἰώνιος. Τῶντι, διὰ τοὺς θεωροῦντας κατ' ἀφαίρεσιν τὸν χρόνον καὶ τὴν ἀπόστασιν, ὅ,τι ἦτο εἰς τὸ παρελθόν, εἶναι πάντῃ ἀφηρημένως. Δύναται τις λοιπὸν νὰ εἴπῃ, ὑπὸ τὴν ὄψιν τοῦ ἀπολύτου: ὅ,τι ἦτο, εἶναι. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπόλυτον, ἃς εἴ-

* Etudes d' histoire religieuse, pag. 419.

** La Chaire d'Hebreu au Collège de France, pag. 28.

πωμεν: ἐν τῷ Θεῷ καὶ ψυχὰς εἶναι ἀθάνατοι, καὶ ἡ φιλοσοφία μας δύναται οὕτω νὰ ἐμιλῇ τὴν κοινὴν γλῶσσαν τῆς θρησκείας.

Τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀκολουθοῦσιν αὐτὸν μετὰ θάνατον, ἀφοῦ μετὰ θάνατον τὸ πρόσωπον παύει, καθότι οὐδὲν δύναται ν' ἀκολουθήσῃ τὸ μηδέν· ἀλλὰ τὰ ἔργα ἐκάστου ἐπιζῶσιν αὐτῷ, διότι μένουσιν ἐπὶ τῆς γῆς: ἅς καλέσωμεν τοῦτο ἀθανασία, καὶ μὴ συμμεριζόμενοι τὴν ἐλπίδα τοῦ λαοῦ, θὰ ἐμιλῶμεν ὡς αὐτόν.

Ἡ ἀρετὴ τῶν σοφῶν εἶναι πολὺ διάφορος τῆς ἀρετῆς τῶν κοινῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ὁ λαὸς ἔχει ἀνάγκην τροφῆς· ἅς τῷ ῥίψωμεν τὴν ἀγιοτήτα ὡς βοσκὴν, διότι εἶναι ἀνίκανος φιλοσοφίας· θὰ μετχειρίζομεθα τὰς λέξεις ταύτας, τηροῦντες κεχυρμένην τὴν ἰδέαν μας.

Δὲν συμμεριζόμεθα οὔτε τὴν μωρὰν πίστιν εἰς αἰώνιον τι πνεῦμα, δημιουργὸν καὶ ὑπέρτατον· οὔτε τὰς ἀπλοϊκὰς ἐλπίδας προσωπικῆς ἀθανασίας· πάντα ταῦτα ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως εἰς νηπιώδη καὶ ἀγροῖκον κόσμον· ἀλλ' ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὸν ἔρωτα τοῦ καλοῦ, εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν, εἰς τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος, εἰς τὸ πάθος τῆς δόξης. Ἄς δώσωμεν εἰς τὰ αἰσθήματα ταῦτα τ' ὄνομα τῆς θρησκείας. Ἄν μᾶς εἴπωσιν ὅτι ἐργαζόμεθα πρὸς καταστροφὴν τῆς θρησκείας (ὅπερ ἀληθεύει, κατὰ τὴν συνήθη σημασίαν τῆς λέξεως), ἀπαντῶμεν εὐτόλμως: Ἀπεναντίας πιστεύομεν ὅτι ὠφελοῦμεν τὴν θρησκείαν (ὅπερ ἀληθεύει, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἔννοιαν) *. Τὰ πάντα λοιπὸν λαμβάνουσι νέαν σημασίαν. Πρὸς εὐκατάληπτον ἀνάγνωσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κ. Πενᾶν καὶ τῶν συ-

* Ἰδε: Etudes d'histoire religieuse, le Livre de Job, la Revue des Deux mondes (15 Ὀκτωβρίου 1863), la Vie de Jésus, pag. 452.

ναδέλφων του, θὰ ἐχρειάζεταιτο μακρὸν πρὸς σύνταξιν λεξικόν, καὶ δύσκολος προσπάθεια πρὸς ἀδιάλειπτον ἐνθύμησιν ὅτι αἱ λέξεις δὲν ἔχουσι τὴν συνήθη αὐτῶν σημασίαν.

Ὁ Κ. Ῥενάν ἐσπούδασεν, ἐν τῇ νεαρᾷ του ἡλικίᾳ, τὰ δόγματα τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸν ἐδίδασχεν ὅτι, ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς εὐχαριστίας, ὑπὸ τὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἄτινα διαμένουσιν, παράγονται, δι' ὑπερφυσικῆς ἐνεργείας, τὸ αἶμα καὶ τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Κ. Ῥενάν μετουσιοῖ ἀντιστρόφως τὰς λέξεις. Ὑπὸ τὰς θείας λέξεις, αἵτινες διαμένουσι, τὰ πάντα ἀποβάλλει, ἐκτὸς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων: οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι μένουσιν εὐχαριστημένοι, καὶ οἱ φιλόσοφοι ἐννοοῦσι καλῶς.

Τοιοιυτρόπως δύναται ν' ἀναφανῇ ὁ ἀθεισμός, περιβεβλημένος μανδύαν, τοῦ ὁποίου διαλάμπουσιν οἱ χαρακτῆρες. Ὁ λαὸς ἀναγινώσκει τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων Θεῶν του, ὁ σοφὸς χαμογελᾷ καὶ προχωρεῖ. Ὅταν παρουσιάζωνται παρόμοια γεγονότα, ὅταν ὁμολογῶνται, ὅταν, ἂν μοὶ συγχωρῇτε τὴν δυνατὴν ταύτην μεταφρασίν, ἡ δύναμις τοῦ σκότους μεταμφιάζεται εἰς ἄγγελον φωτός, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀλήθεια ἔχουσιν ἐξουσίαν νὰ τὴν ἀπεκδύσωσιν ἐκ τοῦ μανδύου τῆς, καὶ νὰ τῇ ἀποσπάσωσι τὸ προσωπεῖον δὲν ἔχει ἐπίσης καθῆκον ἢ ἀγάπη πρὸς τὰς ψυχάς, αἵτινες θὰ ἐγίνοντο ἴσως θύματα τῶν γοητειῶν τῆς;

Θέλετε νὰ ἐννοήσητε ὅλον τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου; Μάθετε ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ Κ. Ῥενάν εἶναι θῦμα τῶν ἰδίων του τρόπων. Δὲν τὸν κατηγορῶ ὅτι ἀνεγνώρισεν, ὅσα μὲ φαίνεται ὅτι ἀνεγνώρισε διὰ τοῦ συγγράμματός του, καὶ ὅτι μᾶς ἀπατᾷ ἐκ ψυχρᾶς προμελέτης. Θεὸς φυλάξοι (ὁμιλῶ σπουδαίως καὶ

λαμβάνω τοὺς ὅρους εἰς τὴν κυρίαν αὐτῶν ἔννοιαν), Θεὸς φυλάξοι νὰ καταδικάσω οὕτω καὶ νὰ συκοφαντήσω ἱσως τὸν πλῆσιόν μου. Δὲν γνωρίζομεν πάντοτε ὑπὸ τίνος πνεύματος ἐμπνεόμεθα· καὶ τὰ ἔργα μας φέρουσι συνήθως καρποὺς, τοὺς ὁποίους δὲν ἠβουλήθημεν. Τὴν περίσκεψιν ταύτην μοὶ ὑπαγορεύει οὐ μόνον καθήκον δικαιοσύνης καὶ εὐθύτητος, ἀλλὰ καὶ αὕτῃ ἡ ἐνάργεια τῆς παρατηρήσεως. Ὁ συγγραφεὺς, περὶ οὗ σὰς ὠμίλησα, ἔχει μὲν, πιστεύω, νοθευμένον ἀλλὰ πραγματικὸν τὸ αἶσθημα τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ καλοῦ. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ ἐπροξένησε στιγμιαίως ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἐξηγοῦσιν ἐν μέρει αἱ τεράστιοι ἀντιφάσεις τοῦ συγγράμματός του· ἀλλ' ἀπατᾶται ὁ ἴδιος. Πληρόνεται μὲ λέξεις, αἵτινες διατηροῦσι παρ' αὐτῷ, κατὰ τι, τὴν γοητείαν τῆς προτέρας αὐτοῦ πίστεως, καὶ αἱ θεῖαι λέξεις καλύπτουσιν εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ βλέμματα τὰς ἀβύσσους τοῦ μηδενός, ἐφ' ὧν ὁ νοῦς του εἶναι ἀπηρωρημένος. Γίνεται, καὶ ὑπὲρ τὸ μέτρον, θῦμα τοῦ «σκοτισμοῦ ἐκείνου τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ὅστις συνεχῶς δὲν ἠξέυρει καλῶς τί θέλει, εἶναι δὲ οὐχ ἡττον ἀπόκρυφος καὶ ἀπατηλὸς εἰς ἑαυτὸν καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους*.»

Οὕτω, ἐμπλεκόμενος εἰς τὰς ἰδίαις αὐτοῦ παγίδας, διὰ συγκινητικῆς πλάνης τῆς καρδίας, ἐπικαλεῖται τὴν ψυχὴν τῆς ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Θεοῦ ἀναπαυομένης ἀδελφῆς αὐτοῦ, ἀφιερῶν αὐτῇ βιβλίον, καθ' ὅλα συντελοῦν ν' ἀποσβέσῃ ἐν τῇ ψυχῇ τὴν πίστιν πρὸς τὴν προσωπικὴν μας ἀθανασίαν. (244, 288.)

Εὐχολον ἄλλως νὰ ἐξακριβώσωμεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο τὰ ἔχνη πάλης τινος τῆς συνειδήσεως, σπαραττούσης ἐντὸς τῶν δικτύων τῆς. Πότε ὁ συγγραφεὺς ἐλαττώνει τὴν βαρύτη-

* Bossuet.

τα τῶν ψεύδεων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, προσάγων ἐπὶ τούτῳ ἐλαφρυντικὰ περιστάσεις· τότε διακηρύττει ἀμέμπτους τοὺς μεγάλους ἀπατεῶνας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐξυμνεῖ τὸν ἥρωά του. Ἄν τὸν δικαιολογῇ, διατί τὸν ἐξυμνεῖ; Ἄν τὸν ἐξυμνῇ, διατί τὸν δικαιολογεῖ; Ἀντίφασις προστιθεμένη εἰς τόσας ἄλλας ἀντιφάσεις, ἥτις δὲν περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸ βιβλίον, ἀλλὰ περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον· ἡ μᾶλλον ἀντίφασις, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξαστράπτει ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ ἐκλάμπει μὲ τόσῳ ζωηράν λάμψιν τὸ φῶς τῆς συνειδήσεως, ὥστε καὶ ἐν μέσῳ αὐτοῦ τοῦ βαθυτέρου σκότους διακρίνομεν τὸ ἀπαύγασμα αὐτοῦ.

Κρίνατε ἤδη πόσον ἐπικίνδυνα εἶναι τὰ μέσα, δι' ὧν ἐπὶ τέλους ἀπατῶμεν τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς.

Τοιαύτη ἡ κρίσις μου περὶ τοῦ ὁποίου ἐπραγματεύθην βιβλίου, καὶ περὶ τοῦ φιλολογικοῦ χαρακτῆρος τοῦ συγγραφέως του. Πιστεύω ὅτι τὸ βιβλίον εἶναι κάκιστον, καὶ ὀλέθριον ἡ ἐπιβρόχὴ τοῦ συγγραφέως.

Ζωηρῶς μὲ συνεκίνησεν ἡ συζήτησις αὕτη· δὲν ἀπαιτῶ τὰς τιμὰς τῆς ἀδιαφορίας καὶ θὰ ἐπροτίμων νὰ μὴ εἶπω τίποτε παρὰ νὰ φέρω, ἐπὶ τοιούτου ἀντικειμένου, τὸν ψυχρὸν λόγον τῆς ὑποτιθεμένης ἐκείνης ἀμεροληψίας, ἥτις δὲν εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰμὴ ἀμετάθετος ἀπόφασις κατὰ τῆς ἀληθείας. Δὲν εἰσῆλθον εἰς τὰς ὁδοὺς ἐκείνας, ὅπου ζητῶν τις ἐπιμόνως τὴν γλυκύτητα χάνει ἐπὶ τέλους τὴν εὐθεΐαν. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι κατέστειλον ἄρκετὰ τοὺς παλμούς συντετριμμένης καρδίας καὶ ἀγανκτούσης συνειδήσεως, ἔμεινον δὲ πάντοτε, πρᾶγματικῶς καὶ ἐκ προθέσεως, ἐντὸς τῶν ὁρίων νομίμου συζητήσεως.

Ἄλλ' ὅμως δὲν ἀγνοῶ τὸ ἐπισφαλές τοιούτων διαπληκτισμῶν. Ἐν τῇ πάλῃ κινδυνεύομεν πάντοτε νὰ ἐρεθίσωμεν τινὰ τῶν κακῶν ἐνστιγμάτων τῆς φύσεώς μας. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς διδασκαλίας ταύτης, θ' ἀναγκασθῶ εἰσέτι ὄχι μόνον νὰ συζητήσω ἰδέας, ἀλλὰ ν' ἀντιταχθῶ πρὸς ἐπιβρόχας, πρὸς ἐπιστημότητες, ὄντα νοητὰ πραγματοποιούμενα, ἐνσαρκούμενα, οὕτως εἰπεῖν, εἰς συγγραφεῖς. Εὐκόλῳ νὰ διακρίνωμεν τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ φιλολόγου· τὸν τελευταῖον μόνον συγχωρεῖται νὰ προσβάλωμεν εἰς τὰς λογομαχίας, αἵτινες διεξάγονται κατὰ τοὺς νόμους τῆς τιμῆς. Ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης συμβαίνει περίσταςις, καθ' ἣν τὸ καθῆκον, τρομερὸν καθῆκον, ὑποχρεοῖ νὰ πυροβολήσῃ τις ἐπὶ τῆς στολῆς, καίτοι ὁ φέρων αὐτὴν εἶναι ἴσως φίλος. Συγχωρήσατέ με ἐντούτοις νὰ παραθέσω ἐνταῦθα παραινετικούς τινὰς λόγους, τοὺς ὁποίους ἀπευθύνω ἰδίως εἰς ἐμαυτόν.

Ἡμεῖς, Κύριοι, οἵτινες ἔχομεν κατὰ τινὰ βαθμὸν τὸν Θεὸν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει, ἢ τοῦλάχιστον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ, ἃς ἀνχολογισθῶμεν ὅτι τὸ ληφθὲν εὐεργέτημα δὲν εἶναι ἀρετὴ, καὶ ἃς περιφρουρῶμεν τὴν καρδίαν μας, ἵνα μὴ διέλθῃ αὐτῆς οὐδὲν πονηρὸν αἶσθημα. Δὲν ἀγνοῶ ὅτι οἱ ἐναντίοι μᾶς προκχλοῦσι πικροισιτροπῶς. Μᾶς ἀποκαλοῦσι στενοκεφάλους, ἀγροίκους, χυδαίους. Πρόχειρα ὅπλα πρὸς πάγκοινον χρῆσιν συνειθίζονται δὲ τόσῳ συνεχῶς, ὥστε, ἂν κατεδεχόμεθα νὰ τὰ μεταχειρισθῶμεν, ἐφθανε νὰ σκύψωμεν ἵνα σηκώσωμεν ἐκ τοῦ ἐδάφους. Ἄν ἰσχυριζώμεθα τι ἐδηγούμενοι ὑπὸ τῆς ἐναργείας, οἱ ἐναντίοι μᾶς ἐρωτῶσι καγχάζοντες, ἂν ἡμεῖς φύλακες ἐπιτετραμμένοι τὴν παρακχταθήκην τοῦ ἀληθοῦς· στόματα δὲ ἀρνούμενα τὸν Θεὸν ἐνθυμοῦνται τότε αὐτόν ἵνα μᾶς εἴπωσιν, ὅτι μό-

νος ὁ Θεὸς γινώσκει τὰ πάντα· ὅθεν ἡμεῖς, οἵτινες δὲν εἴμεθα Θεοί, οὐδὲν δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν. Ὅταν λέγωμεν ὅτι ἀγαλλιῶμεν εἰς τὸ φῶς, μᾶς ἐρωτῶσιν, εἰρωνικῶς, ἂν νομίζωμεν ὅτι εἴμεθα ὁ ἥλιος. Τότε, ἐκ βάθους τῆς διατρωθείτης ψυχῆς, καὶ ἐκ τῶν πηγῶν ἐπίσης τῆς ὑπερηφανείας, ἐπέρχεται ὁ ἰσχυρὸς οὗτος πειρασμός· νὰ περιβληθῶμεν καὶ ἡμεῖς τὸν μανθῶσαν τῆς περιφρονήσεως καὶ ν' ἀπαντήσωμεν μόνον· Ἄς κραυγάζωσιν οἱ τυφλοὶ οὗτοι! Τοῦτο ὅμως εἶναι πειρασμός, καὶ ἐπιθυμῶ νὰ ἐμπνεύσω καλλίτερα αἰσθήματα ἐν τῇ καρδίᾳ σας καὶ ἐν τῇ ἐδικῇ μου. Εἰς τοὺς διανοητικούς διαπληκτισμούς, ἃς μὴ περιπίπτωμεν εἰς οὐδένα προσωπικὸν ἐρεθισμόν. Τρέμοντες, ὑπὸ θείου τρόμου, ἐνώπιον τῶν ἀβύσσων, εἰς τὰς ὁποίας ἡδυνάμεθα νὰ πέσωμεν καὶ ἡμεῖς, ἃς μὴ ῥίπτωμεν τὸν λίθον εἰς τοὺς κατακειμένους εἰς τὸ βάθος τοῦ κρημνοῦ· ἀλλ' ἃς ἦμεθα παντοτε ἔτοιμοι νὰ τείνωμεν αὐτοῖς τὴν χεῖρα τῆς ἀγάπης. Ἄς προσέξωμεν μὴ διακρινώμεν εἰς τὰς καταχθονίους ἐκείνας χώρας, τὰς ὁποίας σκοτίζουν αἱ νωσώδεις ἀναθυμιάσεις τῆς περιφρονήσεως. Ἄς ἀναβῶμεν ὑπεράνω τῶν κορυφῶν, τὰς ὁποίας φωτίζει ἡ ὑπερηφάνεια διὰ τοῦ λαμπροῦ ἀπαυγάσματος τῆς ὑπεροφίας. Ἄς ὑψωθῶμεν μέχρι τῆς εὐσπλαγχνίας· καὶ ἂν ἀκόμη ἡ εὐσπλαγχνία φαίνεται διατηροῦσα ὑβριστικόν τι διὰ τοὺς ἀδελφούς μας, ἃς καταβάλλωμεν τελευταίαν προσπάθειαν ὅπως ἀνέλθωμεν τὰς γαληνίους ἐκείνας κορυφάς, ἐνθα δὲν δοκιμάζει τις διὰ τοὺς αποπλανωμένους, εἰμὴ τρυφερὰν καὶ γενναίαν συμπάθειαν. Θὰ μᾶς ἐννοήσωσιν ἴσως ἐπὶ τέλους· διότι, ὁ ἀγέρωχος λόγος τοῦ αἰθέου δὲν εἶναι εἰμὴ ἀνίσχυρος προσπάθεια, πρὸς ἀπόκρυψιν τῆς ἀπορίας τοῦ νοῦς του· καὶ τὸ κατὰψυχρον χαμόγελον, τὸ ὁποῖον βλέπομεν ἐπιφερόμενον εἰς

τὰ χεῖλη του δὲν ἐπιτυγχάνει νὰ κρύψῃ τὰ δάκρυά του. Δύσκολον, ἀναμφιβόλως, νὰ τηρήσωμεν τὴν καρδίαν μας καθαρὰν πάσης πικρίας ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ ἀγῶνος· ἀλλὰ καλὸν τὸ ἄθλον τοῦ ἀγῶνος· οἱ αἰῶνιοι νόμοι τῆς ἀγάπης δὲν ἀπαιτοῦσι παρ' ἡμῶν μικροτέραν προσπάθειαν, οὔτε μικρότερον θρίαμβον· ἄλλως τε ὁ βουλούμενος νὰ νικήσῃ ἑαυτὸν, οὐδέποτε εἶναι μόνος· Ὁ Θεὸς βοηθεῖ τὰς εὐθείας καρδίαις.

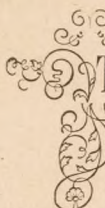

ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΜΑΡΙΑΣ ΚΕΦΑΛΑ.

ΟΛΙΓΑ ΑΝΘΗ ΕΠΙ ΤΟΥ ΤΑΦΟΥ ΤΗΣ

ΜΑΡΙΑΣ Γ. ΚΕΦΑΛΑ.

 Τὸ παρατιθέμενον μνημεῖον ἀνήγειρον ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς φιλότατης μου. Τὸ ἐπὶ τοῦ βάθρου σύμπλεγμα, γλυφέν ὑπὸ ῥωμαίου τεχνίτου, παριστᾷ τὴν Μαρίαν μου γονυπετὴ ἐνώπιον τῆς Παρθένου, ἣτις παραλαμβάνει αὐτὴν εἰς τοὺς κόλπους της.

Κατῶθι τοῦ ἀγάλματος τῆς Θεοτόκου ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφή αὕτη:

Ὅλη κλῆ ἡ πλησίον μου, καὶ μῶμος οὐκ ἔστιν ἐν σοί.
(Σολομ. Ἄσμα ἁσμάτων).

Ὑπ' ἐκεῖνο δὲ τῆς μακαρίτιδος, ἡ ἐπομένη:

Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς Σὲ ἀνατίθημι, Μῆ-
τερ τοῦ Θεοῦ, φύλαξόν με ὑπὸ τὴν σκέπην Σου.

Ἐπὶ τοῦ ἐμπροσθίου μετώπου τοῦ βάθρου:

Μαρία Κεφαλᾶ

Ἐγεννήθη τῇ ι'. Σεπτεμβρίου αὐλβ'

Ἐτελεύτησε τῇ κ'. Φεβρουαρίου αὐξδ'

Ὁ σύζυγος ἀνέθηκεν.

Καὶ ἐπὶ τοῦ πλαγίου μετώπου:

Τελειωθεῖσα ἐν ὀλίγῳ, ἐπλήρωσε χρόνους μακροὺς.

Ἡμίσειαν ὥραν μακράν τῆς Ὀδησσοῦ καὶ πλησίον τῆς θαλάσσης κεῖται τὸ χωρίον τῆς Μεσαιᾶς Πηγῆς (Средний Фонтанъ), καὶ ἀνατολικῶς αὐτοῦ τὸ περικαλλὲς παρεκκλήσιον τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος, ἰδρυθὲν παρὰ τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξάνδρου τοῦ Στούρτζα. Παρὰ τῷ παρεκκλησίῳ τούτῳ κεῖται ὁ τάφος τῆς φιλότατης μου.

Αἰσθάνομαι βαρύνον ἐπὶ τῆς καρδίας μου τὸ χῶμα, ὅπερ τὴν καλύπτει!... Ἄλλ' ἄς ἐπιφωνήσω μετὰ τοῦ μακαρίου Ἰωβ: «ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο,» καὶ κλίνων τὸ γόνυ ἐνώπιον τοῦ τάφου της, ἄς ῥίψω ἐπ' αὐτοῦ, μετὰ τῶν φίλων, ὀλίγα ἄνθη, πιστεύων ὅτι:

Ἡ ἀρετὴ της ἔμεινε ἔς τὸν κόσμον καὶ θὰ μείνῃ,

Ὡς ὁρόσος τῆς πρωτομαγιάς·

Ὡς ἔμεινε τῆς Παναγιάς

Ἡ τόση ἀτελείωτη ἔς τὸν κόσμον καλοσύνη!

• Ω παρθένε! Ἄν ἡμπόρειαν ἦ κλάψαις
 Ἰβθαμμένου νὰ δώσουν ζωή —
 Τόσαις ἔκαμα κλάψαις γιὰ σένα
 Ποῦ ἦλ' ἔχεις τὴν πρώτη πνοή.»
 (Ἐκ τῶν τοῦ Σολωμοῦ).

αὐτὰ ἔλεγεν ὁ ἀθάνατος καὶ ἀγαπητός σου ποιητὴς ἐπὶ τοῦ τάφου μιᾶς του φίλης· τί ἀπομένει εἰς ἐμὲ νὰ προσθῶ, εἰμὴ ὅτι ὀλοκλήρου τῆς ζωῆς μου τὰ δάκρυα, καί-τοι ἀνωφελῆ, δὲν θ' ἀρκέσωσι νὰ σὲ θρηνησωσιν!

Ἐν τῷ τάφῳ σου, Μαρία μου, συνετάφη πᾶσα ἡ εὐδαιμονία μου, καὶ περὶλυπος εἶναι ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου! Ἔχασα σὲ τὴν ἀρίστην σύντροφον, τὴν φρόνιμον σύμβουλον, τὴν γλυκεῖαν παρήγορον, τὸν φυλακτήριον ἄγγελον τὸν ζωῆς μου, καὶ ὅλα ἤδη δι' ἐμὲ εἶναι θάνατος! Πάντοτε θὰ ἔχω ἐνώπιόν μου τοὺς δακρύοντας ὀφθαλμούς μου. Ποῦ νὰ ὑπάγω; διατὶ νὰ περιμένω; ἀγνοῶ. Διέρχονται ἐπίσης σκοτειναὶ αἱ ἡμέραι καὶ αἱ νύκτες μου, καὶ λέγω καθ' ἑαυτόν: «Θεέ μου! αὐτὴν καὶ μόνην εἶχον, εἰς τὸν ἔρωτά της ἐπνίγετο ὅλος ὁ ἔρως μου· αὕτη ἐπεῖχε τόπον πατρός, καὶ τῆς πολυδακρύτου μητρός μου — ἦτο ὁ μένος καρπός, ὁ ἀπομείνας ἐπὶ τοῦ δένδρου τῶν θλίψεών μου, μετὰ τοὺς ἀνέμους τῶν ὀδυνηρῶν μου ἡμερῶν. Αὐτὴν μόνην εἶχον, καὶ αὕτη δὲν ὑπάρχει πλέον! ἐν τῷ τάφῳ της συνετάφησαν καὶ αἱ ἐλπίδες μου! «Περὶλυπος ἐστὶν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου!»

Πέρις, κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν τῆς ἀνοιξίως, ἐσυνάζομεν ἄνθη εἰς τοὺς περικαλλεῖς περιπάτους τῆς ἀειθαλοῦς Κερκύρας· ἀλλοίμονον! ἦτο ἡ τελευταία ἀνοιξίς, τὴν ὅποιαν ἐπέπρωτο νὰ ἴδῃς! Ἦδη περιέρχομαι μόνος, ἐν τῇ ψυχρᾷ ταύτῃ ξενιτείᾳ, μὴ ἔχων εἰμὴ εἰς τὴν καρδίαν μου τὴν μαγευτικὴν εἰκόνα τοῦ ἱσαγγέλου πλάσματος, τὸ ὅποιον ὁ Θεὸς ἠυδόκησε νὰ μοὶ χαρίσῃ, ὅπως βλέπω, χαίρω, καὶ θρηνῶ! Διὰ σὲ δὲν θὰ πάλλῃ τοῦ λοιποῦ ἡ καρδία μου, ἢ οἱ παλμοὶ της θὰ ᾄδειναι στιγμιαίῳ, καὶ εὐθὺς θὰ ψυχραίνεται ἐκ τῆς θλιβεροῦς μελαγχολίας καὶ

τῆς πικρίας, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Θεὸς μὲ ἐδοκίμασε, διὰ τῶν ἀνεπανορθώτων συμφορῶν!

Δὲν θὰ ἴδω, Μαρία μου, τοῦ λοιποῦ τοὺς ὠραίους ὀφθαλμούς σου, δὲν θ' ἀκούσω τοὺς μελιρρότους λόγους σου, καὶ εἶναι ὁ νοῦς μου: «ἔρμος κόσμος ποῦ χαλιέται!»

Σήμερον, εἰς τὸ μνημόσυνόν σου, ἔφερον ὀλίγα λουλούδια νὰ ῥίψω ἐπὶ τοῦ τάφου σου. Ὅχι, δὲν μὲ παρασύρει ἡ πρὸς σέ λατρεία μου, ἀν διακηρύξω ὅτι, ὁ λόγος μόνον ἑνὸς χρυσορρόημονος Μηναίου ἢ Θεοτόκη, ἐδύνατο ἐπαξίως νὰ ἐξιμνήσῃ τὰς ἀρετάς σου, αἱ ὁποῖαι παρέχουσι διδακτικώτατον μάθημα διὰ τὴν κοινωνίαν!

Καὶ ἐπ' ἀληθείας, ὅσοι σ' ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ πλησίον διασαλπίζουσιν, ὅτι ὁ τριακονταετής βίος σου ἦτο, ἡ ἐκπλήρωσις τῆς πρώτης καὶ μεγάλης ἐντολῆς τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀγάπη καὶ ὀλόψυχος λατρεία εἰς τὸν Θεόν· σπανίως δὲ ἀπαντᾷ τις νέαν ὡς σέ, αἰσθανομένην περισσότερον τὴν θρησκείαν — ἀγάπη εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ ἀπερίριτος ἀφοσίωσις εἰς τοὺς γονεῖς σου, τῆς ὁποίας ἔγινες ἴσως καὶ τὸ θυμια — ἀγάπη τρυφερά καὶ ἀπαράμιλλος πρὸς ἐμέ — ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον: διήλθες τὰς ἡμέρας σου εὐεργετοῦσα — καὶ ὡς ἀληθῶς καὶ εὐστόχως ἐρρέθη περὶ σοῦ: «οἱ εὐτυχήσαντες νὰ σέ γνωρίσωσι δύνανται νὰ εἴπωσιν, ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἀρεταὶ δὲν ἐξελίπον εἰσέτι ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ κατὰ καιροὺς ἐνσαρκοῦνται εἰς ἐκλεκτὰς ψυχὰς, μετὰ τοιαύτης λάμπσεως, μεθ' ἧς ἄλλοτε ἀνεδεικνύοντο εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ.» (Одесскій Вѣстникъ № 51).

Αἱ τελευταῖαί σου ἡμέραι ἐστεφάνωσαν τὸν εὐαγγελικὸν βίον σου. «Μίαν ἡττησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην ζητήσω» (Δαυὶδ): μίαν ἀπύθυον θερμὴν δέησιν πρὸς τὸν οὐράνιον πατέρα, ταύτην ζητῶ: ν' ἀξιώσῃ καὶ ἐμέ τοῦ χριστιανικοῦ σου τέλους — τῆς σπανίας καρτερίας, μεθ' ἧς ὑπέφερες τὴν ὀδυνηράν καὶ μαρτυρικὴν ἀσθένειαν, ἥτις σ' ἐμάχρανε καὶ τόσῳ προώρως σ' ἔφεραν εἰς τοῦτον τὸν τάφον. Ναί, Μαρία μου, οὐδέποτε ἐβαρυθύμησας, ἀλλ' ἀδιαλείπτως ἐπεκαλεῖσο τὴν βοήθειαν τῆς μεγάλης Παρθένου, τῆς μόνης σου μετὰ Θεὸν ἐλπίδος. Οὐδὲν παρέλειψας τῶν χριστιανικῶν καὶ κοινωνικῶν καθηκόντων, καὶ πόσῃ ἐξέφραξες ἀγαλλίασιν, ὅτε δις ἐκοινωνήσας τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ὅτε

ήκροσθης τὸ εὐχέλαιον, ὅτε ἐκληροδότησας τὸ ἥμισυ περίπου τῆς περιουσίας σου ὑπὲρ ἀγαθοεργῶν καταστημάτων, ἀπόρων καὶ ὀρφανῶν κορασίων, χηρῶν, ἐνδεῶν, μονῶν, ἐκκλησιῶν κτλ. «Μίαν ἡτησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην ζητήσω.»

Ἀλλὰ ποῖον νὰ ἐνθυμηθῶ πρῶτον τῶν χαρισμάτων σου, καὶ νὰ μὴ θρηνήσω τὴν δυστυχίαν μου; νὰ μὴ συναισθανθῶ τὸν ἐπιπεσόντα εἰς τὴν κεφαλὴν μου κεραυνόν! Τὴν ὑψηλὴν σου καὶ πεφωτισμένην διάνοιαν; τὴν τελείαν σου ἀνατροφὴν; τὴν ὀρθὴν σου κρίσιν; τὸ κόσμιον καὶ χαριτόβρυτον ἦθός σου; τὴν σωφροσύνην καὶ μετριοφροσύνην, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε σ' ἐγκατέλιπον; τὴν ἐξύτητα τοῦ διαγνωστικοῦ σου, καὶ τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου χαρακτήρος; τὴν ἔξοχον φιλοκαλίαν σου; καὶ μυρία ὅσα ἄλλα σου προτερήματα;

Ἄλλ' ἅς μὴ παρασιωπήσω ὅτι ἦσο, Μαρία μου, ὁ τύπος καὶ τὸ παράδειγμα τῶν φίλων σου, τὰς ὁποίας ὠκοδόμεις διὰ τῶν παραινέσεων καὶ νοουθεσιῶν σου — τῶν φίλων σου, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦσι, μιᾷ φωνῇ, ὅτι ἔχασαν τὴν προσφιλεστέραν αὐτῶν φίλην!

Ὅου μόνον ὑγειαινόουσα, ἀλλὰ καὶ νοσηλευομένη ἐπεσκέπτεσο καὶ περιέθαλπες τοὺς ἀσθενεῖς, ἐπιγύνουσα βάλσαμον εἰς τὰ παθήματα των! ὁπόσοι σήμερον ἐκ τῶν δυστυχῶν τούτων ἀνακράζουσιν: «Εἴσελθε εἰς τὴν χάριν τοῦ Κυρίου!»

Ἐκτὸς τῶν ἐναρέτων ἔργων σου, ὁ εὐαγγελικὸς χαρακτήρ σου διατυπῶται εἰς ὅσας ἔγραφες πρὸς με, καὶ τὴν μητέρα σου ἐπιστολὰς: ὁποῖα ἀφέλεια ὕφους! ὁποῖα ἔκφρασις τῆς τρυφερότητος τῶν αἰσθημάτων σου!

Γνησία καθ' ὅλα, Μαρία μου, πνευματικὴ θυγάτηρ τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξάνδρου τοῦ Στούρζα: ἀναδόχου σου.

Παρήλθον αἱ καλαὶ μοι ἡμέραι καὶ παρήλθον διαπαντός! οὐδὲν ἄλλο μοι ἀπέμεινεν εἰμὴ ἡ ἀνάμνησίς σου, καὶ μολονότι οὐδεὶς δριμύτερος πόνος, εἰμὴ ἡ ἀνάμνησις τῆς εὐτυχίας ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀθλιότητος, τὸν πόνον τοῦτον θὰ ὑποφέρω καρτερικῶς, ἕως οὗ εὐδοκήσῃ ὁ Θεὸς νὰ διακόψῃ τὸ νῆμα τῶν ἡμερῶν μου, καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου μου θὰ παρρηγείλω νὰ τεθῇ ἡ ἐπιτύμβιος αὕτη ἐπιγραφή:

Οὐδέποτε καρδίᾳ συζύγου ἑπαλλε θερμοτέρον καὶ πιστότερον.

Παναγία Παρθένε! Σὺ, ἥτις παρέλαβες εἰς τοὺς κόλπους Σου τὴν Μαρίαν μου — ὅλως ἀπειρωμένην εἰς Σὲ ἐν τῷ βίῳ, καὶ ἐν τῇ κλί-
νῃ τῆς οὐδύνης τῆς ἀνακράζουσας: «τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς Σὲ ἀνα-
τίθηνμι» — Σὺ, ἥτις τὴν προσεκάλεσας, ἔνθα οὐκ ἔστι πόνος, οὐ λύπη, οὐ
στεναγμός· Σὺ, ἡ χαρὰ τῶν τεθλιμμένων, κατὰπεμψον εἰς ἐμὲ, καὶ
τὴν πολυπαθὴ τῆς Μαρίας μου μητέρα — ἥτις ἐπέπρωτο νὰ ἐπιζήσῃ
εἰς τὸν ἀποχωρισμὸν ὅλων τῶν φιλετάτων τῆς, καὶ, παντέρημος, βρέχει
μὲ δάκρυα τὴν στρωμνὴν τῆς — κατὰπεμψον ἡμῖν τὴν ἐξ ὕψους πα-
ραμυθίαν, καὶ φύλαξον ἡμᾶς ὑπὸ τὴν σκέπην Σου!

Ἐγράψον ἐν Ὁδησσῷ. Τῇ 29ῃ Φεβρουαρίου 1864. Γ. Ι. ΚΕΦΑΛΑΣ.

Διὰ τῶν προφητικῶν τούτων ῥήσεων ἐκάλει πρὸς ἑαυτὸν, ὁ
πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, τὴν εὐσεβῆ καὶ ἐνάρετον Κυρίαν Μαρίαν
Κεφαλᾶ, τὴν ἐκ Παλαιολόγων, κατὰ τὴν 20 Φεβρουαρίου,
ἀπὸ τῆς Ῥωσικῆς μὲν τῇ θέσει, Ἑλληνίδος δὲ τῇ κλήσει
καὶ φιλοξενίᾳ μεγαλοπόλειος τῆς Ὁδησσῷ. Εὐάρεστος Θεῷ
γενομένη ἡγαπήθη, (Σοφ. δ'. 10) καὶ, ἀγαπηθεῖσα τὴν αἰώνιον ἀγά-
πησιν, μετετέθη μόλις τὸ λα'. ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἄγουσα. Τελειω-
θεῖσα ἐν δλίγῳ ἐπλήρωσε χρόνους μακροὺς, ἀρεστή γὰρ ἦν Κυρίῳ ἡ
ψυχὴ αὐτῆς, διὰ τοῦτο ἔσπευσεν ἐκ μέσου πονηρίας. (Αὐτ. 7. 14).

Ἐπειδὴ δὲ κατ' αὐτὰς ταύτας τὰς ἀγίας ἡμέρας τοῦ παρελθόντος
ἔτους, διατρίβουσα παρ' ἡμῖν, οὐκ δλίγα δείγματα τῆς εὐσεβείας καὶ ευγε-
νείας κατέλιπε, ἄξιον ὅρα καὶ πρέπον ὅπως, μετὰ τῶν Ὁδησσιῶν, κατα-
γάγωσιν ἐπ' αὐτῇ δάκρυα (Σειρ. λή. 16) ὅσοι ἐκ τῶν ἐν Κερκύρᾳ, εἰδότες
αὐτὴν, ἐτίμησαν μὲν παροῦσαν καὶ ποθοῦσιν ἀπελθοῦσαν. (Σοφ. Σολ. δ'. 2.)

Ἐκ πατρὸς μὲν Μιχαήλ, τῆς ἐνδόξου οἰκογενείας τῶν Παλαιολό-
γων, ἐκ μητρὸς δὲ μόλις διασωθείσης ἐκ τῆς κατὰ τὸ ἀδικαίᾳ σφαγῆς

τοῦ τε μεγάλου Λογοθέτου καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας Χαν-
τζερῆ, γεννηθεῖσα κατὰ τὸ αὐλὸν, ἔμελλε νὰ συνενώσῃ ἐν ἑαυτῇ τὴν ἐξ
ἐκατέρων τῶν γενεῶν προγονικὴν εὐκλειαν εὐσεβείας καὶ εὐγενείας.
Ἀνεδέχθη δὲ αὐτὴν ἐκ τῆς ἱερᾶς κολυμβήθρας ὁ αἰδιδιμος Ἀλεξάνδρος
Στούρζας, ὁ πᾶν, παρ' ᾧ καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ βίου αὐτῆς διέτριβεν.

Ἐχουσα οὖν φύσει μὲν πατέρα τὸν Παλαιολόγον, τὸν ἀπὸ τῆς νεό-
τητος μέχρι γήρως καὶ τοῦ θανάτου διευθύνοντα τὸ ἐν Ὁδησσῷ Ἑλ-
ληνικὸν φροντιστήριον, παρ' ᾧ ἅπαντες οἱ ἑλληνόπαιδες ἐξεπαιδεύοντο
τὴν πάτριον παιδείαν, πνευματικὸν δὲ πατέρα τὸν Στούρζαν, τὸν διὰ τῶν
σοφῶν αὐτοῦ συγγραφῶν τὴν Ὁρθόδοξον πίστιν κρατύναντα, οὗσα δὲ πνεύ-
ματος μὲν εὐφροῦς, ψυχῆς δὲ ἀγαθῆς, καὶ γινοῦσα ὅτι οὐκ ἄλλως ἔσε-
ται ἐγκρατῆς, ἐκν μὴ ὁ Θεὸς δῶ (Σοφ. ἡ. 19. 21.), ἐξεπαιδεύθη καὶ
διέπρεπε, μεταξὺ τῶν γυναικῶν, κατὰ τὰς περὶ τὰ γράμματα ποικίλας
γνώσεις, καὶ τὴν περὶ τὰς ὁμιλίας εὐγενῆ συμπεριφορὰν ἀλλὰ, πάντοτε
καὶ ἐπὶ πᾶσι καὶ πανταχοῦ, τὴν εὐτέβειαν καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ
τὸν πλησίον ἀγάπην προέταπτεν, ὡς βᾶσιν καὶ θεμέλιον καὶ σκοπὸν
πάσης πράξεως καὶ πάσης ὁμιλίας.

Καὶ τῷ ὄντι, ἡ παιδεία, ἔστωσαν καὶ περὶ τὰ θεῖα αἱ ἐξ αὐτῆς
γνώσεις, ἐκν δὲν ἔχῃ καὶ τὸ πρακτικόν, οὐκ ἔστιν ἡ ἀληθὴς σοφία, ἡ
ἄνωθεν κατερχομένη. Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς
καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐν πραύτητι σοφίας. (Ίακ. γ'. 13. 15.)

Περιήλθε, μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτῆς, πολλὰς τῶν μεγαλοπόλεων τῆς
ἐσπερίας Εὐρώπης, ἀλλ' ἡ λάμψις τοῦ ἐπιγείου κάλλους, καὶ αἱ τῶν
διασκεδάσεων τέρψεις οὐδόλως παρέκλινον αὐτὴν ἐκ τῆς στενῆς καὶ
τεθλιμμένης, ἀλλὰ τῆς μόνης πρὸς τὴν ζωὴν ἀγούσης ὁδοῦ. (Ματθ.
ζ'. 14.) Τούναντίον δὲ, κατιδοῦσα τὴν τοῦ κόσμου ματαιότητα, μάλ-
λον ἐπὶ μᾶλλον ἐνισχύθη εἰς τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἣν ἐξελέξατο.

Οὕτω λοιπὸν μεταξὺ τῶν μεριμνῶν καὶ τῆς τύρβης τοῦ κόσμου
διερχομένη τὸν βίον, καὶ μόνον περὶ τοῦ ἐνός, οὗ ἔστι χρεῖα, μεριμνῶ-
σα (Λουκ. β'. 4), αἴφνης καταλαμβάνεται ὑπὸ θλίψεως οὐ σμικρᾶς στε-
ρεῖται, ἐν βραχεῖ χρόνῳ διαστήματι, καὶ τῶν δύο πεφλημένων ἀδελφῶν
ἀλλὰ γινώσκουσα ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ
δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἡ δὲ ἐλπίς οὐ καταιτχύνει (Ῥωμ. ε'. 3).

εἰς μόνον δὲ τὸν Θεὸν τὴν θλίψιν ἀνατρέουσα, καὶ ἐπὶ τῇ πρὸς αὐτὸν ἐλπίδι τὸ ἴδιον ἄλγος καταστέλλουσα, ἔσπευδε νὰ καταπαύσῃ τὸ πάθος τῶν ἤδη γεγηρακότων αὐτῆς γονέων, οἵτινες, διὰ τῆς τοιαύτης διαγωγῆς, κουφίσαντες κατ' ὀλίγον τὴν ἑαυτῶν ἀθυμίαν καὶ τὴν χαλεπὴν ἀχθιδόνα, συνήνωσαν ἅπαν τὸ πρὸς τοὺς ἀποδημήσαντας φίλτρον πρὸς τὴν ἡδὴ μονογενῇ μείνασιν θυγατέρα· καὶ φροντίδας δὲ κατέβαλον, ὅπως συνάψωσιν αὐτὴν εἰς γάμον μετὰ καταλλήλου ἀνδρός· καὶ τοιοῦτον ἐξελέξαντο τὸν Γεράσιμον Κεφαλαῖν, ἐκ Κεφαλληνίας μὲν ὁρμώμενον, ἐν Ὁδησσῷ δὲ πρὸ πολλοῦ τὰ ἐμπορικὰ μετερχόμενον, ἔλκοντα δὲ τὸ γένος ἐκ τῆς ἀρχαίας τῶν Κεφαλάδων οἰκογενείας. Εἰς τὴν νέαν δὲ ταύτην τροπὴν τοῦ βίου εἰσελθούσα, καὶ τὴν αὐτὴν ὡς τὸ ἐξ ἀρχῆς ὁδὸν βαδίζουσα, μείζονα ἐλευθερίαν ἐλάμβανε, καὶ μᾶλλον εὐκαίρους εἶχε τὰς περιστάσεις, ὅπως ἐκτελῇ τὰ τε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον καθήκοντα τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς φιλανθρωπίας.

Ἄλλ' ὁ τὴν ἀρετὴν καὶ εὐσέβειαν τῶν ἀνθρώπων πάντοτε βασκαίνων φρονήσας τὴν εἰρηνεύουσαν μὲν ἐν τοῖς ὑπάρχουσιν, εὐδοουμένην δὲ ἐν πᾶσι: (Σειρ. μ.ά. 1) «Δέρμα, εἶπε τῷ Κυρίῳ, ὡς καὶ περὶ τοῦ μακαρίου Ἰῶβ, δέρμα ὑπὲρ δέρματος—οὐ μὴν δέ, ἀλλὰ ἀποστείλας τὴν χεῖρα ἅψαι τῶν ὀστέων αὐτῆς καὶ τῶν σαρκῶν αὐτῆς, ἥ μὴν εἰς πρόσωπόν σε εὐλογῇ.» (Ἰῶβ β'. 4. 5.) Δεινὴ ἀσθένεια καταλαμβάνει αὐτὴν, καὶ ἐπίροβα, ἅμα ἀναφανεῖσα, ὑπεδείκνυε συμπτώματα διὸ καὶ ἀναγκάζεται, συμβουλῇ μὲν τῶν ἱατρῶν, προτροπῇ δὲ τῶν γονέων, ὅπως ἐγκαταλείψασα τὴν Ὁδησσὸν μεταβῇ εἰς θερμότερον κλίμα. Φθάνει εἰς τὴν Κέρκυραν, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος· καὶ πρὶν ἢ παρέλθῃ μὴν, ἐνῶ ἡ ὑγεία αὐτῆς προέβαινε βελτιουμένη, καὶ ἔχαιρε λαμβάνουσα ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ἀγαθὰς περὶ τῶν γεννητόρων καὶ φίλων ἀγγελίας, αἵρνης ἀπαίσιος τηλέγραφος, ὡς κεραυνὸς ἐπισκῆπτων ἐπὶ τὴν ἀναψύχουσαν ἀγαθὴν ἐκαίνην ψυχὴν, φέρει τὴν χαλεπὴν ἀγγελίαν τῆς ἀποβιώσεως τοῦ πατρός.

Ἡ τηλικαύτη εἰδοσις ἐχαλάρωσε μὲν τὴν μόλις ἀναλαμβάνουσαν κατὰστασιν τῆς υἱείας, κατέθλιψε δὲ τὴν ψυχὴν αὐτῆς, πῶς ἀπατηθεῖσα ἀνεχώρησε, καὶ δὲν ἠσπάσθη τὸν πατέρα τὸν τελευταῖον ἀπασμὸν, πῶς δὲν ἔλαβε τὰς τελευταίας αὐτοῦ εὐχάς. Ἄλλ' ἐν τούτοις

πᾶσι τοῖς συμβεβηκόσιν αὐτῇ, οὐκ ἀπέδωκεν ἀφροσύνην τῷ Θεῷ (Ψά. 2.), καὶ τὴν μακαρίαν φωνήν τοῦ Ἰῶβ λέγουσα, «ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν οὕτω καὶ ἐγένετο,» μόνην εὕρισκεν ἄνεσιν τῇ ψυχῇ, διὰ τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως τῶν μυστηρίων, καὶ τῆς τελέσεως μνημοσύνων καὶ ἐλεημοσυνῶν, πρὸς ἀνάπαυσιν μὲν τοῦ κοιμηθέντος, κουσισμὸν δὲ τῆς καταλαβούσης αὐτὴν θλίψεως· καὶ ἄλλην λύπην δὲν ἤσθάνετο, εἰμὴ ὅταν, ἔνεκεν τῆς πασχούσης ὑγείας, δὲν ἡδύνατο νὰ παρευρίσκηται εἰς τὰς ἱεράς τελετάς καὶ ἀκολουθίας.

Οὕτω πολιτευομένη διέμεινε μεταξὺ ἡμῶν μέχρι τοῦ Πάσχα, ὅτε, καὶ χάριν τῆς ὥρας τοῦ ἔτους, καὶ πολὺ μᾶλλον ἔνεκεν τῆς σφοδρᾶς ἐπιθυμίας, ὅπως ἴδῃ τὴν τεθλιμμένην αὐτῆς μητέρα, ἀναχωρεῖ διὰ τὴν πεφιλημένην Ὀδησσόν· ἀλλὰ κἀκεῖθεν, ἰδίαις χερσὶ κατασκευάσασα, ἀπέστειλε διάφορα ἀφιερώματα, ἅτινα κοσμοῦσι τό τε Ἱερὸν λείψανον καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος, καὶ ἄλλας Ἐκκλησίας, ὡς δεῖγμα μὲν τῆς πρὸς τὰ θεῖα βαθυτάτης αὐτῆς εὐλαβείας, ἀγάπης δὲ καὶ ὑπολήψεως πρὸς τὸν εὐσεβῆ τῆς ὥραιας Κερκύρας λαόν.

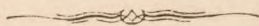
Ἄλλ' ἐπέστη ἡ ὥρα, καθ' ἣν ὁ πάνσοφος Κύριος, ἐν τῇ προνοίᾳ αὐτοῦ, ἠυδόκησεν ὅπως ἐλκύσῃ ταύτην πρὸς ἑαυτὸν· ἀρξάμενου τοῦ χειμῶνος, ἤρχισε νὰ καταβάλληται ἔτι μᾶλλον ἡ ὑγεία καὶ τὸ ῥόδον νὰ μαραινῇται.

Ἄλλ' ὅσῳ τὸ ὑλικὸν καὶ σωματικὸν μέρος ἐχάλαροῦτο, τοσοῦτω τὸ ψυχικὸν καὶ πνευματικὸν ἐστερεοῦτο καὶ ἐνισχύετο· καὶ ἐνῷ συνήθως οἱ τὰς χρονίας ταύτης ἀσθενείας πάσχοντες, περὶ τὰ τέλη μάλιστα τῆς ζωῆς ἀναισθητοῦσι, καὶ, πᾶσαν μὲν ἰδέαν τοῦ θανάτου μακρὰν τιθέμενοι, ταχεῖν δὲ τὴν ἀνάρρωσιν πιστεύοντες, σχέδια ἐπὶ σχεδίων σὺρράπτοντες καὶ ἐπιχειρήσεις μεγάλας φανταζόμενοι, καταστρέφουσι τὸν βίον, ἐν τῇ ἀκμῇ τῶν σχεδίων εὕρισκόμενοι, καὶ καταλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ θανάτου, πρὶν οὐδὲ κἄν ἰδέαν περὶ αὐτοῦ συλλαβῶσιν· αὕτη τοῦναντίον, πολὺ πρὸ τοῦ θανάτου, ἀπωλέσασα πᾶσαν ἐκ τῶν ἱατρικῶν μέσων ἐλπίδα θεραπείας, καὶ τὸν θάνατον ἐπικείμενον προβλέπουσα, οὐδόλως ἐπτοήθη, οὐδὲ ἐλυπήθη κατὰ τοὺς μὴ ἔχοντας ἐλπίδα (Α'. Θεσ. δ'. 13), ἀλλὰ θεοπρεπῶς ἡτοίμαζεν ἑαυτὴν, πρὸς ὑποδοχὴν τού-

του ἐπεθύμει μὲν τὴν ζωὴν, καὶ ἐδέετο ὅπως δωρησῇται αὐτῇ ὁ Κύριος τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος, ἀναλογιζομένη τὴν θέσιν, εἰς ἣν θνήσκουσα ἐγκαταλείπει τὸν ἄριστον σύζυγον, καὶ τὴν πολυτελήμονα μητέρα. Ἀλλ' ἐντοσούτῳ, μὴ ἐπαναπαυομένη εἰς κενὰς ἐλπίδας, μετὰ τὰς ἀπαιτούμενας προετοιμασίας, μετέλαβε τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ ἔκτοτε, περὶ τῶν οὐρανίων μόνον φροντίζουσα, ἔλεγεν ἀδιαλείπτως: «Πότε ἤξω καὶ ὀφθῆσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ.» (Ψαλ. μα'. 2.) Ἐχουσα δὲ ὡς ἀόραβῶνα τὸ διὰ τὴν αἰώνιον ἀποδημίαν ἐρόδιον, οὐκ ἐπελάθετο καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ἐγκαταλείψιμων ἀδελφῶν, ἀλλὰ διέθεσε, τὸ πλεῖστον τῆς περιουσίας αὐτῆς, εἰς φιλανθρωπικὰ καταστήματα, εἰς πένητας καὶ ὀρφανὰ κοράσια, καὶ εἰς διαφόρους μονὰς καὶ ἐκκλησίας, μὴ λησμονήσασα καὶ τὸ νεόδμητον καταπέτασμα τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, πρὸς στολισμὸν τοῦ ὁποίου διέταξε ν' ἀποσταλῇ ἡ πολυτιμότερα τῶν παρ' αὐτῇ ἀποκειμένων εἰκόνων, ἡ χαρὰ τῶν τεθλιμμένων.

Οὕτω δὲ ἐαυτὴν παρascευάσασα, καὶ τὴν ἐαυτῆς λαμπράδα εὐτρεπίσασα, περιέμενεν ἡσύχως τὴν ὥραν τοῦ νυμφίου· χρονίζοντας δὲ, οὔτε ἐνύσταζεν, οὔτε ἐκάθευδεν, ἀλλὰ γρηγοροῦσα ἡγρύπνει, ἀδιαλείπτως μὲν προσευχομένη, ἀνανεοῦσα δὲ κατὰ ἡμέτερον τὸ ἐρόδιον τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἕως οὔ, ἐλθόντος τοῦ νυμφίου, εἰσῆλθε χαίρουσα μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους· τσαύτην μόνον λύπην περὶ τῶν οἰκείων αἰσθανομένη, οἷον σώφρων παρθένος δεικνύει, ἀπερχομένη ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας εἰς ἐκείνην τοῦ νυμφίου. Εἰσῆλθε χαίρουσα εἰς τὴν οὐράνιον παστᾶδα, πένθος μὲν ἀπαρηγόρητον καταλιπούσα τῇ γηραιᾷ μητρὶ καὶ τῷ ἐρασμίῳ συζύγῳ, ἀλλὰ καὶ παράδειγμα, μιμήσεως ἄξιον, πᾶσι τοῖς βουλομένοις εὐσεβῶς ζῆν· ἀπόδειξιν δὲ ζώσαν καὶ λαλοῦσαν ὅτι, οὔτε περιφάνεια γένους καὶ πλούτου, οὔτε ἐπίγειοι τρυφαί καὶ διακτεδάσεις, οὔτε λυπηραὶ καὶ βαρεῖαι δοκιμασίαι δύνανται ποτὲ νὰ κλονίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς στερεᾶς πέτρας θεμελιωμένην εὐσέβειαν, καὶ ὅτι, κατὰ ἀλήθειαν, Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

Κερκύρα, μηνὶ Ἀπριλίῳ 1864.

Η Μαρία, φύσει εὐμοιρήτατα τῶν ἀξιαγάστων ἐκείνων πλεονεκτημάτων, ἅτινα, ἰδανικεύοντα τὸν γυναικεῖον χαρακτήρα, ἐμποιοῦσιν αὐτῷ γοητεῖαν θελξικάρδιον, καὶ πρωίμως καλλιερ- γήτατα τὰς ἐμφύτους αὐτῆς δεξιότητας διὰ τινος ὑγειοῦς καὶ σπουδαίας ἀγωγῆς, διέπλασε νοῦν συνάμα καὶ καρδίαν, καὶ ἀπειργάτατο τὸν βίον αὐτῆς, καίτοι βραχυχρόνιον, ὑπόδειγμα ἐν- τελούς ἀρμονίως μεταξὺ παιδείας καὶ πρακτικῆς ἀγωγῆς, μεταξὺ αἰσθη- μάτων καὶ ἐξωτεριεύσεων.

Καὶ τῷ ὄντι, ἡ πλαστουργικὴ αὕτη δύναμις τῆς χρηστῆς ἀγωγῆς, ἐπιπροσθετομένη εἰς τὰς ὁρμεμφύτους ἀγαθὰς κλίσεις τῆς Μακαρίτι- δος, τοσοῦτῳ δραστηκῶς ἐπενήργησαν εἰς τε τοὺς διαλογισμοὺς καὶ τὰ ὁρμήματα τῆς ψυχῆς τῆς, ὥστε, ὑπὸ ταύτης ἀποκλειστικῶς ἐμ- πνεομένη, ἐρρύθμιζε πᾶν βούλημα, πᾶσαν πράξιν τῆς, πρὸς τὴν ἐν αὐτῇ ἐγκραταθεῖσαν αὐστηράν διδασκαλίαν τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν θείων παραγγελημάτων, ὁρδοτομοῦσα τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς, τῆς συνέσεως καὶ τῆς κοσμιότητος. Ἐντεῦθεν ἡ ἐνδεδεχῆς αὐτῆς μέριμνα πρὸς ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν υἱικῶν καὶ συζυγικῶν καθηκόντων τῆς, ἐντεῦθεν τὸ πρᾶον καὶ μετρίχιον τῆς συμπεριφορᾶς τῆς, ἐντεῦθεν τὸ φιλεύσπλαγ- χον καὶ φιλοκτίρμον ἡθὸς τῆς, προθυμουμένης ἀδιαλείπτως, ἵνα παρέχῃ πᾶσαν δυνατὴν συνδρομὴν καὶ περίθαλψιν εἰς τὴν ἀμηχανίαν καὶ τὴν ἔνδειαν. Ἐντεῦθεν, ἐπὶ τέλους, ἡ ἐν μέσῳ τῶν σπαρακτικῶν ὀδυνῶν τῆς μακρᾶς καὶ θανατηφόρου ἀσθενείας τῆς χριστιανικῆς ἐγκαρ- τέρησις, καὶ ὁλοσχερῆς ἀφοσίωσις εἰς τὰς βουλὰς τοῦ Ὑψίστου, ἥτις ἐν μέσῳ τῆς ἀγωνίας τῆς, μετὰ συντετριμμένης καρδίας ἐκπληρώ- σατα τὰ πανύστατα θρησκευτικὰ τῆς καθήκοντα, ἐπέθηκε κορωνίδᾳ εἰς τὸ ὑπ' αὐτῆς ἀνεγερθὲν οἰκοδόμημα τῶν φιλοχρίστων ἀρετῶν καὶ ἀγα- θοεργιῶν τῆς, σκορπίτατα τοῖς πένησι, καὶ διαθέτατα τὸ πλεῖστον τῆς πλουσίας περιουσίας τῆς εἰς προαγωγὴν φιλανθρωπικῶν καταστημά-

των, εἰς προικοδότησιν ὁρσανῶν κορασιῶν, καὶ εἰς ἐμψύχωσιν τῶν ἐρημητηρίων ἐκείνων, ἐν οἷς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εὐρίσκει ἀσφαλὲς ἄσυλον, ἀπὸ τῆς ἀστασίας καὶ τύρβεως τῶν ἐγκοσμίων πραγμάτων.

Ὅθεν, ὦ μακαρία ψυχή, ἐνῶ ἤδη ἀπέρχεται ἀπὸ τῆς κοιλάδος ταύτης τοῦ κλαυθμῶνος, συνοδευομένη ὑπὸ τῶν θαυμάτων καὶ εὐλογιῶν τῶν τε οἰκείων καὶ γνωρίμων, καὶ ὅλου τοῦ ἐνταῦθα Κοινοῦ, ποθούντων τὰ σπάνια ἠθικά σου πλεονεκτήματα· ἐνῶ ἤδη παρίσταται ἐνώπιον τοῦ Δημιουργοῦ Σου, προσκαλουμένη ὅπως ἀπολαύσῃς τῆς δικαιοσύνης τὸν στέφανον, καθικέτευσεν Αὐτὸν, ὅπως, ἐπιβλέπων τὴν οἰκτρὰν θέσιν τοῦ ἀπαρχαμυθῆτου συζύγου σου, καὶ τῆς παναθλίας μητρὸς σου, εὐδοκήσῃ ἵνα ἐπιχέῃ πραῦντικόν τι βάλασμον εἰς τὴν βαρυαλγοῦσαν καρδίαν των, ἐν τῷ μέτρῳ τῆς ζοφώδους βαρυθυμίας καὶ ἀπογνώσεως. Γαῖαν ἔχοις ἑλαφράν!

Ἐν Ὁδησσῷ, τῇ 7-ῇ Μαρτίου 1864.

(Ἀνατολή, Ἐφ. Κερκύρας, τῆς 10 Ἀπριλίου 1864.)

Πα дняхъ скончалась въ Одессѣ молодая женщина, ничѣмъ, правда, не заявившая своихъ правъ на общую извѣстность, но за то дорогая для тѣхъ, кто имѣлъ случай быть съ нею въ близкихъ отношеніяхъ. Дочь покойнаго цензора одесскаго цензурнаго комитета, Палеолога, по мужу Кефала, обладала, кромѣ истинно возвышеннаго ума, развитаго солиднымъ образованіемъ, всѣми драгоцѣнными качествами истинно женскаго сердца.

Всегда слабое физическое здоровье не мѣшало ей никогда быть ангеломъ-хранителемъ многихъ несчастныхъ людей и семей, которыхъ не забыла она и на смертномъ своемъ одрѣ, оставивъ имъ по завѣщанію часть своего имущества. Съ рѣдкимъ для женщины мужествомъ переносила она всякое горе, ее постигавшее и всякую боль, какъ тѣлесную, такъ и душевную. До послѣдней

минуты она, казалось, принадлежала не себѣ, а окружавшимъ ее — мужу и старой матери, о печали которыхъ она, умирая, больше заботилась, чѣмъ о своей смерти. Отношенія ея къ отцу не только при жизни его, но и все время по смерти, были болѣе нежели родственныя. Къ нему, къ его памяти, она постоянно питала какое-то чувство благоговѣнія. Всѣ знавшіе покойную, могутъ сказать, что христіанскія добродѣтели еще не исчезли въ мірѣ — и время отъ времени воплощаются въ избранныхъ натурахъ, въ такомъ же блескѣ, въ какомъ являлись они въ первобытныя времена христіанства.

(Одесскій Вѣстникъ, 7-го марта 1864 г.)

(Μετὰφρασις.)

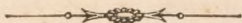
Πρό τινων ἡμερῶν ἀπεβίωσεν ἐν Ὀδησσῷ Κυρία τις, νεαρᾶς ἡλικίας, ἣ ὅποια δὲν ἐγένετο μὲν ὀνομαστὴ, ἦτο ὅμως προσφιλὴς εἰς ἅπαντας τοὺς γνωρίσαντας αὐτὴν ἐκ τοῦ πλησίον. Θυγάτηρ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει λογοκρίτου Κ. Παλαιολόγου, καὶ σύζυγος τοῦ Κ. Κεφαλᾶ, κατεῖχεν, ἐκ τῆς αὐτῆς ὑψηλῆς διανοίας, ἀνεπτυγμένης δι' ἐμβριθοῦς παιδείας, ὅλας τὰς πολυτίμους ιδιότητας ἀληθοῦς γυναικείας καρδίας.

Ἡ ἀχροσφαλὴς ὑγεία τῆς οὐδέποτε τὴν ἐμπόδιζε νὰ ᾔηται ὁ φυλακτήριος ἄγγελος πολλῶν δυστυχῶν καὶ οἰκογενειῶν, τὰς ὁποίας καὶ ἐπὶ τῆς κλίνης τῆς ὁδύνης δὲν ἐλησμονήσῃ, κληροδοτήσασα αὐτοῖς μέρος τῆς περιουσίας τῆς. Μὲ σπανίαν εἰς γυναῖκα ἀνδρείαν, ὑπέφερεν ὅλας τὰς ἐπελθούσας αὐτῇ θλίψεις, καὶ πᾶσαν σωματικὴν καὶ ψυχικὴν ὁδύνην. Μέχρι τελευταίας στιγμῆς, ἐφαίνετο ἀνήκουσα οὐχὶ εἰς ἑαυτὴν, ἀλλ' εἰς τοὺς περιστοιχοῦντας αὐτὴν: δηλ. εἰς τὸν σύζυγον καὶ τὴν γραίαν αὐτῆς μητέρα, περὶ τῆς θλίψεως τῶν ὁποίων, ἀποθνήσκουσα, ἐφρόντιζε περισσότερον, ἢ περὶ τοῦ ἰδίου αὐτῆς θανάτου. Αἱ πρὸς τὸν πατέρα τῆς σχέσεις, ὅχι μόνον ζῶντος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ με-

τὰ θάνατον, ἦσαν πλέον ἢ συγγενικά. Ὑπὲρ τῆς μνήμης του ἔτραψε πάντοτε αἴσθημα λατρείας.

Οἱ γνωρίζαντες τὴν μακαρίτιδα δύνανται νὰ εἰπωσιν, ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἀρεταὶ δὲν ἐξέλιπον εἰσέτι ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ κατὰ καιροὺς ἐνσαρκοῦνται εἰς ἐκλεκτὰς ψυχὰς, μετὰ τοιαύτης λάμπσεως, μεθ' ἧς ἄλλοτε ἀνεδεικνύοντο εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ.

(Ἀγγελιαφόρος τῆς Ὁδοῦ τοῦ 7 Μαρτίου 1864.)

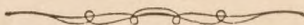
Le 22 de ce mois, un nombreux cortège accompagnait au cimetière, près de la chapelle Edling, les restes mortels de Mme Marie Képhala, née Paléologue, qu'une maladie douloureuse venait d'enlever, à l'âge de 31 ans, à son mari inconsolable et à sa mère déjà tant éprouvée par le sort, et dont elle avait été l'unique consolation dans ce monde.

Ayant connu la défunte, dès sa tendre jeunesse, nous ne pouvons nous empêcher de rendre ici un dernier hommage à sa mémoire, et de rappeler à toutes les personnes, heureuses de l'avoir connue, les nobles sentiments qui la distinguaient et les vertus qu'en véritable chrétienne, elle avait constamment pratiquées pendant son séjour, hélas si court, ici bas. Les décrets de la Providence l'ont appelée à occuper au ciel une place près de son père, dont la vie avait été si utile pour la science et pour la patrie.

Si les deux fils de cet homme de bien ne l'avaient pas dû précéder dans la tombe, après avoir à peine terminé leur cours d'études, ils eussent probablement fait honneur à la mémoire de leur père, comme citoyens et comme savants. Quant à leur sœur, c'est avant tout sous le rapport moral qu'elle devait suivre son exemple et ses conseils, et il faut le dire, elle a su remplir cette tâche d'une manière admirable, grâce aux excellentes qualités de son cœur et à la haute intelligence dont elle était douée.

Pour montrer combien elle était pieuse et charitable et jusqu'où allait chez elle l'abnégation, il suffira d'indiquer sa conduite pendant sa dernière maladie. Au milieu des plus cruelles souffrances, elle trouvait encore de douces et consolantes paroles pour les siens, et remplissait en même temps ses devoirs religieux, avec le plus grand calme et une ferme conviction. Comme elle avait toujours cherché son bonheur dans le soulagement des indigents et dans des œuvres de bienfaisance, elle ne les oublia pas même dans ces moments suprêmes. C'est ainsi que le dernier jour qu'elle devait passer sur cette terre, elle prenait les dispositions nécessaires pour léguer la moitié de sa fortune à des établissemens de charité publique, ou à des familles et des personnes pauvres qu'elle avait toujours consolées et soutenues, et qui certainement béniront la mémoire de leur noble protectrice et prieront avec nous tous pour le repos de son âme.

(*Journal d'Odessa*, du 4 Mars 1864.)

(Μετὰ φρασίς.)

Τῇ κβ'. ἐνεστῶτος, πολυπληθὲς συνοδία ἡκολούθει, εἰς τὸ πλησίον τοῦ παρεκκλησίου τῆς κομήσεως Ἑδλίγγης νεκροταφεῖον, τὸ λεῖψανον τῆς Κυρίας Μαρίας Κεφαλᾶ, ἐκ γένους Παλαιολόγων, τὴν ὁποίαν ὀδυνηρὰ ἀσθένεια ἀνῆρπασε, τριακονταετῇ, ἀπὸ τοῦ ἀπαραιμυθῆ-του συζύγου καὶ τῆς πολυπαθοῦς μητρὸς, ἥτις οὐδεμίαν ἄλλην εἶχε παρηγορίαν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

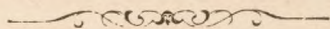
Γνωρίζαντες τὴν μακαρίτιδα ἐκ τῆς τρυφερωτέρας αὐτῆς ἡλικίας, ὀφείλομεν νὰ τιμήσωμεν τελευταῖον τὴν μνήμην τῆς, ἀνακαλοῦντες, εἰς ὅσους εἶχον τὴν τύχην νὰ τὴν γνωρίσωσι, τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα δι' ὧν ἐκοσμεῖτο, καὶ τὸν ὁποῖον, ὡς ἀληθινὴν χριστιανὴν, διήγαγεν ἐνάρετον βίον, κατὰ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τόσῳ βραχεῖαν, φεῦ! διαμονήν τῆς. Αἱ βουλαι τῆς θείας Προνοίας τὴν ἐκάλεσαν νὰ καθέξῃ ἐν τῷ

οὐρανῷ θέσιν πλησίον τοῦ πατρὸς της, τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ ὑπῆρξε τό-
σφ ὠφέλιμος διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν πατρίδα.

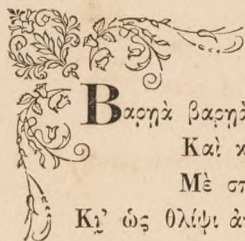
Ἄν δὲν ἦτο πεπρωμένον νὰ προπορευθῶσιν, οἱ δύο υἱοὶ τοῦ χρη-
στοῦ ἐκείνου ἀνδρὲς, εἰς τὸν τάφον, ἀφοῦ μάλιστα διήνυσαν τὸ στάδιον
τῶν σπουδῶν των, θὰ ἐτίμων πιθανῶς τὴν μνήμην τοῦ πατρὸς, ὡς
πολιταὶ καὶ ὡς σοφοί. Ἡ ἀδελφὴ των ἔμελλε ν' ἀκολουθήσῃ, ἰδίως
ὡς πρὸς τὸ ἠθικόν, τὸ παράδειγμα καὶ τὰς συμβουλὰς του καὶ πρέ-
πει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐξεπλήρωσε θαυμασίως τὴν ἐντολήν της,
χάρις εἰς τὰ ἔξοχα προτερήματα τῆς καρδίας της καὶ τὴν ὑψηλὴν
εὐφύαν, ἣν τῇ ἐχάρισεν ἡ φύσις.

Ἵνα καταδείξωμεν πόσον ἦτο εὐσεβὴς καὶ φιλάνθρωπος, καὶ τὴν
ἄκραν αὐτῆς αὐταπάρνησιν, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν τὰ κατὰ τὴν τελευ-
ταίαν αὐτῆς ἀσθένειαν. Ἐν μέσῳ τῶν πλέον ἀφορήτων ὀδυνῶν, εἶχεν
εἰσέτι γλυκεῖς καὶ παρηγόρους λόγους διὰ τοὺς οἰκείους της, ἐξεπλή-
ρου δὲ τὰ θρησκευτικὰ της καθήκοντα μετὰ τῆς μεγαλητέρας ἀταρα-
ξίας καὶ σταθερᾶς πεποιθήσεως. Ἀναζήτησασα πάντοτε τὴν εὐδαιμονίαν
εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῶν ἐνδεῶν καὶ εἰς τὰς ἀγαθοεργίας, δὲν ἔλη-
σμένησεν αὐτοὺς καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τοῦ θανάτου. Οὕτω λοιπὸν,
τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ἐντεῦθεν ἀπελεύσεώς της, διαθέσασα τὴν
περιουσίαν της, ἐκληροδότησε τὸ ἥμισυ αὐτῆς εἰς δημόσια φιλάνθρω-
πικὰ καταστήματα, ἢ εἰς πτωχὰς οἰκογενεῖας καὶ δυστυχεῖς, τοὺς ὁποί-
ους πάντοτε ἐπαρηγόρει καὶ συνέδραμε, καὶ οὔτινες βεβαίως θὰ εὐλο-
γῶσι τὴν μνήμην τῆς εὐγενοῦς αὐτῶν προστάτιδος καὶ θὰ δέωνται,
μεθ' ὅλων ἡμῶν, ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς της.

(Ἐφημερίς τῆς Ὁδησσοῦ, τῆς 4 Μαρτίου 1864.)

ΕΛΕΓΕΙΟΝ.

Βαρηὰ βαρηὰ τῆς ἐκκλησιᾶς τὸ σήμαντρο σημαίνει,
Καὶ κάθε κτύπος ἀντηχεῖ
Μὲ σπαρχυμὸ εἰς τὴν ψυχῇ,
Κι' ὡς ὀλίψι ἀνεξάλειπτη 'ς τὰ στήθη μέτα μένει.

Σὲ κάθε κτύπο γίνονται περίτρομα τὰ χεῖλια,
Κλαῖνε 'ς τοὺς δρόμους τὰ παιδιὰ,
Καὶ χάνουνε τὴν μυρωδιὰ
Τῆς ἀνοιξίς τὰ γιαστουμιὰ, τοῦ Μάϊ τὰ τριούλλια.

Σὲ κάθε κτύπο ἡ μάννα τῆς ἡ δύστυχη φωνάζει,
Κι' ἐνῶ μὲ σπαρχυμὸ θρηνεῖ,
Τῆς κόρης τῆς τὴν ὕστερνή
Τὴν κλίνη μὲ παραφορὰ ἡ δόλια ἀγκυλιάζει.

Σὲ κάθε κτύπο ὁ ἄνδρας τῆς ποῦ τὴν φιλεῖ δὲν κλαίει,
Οὔτ' ἓνα λόγο τῆς 'μιλεῖ,
Καὶ ὅμως πόσα τὸ φιλῇ,
"Ω! τὸ φιλῇ τὸ ὕστερον τοῦ χάρου πόσα λέςε!

Ἐπὶ τὸν βλέπ' ὁ δύστυχος τὰ μόνα ὄνειρά του,
Τὴν μοναχὴ του προσευχῇ,
Καὶ τῆς ψυχῆς του τὴν ψυχῇ,
Τὸν μόνο του λαχταρισμὸ 'ς τὴν κλίνη τοῦ θανάτου!...

Σὲ κάθε κτύπο χαίρεται, γελᾷ ἡ δύστυχία,
Καὶ μέσ' 'ς τοὺς δρόμους σκοτεινὰ
Καὶ ἔρημα τὰ ὁρῶνὰ
Θρηνοῦνε τὴ μητέρα τους, θρηνοῦνε τὴ Μαρία!

Δὲν ἠγνώρισαν πάρεξ αὐτὴν ἔς τὸν κόσμον Δέσποινά τους,
 Αὐτὴ σκορποῦσε ταῖς χαράϊς,
 Καὶ ἤτανε ἔς ταῖς συμφοραῖς
 Αὐτὴ γλυκεῖα παρηγοριὰ, τὸ μόνο στήριγμά τους.

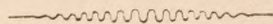
~~~~~  
 Αὐτὴν, ὡς ἄλλη μάγνα τους, ἔς τὸν κόσμον εἶχαν μόνο,  
 Κι' εἰς ἓνα γελιό της γλυκὸ,  
 Χαμόγελο ἀγγελικὸ,  
 Ἐβλέπαν', καὶ τῆς συμφορᾶς ἔξεχνοῦσαν τὸν πόνο.

~~~~~  
 Ὅταν ἐκείνη ἔμβαινε ἔς τῆς ἐκκλησιᾶς τὴν πύλην,
 Θαρρόυσε ἦταν μιὰ χαρὰ —
 — Τῆς Παναγῆς τὰ δροσερὰ
 Καὶ τοῦ Χριστοῦ τὰ ἄγρια χαμογελοῦσαν χεῖλη.

~~~~~  
 . . . . .  
 Ἀπέθανε! . . . Τὸ σῶμά της θανάτου ἔπρεε χρῶμα,  
 Ἐτάφηκε' ὠμὲ, καὶ αὐτὴ  
 Ὡ! ναί, ἀλλὰ ἡ ἀρετὴ  
 Τοῦ οὐρανοῦ ἔναι στόλισμα, δὲν θάπτεται ἔς τὸ χῶμα.

~~~~~  
 Ἡ ἀρετὴ της ἔμεινε ἔς τὸν κόσμον καὶ θὰ μείνῃ,
 Ὡς δρόσος τῆς πρωτομαγιάς,
 Ὡς ἔμεινε τῆς Παναγῆς
 Ἡ τόση ἀναλλοίωτη ἔς τὸν κόσμον καλὸσύνη!

(Ἀρμονία, Ἐφ. Κωνσταντινουπόλεως, τῆς 29 Ἀπριλίου 1864.)

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΦΑΛΤΑΤΣΕ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Ἀφιέρωσις	σελ. α'.
Πρόλογος	γ'.

ΠΡΩΤΗ ΟΜΙΑΙΑ.

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ	1
---	---

ΔΕΥΤΕΡΑ ΟΜΙΑΙΑ.

Ὁ ὕλισμός	34
---------------------	----

ΤΡΙΤΗ ΟΜΙΑΙΑ.

Αἱ ἰδέαι τῆς ἀνθρωπότητος	73
-------------------------------------	----

ΤΕΤΑΡΤΗ ΟΜΙΑΙΑ.

Τὸ Εὐαγγέλιον	112
-------------------------	-----

ΠΕΜΠΤΗ ΟΜΙΑΙΑ.

Τὸ Ἐυαγγέλιον ἐνώπιον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πίστεως	143
---	-----

ΕΚΤΗ ΟΜΙΑΙΑ.

Τὸ χριστιανικὸν δόγμα περὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς	180
---	-----

ΕΒΔΟΜΗ ΟΜΙΑΙΑ.

Ἡ θρησκεία	207
----------------------	-----

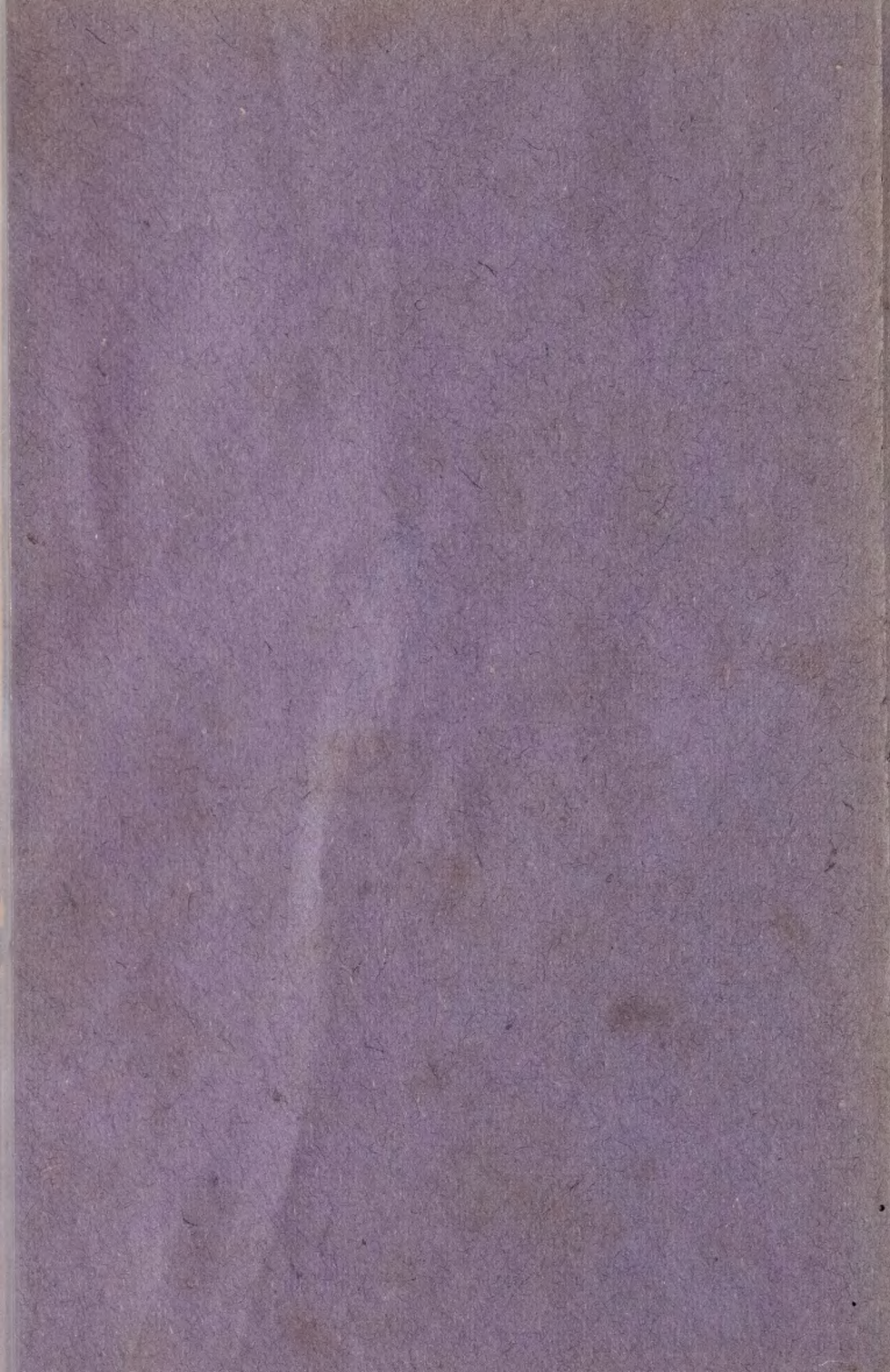
Μελέτη τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Πενᾶνος, ἐπιγραφομένου : Βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὑπὸ τὴν εἰδικὴν ἔποψιν τῶν φι- λοσοφικῶν αὐτοῦ βάσεων	247
--	-----

Ὀλίγα ἄνθη ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Μαρίας Γ. Κεφαλαῖ	301
--	-----

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΦΑΛΤΑΤΣΕ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΟΜΑΤΤΕ

